

Θεοδώρα Ι. Μόσχου

***Ταξικές σχέσεις στην κερκυραϊκή ύπαιθρο κατά την
όψιμη Βενετοκρατία – 18^{ος} αιώνας. Η περίπτωση του
φέουδου Μαρτσέλλο στη Βορειοδυτική Κέρκυρα***

Διδακτορική διατριβή

Επιβλέπων καθηγητής: Νικόλαος Εμμ. Καραπιδάκης

Μέλη τριμελούς επιτροπής:

Δημήτριος Ανωγειάτης – Πελέ

Ηλίας Γιαρένης

Χρονολογία έκδοσης: 2019

ΙΟΝΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

*Ταξικές σχέσεις στην κερκυραϊκή ύπαιθρο κατά την
όψιμη Βενετοκρατία – 18^{ος} αιώνας. Η περίπτωση του
φέουδου Μαρτσέλλο στη Βορειοδυτική Κέρκυρα.*

Χρονολογία έκδοσης: 2019

ΙΟΝΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τα Ιόνια νησιά. Ανάμεσα στην «Ανατολή και τη Δύση ή ανάμεσα στο μύθο και στην πραγματικότητα

Τα νησιά του Ιονίου πελάγους αποτελούν ένα ιδιαίτερο υποσύνολο, μέσα στον ευρύτερο ελλαδικό χώρο και ελληνικό κόσμο. Η ιδιαιτερότητα αυτού του μικρόκοσμου έχει ως κύριο αίτιο τη μακρόχρονη δυτική κυριαρχία, τα αποτυπώματα της οποίας εμφανίζονται έκτυπα σε πολλά από τα στοιχεία του εποικοδομήματος – και δεν εννοώ με τούτο μόνο (και κυρίως) τη μουσική ή τις άλλες μορφές τέχνης, βαθιά επηρεασμένες, έτσι κι αλλιώς, από δυτικότερες μορφές και αντίστοιχα πρότυπα· εννοώ κυρίως στοιχεία της κοινωνικής συνείδησης.

Ωστόσο, το εποικοδόμημα, ο πολιτισμός δηλαδή, δεν είναι η γενεσιουργός αιτία των ιστορικών και κοινωνικών φαινομένων, αντίθετα διαμορφώνεται από αυτά. Δεν είναι, σε τελευταία ανάλυση, παρά η αντανάκλαση της οικονομικής και κοινωνικής βάσης· εν προκειμένω, μιας κοινωνικής βάσης διαμορφωμένης κατά το μεγαλύτερο μέρος της από τις δυτικές κυριαρχίες - κυρίως τη μακραίωνη βενετική, η οποία στην Κέρκυρα διάρκεσε 411 χρόνια – από το 1386 μέχρι το 1797. Οι κυριαρχίες αυτές διαμόρφωσαν μια αυστηρά συγκροτημένη, θεσμοθετημένη κοινωνική ιεράρχηση και δομή, αλλά και ένα επίσης αυστηρό, θεσμοθετημένο γαιοκτητικό σύστημα, πολύ κοντά στο πρότυπο της δυτικής φεουδαρχίας. Θαρρώ ότι για να συγκροτηθεί μια ιστορική τοπιογραφία της περιοχής και των ιδιαιτεροτήτων της, πρώτα – πρώτα πρέπει να μελετηθούν αναλυτικά οι παράμετροι που συγκροτούν τόσο τις συγκεκριμένες σχέσεις παραγωγής που αναπτύσσονται καθ' όλη αυτή την περίοδο, όσο και το πλέγμα των κοινωνικών σχέσεων που αρθρώνονται πάνω σε αυτές.

Η μελέτη της ιστορίας των λατινικών επικυριαρχιών, δηλαδή της φραγκοκρατίας και, κυρίως, της βενετοκρατίας, στον ελλαδικό χώρο, παρά το γεγονός ότι υπάρχει πλουσιότατη βιβλιογραφία, παλαιότερη (έως και παλαιότατη)

και νεότερη επάνω στο συγκεκριμένο ζήτημα, παρουσιάζει, κατά τη γνώμη μου, αρκετά προβλήματα. Τα ίδια – ίσως και περισσότερα – προβλήματα, παρουσιάζει η επίσημη αφήγηση (κατά την τρέχουσα έκφραση) περί Ιονίων Νήσων, της ιστορίας και του πολιτισμού τους, αλλά και η πιο εκλαϊκευμένη εκδοχή και πρόσληψη αυτής της αφήγησης.

Ανέφερα προηγουμένως ότι υπάρχει πλουσιότερη και παλαιότερη βιβλιογραφία πάνω στο ζήτημα των δυτικών επικυριαρχιών, κυρίως στα Ιόνια νησιά: η δυνατότητα της διοικητικής ή και γαιοκτητικής αριστοκρατίας των νησιών, καθώς και της – όποιας – αστικής τάξης να στέλνουν τους γόνους τους στη Δυτική Ευρώπη για σπουδές, διαμόρφωσε ένα στρώμα λογίων με πολλά ιστορικά ή και ιστοριοδιφικά ενδιαφέροντα που μας έδωσαν σημαντικά έργα για την ιστορία των νησιών. Ενδεικτικά μόνο αναφέρω τον Ανδρέα Μουστοξύδη και τον Ερμάνο Λούντζη. Μια άλλη κατηγορία εξαιρετικά πλούσιων πηγών, οφείλεται στην – αποτελεσματικότερη και αναλυτικότερη – βενετική γραφειοκρατία. Υπάρχουν ακόμη περιπτώσεις σημαντικών κρατικών υπαλλήλων που τις εμπειρίες που αποκόμισαν από τα δημόσια υπουργήματα που κατά καιρούς ανέλαβαν, μετασχημάτισαν σε ιστοριογραφία: χαρακτηριστικά, αναφέρω το Στυλιανό Βλασσόπουλο, ανώτατο κρατικό λειτουργό του τέλους του 18^{ου} και των αρχών του 19^{ου} αιώνα, που μας άφησε το σημαντικό έργο: *«Στατιστικά και ιστορικά περί Κερκύρας Ειδήσεις»*.

Πλούσια φιλολογία σε σχέση με το γαιοκτητικό σύστημα των Ιονίων νήσων αναπτύσσεται και το διάστημα μετά την ενσωμάτωση των νησιών στην Ελλάδα, το 1864, όταν η αναγκαιότητα ενσωμάτωσης των σχέσεων παραγωγής στη γη στο αστικό ελληνικό νομοθετικό πλαίσιο και η εκφρασμένη βούληση των χωρικών να πάρουν στα χέρια τους με όρους πλήρους ιδιοκτησίας τη γη που μέχρι τότε καλλιεργούσαν, οδήγησε σε οξύτερες αντιπαραθέσεις στο ελληνικό κοινοβούλιο. Και οι δυο πλευρές (απόγονοι της παλιάς γαιοκτητικής αριστοκρατίας, όπως ο Αλβάνας και ο Δαμασκηνός) ή εκπρόσωποι των αγροτών, όπως ο Πολυχρόνης Κωνσταντάς, εντρύφησαν αναλυτικά στην εξέλιξη των σχέσεων παραγωγής στην κερκυραϊκή ύπαιθρο, ώστε να συγκροτήσουν την επιχειρηματολογία τους, υπέρ ή κατά, αντίστοιχα, του υπάρχοντος συστήματος, που ο Νίκος Σβορώνος χαρακτηρίζει «μεσαιωνικό».

Το Ελληνικό Ινστιτούτο της Βενετίας προσφέρει σημαντικές υπηρεσίες στις βενετολογικές σπουδές και, τα τελευταία χρόνια, έχουν εκδοθεί σημαντικές

εργασίες πάνω στη συγκεκριμένη περίοδο. Πάντως, από το 2000 και μετά, θαρρώ ότι παρατηρείται μια ορισμένη ύφεση στο ενδιαφέρον των μελετητών αυτής της περιόδου, καθώς η ιστορική έρευνα τείνει να στραφεί σε άλλες εποχές πολύ μεταγενέστερες, σχεδόν σύγχρονες μας.

Ωστόσο, τα μεγάλα προβλήματα που ανέφερα προηγουμένως, ως προς την επίσημη αφήγηση περί Ιονίων νήσων και της εκλαϊκευμένης πρόσληψής της, υπάρχουν και θα τολμήσω να ισχυριστώ ότι έχουν κυρίως πολιτική βάση. Εξ άλλου, η Ιστορία, ίσως περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη επιστήμη, υπόκειται στον κίνδυνο της «εργαλειοποίησης», με την έννοια της σκόπιμης χρήσης της από κοινωνικά και πολιτικά υποκείμενα, ώστε να αναδειχτεί το ένα ή το άλλο συμπέρασμα (χωρίς με αυτή τη διαπίστωσή μου να αρνούμαι τη χρησιμότητα της ιστορικής γνώσης ή, πολύ περισσότερο, την έννοια της ιστορικής νομοτέλειας). Έτσι λοιπόν, στην ελληνική κοινωνία έχει δημιουργηθεί ένας μύθος σε σχέση με τα Ιόνια νησιά, βασισμένος σε εξω – επιστημονικά και εξω – ιστορικά κριτήρια.

Εννοώ το εξής; η μακρόχρονη πολιτική και οικονομική πρόσδεση του ελληνικού κράτους, από τη γέννησή του σε δυτικές δυνάμεις, διαμόρφωσε το ιδεολόγημα πως ό,τι προέρχεται από τη δύση είναι εξ ορισμού «καλύτερο», πιο «φιλόανθρωπο» σε σχέση με ό,τι προέρχεται από την ανατολή. Σύμφωνα με το ιδεολόγημα αυτό, οι βενετοί ήταν «ήπιοι» και «πολιτισμένοι» κυρίαρχοι σε σχέση με τους «βάρβαρους» οθωμανούς.

Πρόκειται για μύθο· και μάλιστα για ένα μύθο πάνω στον οποίο έχουν χτιστεί και άλλοι μύθοι, που έχουν διαμορφώσει μια στρεβλή αντίληψη πάνω στον κόσμο του Ιονίου Πελάγους. Από τα – ατεκμηρίωτα ιστορικά – μυθεύματα περί ύπαρξης της λεγόμενης «Χρυσής Βίβλου», πιο γνωστής ως «Libro d' oro» μέχρι τη θεώρηση των επτανησίων ως λεπταίσθητων και χαριτωμένων ανθρώπων με αριστοκρατική συμπεριφορά και χωρίς την πείρα ιστορικών δραμάτων και τραγωδιών, ο,τιδήποτε έχει συντελεστεί ιστορικά πέρα από τις δυτικές ακτές της ηπειρωτικής Ελλάδας, αντιμετωπίζεται μέσα από έναν παραμορφωτικό καθρέφτη.

Θαρρώ ότι η εμπεριστατωμένη ιστορική έρευνα αποκαλύπτει μια εντελώς διαφορετική πραγματικότητα¹: στα Ιόνια νησιά, οι κοινωνικές και οικονομικές

---

¹ Κι αυτό, χωρίς καν να αναφερθώ στην Κρήτη, όπου η Βενετοκρατία υπήρξε ακόμα πιο μακρόχρονη και όπου η λεγόμενη «Κρητική Αναγέννηση», η (πραγματική) άνθιση των γραμμάτων και των τεχνών στα αστικά κέντρα του νησιού από το 14^ο αιώνα και μετά, συσκοτίζει τη θλιβερή πραγματικότητα της ζωής των – δουλοπάροικων – κατοίκων της υπαίθρου.

συνθήκες που είχε επιβάλει η βενετική διοίκηση ήταν ασφυκτικές, κυρίως με οικονομικούς όρους για τους ντόπιους πληθυσμούς. Η Γαληνότατη Δημοκρατία της Βενετίας, αν και θεωρείται, ιστορικά, η γενέτειρα του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, επέβαλε στις κτήσεις της Ανατολής θεσμούς πολύ όμοιους με εκείνους της φεουδαρχικής δυτικής Ευρώπης. Καθιέρωσε ένα ιδιαίτερα περίπλοκο σύστημα γαιοκτησίας, που την πιο ολοκληρωμένη εκδοχή του συναντάμε στην Κέρκυρα και διαίρεσε την κοινωνία σε αυστηρά οριοθετημένες κοινωνικές τάξεις, σύμφωνα με τα δυτικά φεουδαρχικά πρότυπα. Αυτό ωστόσο το περίπλοκο σύστημα γαιοκτησίας είναι ενσωματωμένο στις ανάγκες του βενετικού εμπορίου και λειτουργεί με σκοπό την εξυπηρέτησή του: *«Όπως αναφέρει ο Λουτσάτο, τα νησιά του βενετικού Λεβάντε επεξέτειναν το ρόλο τους και από κτήσεις με καθαρά στρατιωτική σημασία, οργανωμένες με το φεουδαρχικό σύστημα που απέβλεπε στη διατήρηση της κατοχής τους, μεταβλήθηκαν σε αγροτικές επιχειρήσεις με ειδικές καλλιέργειες κατάλληλες να τροφοδοτήσουν ένα μεγάλο διεθνές εμπόριο».*²

Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι, στα πλαίσια αυτά, η Βενετία είχε επιβάλει στις κτήσεις της του Λεβάντε (εν προκειμένω διοικητικός όρος που υποδηλώνει τις δαλματικές ακτές, τα Ιόνια νησιά και, μέχρι το 1669, την Κρήτη) τη λεγόμενη *«Αρχή της Κυριάρχου»*. σύμφωνα με την οποία όλα τα προϊόντα των κτήσεων της Γαληνοτάτης έπρεπε να προωθηθούν στην ίδια τη Βενετία και από εκεί να διατεθούν στο διεθνές εμπόριο. Το γεγονός αυτό, μαζί με τη βαριά φορολογία που επιβαλλόταν στα νησιά, δημιούργησε μια ασφυκτική κατάσταση που, μεταξύ άλλων, δυσκόλευε την τοπική ανάπτυξη του εμπορίου και την άνθιση μιας ντόπιας αστικής τάξης, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για την κοινωνική κινητικότητα και την ανάπτυξη κοινωνικής συνείδησης και αντίστοιχων διεκδικήσεων στα νησιά.

Ο σπουδαίος οικονομολόγος Ανδρέας Ανδρεάδης ισχυρίζεται ότι η Βενετία *«(...) καταλαμβάνουσα τας νήσους έσωσεν ταύτας από ζυγού απείρως χειροτέρου, καθ' όσον παρ' όλον τον εγωισμόν αυτής, η Γαληνοτάτη Πολιτεία ήτο προτιμητέα ου μόνον των Τούρκων, αλλά και «της σκληροτραχήλου Γενούης και της απανθρώπου ιεράς Μελίτης. (...)».*³ Παρά ταύτα, δέχεται ότι: *«Η δε πλουτολογική εκμετάλλευσις*

² Massimo Costantini: «Η εμπορική πολιτική της Βενετίας έναντι των κτήσεών της στην Ανατολική Μεσόγειο». «ΚΕΡΚΥΡΑ, ΜΙΑ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΗ ΣΥΝΘΕΣΗ» (νησιωτισμός, διασυνδέσεις, ανθρώπινα περιβάλλοντα, 16^{ος} – 19^{ος} αιώνας). Πρακτικά διεθνούς συμποσίου, Κέρκυρα, 22 / 25 Μαΐου 1998. Εκδ. Πολιτιστικός Σύλλογος «Κόρκυρα».

³ Βιβλιοθήκη ιστορικών μελετών, Σειρά Νεοελληνικής Οικονομικής Ιστορίας, Οικονομικά μελέται περί Επτανήσου. ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΔΙΟΙΚΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ ΕΠΙ

της Επτανήσου συντελουμένη επί αιώνας διά των αυτών πάντοτε μεθόδων, είχε καταλήξει εις το να βλάβη συχνάκις καιρίως ταύτην ή εκείνην των νήσων, χωρίς να ωφελεί την Βενετίαν»⁴.

Η Κερκυραϊκή ύπαιθρος: «γλιιάδες ψυχές που για αιώνες πότιζαν με τον ιδρο τους μια γη που δεν ήταν δική τους (...).»⁵

Το ζήτημα της ανάπτυξης του εμπορίου ή της φορολογίας ξεφεύγει από τα ενδιαφέροντα της παρούσας εργασίας. Επίσης, δεν την απασχολεί ο κόσμος της πόλης: τα αρχοντόσπιτα της πόλης, ο ιδιωτικός ή και ο δημόσιος αστικός χώρος μέσα στον οποίο ζούσε και λειτουργούσε η διοικητική και γαιοκτητική αριστοκρατία, η «υπεύθυνη» για τη δημιουργία του πανελλήνιου στερεότυπου του αριστοκράτη επτανήσιου. Έξω από τα ενδιαφέροντα της παρούσας εργασίας είναι και τα λαϊκά στρώματα της πόλης, οι μικροτεχνίτες και οι μικρέμποροι, το κομμάτι εκείνο του «πόπολου» που δε ζει στην ύπαιθρο και δεν ασχολείται με τη γη.

Αντίθετα, με ενδιαφέρει ιδιαίτερα η ύπαιθρος: η πιο «αθέατη» ιστορικά από όλες τις υπάλληλες τάξεις, κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας⁶, οι χωρικοί που αποτελούν και το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού των νησιών και που, ειδικά για την Κέρκυρα, τις έσχατες αποτυπώσεις προκαπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής που τους συνδέουν, αλλά και του τρόπου ζωής που απορρέει από αυτές, συναντάμε στη λογοτεχνία, στο έργο ενός από τους σημαντικότερους έλληνες πεζογράφους, του Κωνσταντίνου Θεοτόκη. Η έρευνά μου εντοπίστηκε στην κερκυραϊκή ύπαιθρο, την ασφυκτικά καλυμμένη από λιόδεντρα· εκεί όπου η σοδειά του λαδιού καθορίζει τη μοίρα των ανθρώπων, όπου τα κλαδιά των δέντρων μπλέκονται τόσο στενά το ένα με το άλλο, ώστε να είναι επιρρεπή σε πυρκαγιές κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού και να δημιουργούν ένα θόλο που δεν επιτρέπει

BENETOKPATIAS, υπό Ανδρ. Μιχ. Ανδρεάδου, Τόμος Α', σελ.319. Εν Αθήναις, Τυπογραφείον «Εστία», Κ.. Μαϊσνερ και Ν. Καργαδούρη, 1914. Ανατύπωση: Βιβλιοπωλείον Διονυσίου Νότη Καραβία, Αθήνα, MCMXCIV.

⁴ Ο. π., σελ. 186.

⁵ Κων/νου Θεοτόκη «Οι σκλάβοι στα δεσμά τους».

⁶ Όπως και να ορίσουμε την «τάξη»: είτε ως «ordre» (κλειστή, θεσμοθετημένη κοινωνική τάξη, όπως την ορίζει ο μεσαιωνικός φεουδαρχικός κόσμος, είτε ως «classe» που, σύμφωνα με τη μαρξιστική θεωρία, ορίζεται από τη σχέση της με τα μέσα παραγωγής.

την ανανέωση του αέρα, με αποτέλεσμα την εξάπλωση μiasματικών ασθενειών και τη μεγάλη παιδική θνησιμότητα, σύμφωνα με παλαιούς κερκυραίους ιστοριοδίφες.

Η Κέρκυρα γνώρισε, απ' όλα τα νησιά, την πιο μακραίωνη – αλλά και αδιάκοπη – βενετική κατάκτηση. Γι' αυτό το λόγο και οι επιβεβλημένοι από τους βενετούς θεσμοί λειτούργησαν και εξελίχτηκαν χωρίς εξωγενείς επιδράσεις. Το γαιοκτητικό σύστημα της Κέρκυρας λοιπόν θαρρώ ότι μπορεί να λειτουργήσει ως «μοντέλο» πάνω στο οποίο μπορούμε να πατήσουμε, για να βγάλουμε γενικότερα συμπεράσματα γι' αυτή την – ας το πω από την αρχή – νόθα εκδοχή της φεουδαρχίας (πλησιέστερη πάντως από οπουδήποτε αλλού στο δυτικοευρωπαϊκό πρότυπο) που συναντάμε στον ελλαδικό χώρο.

Κατά τη συγκεκριμένη περίοδο που με απασχολεί στην παρούσα εργασία, έχουν καταγραφεί οπωσδήποτε αλλαγές στον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί αυτό το σύστημα: είναι ωστόσο ποσοτικά και ποιοτικά επαρκείς ώστε να αλλοιώσουν το χαρακτήρα του ή να καταδείξουν ότι προετοιμάζονται αλλαγές τέτοιες που θα σηματοδοτούν το πέρασμα σ' ένα νέο τρόπο παραγωγής; Ελπίζω ότι θα μπορέσω να καταθέσω κάποιες απαντήσεις στο τέλος αυτού του πονήματος.

Πέρα από αυτό: το γεγονός ότι η Κέρκυρα αποτελούσε και την έδρα της διοίκησης και την πιο σημαντική κτήση των βενετών στην Ανατολή, μετά την απώλεια της Κρήτης, αλλά και το γεγονός ότι εκεί ελλιμενιζόταν ο στόλος, ερμηνεύει θαρρώ και πολλές από τις συμπεριφορές αυτού του «αθέατου κόσμου», ο οποίος έχει τους διοικητικούς και κατασταλτικούς μηχανισμούς δίπλα του – αν όχι πάνω στο κεφάλι του ...

Ξαναγυρίζω στο βασικό μου ζητούμενο, την ανάλυση και ανάπτυξη των σχέσεων παραγωγής στην κερκυραϊκή ύπαιθρο και στο – αρκετά περίπλοκο, όπως θα δούμε και στη συνέχεια – γαιοκτητικό σύστημα που τη χαρακτηρίζει. Κύτταρο αυτού του συστήματος είναι το φέουδο. Το κερκυραϊκό φέουδο, αποτελεί το πιο συγγενικό προς το δυτικό αντίστοιχό του, μόρφωμα που μπορούμε να συναντήσουμε στην ελληνική ιστορία. Ωστόσο ακριβώς επειδή το φεουδαρχικό σύστημα στην Κέρκυρα ολοκληρώνεται υπό την κυριαρχία μιας πόλης που βασίζει τη δύναμή της στο εμπόριο, οι οικονομικές του λειτουργίες είναι ενταγμένες στις ανάγκες της παγκόσμιας αγοράς. Τα προϊόντα της κερκυραϊκής γης – κυρίως λάδι, αλλά και κρασί - δεν προορίζονται για τις ανάγκες διατροφής του ντόπιου πληθυσμού, αλλά για το λιμάνι της μητρόπολης, της Βενετίας· η ίδια η πόλη διαχειρίζεται αυτά τα προϊόντα και τα αξιοποιεί για τη μεταποίηση ή για το εμπόριο, εμποδίζοντας έτσι

τη διαδικασία συγκρότησης μιας σοβαρής, με ιστορικούς όρους, αστικής τάξης στα νησιά του Ιονίου – ακόμα και, για να μην πω κυρίως, στην πρωτεύουσα Κέρκυρα.

Η πόλη της Βενετίας λειτουργούσε ως συλλογικός ηγεμόνας: είχε την ψιλή κυριότητα του φέουδου, το παραχωρούσε στο φεουδάρχη και, αν εξέλιπε η γραμμική διαδοχής, το έπαιρνε πίσω· επίσης, έπαιρνε και φόρους, ανάλογους με τα εισοδήματα. Είχε λοιπόν έννομο συμφέρον από την καλή γνώση των αγαθών που είχε στη διάθεσή του κάθε φεουδάρχη και, αντίστροφα, κάθε φεουδάρχη είχε συμφέρον από την απόκρυψή τους, πρακτική ιδιαίτερα εξ άλλου διαδεδομένη. Γι' αυτό το λόγο, το 1624, με διάταγμα του Γενικού Προβλεπτή Θαλάσσης (Provveditor General da Mar) Giacomo Canal επιβάλλεται σε κάθε νέο φεουδάρχη που αποκτά ένα φέουδο να συγκροτήσει τη λεγόμενη «**Αναγραφή**», δηλαδή ένα αναλυτικό κατάστιχο των αγαθών που συμπεριλάμβανε το φέουδο: την έκταση των κλήρων, τους κληρούχους – νομείς, τα προϊόντα, τις αποδόσεις των χωρικών προς το φεουδάρχη, αλλά και τους καταπατημένους κλήρους, εκείνους δηλαδή που, ενώ βαρύνονταν με συγκεκριμένες αποδόσεις, οι νομείς τους δεν εκπλήρωναν τις υποχρεώσεις τους. Πάνω σε μια τέτοια «Αναγραφή» την Αναγραφή του φέουδου Μαρτσέλλο που έγινε ανάμεσα στα 1784 και 1789 και καλύπτει ένα μεγάλο κομμάτι της βορειοδυτικής Κέρκυρας, στηρίζεται κατά μεγάλο μέρος η παρούσα εργασία.

Το ένα στοιχείο του διπόλου που συγκροτεί τη βασική ταξική⁷ αντίθεση στην ύπαιθρο της βενετοκρατούμενης Κέρκυρας, είναι ακριβώς οι φεουδάρχες, οι «βαρώνοι», ή «εμπαρούνοι», κατά το ιδίωμα της περιοχής και της εποχής. Αυτοί μπορεί να είναι ιταλιώτες (όπως η οικογένεια Marcello, που μας ενδιαφέρει εδώ) ή ντόπιοι (ας αποφύγουμε, για την ιστορική περίοδο που μιλάμε, τον όρο «έλληνες»). Με την ευκαιρία, θα πρέπει να τονίσω εδώ ότι, όπως και στην πόλη της Βενετίας, έτσι και στην Κέρκυρα, η έννοια της «ευγένειας» δεν συναρτάται αναγκαστικά με την κυριαρχία, με φεουδαρχικούς όρους, επί της γης, για τούτο και αναφέρομαι σε γαιοκτητική ή και διοικητική αριστοκρατία των νησιών.⁸

⁷ Εδώ αναφέρομαι σαφώς στην κοινωνική τάξη ως «classe», ως οριζόμενη δηλαδή από τη σχέση της με τα μέσα παραγωγής.

⁸ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την κερκυραϊκή «ευγένεια» και τους όρους απόκτησής της, βλ. Nicolas Karapidakis: *Civis Fidelis; L'avenement et l'affirmation de la citoyenneté corfiote (XVIème – XVIème siècles)*. (Studien zur Geschichte sudosteuropas, 8 – Peterlang, Frankfurt am Mein/ Bern/ New York/ Paris).

Ο άλλος πόλος είναι, οι χωρικοί, οι οποίοι καταγράφονται στα κείμενα της εποχής ως «κολλόνου» ή «βιλλάνου». Οι χωρικοί της Κέρκυρας δεν είναι δουλοπάροικοι, γιατί κανένας εξω – οικονομικός θεσμικός εξαναγκασμός δεν τους προσδένει στη γη που καλλιεργούν. Επίσης, η αγγαρεία έχει καταργηθεί στην Κέρκυρα, μετά από «πρεσβεία» των χωρικών στη βενετική σύγκλητο, το 15^ο αιώνα. Ωστόσο, δεν έχουν την πλήρη κυριότητα των κτημάτων τους, αναγνωρίζουν την επικυριαρχία του βαρόνου στη γη τους και αποδίδουν σε αυτόν τις καθιερωμένες υποχρεώσεις, με τη μορφή του μερίσματος της παραγωγής ως ένα είδος «ενοικίου» που τους δίνει το δικαίωμα να καλλιεργούν τη γη τους και να απολαμβάνουν τα προϊόντα της. Έχουν όμως και τη δυνατότητα, εκτός από τα κτήματα τα οποία νοικιάζουν, να διαθέτουν δικά τους, ελεύθερα, χωρίς καμία επιβάρυνση απέναντι στο φεουδάρχη. «Πάροικοι» λοιπόν και όχι δουλοπάροικοι, είναι ίσως η καλύτερη απόδοση της κοινωνικοταξικής τους θέσης.

Ωστόσο, το σχήμα που μόλις προηγουμένως περιέγραψα είναι μάλλον απλοϊκό και σχηματικό. Χαρακτήρισα προηγουμένως το σύστημα γαιοκτησίας στην κερκυραϊκή ύπαιθρο ως «περίπλοκο». Θα μπορούσα να το χαρακτηρίσω επίσης ως «πυραμιδωτό». Στην πορεία αυτής της εργασίας, θα δούμε ότι αναπτύσσεται ένα ολόκληρο πλέγμα εξαρτήσεων και επάλληλων δικαιωμάτων επί της γης: ο φεουδάρχης «περιβάλλεται» το φέουδο από το Κράτος της Βενετίας – συλλογικό ηγεμόνα – και το «υπενοικιάζει» στους παροίκους του, οι οποίοι έχουν τη νομή αλλά όχι και την πλήρη κυριότητα. Πολλές φορές όμως, ο πρώτος «ενοικιαστής» μπορεί να είναι κάτοικος της πόλης, ένας άλλος ευγενής, ένα ίδρυμα, μια εκκλησία. Με τη σειρά του, το υπενοικιάζει σε άλλο καλλιεργητή. Θα συναντήσουμε επίσης περιπτώσεις κατά τις οποίες ένας ντόπιος καλλιεργητής – πάροικος υπενοικιάζει τον κλήρο του σε συγχωριανό του – δηλαδή σε κάποιον ισότιμό του, από κοινωνικοταξική άποψη. Το πλέγμα όλων αυτών των εξαρτήσεων καθιστά περισσότερο περίπλοκες και τις αποδόσεις, την εξέλιξη των οποίων διερευνώ στα δυο πρώτα Μέρη της παρούσας εργασίας. Πέρα όμως από το στοιχείο αυτό, θα δούμε στην πορεία αυτού του πονήματος, ότι υπάρχουν πολύ μεγάλες διαφορές στα μεγέθη των περιουσιών ανθρώπων που, από κοινωνικοταξική άποψη, βρίσκονται στο ίδιο επίπεδο.

Με το ζήτημα των σχέσεων παραγωγής, δένεται στενά και το ζήτημα της επέκτασης του καλλιεργούμενου χώρου και της μεταβολής των καλλιεργειών – στην περίπτωση της Κέρκυρας, η προοδευτική εγκατάλειψη της καλλιέργειας του

σταριού και, λιγότερο, του αμπελιού (παρά το γεγονός ότι προς τα τέλη του 18^{ου} αιώνα, παρατηρείται μια νέα άνθιση της αμπελοκαλλιέργειας) προς όφελος της καλλιέργειας της ελιάς, κυρίως μετά την απώλεια της Κρήτης το 1669. Μέσα από τη μελέτη αυτών των παραμέτρων, μπορεί κανείς να οδηγηθεί και στην αναπαράσταση του χώρου, του κερκυραϊκού τοπίου, του οποίου το κυριότερο χαρακτηριστικό μέχρι και τις μέρες μας, το έντονο ελαιόχρωμο πράσινο, είναι ανθρωπογενούς προέλευσης. Αλλά και, καθώς στις αγροτικές κοινωνίες, ο πρωτογενής τομέας παραγωγής υποστηρίζει την ανθρώπινη παρουσία και τη συγκρότηση κοινοτήτων, ένα άλλο ζήτημα που με απασχόλησε είναι η μορφή του οικούμενου χώρου, των χωριών που είναι αρκετά και πολυάνθρωπα στην υπό εξέταση περιοχή.

Η «μικρή» και η «μεγάλη» ιστορία.

Πρώτη ύλη της ιστορίας είναι ο άνθρωπος: ο ιδρώτας, το αίμα, ο μόχθος και ο δόλος του. Ξεκίνησα να δουλεύω με ένα στενά λογιστικό κείμενο, όπως είναι ένα φεουδαρχικό κατάστιχο, μια «Αναγραφή». Έριξα μια ματιά στα έγγραφα της διοίκησης και είδα, με τα μάτια των Προβλεπτών, των βενετών διοικητών, την προσπάθεια της Γαλινοτάτης να εξασφαλίσει τα συμφέροντά της, αλλά και μια, κατά το δυνατόν εύρυθμη λειτουργία των οικονομικών δομών στις κτήσεις της. Απροσδόκητα, είναι η αλήθεια, έπεσε στα χέρια μου μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα πηγή, από το Archivio di Stato di Venezia: μια δικογραφία που αφορά τον εμπρησμό των περιουσιακών στοιχείων του επιστάτη του φέουδου Μαρτσέλλο κατά τη διάρκεια της συγκρότησης της Αναγραφής. Η πηγή αυτή μου άνοιξε ένα παράθυρο στο μικρόκοσμο αυτών των ανθρώπων του 18^{ου} αιώνα: σε αυτούς που δεν ήταν παρά ένα νούμερο στο κατάστιχο, μέσα από αυτό το σύνολο εγγράφων δόθηκε μια ανθρώπινη υπόσταση, ένα πρόσωπο. Με έβαλε στον πειρασμό να ψάξω αυτό το μικρόκοσμο και, κατά το δυνατό, να ανασυνθέσω την εικόνα ενός κερκυραϊκού χωριού του 18^{ου} αιώνα. Θαρρώ ότι μπόρεσα να δώσω ψήγματα της πραγματικότητας και της καθημερινότητας αυτών των ανθρώπων από τους οποίους μας χωρίζουν ήδη 250 χρόνια. Προσπάθησα, μέσα από αυτή την – οπωσδήποτε – ελλιπή – αναπαράσταση, να συνδέσω τη «μικρή» με τη «μεγάλη» ιστορία. Να εντάξω το πρόσωπο – με όλες του τις λειτουργίες, στη δουλειά, στο χωράφι, στο σπίτι - στις μεγάλες αλλά και μικρότερες συλλογικότητες του καιρού και του τόπου

του· από μια άλλη πλευρά, να διερευνήσω το πώς αντανακλώνται οι μεγάλες οικονομικές και κοινωνικές ανακατατάξεις μιας εποχής – μην ξεχνάμε πως βρισκόμαστε πολύ λίγο πριν το ξέσπασμα της Μεγάλης Γαλλικής Επανάστασης – στο μικρόκοσμο ενός χωριού στις ανατολικές εσχατιές της βενετικής επικράτειας.

Με βάση αυτούς τους άξονες, οργάνωσα την παρούσα εργασία σε 5 Μέρη, των οποίων το περιεχόμενο εκθέτω συνοπτικά αμέσως παρακάτω:

- **Μέρος Α΄**

Αναφέρομαι στην προϊστορία του φέουδου Μαρτσέλλο, στη συγκρότηση της Αναγραφής του 1784 – 1789 και στην ίδια την Αναγραφή, συγκρίνοντας το ιταλικό με το ελληνικό αντίγραφό της. Περνώ στην αναλυτική παρουσίαση των περιουσιακών στοιχείων των κατοίκων του χωριού Λιαπάδες, δεδομένου ότι το συγκεκριμένο χωριό, χωρίς να είναι το πιο πολυάνθρωπο στο φέουδο (είναι πάντως πολυάνθρωπο), καταγράφει ωστόσο το μεγαλύτερο αριθμό κλήρων, με μια ποικιλία σχέσεων νομής και ιδιοκτησίας. Είναι, ως εκ τούτου άριστο δείγμα για το πώς οργανώνονται οι σχέσεις παραγωγής μέσα στο φέουδο. Καταγράφω επίσης την επέκταση του καλλιεργούμενου χώρου και τις μεταβολές των καλλιεργειών από την προηγούμενη Αναγραφή (του 1631), καθώς και την κατάτμηση των αρχικών, ενιαίων κλήρων. Καταγράφω τέλος την εξέλιξη των αποδόσεων προς το φεουδάρχη, πάντα σε σχέση με την προηγούμενη Αναγραφή, οι οποίες, σε γενικές γραμμές, συμβαδίζουν με τη μεταβολή των καλλιεργειών.

Από το κατάστιχο των Λιαπάδων (ιταλικό αντίγραφο) προκύπτουν οι λεγόμενες «καταπατήσεις» ή «σφετερισμοί» κλήρων, οι κλήροι δηλαδή των οποίων οι νομείς δεν αποδίδουν τις επιβαρύνσεις που τους αναλογούν στο φεουδάρχη. Από το ιταλικό αντίγραφο, προκύπτουν και οι μεταγενέστερες διευθετήσεις στις οποίες προβαίνουν οι μέχρι τότε ασυνεπείς πάροικοι και οι οποίες αποτυπώνονται στα συμβόλαια του φεουδαρχικού συμβολαιογράφου Ιωάννη Ανδρώνη. Αυτές οι καινούργιες ρυθμίσεις εισάγουν ορισμένες φορές και νέου τύπου αποδόσεις· ταυτόχρονα, εμφανίζονται τα λεγόμενα «mandati di possesso» («εντολές κατοχής») με τα οποία οι πάροικοι που συνεχίζουν να είναι ασυνεπείς, στερούνται, με δικαστική εντολή, τα αγαθά τους. Σε άλλες περιπτώσεις, παλιά ενιαία

νοικοκυριά (πολλοί πάροικοι νέμονται τον ίδιο κλήρο) διαλύονται, καθώς άλλοι από αυτούς ρυθμίζουν τις υποχρεώσεις τους και άλλοι όχι.

Ένα ζήτημα, τέλος, που με απασχολεί στο Μέρος Α' είναι η δομή των συμβολαίων, αλλά και η γλώσσα τους, η οποία χρησιμοποιεί λεξιλογικά στοιχεία και από τις δυο ομιλούμενες γλώσσες στα Ιόνια νησιά, τα ελληνικά και τα ιταλικά.

- **Μέρος Β'**

Στο δεύτερο μέρος, ακολουθώντας την ίδια μεθοδολογία που έχω χρησιμοποιήσει για τους Λιαπάδες, παρουσιάζω και αναλύω τα περιουσιακά στοιχεία του φέουδου σε άλλα οκτώ χωριά (Γαρδελάδες, Γιαννάδες, Δουκάδες, Κανακάδες, Κορακιάνα, Λάκωνες, Μάρμαρο, Σκριπερό). Η παρουσίαση εδώ είναι πιο συνοπτική απ' ό,τι στους Λιαπάδες, δεδομένου ότι και το δείγμα που δίνουν τα άλλα χωριά, ως προς τον αριθμό των κλήρων είναι μικρότερο. Ωστόσο, σε ορισμένα χωριά, όπως είναι οι Γιαννάδες και οι Κανακάδες, επισημαίνω και καταγράφω ορισμένες ιδιαιτερότητες: π.χ. πολλοί από τους κατοίκους των χωριών αυτών τελούν προς το φέουδο για τον οικούμενο χώρο, για τα σπίτια τους.

Στο τέλος του Μέρους Β', παραθέτω, με τη βοήθεια πινάκων και στατιστικών στοιχείων την επέκταση του καλλιεργούμενου χώρου, τη διάσπαση (και τον πολλαπλασιασμό) των αρχικών κλήρων, τη μεταβολή των καλλιεργειών και τη συνακόλουθη μεταβολή των αποδόσεων σε ολόκληρο το φέουδο.

- **Μέρος Γ'**

Στο Μέρος Γ', ακριβώς για να καταδείξω την πολυπλοκότητα των γαιοκτητικών σχέσεων στην κερκυραϊκή ύπαιθρο, χωρίζω τους νομείς ανά κοινωνική κατηγορία; πλούσιοι χωρικοί, φτωχοί χωρικοί, κάτοικοι της πόλης που υπενοικιάζουν τα κτήματά τους σε χωρικούς, κληρικοί, γυναίκες (αν και δεν είναι συχνές οι περιπτώσεις όπου οι κλήροι καταγράφονται στο όνομα μιας γυναίκας), εκκλησίες και μοναστήρια, άλλα φέουδα. Κατόπιν, αποδελτιώνω από κάθε κατηγορία ορισμένες ενδεικτικές περιπτώσεις ώστε να μπορέσω να συγκρίνω όχι μόνο τα μεγέθη των περιουσιών, αλλά και τις

πιθανές ποιοτικές διαφορές ως προς τον τύπο της ιδιοκτησίας ή το είδος των αποδόσεων ανά κατηγορία.

- **Μέρος Δ'**

Τα τρία πρώτα μέρη της εργασίας ενδεχομένως θα κουράσουν τον αναγνώστη, με την παράθεση πολλών αριθμητικών και στατιστικών στοιχείων. Ίσως δε να φανούν και λίγο «οικονομίστικα». Ωστόσο, θεωρώ ότι αποτυπώνουν με την κατά το δυνατό μεγαλύτερη ακρίβεια την κατάσταση και την εξέλιξη των σχέσεων παραγωγής στην όψιμη φεουδαλική Κέρκυρα. Θαρρώ ότι το τέταρτο μέρος είναι πολύ πιο ζωντανό και γλαφυρό: είναι αφιερωμένο εξ ολοκλήρου στη δίκη για τον εμπρησμό των περιουσιακών στοιχείων του επιστάτη του φέουδου Γιάννη Μάζη. Μέσα από το σωζόμενο τμήμα της δικογραφίας, ανασυνθέτω βήμα το βήμα όλα τα γεγονότα που σημάδεψαν το μικρόκοσμο των Λιαπάδων το καλοκαίρι του 1786, την εξέλιξη της δίκης, τη διαφαινόμενη σύγκρουση ανάμεσα στο Μάζη και σε μεγάλο μέρος του χωριού – με επικεφαλής μια άλλη οικογένεια πλουσιοχωρικών, το Γιάννη Αγάθο του ποτέ Γιώργου – Βιάρου και τους δυο γιούς του. Ακόμη, προσπαθώ να φιλοτεχνήσω τα πορτρέτα των πρωταγωνιστών αυτού του μικρού αγροτικού δράματος, με βοηθό τα αρχεία της Αγίας Αναστασίας Φαρμακολύτριας, του άτυπου «ληξιαρχείου» των Λιαπάδων. Και, τέλος, προσπάθησα να δώσω φωνή σε μια γυναίκα: μια νέα κοπέλα, την Κατερίνα Λεπενιώτη, γυναίκα ενός από τους κατηγορούμενους, που κακοποιείται από τους άντρες της οικογένειάς της και που, για εκδίκηση, τους καταγγέλλει στη δικαιοσύνη ως εμπρηστές.

- **Μέρος Ε'**

Πώς είναι η καθημερινότητα σε ένα κερκυραϊκό χωριό του τέλους του 18^{ου} αιώνα; Πώς είναι το φυσικό τοπίο, τα σπίτια, τα δημόσια έργα; Πώς συγκροτούνται οι οικογένειες; Σε ποια ηλικία παντρεύονται οι άντρες και σε ποια οι γυναίκες; Πόσα παιδιά κάνουν; Ποια είναι η παιδική θνησιμότητα και ποιο το προσδόκιμο ζωής; Πώς συγκροτούνται τα νοικοκυριά; Ποιος έχει τη διοίκηση μέσα στο σπίτι; Τι ρόλο παίζει η προίκα; Ποια είναι η θέση της γυναίκας; Ποια είναι τα επιτηδεύματά τους; Πώς περνά η μέρα και ο χρόνος τους;

Και ακόμα: σε ποιες ευρύτερες συλλογικότητες εντάσσονται αυτοί οι άνθρωποι και πώς τις αντιλαμβάνονται οι ίδιοι; Τι εννοούν με τον όρο «πατρίδα»; Έχουν ταξική συνείδηση; Αντιλαμβάνονται το φεουδάρχη ως δυνάστη ή ως δίκαιο αφέντη; τη Βενετία ως κυρίαρχο ή ως την αγαθή δύναμη που θα αποδώσει δικαιοσύνη;

Σ' αυτό το 5^ο μέρος της εργασίας μου, θέτω όλα αυτά τα ερωτήματα και δίνω τις – οπωσδήποτε περιορισμένες – απαντήσεις που μου υποβάλλουν οι πηγές και το αρχειακό υλικό που έχω στα χέρια μου. Είναι μια πρώτη ματιά από ένα παράθυρο στο παρελθόν, σ' έναν εν πολλοίς άγνωστο αλλά πάντως γοητευτικό κόσμο. Τον κόσμο των «μικρών ανθρώπων» που, όμως, η συνισταμένη των πράξεών τους, συνειδητών ή ασύνειδων, διαμορφώνει τη «μεγάλη» ιστορία.

Πολλά χρόνια πέρασαν και πολύ νερό στ' αυλάκι κύλησε από τότε που ξεκίνησα αυτή τη γοητευτική περιπέτεια της γνώσης – μια περιπέτεια που ολοκληρώνεται μέσα από πολλές – κάποτε εξαιρετικά μεγάλες – δυσκολίες, προσωπικές και επαγγελματικές. Σε όλη αυτή την πορεία, διαπίστωσα ότι η περιπέτεια αυτή είναι, κατά το μεγαλύτερο μέρος της, μοναχική. Ωστόσο, υπήρξαν συμπαραστάτες που δεν θα μπορούσα να λησμονήσω.

Θα ξεκινήσω την ευχαριστήρια αναφορά μου όχι από έναν άνθρωπο, αλλά από πολλούς· θα μπορούσα να πω, από ένα συλλογικό υποκείμενο. Εννοώ τούτο: αγάπησα την επιστήμη της Ιστορίας έχοντας ήδη μια πολύτιμη σκευή: την αντίληψη του ιστορικού υλισμού για το ιστορικό γίγνεσθαι. Προσπάθησα να εφαρμόσω τη μέθοδο αυτή στην εργασία μου, βαδίζοντας εξ αρχής σ' ένα τεντωμένο σκοινί: να μην «καταπιεί» η θεωρητική βάση και η μεθοδολογία την αλήθεια και την πραγματικότητα που προκύπτει από τις πηγές. Ελπίζω, σε αυτό το πεδίο, να έχω αποφύγει τα πολύ μεγάλα λάθη ... Ούτως ή άλλως όμως, θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους όσους κατά περιόδους και εποχές με προίκισαν με αυτή τη θεωρητική σκευή.

Περνώ στα πρόσωπα: πρώτα – πρώτα, θα ήθελα να ευχαριστήσω από καρδιάς τον καθηγητή κ. Νίκο Καραπιδάκη, τον τωρινό επιβλέποντα της εργασίας μου. Ήταν από την αρχή μέχρι το τέλος στην τριμελή μου επιτροπή· διάβασε με προσοχή τα κείμενά μου, με διόρθωσε, με ενθάρρυνε, με εμπιστεύτηκε, παρακολούθησε τις δημόσιες ανακοινώσεις μου, διαφώνησε και συμφώνησε μαζί μου, πάντως ήταν πάντα δίπλα μου, όποτε τον χρειάστηκα.

Ευχαριστώ επίσης θερμά τον ομότιμο καθηγητή κύριο Κωνσταντίνο Ντόκο που υπήρξε ο πρώτος επόπτης μου. Μαζί επιλέξαμε το θέμα και, για μεγάλο χρονικό διάστημα, με καθοδήγησε με ηρεμία και σοφία. Μαζί του, δεν μπορώ παρά να ευχαριστήσω την κα Άλεξ Πεταλά: έχοντας τον επιστημονικό εξοπλισμό για να παρακολουθήσει την πορεία της δουλειάς μου, αν και δεν είχε κανένα «θεσμικό» ρόλο ως προς την καθοδήγησή της, υπήρξε για μένα φίλη και συμπαραστάτιδα, στα μικρά και στα μεγάλα: από πρακτικά ζητήματα σε σχέση με τους φορείς με τους οποίους έπρεπε να συνεννοηθώ, μέχρι τη μελέτη των κειμένων μου, στα οποία έκανε πάντα χρήσιμες και εύστοχες παρατηρήσεις.

Ευχαριστώ επίσης την καθηγήτρια κ. Αναστασία Παπαδία – Λάλα, που ήταν αρχικά στην τριμελή μου επιτροπή και με στήριξε στα πρώτα μου βήματα και τους καθηγητές κ.κ. Θεοδόση Νικολαΐδη (που υπήρξε για ένα διάστημα επόπτης μου) και Δημήτριο Ανωγειάτη – Πελέ και Ηλία Γιαρένη, μέλη της τριμελούς μου επιτροπής.

Τέλος – αλλά όχι λιγότερο σημαντικό: ευχαριστώ από καρδιάς τους αφανείς εργάτες του πολιτισμού και της επιστήμης, το επιστημονικό και βοηθητικό προσωπικό των Γενικών Αρχείων του Κράτους του Νομού Κέρκυρας: έχουν στη φύλαξη και ευθύνη τους ένα πραγματικό θησαυρό, ένα από τα σημαντικότερα ιστορικά αρχεία της χώρας. Τον συντηρούν και τον προσέχουν με αφοσίωση, τολμώ να πω και με αυταπάρνηση, μέσα σε εξαιρετικά δύσκολες συνθήκες υποχρηματοδότησης και αδιαφορίας. Δεν υπήρξαν για τούτο λιγότερο ευγενείς, πρόθυμοι και υποστηρικτικοί όποτε (και ήταν αρκετές οι φορές) χρειάστηκα τη βοήθειά τους. Και πάλι τους ευχαριστώ – όχι μόνο για όσα προσέφεραν σε μένα, αλλά για τη συμβολή τους στη διατήρηση ενός σημαντικού, υλικού τμήματος της συλλογικής μνήμης.

Θεοδώρα Ι. Μόσχου

ΜΕΡΟΣ Α΄:

«Ένα μεγαλογόρι της Κέρκυρας, στο τέλος του 18^{ου} αιώνα»

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

Η Αναγραφή του φέουδου Μαρτσέλλο (1786).¹

Εισαγωγή

Η σημασία της έκδοσης και της μελέτης μιας Αναγραφής για τον ιστορικό είναι πολλαπλή. Η «ανάγνωση» των λογιστικών στοιχείων που συγκροτούν τα έγγραφα αυτού του είδους βοηθούν να κατανοήσουμε τις οικονομικές λειτουργίες του φέουδου, κυρίως ως προς την εξέλιξη των σχέσεων παραγωγής, ανάμεσα στον καλλιεργητή και το χωροδεσπότη. Το φέουδο αποτελεί τύπο γαιοκτησίας, ταυτόχρονα όμως είναι και σχέση παραγωγής: από την άποψη αυτή, αποτελεί το κύτταρο του οικονομικού – κοινωνικού σχηματισμού που φέρει το όνομά του – της φεουδαρχίας. Η μελέτη λοιπόν ενός εγγράφου τέτοιου είδους, παρά το στενό, «λογιστικό» του χαρακτήρα, βοηθά στο να γίνει καλύτερα κατανοητή η λειτουργία του συστήματος, τουλάχιστον ως προς τους οικονομικούς όρους που προσδιορίζονται από τις σχέσεις παραγωγής.

Οι «Αναγραφές» των κερκυραϊκών φέουδων περιγράφουν τη λειτουργία των επιλεγόμενων «βαρωνειών» (για να χρησιμοποιήσουμε την ορολογία της εποχής στην οποία αυτές ανάγονται, αν και η βενετική διοίκηση χρησιμοποιεί εξ ίσου και σε επισημότερα έγγραφα τον όρο «φέουδο»²) ή και «τιμαρίων» (όπως λανθασμένα επικράτησε να αποκαλείται ο συγκεκριμένος τύπος γαιοκτησίας από την παλαιότερη ελληνική ιστοριογραφία)³ ως ενιαίων οικονομικών μονάδων. Το 18^ο αιώνα, οι

¹ Η Αναγραφή της Βαρωνείας Μαρτσέλλο καταλαμβάνει τους φακέλους 1151 μέχρι και 1158, της αρχαικής σειράς *Pronveditori sopra i feudi* του Archivio di Stato της Βενετίας. Αντίστοιχα, το ελληνικό αντίγραφο της Αναγραφής περιλαμβάνεται στην αρχαική σειρά «Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως» των Γενικών Αρχείων του Κράτους στην Κέρκυρα και καταλαμβάνει τους τόμους 1806 – 1807 (δεμένους σε ενιαίο τόμο) και 1810.

² Η αρχή η οποία ασχολείται με τα ζητήματα των φέουδων στη Βενετία ονομάζεται ακριβώς «*Pronveditori sopra feudi*». Οι πράξεις της (κατάλογοι των φέουδων, περιβολές, «Αναγραφές», στο Levante ή στην Terra Ferma) απαρτίζουν την ομώνυμη αρχαική σειρά στο Archivio di Stato di Venezia (A.S.Ven).

³ Ο όρος χρησιμοποιήθηκε, προφανώς κατ' αναλογία προς την οθωμανική περίπτωση και απαντάται σε κλασικά έργα που αναφέρονται στην κερκυραϊκή φεουδαρχία, όπως τα ακόλουθα: Ρωμανού Ιωάννη, «Περί του αρχαιοτάτου των εν Κερκύρα τιμαρίων», Αθηναϊκόν Ημερολόγιον, Αθήνα, 1869,

οικονομικές αυτές μονάδες δεν είναι κλειστές, υπό την έννοια ότι μέρος του προϊόντος (πέρα από τις συγκεκριμένες αποδόσεις που οφείλουν οι καλλιεργητές στο φεουδάρχη) διοχετεύεται στην πόλη και μπαίνει στη διαδικασία της αγοράς. Το ζήτημα της μερκαντιστικής πολιτικής της Κυριάρχου – το γεγονός δηλαδή ότι όλα τα αγροτικά προϊόντα των κτήσεων της Ανατολής έπρεπε να περάσουν πρώτα από τη Βενετία και από εκεί να καταλήξουν στον τελικό τους προορισμό – εκφεύγει του ενδιαφέροντος αυτής της εργασίας. Επίσης, στις εσωτερικές λειτουργίες των φέουδων παρεμβαίνουν εξωγενείς παράγοντες, κυρίως η τοκογλυφία των αστών που είναι γνωστή στην Κέρκυρα με το όνομα «προστίχι». Ακόμη, από το 15^ο αιώνα έχει καταργηθεί, στην Κέρκυρα ο εξωοικονομικός καταναγκασμός που χαρακτηρίζει το σύστημα, δηλαδή η δουλοπαροικία (με την έννοια της πρόσδεσης του καλλιεργητή στη γη και της απαγόρευσης μετακίνησής του) αλλά επίσης έχει καταργηθεί και η αγγαρεία⁴. Από την άποψη αυτή, το σύστημα της φεουδαρχίας, όπως εκδηλώνεται στη βενετοκρατούμενη Κέρκυρα, αλλά και στην ευρύτερη περιοχή των Ιονίων Νήσων, δεν ταυτίζεται σε όλες τις παραμέτρους του με την «κλασική» δυτική φεουδαρχία. Ωστόσο, εάν εξετάσουμε τους όρους πάνω στους οποίους δομούνται οι σχέσεις παραγωγής, θα διαπιστώσουμε ότι σαφώς ισχύει ο βασικός οικονομικός νόμος του φεουδαρχικού συστήματος, δηλαδή η απόδοση του πλεονάσματος της παραγωγής με τη μορφή του υπερπροϊόντος στον κάτοχο της γης.

Αυτές ακριβώς τις σχέσεις, άλλοτε με μεγαλύτερη και άλλοτε με μικρότερη επάρκεια, αποτυπώνουν οι «Αναγραφές». Με μία πρώτη ματιά στο αρχειακό υλικό, φαίνεται ότι η ακρίβεια και η επάρκειά τους σχετίζεται και με τη χρονική περίοδο κατά την οποία αυτές καταρτίστηκαν. Και, από την άποψη αυτή, η «Αναγραφή» που

αναδημοσίευση «Κερκυραϊκόν Ημερολόγιον, Κέρκυρα 1910 και περιοδικό «Κερκυραϊκά Χρονικά», τόμος Δ-, Κέρκυρα 1955. «Περί του εν Κερκύρα τιμαρίου των Αθιγγάνων», «Κερκυραϊκά ανέκδοτα», Σπ. Λάμπρου, Αθήνα, 1822. «Τιμαριωτισμός και επίμορτος αγροληψία εν Επτανήσω επί Βενετοκρατίας», Νικολάου Πανταζόπουλου, «Κερκυραϊκά Χρονικά».

⁴ Σύμφωνα με την κλασική μαρξιστική πολιτική οικονομία, το φεουδαρχικό σύστημα περνά από τρεις διαδοχικές φάσεις: στην πρώτη του φάση, η εκμετάλλευση της εργασίας του άμεσου παραγωγού, γίνεται με την υπερεργασία, δηλαδή με την αγγαρεία. Στη δεύτερη φάση – ως την ονομάσουμε καταχρηστικά «κλασική», με την απόληψη του πλεονάσματος της παραγωγής, του υπερπροϊόντος. Στην τρίτη και τελευταία χρονολογικά φάση του συστήματος, το υπερπροϊόν αποδίδεται στο χωροδεσπότη με χρηματική μορφή, καθώς έχει αρχίσει η ενδυνάμωση των πόλεων και η οικονομία εκχρηματίζεται. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, όπως θα αποδειχθεί παρακάτω, βρισκόμαστε στην «κλασική» φάση της φεουδαρχίας – απόληψη του υπερπροϊόντος – χωρίς ωστόσο αυτό να αποκλείει, για τους λόγους που αναφέραμε παραπάνω, ορισμένα – πολύ λίγα πάντως - δείγματα εκχρηματισμού και εμπλοκής της αγοράς.

διενεργήθηκε και συγκροτήθηκε από το 1784 μέχρι το 1789, για λογαριασμό του ευγενούς Γκαμπριέλ Μαρτσέλλο που κληρονόμησε το φέουδο από τον αδελφό του Άντζελο που πέθανε άκληρος, είναι μία από τις οψιμότερες, (σε σχέση πάντα με την βενετική κυριαρχία) πληρέστερες και ευκολότερα αξιοποιήσιμες για τον ιστορικό.

Η επιλογή της Αναγραφής της Βαρωνείας Μαρτσέλλο ως τεκμηριωτικού υλικού

Η Αναγραφή της Βαρωνείας Μαρτσέλλο είναι μία από τις τελευταίες που έγιναν επί Βενετικής κυριαρχίας στην Κέρκυρα, αφού 8 μόλις χρόνια μετά την ολοκλήρωσή της, τα στρατεύματα του Ναπολέοντα διαδέχτηκαν τους Βενετούς στην επικυριαρχία των Ιόνιων νησιών.⁵ Το φέουδο Μαρτσέλλο καταλαμβάνει ένα πολύ μεγάλο μέρος εδαφών της κεντροδυτικής Κέρκυρας, τα οποία υπάγονται στη Βαλία της Μέσης. Τμήματα του φέουδου βρίσκονται διασκορπισμένα στα χωριά Γιαννάδες, Δουκάδες, Κορακιάνα, Κανακάδες, Σκριπερό, Λιαπάδες, Μάρμαρο.

Σύμφωνα με πληροφορίες που αντλούμε από το άρθρο του κερκυραίου ιστορικού του 19^{ου} αιώνα, Ιωάννου Ρωμανού «Το αρχαιότερον εν Κερκύρα τιμάριον» - ιστορική μελέτη (σελ. 87 – 93) (Αττικόν ημερολόγιον, Αθήναι, 1869 – Κερκυραϊκόν ημερολόγιον, Κέρκυρα 1910 – σελ. 25 – 32), το φέουδο αυτό είναι απομεινάρι του πρώτου φέουδου που συστήθηκε ποτέ σε κερκυραϊκό έδαφος, κατά το 13^ο αιώνα. Γράφει συγκεκριμένα ο Ρωμανός: «(...) εκ πλειόνων αρχαιοτάτων εγγράφων εξάγεται ότι τα κτήματα άτινα ο Κάρολος εδωρήσατό ποτε προς τους Αλλεμάνους περιήλθον ένεκα κληρονομίας εις τους Δεληγότας, αποτελέσαντα το ομώνυμον μέγα τιμάριον, όπερ προϊόντος του χρόνου υποδιαιρεθέν συνέστησε τέσσαρας των άχρι του νυν σωζομένων βαρωνιών, την των Βραγαδίνων, των Μιδέων, των Μέμων και των Βιάρων, κατεχομένας νυν υπό των Κ.Κ. Μαρμαρά, Πιέρρη, Καποδιστρίου Σούφη, και Μαρκέλλου, ευπατρίδου Ενετού». (σελ. 91).⁶ Στην αναφορά του Γενικού Προβλεπτή Φραντσέσκο Γκριμάνι (Francesco Grimani) του έτους 1748, το φέουδο αναφέρεται ως «βαρωνεία» Βιάρρα, υποχρεωμένο να παρέχει στο βενετικό δημόσιο δύο άλογα

⁵ Ωστόσο, το φέουδο Μαρτσέλλο έμεινε υπό την κυριότητα της οικογενείας και κατά τη διάρκεια των επόμενων κυριαρχιών πάνω στα Ιόνια νησιά, αλλά και μετά την ενσωμάτωσή τους στο ελληνικό κράτος το 1864. Οι τελευταίες αναγραφές του φέουδου (που φυλάσσονται στα ΓΑΚ Κέρκυρας) ανάγονται στο 1894, όταν ήδη είχε συγκροτηθεί και το ιταλικό κράτος.

⁶ Το άρθρο του Ρωμανού δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά στη Κέρκυρα, το 1869 ενώ το φέουδο υπήρχε ακόμη. Ωστόσο, είναι υπό συζήτηση αν μέσα σε αυτό παραμένουν σταθερές και αναλλοίωτες και αντιστοιχούν στο φεουδαρχικό τρόπο παραγωγής.

μαζί με τους αναβάτες τους. Σύμφωνα με την ίδια πηγή, φαίνεται ότι η μετάβαση από την ιδιοκτησία της οικογένειας Βιάρο στην οικογένεια Μαρτσέλλο συντελείται στα 1616. Ο Grimani παραθέτει τα ονόματα των ευγενών Fantin Viaro και Marin Marcello. Το 1730, το φέουδο περιβάλλεται ο Nicolò Marcello. Το 1748, ο συντάκτης της αναφοράς αναφέρει ως φεουδάρχη τον ευγενή Βίκτωρα Μάρκελλο.

Ο Γκαμπριέλ Μαρτσέλλο περιβάλλεται τη «βαρωνεία» Βιάρια ή Μαρτσέλλα, μετά το θάνατο του αδελφού του, Άντζελο, που πέθανε άκληρος. Η Αναγραφή έγινε κάτω από δύσκολες συνθήκες: εκτός του ότι ο βαρώνος δεν ζούσε στην Κέρκυρα, αλλά στη Βενετία – γεγονός που καταδεικνύει την απουσία οποιαδήποτε προσωπικής σχέσης μεταξύ φεουδάρχη και καλλιεργητών - και ήρθε στο νησί μόνο και μόνο για να αναθέσει σε μηχανικούς το έργο της Αναγραφής (και να το επιβλέψει προσωπικά), φαίνεται ότι, όπως γράφει και ο Γενικός Προβλεπτής Αλβίξε Φόσκαρι (Alvise Foscari), στην επιστολή του στο Δόγη «το γεγονός της πολύχρονης απομάκρυνσης των κυρίων του φέουδου και ο δύσκολος χαρακτήρας των χωρικών θα δημιουργήσει επιπρόσθετες δυσκολίες». Παραθέτω εκτεταμένα αποσπάσματα από το τμήμα επιστολής που αναφέρεται στο ταξίδι του Μαρτσέλλο στην Κέρκυρα, μεταφρασμένο στα ελληνικά. Το ιταλικό πρωτότυπο βρίσκεται στο Παράρτημα, με την ένδειξη **«Εγγραφο 1»:**

«(...) Την προηγούμενη εβδομάδα έφτασε εδώ από το δρόμο του Ότραντο ο εξοχότατος κύριος Γκαμπριέλ Μαρτσέλλο. Γνωστός ήδη στην περιφέρεια και στο στόλο για τον ξεχωριστό του χαρακτήρα και τις ενάρετες ιδιότητες της ψυχής, (...) και με ευχαρίστηση είδα να τον υποδέχονται οι πατρίκιοι και τα πιο αξιόλογα άτομα αυτής της πόλης και του στρατεύματος.

Ξεκίνησε το άβολο και πολυέξοδο ταξίδι. παρακινημένος από την ευγενή πρόθεση να υλοποιήσει την εντολή της Εξοχότατης Αρχής επί των φέουδων, σύμφωνα με την οποία έπρεπε να ανανεώσει την Αναγραφή της βαρωνείας που κατέχει σε αυτό το νησί, που την περιβλήθηκε από την προαναφερθείσα εξοχότατη αρχή, μετά το θάνατο του αδελφού του, ευγενούς Άντζελο, αιωνία του η μνήμη.

Η (δυσανάγνωστη λέξη) που υποχρεώνει τους φεουδάρχες να ανανεώνουν τις πράξεις αυτής της κατηγορίας κάθε 30 χρόνια, ώστε σε περίπτωση επιστροφής στη γαλήνια Σινιορία να μη βρεθούν καταπατημένα τα δικαιώματα του δημοσίου, κίνησε τώρα επαινετά αυτόν τον ευγενή να υλοποιήσει αυτό το μακρό έργο που φαίνεται ακόμα πιο επίπονο σε αυτή τη χώρα, εξ αιτίας της απομάκρυνσης, για μεγάλο χρονικό

διάστημα, των κυρίων του φέουδου, εξ αιτίας του χαρακτήρα των δουλευτών και των ιδιοκτητών των κλήρων (...).⁷

Στο συγκεκριμένο Dispaccio, μπορούν να γίνουν ορισμένες παρατηρήσεις. Η πρώτη σχετίζεται με το ιδιοκτησιακό καθεστώς του φέουδου, ως προς το χωροδεσπότη και ως προς το βενετικό δημόσιο: το δημόσιο διατηρεί την ψιλή κυριότητα του φέουδου και στο δημόσιο αυτό θα ξαναγυρίσει, εάν λείψουν απόγονοι που θα μπορούν να το περιβληθούν. Οι «καταπατήσεις» λοιπόν των κλήρων λειτουργούν μακροπρόθεσμα προς ζημία της πόλης, για τούτο και ο Προβλεπτής επαινεί το Γκαμπριέλ Μαρτσέλλο, για το επίπονο ταξίδι του.

Μια δεύτερη παρατήρηση αφορά τη διατύπωση που χρησιμοποιεί ο Προβλεπτής για να περιγράψει τους καλλιεργητές του φέουδου. Ενώ σε άλλες πηγές (και στην ίδια την «Αναγραφή») χρησιμοποιείται ο όρος «colloni» ή/και «vassali» (όροι που περιγράφουν σχέσεις παραγωγής τυπικές για το φεουδαρχικό οικονομικό – κοινωνικό σχηματισμό) – ο Φόσκαρι χρησιμοποιεί τους όρους «lavoratori» και «propretari» («εργαζόμενοι» και ιδιοκτήτες» αντίστοιχα). Θεωρώ –σύμφωνα με τα στοιχεία που παρέχει η «Αναγραφή» αλλά και το χαρακτήρα της εποχής στην οποία αναφερόμαστε - ότι δεν πρόκειται για χρήση των όρων με την αυστηρά ταξική σημασία που έχουν σήμερα, αλλά για ορολογία που χρησιμοποιείται για να περιγράψει τους επίμορτους καλλιεργητές που λειτουργούν ως οιονεί ιδιοκτήτες των κλήρων και ταυτόχρονα ασκούν χειρωνακτικές, αγροτικές εργασίες. Προφανώς, οι δύο όροι δεν αναφέρονται σε δύο διαφορετικά κοινωνικά στρώματα (αν και, όπως θα δούμε σε επόμενο κεφάλαιο, μια ορισμένη κοινωνική διαστρωμάτωση παρατηρείται ανάμεσα στους ίδιους τους νομείς των κλήρων, χωρίς όμως αυτή να αγγίζει επί της ουσίας τη σχέση τους με τα μέσα παραγωγής, εν προκειμένω τη γη ή και με το χωροδεσπότη, τουλάχιστον όταν πρόκειται για κατοίκους του ίδιου του χωριού).⁸

Η τρίτη τέλος παρατήρηση αφορά την επιβεβαίωση των φόβων του Προβλεπτή σε σχέση με το «δύσκολο χαρακτήρα των χωρικών». Μία παράλληλη χρονολογικά πηγή,⁹ πιστοποιεί το γεγονός: τον Ιούνιο του 1786 και ενώ εξελισσόταν η διαδικασία

⁷ Archivio di Stato di Venezia, Provveditori da Terra e da Mar, Dispacci, busta, no 1043.

⁸ Εδώ πάντως και εφεξής, ο καθ' οιονδήποτε τρόπο έχει τη νομή εδαφών του φέουδου θα αναφέρεται ως «καλλιεργητής», «νομέας», ή «συνεισφορέας», και κάτοχος μόνο στην περίπτωση που έχει την πλήρη κυριότητα του κλήρου.

⁹ Archivio di Stato di Venezia: Consiglio dei dieci. Serie: Processi e carte criminali. Sottoserie: Isole del Levante, busta no 14.

της Αναγραφής, σημειώθηκαν εμπρησμοί σε περιουσιακά στοιχεία (ελαιόδεντρα, το σπίτι και μια αποθήκη σανού που προορίζονταν για τα ζώα του φέουδου) του πλούσιου παροίκου και επιστάτη του φέουδου, Γιάννη Μάζη, ο οποίος συμμετείχε στην Αναγραφή με την ιδιότητα του «πρακτικού».¹⁰ Ο παθών κατήγγειλε ως δράστες του εμπρησμού έξι συγχωριανούς του που είχαν καταπατήσει περιουσία του φέουδου. Οι καταγγελλθέντες συνελήφθησαν αλλά, μετά από παραμονή τους ένα χρόνο στις γαλέρες «με σίδερα στα πόδια», όπως λένε οι ίδιοι χαρακτηριστικά, αθωώθηκαν. Ο Γιάννης Μάζης ισχυρίζεται ότι οι συγχωριανοί του (με τους οποίους μοιράζεται αρκετά περιουσιακά στοιχεία) τον μισούσαν επειδή, θέλοντας να διαφυλάξει τα συμφέροντα του βαρώνου, κατήγγειλε τις αυθαιρεσίες και καταπατήσεις τους. Το γεγονός πήρε μεγάλη έκταση και, σε μια δεδομένη στιγμή της δίκης παρενέβη με υπόμνημά του ο ίδιος ο φεουδάρχης Μαρτσέλλο. Το υπόμνημα αυτό όμως θα το δούμε αναλυτικά σε επόμενο κεφάλαιο, μαζί με την αναλυτική περιγραφή του συγκεκριμένου γεγονότος, την πρόσληψη και την εκτίμησή του τόσο από τον ίδιο το Μάζη όσο και από τους κατηγορούμενους. Όσον αφορά το υπόμνημα του φεουδάρχη, απλά σημειώνω εδώ ότι επικαλείται μετ' επιτάσεως τη νομιμοφροσύνη του, αλλά και το γεγονός ότι οι μηχανικοί, οι εμπειρογνώμονες και οι «πρακτικοί» που θα συμμετάσχουν στην κατάρτιση της «Αναγραφής» θα πληρωθούν με δικά του έξοδα.

Έτσι λοιπόν, και με αυτή τη συμπληρωματική πηγή (η οποία δίνει αρκετές αξιόλογες πληροφορίες και για την καθημερινή και οικογενειακή ζωή στο χωριό) μπορεί να δει κανείς να διαμορφώνεται η εικόνα της μικρής κοινωνίας των Λιαπάδων του 18^{ου} αιώνα, ως οικονομικής δομής αλλά και ως μικρόκοσμου ο οποίος ζει στην περιφέρεια ενός κόσμου που αλλάζει και που βαδίζει από την κλειστή, αγροτική οικονομία της φεουδαρχίας στον καπιταλισμό.

Γενικά χαρακτηριστικά της Αναγραφής. Το ιταλικό αντίγραφο

Οι Αναγραφές των φέουδων των βενετικών κτήσεων στον ελλαδικό χώρο συντάσσονταν και στις δύο γλώσσες, τα ελληνικά και τα ιταλικά. Οι συντάκτες κατέθεταν το ιταλικό αντίγραφο στη Βενετία, στην ευθύνη των *Provveditori sopra i feudi*, ενώ το ελληνικό παρέμενε στη διάθεση της εγχώριας διοίκησης κάθε περιοχής.

¹⁰ «Πρακτικοί» (prattici) ήσαν οι κάτοικοι των χωριών που θεωρούνταν γνώστες της ιδιοκτησιακής κατάστασης των κλήρων και χρησιμοποιούνταν ως σύμβουλοι για την κατάρτιση των αναγραφών.

Η διαδικασία συγκρότησης της Αναγραφής Μαρτσέλλο κράτησε 6 χρόνια, από το 1784 μέχρι και το 1789. Επικεφαλής των μηχανικών που τη διενέργησαν ήταν ο αρχηγός του σώματος των μηχανικών Alessandro Ganassa (Αλεσάντρο Γκανάσα), ο οποίος και την υπογράφει. Το ιταλικό αντίγραφο είναι πολύ καλά δομημένο και αναλυτικό, συνοδεύεται δε από τοπογραφικούς χάρτες αξιοσημείωτης ακρίβειας και αρτιότητας. Σε κάθε χάρτη, σημειώνεται με διαφορετικό χρώμα κάθε αγροτεμάχιο, ανάλογα με το είδος των επιβαρύνσεων του χωρικού, ενώ επίσης με διαφορετικό χρώμα σημειώνονται οι κλήροι των οποίων οι καλλιεργητές δεν εκπληρώνουν τις υποχρεώσεις τους απέναντι στο χωροδεσπότη, καθώς και οι ελεύθεροι κλήροι που ανήκουν σε άλλες βαρωνείες, εκκλησίες ή και σε φυσικά πρόσωπα.

Η Αναγραφή ξεκινά με το πρωτόκολλο κατάθεσής της στους *Provveditori sopra i feudi* από τον Βαρόνο Μαρτσέλλο, στις 12 Δεκεμβρίου του 1781. Ακολουθεί αίτηση προς το Γενικό Προβλεπτή Θαλάσσης, με ημερομηνία 11 Δεκεμβρίου 1783.¹¹ Στην επιστολή ζητείται από τον Προβλεπτή Θαλάσσης η διάθεση μηχανικού του δημοσίου (του προαναφερθέντος αρχηγού του σώματος των μηχανικών Αλεσάντρο Γκανάσα ή άλλου), ώστε, με έξοδα του βαρόνου Μαρτσέλλο, να διενεργηθεί η Αναγραφή. Επισημαίνεται ακόμη το συμφέρον του δημοσίου, από τη διενέργεια της Αναγραφής, αφού σε περίπτωση που εκλείψουν οι διάδοχοι, η βαρωνεία θα περιέλθει στο δημόσιο. Ακολουθεί εντολή του Προβλεπτή και Καπιτάνου της Κέρκυρας Lorenzo Soranzo (Λορέντσο Σοράντσο), σύμφωνα με την οποία οι «πρακτικοί», οι «γέροντες» (*vecchiardi*) και οι «αστυνόμοι» (*contestabili*) των χωριών του νησιού οφείλουν να παράσχουν στους εκπροσώπους του Βαρόνου Μαρτσέλλο όλες τις διευκολύνσεις, ώστε να διεξαχθεί η Αναγραφή, υπό την απειλή του αφορισμού (*scomunica*).¹² Ως ημέρα έναρξης της Αναγραφής ορίζεται η 7^η Μαΐου, ημέρα Κυριακή, και ως τόπος το χωριό Λιαπάδες. Αναφέρεται ότι οι κάτοικοι των χωριών θα πρέπει να ενημερώσουν τους μηχανικούς και τους εκπροσώπους του Βαρόνου για την ποιότητα, την ποσότητα και τα σύνορα των χωραφιών, για τις ελιές, τα αμπέλια, τα λιβάδια, τους μύλους, τα ελαιοτριβεία, τα σπίτια, καθώς και για τις υποχρεώσεις

¹¹ Για περισσότερες πληροφορίες, σε σχέση με τη μορφή των Αναγραφών του 18^{ου} αιώνα, βλ. Νίκου Καραπιδάκη: «Τα κατάστιχα των αναγραφών του αρχείου εγχωρίου διαχείρισεως Κέρκυρας».

¹² Στο υπόμνημα του βαρόνου Μαρτσέλλο προς τη Σύγκλητο, σε σχέση με τους εμπρησμούς στα υπάρχοντα του επιστάτη του, αναφέρεται επίσης ξεκάθαρα ότι τους μηχανικούς θα συνοδεύει ο Πρωτοπαπάς της Κέρκυρας και άλλοι τέσσερις ιερείς – προφανώς προς ενίσχυση της απειλής για αφορισμό.

των παροίκων: ενοίκια, κανίσκια, συγκράτειες. Ακόμη, τους καλεί να αναφέρουν οποιοδήποτε άλλο στοιχείο σχετίζεται με το φέουδο, καλλιεργημένα ή μη καλλιεργημένα αγαθά¹³, ή δασικές εκτάσεις, δίνοντας ιδιαίτερη σημασία στις πιθανές καταπατήσεις (usurpazioni στο ιταλικό κείμενο). Στην εντολή αναφέρεται επίσης, ότι το κείμενό της θα κηρυχθεί στην πόλη και στα «μπόργκι» του νησιού, υπό τους ήχους της σάλπιγγας και στα χωριά υπό τους ήχους της καμπάνας και ότι οι παραβάτες, όσοι δηλαδή αρνηθούν να δηλώσουν τι γνωρίζουν για τη βαρωνεία και τα εδάφη της (κυρίως όσον αφορά τις καταπατήσεις, τους «σφετερισμούς»), θα υποχρεωθούν σε πρόστιμο 200 δουκάτων, το οποίο θα κατατεθεί στο Monte di Pietà, το ενεχυροδανειστήριο, της Κέρκυρας. Ακολουθεί επιστολή του Προβλεπτή και Καπιτάνου Κέρκυρας Domenico Pizzamano (Ντομένικο Πιτσαμάνο), με ημερομηνία 2 Ιουνίου 1784, με την οποία καλείται ο αρχηγός του σώματος των μηχανικών να ξεκινήσει το έργο της Αναγραφής.

Ακολουθεί κείμενο του ίδιου του αρχηγού του σώματος των μηχανικών, Αλεσάντρο Γκανάσα, με το οποίο εξηγείται ο τρόπος καταχώρησης των αγαθών της βαρωνείας μέσα στην Αναγραφή. Επίσης, εξηγεί τα μέτρα τα οποία χρησιμοποιεί και τα οποία διαφοροποιούνται ανάλογα με τον τύπο εδάφους των χωραφιών. Κυρίως χρησιμοποιείται ο όρος misura (μιζούρα). Η συγκεκριμένη μονάδα μέτρησης έχει διπλή σημασία και αναφέρεται σε δύο διαφορετικά μεγέθη: αφενός, πρόκειται για μέτρο χωρητικότητας ξηρής παραγωγής (σιτηρών), το οποίο αντιστοιχεί με 4 κοιλιά. Η μιζούρα όμως είναι και μονάδα μέτρησης επιφανείας, η οποία, σύμφωνα με τον Ευγένιο Πολίτη, ισούται με 1.200 τ.μ.¹⁴ Σύμφωνα με τις διευκρινίσεις που δίνει ο Γκανάσα, στην Κέρκυρα, οι «μιζούρες» διαφοροποιούνται ανάλογα με τον τύπο του εδάφους: για τα πεδινά εδάφη ή τα πεδινά εδάφη που βρίσκονται σε λόφο ή σε πλαγιά η μιζούρα ισούται με 20 «βήματα» («passi») κατά μήκος και 20 κατά πλάτος, δηλαδή με 400 τετραγωνικά βήματα. Για τα εδάφη που βρίσκονται σε λόφο ή σε πλαγιά, η μιζούρα ισούται με 25 βήματα κατά μήκος και άλλα τόσα κατά πλάτος, δηλαδή 625

¹³ Σύμφωνα με το Σπύρο Ασδραγά, ο όρος «αγαθά» («beni», στο ιταλικό κείμενο) αφορά μόνο τα έγγεια και ακίνητα αγαθά: χωράφια, αμπέλια, ελαιόδεντρα, περιβόλια, ελαιοτριβεία, σπίτια). (Αικατερίνης Ασδραγά – Σπύρου Ασδραγά: «Στη φεουδαλική Κέρκυρα: από τους πάροικους στους vassali angararri». ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ – περιοδική έκδοση ιστορικών σπουδών, τεύχος 3, Μάϊος 1985, σελ. 77 – 94.

¹⁴ Ευγενίου Θ. Πολίτη: «Η υποχρεωτική επί ενετοκρατίας εμφύτευσις ελαιοδένδρων», *Περιοδικό «Κερκυραϊκά Χρονικά» Τόμος ΙΓ, Κέρκυρα, 1967 (Πρακτικά και ανακοινώσεις του Β' Πανιόνιου Συνεδρίου)*, σελ. 76 – 83.

τετραγωνικά βήματα. Για τα ορεινά εδάφη, η μίζούρα ισοδυναμεί με 30 βήματα κατά μήκος και άλλα τόσα κατά πλάτος, δηλαδή 900 τετραγωνικά βήματα.

Τέλος, ο αρχιμηχανικός διευκρινίζει ότι 6 «zernegali» σχηματίζουν 4 «quartaroli», δηλαδή μία μίζούρα, δύο μίζούρες ένα δεκάλιτρο και 8 μίζούρες ή 4 δεκάλιτρα, σχηματίζουν μία «μοτσάτα» («mozzata»)¹⁵, σύμφωνα με το μετρικό σύστημα της συγκεκριμένης περιοχής.

Επομένως, στο κατάστιχο, η μίζούρα περιγράφει τόσο την έκταση των κλήρων, όσο και την όγκο των σιτηρών που οι καλλιεργητές πρέπει να αποδώσουν στο χωροδεσπότη.

Για το λάδι και το κρασί, χρησιμοποιούνται άλλα μέτρα, όπως οι ξέστες και οι ζάρες¹⁶.

Μετά την παρουσίαση των μέτρων και σταθμών που αναφέρονται στην Αναγραφή, ακολουθεί περιγραφή του τοπογραφικού κάθε χωριού, τα οποία υπογράφεται από το μηχανικό και από τους «πρακτικούς» των χωριών. Στην περιγραφή αυτή διευκρινίζεται ότι μέσα στο τοπογραφικό συμπεριλαμβάνονται ελεύθερα εδάφη, που ανήκουν σε άλλες βαρωνείες, σε εκκλησίες και σε άλλα φυσικά ή νομικά πρόσωπα. Αναφέρεται επίσης ότι βασική πηγή για τη συγκρότηση της Αναγραφής, πέρα από τις προσωπικές μαρτυρίες, αποτελεί η προηγούμενη Αναγραφή της Βαρωνείας (1631) – στη βάση της οποίας γίνεται και η σύγκριση με τις αποδόσεις του 1786 - ή άλλα συμβόλαια, παλαιότερα της Αναγραφής του 1631 ή μεταγενέστερα.¹⁷ Δίνεται επίσης μία περιγραφή των τοποθεσιών στις οποίες βρίσκονται οι κλήροι κάθε χωριού. Περιγράφεται κατόπιν αναλυτικά η πορεία που ακολούθησαν οι μηχανικοί, ώστε να καταρτίσουν το τοπογραφικό σχέδιο του φέουδου και δηλώνεται ο τρόπος με τον οποίο αυτό πρέπει να διαβαστεί. Μετά και από αυτές τις διευκρινίσεις, ξεκινά το κυρίως σώμα της Αναγραφής, στην περιγραφή του οποίου θα σταθώ αναλυτικά.

¹⁵ Στο ελληνικό αντίγραφο αναφέρεται ως «μόδιος».

¹⁶ Το ζήτημα των μέτρων και των σταθμών επί Βενετοκρατίας είναι αρκετά περίπλοκο. Ακόμα και ο λεπτομερέστατος Ανδρεάδης ομολογεί ότι δεν έχει στα χέρια του αρκετές πηγές και ότι ακόμα και σς αυτές που βρήκε υπάρχει σύγχυση ανάμεσα στα βενετικά μέτρα και σ' αυτά που χρησιμοποίησαν αργότερα οι επόμενες ξενικές κυριαρχίες στα νησιά. Έτσι, περιορίζομαι να αναφέρω τα ονόματα των μετρικών μονάδων, όπως αναφέρονται στο κατάστιχο, είτε στην ελληνική είτε στην ιταλική του εκδοχή.

¹⁷ Επίσης, στην τέταρτη στήλη της Αναγραφής, έχουν προστεθεί μεταγενέστερα τα συμβόλαια που υπεγράφησαν μετά την κατάρτισή της και τα οποία, ως επί το πλείστον, ρυθμίζουν εκ νέου υποχρεώσεις παροίκων που μέχρι τότε θεωρούνταν καταπατητές.

Εδώ περιλαμβάνεται ο κατάλογος των κλήρων κατά τοποθεσία. Αναφέρεται κατ' αρχήν το όνομα της τοποθεσίας και ο κατάλογος των καλλιεργητών/νομέων κάθε κλήρου. Κατόπιν, το κείμενο διατάσσεται σε τρεις κάθετες στήλες. Στην πρώτη, αναφέρεται ο αύξων αριθμός του κλήρου, έτσι όπως αντιστοιχεί στο τοπογραφικό σχέδιο. Στη δεύτερη αναφέρεται το είδος του εδάφους (ορεινό, πεδινό, βραχώδες, σε πλαγιά, παραθαλάσσιο), το είδος των καλλιεργειών και των μη καλλιεργημένων φυτών, τα πιθανά κτίσματα (σπίτια, ή ελαιοτριβεία, καθώς και τα χαρακτηριστικά για τα Ιόνια νησιά καλαμένια σπίτια της εξοχής - οι καλύβες), ενώ δεν αναφέρονται καθόλου ζώα. Στην ίδια στήλη, γίνεται η περιγραφή των ορίων του κλήρου. Τα σημεία του ορίζοντα περιγράφονται με τα ονόματα των ανέμων: Levante (ανατολικά), Ponente (δυτικά), Garbin (νοτιοδυτικά), Ostro (νότια), Grego (βορειοανατολικά), Tramontana (βόρεια), Maistro (βορειοδυτικά), Sirocco (νοτιοανατολικά). Γίνεται επίσης αναφορά στο καθεστώς του κλήρου κατά την Αναγραφή του 1631: σε ποιόν ανήκε, ποια ήσαν τα όρια και οι διαστάσεις του, με ποιες διαδικασίες έφθασε στους σημερινούς κατόχους του, όπου αυτές έχουν καταγραφεί, είτε στη βάση παλαιότερων δικαιοπραξιών, είτε στη βάση προφορικών καταθέσεων των πρακτικών του χωριού.

Στην τρίτη στήλη (που, κατά τη γνώμη μου, είναι και η πιο ενδιαφέρουσα) περιγράφονται οι υποχρεώσεις των χωρικών απέναντι στο βαρόνο και, σε περίπτωση που αυτές δεν απορρέουν από την προηγούμενη Αναγραφή, αλλά από συγκεκριμένα συμβόλαια, η ημερομηνία σύναψης αυτών των συμβολαίων και ο συμβολαιογράφος που τα συνέταξε.

Όταν τελειώσει η περιγραφή του εδάφους, των καλλιεργειών, των ορίων των κλήρων και των υποχρεώσεων των χωρικών, σε δύο διαφορετικές στήλες παρουσιάζονται τα περιουσιακά στοιχεία που αντιστοιχούν σε κάθε ένα από την ομάδα των καλλιεργητών (αριθμός ελαιοδέντρων, χωράφια, αμπέλια, σπίτια, ή ελαιοτριβεία). Στην πρώτη στήλη βρίσκονται τα ονόματα των καλλιεργητών, τοποθετημένα το ένα κάτω από το άλλο και στη δεύτερη οι συγκεκριμένες καλλιέργειες που τους αντιστοιχούν. Οι πληροφορίες αυτές αφορούν μόνο τους εξαρτημένους κλήρους και ορισμένους από τους καταπατημένους. Επίσης, σε περίπτωση που ένας καλλιεργητής νέμεται τμήμα του εδάφους ή και τμήμα του εδάφους μαζί με άλλα αγαθά, δεν αναφέρεται πόσες μίζούρες του αναλογούν. Υπάρχουν ωστόσο περιπτώσεις κατά τις οποίες ορισμένα αγαθά (κυρίως αμπέλια) εκτείνονται σε συγκεκριμένες μίζούρες εδάφους. Τότε, μπορούμε να συμπεράνουμε την έκταση που κατέχει ο καλλιεργητής. Ο λατινικός όρος *in solidum* δεν αναφέρεται

πουθενά μέσα στο κείμενο: ωστόσο, η προσεκτική μελέτη του κατάστιχου κατατείνει περισσότερο στο να αποδείξει ότι η συλλογική απόδοση των υποχρεώσεων εξακολουθεί να υφίσταται, τουλάχιστον στην περίπτωση της καλλιέργειας των σιτηρών.

Στο τέλος της περιγραφής των περιουσιακών στοιχείων κάθε χωριού, γίνεται μια συνολική αποτίμηση της έκτασης των αγαθών και του αριθμού των ελαιοδέντρων, πράγμα που θα δούμε αναλυτικότερα, μιλώντας για την ειδική περίπτωση των Λιαπάδων.

Η γλώσσα και η ορολογία της Αναγραφής

Η γλώσσα του ιταλικού αντίγραφου της Αναγραφής είναι λαϊκά ιταλικά του 18^{ου} αιώνα, με σαφείς επιδράσεις από το βενετικό ιδίωμα (διπλά σύμφωνα όπου υπάρχουν μονά στα επίσημα ιταλικά, αναγραμματισμοί συμφώνων, π.χ. formento αντί για frumento, χρήση του άρθρου li αντί για i). Επίσης, στην Αναγραφή χρησιμοποιούνται πολλές ελληνικές λέξεις, χαρακτηριστικές των οικονομικών σχέσεων μέσα στα πλαίσια της κερκυραϊκής φεουδαρχίας, εξιταλισμένες.¹⁸ Ορισμένοι τύποι απαντώνται με δύο ή και περισσότερες διαφορετικές γραφές. Για παράδειγμα, η λέξη «focaccia» (πίτα, χαρακτηριστική προσφορά του καλλιεργητή απέναντι στο χωροδεσπότη για το φεουδαρχικό σύστημα, ως ένδειξη υποταγής) απαντάται ως «focaccia» αλλά και ως «fucaccia» και «fogaccia».

Τα ονόματα των παροίκων αποδίδονται επίσης με το λατινικό αλφάβητο, εξιταλισμένα. Το τελικό «ς» των ελληνικών ανδρικών ονομάτων έχει χαθεί και έτσι ο Γιάννης Μάζης καταγράφεται ως Gianni Masi, ή ο Γιώργος Αγάθος ως Giorgio Agato. Πολλές φορές, τα μικρά ονόματα εμφανίζονται με δύο ή και τρεις διαφορετικούς τύπους: ένας Giorgio μπορεί να εμφανιστεί και ως Zorzi ή Giorgachi, ο Gianni εμφανίζεται και ως Zanni, ενώ ο Alvise εμφανίζεται και ως Luisi ή Loisi. Προβλήματα υπάρχουν και με την εκλατινισμένη γραφή των επιθέτων, που δεν είναι πάντα η ίδια: ειδικά μετά την περιγραφή του κλήρου 238, όπου παρατηρείται και μία εμφανής αλλαγή γραφικού χαρακτήρα στην Αναγραφή, τα ονόματα ορισμένων

¹⁸ Για παράδειγμα, η σύμβαση διηνεκούς αγροληψίας («συγκράτεια») αναφέρεται ως «singazia», ενώ η σύμβαση πρόσκαιρης αγροληψίας («κανίσκυ») ως «canischi» ή «canischio».

οικογενειών αλλάζουν γραφή: ο Αγάθος, ενώ, μέχρι τότε καταγραφόταν ως Agato, τώρα γίνεται Agatho.

Αναφέρομαι αναλυτικά στο πρόβλημα της εξιταλισμένης ορθογραφίας, διότι, στο ιταλικό τουλάχιστον αντίγραφο, οι διαφορές αυτές καθιστούν δύσκολη την κατάρτιση των «mortizzi», του συνόλου δηλαδή των περιουσιακών στοιχείων κάθε καλλιεργητή ξεχωριστά: για να γίνει η ταύτιση των προσώπων (όσες φορές αναφέρονται στο κατάστιχο) και ο σωστός συσχετισμός τους με τα περιουσιακά στοιχεία που καταγράφονται, ώστε να διερευνηθεί η κοινωνική διαφοροποίηση ανάμεσα στους ίδιους τους καλλιεργητές, απαιτείται διασταύρωση όλων των στοιχείων που δίνει η Αναγραφή, όσον αφορά τα πρόσωπα.

Τα στοιχεία αυτά είναι τα ακόλουθα: το όνομα, το πατρώνυμο (συνοδευόμενο από το «quondam» - «ποτέ», όταν ο πατέρας του καλλιεργητή έχει πεθάνει και από το «di», όταν βρίσκεται στη ζωή), καθώς και ο τόπος καταγωγής του. Εάν πρόκειται για συνωνυμία (συμβαίνει μάλιστα να είναι και το πατρώνυμο κοινό) αναφέρεται οπωσδήποτε και το προσωνύμιο του καλλιεργητή.¹⁹ Εάν ο καλλιεργητής έχει κάποια ξεχωριστή ιδιότητα, αυτή αναφέρεται σε δύο περιπτώσεις: εάν είναι ιερέας και εάν έχει κάποιο αξίωμα στις «cernide» («caro»), στα σώματα δηλαδή πολιτοφυλακής που οργάνωναν οι βενετοί στην ύπαιθρο.

Στις περιπτώσεις των κατοίκων της πόλης που εμφανίζονται ως νομείς κλήρων, τα πράγματα διαφοροποιούνται: η συνήθης προσφώνηση είναι «il signor», κάποτε «nobile signor» ή ακόμα και «il nobile signor conte». Αρκετές φορές αναφέρεται και ο όρος «dottor», ενώ υπάρχει και ένας «signor colonello».

Σε περίπτωση που ο κλήρος έχει περιέλθει στον κάτοχό του μέσω προίκας, αναφέρεται ο λατινικός όρος «uxorio nomine» (εν ονόματι της συζύγου του). Οι γυναίκες – χήρες στη συντριπτική τους πλειοψηφία – αναφέρονται ως «dona», «relita del quondam», στην περίπτωση που κατάγονται από τους Λιαπάδες ή από τα γειτονικά χωριά, ή «signora» και «nobile signora» όταν κατάγονται από την πόλη. Στην περίπτωση της συλλογικής αγροτικής εκμετάλλευσης, χρησιμοποιείται ο όρος

¹⁹ Φαίνεται ωστόσο ότι ορισμένα πρόσωπα είναι τόσο γνωστά στο χωριό, ώστε, παρά τη συνωνυμία τους με άλλους συγχωριανούς, η Αναγραφή δεν καταγράφει τα προσωνύμιά τους, μερικά από τα οποία ωστόσο αλίευσα στη δεύτερη βασική πηγή που χρησιμοποιήσαμε, στο δικόγραφο για τους εμπρησμούς (ASVen., Consiglio dei dieci, serie: Processi e carte crimibali, sottoserie: Isole del Levante, busta no 14). Για παράδειγμα, μαθαίνουμε ότι το προσωνύμιο του εκατόνταρχου Γιάννη Μάζη του ποτέ Νικολέττου ήταν «Γκόγκος» και της συγκεκριμένης οικογένειας Αγάθου – οι Αγάθοι ήταν χαρακτηριστικά πολλοί στο χωριό – ήταν κυρίως «Βιάρος», αλλά και «Τσίγκος».

«fraterna» («αδελφοσύνη»), για να αποδοθεί το συλλογικό νοικοκυριό, που συγκροτείται από συγγενικά μεταξύ τους πρόσωπα, κυρίως αδέρφια, αλλά όχι πάντα.

Η σχέση και ο βαθμός της ιδιοκτησίας των καλλιεργητών πάνω στους κλήρους που καλλιεργούν αποδίδεται με αξιοσημείωτη ακρίβεια. Ο πάγιος ιταλικός όρος είναι «tenere», (κατέχουν). Η χρήση αυτού του όρου δηλώνει ότι ο πάροικος (ή η ομάδα των παροίκων) έχει την καλλιέργεια και τη νομή του κλήρου του, όχι όμως και την κυριότητα, πληρώνει πάντως κανονικά τις υποχρεώσεις του απέναντι στο χωροδεσπότη. Όπου αναφέρεται ο όρος «dettene» υποδηλώνεται ότι ο πάροικος ή οι πάροικοι δεν εκπληρώνουν τις υποχρεώσεις τους απέναντι στο βαρόνο και έτσι θεωρείται ότι έχουν καταπατήσει/σφετεριστεί τον κλήρο (ο άλλος όρος που χρησιμοποιείται στα ιταλικά – για τον κλήρο - είναι «usurpato» - σφετερισμένος). Σε περιπτώσεις κατά τις οποίες ο καλλιεργητής δεν έχει καμμία αγροληπτική υποχρέωση απέναντι στο βαρόνο, η διατύπωση που χρησιμοποιείται είναι η ακόλουθη: «tenere in libero potere» και, σε αυτές, ο καλλιεργητής είναι και ο πραγματικός ιδιοκτήτης του κληρου.

Οι κλήροι καταγράφονται με τον ιταλικό όρο «partita» (καλλιεργητική μονάδα, μερίδα), ενώ συχνά απαντάται και ο όρος «κανισκεψία» («canishepsia») προερχόμενη βέβαια από τον όρο «κανίσκι», ο οποίος υποδηλώνει ακριβώς τον κλήρο που επιβαρύνεται με φεουδαλικού τύπου υποχρεώσεις (και όχι απαραίτητα κανίσκι, πρέπει να επισημάνουμε). Ο τελευταίος αυτός όρος χρησιμοποιείται για να περιγράψει τις καλλιεργητικές μονάδες της Αναγραφής του 1631.

Όσον αφορά τώρα τις υποχρεώσεις των καλλιεργητών απέναντι στο βαρόν, ακολουθείται η παρακάτω ορολογία:

Ο όρος «**divello**» αναφέρεται στο ενοίκιο, στο **εδαφονόμιο**, που καταβάλλει ο κάτοχος του κλήρου, για να νομιμοποιήσει την - επί μέρους - κυριότητά του επ' αυτού. Το ενοίκιο αυτό είναι συνήθως σιτάρι και ο λόγος του όγκου των σιτηρών προς την έκταση του κλήρου είναι περίπου 1/8. Ανάλογα με το αν η αγροληπτική σύμβαση είναι πρόσκαιρή ή παντοτινή (αν και το πρόσκαιρο είναι πολύ σχετικό, δεδομένου ότι οι πρόσκαιρες αγροληπτικές συμβάσεις έχουν διάρκεια 99 χρόνια), το ενοίκιο ονομάζεται κανίσκι (στην περίπτωση της πρόσκαιρης αγροληψίας) ή συγκράτεια (στην περίπτωση της διηνεκούς αγροληψίας). Το εδαφονόμιο αφορά ήδη καλλιεργημένους κλήρους, που ο νομέας τους υποχρεώνεται να συνεχίσει να τους καλλιεργεί.

Το **σολιάτικο**, που αποδίδεται σε είδος (συνηθέστατα στάρι, αν και, σε άλλα χωριά θα δούμε να αποδίδεται και με τη μορφή άλλων προϊόντων, ακόμη και σε χρήμα) αφορά εδάφη που παραχωρούνται για πρώτη φορά προς καλλιέργεια.

Η **δεκάτη** – η πάγια υποχρέωση των καλλιεργητών απέναντι στο χωροδεσπότη, σε όλες τις φεουδαρχικές κοινωνίες – αποδίδεται ως «decimo» ή «porzione decima». Το κατάστιχο χρησιμοποιεί διπλή διατύπωση για να περιγράψει το είδος της παραγωγής μέρισμα του οποίου είναι η δεκάτη. Συναντάμε λοιπόν τον όρο «decimo del seminato» (δεκάτη επί της σοδειάς, δηλαδή επί των σιτηρών) αλλά και τον όρο «decimo di ogni prodotto» (δεκάτη σε κάθε προϊόν, δηλαδή δεκάτη που όντως αποδίδεται ξεχωριστά για κάθε προϊόν – σιτηρά, κρασί, λάδι).

Το ελληνικό αντίγραφο

Η ελληνική έκδοση της Αναγραφής αποτελεί αντιγραφή του ιταλικού πρωτότυπου. Έχει συνταχθεί από το φεουδαρχικό συμβολαιογράφο Ιωάννη Ανδρώνη, ο οποίος έχει συντάξει και τα σύγχρονα ή μεταγενέστερα της Αναγραφής συμβόλαια μεταξύ καλλιεργητών και χωροδεσπότη, με τα οποία ρυθμίζονται οι μεταξύ τους εκκρεμότητες και καταπατήσεις. Το ελληνικό αντίγραφο ακολουθεί πιστά το ιταλικό πρωτότυπο, χωρίς όμως να είναι το ίδιο προσεγμένο, ως προς την εμφάνιση. Εξ άλλου, καλύπτει μόνο δύο τόμους αντί για οκτώ. Ως προς τη γραφή και τη γλώσσα του συντάκτη του, Ιωάννη Ανδρώνη, θα αναφερθώ αναλυτικά, παρακάτω, σε ειδικό κεφάλαιο. Εδώ απλώς θα αναφερθώ στην ελληνική απόδοση ορισμένων όρων του ιταλικού πρωτότυπου, καθώς και σε ορισμένες διαφοροποιήσεις, ως προς το τι καταγράφεται σε αυτόν.

Η απόδοση των όρων αυτών στα ελληνικά γίνεται επακριβώς και κατά λέξη, πολλές φορές, με τον απλό εξελληνισμό τους και την ένταξή τους στο κλιτικό σύστημα των ελληνικών. Για παράδειγμα, ο κλήρος αναφέρεται ως «παρτίδα». Ο ιταλικός όρος «tenere» αποδίδεται με το ρήμα «κρατώ», το «dettener» με το «διακρατώ», ενώ η έκφραση «in suo (loro) libero potere» με την αντίστοιχη ελληνική φράση «εις την ελευθέραν του (των) εξουσίαν». Η «fraterna» αποδίδεται ως «αδελφοσύνη». Ως προς τα όρια των κλήρων, αυτά καθορίζονται πάντα με τα σημεία του ορίζοντα που αποδίδονται με τα βενετικά ονόματα των ανέμων, απλώς εδώ χρησιμοποιείται η ελληνική γραφή.

Κατά τα άλλα, από το ελληνικό αντίγραφο της Αναγραφής απουσιάζει εντελώς η αναφορά στα μεταγενέστερα συμβόλαια και στις ρυθμίσεις που προκύπτουν κατά τη διάρκεια της συγκρότησής της, παρόλο που τα συμβόλαια αυτά συνάπτονται από τον ίδιο το συμβολαιογράφο που την καταρτίζει. -

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄.

Ο γώρος και οι καλλιέργειες του φέουδου Μαρτσέλλο

Τα χωριά

Στην Αναγραφή Μαρτσέλλο του 1786 αποδελτιώνονται τα περιουσιακά στοιχεία 19 χωριών της Βορειοδυτικής και Μέσης Κέρκυρας: Τα χωριά αυτά είναι τα ακόλουθα:

1. Κορακιάνα
2. Γιαννάδες
3. Λιαπάδες
4. Σκριπερό
5. Κανακάδες
6. Μάρμαρο
7. Δουκάδες
8. Λάκωνες
9. Βάτο
10. Κεφαλόβρυσο
11. Σιναράδες
12. Κυρά Χρυσικού
13. Βαρυπατάδες
14. Καλαφατιώνες
15. Καστελλάνοι
16. Ποταμός
17. Πέλεκας
18. Αλεπού (μπόργγο)

Τα 10 τελευταία τελούν αποκλειστικά στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου του Υψηλού που είναι jus patronato του φέουδου, ως εκ τούτου δεν εμπίπτουν στο ενδιαφέρον της παρούσας διατριβής.²⁰ Από τα 9 πρώτα, τα 8 ανήκουν στη bandiera της Κορακιάνας, η οποία είναι και το πολυπληθέστερο από όλα τα χωριά της

---

²⁰ Εξ άλλου, η περιουσία του Αγ. Γεωργίου του Υψηλού αποτελεί τμήμα άλλης, επίσης υπό εκπόνηση, διδακτορικής διατριβής.

περιοχής. Σύμφωνα με μεταγενέστερη του κατάστιχου απογραφή του πληθυσμού της Κέρκυρας που διενήργησε ο υψηλόβαθμος διοικητικός υπάλληλος και ιστοριοδίφης Στυλιανός Βλασσόπουλος και η οποία αποτιμά τον πληθυσμό του νησιού σε 45.000 άτομα, (από αυτά τα 30.581 ζουν στην ύπαιθρο), η «bandiera» της Κορακιάνας έχει 3.337 κατοίκους, κατανεμημένους ως ακολούθως στα χωριά της περιοχής (όλα τμήματα του φέουδου Μαρτσέλλο):²¹

- Κορακιάνα: 1.056
- Γιαννάδες: 540
- Γαρδελάδες: 175
- Λιαπάδες: 530
- Σκριπερό: 563
- Κανακάδες: 38
- Μάρμαρο: 83
- Δουκάδες: 352

Από τα στοιχεία που δίνει ο Βλασσόπουλος, σε συνδυασμό με τα στοιχεία της Αναγραφής, διαπιστώνουμε μια αναντιστοιχία ανάμεσα στον πληθυσμό κάθε χωριού και στον αριθμό των κλήρων που βρίσκονται μέσα στα όριά του και που τελούν στο φέουδο. Στον πίνακα που παραθέτω αμέσως παρακάτω, καταγράφω τα ακόλουθα στοιχεία: α) τον αριθμό των κατοίκων κάθε χωριού, σύμφωνα με την απογραφή του Βλασσόπουλου, β) τον αριθμό των κλήρων που βρίσκονται στα όρια κάθε χωριού, όπως προκύπτει από την αναγραφή του 1786, γ) τον αριθμό των καλλιεργητών (που δεν ταυτίζεται με τον αριθμό των κλήρων και που προκύπτει επίσης από την Αναγραφή), και δ) τον αριθμό των «ντόπιων» καλλιεργητών, όσων δηλαδή κατάγονται από το ίδιο χωριό στα όρια του οποίου καταγράφεται ο κλήρος (και αυτή η πληροφορία προκύπτει από την Αναγραφή).

Χωριό	Πληθυσμός	Κλήροι	Συνεισφορές	Ντόπιοι
Κορακιάνα	1056	40	77	57
Γιαννάδες	540	174	468	380

²¹ Περιοδικό «Κερκυραϊκά Χρονικά», τόμος 21^{ος}, Κέρκυρα 1977: Στυλιανού Βλασσόπουλου: «Στατιστικά και ιστορικά περί Κερκύρας ειδήσεις». Μετάφραση από τα ιταλικά και υπομνηματισμός, πρωτοπρεσβύτερου Αθανασίου Τσίτσα. Το έργο χρονολογείται ανάμεσα στα 1809 και 1813. Ωστόσο, το 1786, χρονιά κατά την οποία ξεκίνησε η διαδικασία κατάρτισης της Αναγραφής, ο Βλασσόπουλος ασκούσε το δημόσιο αξίωμα του «Εξεταστή των συμβολαιογράφων» - «Esaminatore dei podari» - αξίωμα που άσκησε επίσης το 1788 και το 1791,

Γαρδελάδες	175	64	134	54
Λιαπάδες	530	277	345	90
Σκριπερό	563	23	57	43
Κανακάδες	38	119	190	45
Μάρμαρο	83	119	261	92
Δουκάδες	352	6	13	7
Λάκωνες	;	32	102	80

Το γεγονός ότι, όπως προκύπτει από τον παραπάνω πίνακα, υπάρχουν καλλιεργητές/νομείς σε κάθε χωριό που δεν κατάγονται από ή δεν μένουν μόνιμα σε αυτό, οφείλεται στους παρακάτω λόγους:

Πολλοί κάτοικοι της πόλης –αρκετές φορές και ευγενείς – καταγράφονται ως συνεισφορείς για τους συγκεκριμένους κλήρους και τελούν προς το χωροδεσπότη, χωρίς ωστόσο αυτό να συνεπάγεται προσωπική ενασχόλησή τους με την καλλιέργεια της γης. Σε επόμενο κεφάλαιο, θα αναφερθούμε πιο διεξοδικά στο πώς λειτουργεί το σύστημα υπενοικίασης της γης από τον ένα στον άλλο αγρολήπτη, έτσι ώστε να διαμορφώνεται μία σχέση πυραμιδωτής εξάρτησης από το βαρόνο στον τελικό καλλιεργητή, τον άμεσο παραγωγό.

Η γειτνίαση ορισμένων από αυτά τα χωριά μεταξύ τους²² φαίνεται ότι δημιουργεί ασάφειες ως προς τα όριά τους, με αποτέλεσμα οι κλήροι που καλλιεργούνται από τους κατοίκους ενός χωριού να περιγράφονται στο τοπογραφικό ενός άλλου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η περίπτωση των Δουκάδων: όπως προκύπτει από τον παραπάνω πίνακα, το 1803, το χωριό έχει 352 κατοίκους. Ο εξαιρετικά λεπτομερειακός Βλασσόπουλος αναφέρει τη μεγάλη επιδημία ευλογιάς το 1778 – 1779, που ξεκλήρισε τον πληθυσμό της κερκυραϊκής υπαίθρου, δεν φαίνεται όμως, στα χρόνια μεταξύ του 1786 και του 1803, κάποια

²² Τα χωριά Λιαπάδες, Γαρδελάδες, Γιαννάδες, Κανακάδες, Μάρμαρο, Δουκάδες βρίσκονται σε πολύ κοντινή απόσταση μεταξύ τους και γειτνιάζουν όλα με το Λιβάδι του Ρώπα. Σε μεγαλύτερη απόσταση βρίσκεται προς τα ανατολικά το Σκριπερό, προς τα βόρεια οι Λάκωνες και εντελώς ανατολικά σε σχέση με το υπόλοιπο φέουδο, αρκετά μακριά από το κυρίως σώμα του, βρίσκεται η Κορακιάνα. Τα χωριά τα οποία τελούν κατ' αποκλειστικότητα στον Αγ. Γεώργιο τον Υψηλό, βρίσκονται νοτιότερα, περισσότερο προς την περιοχή της Μέσης, παρά της Βορειοδυτικής Κέρκυρας (αν και διοικητικά ολόκληρη η περιοχή θεωρείται Μέση Κέρκυρα).

μεγάλη αυξομείωση του πληθυσμού της Κέρκυρας. Επομένως, θεωρώ ότι μπορούμε να δεχτούμε τους 350 κατοίκους ως μια πληθυσμιακή σταθερά των 30 αυτών χρόνων για τους Δουκάδες. Σε ένα τόσο μεγάλο χωριό, σχεδόν ίσο σε πληθυσμό με τους Λιαπάδες, καταγράφονται μόνο έξι κλήροι που να τελούν στο φέουδο Μαρτσέλλο. Στο σύνολο όμως της Αναγραφής, καταγράφονται 78 συνολικά κλήροι που νέμονται κάτοικοι των Δουκάδων και που τελούν στο φέουδο. 28 από τους κλήρους αυτούς συμπεριλαμβάνονται στο κατάστιχο των Γαρδελάδων, 1 των Γιαννάδων, 14 των Κανακάδων και 35 στου Μάρμαρου.

Διαφορετικό τόπο καταγωγής από το χωριό στα όρια του οποίου καταγράφεται η περιουσία τους έχουν αρκετοί καλλιεργητές των οποίων η περιουσία προέρχεται από προίκα, υπάρχει δηλαδή δίπλα στο όνομά τους ή/και στα περιουσιακά τους στοιχεία η ένδειξη «uxorio nomine» στο ιταλικό κείμενο ή «γυναικείω ονόματι» στο ελληνικό. Από το κατάστιχο, δεν μπορούμε να συναγάγουμε ασφαλή συμπεράσματα για τον τόπο κατοικίας των συγκεκριμένων καλλιεργητών – αν δηλαδή μόνιμη κατοικία τους είναι το χωριό της καταγωγής τους ή το χωριό της γυναίκας τους.

Η πολυδιάσπαση της ιδιοκτησίας και των καλλιεργειών

Το σύνολο των κλήρων που τελούν στο φέουδο Μαρτσέλλο στα 9 χωριά που προανέφερα (εκτός δηλαδή από τα χωριά που τελούν στον Άγιο Γεώργιο τον Υψηλό) είναι 854. Ο αριθμός είναι πολύ μεγαλύτερος, υπερδιπλάσιος, από τον αντίστοιχο της προηγούμενης Αναγραφής που έγινε το 1631 (408)²³. Η αύξηση του αριθμού των κλήρων οφείλεται στους ακόλουθους παράγοντες:

- Στην κατάτμηση των αρχικών κλήρων (κανισκεψιών) λόγω προικοδοτήσεων, κληρονομιάς ή ακόμη και εξαγορών που μπορεί να αφορούν ολόκληρο τον κλήρο αλλά και ένα μόνο τμήμα του.
- Στην επέκταση του καλλιεργούμενου χώρου: εδάφη τα οποία συμπεριλαμβάνονταν στο φέουδο δεν είχαν δοθεί προς νομή και καλλιέργεια το 1631, δόθηκαν όμως στο μεσοδιάστημα των δύο Αναγραφών. Έτσι, το σύνολο του καλλιεργούμενου χώρου έχει αυξηθεί.

²³ Ο αριθμός αναφέρεται με σχετική επιφύλαξη, δεδομένου ότι υπάρχουν συγκεκριμένα μεθοδολογικά προβλήματα ως προς την ανασύνθεση των αρχικών κανισκεψιών, τα οποία θα εκθέσω παρακάτω. Πάντως, είναι πολύ κοντά στην πραγματικότητα.

Κάθε ένας από αυτούς τους κλήρους περιγράφεται στο κατάστιχο ως ενιαίο νοικοκυριό, δεν αποτελεί όμως και ενιαία συμπαγή και οικονομική μονάδα. Πρώτα - πρώτα, σε κάθε κλήρο αναφέρονται περισσότεροι από ένας καλλιεργητές.²⁴ Ακόμη, σε κάθε «παρτίδα» συνυπάρχουν συνήθως πολλές καλλιέργειες οι οποίες επιμερίζονται στους καλλιεργητές. Χρησιμοποιώ ως παράδειγμα τον κλήρο υπ. Αριθμόν 4 των Λιαπάδων (με έκταση 48 μίζούρες)²⁵ η οποία επιμερίζεται σε 10 καλλιεργητές. Σε αυτόν καλλιεργούνται δημητριακά, ελαιόδεντρα (μόνο τέσσερα, πράγμα σχετικά σπάνιο για τις καλλιέργειες του χωριού), αμπέλια, ενώ υπάρχουν και οπωροφόρα δέντρα. Τέσσερις από τους καλλιεργητές νέμονται μόνο έδαφος, ένας έδαφος, αμπέλια και τα τέσσερα ελαιόδεντρα, τρεις μόνο αμπέλια, και δύο αμπέλια και έδαφος. Η ιδιοκτησία ή νομή των οπωροφόρων δέντρων δεν διευκρινίζεται (ούτε και για τα δέντρα πρόκειται)²⁶. Όπως θα αναλύσουμε παρακάτω, το είδος των αποδόσεων σχετίζεται με το είδος των καλλιεργειών: το εδαφονόμιο (λιβέλλο) αφορά τα σιτηρά, το σολιάτικο τα σιτηρά αλλά και τα σπίτια (τον οικούμενο χώρο), η δεκάτη μπορεί να αφορά τα σιτηρά ή/και κάθε προϊόν και τα μεγαλύτερα μερίσματα της παραγωγής, συνηθέστατα το ¼, τις ελιές και τα αμπέλια.²⁷ Επομένως, κάθε καλλιεργητής βαρύνεται προσωπικά με συγκεκριμένο είδος απόδοσης απέναντι στο χωροδεσπότη, πλην όσων νέμονται εδάφη και πληρώνουν εδαφονόμιο, κανίσκι ή συγκράτεια. Σε αυτή την περίπτωση, δεν επιμερίζονται πάντα οι μίζούρες που αντιστοιχούν στον καθένα, επομένως ούτε και οι επιβαρύνσεις τους απέναντι στο φεουδάρχη. Το γεγονός συντελεί, κατά τη γνώμη μου, στο να δεχτούμε τη διατήρηση της *in solidum* καταβολής του εδαφονομίου στο χωροδεσπότη.

Ο συγκεκριμένος κλήρος, ο οποίος δεν έχει υποστεί εδαφικές αλλαγές (δεν έχει δηλαδή μεγαλώσει, με την προσθήκη άλλου γειτονικού κλήρου ούτε έχει κατατμηθεί) βαρυνόταν στην προηγούμενη Αναγραφή με κανίσκι 7 μίζούρες

²⁴ Δεν αναφέρομαι στην περίπτωση των «fraterne», οι οποίες λειτουργούν ως ενιαίο, συλλογικό νοικοκυριό, υπολογίζονται δε ως ένα πρόσωπο.

²⁵ Ελληνικό αντίγραφο Αναγραφής: Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχείρισεως, τόμος 1806/1807, σελ. 4 verso.

²⁶ Στην περίπτωση του συγκεκριμένου κλήρου, διότι σε άλλες περιπτώσεις καταγράφονται συκίες ή αχλαδιές.

²⁷ Τα οπωροφόρα δέντρα πάντως δεν βαρύνονται με οποιαδήποτε απόδοση απέναντι στο φέουδο – έτσι ίσως ερμηνεύεται και η «αδιαφορία» του συντάκτη της Αναγραφής για το είδος ή το ιδιοκτησιακό τους καθεστώς.

σιτηρών και δεκάτη επί της σοδειάς. Το 1786, οι καλλιεργητές του πληρώνουν δεκάτη για κάθε προϊόν: το λογικό συμπέρασμα είναι ότι καθένας από αυτούς πληρώνει το 1/10 από το συγκεκριμένο προϊόν που παράγει.

Αντίστοιχα παραδείγματα υπάρχουν σε όλα τα χωριά, σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις, οι καλλιεργητές ενός και του αυτού κλήρου είναι εξαιρετικά πολλοί: για παράδειγμα, ο κλήρος υπ' αριθμόν 2 των Γιαννάδων²⁸ (με συνολική έκταση 39 μισούρες) επιμερίζεται σε 19 καλλιεργητές. Σε άλλες περιπτώσεις, ειδικά στους Γιαννάδες και στους Γαρδελάδες, ως ενιαίος κλήρος εμφανίζεται ολόκληρο το χωριό, ή μια γειτονιά του, και οι κάτοικοί του τελούν στο φέουδο για τα σπίτια τους.

Σε πολλές περιπτώσεις, οι καλλιεργητές νόμιμα δεν αποδίδουν τίποτε στο χωροδεσπότη: αυτό συμβαίνει όταν οι υποχρεώσεις που βαρύνουν τον κλήρο έχουν αλλάξει σε σχέση με το 1631 και τα αγαθά τα οποία κατέχει κάποιος από αυτούς δεν υπόκεινται πλέον σε επιβαρύνσεις (ή και δεν καλλιεργούνται), πράγμα που αφορά κυρίως τα σιτηρά. Χρησιμοποιώ το παράδειγμα του κλήρου υπ. Αριθμόν 9 των Λιαπάδων, στη θέση Ταβερναριά.²⁹ Τμήμα του κλήρου (ο οποίος υπολογίζεται σε 35 μισούρες, έναντι 40 που καταγράφονται στην Αναγραφή του 1631) παραμένει ακαλλιέργητο, σε άλλα του τμήματα όμως καλλιεργούνται σιτηρά, αμπέλια, 110 ελιές, ενώ υπάρχουν και πολλά οπωροφόρα, κυπαρίσσια και δύο σπίτια. Το 1631, ο κλήρος βαρυνόταν με 8 μισούρες συγκράτεια και δεκάτη, ενώ σε περίπτωση εμφύτευσης ελαιών και αμπελιών με το ¼. Το 1786 ισχύει μόνο το ¼ για τις ελιές και τα αμπέλια. Τα αγαθά του κλήρου επιμερίζονται σε 7 καλλιεργητές από τους οποίους ένας νέμεται καλλιεργήσιμο έδαφος, ένας άλλος καλλιεργημένο έδαφος, ένας τρίτος μόνο αμπέλια, ένας αμπέλια, έδαφος και 4 ελιές, ένας (ή ορθότερα μία, διότι πρόκειται για γυναίκα) ένα από τα σπίτια, καλλιεργημένο έδαφος, αμπέλια και 93 ελιές, άλλος καλλιεργημένο έδαφος, αμπέλια και 13 ελιές και ο τελευταίος το άλλο σπίτι και καλλιεργημένο έδαφος. Το λογικό συμπέρασμα που προκύπτει, εάν συνδυάσουμε τις καλλιέργειες και τις επιβαρύνσεις που τις συνοδεύουν, είναι ότι όσοι νέμονται μόνο έδαφος είτε καλλιεργήσιμο είτε καλλιεργημένο – παράγουν δηλαδή σιτηρά – δεν αποδίδουν υπερπροϊόν στο χωροδεσπότη. Το ζήτημα όμως θα μας απασχολήσει πιο αναλυτικά στο κεφάλαιο για τα «mortizzi». -

²⁸ Ελληνικό Αντίγραφο της Αναγραφής, Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχεῖον Εγγωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1810, σελ. 64 verso – 65 recto.

²⁹ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχεῖον Εγγωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 6 recto.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄.

Η περίπτωση των Λιαπάδων

Το «μεγαλογώρι»

Η διαδικασία συγκρότησης της «Αναγραφής» ξεκινά, όπως είδαμε, από το χωριό Λιαπάδες. Το χωριό βρίσκεται στη βορειοδυτική Κέρκυρα, σε απόσταση 4 χιλιομέτρων από την παραλία της Παλαιοκαστρίτσας.

Στην περιοχή των Λιαπάδων (που, ωστόσο, όπως προκύπτει από τον πίνακα που παράθεσα προηγουμένως, δεν είναι το μεγαλύτερο χωριό της περιοχής) υπάρχουν 277 κλήροι.³⁰ Στο συγκεκριμένο χωριό δηλαδή υπάρχει ο μεγαλύτερος αριθμός κλήρων συνδεμένων με το φέουδο, από όλα τα χωριά που το συναπαρτίζουν.

Είδαμε ότι στο ιταλικό αντίγραφο της Αναγραφής, ένας ολόκληρος τόμος από τους 8 που την αποτελούν, ο τρίτος, ταυτίζεται απόλυτα με την περιουσία του φέουδου στην περιοχή των Λιαπάδων.³¹ Ο τόμος αυτός δεν αποτελεί μόνο καταγραφή της περιουσίας του φέουδου, αλλά και ταυτόχρονα κατάστιχο της περιουσίας των κατοίκων του χωριού. Κατ' αυτό τον τρόπο, ο μελετητής διευκολύνεται να αντιμετωπίσει την περιοχή ως ενιαία κοινωνική και οικονομική μονάδα. Στο τέλος του τόμου, οι μηχανικοί αποτιμούν συνολικά τα περιουσιακά στοιχεία του φέουδου στην ευρύτερη περιοχή των Λιαπάδων (εννοείται βέβαια ότι η ίδια διαδικασία τηρείται και για τα άλλα χωριά). Καταγράφουν 3.530,5 μισούρες, ήτοι 441 μόδιους και 2 μισούρες, από τους οποίους αφαιρούνται 132 μόδιοι και 2 μισούρες ελεύθερων εδαφών. Απομένουν δηλαδή 308 μόδιοι και 7 μισούρες εδαφών που υπόκεινται σε επιβαρύνσεις ή είναι καταπατημένα. Καταγράφονται επίσης 9.787 ελαιόδεντρα, που βρίσκονται, στο σύνολό τους, σε εδάφη υποκείμενα σε επιβαρύνσεις, ή καταπατημένα. Αξίζει πάντως να σημειωθεί ότι η τελική αποτίμηση

³⁰ Οι εννέα τελευταίοι από αυτούς (οι οποίες περιλαμβάνουν και ορισμένα σπίτια) υπόκεινται στην πληρωμή εδαφονομίου προς το φέουδο σύμφωνα με «συμβόλαιο αγοράς» («contratto di acquisto») το οποίο συνήφθη στις 12 Αυγούστου του 1786 από το συμβολαιογράφο Ιωάννη Ανδρώνη. Στο κείμενο της «Αναγραφής», περιγράφονται στο τέλος, μετά και τη συνολική αποτίμηση της καλλιεργούμενης επιφάνειας και των ελαιοδέντρων και αριθμούνται από το 1 μέχρι το 9. Συνολικά λοιπόν, με την προσθήκη αυτών των 9 τελευταίων καλλιεργητικών μονάδων, ο αριθμός των κλήρων που καταγράφονται στην Αναγραφή του 1786 ανέρχεται στους 277. (Ελληνικό αντίγραφο της Αναγραφής, Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχεῖον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 66 recto – 66 verso).

³¹ ASVen., Serie Provveditori sopra i feudi, v. 1153

των μηχανικών, όσον αφορά τα ελαιόδεντρα, δεν τεκμηριώνεται από την ανάγνωση της Αναγραφής, δεδομένου ότι, σε πολλές περιπτώσεις ελεύθερων κτημάτων αναφέρεται η ύπαρξη ελαιοδέντρων – δηλαδή, τα ελαιόδεντρα του χωριού είναι περισσότερα από αυτά που αναφέρονται μέσα στο κατάστιχο.

Το χωριό Λιαπάδες λοιπόν συνδυάζει 2 σημαντικά στοιχεία: μεγάλο αριθμό κλήρων και επαρκή πληθυσμό. Έτσι, θεωρώ ότι μπορεί να αποτελέσει ένα άρτιο παράδειγμα για τη διερεύνηση της εσωτερικής λειτουργίας του φέουδου, ως προς ορισμένες παραμέτρους, που θα αναπτύξω παρακάτω:

- Το είδος των καλλιεργειών και τη συνακόλουθη διαμόρφωση του χώρου, του φυσικού τοπίου.
- Τις μεταβολές και διαφοροποιήσεις που έχουν υποστεί οι κλήροι από το 1631 (χρονιά της προηγούμενης Αναγραφής), ως προς α) την έκταση και β) το καθεστώς ιδιοκτησίας και νομής.
- Τις μεταβολές και διαφοροποιήσεις που έχουν υποστεί οι **αποδόσεις** των χωρικών απέναντι στο χωροδεσπότη, στο διάστημα αυτών των 150 ετών.

Τί παράγει το χωριό

Ξεκινώ από το είδος και την ποσότητα των καλλιεργειών, για τις οποίες μπορούμε να ανατρέξουμε στον **Πίνακα υπ. Αριθμόν 1 (Βλ. Παράρτημα 2 – Πίνακες)**³². Ο πίνακας αυτός χωρίζεται σε οκτώ κάθετες στήλες: στην πρώτη από αυτές καταγράφονται τα καλλιεργημένα κτήματα, στη δεύτερη τα ακαλλιεργητα, στην τρίτη τα ελαιόδεντρα, στην τέταρτη τα αμπέλια, στην πέμπτη οι εξαμπελωμένοι κλήροι, στην έκτη τα οπωροφόρα, στην έβδομη βλάστηση άλλου είδους (δασική, κυπαρίσσια,) καθώς και το είδος του εδάφους και στην όγδοη τα κτίσματα. Σε κάθε στήλη, αναφέρεται ο αριθμός του κλήρου στο κατάστιχο, ανάλογα με το είδος της καλλιέργειας, ενώ στην 3^η στήλη (των ελαιοδέντρων) δίπλα στον αριθμό του κλήρου αναφέρεται, σε παρένθεση, και ο αριθμός των ελαιοδέντρων, εκτός από τις περιπτώσεις των ελεύθερων κλήρων, για τους οποίους το κατάστιχο δεν μας δίνει ακριβή στοιχεία.

³² Ορισμένοι από τους πίνακες που έχω καταρτίσει – όχι όλοι – είναι εξαιρετικά μεγάλοι και, αν παρεμβληθούν στο κείμενο, θα δυσκολέψουν πάρα πολύ τον αναγνώστη, διασπώντας τη ροή και τη συνέχειά του. Αυτές οι ειδικές περιπτώσεις έχουν μεταφερθεί στο Παράρτημα 2. Άλλοι πίνακες, πιο ευσύνοπτοι, παρεμβάλλονται κανονικά μέσα στο κείμενο.

Από τον πίνακα αυτό, συμπεραίνουμε τα ακόλουθα: 128,5 κλήροι (το μισό οφείλεται στο γεγονός ότι ο κλήρος 176 εμφανίζεται ω; 176A³³ και 176B³⁴) θεωρούνται ή καλλιεργημένοι ή καλλιεργήσιμοι. Εξήντα από αυτούς τους κλήρους είναι καλλιεργήσιμοι (προφανώς, το έδαφος δίνει τη δυνατότητα να καλλιεργηθούν, χωρίς να είναι σίγουρο ότι καλλιεργούνται) ενώ δύο από αυτούς καλλιεργούνται ορισμένες φορές («si semina qualche volta», σύμφωνα με την ιταλική διατύπωση). Επομένως, οι καλλιεργημένοι κλήροι ανέρχονται στο ποσοστό του 24,73%, του συνόλου των κλήρων του χωριού. Ακαλλιεργητοι μένουν 111,5 κλήροι (ποσοστό 40,25%). Ελαιόδεντρα συναντάμε στη συντριπτική πλειοψηφία των κλήρων, σε 222 (ποσοστό 80,14%), ενώ πολύ μεγάλο είναι το ποσοστό των κλήρων που έχουν αμπέλια, 168 (ποσοστό 60,65%). Υπάρχουν πάντως και 12 εξαμπελωμένοι κλήροι (ποσοστό 4,33%). Σε 17 κλήρους (ποσοστό 6,14%) υπάρχουν οπωροφόρα δέντρα (αναφέρονται συγκεκριμένα συκιές και αχλαδιές), ενώ σε 164 κλήρους (59,21%) συναντάμε δασική βλάστηση, άγρια δέντρα, θάμνους και κυπαρίσσια. Τέλος, σε 30 κλήρους (10,83%) υπάρχουν κτίσματα. Υπάρχουν 8 πηγάδια, 17 σπίτια (από τα οποία τα πέντε είναι γκρεμισμένα, τα 3 ανοιχτά και τα δύο καλυμμένα), 14 καλύβες, 2 εργαστήρια, ενώ υπάρχει και ένα περιβόλι μέσα στο χωριό. Εάν βεβαίως προσθέσουμε τον αριθμό των κλήρων κατά κατηγορία καλλιέργειας, θα δούμε ότι το σύνολο που προκύπτει είναι πολύ μεγαλύτερο από το 277 (ή ακόμα και το 268, αν δεν υπολογίσουμε στο σύνολο τους 9 κλήρους που πρόσφατα εντάχθηκαν στο φέουδο – βλ. σημείωση υπ. αριθμόν 26) που είναι το σύνολο των κλήρων. Αυτό οφείλεται στην πολλαπλότητα των καλλιεργειών. Από τη στιγμή, για παράδειγμα, που ένας κλήρος μπορεί να καλλιεργείται κατά το ένα μέρος του και να μένει ακαλλιεργητος κατά ένα άλλο, ο αριθμός του καταγράφεται και στις δύο σχετικές στήλες του **Πίνακα 1**.

Τα γενικά συμπεράσματα που μπορούμε να εξαχθούν από αυτόν τον πίνακα θα παρατεθούν σε ειδικό κεφάλαιο.

³³ Ελληνικό Αντίγραφο της Αναγραφής, Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, σελ. 44 verso.

³⁴ Ο. π., σελ. . 44 verso – 45 recto.

Οι κλήροι αλλάζουν έκταση και «γέρια»

Σε όλα τα χωριά, τα εδάφη του φέουδου διασπώνται από την παρουσία ελεύθερων κλήρων, οι οποίοι όμως περιγράφονται στο κατάστιχο. Στους Λιαπάδες, οι ελεύθεροι αυτοί κλήροι ανέρχονται στον αριθμό των 60,5 (το μισό οφείλεται στο ότι ο κλήρος υπ. Αριθμόν 176 διαιρείται σε δύο τμήματα, από τα οποία αυτό που σημειώνεται με το γράμμα Α είναι ελεύθερο). Από αυτούς τους ελεύθερους κλήρους, οι 9 ανήκουν στο φέουδο, πράγμα που σημαίνει ότι, ως προς αυτούς είναι το φέουδο το οποίο δεν βαρύνεται με υποχρεώσεις απέναντι στο βενετικό δημόσιο. Πρόκειται κυρίως για δασώδεις, βραχώδεις και ακαλλιέργητες περιοχές, καθώς και για μια μικρή χερσόνησο, το Λιμνί. Άλλοι τέσσερεις ανήκουν στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου των Κανακάδων, *jus patronato* (αυθεντικό δικαίωμα) του φέουδου, και σε αυτήν τελούν οι πάροικοι, όπου υπάρχουν. Τρεις κλήροι ανήκουν στη Μεγάλη Εκκλησία της Μητρόπολης η οποία, στο ιταλικό αντίγραφο, αναφέρεται ως *Mensa Arcivescovile* (Αρχιεπισκοπικός Οίκος), πράγμα που δημιουργεί συγχύσεις ως προς το αν πρόκειται για την καθολική ή την ορθόδοξη μητρόπολη, δεδομένου ότι στην ορθόδοξη εκκλησία της Κέρκυρας δεν υπάρχει ο τίτλος του Αρχιεπισκόπου, αλλά του Μεγάλου Πρωτοπαπά. Ωστόσο, από το ελληνικό αντίγραφο γίνεται σαφές ότι πρόκειται για την Ορθόδοξη Μητρόπολη. Άλλοι 6 κλήροι τέλος ανήκουν σε άλλες βαρωνείες (Μπραγκαντίν, Δουόδο, Βετούρι, (σύμφωνα με τους ισχυρισμούς των παροίκων αυτής της τελευταίας). Για τους υπόλοιπους, δεν δίνονται στοιχεία σχετικά με το πώς πέρασαν στην πλήρη κυριότητα των καλλιεργητών τους.

Πριν περάσω στο ζήτημα των φεουδαρχικών απολήψεων (δεκάτες, εδαφονόμια, άλλα μερίσματα της παραγωγής) θα πρέπει να σημειώσω ορισμένα ζητήματα σχετικά με την έκταση των κλήρων, όπως αυτή καταγράφεται στο κατάστιχο, σε σύγκριση με την Αναγραφή του 1631 και σε σχέση με ορισμένα μεθοδολογικά προβλήματα που ο τρόπος καταχώρησης των μέτρων των κλήρων δημιουργεί. Ανέφερα προηγουμένως ότι, όπως προκύπτει από την καταγραφή των μηχανικών, οι κλήροι του 1786 δεν είναι οι ίδιοι με εκείνους του 1631: οι περισσότεροι από εκείνους του 1631 έχουν καταταμηθεί, άρα, γενικά το 1786 μπορούμε να συμπεράνουμε ότι οι κλήροι είναι μικρότεροι από εκείνους του 1631. Από μια άλλη πλευρά όμως, το σύνολο της καλλιεργήσιμης γης δεν είναι μικρότερο, δεδομένου ότι εδάφη που δεν είχαν διατεθεί προς καλλιέργεια το 1631, ή ήταν

ελεύθερα, τώρα αποτελούν τμήματα του φέουδου και τα νέμονται συγκεκριμένοι καλλιεργητές.

Οι 277 κλήροι λοιπόν οι οποίες εμφανίζονται στο κατάστιχο του 1786, δεν μπορούν να αντιστοιχηθούν πλήρως με τους κλήρους του 1631, ακριβώς λόγω της κατάτμησης που έχουν υποστεί. Στη συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων, οι κλήροι του 1786 φαίνεται να αποτελούν μικρότερα τμήματα πολύ μεγαλύτερων εκτάσεων. Κάτι που δυσκολεύει ακόμα περισσότερο την – από αυτή την άποψη – ανάγνωση του κατάστιχου, είναι ότι, στην περιγραφή του καθεστώτος κάθε κλήρου κατά το 1631, που ανήκε όμως σε ένα μόνο καλλιεργητή ή φρατέρνα αναφέρεται τμήμα συνήθως μικρότερης έκτασης από αυτή που προκύπτει, αν αθροιστούν οι «θυγατρικές» μονάδες του 1786. Δηλαδή, η καλλιεργητική μονάδα, η «κανισκεψία» του 1631, φαίνεται να διασπάται σε τμήματα που το άθροισμά τους είναι μεγαλύτερο από το σύνολο της αρχικής! Παραθέτω ορισμένα παραδείγματα:

Μία σχετικά απλή περίπτωση αντιστοίχισης, είναι οι κλήροι 2 και 3 της Αναγραφής του 1786. Η υπ. Αριθμόν 2 εμφανίζεται να έχει έκταση 37, 5 μίζούρες. Στην τρίτη στήλη – τη στήλη όπου περιγράφονται οι υποχρεώσεις των χωρικών – μαθαίνουμε ότι οι πάροικοι του 1631 βαρύνονταν με εδαφονόμιο που αντιστοιχούσε σε 40 μίζούρες,. Η επόμενη καταγραφή μας διευκολύνει να κατανοήσουμε τι ακριβώς έχει συμβεί: οι 2,5 μίζούρες που λείπουν από τον κλήρο υπ. Αριθμόν 2, συγκροτούν τον κλήρο υπ. Αριθμόν 3, που είναι καταπατημένος³⁵.

Μια πιο περίπλοκη περίπτωση συναντάμε παρακάτω: οι κλήροι υπ. Αριθμόν 7,³⁶ 34³⁷, 38³⁸, 52³⁹, 61⁴⁰, 214⁴¹ και 266⁴² φαίνεται να προέρχονται από μία κοινή «κανισκεψία», μία κοινή δηλαδή αγροτική εκμετάλλευση του 1631, που τη νεμόταν ο «μεσσίρ» Αποστόλης Παγιάτης του ποτέ Αντώνη.⁴³ Σε κάθε ένα από αυτούς τους κλήρους, εμφανίζεται – και μόνο – το συγκεκριμένο όνομα, ως συνεισφοράς, το

³⁵ Ελληνικό αντίγραφο, Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγγωρίου Διαχειρίσεως,, τόμος 1806/1807, σελ. 4 recto – 4 verso.

³⁶ Ο. π., σελ. 6 recto – 6 verso.

³⁷ Ο. π., σελ. 12 recto.

³⁸ Ο. π., σελ. 12 verso – 13 recto.

³⁹ Ο. π., σελ. 15 verso – 16 recto.

⁴⁰ Ο. π., σελ. 18 verso - 19 recto.

⁴¹ Ο. π., σελ. 52 verso – 53 recto.

⁴² Ο. π., σελ. 63 verso – 64 recto.

⁴³ Η προσφώνηση «messir» δεν εμφανίζεται καθόλου στην Αναγραφή σε σχέση με τους σύγχρονους της καλλιεργητές, ή τους άμεσους προγόνους τους – τους πατεράδες τους – και απαντάται μόνο σε σχέση με τους νομείς του 1631.

1631, αλλά με διαφορετική έκταση. Στην τρίτη στήλη – των επιβαρύνσεων – δηλώνεται ότι οι καλλιεργητές του 1631 πλήρωναν εδαφονόμιο για 72 μίζούρες, Το λογικό συμπέρασμα είναι ότι η αρχική, κοινή κανισκεψία ήταν ίση με 72 μίζούρες. Παραθέτω αμέσως παρακάτω τον πίνακα που δείχνει τη σύγκριση της έκτασης των ίδιων καλλιεργητικών μονάδων το 1786 (πρώτη στήλη) και το 1631 (δεύτερη στήλη):

α/α⁴⁴	Έκταση (σε μίζούρες) – 1786	Έκταση (σε μίζούρες) – 1631
		«Κάτοχος»: Αποστόλης Παγιάτης του ποτέ Αντώνη
7	12	8
34	25	24
38	12	3
52	19	8
61	7	6
214	6	4
266	3	; (Δεν δίνονται στοιχεία)
Σύνολο	84	(53 – με τη σημείωση ότι λείπουν στοιχεία για τον αμέσως παραπάνω κλήρο)

Τα αθροίσματα τόσο της πρώτης όσο και της δεύτερης στήλης δεν δίνουν σύνολο 72 (με τη σημείωση βέβαια ότι, στη δεύτερη στήλη, λείπει η έκταση του κλήρου 266). Πάντως, τμήμα της αρχικής κανισκεψίας του Αποστόλη Παγιάτη καταγράφεται, το 1786, όχι στο κατάστιχο των Λιαπάδων, αλλά σε εκείνο των Κανακάδων. Πρόκειται για τον κλήρο υπ' αριθμόν 6⁴⁵, καλλιεργημένο, με έκταση 2 μόδια (16 μίζούρες). Εάν αυτές οι 16 μίζούρες προστεθούν στο παραπάνω σύνολο, το άθροισμα ανεβαίνει στις 69 μίζούρες, αριθμός αρκετά κοντά στις αρχικές 72.

Γεννιούνται λοιπόν μια σειρά ερωτήματα: Πώς αυξάνεται, έστω και κατά λίγες μίζούρες, η έκταση του ίδιου κλήρου το 1786, σε σχέση με το 1631; Επεκτείνεται ο αξιοποιήσιμος για καλλιέργειες χώρος; Τέτοιο στοιχείο δεν δίνεται από την

⁴⁴ Ο αύξων αριθμός αντιστοιχεί με τον αύξοντα αριθμό του κλήρου στην Αναγραφή του 1786.

⁴⁵ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 146 verso.

Αναγραφή, ενώ αντίθετα αναφέρεται ποιοί κλήροι του 1786 δεν είχαν διατεθεί σε καλλιεργητές το 1631.

Στη βάση ποιών όρων γίνεται η πολυδιάσπαση μιας μεγάλης ατομικής περιουσίας και κάθε τμήμα της περιέρχεται σε διαφορετική ομάδα καλλιεργητών; Σε αυτή την περίπτωση, όπως και σε πολλές άλλες, ο συντάκτης της Αναγραφής δεν μας δίνει καμία πληροφορία. Αλλού ωστόσο (και θα δούμε παρακάτω παραδείγματα) έχουμε ορισμένες πληροφορίες για προικοδοτήσεις, αποποιήσεις αγαθών ή νέα συμβόλαια.

Συγκεκριμένα, για 44 από τους 277 κλήρους που απαρτίζουν το κατάστιχο των Λιαπάδων, δίνονται περισσότερα στοιχεία για την εξέλιξη του «ιδιοκτησιακού» τους καθεστώτος. Επισημαίνω εδώ ότι ο όρος «ιδιοκτησιακό» χρησιμοποιείται εντελώς καταχρηστικά (κυριολεκτικά λειτουργεί μόνο στην περίπτωση κατά την οποία ο κλήρος θεωρείται ελεύθερος) δεδομένου ότι η πλειοψηφία των καλλιεργητών έχει τη νομή αλλά όχι και την πραγματική κυριότητα του κλήρου που καλλιεργεί. Για τους συγκεκριμένους 44 κλήρους, η εξέλιξη αυτή δίνεται μέσα από την παράθεση συμβολαιογραφικών πράξεων, αλλά και προσωπικών μαρτυριών, που έχουν συμπεριληφθεί στην «Αναγραφή» του 1631. Για 13 κλήρους (τους υπ. Αριθμόν 16⁴⁶, 42⁴⁷, 115⁴⁸, 133⁴⁹, 134⁵⁰, 144⁵¹, 162⁵², 178⁵³, 179⁵⁴, 180⁵⁵, 188⁵⁶, 232⁵⁷, 240⁵⁸) και για το ¼ του κλήρου υπ. Αριθμόν 268⁵⁹, γνωρίζουμε ότι παραχωρούνται από το φέουδο σε συγκεκριμένο καλλιεργητή. Για

⁴⁶ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγγωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 8 recto.

⁴⁷ Ο. π., σελ. 13 verso.

⁴⁸ Ο. π., σελ. 29 recto.

⁴⁹ Ο. π., σελ. 33 recto.

⁵⁰ Ο. π., σελ. 33 recto – verso.

⁵¹ Ο. π., σελ. 36 verso.

⁵² Ο. π., σελ. 40 verso - 41 recto

⁵³ Ο. π. σελ. 45 recto – verso.

⁵⁴ Ο. π., σελ. 45 verso.

⁵⁵ Ο. π.

⁵⁶ Ο. π., σελ. 47 recto.

⁵⁷ Ο. π., σελ. 56 recto.

⁵⁸ Ο. π., σελ. 56 verso.

⁵⁹ Ο. π., σελ. 64 recto – verso.

16 κλήρους (τους υπ. Αριθμόν 20⁶⁰, 26⁶¹, 135⁶², 140⁶³, 163⁶⁴, 164⁶⁵, 181⁶⁶, 194⁶⁷, 216⁶⁸, 222⁶⁹, 225⁷⁰, 226⁷¹, 227⁷², 229⁷³, 257⁷⁴, 258⁷⁵) γνωρίζουμε ότι παραχωρούνται από ένα καλλιεργητή σε άλλο, χωρίς όμως η Αναγραφή να αναφέρει με ποιόν τρόπο συμβαίνει αυτό.

Για τον κλήρο υπ. Αριθμόν 18⁷⁶ μας δίνονται περισσότερες πληροφορίες: παραχωρείται, με τους ίδιους όρους σε σχέση με το φέουδο, από τον τότε καλλιεργητή του σε άλλον.⁷⁷

Οι κλήροι 62⁷⁸ και 63⁷⁹ ανήκουν, ως ελεύθερα εδάφη, στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου των Κανακάδων, που είναι *jus patronato* του φέουδου. Οι δύο αυτοί κλήροι καλλιεργούνται από ομάδες παροίκων, οι οποίες τελούν στην εκκλησία.

Ο κλήρος υπ. Αριθμόν 90⁸⁰ εμφανίζεται ως καταπατημένος. Ο γιός του «καταπατητή» του 1786, εκατόνταρχος («*caro di cento*») Αναστάσης Αγάθος του Σταμάτη, καταθέτει ενώπιον των συμβολαιογράφων, του «γέροντος» και των πρακτικών ότι ο πατέρας του κατέχει τον κλήρο ως εκπρόσωπος των νόμιμων

⁶⁰ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807σελ. 9 recto.

⁶¹ Ο. π., σελ. 10 recto.

⁶² Ο. π., σελ. 33 verso.

⁶³ Ο. π., σελ. 35 recto – 35 verso.

⁶⁴ Ο. π., σελ. 41 recto – 41 verso.

⁶⁵ Ο. π., σελ. 41 verso.

⁶⁶ Ο. π., σελ. 45 verso – 46 recto.

⁶⁷ Ο. π., σελ. 48 verso – 49 recto.

⁶⁸ Ο. π., σελ. 53 recto.

⁶⁹ Ο. π., σελ. 54 verso.

⁷⁰ Ο. π., σελ. 55 recto.

⁷¹ Ο. π., σελ. 55 recto – 55 verso.

⁷² Ο. π., σελ. 55 verso.

⁷³ Ο. π., σελ. 55 verso – 56 recto.

⁷⁴ Ο. π., σελ. 61 recto.

⁷⁵ Ο. π., σελ. 61 verso.

⁷⁶ Ο. π., σελ. 8 verso.

⁷⁷ Συμβόλαιο με ημερομηνία 1 Ιουλίου του 1649, συμβολαιογράφος Χριστόδουλος Λιβαθηνός: παραχωρείται από τον ποτέ Νίκο Μαυροειδή του ποτέ Αποστόλη και τη φρατέρνα του στον ποτέ Δήμο Μάζη του ποτέ Νίκου από τους Λιαπάδες. Ανάμεσα βεβαίως σε αυτά τα δύο συμβόλαια υπάρχει ένα κενό: δηλαδή, ο κλήρος δεν παραχωρείται στο Μάζη από τον πρώτο καλλιεργητή που το έλαβε από το φέουδο αλλά από ένα συνεπώνυμό του πρόσωπο, το οποίο σαφώς δεν είναι ο γιός του. Αγνοούμε δηλαδή πώς ο κλήρος πέρασε από το Σπύρο Μαυροειδή στο Νίκο Μαυροειδή του ποτέ Αποστόλη, καθώς και το ποια είναι η μεταξύ τους συγγένεια.

⁷⁸ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 19 recto.

⁷⁹ Ο. π., σελ. 19 recto – verso.

⁸⁰ Ο. π., σελ. 24 verso – 25 recto.

συνεισφορέων του 1631, ποτέ Νικολού Μάζη του ποτέ Αλοΐσιου και του γαμπρού του, ποτέ Νίκου Αγάθου.

Ένας κλήρος (ο υπ. Αριθμόν 193)⁸¹ παραχωρείται, το 1751 από τον μέχρι τότε καλλιεργητή του, στην εκκλησία της Παναγίας Οδηγήτριας των Διαπάδων.⁸² Ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζει ο κλήρος υπ. Αριθμόν 200⁸³, ο οποίος καταγράφεται ως ελεύθερο έδαφος της βαρωνείας. Πρόκειται για κλήρο που δεν καλλιεργείται, έχει μόνο δασική βλάστηση και δύσκολη πρόσβαση. Το 1631, νομέας του κλήρου εμφανίζεται ο ποτέ Γιάννης Αγάθος του ποτέ Νικολού, με την υποχρέωση να πληρώνει ετήσιο κανίσκι. Μετά την πάροδο όμως πέντε ετών, ο καλλιεργητής «αποποιείται» (ο ιταλικός όρος είναι «*rifiutare*») τον κλήρο, ο οποίος επιστρέφει στη βαρωνεία και έκτοτε, μέχρι και το 1786, παραμένει αδιάθετος. Το πρόβλημα που δημιουργεί αυτή η διατύπωση, σχετίζεται με τους λόγους για τους οποίους ο καλλιεργητής «αποποιείται» τον κλήρο: πιθανώς, η δύσκολη πρόσβαση δημιουργούσε ανυπέρβλητες δυσκολίες, ως προς την καλλιέργεια, άρα αδυνατούσε να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις του απέναντι στο φέουδο. Ακόμη, φαίνεται ότι ισχύει ένα όριο πέντε ετών, ως προς την εκπλήρωση των υποχρεώσεων του καλλιεργητή απέναντι στο φέουδο, αλλιώς είτε χάνει το δικαίωμα της νομής, είτε αλλάζουν οι αγροληπτικές του υποχρεώσεις.

Έξι κλήροι (οι υπ. Αριθμόν 236⁸⁴, 238⁸⁵, 239⁸⁶, 241⁸⁷, 242⁸⁸, 246⁸⁹) εμφανίζονται ως «αδιάθετοι» το 1631, αργότερα «κατελήφθησαν» (ο ιταλικός

⁸¹ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχεῖον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμο; 1806/1807, σελ. 48 recto.

⁸² Συμβόλαιο με ημερομηνία 22 Ιουλίου 1751 (συμβολαιογράφος Στέφανος Πιερής). Αυτός ο κλήρος παρουσιάζει και ένα ξεχωριστό ενδιαφέρον ως προς τις υποχρεώσεις με τις οποίες βαρύνεται: με το συμβόλαιο του 1751, η εκκλησία υποχρεώνεται να καταβάλει ετήσιο εδαφονόμιο 2 μίζούρες στάρι και, σε περίπτωση που δεν απέδιδε τη συγκεκριμένη επιβάρυνση για 5 συνεχή χρόνια, αμέσως μετά το εδαφονόμιο θα ανέβαινε στις 4 μίζούρες ετησίως. Η ιδιαιτερότητα της ρύθμισης έγκειται στο ότι αυτή διαδέχεται προηγούμενη ρύθμιση που ίσχυε το 1631 και η οποία προέβλεπε, μεταξύ άλλων, και την περίπτωση εμφύτευσης ελιών και αμπελιών, καλλιέργειες από τις οποίες θα αποδιδόταν στο φέουδο το ¼ της παραγωγής. Αυτή η ρύθμιση – η οποία, όπως θα δούμε αναλυτικότερα στα αμέσως επόμενα κεφάλαια – τείνει να κυριαρχήσει στο φέουδο, καταργείται με το μεταγενέστερο συμβόλαιο. Και πάντως, δεδομένου ότι το 1786 ο κλήρος δεν καλλιεργείται πια με σιτηρά, αλλά περιλαμβάνει μόνο ελιές και αμπέλια, το λογικό συμπέρασμα είναι ότι η εκκλησία έχει σταματήσει να τελεί στο φέουδο.

⁸³ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχεῖον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 50 recto.

⁸⁴ Ο. π., σελ. 56 verso – 57 recto.

⁸⁵ Ο. π., σελ. 57 recto.

⁸⁶ Ο. π., σελ. 57 recto – verso.

⁸⁷ Ο. π., σελ. 57 verso.

⁸⁸ Ο. π.

⁸⁹ Ο. π., σελ. 59 recto.

όρος είναι «occupare») και δεν υπάρχει ωστόσο συμβόλαιο παραχώρησής τους από το φέουδο σε συγκεκριμένο καλλιεργητή.

Ιδιαίτεροτητα παρουσιάζει και ο κλήρος υπ. Αριθμόν 243⁹⁰. Κατά τη διενέργεια της Αναγραφής του 1631, εμφανίζεται να «κατέχεται» από καλλιεργητές, οι οποίοι, στο κείμενο, αναφέρονται ως «αυτοί από το Βίστωνα». Μετά την επιτόπια έρευνα των πρακτικών των Λιαπάδων, οι μέχρι τότε νομείς τον αποποιούνται και, αργότερα, ο κλήρος «καταλαμβάνεται» από άλλο καλλιεργητή. Το 1786, οι καλλιεργητές του τελούν κανονικά στο φέουδο.

Τέλος, ενδιαφέρον ως προς την πορεία του ιδιοκτησιακού του καθεστώτος, παρουσιάζει ο κλήρος υπ. Αριθμόν 256⁹¹, ο οποίος, στην Αναγραφή του 1786, είναι καταπατημένος. Από το 1614 είχε παραχωρηθεί με συμβόλαιο στον ποτέ Γιάννη Καβάσιλα, ο οποίος τον μοίρασε με τον ποτέ Νικολό Μαυροειδή του ποτέ Γιώργου. Ο Καβάσιλας, σύμφωνα με την ομολογία του γιού του, πούλησε το δικό του κομμάτι στον ποτέ μισσέρ Συμεών Λεπενιώτη, του ποτέ μεσσέρ Σινάνη, ο οποίος το «κατείχε», κατά την Αναγραφή του 1631. Είναι η πρώτη φορά κατά την οποία, στο παρόν κατάστιχο, αναφέρεται ο όρος «πώληση», αλλά δεν αναγράφεται η ημερομηνία του συμβολαίου και του συμβολαιογράφου, ώστε να μπορεί να γίνει διασταύρωση της πληροφορίας και σύγκρισή της με άλλους τρόπους αλλαγής «ιδιοκτησιακού» καθεστώτος ενός κλήρου.

Η επέκταση του καλλιεργούμενου χώρου

Από τους κλήρους που καταχωρίζονται στο κατάστιχο του 1786, οι 34 προέρχονται από εδάφη αδιάθετα σε καλλιεργητές το 1631, ενώ για δύο (τους υπ. αριθμόν 41⁹² και 42) δεν υπάρχει αναφορά στο προηγούμενο καθεστώς.⁹³ Στη βάση αυτών των νέων διαθέσεων, ο παραγωγικός χώρος του φέουδου έχει επεκταθεί, σε σχέση με το 1631, κατά 385,5 μισούρες. Ωστόσο, ο πραγματικά χρήσιμος χώρος είναι πολύ μικρότερος, δεδομένου ότι, στη μεγάλη πλειοψηφία τους, οι κλήροι αυτοί χαρακτηρίζονται από άγρια, δασική βλάστηση («λογγώδη»,

⁹⁰ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ.58 recto.

⁹¹ Ο. π., σελ. 61 recto.

⁹² Ο. π. , σελ. 13 recto.

⁹³ Για τον υπ. αριθμόν 42, μαθαίνουμε ότι διατέθηκε με συμβόλαιο το 1754 στον καλλιεργητή που το νέμεται και το 1786 – τον επιστάτη του φέουδου Γιάννη Μάζη του ποτέ Νικολέττου – δεν γνωρίζουμε όμως αν προηγούμενος τον νεμόταν άλλος καλλιεργητής

κατά τη σύγχρονη της Αναγραφής γλώσσα των συμβολαίων). Δέκα από τους κλήρους αυτούς είναι καταπατημένοι (οι υπ. αριθμόν 115⁹⁴, 116⁹⁵, 139⁹⁶, 145⁹⁷, 151⁹⁸, 153⁹⁹, 157¹⁰⁰, 160¹⁰¹, 175¹⁰², 238¹⁰³). Πέντε ανήκουν στο φέουδο ως ελεύθερα εδάφη και δεν έχουν διατεθεί σε καλλιεργητές (οι υπ. αριθμόν (37¹⁰⁴, 41¹⁰⁵, 234¹⁰⁶, 247¹⁰⁷, 248¹⁰⁸). Από αυτούς, μέσα στον κλήρο 234, συνολικής έκτασης 1,5 μισούρας, 1 καλλιεργητής νέμεται αμπέλι μισής μισούρας και πληρώνει γι' αυτό δεκάτη στο φέουδο. Πάντως, αυτές οι νεότερες διαθέσεις, πιθανότατα λόγω του είδους του εδάφους, δεν γίνονται στη βάση των πιο «σύγχρονων» συμβάσεων, δηλαδή του ¼ επί των αμπελιών και του λαδιού. Στη συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων, οι κλήροι βαρύνονται με αποδόσεις σε στάρι και δεκάτη σε κάθε προϊόν. Με την απόδοση μόνο σταριού βαρύνονται 3 κλήροι οι υπ. αριθμόν 27¹⁰⁹, 31¹¹⁰ και 43¹¹¹. Από τους τρεις αυτούς κλήρους ωστόσο καλλιεργείται μόνο ο ένας, ο υπ. αριθμόν 43, όπου η καλλιέργεια σιτηρών συνυπάρχει με δασική βλάστηση, ενώ στις άλλες δύο περιπτώσεις υπάρχει μόνο δασική βλάστηση.

Σε δεκατρείς περιπτώσεις, συνυπάρχει η απόδοση ποσότητας σταριού με τη δεκάτη. Παραθέτω σχετικό πίνακα, στην πρώτη στήλη του οποίου αναφέρεται ο αύξων αριθμός του κλήρου, στη δεύτερη ο αριθμός του στην Αναγραφή, στην τρίτη οι καλλιέργειες και στην τέταρτη η ποσότητα του σταριού που πρέπει να αποδοθεί και το τμήμα της παραγωγής στο οποίο αντιστοιχεί η δεκάτη. Μία τελευταία παρατήρηση: στο ιταλικό αντίγραφο, μόνο σε μία περίπτωση (κλήρος

⁹⁴ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχεῖον Εγγωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 29 recto.

⁹⁵ Ο. π., σελ. 29 verso.

⁹⁶ Ο. π., σελ. 34 verso – 35 recto..

⁹⁷ Ο. π., σελ. 36 verso - 37 recto.

⁹⁸ Ο. π., σελ. 38 recto.

⁹⁹ Ο. π., σελ. 38 verso.

¹⁰⁰ Ο. π., σελ. 39 verso.

¹⁰¹ Ο. π., σελ. 40 recto.

¹⁰² Ο. π., σελ. 44 recto – verso.

¹⁰³ Ο. π., σελ. 57 recto.

¹⁰⁴ Ο. π., σελ. 12 verso.

¹⁰⁵ Ο. π., σελ. 13 recto.

¹⁰⁶ Ο. π., σελ. 56 verso.

¹⁰⁷ Ο. π., σελ. 59 recto.

¹⁰⁸ Ο. π.

¹⁰⁹ Ο. π., σελ. 10 recto – verso.

¹¹⁰ Ο. π., σελ. 11 recto.

¹¹¹ Ο. π., σελ. 13 verso.

240) η προς απόδοση ποσότητα σταριού χαρακτηρίζεται ως «συγκράτεια». Στις λοιπές περιπτώσεις, δεδομένου ότι πρόκειται για κλήρους που παραχωρήθηκαν σχετικά πρόσφατα προς καλλιέργεια, εικάζω ότι μάλλον πρόκειται για σολιάτικο.

α/α	α/α/Α	Καλλιέργειες	Αποδόσεις
1.	17 ¹¹²	Καλλιεργήσιμο, μια αγλαδιά (8 μζ.)	Στάρι, δεκάτη
2.	75 ¹¹³	Δασική βλάστηση, κατά μικρό μέρος καλλιεργημένο (8 μζ.)	Δεκάτη, στάρι για 8 μίζούρες
3.	82 ¹¹⁴	Δασική βλάστηση, κατά μικρό μέρος καλλιεργημένο, 72 ελιές, 20 μζ.	Δεκάτη για κάθε προϊόν, στάρι για 20 μίζούρες.
4.	104 ¹¹⁵	Καλλιεργήσιμο, αλλά κατά το μεγαλύτερο μέρος ακαλλιέργητο, δασική βλάστηση, 10 μζ.	Δεκάτη, στάρι για 10 μίζούρες.
5.	106 ¹¹⁶	Δασική βλάστηση, καλλιεργήσιμο, αλλά ακαλλιέργητο, 22 μζ.	Δεκάτη, στάρι για 22 μίζούρες.
6.	126 ¹¹⁷	Καλλιεργήσιμο, 24 ελιές, 2,5 μζ.	Δεκάτη για τις ελιές, στάρι για 2,5 μίζούρες.
7.	134 ¹¹⁸	Ακαλλιέργητο, 82 ελιές, 8 μζ.	Δεκάτη για κάθε προϊόν, 1 μίζούρα στάρι
8.	190 ¹¹⁹	Δασική βλάστηση, μερικές φορές δίνει σοδειά, 32 ελιές, 18 μζ.	Δεκάτη για κάθε προϊόν, στάρι για 10 μίζούρες.
	211 ¹²⁰	Δασική βλάστηση, εξαμπελωμένο, αμπέλι, ακαλλιέργητο, 53 ελιές, 9 μζ.	Δεκάτη για κάθε προϊόν, στάρι για 9 μίζούρες.

¹¹² Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχαίον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 8 verso.

¹¹³ Ο. π., σελ. 22 recto.

¹¹⁴ Ο. π., σελ. 23 recto – verso.

¹¹⁵ Ο. π., σελ. 27 recto.

¹¹⁶ Ο. π.

¹¹⁷ Ο. π., σελ. 32 verso.

¹¹⁸ Ο. π., σελ. 33 recto – verso.

¹¹⁹ Ο. π., σελ. 47 verso.

¹²⁰ Ο. π., σελ. 52 recto.

10.	232 ¹²¹	2 μιζούρια αμπέλι, 14 μιζούρια δασική βλάστηση	Δεκάτη για κάθε προϊόν, στάρι 1,5 μιζούρα για 8 μιζούρες.
11.	239 ¹²²	Κατά μικρό μέρος αμπέλι, ακαλλιέργητο, 61 ελιές, δασική βλάστηση, 5 μιζ.	Δεκάτη για κάθε προϊόν, στάρι για 5 μιζούρες.
12.	240 ¹²³	Αμπέλι, 14 ελιές, 2 μιζούρες	Δεκάτη για κάθε προϊόν, συγκράτεια ¼ μιζούρας στάρι.
13.	263 ¹²⁴	Κατά μικρό μέρος δασώδες, αμπέλι, 20 μιζούρες	Δεκάτη για κάθε προϊόν, στάρι για 20 μιζούρες.

Στον επόμενο πίνακα, παρατίθενται οι κλήροι που δεν βαρύνονται με εδαφονόμιο ή σολιάτικο: από αυτούς, τρεις αποδίδουν μόνο δεκάτη (σε δύο περιπτώσεις για κάθε προϊόν και σε μία για τα αμπέλια) ενώ μόνο σε δύο περιπτώσεις απαντάται η πολύ συνηθισμένη για την εποχή της Αναγραφής απόδοση του ενός τετάρτου για τις ελιές και τα αμπέλια.

α/α	α/α/Α	Καλλιέργειες	Αποδόσεις
1.	42 ¹²⁵	Κατά το μεγαλύτερο μέρος καλλιεργημένο, δασική βλάστηση, βραχώδες, 4 μιζούρες	Συμβ. 1754: δεκάτη για τη σοδειά και τα αμπέλια και, αν φυτευτούν ελιές το 1/4 με ανάλογη μείωση ενοικίου.
2.	135 ¹²⁶	Ακαλλιέργητο, 106 ελιές, πολλά κυπαρίσσια, ένα ανοιχτό σπίτι, 7 μιζούρες	Δεκάτη για κάθε προϊόν

¹²¹ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 56 recto.

¹²² Ο. π., σελ. 57 recto – verso.

¹²³ Ο. π., σελ. 57 verso.

¹²⁴ Ο. π., σελ. 62 recto – verso.

¹²⁵ Ο. π., σελ. 13 verso.

¹²⁶ Ο. π., σελ. 33 verso.

3.	165 ¹²⁷	Δασική βλάστηση, αμπέλι, καλλιεργήσιμο, ακαλλιέργητο, 134 ελιές, 20 μίζούρες.	Το ¼ για τα αμπέλια και τις ελιές, δεκάτη για το έδαφος και στάρι, 20 μίζ.
4.	236 ¹²⁸	Αμπέλι, 29 ελιές, 4 μίζούρες	Δεκάτη για κάθε προϊόν
5.	241 ¹²⁹	2 μίζούρες αμπέλι, το υπόλοιπο δασική βλάστηση	Δεκάτη για τα αμπέλια

Ένα ακόμη ενδιαφέρον στοιχείο που προκύπτει από την παράθεση των παραπάνω πινάκων είναι το ακόλουθο: ενώ, αριθμητικά, κυριαρχεί η απόδοση ποσότητας σταριού, οι πραγματικές αποδόσεις είναι, προφανώς, ασήμαντες, δεδομένου ότι, στη συντριπτική τους πλειοψηφία, οι νέοι κλήροι παραμένουν ακαλλιέργητοι, ή ακόμη δεν μπορούν καν να καλλιεργηθούν. Επομένως, η ρύθμιση αυτή ακυρώνεται στην πράξη. Ελιές υπάρχουν αρκετές, αλλά και εδώ οι αποδόσεις είναι μικρές, δεδομένου ότι και στις ελιές κυριαρχεί η δεκάτη και μόνο σε δύο περιπτώσεις, όπως είδαμε, ισχύει το ¼. Εάν προσθέσουμε στα παραπάνω στοιχεία και το σημαντικό αριθμό των καταπατημένων κλήρων, μπορούμε, νομίζω, να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι η επέκταση των εδαφών που ανήκουν στο φέουδο ή και εκείνων που το φέουδο διαθέτει προς καλλιέργεια δεν συνεπάγεται ούτε αύξηση της παραγωγικής του δυνατότητας αλλά ούτε και αύξηση των απολήψεων του χωροδεσπότη.

Μεταβολές των αποδόσεων (Πίνακες 2 – 3)

Γνωρίζοντας ότι κάθε απόδοση σχετίζεται, γενικά, με διαφορετικό είδος καλλιέργειας, διαπιστώνουμε, από τη μελέτη της «Αναγραφής», ότι τόσο το είδος των καλλιεργειών, όσο και η ποσοστιαία συμμετοχή κάθε επιβάρυνσης στις συνολικές απολήψεις του χωροδεσπότη έχουν αλλάξει ουσιαστικά από το 1631 μέχρι το 1786. Για να μπορέσουμε ωστόσο να βγάλουμε – σχετικώς – ασφαλή συμπεράσματα, πρέπει να λάβουμε υπ' όψη μας ορισμένες παραμέτρους, τις οποίες ήδη έχουμε αναλύσει, δηλαδή την επέκταση του χώρου που έχει διατεθεί προς

¹²⁷ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ., 42 recto.

¹²⁸ Ο. π., σελ. 56 verso – 57 recto.

¹²⁹ Ο. π., σελ. 57 verso.

καλλιέργεια στο μεσοδιάστημα των δύο Αναγραφών και την πολυδιάσπαση των ενιαίων κανισκεψιών του 1631.

Προκύπτουν λοιπόν ορισμένα μεθοδολογικά προβλήματα, τα οποία, κατά μεγάλο μέρος, επιλύονται από την λεπτομερειακή ανάγνωση και ανάλυση της Αναγραφής του 1786. Η αρχική μου σκέψη ήταν να καταρτίσω ένα πίνακα (τον **Πίνακα υπ. αριθμόν 2 – βλ. παράρτημα**), ο οποίος περιλαμβάνει 4 στήλες: στην πρώτη στήλη αναγράφεται ο αύξων αριθμός του κλήρου στο κατάστιχο και η έκτασή του σε μίζούρες. Στη δεύτερη, το είδος του εδάφους και της βλάστησης, οι καλλιέργειες, τα κτίσματα, όπου υπάρχουν, και το «αδιοκτησιακό» καθεστώς (διευκρινίζεται δηλαδή αν ο κλήρος είναι καταπατημένος ή ελεύθερος). Στην τρίτη, το καθεστώς του κλήρου κατά την Αναγραφή του 1631: το όνομα του καλλιεργητή (αν ο κλήρος ήταν αδιάθετος τότε σημειώνεται και αυτό), η έκτασή του και το είδος των αποδόσεων με τις οποίες βαρυνόταν. Επίσης, στην ίδια στήλη γίνεται αναφορά σε μεταγενέστερα της Αναγραφής του 1631 συμβόλαια, που επαναρυθμίζουν είτε το «αδιοκτησιακό» καθεστώς του κλήρου είτε/και τις αποδόσεις προς το χωροδεσπότη. Τέλος, στην τέταρτη στήλη, καταγράφονται οι αποδόσεις των κλήρων, όπως έχουν τελικά διαμορφωθεί στην «Αναγραφή» του 1786.

Ωστόσο, θα ήταν επισφαλές να γίνουν οι συγκρίσεις ανάμεσα στις αποδόσεις του 1631 και σε εκείνες του 1786, χρησιμοποιώντας ως βάση τον **Πίνακα 2**, ακριβώς λόγω της διάσπασης των αρχικών κανισκεψιών. Προέκυψε λοιπόν η ανάγκη να συγκροτηθεί ένας ακόμη **Πίνακας, (ο υπ. αριθμόν 3 – βλ. παράρτημα)**. Με τη βοήθεια του Πίνακα 2, προσπάθησα να ανασυνθέσω τις αρχικές κανισκεψίες: επεσήμανα τα ονόματα των αρχικών καλλιεργητών (του 1631) και συνέκρινα, από την τρίτη στήλη του κατάστιχου, τις κοινές αποδόσεις (πάλι του 1631) που πιστοποιούν ότι πρόκειται για την ίδια κανισκεψία (ανεξάρτητα από τη μεταγενέστερη κατάτμησή της). Στη βάση αυτή, ο **Πίνακας 3** αποτελέστηκε από 4 στήλες: στην πρώτη εμφανίζεται ο αύξων αριθμός του καλλιεργητή κατά το 1631. Στη δεύτερη, το όνομα του καλλιεργητή: στην τρίτη, η έκταση και οι αποδόσεις της κανισκεψίας κατά το 1631· στην τρίτη, ο ένας κάτω από τον άλλο, ο αύξων αριθμός των κλήρων που έχουν προκύψει από την αρχική κανισκεψία, όπως καταγράφεται στην «Αναγραφή» του 1786, καθώς και η έκτασή τους. Εννοείται ότι, εάν οι κλήροι προέρχονται από κοινή αρχική κανισκεψία, στην αντίστοιχη σειρά της τρίτης στήλης του πίνακα δεν επαναλαμβάνεται η αρχική απόδοση. Εάν όμως ο ίδιος καλλιεργητής του 1631 εμφανίζεται να νέμεται περισσότερες της μιας κανισκεψίες, τότε το όνομά

του αναφέρεται εκ νέου, σε επόμενη σειρά του πίνακα και, στην τρίτη στήλη, εκ νέου οι κλήροι που έχουν προκύψει από αυτές. Τέλος, στην τέταρτη στήλη καταγράφονται οι αποδόσεις των νέων κλήρων, αυτών του 1786.

Θεωρώ ότι ο πίνακας διασφαλίζει κατά το δυνατό την ακρίβεια της σύγκρισης ανάμεσα στις αποδόσεις του 1631 και εκείνες του 1786. Διευκρινίζω ακόμη ότι δεν συγκαταλέγω στις αποδόσεις του 1786 τις νέες διευθετήσεις που προκύπτουν από τα συμβόλαια με τα οποία οι καταπατητές επαναρυθμίζουν τις υποχρεώσεις τους απέναντι στο φέουδο και με τις οποίες θα ασχοληθώ σε επόμενο κεφάλαιο. Έτσι λοιπόν, από τη σύγκριση πλέον ανάμεσα στους κλήρους του 1631 με τις αποδόσεις τους και σε εκείνους του 1786 με τις αποδόσεις τους προκύπτει ο ακόλουθος **τελικός πίνακας** μεταβολής των αποδόσεων:

Είδος απόδοσης	1631	1786
	Αρχικές κανισκεψίες: 86	Κανισκεψίες: 277
Δεκάτη για τη σοδειά	30 (34,9%)	11 (3,97%)
Δεκάτη για κάθε προϊόν	3 (3,48%)	49 (17,68%)
Αδιευκρίνιστη	17 (19,76%)	14 (5,05%)
Δεκάτη για το έδαφος		1 (0,36%)
Σύνολο δεκάτης:	50 (58,14%)	76 (27,43%)
Κανίσκια	45 (52,32%)	10 (3,61%)
Συγκράτειες:	9 (10,46%)	9 (3,24%)
Εδαφονόμια (αδιευκρίνιστα) – να το ξαναδώ	1 (1,16%)	17 (6,14%)
Σύνολο εδαφονομίων:	54 (62,78%)	36 (13%)
Το ¼ με προοπτική εμφύτευσης	27 (31,40%)	6 (2,16%)
Υπάρχουσες εμφυτεύσεις	10 (11,62%)	72 (26%)
- Κρασί και λάδι	3 (3,48%)	43 (15,52%)
- Κρασί	5 (5,81%)	3 (1,08%)
- Απροσδιόριστο	2 (2,32%)	3 (1,08%)
- Ελιές		23 (8,30%)

Σύνολο απόδοσης:	47 (54,65%)	150 (54,15%)
1/31:	3 (3,48%)	4 (1,44%)
Σολιάτικα σε χρήμα	7 (8,13%)	11 (3,97%)
Σολιάτικα σε είδος	-	12 (4,33%)
Κόττα – πίττα	7 (8,13%)	7 (2,52%)
Ζευγάρι πουλερικών	-	5 (1,8%)
Ποσότητα λαδιού	-	4 (1,44%)

Από τον πίνακα αυτό, μπορούμε να συνάγουμε τα ακόλουθα συμπεράσματα:

Οι αρχικές κανισκεψίες ανέρχονται σε 86, έναντι των 277 που προκύπτουν από τον κατακερματισμό των κλήρων και την επέκταση του καλλιεργούμενου χώρου το 1786. Η κυρίαρχη μορφή απόδοσης προς το χωροδεσπότη κατά το 1631 είναι το εδαφονόμιο, με τη μορφή είτε του κανισκίου είτε της συγκράτειας. Το 1631, το σύνολο των εδαφονομιών είναι 54 (ποσοστό 62,78% στο σύνολο των κλήρων). Συντριπτική είναι η υπεροχή των κανισκίων σε σχέση με τις συγκράτειες: 45 κανίσκια (ποσοστό 52,32% στο σύνολο των κλήρων) έναντι 9 συγκρατειών (ποσοστό 10,46%) και 1 αδιευκρίνιστου εδαφονομίου¹³⁰(ποσοστό 1,16%).

Η Αναγραφή του 1786 αποκαλύπτει μία δραματική μείωση των εδαφονομιών: μόνο 48 κλήροι επιβαρύνονται με εδαφονόμιο (ποσοστό 17,32% στο σύνολο των 277 κλήρων). Πολύ σοβαρή είναι η μείωση του κανισκίου: μόνο 10 κλήροι πληρώνουν κανίσκι (ποσοστό μόλις 3,61% στο σύνολο των κλήρων) ενώ αναλογικά μικρότερη είναι η μείωση της συγκράτειας: με συγκράτεια βαρύνονται 9 κλήροι (εννοείται ότι και εδώ το ποσοστό πέφτει ραγδαία, 3,25%).

Το 1631, δεύτερη σημαντικότερη απόδοση, ως προς το ποσοστό επί του συνόλου των κλήρων είναι η δεκάτη, η οποία βαρύνει 55 κανισκεψίες (ποσοστό επί του συνόλου των κλήρων 58,14%). Από αυτές τις περιπτώσεις, οι 30 (ποσοστό 34,9%) αφορούν τη σοδειά και μόνο 3 (3,48%) κάθε προϊόν). Σε 17 περιπτώσεις (19,76%) δεν διευκρινίζεται το είδος της παραγωγής που βαρύνεται με δεκάτη.

Στην Αναγραφή του 1786 - 1789, 76 κλήροι βαρύνονται με δεκάτη (ποσοστό 27,43% στο σύνολο των κλήρων). Υπάρχει δηλαδή μία μείωση της τάξης των 20

¹³⁰ Πάντως, πρέπει να σημειώσουμε ότι σε μία περίπτωση το κανίσκι αναφέρεται μαζί με τη συγκράτεια.

ποσοστιαίων μονάδων, σε σχέση με τον προηγούμενο αιώνα. Εντυπωσιακή είναι η αντιστροφή της εσωτερικής αναλογίας της δεκάτης, σε σχέση με το αν αποδίδεται επί της σοδειάς ή σε κάθε προϊόν. Η δεκάτη επί της σοδειάς αποδίδεται σε 11 κλήρους (ποσοστό 3,97%) ενώ η δεκάτη σε κάθε προϊόν σε 49 (ποσοστό 17,67%). Σε 14 περιπτώσεις (5,05%) δεν διευκρινίζεται ποιο τμήμα της παραγωγής επιβαρύνεται με δεκάτη, ενώ σε μία περίπτωση (0,36%) η δεκάτη αφορά το έδαφος – άρα, παραμένει ανοιχτό το ζήτημα σε ποιο προϊόν τελικά αποδίδεται.

Στην Αναγραφή του 1786, η δεκάτη σε κάθε προϊόν δεν συνυπάρχει ποτέ με τα μεγαλύτερα μερίσματα της παραγωγής (δηλαδή το $\frac{1}{4}$ για τις ελιές ή/και τα αμπέλια). Αντίθετα, η δεκάτη επί της σοδειάς μπορεί να συνυπάρξει, δεδομένου ότι αυτή αφορά μόνο τα σιτηρά και όχι τις άλλες καλλιέργειες.

Η μόνη απόδοση που εμφανίζει θεαματική ποσοστιαία άνοδο από το 1631 μέχρι το 1786 είναι το $\frac{1}{4}$ επί των εμφυτεύσεων (αμπελιών και ελαιοδέντρων). Το 1631 **προβλέπεται** η απόδοση του $\frac{1}{4}$ σε περίπτωση εμφύτευσης για 27 κανισκεψίες (ποσοστό 31,4%). Το 1786 αυτό ισχύει μόνο για 6 κλήρους (ποσοστό 2,16%), ως απομεινάρια των παλιότερων ρυθμίσεων. Αντίθετα, ως προς τις ήδη υπάρχουσες εμφυτεύσεις, το 1631 μόνο 10 κανισκεψίες βαρύνονται με την απόδοση του $\frac{1}{4}$ (ποσοστό 11,62%), ενώ το 1786 ο αριθμός των κλήρων που πληρώνουν το $\frac{1}{4}$ έχει ανεβεί στους 72 (ποσοστό 26%). Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η εσωτερική σύνθεση αυτής της απόδοσης, ως προς το προϊόν το οποίο αφορά: το 1631, 3 κλήροι πληρώνουν το $\frac{1}{4}$ για το κρασί και για το λάδι (3,48%), ενώ το 1786 ο αριθμός των κλήρων έχει ανεβεί στους 43 (15,2%). Μόνο για το κρασί, το 1631 πληρώνουν το $\frac{1}{4}$ 5 κλήροι (5,86%) ενώ το 1786, 3 (1,08%). Το 1631 καταγράφονται δύο περιπτώσεις στις οποίες δεν αναφέρεται αν το $\frac{1}{4}$ αφορά το λάδι ή το κρασί ή και τα δύο (ποσοστό 2,32%), ενώ το 1786 οι περιπτώσεις αυτές είναι 3 (ποσοστό 1,08%). Τέλος, το 1631 δεν αναφέρεται **καμμία** περίπτωση κατά την οποία η συγκεκριμένη απόδοση βαρύνει μόνο τις ελιές, έναντι 23 κλήρων το 1786 (ποσοστό 8,3%). Πάντως, το σύνολο και αυτής της απόδοσης παρουσιάζει μία οριακή μείωση: από το 54,65% του 1631 στο σύνολο των κλήρων (τονίζω πάντως ότι εδώ πρόκειται κυρίως για μελλοντικές εμφυτεύσεις), πέφτει, το 1786 στο 54,15%.

Οι άλλοι τύποι αποδόσεων δεν είναι ιδιαίτερα σημαντικοί: το 1631, 3 κανισκεψίες (ποσοστό 3,48%) βαρύνονται με την πολύ μικρή απόδοση του $\frac{1}{31}$ για κάθε προϊόν. Το 1786, η ίδια απόδοση αφορά 4 κλήρους (ποσοστό 1,44%).

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η πολύ μικρή συμμετοχή των αποδόσεων σε χρήμα στο σύνολο των αποδόσεων προς το φέουδο, η οποία μάλιστα, αντί να ανεβαίνει, όπως θα περίμενε κανείς, το 1786, αντίθετα πέφτει: συγκεκριμένα, το 1631, με χρηματική απόδοση βαρύνονται 7 κανισκεψίες (ποσοστό 8,13%), ο αριθμός αυτός πέφτει στους 2 κλήρους το 1786 (ποσοστό μόλις 0,72%). Ωστόσο, με τους 9 τελευταίους κλήρους, που εντάσσονται στο φέουδο με το συμβόλαιο του 1786, ο αριθμός αυτός ανεβαίνει σε 11, αλλά βέβαια το ποσοστό παραμένει εξαιρετικά χαμηλό (3,07%). Και, πάντως, στους 9 αυτούς τελευταίους κλήρους, η χρηματική απόδοση ορίζεται ως «livello».

Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης το γεγονός ότι μόνο στις περιπτώσεις των χρηματικών αποδόσεων εμφανίζεται στο κείμενο της Αναγραφής ο όρος «σολιάτικο». Τηρώντας κάθε επιφύλαξη, καθώς ο όρος δεν αναφέρεται ρητά στο κατάστιχο, θεώρησα ως «σολιάτικα» τις αποδόσεις σε είδος που αφορούν νεότερες του 1631 διαθέσεις σε καλλιεργητές.

Οι ίδιοι ακριβώς αριθμοί με τις χρηματικές αποδόσεις αφορούν τους κλήρους που βαρύνονται με την παραδοσιακή φεουδαρχική υποχρέωση (θεσμική και τελετουργική και χωρίς καμμία οικονομική σημασία) του «ρεγάλου», δηλαδή της προσφοράς μιας κότας και μιας πίτας: 7 κλήροι (8,13%) το 1631 που πέφτουν σε 2 (0,72%) το 1786. Ωστόσο, και πάλι με τους 9 τελευταίους κλήρους που εντάσσονται στο φέουδο, 5 καλλιεργητές ορίζεται να προσφέρουν ένα ζευγάρι πουλερικών το χρόνο (ποσοστό 1,8%).

Τέλος, 4 από αυτούς τους τελευταίους 9 κλήρους (1,44%) ορίζεται να πληρώνουν συγκεκριμένη ποσότητα επεξεργασμένου λαδιού το χρόνο, υποχρέωση η οποία όμως αναιρείται με μεταγενέστερο συμβόλαιο, του 1787. -

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄.

Μεταγενέστερες διευθετήσεις. Τα συμβόλαια του Ιωάννη Ανδρόνη.

Οι καταπατήσεις

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η περίπτωση των κλήρων των οποίων οι καλλιεργητές δεν εκπληρώνουν τις υποχρεώσεις τους απέναντι στο χωροδεσπότη.. Οι κλήροι των οποίων οι καλλιεργητές έχουν υποχρεώσεις απέναντι στο φέουδο, σύμφωνα με την προηγούμενη Αναγραφή του 1631, αλλά δεν τις τηρούν το 1786 ανέρχονται σε 41 και καλλιεργούνται από 140 παροίκους (ατομικά ή συλλογικά νοικοκυριά). Για 28 από αυτούς γίνονται μεταγενέστερες διευθετήσεις Τα νοικοκυριά που διευθετούν με το ένα ή τον άλλο τρόπο τις υποχρεώσεις τους ανέρχονται σε 78. Η μεγάλη μείωση του αριθμού των νοικοκυριών δεν οφείλεται μόνο στο γεγονός ότι δεν ρυθμίζονται οι υποχρεώσεις όλων των κλήρων, αλλά δεν τις ρυθμίζουν καν όλοι οι καλλιεργητές που καλλιεργούν τον ίδιο κλήρο. Παραπέμπω στον **πίνακα υπ' αριθμόν 4 (βλ. παράρτημα):**¹³¹

Ο κλήρος 113¹³² καλλιεργείται από 7 νοικοκυριά, αλλά τις υποχρεώσεις τους ρυθμίζουν τα 6. Ο κλήρος 116¹³³ από 9, αλλά τις υποχρεώσεις τους ρυθμίζουν τα 8. Ο κλήρος 123¹³⁴ από 7, αλλά τις υποχρεώσεις τους ρυθμίζουν τα 6. Ο κλήρος 145¹³⁵ από 10 και η ρύθμιση γίνεται από τα 7. Ο κλήρος 151¹³⁶ από 7 καλλιεργητές και τις υποχρεώσεις τους ρυθμίζουν οι 5. Τρεις από πέντε καλλιεργητές ρυθμίζουν τις υποχρεώσεις τους στον κλήρο 157¹³⁷, τρεις από πέντε στον 160¹³⁸, δύο από τρεις

¹³¹ Ο πίνακας 4 χωρίζεται σε 3 στήλες. Στην πρώτη, αναφέρεται ο αριθμός του κλήρου. Στη δεύτερη, ο αριθμός των καλλιεργητών και, όπου δίνει τις αντίστοιχες πληροφορίες το κατάστιχο, το μερίδιο και το είδος της καλλιέργειας που αντιστοιχεί στον καθένα. Τέλος, στην τρίτη στήλη, αναφέρονται οι μεταγενέστερες διευθετήσεις και η ημερομηνία του συμβολαίου.

¹³² Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 28 verso – 29 recto. Ωστόσο, πρέπει να επισημάνω ξανά – αν και το έχω αναφέρει προηγουμένως – ότι τα μεταγενέστερα συμβόλαια αναφέρονται **μόνο** στο ιταλικό αντίγραφο. Αυτό βέβαια είναι λίγο άξιο απορίας, δεδομένου ότι ο συντάκτης του ελληνικού αντιγράφου και των συμβολαίων είναι το ίδιο πρόσωπο!

¹³³ Ο. π., σελ. 29 verso.

¹³⁴ Ο. π., σελ. 31 recto.

¹³⁵ Ο. π., σελ. 36 verso – 37 recto.

¹³⁶ Ο. π., σελ. 38 recto.

¹³⁷ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ.39 verso.

¹³⁸ Ο. π., σελ. 40 recto.

στον 177¹³⁹, ένας από 4 στον 183¹⁴⁰, ένας από 6 στον 220¹⁴¹, 1 από 2 στον 254¹⁴², 2 από 6 στον 256¹⁴³, ένας από 3 στον 261¹⁴⁴ και 5 από 11 στον 268¹⁴⁵.

Για το κεφάλαιο αυτό, δεν αρκεί, ως πηγή, το κατάστιχο. Η ίδια η Αναγραφή παραπέμπει στα μεταγενέστερα συμβόλαια, με τα οποία επαναρυθμίζονται οι σχέσεις χωροδεσπότη και καλλιεργητών. Όλα τα συμβόλαια έχουν συνταχθεί από το φεουδαρχικό συμβολαιογράφο Ιωάννη Ανδρώνη και φυλάσσονται στα ΓΑΚ Κέρκυρας.¹⁴⁶ Η μελέτη τους ανοίγει ένα νέο παράθυρο στον ερευνητή: δεν είναι μόνο το γεγονός ότι ρυθμίζουν το είδος των αποδόσεων – κάτι που, εξ άλλου, γίνεται φανερό και από την ίδια την Αναγραφή – αλλά και το ότι περιγράφουν με λεπτομέρειες τις νομικές διαδικασίες, στη βάση των οποίων γίνονται αυτές οι ρυθμίσεις, ενώ ακόμη φωτίζουν πτυχές των σχέσεων παραγωγής ανάμεσα στον καλλιεργητή και στο χωροδεσπότη, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο οι σχέσεις αυτές αποτυπώνονται στη συνείδηση και των δύο πλευρών. Ακόμη, τα συμβόλαια αυτά θέτουν σημαντικά, κατά τη γνώμη μου, ζητήματα ορολογίας και γλώσσας, από την άποψη της ξεχωριστής λειτουργίας των δύο εν χρήσει γλωσσών (ελληνικής και ιταλικής) στα Ιόνια νησιά, ως προς τη διοίκηση και ως προς την αποτύπωση της κοινωνικής διάρθρωσης και συνείδησης.

Η διγλωσσία στα συμβολαιογραφικά κείμενα. Η κοινωνική διάσταση της χρήσης των δυο γλωσσών

Ο φεουδαρχικός συμβολαιογράφος Ιωάννης Ανδρώνης είναι δίγλωσσος: γράφει τόσο στα ιταλικά όσο και στα ελληνικά, με χαρακτηριστικά μεγαλύτερη ευχέρεια στη χρήση των ιταλικών (αμέσως παρακάτω θα ασχοληθούμε με το σε ποιες περιπτώσεις χρησιμοποιεί τη μία ή την άλλη γλώσσα). Ο λατινικός γραφικός

¹³⁹ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 45 recto.

¹⁴⁰ Ο. π., σελ. 46 recto.

¹⁴¹ Ο. π., σελ. 54 recto.

¹⁴² Ο. π., σελ. 60 verso.

¹⁴³ Ο. π., σελ. 61 recto.

¹⁴⁴ Ο. π., σελ. 62 recto.

¹⁴⁵ Ο. Π., σελ. 64 recto – verso.

¹⁴⁶ ΓΑΚ Κέρκυρας, Αρχαιακή σειρά «Συμβολαιογράφοι», φάκελοι Α 92 και Α 93.

του χαρακτήρα είναι πολύ πιο στρωτός, τα ορθογραφικά λάθη ελάχιστα και η σύνταξη κατανοητή και συγκροτημένη, λαμβάνοντας βέβαια υπ' όψη τις τυποποιημένες εκφράσεις που χρησιμοποιεί ένα διοικητικού χαρακτήρα έγγραφο, όπως είναι ένα συμβόλαιο. Αντίθετα, στα ελληνικά, η γραφή του είναι δυσνόητη, κάποτε στο ελληνικό κείμενο «τρυπώνουν» λατινικοί χαρακτήρες (για παράδειγμα, αντί για «ε» χρησιμοποιεί το λατινικό «e»), τα ορθογραφικά λάθη πολλά και η σύνταξη προβληματική και, κάποτε, δυσνόητη. Μέσα στο ελληνικό κείμενο συνυπάρχουν λόγιες εκφράσεις, ακόμη και αρχαϊσμοί, με εκφράσεις «λαϊκές», πιο σύγχρονες. Το κλιτικό σύστημα της ελληνικής γλώσσας πολλές φορές καταστρατηγείται: για παράδειγμα, ένα χωράφι χαρακτηρίζεται ως «λογγώδες», τα περισσότερα όμως χωράφια ως «λογγώδια». Η παρουσία ιταλικών λέξεων μέσα στο ελληνικό κείμενο είναι αναμενόμενη και προφανής: ωστόσο, ξεχωριστό ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι εξελληνισμένοι, αλλά ιταλικής προέλευσης είναι ακριβώς εκείνοι οι όροι που περιγράφουν είτε θεσμούς της διοίκησης είτε (και, κυρίως, κατά τη γνώμη μου) σχέσεις παραγωγής: στις περισσότερες από τις περιπτώσεις αυτές, οι ιταλικοί όροι δεν έχουν ελληνικό αντίστοιχο.

Ο Ανδρώνης έχει συντάξει 40 συμβόλαια που απορρέουν από τη διενέργεια της Αναγραφής του 1786 και που σχετίζονται με την περιοχή των Λιαπάδων. Στο σώμα αυτό, δεν συμπεριλαμβάνονται τρία έγγραφα στα οποία θα αναφερθώ αμέσως παρακάτω: τα έγγραφα αυτά σχετίζονται κατά διαφορετικό τρόπο με τη διαδικασία της Αναγραφής και μας αφορούν εδώ από τη σκοπιά της διαφορετικής χρήσης των δύο γλωσσών στα κείμενα του Ανδρώνη. Τρία μόνο από τα 40 συμβόλαια είναι γραμμένα στα ιταλικά: Το συμβόλαιο της 13ης Μαρτίου 1789¹⁴⁷, με το Λορέντζο Μάνεση, εκπρόσωπο των κληρονόμων του Αντωνίου Μάνεση για τους κλήρους 113, 220 και 254, το συμβόλαιο της 7^{ης} Σεπτεμβρίου του ίδιου χρόνου¹⁴⁸, με τις Διαμαντίνα και Κατίνα Ροδίτη, θυγατέρες του ποτέ Τζουάνε Ροδίτη για τον κλήρο 233¹⁴⁹ και το συμβόλαιο της 23ης Σεπτεμβρίου 1789¹⁵⁰, με τη Διαμαντίνα, θυγατέρα

¹⁴⁷ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχαική σειρά Συμβολαιογράφοι, φάκελος Α92, υποφάκελος 110, σελ. 15 verso – 16 recto.

¹⁴⁸ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχαική σειρά Συμβολαιογράφοι, φάκελος Α93, υποφάκελος 113, σελ. 32 recto – 32 verso.

¹⁴⁹ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 56 recto – 56 verso.

¹⁵⁰ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχαική σειρά Συμβολαιογράφοι, φάκελος Α92, υποφάκελος 110, σελ. 40 verso – 41 recto.

του ποτέ σινιόρ δοττόρ Δημητρίου Μπασάν και χήρα του ποτέ καπιτάν Μικιέλ Λάντο, για τους κλήρους 91, 145, 151. Και στις τρεις περιπτώσεις, οι συμβαλλόμενοι με το φέουδο Μαρτσέλλο είναι κάτοικοι της πόλης. Αντίθετα, σε όλες τις περιπτώσεις κατά τις οποίες οι συμβαλλόμενοι είναι κάτοικοι των Λιαπάδων, τα συμβόλαια έχουν συνταχθεί στα ελληνικά, ενώ στα ελληνικά είναι γραμμένα και τα πληρεξούσια με τα οποία οι απόντες καλλιεργητές ορίζουν ως εκπροσώπους τους γιούς ή τους αδελφούς τους.¹⁵¹

Τρία ακόμη έγγραφα είναι γραμμένα στα ιταλικά: στις 30 Μαρτίου του 1788¹⁵², ο επιστάτης του φέουδου Γιάννης Μάζης (ο ίδιος ο οποίος υπέστη τη ζημία στα περιουσιακά του στοιχεία) ορίζει ως εκπρόσωπό του στη Βενετία ένα ντόπιο δικηγόρο, δηλώνοντας ότι δεν μπορεί να ταξιδέψει ο ίδιος εκεί, λόγω της προχωρημένης ηλικίας του και επειδή θέλει να βρίσκεται κοντά στην οικογένειά του, της οποίας η ασφάλεια – κατά τον ίδιο – κινδυνεύει.

Με δεύτερο έγγραφο, με ημερομηνία 30 Απριλίου του ίδιου χρόνου¹⁵³, ο Μάζης αναγνωρίζει στο δικηγόρο του το δικαίωμα, εξ ονόματός του, να κινηθεί εναντίον της κοινότητας των Λιαπάδων.

Τέλος, με έγγραφο με ημερομηνία 18 Μαΐου 1788¹⁵⁴, ο Στάμος Ροδόσταμος, δικηγόρος του βαρώνου Γκαμπριέλ Μαρτσέλλο, εγχειρίζει στο συμβολαιογράφο τη συμφωνία μεταξύ του ίδιου και των αδελφών Σπυρίδωνος και Νικολού Παπαδόπολι.

Οι κάτοικοι της πόλης λοιπόν είναι σαφώς πιο εξοικειωμένοι με τα ιταλικά, σε αντίθεση με τους κατοίκους της υπαίθρου, που χρησιμοποιούν αποκλειστικά την ελληνική γλώσσα. Η περίπτωση Μάζη είναι διαφορετική: πρώτον, δεν συνάπτει συμβόλαιο, αλλά ορίζει το νομικό του εκπρόσωπο στη Βενετία – συνάπτει δηλαδή δικαιοπραξία απευθείας με τη διοίκηση· δεύτερον, όπως θα δούμε σε επόμενο κεφάλαιο, προφανώς, το ιταλικό κείμενο γράφεται από το συμβολαιογράφο: στη

¹⁵¹ Υπάρχει ωστόσο και μία περίπτωση κατά την οποία ο συμβαλλόμενος είναι κάτοικος της πόλης αλλά το συμβόλαιο συνάπτεται στα ελληνικά: στις 19 Αυγούστου του 1787, το φέουδο εκχωρεί στον σινιόρ (...) Μελιδώνη, του ποτέ Σπυρίδωνα τους κλήρους 11, 267, 268, τις οποίες αποποιήθηκε η φρατέρνα των Ρεπούλιων, που τις νεμόταν μέχρι εκείνη τη στιγμή. Το συμβόλαιο αυτό παρουσιάζει ευρύτερο ενδιαφέρον και θα το εξετάσουμε αναλυτικά παρακάτω.

¹⁵² Γ.Α.Κ. νομού Κέρκυρας, Αρχειακή Σειρά Συμβολαιογράφοι, φάκελος Α92, υποφάκελος 109, σελ. 5 recto – 5 verso.

¹⁵³ Ο. π., σελ. 10 verso.

¹⁵⁴ Ο. π., φάκελος Α92, υποφάκελος 108, σελ. 44 verso.

δίκη, οι καταθέσεις και τα υπομνήματα των εμπλεκομένων γίνονται στα ελληνικά και στο δικόγραφο καταχωρίζεται η ιταλική μετάφραση.

Όσον αφορά τώρα το λεξιλόγιο των συμβολαίων που έχουν γραφτεί στα ελληνικά, απαντώνται σε αυτό 66 ιταλικές λέξεις, εξελληνισμένες και προσαρμοσμένες στο ελληνικό κλιτικό σύστημα. Στον ακόλουθο πίνακα, παρατίθενται οι λέξεις αυτές, το ιταλικό τους πρωτότυπο και η ερμηνεία τους στα ελληνικά:

1.	Ακκορδάρω	Accordare	Συμβιβάζω, συμφωνώ
2.	Ακουϊστάρω	Acquistare	Αγοράζω
3.	Ανοτάδα	Μάλλον από annotare	(Σημειώνω), σημειωμένη
4.	Απαρτενέβω	Apartenere	Ανήκω
5.	Ατζιόνε	Azione	Πράξη, δράση, ενέργεια
6.	Άττο	Atto	Πράξη (δικαστική, συμβολαιογραφική)
7.	Γενεραλμέντε	Generalmente	Γενικά (επίρρ.)
8.	Δάνο	Danno	Ζημιά, βλάβη
9.	Δεγρέτο (δεκρέτο)	Decreto	(Νομοθετικό) διάταγμα
10.	Δισπονέρω	Dipsonere	Διαθέτω (κτήματα – για αγροδοσία, αγροληψία)
11.	Δισποσεσσάδος	Από το dispossedere	Απεκδύομαι, χάνω (επί περιουσίας – αποδίδεται στα ελληνικά ως «εγδυμένος»)
12.	Εζιμπίρω	Esibire	Εκθέτω, εμφανίζω, προσκομίζω
13.	Έτσελέντε	Eccelente	Εξοχώτατος (προσφώνηση, τίτλος ευγενείας)
14.	Ιμβεστιδος	Investito	Περιβεβλημένος (ως προς το φέουδο – δεν εμφανίζεται πουθενά ελληνικό αντίστοιχο!)
15.	Ιμφιλτσάρω	(in + filza)	Αρχειοθετώ
16.	Ιντερέσε	Interesse	Συμφέρον

17.	Ιντζενιέρε	Ingegnere	Μηχανικός
18.	Ιstromέντο	Istromento	Όργανο, εργαλείο (εδώ, αποδεικτικό έγγραφο)
19.	Καγγέλο	Cancello	Γραφείο
20.	Κάζο	Caso	Συμβάν, περίπτωση
21.	Καρταρόλο	Quartarolo	Μονάδα μέτρησης χωρητικότητας
22.	Κομπάρσο	Comparso comparire	Εμφανισμένος
23.	Κομπρέσο	Compresso comprendere	Συμπεριληφθείς
24.	Κοντιζιόνε	Condizione	Συνθήκη, όρος
25.	Κοντράδα	Contrada	Πλατύς δρόμος, συνοικία
26.	Κοντραδίρω	Contraddire	Αντιτίθεμαι, προσβάλλω (μια δικαστική ή διοικητική απόφαση)
27.	Κοντραντιζιόν	Conntraddizione	Αντίθεση, αντιπαράθεση (και δικαστική)
28.	Κοντράτο	Contratto	Συμβόλαιο
29.	Κόρπο	Corpo	Σώμα (με την έννοια του συνόλου ομοειδών πραγμάτων – «κόρπο αγαθών»)
30.	Κορρισποντέρω	Corrispondere	Πληρώνω, καταβάλλω
31.	Κοστιτούτο	Costituto (costituire)	(Συνιστώ, συγκροτώ, ιδρύω – εδώ, πιθανώς είναι το σύμφωνο)
32.	Λαμπάντε	Lampante	Λαμπερό, στιλπνό, καθαρό (για επεξεργασμένο λάδι – «ελαιόλαδο λαμπάντε»)
33.	Λιβελάδο	(Livellare, livello)	Προφανώς, το σχετικό με το «λιβέλλο» - εδαφονόμιο
34.	Μαντάτο	Mandato	Εντολή
35.	Μαντάτο του ποσέσου	Mandato di possesso	Εντολή, ένταλμα κατοχής
36.	Μαντενίρω	Mantenere	Διατηρώ, διασφαλίζω
37.	Μετζά	;	;

38.	Νοτάρω	Notare	Σημειώνω, εκφράζω, διατυπώνω
39.	Ομέσο	(Omettere – omesso)	Αυτός που έχει ξεχαστεί, παραλειφθεί
40.	Ουζούρπο	Usurpo	Σφετερισμός, καταπάτηση
41.	Παρτίδα	Partita	Αγροτικός κλήρος, καλλιεργητική μονάδα
42.	Ποντουαλιτά	Pontualità	Ακρίβεια
43.	Πρετέζα	Pretesa	Απαίτηση, αξίωση
44.	Πρετεντέρω	Pretendere	Απαιτώ, διεκδικώ, αξιώνω
45.	Πρεφετίσιο	Prefettizio	Επαρχείο
46.	Πριβάτο	Privato	Ιδιωτικός (εδώ επί συμφωνητικού)
47.	Ποσσεδέρω – ποσσιδέρω	Possedere	Κατέχω (ως αγρολήπτης – πάροικος)
48.	Ποσσέσο	Possesso	Ιδιοκτησία (όπως παραπάνω)
49.	Ποσσεσόρος	Possessore	Κάτοχος (όπως παραπάνω)
50.	Ράζο – ράσο	Raso	Πλήρης
51.	Ρεγγιστράρω	Reggistrare	Αρχειοθετώ
52.	Ρεγγίστρο	Reggistro	Αρχείο
53.	Ρεφέδα	(Rifondare, rifondere)	(Επανιδρύω, επιστρέφω – αποζημιώνω)
54.	Ρεφουδάρω	(Rifondare, rifondere)	(Επανιδρύω, επιστρέφω – αποζημιώνω)
55.	Ριμοβέρω	Rimuovere	Εδώ, παύω
56.	Ρινούντζια	Rinuncia	Άρνηση, αποποίηση, παραίτηση
57.	Ριπάρτο	Riparto	Κατανομή, μοίρασμα, τμήμα
58.	Ρισορτζιμένο	Risorgimento	Εδώ, το τεκμηριωτικό έγγραφο, η πηγή
59.	Σκοδαρόλο	Scodarollo	Το τεκμηριωτικό έγγραφο, η πηγή
60.	Σουτζεσόρος	Successore	Κληρονόμος, διάδοχος
61.	Στίμα	Stima	Εκτίμηση
62.	Τζίρκα	Circa	Περίπου
63.	Τίτολο	Titolo	Τίτλος (ιδιοκτησίας)
64.	Τραβετζάρισμα	;	;

65.	Φονταμέντο	Fondamento	Το τεκμηριωτικό έγγραφο, η πηγή
66.	Φόρο	Foro	Δικαστήριο

Ελάχιστες από τις ιταλικής προέλευσης αυτές λέξεις δηλώνουν πράγματα ή καταστάσεις της καθημερινότητας. Οι περισσότερες αναφέρονται στη διοίκηση ή στις δικαιοπραξίες, ενώ πολύ σημαντικές, κατά τη γνώμη μου, είναι εκείνες που δηλώνουν σχέσεις ιδιοκτησίας ή σχέσεις παραγωγής. Ορισμένες από αυτές αναφέρονται παράλληλα με το ελληνικό τους αντίστοιχο: για παράδειγμα, το ρήμα «ποσσεδέρω» αναφέρεται πολλές φορές μαζί με το ρήμα «έχω» (η πάγια έκφραση των συμβολαίων είναι «να έχουν και ποσσεδέρουν») αντίθετα όμως το «ποσσέσο» (κατοχή) ή το «μαντάτο του ποσέσου» δεν έχουν ελληνικό αντίστοιχο. Επίσης, ελληνικό αντίστοιχο δεν έχει και ο όρος «ιμβεστίδος» που αναφέρεται στο βαρόνο και που αποτελεί την εξελληνισμένη μορφή του ιταλικού «investito» («περιβεβλημένος»), λέξη που συναρτάται με τη διαδικασία της «investitura», της «περιβολής» και που αποδίδει μία πολύ συγκεκριμένη διαδικασία που οδηγεί σε συγκεκριμένη σχέση παραγωγής, τυπική για το σύστημα της κλασικής, δυτικής φεουδαρχίας.

Ας μου επιτραπεί ένα συμπέρασμα: γνωρίζουμε ότι η φεουδαρχία στην Κέρκυρα στηρίχθηκε σε ένα προϋπάρχον της φραγκικής και βενετικής κυριαρχίας βυζαντινό υπόστρωμα. Ωστόσο, εδραιώθηκε και πήρε την οριστική της μορφή ακριβώς κατά τη διάρκεια της δεύτερης. Οι σχέσεις παραγωγής και ιδιοκτησίας που συγκροτούνται μέσα στο πλαίσιο της (αλλά και τη συγκροτούν ως οικονομικό και κοινωνικό σύστημα) προέρχονται από την ιταλική γλώσσα και συναντούν δυσκολίες ως προς την ελληνική απόδοσή τους. Η χρήση λοιπόν κάθε μιας από τις δύο υπό διαμόρφωση εθνικές γλώσσες (να μην ξεχνάμε ότι βρισκόμαστε στο 18^ο αιώνα, δηλαδή στην εποχή κατά την οποία ακόμη συγκροτούνται τα έθνη, στα πλαίσια της μετάβασης από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό) αποκτά σαφείς ταξικοκοινωνικές συνδηλώσεις: οι άμεσοι παραγωγοί είναι ελληνόφωνοι, οι χωροδεσπότες, ιταλιότες ή ντόπιοι, και οι κάτοικοι της πόλης, μιλούν ιταλικά (στην περίπτωση των δεύτερων και ιταλικά).¹⁵⁵

¹⁵⁵ Ο Κωνσταντίνος Θεοτόκης, που ήξερε καλά την κερκυραϊκή ιστορία αλλά και τις αντιθέσεις στην κερκυραϊκή κοινωνία της εποχής του, περιγράφει στο μυθιστόρημα «Οι Σκλάβοι στα δεσμά τους» (εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1922) τον άρχοντα Οφιομάχο, ξεπεσμένο αριστοκράτη, να μιλά «χωριάτικα» ελληνικά αλλά και ιταλικά. Αγνοεί τα «λόγια» ελληνικά, την καθαρεύουσα, για τούτο και

Αξίζει πάντως να σημειώσουμε ότι, όπως είδαμε και παραπάνω, αναλύοντας τη γλώσσα της αναγραφής, δύο τουλάχιστον όροι που αφορούν σχέση παραγωγής είναι ελληνικοί και εμφανίζονται στο κατάστιχο με εξιταλισμένη μορφή: πρόκειται για τους όρους «κανίσκι» και «συγκράτεια», τυπικούς των αποδόσεων που βαρύνουν τους κερκυραίους εξαρτημένους καλλιεργητές/άμεσους παραγωγούς.

Τέλος, στα ελληνόγλωσσα συμβόλαια, συναντάμε την ελληνική απόδοση όρων που έχουμε ήδη συναντήσει στο – ιταλικό – κείμενο της Αναγραφής, κυρίως όσον αφορά το είδος του εδάφους αλλά και το είδος των καλλιεργειών που απαντώνται σε κάθε κλήρο. Στον πίνακα που ακολουθεί, παραθέτω την αντιστοίχιση ελληνικών και λατινικών όρων, σε γένος ουδέτερο, δεδομένου ότι αυτοί προσδιορίζουν το ουσιαστικό «χωράφιον» («terreno»).

Ιταλικά	Ελληνικά	Λόγια απόδοση
Boschivo	Λογγώδες	
Grebanoso	Πετρώδες	
Coltivato	Δουλεμένο	(καλλιεργημένο)
Incolto	Αδούλευτο	(ακαλλιέργητο)
Vignato	Αμπελωμένο	
Svignato	Ξαμπελωμένο	

Πώς συνάπτονται τα συμβόλαια. Η δομή τους. Γλωσσικές παρατηρήσεις

Τα συμβόλαια μεταξύ των εξαρτημένων καλλιεργητών και του φέουδου συνάπτονται συνηθέστατα στις οικίες των δύο πληρεξουσίων του βαρόνου, γιατρού Παύλου Κλάδη και Antonio Maria Bertassi (Αντόνιο Μαρία Μπερτάσι). Όπως μαθαίνουμε από τα ίδια τα συμβόλαια, ο Γκαμπριέλ Μαρτσέλλο όρισε τους

δεν μπορεί να διαβάσει ελληνικές εφημερίδες. Να σημειωθεί ότι η οικογένεια των Οφιομάχων είναι υπαρκτή κερκυραϊκή οικογένεια, από τη βυζαντινής προέλευσης γαιοκτητική αριστοκρατία του νησιού. Στην αναφορά του Προβλεπτή Γκριμάνι εμφανίζεται «Βαρωνεία» Φιομάχα, ωστόσο, κατά την εποχή του Θεοτόκη η οικογένεια είχε ήδη εκλείψει.

δύο πληρεξουσίους του με ειδική πράξη, στις 11 Μαΐου του 1784 η οποία καταχωρήθηκε στις πράξεις του Ανδρώνη στις 30 Μαΐου του 1785¹⁵⁶. Σε μία περίπτωση, το συμβόλαιο συνάπτεται στην οικία του Αλεσσάντρο Γκανάσα¹⁵⁷, του αρχιμηχανικού που προϊστάτο στη διεξαγωγή της Αναγραφής. Άλλες δικαιοπραξίες συντάσσονται στο «καγγέλο», το γραφείο του συμβολαιογράφου. Η δομή των συμβολαίων είναι συγκεκριμένη: αναφέρεται ότι, κατά τη διάρκεια της κατάρτισης της Αναγραφής αποδείχτηκε/αν «διακρατητής»/ «διακρατητές» (ο όρος με τον οποίο αποδίδεται στα ελληνικά ο «σφετεριστής» ή «καταπατητής») ο συγκεκριμένος καλλιεργητής, ή «φρατέρνα», ή ομάδα καλλιεργητών. Στις περισσότερες περιπτώσεις, οι καλλιεργητές «αναγνωρίζουν αναμφίβολον το δίκαιον της εμπαρουνίας» και δεν «έχουν τίποτε να προφέρουν εις εναντίωσιν της άνωθεν αναγραφής». Υπάρχουν ειδικές περιπτώσεις, τις οποίες θα εξετάσουμε αναλυτικά παρακάτω, όπου έχει προηγηθεί δικαστικός αγώνας, έχει εκδοθεί «mandato di possessore» («εντολή κατοχής») για τα συγκεκριμένα αγαθά, πράγμα που σημαίνει ότι οι καλλιεργητές τους στερούνται τη δυνατότητα να τα καλλιεργούν από εκείνη τη στιγμή και μετά και το φέουδο μπορεί να τα διαθέσει σε άλλο καλλιεργητή, ή ακόμη οι καλλιεργητές θεωρούν ότι δεν μπορούν να ανταπεξέλθουν στα έξοδα ενός δικαστικού αγώνα αμφίβολης έκβασης και, γι αυτό το λόγο, εξαναγκάζονται επίσης σε συμβιβασμό με το φέουδο. Κατά τα συμβόλαια, οι πληρεξούσιοι του βαρώνου «συντρέχουν από αγαθωσύνης τους» και αφήνουν τους καλλιεργητές στα αγαθά που μέχρι εκείνη τη στιγμή καλλιεργούν, ορίζοντας βεβαίως τις από εκείνη τη στιγμή και μετά υποχρεώσεις τους, διάφορες από εκείνες που ορίζονταν από την Αναγραφή του 1631. Το όφελος που προκύπτει για τους καλλιεργητές είναι ότι οι «άνωθεν κύριοι επίτροποι», οι πληρεξούσιοι δηλαδή του βαρώνου, οι οποίοι δρουν επ' ονόματί του, τους «ποιούν αναζήτητους διά τα απερασμένα αγαθά όπου ημπορούσαν να τους αναζητήσουν»: τους υποχρεώνουν δηλαδή να πληρώνουν εφεξής τις συμφωνημένες ποσότητες αγαθών, παραγράφοντας τα προηγούμενα χρέη τους.

Προφανώς πρόκειται για συμβιβασμό που καταδεικνύει τα όρια λειτουργίας του φεουδαρχικού συστήματος, στην «κερκυραϊκή» τουλάχιστον εκδοχή του: είναι πρακτικά αδύνατο να ζητηθεί η απόδοση ποσότητας προϊόντων

¹⁵⁶ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας,, Αρχαιακή Σειρά Συμβολαιογράφοι, φάκελος Α92, υποφάκελος 108, σελ. 34 recto – 34 verso.

¹⁵⁷ Ο. π., υποφάκελος 107, σελ. 41 recto.

που θα έπρεπε να είχαν αποδοθεί κατά τα προηγούμενα χρόνια, εκτός αν οι καλλιεργητές αποστερούνταν το σύνολο της σοδειάς τους. Ακόμη, κατά τη γνώμη μου, η αδυναμία αυτή καταδεικνύει και μια ορισμένη δυσκολία ως προς τον εκχρηματισμό της οικονομίας της υπαίθρου: δεν γίνεται κανένας λόγος για απόδοση σε χρήμα των προηγούμενων οφειλών προς το φέουδο.

Από τα συμβολαιογραφικά κείμενα, μαθαίνουμε και τη διαδικασία με την οποία γίνεται η παράδοση των προϊόντων. Το κρασί παραδίδεται κάθε Σεπτέμβριο, με τον τρύγο, το λάδι κάθε δεύτερο Δεκέμβριο (ή όποτε υπάρχει σοδειά) το στάρι το καλοκαίρι. Στην καταμέτρηση, πρέπει να είναι παρών ο «γραμματικός» ή «πακτωνάρης» του φέουδου, ώστε να ελέγχει τόσο την ποσότητα της παραγωγής όσο και το αν το οφειλόμενο μέρος είναι σωστό. Τέλος, τα αγαθά πρέπει να παραδίδονται στην «αυλή της εμπαρουνίας», στο γειτονικό χωριό Κανακάδες.

Τα συμβόλαια έχουν ισχύ όχι μόνο για τους καλλιεργητές που τα συνάπτουν αλλά και για τους «κληρονόμους διαδόχους τους» (ή «σουτζεσόρους») διότι τα προς καλλιέργεια εδάφη δίνονται «εις παντοτινήν κολλονίαν». Ωστόσο, δεσμεύουν και την άλλη πλευρά, δηλαδή τους διαδόχους του βαρώνου, τους μελλοντικούς «ιμβεστίδους» της «εμπαρουνίας».

Στο τέλος κάθε συμβολαίου, αναφέρεται ότι ο συμβαλλόμενος καλλιεργητής και οι κληρονόμοι και διάδοχοί του υποχρεώνονται να προστατεύουν τα εδάφη που θα καλλιεργούν από κάθε πιθανή ζημία, με εγγύηση τα ίδια τους τα αγαθά, ή ακόμη και την προσωπική τους ελευθερία («εις δεσμόν των αγαθών τους ή και σωματικώς»), είναι η διατύπωση που χρησιμοποιείται στα συμβόλαια). Ακόμη, οι πληρεξούσιοι του βαρώνου αναλαμβάνουν την υποχρέωση να «διαφεντίζουν και μαντενίρουν» τους συμβαλλόμενους καλλιεργητές εις τα αγαθά τους, υπό τον όρο βέβαια ότι αυτοί θα αναγνωρίζουν το φέουδο και θα εκπληρώνουν τις υποχρεώσεις τους προς αυτό.

Ορισμένες ιδιαίτερες περιπτώσεις

Το πρώτο, χρονολογικά, συμβόλαιο που συνάπτεται (5 Αυγούστου του 1787)¹⁵⁸ αφορά τον κλήρο υπ. Αριθμόν 58¹⁵⁹, που εμφανίζεται ως καταπατημένος

¹⁵⁸ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχαική σειρά «Συμβολαιογράφοι», Α92, 107, 41 recto – 41 verso).

¹⁵⁹ Ο. π., Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 17 recto – 17 verso.

στο κείμενο της Αναγραφής, αλλά δεν αναφέρεται η μεταγενέστερη διευθέτηση. Από την πλευρά των καλλιεργητών, εμφανίζονται οι: Θεωδωρής Αγάθος, του ποτέ Αθανάση, αντιπροσωπεύοντας και τους αδελφούς του¹⁶⁰, ο Αθανάσης Ρεπούλιος του ποτέ παπά Σταμάτη, αντιπροσωπεύοντας επίσης τους αδελφούς του, ο Νικολέττος Μποζίκης του Αθανάση, (ο κλήρος είναι προίκα της γυναίκας του) και ο Παναγιώτης Παπαδόπουλος του ποτέ Σταμάτη. Οι Μποζίκης και Παπαδόπουλος αντιπροσωπεύουν τον απόντα Αντώνη Γουλή του ποτέ Αλέξανδρου, και τους κληρονόμους του ποτέ «σινιόρ δοττόρ» Νικολού Κατζαμάμου, που συμμετέχουν στη νομή του ίδιου κλήρου. Επίσης, όλοι οι παρόντες καλλιεργητές συμφωνούν να αναλάβουν τα χρέη της εκκλησίας της Αγίας Αναστασίας Φαρμακολύτριας, που κατέχει μία μόνο ελιά. Στο συμβόλαιο αναφέρεται ότι εφεξής οι καλλιεργητές θα πρέπει να πληρώνουν προς το φέουδο «σολιάτικο κρασί ξέστες οκτώ και άσπρα δέκα», ο καθένας ανάλογα με τα αγαθά τα οποία νέμεται. Δηλαδή, η συμφωνία αφορά το σύνολο των καλλιεργητών (προφανώς, από εκεί και ο όρος «σολιάτικο» που προέρχεται από το «in solidum», το «αλληλέγγυον» και ορίζει τη συλλογική απόδοση των επιβαρύνσεων) και οι ίδιοι οι καλλιεργητές κατανέμουν τα ποσοστά μεταξύ τους. Ο Παναγιώτης Παπαδόπουλος δέχεται να πληρώνει και το μερίδιο του Αντώνη Γουλή, σύμφωνα με παλιό τίτλο από τους γονείς του (προφανώς, οι γονείς του Παπαδόπουλου είχαν εκχωρήσει τμήμα των αγαθών τους στην οικογένεια Γουλή), ενώ το μερίδιο των κληρονόμων Κατζαμάμο δέχονται να πληρώνουν ο ίδιος Παπαδόπουλος και ο Νικολός Μποζίκης «ως να ήταν κι αυτό ένα μέρος από τα παλιά ποσέσσα τους». Στο συμβόλαιο, συμπεριλαμβάνεται και ένας κάπως περίεργος – και ασαφής, ως προς τη διατύπωση – όρος, Παραθέτω αυτούσιο το απόσπασμα:

«(...) μάλιστα εξεκαθαρίζουν διά περισσοτέραν συγκατάβασιν ότι αν κατά τύχην με το ποίημα¹⁶¹ του νέου κατάστιχου ήθελαν γνωριστούν πως οι ποσεσόροι των αγαθών περιγεγραμμένων εις την παρτίδα νούμερο 59, όπου ομολογήσαν οι ίδιοι ότι δι' αυτά πλερώνουν το σολιάτικο φανερωμένο κι ομολογημένο εις την αυτήν παρτίδα, νούμερο 59 ήθελαν ποσιδέρουν κανένα μέρος από τα αγαθά διά τα οποία οι αυτοί υπόκεινται εις το αυτό λιβέλλο κατά την παλιάν αναγραφήν 1631· και διά τούτο υποτάχτηκαν εις το λιβέλλο κρασί ξέστες οκτώ και άσπρα δέκα διά τα αγαθά

¹⁶⁰ Η φρατέρνα του Θεωδωρή Αγάθου είναι μία από τις ευπορότερες των Λιαπάδων και τα περιουσιακά τους στοιχεία θα μας απασχολήσουν στο ειδικό, περί ατομικών ή συλλογικών περιουσιών, κεφάλαιο.

¹⁶¹ Ποίημα εννοεί την κατασκευή, τη συγκρότηση.

περιγραμμένα εις την παρτίδα νούμερο 58, εις εκείνο το κάζο του σκοδαρολίου ή καταστήχου να σμικρύνεται το αυτό σολιάτικο προς αυτούς, απιθώνοντας από μέρους του υψηλότατου μπαρούνου το σμίκρυμα του βάρους εκείνου του ποσσεσόρου όπου ήθελε εγνωρίσει πως ποσεδέρει αυτό το λιβελάδο (...) από την παλαιάν αναγραφήν 1631 (...)».

Ενδεχομένως, το δυσνόητο τούτο απόσπασμα σημαίνει ότι, σε περίπτωση κατά την οποία οι νομείς του κλήρου 59 αποδείξουν ότι έχουν μερίδιο και στον κλήρο 59, τότε αντιστοίχως θα μειώνεται το ποσοστό των αποδόσεων με τις οποίες βαρύνονται. Πάντως, ανατρέχοντας στο κατάστιχο, δεν φαίνεται να υπάρχει πρόβλημα με το καθεστώς νομής του κλήρου 59¹⁶².

Προβληματικός είναι και ο τελευταίος όρος του συμβολαίου. Παραθέτω το απόσπασμα:

*«(...)με ρισέρβα των αδελφών Αγάθου διά τα ρισορτζιμένα εις όσον υποταχθούν με το σκοδαρόλι να πληρώνουν εναντίον τους πουλητάδες των αγαθών του ποσέσου τους.(...)».*¹⁶³

Η «ρισέρβα» (εγγύηση) της φρατέρνας Αγάθου αφορά τη διατήρηση της συμφωνίας μεταξύ φέουδου και καλλιεργητών. Ασαφέστατος όμως παραμένει ο όρος «πουλητάδες των αγαθών του ποσέσου τους», καθώς και η χρήση του επιρρήματος «εναντίον». Η ασάφεια στη σύνταξη είναι δεδομένη, υπάρχει όμως και μια πραγματολογική ασάφεια: ποιοι μπορεί να είναι οι «πουλητάδες των αγαθών» της «ιδιοκτησίας» των Αγάθων; Είναι η πρώτη – και η μόνη – φορά σε όλες τις αρχειακές πηγές που έχω χρησιμοποιήσει, όπου φαίνεται ότι τα προϊόντα των κλήρων μπορεί να διοχετεύονται στην αγορά από κάποιον τρίτο – ο οποίος ενδεχομένως, πληρώνεται γι' αυτό; Και τα «αγαθά του ποσέσου» είναι άραγε πράγματι προϊόντα; Αν δεν είναι, γιατί να διαχωρίζει ο συντάκτης του συμβολαίου τις διατυπώσεις του;

Τα επόμενα συμβόλαια παρουσιάζουν εξαιρετικό ενδιαφέρον. Περιγράφουν μια διαδικασία για την οποία έχουμε στοιχεία που μας παρέχει το ίδιο το κατάστιχο για το χρονικό διάστημα μεταξύ των δύο Αναγραφών, αλλά είναι μοναδική περίπτωση για την Αναγραφή του 1786 και τα συμβόλαια που

¹⁶² Ελληνικό αντίγραφο της Αναγραφής, Γ.Α.Κ. Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, Αρχειακή Σειρά Συμβολαιογράφοι, Α92, 107, σελ. 41 recto - 41 verso.

¹⁶³ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, αρχειακή σειρά Συμβολαιογράφοι, φάκελος Α92, υποφάκελος 107, σελ. 41 recto - 41 verso.

ακολούθησαν: πρόκειται για τη διαδικασία της «αποποίησης» έγγειων αγαθών, επιβαρυσμένων με φεουδαλική πρόσοδο από τους καλλιεργητές τους και την αντικατάστασή τους από άλλο νομέα. Χρησιμοποιώ σκόπιμα και αποκλειστικά τον όρο «νομέας» (και όχι, εναλλακτικά, τον όρο «πάροικος» ή καλλιεργητής») για το νέο συμβαλλόμενο με το φέουδο, δεδομένου ότι πρόκειται για κάτοικο της πόλης, ο οποίος, κατά τεκμήριο, αποκλείεται να ασχολείται προσωπικά με την καλλιέργεια των νεοαποκτηθέντων γειτοκτημάτων του. Πρόκειται για τα περιουσιακά στοιχεία της οικογένειας Ρεπούλιου, τα οποία αποποιούνται, δεδομένου ότι δεν τους συμφέρουν οι νέες καλλιεργητικές συμβάσεις και τα οποία περνούν στην κυριότητα («ποσέσο») του κυρίου (...) Μελιδώνη, του ποτέ κυρίου Σπυρίδωνα, από την πόλη της Κέρκυρας.

Η διαδικασία αποποίησης – νέας διάθεσης από την πλευρά του φέουδου ξεκινά στις 18 Αυγούστου 1787, όταν στο γραφείο («καγγέλο») του Ανδρόνη, εμφανίζεται ο Νικολέττος Ρεπούλιος του ποτέ παπά Σταμάτη, ο οποίος ορίζει πληρεξούσιό του («εκλέγει επίτροπόν του») τον αδελφό του Στάθη, δίνοντας του την αρμοδιότητα να αποποιηθεί τα έγγεια αγαθά που η φρατέρνα νέμεται στις περιοχές Καλόγερου στα Δέντρα, Μοσκιόνα και Καριά, της ευρύτερης περιοχής των Λιαπάδων.¹⁶⁴ Την ίδια μέρα, ο Παναγιώτης Ρεπούλιος του ποτέ Περότα και ο Περότας Ρεπούλιος του ποτέ Σταμάτη, ορίζουν, για τον ίδιο λόγο, πληρεξουσικούς τους τους αδελφούς τους Μικέλη και Κωνσταντή, αντίστοιχα, ώστε να διαχειριστούν τα έγγεια αγαθά που νέμονται στις περιοχές Καριά και Μοσκιόνα¹⁶⁵.

Με άλλο έγγραφο της ίδιας ημέρας, γίνεται η αποποίηση των έγγειων αγαθών¹⁶⁶. Οι Μικέλης Ρεπούλιος του ποτέ Περότα, Κωνσταντής Ρεπούλιος του ποτέ Σταμάτη και Στάθης Ρεπούλιος του ποτέ παπά Σταμάτη, ως αντιπρόσωποι των αδελφών τους, Παναγιώτη, Περότα και Νικολέττου¹⁶⁷ αντίστοιχα, αποποιούνται τα αγαθά που κατέχουν στις περιοχές Καλόγερου στα Δέντρα, Μοσκιόνα και Καριά.¹⁶⁸ Ο λόγος της αποποίησης είναι ο ακόλουθος: με σύμφωνο

¹⁶⁴ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, αρχειακή σειρά Συμβολαιογράφοι, φάκελος Α92, υποφάκελος 107, σελ 47 verso.

¹⁶⁵ Ο.π.

¹⁶⁶ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, αρχειακή σειρά Συμβολαιογράφοι, φάκελος Α92, υποφάκελος 10747 verso – 48 recto.

¹⁶⁷ Ο Νικολέττος Ρεπούλιος εμφανίζεται και ως κηδεμόνας και επίτροπος των ανήλικων ανιψιών του Γιάννη και Αντόνη, παιδιών του αδελφού του Αλέξανδρου, που έχει πεθάνει.

¹⁶⁸ Στην τοποθεσία Καλόγερου στα Δέντρα βρίσκεται ο κλήρος υπ. Αριθμόν 11, τον οποίο νέμεται η φρατέρνα του Αθανάση Ρεπούλιου του ποτέ παπά Σταμάτη. Στην τοποθεσία Μοσκιόνα βρίσκεται ο

που συγκρότησε ο εκ των επιτρόπων του βαρώνου σινιόρ δοττόρ Ροδόσταμος, στις 14 Αυγούστου του ίδιου χρόνου, οι Ρεπούλιοι, οι οποίοι μέχρι τότε έδιναν «σολιάτικο» στο φέουδο, υποχρεώνονται να καταβάλλουν εφεξής το $\frac{1}{4}$ «από το φυτεμένο μέρος» (δηλαδή τις ελιές και τα αμπέλια). Οι καλλιεργητές κρίνουν ότι δεν μπορούν να ανταπεξέλθουν στα νέα «βάρητα» και παραχωρούν την κυριότητα στο φέουδο, το οποίο θα μπορεί να «δισπονέρει» τα συγκεκριμένα έγγεια αγαθά κατά βούληση, πράγμα το οποίο και πράττει με το αμέσως επόμενο συμβόλαιο.

Το συμβόλαιο αυτό συνάπτεται κατά την επόμενη μέρα, 19 Αυγούστου του 1787.¹⁶⁹ Στην Αναγραφή, στη στήλη όπου εμφανίζονται οι μεταγενέστερες διευθετήσεις, αναφέρεται η ημερομηνία/χρονολογία του συμβολαίου, αναφέρονται οι νέες ρυθμίσεις, αλλά δεν γίνεται η παραμικρή μνεία για την αλλαγή της «κυριότητας» των κλήρων! Το γεγονός πιστοποιεί, για μια ακόμη φορά, ότι οι Αναγραφές συντάσσονται κυρίως προς όφελος του βενετικού δημοσίου και για να γνωρίζει ο περιβεβλημένος το φέουδο τις οφειλόμενες προς αυτόν αποδόσεις. Η προσωπική σχέση με τον καλλιεργητή/νομέα απουσιάζει.

Οι όροι του συμβολαίου – δηλαδή οι ρυθμίσεις των νέων αποδόσεων απέναντι στο φέουδο – υπάρχουν στην αντίστοιχη στήλη του **Πίνακα υπ. αριθμόν 4 (βλ. παράρτημα)**. Το νέο στοιχείο εδώ είναι το γεγονός ότι ο νέος «κολλόνος», στον οποίο το φέουδο διαθέτει προς καλλιέργεια τους κλήρους που αποποιήθηκαν οι Ρεπούλιοι είναι ο σινιόρ Μελιδώνης του ποτέ Σπυρίδωνα, κάτοικος της πόλης. Το ερώτημα που τίθεται για τον ερευνητή – και το οποίο, στη βάση του υπάρχοντος αρχειακού υλικού, μπορεί να απαντηθεί μόνο με εικασίες – είναι το ακόλουθο (κάτι που, εξ άλλου, αφορά και τις λοιπές περιπτώσεις στις οποίες, ως νομείς, εμφανίζονται κάτοικοι της πόλης): ποιος πραγματικά καλλιεργεί τα κτήματα και με ποιους όρους; Υποψιάζομαι ότι η οικογένεια των Ρεπούλιων, η οποία τα αποποιήθηκε, παραμένει και καλλιεργεί τα μέχρι τότε αγαθά της, απουσιάζει όμως οποιαδήποτε δικαιοπραξία μεταξύ των Ρεπούλιων και του Μελιδώνη, ώστε να έχουμε πληροφορίες για το αν αυτό πράγματι συμβαίνει και με ποιους όρους.

κλήρος υπ. Αριθμόν 267, τον οποίο νέμεται ολόκληρη η ευρύτερη οικογένεια των Ρεπούλιων και στην τοποθεσία Καριά ο κλήρος υπ. Αριθμόν 268, τον οποίο νέμονται επίσης ολόκληρη η οικογένεια των Ρεπούλιων (στο κατάστιχο, αναφέρονται μάλιστα και τα ονόματα των δύο ανήλικων παιδιών, Γιάννη και Αντώνη, του ποτέ Αλέξανδρου), μαζί με τη φρατέρνα του Παναγιώτη Κορακιανίτη, του ποτέ Νικολού, του Γιώργου και Σπύρο, αδελφούς Αγάθους, του ποτέ Γιάννη (επονομαζόμενοι Μπαγιόγκοι) και τους Στάθη και Ντάντο, αδελφούς Μποζίκη, του ποτέ Δημήτρη.

¹⁶⁹ ΓΑΚ νομού Κέρκυρας, αρχειακή σειρά «Συμβολαιογράφοι», Α92, 108, 1 recto - 2 recto.

Πάντως, το γεγονός ότι για τους κλήρους στις περιοχές Μοσκιόνα και Καριά ο Μελιδώνης υποχρεώνεται να αποδίδει στο φέουδο το ένα έκτο από τις ελιές και τα αμπέλια, αντί για το τέταρτο, που προβλεπόταν στο αρχικό συμβόλαιο με τους Ρεπούλιους, συνηγορεί υπέρ της άποψης ότι κάποιος άλλος καλλιεργεί τα κτήματα και κρατά και ο ίδιος το μερίδιό του.

Δώδεκα από τα 40 συνολικά συμβόλαια που έχει συνάψει ο Ανδρώνης έχουν γίνει μετά από δικαστικές αποφάσεις που αποστερούν από τους καλλιεργητές τα έγγεια αγαθά που μέχρι εκείνη τη στιγμή καλλιεργούσαν («διακρατούσαν», σύμφωνα με την έκφραση των συμβολαίων, που σημαίνει ότι οι κλήροι ήταν καταπατημένοι και οι καλλιεργητές τους δεν εκπλήρωναν τις υποχρεώσεις τους απέναντι στο φέουδο).

Στον πίνακα που ακολουθεί, αναφέρεται η ημερομηνία σύναψης του συμβολαίου, ο αριθμός του κλήρου και το όνομα του καλλιεργητή που συνάπτει το συμβόλαιο και η αρχειακή ένδειξη κάθε συμβολαίου, στα ΓΑΚ Κέρκυρας.¹⁷⁰

Ημερομηνία	Κλήρος	Καλλιεργητής	Αρχειακή ένδειξη
8 Μαρτίου 1788	139 ¹⁷¹	Ματέος Βλάχος	A92, 108, σελ. 34 recto
10 Μαρτίου 1788	256 ¹⁷²	Νικολέττος Παπαδόπουλος	A92, 108, σελ. 35 verso – 36 recto
19 Μαρτίου 1788	139	Παπά Σπύρος και Αντώνης Βλάχος	A92, 108, σελ. 41 recto – 41 verso
26 Μαρτίου 1788	144 ¹⁷³ , 145 ¹⁷⁴	Γιάννης Μποζίκης	A92, 108, σελ. 46 recto – 46 verso
27 Μαρτίου 1788	18 ¹⁷⁵ , 113 ¹⁷⁶	Μικέλης Μάζης	A92, 108, σελ. 47 recto – 48 recto.

¹⁷⁰ Όλα βρίσκονται στην αρχειακή σειρά «Συμβολαιογράφοι», των ΓΑΚ Νομού Κέρκυρας.

¹⁷¹ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ.34 verso – 5 recto.

¹⁷² Ο. π., σελ. 61 recto.

¹⁷³ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 36 verso.

¹⁷⁴ Ο. π., σελ. 36 verso – 37 recto.

¹⁷⁵ Ο. π., σελ. 8 verso.

¹⁷⁶ Ο. π., σελ. 28 verso – 29 recto.

7 Δεκεμβρίου 1788	123 ¹⁷⁷	Νικολέττος Ρεπούλιος	A92, 110, σελ. 15 verso – 16 recto
13 Μαρτίου 1789	113, 220 ¹⁷⁸ , 254 ¹⁷⁹	Κληρονόμοι Μάνεση	A93, 111, σελ. 28 verso – 29 recto
13 Μαρτίου 1789	177 ¹⁸⁰ , 181 ¹⁸¹	Κάπος (εκατόνταρχος) Σπύρος Αγάθος	A93, 111, σελ. 29 recto – 29 verso
13 Μαρτίου 1789	177, 181	Κουμής Αγάθος	A93, 111, σελ. 30 recto
10 Αυγούστου 1789	139	Γιάννης Αγάθος	A93, 113, σελ. 14 verso – 15 verso
13 Αυγούστου 1789	113	Αναστάσης Παγιάτης (Γκατζουρίνης)	A93, 113, 16 verso

Η διαδικασία, σε αυτές τις περιπτώσεις, είναι συγκεκριμένη: ο βαρόνος καταφεύγει στον Προβλεπτή και Καπιτάνο Κέρκυρας, ο οποίος εκδίδει «δεγρέτο» (νομοθετικό διάταγμα) και, αργότερα, εκδίδεται από δικαστήριο «μαντάτο ντι ποσέσο» («mandato di possessore»), με το οποίο τα θεωρούμενα ως καταπατημένα έγγεια αγαθά επανέρχονται στην απόλυτη διάθεση του φέουδου, το οποίο μπορεί να τα διαθέσει σε άλλους καλλιεργητές.¹⁸² Οι μέχρι εκείνη τη στιγμή καλλιεργητές λοιπόν, για να μην αποστερηθούν την περιουσία τους, σπεύδουν να διευθετήσουν εκ νέου τις υποχρεώσεις τους απέναντι στο φέουδο, παρακαλώντας τους επιτρόπους του βαρόνου να τους «απαφήσουν» στα αγαθά τους.

Ειδικό ενδιαφέρον παρουσιάζει το συμβόλαιο της 10^{ης} Αυγούστου του 1789¹⁸³, με το οποίο ο Γιάννης Αγάθος του ποτέ Γιώργου διευθετεί τις υποχρεώσεις του σε σχέση με τον κλήρο υπ. αριθμόν 139. Στο ίδιο συμβόλαιο, ο

¹⁷⁷ Ο. π., σελ. 31 recto.

¹⁷⁸ Ο. π., σελ. 54 recto.

¹⁷⁹ Ο. π., 60 verso.

¹⁸⁰ Ο. π., 45 recto.

¹⁸¹ Ο. π., σελ. 45 verso – 46 recto.

¹⁸² Ο όρος «mandato di possessore» αναφέρεται στο κείμενο της Αναγραφής, σε πολλές περιπτώσεις καταπατημένων κληρών. Συνολικά, για 28 κλήρους εκδίδονται «mandati di possessore», χωρίς πλέον να συνοδεύονται από μεταγενέστερες ρυθμίσεις. Φαίνεται λοιπόν ότι σημαντική μερίδα καλλιεργητών αποστερούνται των εγγείων αγαθών τους. Το ζήτημα, καθώς και οι οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις του, θα εξεταστεί αναλυτικότερα παρακάτω.

¹⁸³ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχαική Σειρά Συμβολαιογράφοι, Φάκελος A93, Υποφάκελος 113, σελ. 14 verso – 15 verso. Με το συγκεκριμένο συμβόλαιο θα ασχοληθούμε και σε επόμενο κεφάλαιο.

ίδιος καλλιεργητής ρυθμίζει τις υποχρεώσεις του και για 13 ελιές που υπάρχουν στον κλήρο υπ. αριθμόν 116 και οι οποίες δεν καταγράφονται στην Αναγραφή, από άγνοια των «πρακτικών». Το ενδιαφέρον στην περίπτωση αυτών των ελαιοδέντρων είναι ότι τις «εδιακρατούσε» παλιότερα ο Σταμάτης Μάζης του ποτέ Στάθης, από τον οποίο τις «ακουϊστάρισε» (αγόρασε) ο Αγάθος. Είναι η πρώτη και μόνη φορά που αναφέρεται, μέσα στα συμβόλαια του Ανδρώνη, πράξη αγοραπωλησίας έγγειων αγαθών, μεταξύ καλλιεργητών του φέουδο. (Τονίζω για μια ακόμη φορά ότι οι καλλιεργητές έχουν το δικαίωμα της νομής και καλλιέργειας των κλήρων αλλά όχι και την πλήρη κυριότητα).

Μία άλλη κατηγορία συμβολαίων, είναι εκείνα που οι καλλιεργητές σπεύδουν να συνάψουν με το φέουδο, πριν εκδοθεί εναντίον τους «μαντάτο του ποσέσου», ώστε να διασφαλίσουν την αγροληπτική σχέση που έχουν προς το φέουδο. Αυτά τα συμβόλαια είναι έξι. Ακολουθεί ο αντίστοιχος πίνακας:

Ημερομηνία	Κλήρος	Καλλιεργητής	Αρχειακή ένδειξη
17 Μαΐου 1788	123	Αναστάσης Παγιάτης	A92, 108, σελ. 19 recto – 19 verso
13 Δεκεμβρίου 1788	113	Σινιόρ Κων/νος Σινιάτης	A92, 110, σελ. 19 recto – 19 verso
22 Δεκεμβρίου 1788	113	Σινιόρ Κων/νος Σινιάτης	A92, 110, σελ. 26 verso
6 Αυγούστου 1789	183 ¹⁸⁴	Στάθης Αγάθος του ποτέ Γιάννη	A93, 113, σελ. 13 verso – 14 recto
12 Αυγούστου 1789	97 ¹⁸⁵	Αναστάσης Ριγανάς, Νικολέττος Λεπενιώτης	A93, 113, σελ. 16 recto – 16 verso
13 Σεπτεμβρίου 1789	91 ¹⁸⁶ , 145, 151	Διαμαντίνα Μπασσάν, χήρα Λάντο	A93, 113, 40 verso

Σε αυτές τις περιπτώσεις, το συμβόλαιο αναφέρει ότι οι επίτροποι του βαρώνου εκτιμούν την «καλήν προαίρεσιν» του καλλιεργητή και σπεύδουν να του

¹⁸⁴ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείο Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 46 recto.

¹⁸⁵ Ο. π., σελ. 26 recto.

¹⁸⁶ Ο. π., σελ. 25 recto.

«απαφήσουν τα αγαθά του, αλλά και να τον «ποιήσουν αναζήτητον δια τα απερασμένα, όπου ημπορούσαν να του αναζητήσουν».

Υπάρχουν δύο εξαιρετικά ενδιαφέρουσες περιπτώσεις συμβολαίων, στα οποία αποτυπώνεται και μία ορισμένη διένεξη ανάμεσα στο φέουδο και στους καλλιεργητές, η οποία παραλίγο να οδηγήσει σε δικαστικό αγώνα που επιχειρούν να προκαλέσουν οι καλλιεργητές και όχι το φέουδο. Και τα δύο αυτά συμβόλαια συνάπτονται στις 15 Δεκεμβρίου του 1788. Στην πρώτη περίπτωση¹⁸⁷, ο Δημήτρης Αγάθος του ποτέ Αντώνη εμφανίζεται ως καταπατητής για την καλλιεργητική μονάδα υπ. αριθμόν 151 (*«...αμπέλιον και χωράφιον λογγώδες, τα πάντα ως λέγει εις την ποσότητα μίζουρίων τριών ήμισυ πλέον ολιγώτερον, κομπρέσο εις την αυτήν ποσότητα το ολίγον μέρος όπου ο αυτός Αγάθος τον απερασμένον χρόνον έδωσε προς το Σταμάτη Μποζίκη του ποτέ Κουμή από το άνωθεν χωρίον, εις τα οποία αμπέλια σώζονται και μικρότατα κεντρομάδια ελιών όπου ακόμα δεν έδωσαν καρπόν ριζάρια 12...»). Ο Αγάθος εναντιώθηκε στην Αναγραφή (την «εκοντραδίρισε», σύμφωνα με τη γλώσσα και την ορολογία του συμβολαίου), καταθέτοντας «ανοτάδα» στο «φόρο πρεφετιτζίου», στο επαρχιακό δικαστήριο, στις 30 Οκτωβρίου του 1787. Έτσι, ορίστηκε δίκη ανάμεσα στο φέουδο και στον Αγάθο. Ωστόσο, ο καλλιεργητής «στοχαζόμενος τα έξοδα και την αβεβαιότητα της κρίσεως», αποφάσισε να αποσύρει την αγωγή του εναντίον του φέουδου και, έτσι, οδηγείται στο συμβιβασμό και στη σύναψη του παρόντος συμβολαίου.*

Στο αμέσως επόμενο συμβόλαιο¹⁸⁸, ο Γιάννης Αγάθος του ποτέ Στάθη εμφανίζεται ανάμεσα στους καταπατητές του κλήρου υπ. αριθμόν 164. Εναντιώνεται και αυτός στο φέουδο και έχει καταθέσει αγωγή «εις τον φόρον πρεφετιτζίου» στις 27 Οκτωβρίου του 1787. Ωστόσο, οι ίδιοι λόγοι (τα έξοδα και η αβέβαιη έκβαση της δίκης) τον οδηγούν επίσης στο να αποσύρει την αγωγή και να προχωρήσει «οικειοθελώς» στη σύναψη του παρόντος συμβολαίου.

Μία ακόμη ενδιαφέρουσα περίπτωση είναι το συμβόλαιο που συνάπτεται μεταξύ του φέουδου και των κληρονόμων της οικογένειας Ροδίτη, ευγενών κυριών Διαμαντίνας και Κατίνας, στις 7 Σεπτεμβρίου του 1789.¹⁸⁹ Το συμβόλαιο

¹⁸⁷ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, αρχειακή σειρά «Συμβολαιογράφοι», φάκελος Α92, υποφάκελος 110, σελ. 21 recto – 21 verso.

¹⁸⁸ Ο. π., σελ. 22 recto – 22 verso.

¹⁸⁹ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, αρχειακή σειρά «Συμβολαιογράφοι», φάκελος Α93, υποφάκελος 113, σελ. 32 recto – 32 verso.

συνάπτεται στο σπίτι τους, έχει συνταχθεί στα ιταλικά και αφορά τον κλήρο υπ. Αριθμόν 233. Ο εν λόγω κλήρος δεν είναι καταπατημένος: έχει όμως ανακύψει πρόβλημα ανάμεσα στις δύο αδελφές και στον επίτροπο του βαρώνου, δεδομένου ότι οι μεν κληρονόμοι Ροδίτη επιμένουν να πληρώνουν το εδαφονόμιο που καθοριζόταν από την Αναγραφή του 1631 (1,5 μίζούρα στάρι) ενώ ο επίτροπος ζητά την αύξηση αυτού του μερίσματος. Το νέο συμβόλαιο συνάπτεται για να αποφευχθούν οι έριδες και οι δικαστικοί αγώνες ανάμεσα στο φέουδο και στις «ευγενείς κυρίες» Ροδίτη και προβλέπει την αύξηση του μερίσματος σε 2,5 μίζούρες καθαρό στάρι, το οποίο θα αποδίδεται στο φέουδο από τον επόμενο χρόνο (1790). Το πιο ενδιαφέρον όμως, κατά τη γνώμη μου, στοιχείο σε αυτό το συμβόλαιο, είναι το γεγονός ότι οι «ευγενείς κυρίες» Διαμαντίνα και Κατίνα Ροδίτη αντιπροσωπεύουν και τους Δημήτρη και Γιάννη Αγάθο, του ποτέ Αντώνη, οι οποίοι, στο συμβόλαιο, χαρακτηρίζονται ως κολλόνοι τους (δικοί τους και όχι του φέουδου). Στην Αναγραφή, στην περιγραφή του αντίστοιχου κλήρου, οι Δημήτρης και Γιάννης Αγάθος εμφανίζονται ως «συγκύριοι» του κλήρου: φαίνεται δηλαδή ότι οι κληρονόμοι Ροδίτη και οι λιπαδαίτες καλλιεργητές έχουν την ίδια σχέση παραγωγής ως προς το φέουδο, κάτι που, σύμφωνα με το συμβόλαιο δεν ισχύει. Φαίνεται ότι δεν υπάρχει μεταξύ τους σχέση ισότητας, αλλά σχέση υποταγής των μεν προς τις δε, αφού χαρακτηρίζονται δικοί τους «κολλόνοι».

Θεωρώ ότι το συγκεκριμένο συμβόλαιο είναι ένας καλός δείκτης για το τι πραγματικά συμβαίνει στις – όχι λίγες – περιπτώσεις, στις οποίες ως «συγκύριοι» κλήρων εμφανίζονται κάτοικοι της πόλης και ντόπιοι – λιπαδαίτες – καλλιεργητές. Η μεταξύ τους σχέση δεν αποτυπώνεται στην Αναγραφή, αφού αυτή πιστοποιεί τις απολήψεις του φέουδου (και, σε δεύτερο επίπεδο, του βενετικού δημοσίου) και δεν ενδιαφέρεται για τον επιμερισμό τους στους καλλιεργητές. Ωστόσο, φαίνεται ότι μέσα στο ίδιο το φέουδο υπάρχει μια πυραμιδωτή σχέση εξάρτησης ανάμεσα στους αγρολήπτες, που δεν αφορά άμεσα το βαρόνο. Δηλαδή, ο νομέας – κάτοικος της πόλης, συνήθως – παραχωρεί προς καλλιέργεια τον κλήρο στο ντόπιο καλλιεργητή και αυτός τελεί προς τον κάτοικο της πόλης. Προφανώς, στο τελικό μέρισμα που αποδίδεται στο φέουδο συνυπολογίζεται και η απόδοση του δεύτερου αγρολήπτη προς τον πρώτο. Τούτο είναι λογικό ακόμη και από την άποψη του ποιος καλλιεργεί τα κτήματα των οποίων οι νομείς είναι κάτοικοι της πόλης.

Πάντως, η συνολική εικόνα που δίνουν τα συμβόλαια, είναι η ακόλουθη: φαίνεται να ασκείται ισχυρή πίεση στους καλλιεργητές, είτε από τους

εκπροσώπους του φεουδάρχη, είτε και από τη διοίκηση, ώστε να επαναρυθμίσουν τις καλλιεργητικές τους συμβάσεις, προς όφελος, συνήθως και ευλόγως, του φέουδου. Μόνο σε δύο από τις σαράντα περιπτώσεις έχουν εγερθεί αγωγές εναντίον του φέουδου και οι δύο αποσύρονται, επειδή οι καλλιεργητές δεν έχουν χρήματα να ανταπεξέλθουν σε δικαστικό αγώνα, αλλά και δεν έχουν εμπιστοσύνη στην έκβαση της δίκης. Το γεγονός, κατά τη γνώμη μου, καταδεικνύει δύο πράγματα: το πρώτο είναι η ένδεια των χωρικών, σε συνδυασμό με την καθυστέρηση στην εισαγωγή στοιχείων εκχρηματισμού της οικονομίας στην ύπαιθρο και το δεύτερο – οπωσδήποτε καθόλου πρωτότυπο ιστορικό – η απόλυτη σύμφυση διοίκησης και κοινωνικής τάξης που κατέχει τα μέσα παραγωγής – εν προκειμένω, τη φεουδαρχικού τύπου γαιοκτησία.

Οι νέες ρυθμίσεις. Στατιστικά στοιχεία

Οι νέες καλλιεργητικές συμβάσεις, κατά κλήρο και κατά συμβόλαιο, αποτυπώνονται στον **Πίνακα υπ. αριθμόν 4 (βλ. Παράρτημα 2)**. Σύμφωνα με αυτές, 25 νοικοκυριά καλούνται να πληρώσουν δεκάτη. Σε 12 από αυτές τις 25 περιπτώσεις, η δεκάτη ορίζεται σε κάθε προϊόν και σε άλλες 9 η δεκάτη επί της σοδειάς. Σε τέσσερις τέλος περιπτώσεις, δεν γνωρίζουμε ποιο τμήμα της παραγωγής (δηλαδή και ποια προϊόντα) αφορά η δεκάτη. Πάντως, όπως συμβαίνει και με τις προηγούμενες διευθετήσεις (αυτές δηλαδή που καταγράφονται στις 2 Αναγραφές, ή στα παλαιότερα συμβόλαια) η δεκάτη σε κάθε προϊόν (δηλαδή στο λάδι και στο κρασί) δεν συμπίπτει ποτέ με τα μεγαλύτερα μερίσματα της παραγωγής.

Όσον αφορά τα μεγαλύτερα μερίσματα της παραγωγής, αυτά εμφανίζονται σε 17 περιπτώσεις. Παρουσιάζουν μάλιστα μια σχετική ποικιλία, δεδομένου ότι δεν περιορίζονται στο πολύ γνωστό από την προηγούμενη περίοδο $1/4$. Συγκεκριμένα: σε 7 περιπτώσεις αποδίδεται το $1/4$ για τις εμφυτεύσεις. Σε 8 περιπτώσεις, αποδίδεται το $1/6$ για τις εμφυτεύσεις. Σε μια μάλιστα περίπτωση συνυπάρχει το $1/4$ με το $1/6$: το $1/6$ αφορά τις ήδη υπάρχουσες καλλιέργειες και το $1/4$ τις καλλιέργειες που θα γίνουν μελλοντικά (κλήρος 145). Τέλος, δύο νοικοκυριά επιβαρύνονται με την απόδοση του $1/8$ της παραγωγής.

Δεκαέξι νοικοκυριά επιβαρύνονται με ενοίκιο. Από αυτές τις περιπτώσεις, μόνο στις 4 αναφέρεται ρητά ότι πρόκειται για κανίσκι, ενώ απουσιάζει εντελώς ο

όρος «συγκράτεια.» Όσον αφορά τα ενοίκια, εδώ υπάρχει ένα νέο στοιχείο, μία νέα απόδοση που δεν έχουμε συναντήσει μέχρι τώρα: ενοίκιο που αποδίδεται σε άλλα προϊόντα, εκτός από τα σιτηρά: καταγράφονται 3 περιπτώσεις, στις οποίες το ενοίκιο αποδίδεται σε λάδι, 2 στις οποίες το ενοίκιο καταβάλλεται σε λάδι και κρασί. Σε 8 περιπτώσεις το ενοίκιο καταβάλλεται σε στάρι. Μεταξύ των περιπτώσεων αυτών βρίσκονται και τα τέσσερα νοικοκυριά που βαρύνονται με κανίσκι.

Στην περίπτωση ενός κλήρου, η απόδοση είναι χρηματική. Πρόκειται τους 2 καλλιεργητές του κλήρου 144,¹⁹⁰ από τους οποίους ο πρώτος καλείται να πληρώνει 71 μονάδες αποσδιόριστου νομίσματος (δεν αναφέρεται στην Αναγραφή, μάλλον από παραδρομή του γραφέα) και 4 σολδία, ενώ ο δεύτερος καλείται να πληρώνει δύο λίρες το χρόνο.

Τα «mandati di possesso» - «μαντάτα του ποσέσου» (εντολές κατοχής)

«Mandati di possesso» («μαντάτα του ποσέσου» στην εξελληνισμένη τους εκδοχή που απαντάται στα συμβόλαια) είναι δικαστικά εντάλματα τα οποία εκδίδονται από το δικαστήριο του Επαρχείου («φόρος πρεφετιτζίου) και με τα οποία οι καλλιεργητές των θεωρούμενων ως καταπατημένων αγαθών της βαρωνείας αποστερούνται τους κλήρους που μέχρι εκείνη τη στιγμή νέμονταν. Τα αγαθά αυτά περιέρχονται στην απόλυτη κυριότητα του φέουδου, το οποίο μπορεί να τα διαθέσει σε άλλους καλλιεργητές, ή ακόμη και στους ίδιους, με νέα καλλιεργητικά συμβόλαια. Είδαμε ήδη ότι δώδεκα από τα νέα συμβόλαια συνήφθησαν μετά την έκδοση «μαντάτου του ποσέσου» από το δικαστήριο. Όμως, στο κατάστιχο αναφέρονται 30 περιπτώσεις έκδοσης «μαντάτων του ποσέσου», σε καταπατημένα αγαθά (μαζί με την ημερομηνία έκδοσής τους) χωρίς να καταγράφεται πουθενά μεταγενέστερη διευθέτηση. Τα 30 αυτά εντάλματα αφορούν 24 καλλιεργητές/νομείς, δεδομένου ότι δύο περιπτώσεις αγροληπτών

¹⁹⁰ Όσον αφορά τον κλήρο υπ. αριθμόν 144, υπάρχει ασυμφωνία μεταξύ της Αναγραφής και του συμβολαίου, της 26^{ης} Μαρτίου του 1788, το οποίο συνάπτει με το φέουδο ο Γιάννης Μποζίκης του ποτέ Κουμή. Στην Αναγραφή αναφέρεται το συγκεκριμένο χρηματικό ενοίκιο, ενώ στο συμβόλαιο αναφέρεται ότι ο Μποζίκης θα πληρώνει το 1/6 για τις ελιές και χρονικό σολιάτικο μερτικό γαζέτες 12.

στερούνται αγαθά σε περισσότερους του ενός κλήρου. Παραθέτω τον αντίστοιχο πίνακα:

	Ιδιοκτήτης	Κλήρος	Ημερομηνία
1.	Ζαφείρης Μουμούρης του ποτέ Σταμάτη (Δουκάδες)	3 ¹⁹¹	12/3/1789
2.	Γιάννης Δοΐκας του ποτέ Αντώνη (Μάρμαρο)	81 ¹⁹²	23/3/1788
3.	Πέτρος και αδελφοί Λεπενιώτη του ποτέ Νικολέττου	91	30/10/1787
		97	30/10/1787
		139	30/10/1787
		151	30/10/1787
		153	30/10/1787
4.	Αναστάσης Παγιάτης του ποτέ Γιάννη (Γκάγκας)	113	29/10/1787
5.	Σπύρος και Αντώνης, αδελφοί Μάζη του ποτέ Σταματέλλου	115	30/10/1787
6.	Αναστάσης Μποζίκης του ποτέ Γιάννη	116	29/10/1787
7.	Ντόνα Ιουστίνα, χήρα Παγιάτη	116	29/10/1787
8.	Ντόνα Μαρία, χήρα Ρεπούλιου	116	30/4/1787
9.	Κληρονομιά Κατζαμάμο	116	31/5/1788
		123	31/3/1788
		145	31/3/1788
		256	31/3/1788
10.	Τζάκομο Νίνο του ποτέ Τζώρτζη	123	30/10/1787
11.	Ντόνα Ζαφείρα, χήρα Νίνου	123	30/10/1787
12.	Σπύρος Μποζίκης του ποτέ Στάθη	139	25/2/1787
13.	Δημήτρης Αγάθος του ποτέ Σπύρου	145	25/2/1787
14.	Παναγιώτης και Γιάννης, αδελφοί Μποζίκη, του ποτέ Αναστάση	145	25/2/1787
15.	Σπύρος Αγάθος του ποτέ Αλέξανδρου	147 ¹⁹³	25/2/1787
16.	Γιωργάκης Μαυροειδής του ποτέ Αθανάση	151	25/2/1787

¹⁹¹ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 4 verso.

¹⁹² Ο. π., σελ. 23 recto – 23 verso.

¹⁹³ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 37 recto.

17.	Ανδρέας Σταματόπουλος από Μαντούκι	157	25/2/1787
18.	Τζώρτζης Κασσιάνης από Δουκάδες	157	8/12/1788
19.	Σπύρος Αγάθος του Σταμάτη	160	25/2/1787
20.	Σπύρος Μάζης του ποτέ Μπατίου	160	25/2/1787
21.	Στέλιος Νίνος του ποτέ Σπύρου	160	25/2/1787
22.	Σπύρος Παγιάτης του ποτέ Σταματέλλου	261	25/2/1789
23.	Παναγιώτης και αδελφοί Κορακιανίτη του ποτέ Νικολού	268	25/2/1787
24.	Αντώνης και Σπύρος, αδελφοί Αγάθοι, του ποτέ Δημήτρη	268	25/2/1787

Η παράθεση αυτού του πίνακα επιτρέπει ορισμένες παρατηρήσεις, αλλά κυρίως γεννά ερωτήματα. Η βασική παρατήρηση σχετίζεται με τους δύο νομείς/καλλιεργητές που αποστερούνται αγαθά σε περισσότερους του ενός κλήρους. Πρόκειται για τη «φρατέρνα» του Πέτρου Λεπενιώτη, του ποτέ Νικολέττου, από τους Λιαπάδες και για τους κληρονόμους του «σινιόρ ντοττόρ» Νικολού Κατζαμάμου από την πόλη της Κέρκυρας. Όσον αφορά την πρώτη περίπτωση: το κατάστιχο αναφέρει τον Πέτρο Λεπενιώτη, χωρίς τους αδελφούς του, Γιάννη και Κωνσταντή, ως νομέα των κλήρων 6¹⁹⁴, 9¹⁹⁵, 53¹⁹⁶, 61 και 205¹⁹⁷. Οι κλήροι αυτοί δεν αναφέρονται ως καταπατημένοι. Στην περιγραφή του κλήρου 139, ο Λεπενιώτης αναφέρεται στην αρχή χωρίς τη φρατέρνα του, ωστόσο, στη στήλη των μεταγενέστερων διευθετήσεων, αναφέρεται «μαντάτο ντι ποσσέσο» που αφορά και τους τρεις αδελφούς. Η φρατέρνα Λεπενιώτη έχει τη/ ή συμμετέχει στη νομή των κλήρων 91, 93, 97, 137, 151 και 153, από τους οποίους καταπατημένοι είναι οι 91, 97, 151 και 153. Συνολικά, για πέντε κλήρους των οποίων την κυριότητα έχει η οικογένεια Λεπενιώτη εκδίδονται «mandati di possesso», για τους 91, 97, 139, 151, 153. Η απώλεια για την οικογένεια είναι πολύ μεγάλη, δεδομένου ότι τα εδάφη τα οποία αποστερούνται είναι και τα πιο παραγωγικά και εκείνα στα οποία διαθέτουν τα περισσότερα ελαιόδεντρα.

¹⁹⁴ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχεῖον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 5 verso.

¹⁹⁵ Ο. π., σελ. 6 recto – 6 verso.

¹⁹⁶ Ο. π., σελ. 16 recto.

¹⁹⁷ Ο. π., σελ. 50 verso – 51 recto.

Η περίπτωση των κληρονόμων Κατζαμάμο είναι διαφορετική, δεδομένου ότι η οικογένεια κατάγεται από την πόλη και, προφανέστατα, δεν καλλιεργεί η ίδια τους (πολυάριθμους) κλήρους της. Οι Κατζαμάμο εμφανίζονται ως νομείς ή και ιδιοκτήτες σε 25 κλήρους (16¹⁹⁸, 52, 53, 58, 59, 60¹⁹⁹, 61, 64²⁰⁰, 72²⁰¹, 109²⁰², 116, 123, 128²⁰³, 145, 146²⁰⁴, 148²⁰⁵, 150²⁰⁶, 165, 168²⁰⁷, 172²⁰⁸, 175, 203²⁰⁹, 207²¹⁰, 256, 265²¹¹), από τους οποίους οι έξι είναι καταπατημένοι (58, 116, 123, 145, 175, 256) και άλλοι 6 ελεύθεροι (οι 64, 128, 146, 148, 172 και 265). «Mandati di possessore» εκδίδονται για τέσσερις από τους καταπατημένους, δηλαδή τους υπ. αριθμόν 116, 123, 145, 175). Δηλαδή, η οικονομική ζημία την οποία υφίσταται η οικογένεια Κατζαμάμο είναι μάλλον ασήμαντη, σε σχέση με το σύνολο των περιουσιακών της στοιχείων.

Γεννιέται λοιπόν το ακόλουθο – εύλογο – ερώτημα: τι συμβαίνει, όχι τόσο με τους κατοίκους της πόλης, όσο με τους ντόπιους καλλιεργητές που αποστερούνται τα αγαθά τους; Γιατί δεν προβαίνουν σε κανενός είδους ρύθμιση; (Η, τουλάχιστον, κάτι τέτοιο δεν πιστοποιείται από τις υπάρχουσες πηγές). Το ίδιο το φέουδο δεν χάνει εισοδήματα, από τη στιγμή που, ούτε στο κατάστιχο, ούτε στα συμβόλαια του Ανδρώνη δεν φαίνεται να υπάρχει νέα διάθεση των αγαθών αυτών;

Θεωρώ ότι οι προβληματισμοί που εγείρονται στον ιστορικό από τον αριθμό των «mandati di possessore» και από τη μη ύπαρξη πηγών που να επιβεβαιώνουν τη νέα διάθεση των αγαθών οδηγούν μάλλον στο συμπέρασμα ότι η παραγωγική δυνατότητα του συγκεκριμένου συστήματος γαιοκτησίας φθίνει διαρκώς, έτσι ώστε να επιτείνεται – η μακροχρόνια και παρατεταμένη πάντως – αποσύνθεσή του.

¹⁹⁸ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807., σελ. 7 verso – 8 recto.f

¹⁹⁹ Ο. π., σελ. 18 recto – 18 verso.

²⁰⁰ Ο. π., σελ. 19 verso.

²⁰¹ Ο. π., σελ. 21 verso.

²⁰² Ο. π., σελ. 28 recto.

²⁰³ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ 32 recto.

²⁰⁴ Ο. π., σελ. 37 recto.

²⁰⁵ Ο. π., σελ. 37 verso.

²⁰⁶ Ο. π., σελ. 38 recto.

²⁰⁷ Ο. π., σελ. 42 verso – 43 recto.

²⁰⁸ Ο. π., σελ. 43 verso – 44 recto.

²⁰⁹ Ο. π., σελ. 50 recto – 50 verso.

²¹⁰ Ο. π., σελ. 51 recto – 51 verso.

²¹¹ Ο. π., σελ. 62 verso – 63 verso.

Στην αποσύνθεση συντείνει και το γεγονός ότι στις μεταγενέστερες διευθετήσεις (όπως, κατά το δυνατόν αναλυτικά είδαμε παραπάνω) κάθε καλλιεργητής (είτε ως φυσικό πρόσωπο είτε ως συλλογικό νοικοκυριό) αυτονομείται και συνάπτει διαφορετικό συμβόλαιο, επιβαρύνεται με διαφορετικές υποχρεώσεις για το τμήμα του κλήρου που του αναλογεί είτε ως έδαφος είτε ως φυτείες. Θα μπορούσαμε λοιπόν να διακρίνουμε ως τάση την περαιτέρω κατάτμηση του φέουδου το οποίο χάνει το χαρακτήρα του ως ενιαία οικονομική και παραγωγική μονάδα, προς όφελος του μικρού αυτόνομου νοικοκυριού. Οπωσδήποτε, οι μεταβολές αυτές δεν καλύπτουν το μεγαλύτερο μέρος του φέουδου, η τάση όμως είναι, κατά τη γνώμη μας, σαφής. -

ΜΕΡΟΣ Β΄**Τα άλλα χωριά****ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄.****Οκτώ χωριά ακόμα¹****Εισαγωγή**

Το μέρος του νησιού που καλλιεργείται, είν` όλο σχεδόν σκεπασμένο από τις αιωνόβιες ελιές. Γ` αμπέλια ευδοκιμούν και παράγουν αρκετά καλό κρασί. Τα στάχυα κυματίζουν στους αγρούς και τις κοιλάδες. Τα πορτοκάλια, τα λεμόνια, τ` αχλάδια, τα κεράσια, τα μήλα, τα ροδάκινα, τα βερίκοκα, τα ρόδια, τ` αμύγδαλα, τα κάστανα, τα καρύδια, αφθονούν. Σε μερικά σημεία φαίνονται οι φοινικιές, χωρίς όμως να καρποφορούν. Κατά διαστήματα, βλέπει κανείς να φυτρώνουν σε τόπους ακαλλιέργητους τεράστια πεύκα και πανύψηλα κυπαρίσσια. Κάθε λογής χορταρικό καλλιεργείται κι ευδοκιμεί κι ένας ατέλειωτος αριθμός αυτοφυών φυτών ξεβλαστρώνει ύστερ` από τις πρώτες φθινοπωρινές βροχές.»²

Αυτή είναι η εικόνα της κερκυραϊκής υπαίθρου στο μεταίχμιο του 18^{ου} προς το 19^ο αιώνα, σύμφωνα με το δημόσιο λειτουργό και ικανό ιστοριοδίφη Στυλιανό Βλασσόπουλο. Από αυτήν, δεν διαφοροποιείται αισθητά η εικόνα της υπαίθρου των χωριών που συναπαρτίζουν το φέουδο Μαρτσέλλο – προσθέτοντας βέβαια το μεγάλο έλλειμμα ως προς την καλλιέργεια των σιτηρών. Ο Βλασσόπουλος σχολιάζει ως εξής το ζήτημα:

«Η προσοχή μας θάπρεπε κυρίως να στραφή στην καλλιέργεια των σιτηρών. Το νησί κατά τις καλές χρονιές δεν παράγει παρά 25 ως 26.000 μόδια. Η ποσότητα μόλις φτάνει για τις ανάγκες τέσσερων μηνών. Χρειάζονται ακόμη 50.000 μόδια για τις ανάγκες ενός χρόνου. Αυτά εισάγονται από το εξωτερικό και βγαίνουν από τη χώρα, μόνον γι` αυτά, 310.000 τάλληρα το λιγότερο,, δηλαδή 160.000 για 20.000 μόδια σταριού, που μας χρειάζονται και που δεν μπορεί να υπολογιστούν πιο λίγο

¹ Για τα άλλα χωριά του φέουδου – πλην Λιαπάδων – έχει χρησιμοποιηθεί αποκλειστικά ως τεκμηριωτικό υλικό το ελληνικό αντίγραφο της Αναγραφής που φυλάσσεται στα ΓΑΚ Κέρκυρας («Αρχείον Εγγωρίου Διαχειρίσεως», τόμοι 1806/1807 και 1810).

² Στυλιανού Βλασσόπουλου: «Στατιστικά και ιστορικά περί Κερκύρας ειδήσεις», (περιοδικό «Κερκυραϊκά Χρονικά, τόμος 21^{ος}, Κέρκυρα, 1977, σελ. 23). Μετάφραση από τα ιταλικά και υπομνηματισμός πρωτοπρεσβύτερου Αθανάσιου Τσίτσα.

από 8 τάλληρα το μόδι, και 150.000 για 30.000 μόδια καλαμπόκι, υπολογισμένο σε 5 τάλληρα για το κάθε μόδι. (...)».³

Ωστόσο, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι σε πολλά από τα χωριά που συναπαρτίζουν το φέουδο (ειδικά σε αυτά που γειτονεύουν με το Λιβάδι του Ρώπα), η εικόνα διαφοροποιείται, ως προς το ότι η σιτοκαλλιέργεια δεν έχει εγκαταλειφθεί εντελώς, προς χάρη της καλλιέργειας της ελιάς.

Ο Βλασσόπουλος, με ποιητική σχεδόν διάθεση, περιγράφει στο συγκεκριμένο απόσπασμα το πλήθος των οπωροφόρων δένδρων στην κερκυραϊκή ύπαιθρο, Το κατάστιχο του φέουδου Μαρτσέλλο, ως κείμενο λογιστικό, δεν φαίνεται να διακρίνεται για την ίδια ποιητική διάθεση: καταγράφει την ύπαρξη οπωροφόρων μέσα στους κλήρους, αλλά σε ελάχιστες περιπτώσεις αναφέρει τον αριθμό ή ακόμα και το είδος τους. Ο λόγος προφανής: όπως έχουμε ήδη τονίσει, πρωταρχικός σκοπός της Αναγραφής δεν είναι η αποδελτίωση των περιουσιών των χωρικών, αλλά της περιουσίας του φέουδου και των προσδοκώμενων εσόδων του βενετικού δημοσίου από αυτό. Τα οπωροφόρα δέντρα δεν υπόκεινται σε επιβαρύνσεις, άρα, δεν ενδιαφέρει ούτε ο αριθμός ούτε το είδος τους.

Η γενικά ενιαία εικόνα του τοπίου και των καλλιεργειών υπόκειται σε ορισμένη διαφοροποίηση από χωριό σε χωριό. Πιο χαρακτηριστική περίπτωση είναι εκείνη των χωριών γύρω από το Λιβάδι του Ρώπα, όπου η σιτοκαλλιέργεια είναι πιο εκτεταμένη, ενώ, αρκετά εκτεταμένη είναι και στο πιο μακρινό Σκριπερό. Αντίθετα, η ελαιοκαλλιέργεια είναι πιο εκτεταμένη στους Δουκάδες (όπου καλύπτει το 100% των κλήρων⁴, στην Κορακιάνα (92,5%), στους μάλλον ορεινούς Λάκωνες (που βρίσκονται στο «φρύδι» του γκρεμού που βλέπει προς την Παλαιοκαστρίτσα και όπου το έδαφος είναι εντελώς ακατάλληλο για άλλες καλλιέργειες) και, βέβαια, στους Λιαπάδες. Οι Λιαπάδες, μαζί με τους Δουκάδες και το Σκριπερό, έχουν και τη μεγαλύτερη αναλογία αμπελιών. Δεδομένης και της τεράστιας διαφοράς των κλήρων που τελούν στο φέουδο ανάμεσα στα τρία χωριά,

³ Στυλιανού Βλασσόπουλου: «Στατιστικά και ιστορικά περί Κερκύρας ειδήσεις», (περιοδικό «Κερκυραϊκά Χρονικά, τόμος 21^{ος}, Κέρκυρα, 1977, σελ. 23). Μετάφραση από τα ιταλικά και υπομνηματισμός πρωτοπρεσβύτερου Αθανάσιου Τσίτσα. σελ. 77 – 78.

⁴ Όπου, όμως, λόγω του εξαιρετικά μικρού αριθμού των κλήρων, το δείγμα δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ικανοποιητικό.

είναι φανερή η σπουδαιότητα της αμπελοκαλλιέργειας ειδικά στους Λιαπάδες, ως προς τις απολαβές του φέουδου.

Ειδική περίπτωση (που, βέβαια, δεν μπορεί να χαρακτηριστεί «καλλιέργεια») είναι εκείνη των κτισμάτων. Τα κτίσματα που καταγράφονται είναι καλύβες, σπίτια, εργαστήρια, ελαιοτριβεία (όχι πάντως τόσο πολλά όσα θα δικαιολογούσε ο εξαιρετικά μεγάλος αριθμός ελαιοδέντρων), πηγάδια, οι εκκλησίες και τα περιουσιακά τους στοιχεία. Επίσης, αναφέρονται άλλες κατασκευές και έργα υποδομής, τα οποία όμως δεν αποτελούν περιουσιακά στοιχεία του φέουδου, όπως για παράδειγμα, οι δημόσιοι δρόμοι που συνδέουν μεταξύ τους τα χωριά, ή τα χωριά με την πόλη και, πολλές φορές, κόβουν στη μέση τους κλήρους. Ούτως ή άλλως, τα «παραγωγικά» κτίσματα (εργαστήρια ή ελαιοτριβεία) δεν βαρύνονται με αποδόσεις προς το φέουδο. Το μόνο κτίσμα που συνδέεται με τη διαδικασία της παραγωγής και που βαρύνεται με συγκεκριμένη απόδοση (χρηματικό σολιάτικο) είναι ένας νερόμυλος στην περιοχή των Ερμώνων, ο οποίος καταγράφεται στο κατάστιχο των Κανακάδων.

Ξεχωριστό ενδιαφέρον ωστόσο, ως προς τα κτίσματα, παρουσιάζει το γεγονός ότι, σε ορισμένα χωριά (π.χ. Γιαννάδες, Κανακάδες), βαρύνονται με σολιάτικο οι ίδιες οι κατοικίες που συναπαρτίζουν τα χωριά – αρκετές φορές μαζί και με τους κήπους που τις περιβάλλουν. Αναλυτικότερα όμως για το συγκεκριμένο ζήτημα θα αναφερθούμε στο οικείο κεφάλαιο για κάθε χωριό, αλλά και στο Μέρος Ε' αυτής της εργασίας.

Γνωρίζουμε ήδη ότι κάθε ξεχωριστή καλλιέργεια βαρύνεται με τη δική της απόδοση. Το γεγονός αυτό έχει επιπτώσεις στη διαμόρφωση των αποδόσεων κάθε χωριού ξεχωριστά απέναντι στο φέουδο. Προχωρώντας στο κείμενο, θα επιχειρήσουμε, αμέσως παρακάτω, να δώσουμε μία συνοπτική εικόνα των καλλιεργειών σε κάθε χωριό ξεχωριστά, αλλά και των αποδόσεών του προς το φέουδο. Η μεθοδολογία που ακολουθώ είναι όμοια με αυτή που ακολούθησα στην περίπτωση των Λιαπάδων, περισσότερο όμως συνοπτικά, δεδομένου ότι και το δείγμα που δίνουν τα υπόλοιπα χωριά είναι μικρότερο από αυτό των Λιαπάδων. Στο κεφάλαιο που αφορά κάθε χωριό, παραθέτω κατ' αρχήν ένα συνοπτικό πίνακα που δείχνει την ποσοστιαία συμμετοχή κάθε καλλιέργειας ξεχωριστά στην παραγωγή των κλήρων κάθε χωριού. Εδώ, συμπεριλαμβάνω και τους κλήρους με δασική βλάστηση, αλλά και τον αριθμό των κτισμάτων. Ακολουθεί η ανάλυση των συγκεκριμένων στοιχείων και έπεται ο πίνακας που καταδεικνύει την εξέλιξη των

αποδόσεων, από το 1631 μέχρι το 1786, καθώς και η ανάλυση των αντίστοιχων συμπερασμάτων. Η παράθεση των χωριών γίνεται με αλφαβητική σειρά:

Α. Γαρδελάδες

1. Καλλιέργειες

Σύνολο κλήρων: 64

Καλλιεργημένοι: 42 (65,625%)

Ακαλλιεργητοι: 31 (48,44%)

Κλήροι που διαθέτουν ελιές: 47 (73,44%)

Αμπέλια: 36 (56,25%)

Εξαμπελωμένοι: 1 (1,56%)

Κλήροι που διαθέτουν οπωροφόρα: 12 (+ 1 αγγιναρόκηπος!) (18,75%)

Κλήροι με δασική ή θαμνώδη βλάστηση και κυπαρίσσια: 17 (26,56%)

Κλήροι που διαθέτουν κτίσματα ή άλλες υποδομές: 23 (35,94%)

Το χωριό Γαρδελάδες, με 175 κατοίκους στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, σύμφωνα με την απογραφή του Βλασσόπουλου, βρίσκεται βόρεια από τους Λιαπάδες και σε εξαιρετικά κοντινή απόσταση. Σύμφωνα με τον πίνακα των καλλιεργειών, φαίνεται ότι είναι από τα πιο ευνοημένα, από πλευράς σιτοκαλλιέργειας, χωριά, δεδομένου ότι, από τους 64 κλήρους που περιγράφονται στο κατάστιχο, καλλιεργούνται (ή θεωρούνται καλλιεργήσιμοι) οι 42: δηλαδή σε ποσοστό 65,25%, τα χωράφια των Γαρδελάδων παράγουν σιτάρι. Πέντε κλήροι θεωρούνται καλλιεργήσιμοι, ενώ ακαλλιεργητοι παραμένουν 31 (48,44%).⁵ Σε 47 κλήρους υπάρχουν ελιές (73,44%), σε 36 αμπέλια (56,25%), 1 κλήρος είναι εξαμπελωμένος (1,56%), ενώ σε 12 κλήρους (18,75%) υπάρχουν οπωροφόρα δέντρα. Καταγράφεται επίσης και ένας αγγιναρόκηπος!

Στο κατάστιχο των Γαρδελάδων καταγράφονται και πάρα πολλά κτίσματα: περισσότερα από 22 σπίτια, 8 καλύβια, 10 πηγάδια, εργαστήρια και τα ερείπια 2 εκκλησιών. Τα κτίσματα είναι διαμοιρασμένα σε 23 κλήρους, δηλαδή ένα ποσοστό

⁵ Επισημαίνω ακόμη μία φορά ότι, στον ίδιο κλήρο, ένα τμήμα μπορεί να καλλιεργείται και ένα άλλο να παραμένει ακαλλιεργητο.

35,9% επί του συνόλου των κλήρων του χωριού. Ωστόσο, κανένα από αυτά τα κτίσματα δεν επιβαρύνεται με κάποια απόδοση απέναντι στο φέουδο.

2. Αποδόσεις

Ως προς τις αποδόσεις τώρα των κλήρων των Γαρδελάδων (αλλά και των λοιπών χωριών) απέναντι στο φέουδο Μαρτσέλλο, ακολούθησα την ίδια μεθοδολογία που περιγράφω αναλυτικά στο κεφάλαιο για τους Λιαπάδες: ανασύνθεση των αρχικών κλήρων (κανισκεψιών), υπολογισμός – σε αυτή τη βάση – της ποσοστιαίας συμμετοχής κάθε απόδοσης για το 1631, αντίστοιχος υπολογισμός για τους κλήρους του 1786 και σύγκριση των αποδόσεων, όπως έχουν διαμορφωθεί στα 150 χρόνια που μεσολαμβάν ανάμεσα στις 2 αναγραφές. Παραπέμπω στον αντίστοιχο πίνακα:

Είδος απόδοσης	1631 (κλήροι 56)	1786 (κλήροι 64)
Κανίσκια	17 (30,36%)	5 (7,81%)
Συγκράτειες	1 (1,78%)	2 (3,12%)
Απροσδιόριστα	2 (3,57%)	4 (6,24%)
Σύνολο εδαφονομιών	21 (37,5%)	11 (17,19%)
Δεκάτη για τη σοδειά	13 (23,21%)	3 (4,69%)
Δεκάτη για κάθε προϊόν	-	11 (17,19%)
Άλλη (για κάθε 3 μιζ.)	1 (1,78%)	-
Απροσδιόριστη	4 (7,14%)	3 (4,69%)
Σύνολο δεκάτης:	18 (32,14%)	17 (26,56%)
Το ¼ για ελιές – αμπέλια	1 (1,78%)	6 (9,4%)
Το ¼ για ελιές – αμπέλια (ως πρόβλεψη, με αντίστοιχη μείωση εδαφονομίου)	8 (14,27%)	-
Σύνολο απόδοσης:	9 (16,07%)	6 (9,4%)
Σολιάτικα σε είδος	1 (1,78%)	1 (1,56%)

Το 1/31	14 (25%)	10 (15,63%)
Χρηματικές αποδόσεις	1 (1,78%)	-
Κότα – πίτα	12 (21,41%)	2 (3,12%)
Κερί	1 (1,78%)	-
Κερί – λάδι	1 (1,78%)	1 (1,56%)

Εάν συγκρίνουμε αυτόν τον πίνακα με τον αντίστοιχο των Λιαπάδων, θα παρατηρήσουμε αρκετές ομοιότητες αλλά και διαφορές. Όπως και στην περίπτωση των Λιαπάδων, παρατηρείται πολύ μεγάλη πτώση των εδαφονομιών, κυρίως του κανισκιού, δεδομένου ότι, έτσι κι αλλιώς, μόνο ένας κλήρος βαρύνεται με συγκράτεια τόσο το 1631 όσο και το 1786. Εδώ, ωστόσο, παρατηρείται μία αντίφαση: ενώ στους Λιαπάδες οι καλλιεργημένοι κλήροι ανέρχονται μόλις στο 24,73% των συνολικών καλλιεργειών, στους Γαρδελάδες έχουμε ένα από τα μεγαλύτερα ποσοστά σιτοκαλλιέργειας που συναντάμε στα υπό εξέταση χωριά (65,25%). Φαίνεται λοιπόν ότι, στην περίπτωση των Γαρδελάδων, ακόμη και στα καλλιεργημένα χωράφια, υπερτερούν σαφώς οι αποδόσεις που βαρύνουν τις άλλες καλλιέργειες και όχι το σιτάρι, με συχνότερη τη δεκάτη σε κάθε προϊόν και, κατά δεύτερο λόγο, το ¼ για τις ελιές και τα αμπέλια.

Η συγκεκριμένη πάντως επιβάρυνση δεν φαίνεται, στην περίπτωση των Γαρδελάδων να είναι τόσο συνήθης όσο στους Λιαπάδες, αφού ανέρχεται μόλις στο 9,4% του συνόλου των αποδόσεων, παρά το γεγονός ότι το σύνολο των κλήρων που έχουν ελιές ή αμπέλια βρίσκεται κοντά στο μέσο όρο του φέουδου (73,44% και 25,6% αντίστοιχα). Δεδομένης της αντιστοιχίας καλλιεργειών και αποδόσεων, εντύπωση προκαλεί η περίπτωση του κλήρου υπ' αριθμόν 6⁶, στον οποίο υπάρχει αμπέλι και 6 ελιές και ο οποίος βαρύνεται με σολιάτικο 6 μίζ. στάρι, όπως προκύπτει από σχετικά πρόσφατο συμβόλαιο (1751, συμβολαιογράφος

⁶ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 73 recto.

Στέφανος Πιέρης), οπότε και διατίθεται στο Τζώρτζη Λεπενιώτη, ενωμένος με τον κλήρο υπ' αριθμόν 1⁷.

Ως προς τις λοιπές αποδόσεις, παρατηρείται σχετική μείωση της δεκάτης που οφείλεται κυρίως στην πτώση της δεκάτης επί της σοδειάς, αλλά αναχαιτίζεται, σε ένα βαθμό, από τη σημαντική αύξηση της δεκάτης σε κάθε προϊόν, ανύπαρκτης κατά την Αναγραφή του 1631. Παρατηρείται σχετικά εκτεταμένη παρουσία μιας όχι και τόσο συνηθισμένης απόδοσης, που αφορά το 1/31 του παραγόμενου προϊόντος, παρά το γεγονός ότι αυτή παρουσιάζει μία μικρή μείωση σε σχέση με το 1631. Τέλος, ανύπαρκτες, το 1786, είναι και οι χρηματικές αποδόσεις, ενώ, η μία από τις δύο περιπτώσεις όπου εμφανίζεται ως απόδοση ποσότητα κεριού, (εν προκειμένω μαζί με λάδι) αφορά τον κλήρο 60⁸, ο οποίος, με συμβόλαιο του 1752, (συμβολαιογράφος Στέφανος Πιέρης) έχει διατεθεί στην εκκλησία του Αγ. Ιωάννη στο Μαντούκι.

Ένα μεγάλο ποσοστό κλήρων των Γαρδελάδων, (6 κλήροι, ποσοστό 25%) θεωρούνται καταπατημένοι, ενώ, τέλος, μόνο 6 (9,38%), καταγράφονται ως ελεύθεροι. Από αυτούς: οι υπ. αριθμόν 9⁹ και 10¹⁰ ανήκουν στο φέουδο Μπραγκαντίν, ο 49¹¹ καταγράφεται ως ελεύθερος από το 1631, το ίδιο και ο υπ' αριθμόν 55¹² (ιδιοκτησία της εκκλησίας του Αγ. Γεωργίου Λογγητάδων και ο 62¹³ που κηρύσσεται επίσης ελεύθερος το 1631 (ιδιοκτησίας της Μητρόπολης). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο κλήρος υπ' αριθμόν 38¹⁴, ο οποίος καταγράφεται ως ελεύθερος τόσο το 1631 όσο και το 1786, αλλά, σύμφωνα και με τις 2 Αναγραφές, φαίνεται να βαρύνεται με την απόδοση του 1/31!

⁷ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 72 recto.

⁸ Ο. π., σελ. 86 verso.

⁹ Ο. π., σελ. 73 verso – 74 recto.

¹⁰ Ο. π., σελ. 74 recto.

¹¹ Ο. π., σελ. 84 verso.

¹² Ο. π., σελ. 85 verso.

¹³ Ο. π., σελ. 87 recto – verso – 88 recto.

¹⁴ Ο. π., σελ. 81 verso.

Β. Γιαννάδες

1. Καλλιέργειες

Σύνολο κλήρων: 174

Καλλιεργημένοι: 121 - οι 2 καλλιεργούνται «μερικές φορές» (62,37%)

Ακαλλιεργητοι: 89 (2 καλλιεργήσιμοι) (51,15%)

Κλήροι που διαθέτουν ελιές: 115 (66,09%)

Αμπέλια: 92 (52,87%)

Κλήροι που διαθέτουν οπωροφόρα: 16 (9,20%)

Κλήροι με δασική ή θαμνώδη βλάστηση και κυπαρίσσια: 81 (46,55%)

Κλήροι με κτίσματα και άλλα έργα υποδομής: 49 (28,16%)

Οι Γιαννάδες βρίσκονται νότια από τους Λιαπάδες και δυτικά από το Λειβάδι του Ρώπα προς το οποίο έχει μέτωπο το χωριό. Σύμφωνα με την απογραφή του Βλασσόπουλου, στις αρχές του 19^{ου} αιώνα έχει 540 κατοίκους, πολύ κοντά δηλαδή στον πληθυσμό των Λιαπάδων. Οι κλήροι που συμπεριλαμβάνονται στο φέουδο και που καταγράφονται στο κατάστιχο των Γιαννάδων ανέρχονται στους 174. Όπως προκύπτει από τον πίνακα των καλλιεργειών, πρόκειται για ένα από τα σιτοπαραγωγικά χωριά του φέουδου: ενδεχομένως, η γειτνίαση με τη μεγάλη πεδινή έκταση που αποτελεί το Λιβάδι του Ρώπα ευνοεί την ύπαρξη κλήρων που παράγουν στάρι και που νέμονται καλλιεργητές από άλλα χωριά. Στο τοπογραφικό των Γιαννάδων, περιγράφονται 18 κλήροι που καλλιεργούνται από κατοίκους του – μάλλον μακρινού ωστόσο, σε σχέση με την περιοχή – Ποταμού, 13 από κατοίκους του Μάρμαρου, 2 των Κανακάδων και 1 των Λακώνων. Ο αριθμός δεν είναι πολύ μεγάλος, ωστόσο το ενδιαφέρον της πληροφορίας συνίσταται στο ότι η συντριπτική πλειοψηφία των κλήρων αυτών παράγουν αποκλειστικά και μόνο στάρι. Σε ελάχιστες περιπτώσεις – 1 στον Ποταμό και 2 στο Μάρμαρο - υπάρχουν και άλλες καλλιέργειες – ελιές και αμπέλια – αυτοί όμως οι κλήροι είναι «γυναικείο ονόματι», δηλαδή προέρχονται από προίκα. Με τούτο, ισχυρίζομαι ότι προφανώς οι κάτοικοι των γειτονικών ή και πιο απομακρυσμένων χωριών έχουν τα κτήματά τους στα οποία παράγονται σιτηρά πολύ κοντά στους Γιαννάδες, γι' αυτό και οι κλήροι τους περιγράφονται στο συγκεκριμένο τοπογραφικό.

Όπως προκύπτει από τον πίνακα που καταγράφει την αναλογία ανάμεσα στους

κατοίκους του χωριού και στους ντόπιους καλλιεργητές του φέουδου¹⁵, φαίνεται ότι το ποσοστό τους είναι εξαιρετικά μεγάλο, το μεγαλύτερο από όλα τα χωριά. Το ποσοστό της ελαιοκαλλιέργειας είναι από τα μικρότερα στο φέουδο, ενώ η καλλιέργεια των αμπελιών βρίσκεται κοντά στο μέσο όρο. Σχετικά υψηλό είναι το ποσοστό των κλήρων μέσα στους οποίους υπάρχουν κτίσματα. Συγκεκριμένα, καταγράφεται ένα γεφύρι, πάνω από πέντε ελαιοτριβεία (δεν δίνεται ακριβής αριθμός), αλλά και 5 εκκλησίες, από τις οποίες οι δύο είναι γκρεμισμένες. Σε αυτό το σημείο όμως οφείλω να κάνω μία επισήμανση: πέρα από τα κτίσματα που συνυπάρχουν με καλλιέργειες στην εξοχή γύρω από το χωριό, υπάρχουν πάρα πολλά σπίτια μέσα στο χωριό για τα οποία οι κάτοικοι των Γιαννάδων τελούν στο φέουδο, πληρώνοντας κυρίως σολιάτικα σε χρήμα. Συγκεκριμένα, στους κλήρους 110,¹⁶ 113¹⁷, 114¹⁸ και 115¹⁹ (που, σύμφωνα με την Αναγραφή, βρίσκονται μέσα στο χωριό και έχουν συνολική έκταση 19 μίζούρες) υπάρχει ένα σύνολο 135 σπιτιών που επιβαρύνονται με απόδοση σολιάτικου σε είδος (κρασί και κερι), αλλά και χρημάτων προς το φέουδο. Στην πραγματικότητα, δηλαδή, οι κάτοικοι των Γιαννάδων νοικιάζουν τα σπίτια τους από το φεουδάρχη. Ακόμη, ο κλήρος υπ' αριθμόν 58²⁰, στον οποίο υπάρχει ένα σύνολο 22 σπιτιών (δεν υπάρχει ένδειξη όμως ότι βρίσκεται μέσα στο χωριό), βαρύνεται με σολιάτικο σε είδος (στάρι), χωρίς να υπάρχει ένδειξη σιτοκαλλιέργειας.

2. Αποδόσεις

Ως προς τις αποδόσεις των Γιαννάδων, παραπέμπω, όπως και σε κάθε χωριό ξεχωριστά, στον αντίστοιχο πίνακα:

Είδος απόδοσης	1631 (κλήροι 92)	1786 (κλήροι 174)
Κανίσκια	35 (38,04%)	46 (26,44%)
Συγκράτειες	5 (5,43%)	8 (4,60%)

¹⁵ Βλ. Μέρος Α', σελίδες 31 – 32.

¹⁶ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγγωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1810, σελ. 100 verso – 101 recto.

¹⁷ Ο. π., σελ. 101 verso – 102 recto.

¹⁸ Ο. π., σελ. 102 recto.

¹⁹ Ο. π., σελ. 102 recto – verso.

²⁰ Ο. π., σελ. 80 recto – verso.

Απροσδιόριστα	2 (2,17%)	5 (2,87%)
Σύνολο εδαφονομίων	42 (45,62%)	59 (33,91%)
Δεκάτη για τη σοδειά	31 (33,70%)	47 (27,01%)
Δεκάτη για κάθε προϊόν	2 (2,17%)	12 (6,90%)
Απροσδιόριστη	9 (9,78%)	9 (5,17%)
Μόνο για ελιές	-	1 (0,57%)
Για τη σοδειά και τα αμπέλια	-	1 (0,57%)
Σύνολο δεκάτης	42 (45,65%)	70 (40,23%)
Το ¼ για τις εμφυτεύσεις	15 (16,35%)	40 (22,99%)
Το ¼ με μείωση εδαφονομίου	11 (11,95%)	8 (4,60%)
Το ¼ για κάθε προϊόν	-	5 (2,87%)
Σύνολο απόδοσης	26 (28,26%)	53 (30,46%)
Σολιάτικα σε είδος	2 (2,17%)	7 (4,02%)
Σολιάτικα σε χρήμα	1 (0,57%)	1 (0,57%)
Σύνολο σολιάτικων:	3 (1,09%)	8 (4,60%)
Το ½	3 (1,09%)	-
Κότα – πίτα	8 (8,70%)	5 (1,87%)

Σύμφωνα με τον πίνακα της μεταβολής των αποδόσεων που παραθέτω παραπάνω, δεν προκύπτει κάποια ουσιαστική διαφοροποίηση, σε σχέση με τα όσα ήδη γνωρίζουμε για τις αποδόσεις: παρατηρείται συνολική πτώση των εδαφονομίων – μικρότερη πάντως από αυτή που συναντάμε στους Λιαπάδες ή στους Γαρδελάδες, πράγμα που, προφανώς, και όπως προκύπτει από τη διασταύρωση των στοιχείων που αφορούν τις αποδόσεις με εκείνα που αφορούν τις καλλιέργειες, οφείλεται στη διατήρηση της καλλιέργειας σιτηρών. Παρατηρείται ακόμη σχετική πτώση της δεκάτης και μικρή – εάν τη συγκρίνουμε με τους Λιαπάδες και τους Γαρδελάδες –

αύξηση του μερίσματος του $\frac{1}{4}$, που συναντάμε στην περίπτωση εμφύτευσης ελιών και αμπελιών.

Μία σχετική ποσοστιαία αύξηση των σολιάτικων οφείλεται προφανώς και στη διάσπαση ενιαίων κλήρων από την προηγούμενη Αναγραφή του 1631. Το ενδιαφέρον εδώ είναι ότι τα σολιάτικα δεν αφορούν καλλιεργήσιμες γαίες, αλλά σπίτια και κήπους μέσα και έξω από το χωριό. Μεθοδολογικά, πρέπει να σημειώσω ότι δεν μετρώ πόσοι συνεισφορείς πληρώνουν σολιάτικο αλλά τον αριθμό των κλήρων που βαρύνονται με τη συγκεκριμένη απόδοση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο κλήρος 113²¹, ο οποίος καλύπτει μία έκταση 2 μίζούρες μέσα στο χωριό. Δεν πρόκειται, ως εκ τούτου, για παραγωγικό κλήρο, αλλά για οικούμενη επιφάνεια. Τα σπίτια που περιλαμβάνονται στον κλήρο 113 επιμερίζονται σε κληρονόμους 4 φυσικών προσώπων. Κάθε μία από αυτές τις 4 κληρονομίες επιμερίζεται σε περισσότερα του ενός πρόσωπα (είτε φυσικά πρόσωπα είτε σε φρατέρνες) και βαρύνεται με συγκεκριμένη απόδοση (χρηματικό σολιάτικο).²² Στον τελικό υπολογισμό των σολιάτικων, μετρώ τη συγκεκριμένη απόδοση μόνο μία φορά για το συγκεκριμένο κλήρο, για τον οποίο, εξ άλλου, φαίνεται να λειτουργεί καθαρά ως ενοίκιο για τα σπίτια και δεν έχει καμία σχέση με καλλιεργούμενο έδαφος ή παραγόμενο είδος.

Μία ενδιαφέρουσα περίπτωση, στους Γιαννάδες είναι ο κλήρος 129²³, μέσα στον οποίο βρίσκεται η εκκλησία της Παναγίας της Παλαιοχωρίτισας. Πρόκειται για ένα αρκετά μεγάλο χωράφι (65 μίζούρες), που επιμερίζεται σε 24 συνεισφορείς, ανάμεσα στους οποίους βρίσκεται και η εν λόγω εκκλησία. Μέσα στον κλήρο συνυπάρχει λόγγος, σιτηρά, ένα τμήμα του είναι ακαλλιέργητο, ενώ υπάρχουν και 367 ελιές. Το ενδιαφέρον σε αυτό τον κλήρο είναι οι διπλές αποδόσεις των συνεισφορέων του, (εκτός από την εκκλησία), προς την ίδια την εκκλησία και προς το φέουδο. Συγκεκριμένα, ο κλήρος 129 βαρύνεται με συγκράτεια 10 μίζούρες στάρι, 2 κότες, 2 πίτες και το $\frac{1}{4}$ για κάθε προϊόν (μια μάλλον ασυνήθης απόδοση, αφού γνωρίζουμε ότι το συγκεκριμένο μέρισμα αφορά κυρίως τις ελιές και τα αμπέλια). Από αυτό όμως το μέρισμα, αφαιρείται πρώτα το $\frac{1}{10}$, το οποίο

²¹ Βλ. υποσημείωση 17.

²² Θα πρέπει επίσης να σημειώσω ότι δεν είναι ξεκάθαρο από το κείμενο της Αναγραφής αν το συγκεκριμένο ποσό επιμερίζεται σε όλους τους κληρονόμους, ή αν αφορά όλους εξ ίσου το ίδιο.

²³ Ελληνικό αντίγραφο της Αναγραφής, Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1810, σελ. 106 verso – 107 recto.

αποδίδεται στο φέουδο και το υπόλοιπο πηγαίνει στην εκκλησία της Παλαιοχωρίτισας.

Στο κατάστιχο των Γιαννάδων καταγράφονται 17 καταπατημένοι κλήροι (ποσοστό 9,77% επί του συνόλου των κλήρων του χωριού) και 21 ελεύθεροι (12,07%). Από αυτούς, κανείς δεν καταγράφεται ως πλήρης και ελεύθερη ιδιοκτησία του φέουδου. Ο ένας (υπ' αριθμόν 42²⁴) ανήκει στην εκκλησία της Αγίας Τριάδας Γαρίτσας, 5 (οι 54²⁵, 70²⁶, 96²⁷, 124²⁸ και 173²⁹) στον Άγιο Νικόλαο Γιαννάδων, 4 (οι 62³⁰, 121³¹, 125³² και 145³³) έχουν ήδη κηρυχθεί ελεύθεροι από το 1631, οπότε και ανήκαν στην οικογένεια Λευτεριώτη, από τις μεγαλύτερες οικογένειες του χωριού. Δεν είναι πάντως σαφές από το κατάστιχο αν οι 4 αυτοί κλήροι αποτελούν τμήματα μιας ενιαίας κανισκεψίας. Τέλος, άλλοι 2 κλήροι (118³⁴ και 120³⁵) έχουν περάσει στην ιδιοκτησία της ίδιας οικογένειας από το 1631, αλλά χωρίς την αποκλειστικότητα. Οι ιδιοκτήτες πάντως του 1786 δεν είναι όλοι Λευτεριώτηδες.

Γ. Δουκάδες

Οι Δουκάδες, για τους λόγους που έχω ήδη αναφέρει, (πολύ μικρός αριθμός κλήρων που καλλιεργούνται από κατοίκους του συγκεκριμένου χωριού φαίνεται να τελούν στο φέουδο, παρά τον αρκετό μεγάλο πληθυσμό του) δεν προσφέρονται για εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων, σχετικά με το είδος των καλλιεργειών, των αποδόσεων και της εξέλιξής τους. Η εικόνα που μας δίνεται είναι θολή και επισφαλής, ακριβώς εξ αιτίας του μικρού δείγματος. Το κατάστιχο καταγράφει μόνο

²⁴ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1810, σελ. 75 verso.

²⁵ Ο. π., σελ. 78 recto.

²⁶ Ο. π., σελ. 85 verso – 86 recto.

²⁷ Ο. π., σελ. 95 recto.

²⁸ Ο. π., σελ. 105 recto.

²⁹ Ο. π., σελ. 121 recto – 121 verso.

³⁰ Ο. π., σελ. 81 verso – 82 verso.

³¹ Ο. π., σελ. 104 recto – 104 verso.

³² Ο. π., σελ. 105 recto – 106 recto.

³³ Ο. π., σελ. 112 recto – 112 verso.

³⁴ Ο. π., σελ. 103 verso.

³⁵ Ο. π., σελ. 103 verso – 104 recto.

6 κλήρους μέσα στα όρια του χωριού που τελούν στο φέουδο. Οι καλλιέργειες σε αυτούς είναι καταναμημένες ως ακολούθως:

1. Καλλιέργειες

Σύνολο κλήρων: 6

Καλλιεργημένοι: 2 (33,33%)

Ακαλλιεργητοι: 4 (66,66%)

Κλήροι που διαθέτουν ελιές: 6 (+ 2 δέντρα) (100%)

Αμπέλια: 4 (66,66%)

Κλήροι που διαθέτουν οπωροφόρα: 1 (16,66%)

Κλήροι με δασική ή θαμνώδη βλάστηση και κυπαρίσσια: 2 (33,33%)

Κλήροι με κτίσματα και άλλα έργα υποδομής: 3 (50%)

2. Αποδόσεις

Αναφέρονται 7 αρχικοί συνεισφορείς. Μόνο όμως σε 2 περιπτώσεις (κλήροι 1³⁶ και 2³⁷), μπορούμε να εικάσουμε ότι προέρχονται από ενιαία κανισκεψία, με αρχικούς νομείς (1631) τους Γιάννη Λύβερη και Θοδωρή Τυροφά.

Στο κατάστιχο του 1786, αναφέρονται μόνο 6 κλήροι, οι τέσσερις από τους οποίους είναι καταπατημένοι. Επίσης, καταγράφονται 2 ελιές, ένας κήπος, ένα χωράφι και ένα γκρεμισμένο σπίτι, χωρίς αρίθμηση.

Για πέντε από τους έξι καταγεγραμμένους κλήρους, οι «πρακτικοί» δηλώνουν άγνοια για τις αποδόσεις του 1631. Σε μία περίπτωση, (κλήρος 1), το ¼ του 1631 μετατρέπεται σε απόδοση σε είδος (1 μισούρα και 1 καφκία στάρι ετησίως). Στη δεύτερη (κλήρος 4³⁸), η απόδοση είναι 100 άσπρα και 1 λίτρα κερι.

³⁶ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 97 recto – verso.

³⁷ Ο. π., σελ. 97 verso.

³⁸ Ο. π., σελ. 97 verso – 98 recto.

Δ. Κανακάδες

1. Καλλιέργειες

Σύνολο κλήρων: 120

Καλλιεργημένοι: 86 (71,66%)

Ακαλλιεργητοι: 52 (43,33%)

Κλήροι που διαθέτουν ελιές: 67 (55,83%)

Αμπέλια: 25 (20,83%)

Εξαμπελωμένοι: 1 (0,83%)

Κλήροι που διαθέτουν οπωροφόρα: 12 (10%)

Κήποι: 3 (εκτός από τους κήπους του χωριού) (2,5%)^{97 verso}.

Κλήροι με δασική ή θαμνώδη βλάστηση και κυπαρίσσια: 23 (19,66%)

Κλήροι με κτίσματα ή άλλα έργα υποδομής: 23 (19,66%)

Οι Κανακάδες βρίσκονται νοτιότερα από τους Λιαπάδες, ανάμεσα στους Λιαπάδες και το Μάρμαρο. Η ανατολική πλευρά του χωριού έχει μέτωπο προς το Λιβάδι του Ρώπα, όπως και οι ακόμη νοτιότεροι Γιαννάδες. Ως προς τον πληθυσμό του χωριού: ο Βλασσόπουλος μας δίνει, για τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, τον εξαιρετικά μικρό αριθμό των 38(!) κατοίκων, κάτι που, με ένα τρόπο, επιβεβαιώνει και η Αναγραφή. Καταγράφονται εδώ 119 κλήροι που τους νέμονται 190 καλλιεργητές, μόνο όμως οι 45 από αυτούς είναι ντόπιοι. Το γεγονός, όπως και στην περίπτωση των Γιαννάδων (αν και εδώ, όπως έχω ήδη σημειώσει, η συμμετοχή των ντόπιων στο σύνολο των συνεισφορέων είναι πολύ μεγάλη) οφείλεται κατά πάσα πιθανότητα στο εξής: καθώς το χωριό γειτονεύει με το Λιβάδι του Ρώπα, έχει μακράν το μεγαλύτερο ποσοστό καλλιεργούμενων κλήρων σε ολόκληρο το φέουδο (86 κλήροι, ήτοι ποσοστό 71,66%, εάν συνυπολογίσουμε στο τοπολόγιο του χωριού το νερόμυλο που βρίσκεται στο δρόμο των Ερμώνων)³⁹. Πρόκειται δηλαδή για το πιο σιτοπαραγωγικό χωριό του φέουδου. Φαίνεται λοιπόν ότι πολλοί κάτοικοι των γειτονικών χωριών, αλλά και της πόλης έχουν τους κλήρους τους που παράγουν στάρι στην περιοχή των Κανακάδων. Από αυτή την άποψη, ενδιαφέρον παρουσιάζει η πληθυσμιακή σύνθεση των συνεισφορέων που καταγράφονται στο κατάστιχο των Κανακάδων, καθώς και η αναλογία τους προς τα καλλιεργούμενα με σιτηρά

³⁹ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωριού Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 175 verso.

χωράφια. Συγκεκριμένα: 35 συνεισφορές κατάγονται από την πόλη της Κέρκυρας και συμμετέχουν στη νομή 87 σιτοπαραγωγών κλήρων, ενώ μόνο 12 από αυτούς έχουν χωράφια που δεν παράγουν καθόλου σιτηρά. 40 καλλιεργητές κατάγονται από τους γειτονικούς Λιαπάδες (πολλούς από τους οποίους θα συναντήσουμε σε άλλα κεφάλαια), όπως για παράδειγμα, ο επιστάτης του φέουδου Γιάννης Μάζης του ποτέ Νικολέττου, ο Θεοδωρής Αγάθος του ποτέ Αθανάση με τη φρατέρνα του⁴⁰, ή ο αντίδικος του Γιάννη Μάζη, στην περίπτωση του εμπρησμού περιουσιακών αγαθών του, Γιάννης Αγάθος του ποτέ Γιώργου – Βιάρου. Από αυτούς, οι 33 συμμετέχουν στη νομή 72 σιτοπαραγωγικών κλήρων. Από τους Λάκωνες κατάγονται 10 συνεισφορές οι οποίοι καλλιεργούν 16 σιτοπαραγωγούς κλήρους. Μάλιστα και οι δέκα νέμονται καλλιεργημένα χωράφια, πράγμα εύλογο, αφού, όπως έχω ήδη επισημάνει, το ορεινό έδαφος των Λακώνων είναι μάλλον απαγορευτικό για τη σιτοκαλλιέργεια. 14 συνεισφορές από τους Δουκάδες συμμετέχουν στη νομή 17 σιτοπαραγωγών κλήρων, ενώ ένας (1), καταγόμενος από τους Μακράδες, στη νομή 4, 2 από το Σκριπερό σε 4, ένας (1) από τις μακρινές Μπενίτσες σε 3.⁴¹ Οι 28 συνεισφορές που κατάγονται από το γειτονικό Μάρμαρο συμμετέχουν στη νομή 19 σιτοπαραγωγών κλήρων, αλλά 18 από αυτούς ασχολούνται με άλλες καλλιέργειες. Ένας (1) μόνο καλλιεργητής από τους 7 Γιανναδίτες που οι περιουσίες τους καταγράφονται στο τοπογραφικό των Κανακάδων συμμετέχει στη νομή 2 σιτοπαραγωγικών κλήρων, ενώ ένας (1) από τους δύο καλλιεργητές που αναφέρεται ως κάτοικος του Σαρόκο καλλιεργεί αντίστοιχα ένα κλήρο με σιτάρι.

Από την παράθεση αυτών των στοιχείων μπορούμε να βγάλουμε τα ακόλουθα συμπεράσματα, τουλάχιστον για τους κατοίκους των 3 γειτονικών χωριών (Λιαπάδες, Μάρμαρο, Γιαννάδες): οι Λιαπαδίτες, στην περιοχή των οποίων καταγράφεται το δεύτερο μικρότερο ποσοστό σιτοκαλλιέργειας σε ολόκληρο το φέουδο (μόλις 24,73%) παράγουν τα σιτηρά τους στα γειτονικά χωριά που βλέπουν προς το Λιβάδι του Ρώπα, με αποτέλεσμα οι κλήροι τους να καταγράφονται στο κατάστιχο αυτών των χωριών, κυρίως των Κανακάδων. Αντίθετα, οι κάτοικοι του Μάρμαρου και των Γιαννάδων, με μέτωπο στο Λιβάδι του Ρώπα και με υψηλότατο ποσοστό σιτοκαλλιέργειας, έχουν τα δικά τους σιτοπαραγωγικά χωράφια πολύ

⁴⁰ Ο οποίος νέμεται πολλούς σιτοπαραγωγικούς κλήρους και στην περιοχή των Λιαπάδων.

⁴¹ Πρόκειται για τον παπά Γιάννη Κουρή του ποτέ Δημήτρη, ο οποίος έχει κτήματα και στην περιοχή των Λιαπάδων και ο οποίος είναι προφανώς «σώγαμπρος», διότι όλα του τα χωράφια προέρχονται από προίκα – «γυναικείο ονόματι».

κοντά στα χωριά τους, για τούτο και αυτά καταγράφονται στα αντίστοιχα τοπογραφικά.

Ως προς τις άλλες καλλιέργειες που καταγράφονται στο τοπογραφικό των Κανακάδων: περίπου στο μέσο όρο του φέουδου (43,33%) βρίσκονται οι γαίες που παραμένουν ακαλλιέργητες. Η ελαιοκαλλιέργεια παρουσιάζει το δεύτερο χαμηλότερο ποσοστό στο φέουδο (55,83%) και τα αμπέλια βρίσκονται στο συντριπτικά χαμηλό ποσοστό του 20,83% (το χαμηλότερο στο φέουδο).⁴² Πολύ μικρό είναι και το ποσοστό των κλήρων στους οποίους έχει διατηρηθεί δασική ή θαμνώδης βλάστηση, καθώς και κυπαρίσσια (23,66%), ενώ, για ένα χωριό με τόσο μικρό πληθυσμό, καταγράφεται σημαντικός αριθμός κτισμάτων: πάνω από 67 σπίτια, 49 από τα οποία είναι μέσα στο χωριό, 13 πηγάδια, 1 «μαγαζί», 1 «φάμπρικες», 5 εκκλησίες – Αγ. Αικατερίνη, Αγ. Ελεούσα, Αγ. Θεόδωρος, Αγ. Στέφανος, Αγ. Γεώργιος (δύο από τις οποίες είναι γκρεμισμένες) - 1 καλύβι, 1 ελαιοτριβείο, 1 κελί εκκλησίας. Ακόμη, ανάμεσα στα κτίσματα του χωριού – αν και εκτός αρίθμησης στο τοπογραφικό – καταγράφεται ένας νερόμυλος στο δρόμο που οδηγεί στους Έρμωνες, μαζί με το σπίτι του μυλωνά. Ο νερόμυλος αυτός βαρύνεται με συγκεκριμένη απόδοση απέναντι στο φέουδο⁴³.

Τέλος, στους Κανακάδες βρίσκεται και το αρχοντικό του φέουδου, με την αυλή του («κούρτη»), μία σιταποθήκη, μία πέργολα, μία κουζίνα και ένα πύργο. Από τα καλλιεργητικά συμβόλαια που συνάπτει ο Ιωάννης Ανδρώνης μαθαίνουμε ότι στην αυλή του αρχοντικού παραδίδονται, σε κάθε σοδειά, τα γεννήματα ή το λάδι που παράγουν οι καλλιεργητές του φέουδου⁴⁴.

Πάντως, η εικόνα του καλλιεργούμενου χώρου, του φυσικού τοπίου και του χωριού στους Κανακάδες είναι λίγο περίεργη: ένα χωριό με μέτωπο σε εκτεταμένη (για τα δεδομένα της Κέρκυρας, εννοείται) πεδιάδα, με υψηλό ποσοστό σιτοκαλλιέργειας, που απαιτεί συνεχή και κοπιώδη ανθρώπινη παρουσία, με εκχερσωμένη τη γύρω ύπαιθρο (όπως μαρτυρά το πολύ χαμηλό ποσοστό δασικής βλάστησης), με αρκετά κτίσματα μέσα και έξω από το χωριό, με έργα υποδομής, με το νερόμυλο να πιστοποιεί και αυτός την επάρκεια των σιτηρών, με το αρχοντικό του φέουδου να δεσπόζει στον οικούμενο χώρο, αλλά, όπως πιστοποιούν

⁴² Φαίνεται εξ άλλου ότι δεν ήταν ποτέ ιδιαίτερα διαδεδομένη, καθώς καταγράφεται μόνο ένας εξαμπελωμένος κλήρος.

⁴³ Βλ. υποσημείωση 39.

⁴⁴ Βλ. Μέρος Α', σελ.51.

τουλάχιστον 2 πηγές με απόσταση 30 περίπου χρόνων μεταξύ τους, η Αναγραφή και ο Βλασσόπουλος, αλλά χωρίς ... κατοίκους!

2. Αποδόσεις

Είδος απόδοσης	1631 (κλήροι 59)	1786 (κλήροι 119)
Κανίσκια	24 (40,68%)	29 (30,46%)
Συγκράτειες	2 (3,39%)	7 (5,88%)
Απροσδιόριστα	1 (1,70%)	18 (15,13%)
Σύνολο εδαφονομίων	27 (45,76%)	54 (45,38%)
Δεκάτη για τη σοδειά	8 (13,56%)	47 (39,50%)
Δεκάτη για κάθε προϊόν	-	2 (1,68%)
Απροσδιόριστη	16 (27,12%)	1 (0,84%)
Σύνολο δεκάτης	24 (40,68%)	50 (42,01%)
Το ¼	12 (18,64%)	47 (39,50%)
Το ¼ με μείωση εδαφονομίου	3 (5,08%)	4 (3,36%)
Σύνολο απόδοσης	15 (25,32%)	51 (42,86%)
Σολιάτικα σε είδος (στάρι)	3 (5,08%)	14 (11,76%)
Σολιάτικα σε είδος (κερί σε εκκλησία)	-	1 (0,84%)
Σύνολο σολιάτικων	3 (0,58%)	15 (12,60%)
Κότα – πίτα	4 (6,78%)	4 (3,36%)
Σολιάτικο σε χρήμα ⁴⁵		

Περνώ στη εξέταση της μεταβολής των αποδόσεων ανάμεσα στις δύο Αναγραφές, η οποία – εκτός ίσως από την περίπτωση του ¼, είναι απόλυτα συμβατή με την εικόνα των καλλιεργειών. Σε αντίθεση με ό,τι συμβαίνει στα περισσότερα

⁴⁵ Αφορά το νερόμυλο στο δρόμο προς τους Έρμωνες και ανέρχεται σε 60 δουκάτα.

χωριά και στο σύνολο του φέουδου, τα εδαφονόμια παρουσιάζουν ελάχιστη μείωση (βλ. σχετικό πίνακα) που οφείλεται στην αύξηση των μη προσδιοριζόμενων εδαφονομιών (εκείνων δηλαδή για τα οποία δεν αναφέρεται αν είναι κανίσκια ή συγκράτειες). Θεωρώ εξ άλλου ότι η εμφανιζόμενη μείωση των κανισκίων (ή και η μικρή αύξηση της συγκράτειας) στον πίνακα των αποδόσεων είναι ασαφής ή/και πλασματική, δεδομένου ότι πολλά εδαφονόμια δεν προσδιορίζονται. Η δεκάτη δεν παρουσιάζει απλώς αντοχή ή μικρή μείωση, αλλά θεαματική αύξηση και, μάλιστα, η δεκάτη επί της σοδειάς, το είδος δηλαδή που, οπουδήποτε αλλού παρουσιάζει μείωση. Ωστόσο, μία θεαματική αύξηση παρουσιάζει και το μέρισμα του $\frac{1}{4}$, πράγμα που υποδηλώνει και μία σχετική αύξηση της ελαιοκαλλιέργειας, σαφέστατα όμως μικρότερη από τα άλλα χωριά.

Αυξάνονται επίσης, αριθμητικά και ποσοστιαία, και τα σολιάτικα. Σε όλες τις περιπτώσεις πρόκειται για σολιάτικα σε είδος, αλλά στη συντριπτική τους πλειοψηφία (14 περιπτώσεις στις 15) αφορούν στάρι, ενώ μόνο σε 1 πρόκειται για απόδοση κεριού σε εκκλησία. Είναι η περίπτωση του κλήρου 78⁴⁶, όπου υπάρχει η εκκλησία του Αγ. Θεοδώρου. Στους Κανακάδες συναντάμε για πρώτη φορά την αναλογία του σολιάτικου. Συνήθως, ο λόγος του όγκου των σιτηρών προς την έκταση του κλήρου είναι το $\frac{1}{4}$, αλλά απαντάται επίσης και το $\frac{1}{2}$ και το $\frac{1}{3}$.

Στο ήμισυ έχει μειωθεί η συμβολική απόδοση της κότας ή/και πίτας (αλλά, έτσι κι αλλιώς, το δείγμα είναι εξαιρετικά μικρό για να βγουν ασφαλή συμπεράσματα), ενώ, τέλος, ο νερόμυλος στους Έρμωνες βαρύνεται με χρηματικό σολιάτικο ίσο με 60 δουκάτα.

Τέλος, στους Κανακάδες υπάρχουν 13 ελεύθεροι κλήροι (10,83%) και μόνο ένα μικρό τμήμα κλήρου καταπατημένο: στον κλήρο υπ' αριθμόν 70⁴⁷, με συνολική έκταση 5 μίζούρια και 1 κουαρταρόλο, ένα καλλιεργημένο κηπάριο, με έκταση 3 κουαρταρόλια, που περιλαμβάνει και μία ελιά.

⁴⁶ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 160 recto.

⁴⁷ Ο. π., σελ. 158 recto.

Η εκκλησία του Αγίου Νικολάου

Η εκκλησία του Αγίου Νικολάου των Κανακάδων, γιους πατρονάτο του φέουδου Μαρτσέλλο, είναι μία από τις πλουσιότερες εκκλησίες της περιοχής. Τα περιουσιακά της στοιχεία (τα οποία είτε νέμεται ως εξαρτημένος καλλιεργητής είτε βρίσκονται στην πλήρη ιδιοκτησία της και τα υπενουικιάζει σε άλλους καλλιεργητές) καταγράφονται ξεχωριστά και αναλυτικά στο κατάστιχο των Κανακάδων. Η καταγραφή αυτή παρουσιάζει ξεχωριστό ενδιαφέρον, διότι αποκαλύπτει την πολυπλοκότητα των σχέσεων ιδιοκτησίας και των εξαρτήσεων από τον ένα καλλιεργητή στον άλλο, στην κερκυραϊκή γη. Πρόκειται για 22 κλήρους, ενώ άλλοι 4 περιλαμβάνονται στο κατάστιχο των Λιαπάδων και ένας βρίσκεται στα σύνορα με τους Γαρδελάδες.

Στην Αναγραφή, επισημαίνεται ότι, για όλα της τα αγαθά, η εκκλησία του Αγίου Νικολάου των Κανακάδων πληρώνει στο φέουδο Μαρτσέλλο κάθε χρόνο 8 μίζουρες στάρι, όπως προκύπτει από το συμβόλαιο που έχει συναφθεί στις 16 Ιανουαρίου του 1615, από το συμβολαιογράφο – ιερέα Σπυρίδωνα Θεοφύλακτο⁴⁸. Επίσης, πέρα από το συμβόλαιο αυτό, η Αναγραφή χρησιμοποιεί ως συμπληρωματική πηγή την Αναγραφή των αγαθών της εκκλησίας που συντάχθηκε το 1715, καθώς και άλλα συμβόλαια, προγενέστερα ή μεταγενέστερα, με τα οποία ρυθμίζονται οι σχέσεις μεταξύ εκκλησίας – φέουδου – κολλόνων της εκκλησίας.

- Μέσα στους κλήρους υπ' αριθμόν 25⁴⁹ και 26⁵⁰ του κατάστιχου των Κανακάδων, ο Γιάννης Αγάθος του ποτέ Γιώργου από τους Λιαπάδες, επονομαζόμενος Βιάρος⁵¹, διαθέτει καλλιεργημένο χωράφι, με έκταση 2,5 μίζουρες. Πρόκειται για το ένα από τα πέντε χωράφια που κληροδότησε στην εκκλησία ο ποτέ Σταμούλης Περδικομάτης, όπως προκύπτει από τη διαθήκη του, με ημερομηνία 24 Απριλίου 1706 (συμβολαιογράφος Δουλής Δόϊκας), αλλά και από την Αναγραφή των αγαθών της εκκλησίας του 1715. Τα πέντε αυτά χωράφια δόθηκαν, με τον όρο να πληρώνει ετήσιο σολιάτικο, στον ποτέ παπά Αναστάση Περδικομάτη του ποτέ Νικολού. Το σολιάτικο αυτό, όπως

⁴⁸ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 176 recto.

⁴⁹ Ο. π. σελ. 176 recto – verso.

⁵⁰ Ο. π.

⁵¹ Η περίπτωση του θα μας απασχολήσει αναλυτικά παρακάτω, όχι μόνο για τα περιουσιακά του στοιχεία, αλλά και για τον τρόπο με τον οποίο είναι οργανωμένη η οικογένειά του, καθώς και για τη σύγκρουσή του με το συγχωριανό του Γιάννη Μάζη, του ποτέ Νικολέττου.

προκύπτει από το συμβόλαιο με ημερομηνία 5 Ιανουαρίου 1709⁵², που συντάχθηκε από το συμβολαιογράφο Ιωάννη Φλώρο, ήταν χρηματικό και ανερχόταν σε 20 λίτρες και 10 γαζέτες ετησίως. Από το κατάστιχο του 1786, φαίνεται ότι οι επίτροποι του βαρώνου δεν αναγνωρίζουν τη νομιμότητα του συμβολαίου και επιφυλάσονται να τη διερευνήσουν. Το 1786, ο Γιάννης Αγάθος του ποτέ Βιάρου δεν αποδίδει τίποτε στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου, διότι το συγκεκριμένο σολιάτικο πληρώνεται από καλλιεργητή άλλου κλήρου (βλ. παρακάτω) και τελεί μόνο προς το φέουδο.

- Το ίδιο καθεστώς ισχύει και για τον κλήρο υπ' αριθμόν 27⁵³, ο οποίος είναι καλλιεργημένος, έχει έκταση 1 μίζούρα και ένα κουαρταρόλο και τον νέμεται ο σινιόρ Σπυρίδων Βλάϊκος του ποτέ Αρσενίου από την πόλη της Κέρκυρας.
- Στον κλήρο υπ' αριθμόν 48⁵⁴, η εκκλησία του Αγίου Νικολάου νέμεται 1 ελιά, για την οποία πληρώνει το ¼ στο φέουδο. Η πληροφορία αυτή αντίκειται στην πληροφορία που αντλούμε αμέσως παραπάνω, περί απόδοσης πάγιου σολιάτικου από την εκκλησία προς το φέουδο, για το σύνολο των αγαθών της. Μαθαίνουμε τέλος ότι τη συγκεκριμένη ελιά είχε αφήσει στην εκκλησία η Ασημίνα Μουμούρη, χήρα Χαλικιά.
- Ο κλήρος υπ' αριθμόν 53⁵⁵, με έκταση 42 μίζούρες είναι ελεύθερος και ανήκει εξ ολοκλήρου στην εκκλησία, πράγμα το οποίο δηλώνεται ήδη από την Αναγραφή του 1631.⁵⁶ Ο κλήρος αυτός είναι χωρισμένος σε τέσσερα τμήματα που δηλώνονται στο κατάστιχο με τα τέσσερα πρώτα γράμματα του λατινικού αλφαβήτου. Το καθένα από αυτά είναι παραχωρημένο σε διάφορους καλλιεργητές:
- Το τμήμα που αντιστοιχεί στο γράμμα Α⁵⁷ έχει έκταση 14 μίζούρες, είναι κατά ένα μέρος καλλιεργημένο, κατά ένα μέρος αμπελωμένο και περιλαμβάνει 101 ελιές (παλιότερα υπήρχαν περισσότερες, αλλά ξεριζώθηκαν), μερικά οπωροφόρα δέντρα και κυπαρίσσια. Στον κλήρο αυτό ενώνονται 3 παλιότεροι: το χωράφι που, κατά το 1715 (σύμφωνα με την τότε Αναγραφή της εκκλησίας) νέμονταν οι κληρονόμοι του ποτέ Νικολού Περδικομάτη, μαζί με ελιές πλήρους

⁵² Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, 176 recto – 176 verso.

⁵³ Ο. π., σελ. 176 verso.

⁵⁴ Ο. π.

⁵⁵ Ο. π., σελ. 176 verso – 177 recto.

⁵⁶ Ο. π., 176 verso.

⁵⁷ Ο. π., σελ. 176 verso – 177 verso.

κυριότητας της εκκλησίας, τις οποίες τότε νεμόταν ο ποτέ σινιόρ Ιωάννης Βούλγαρις· το χωράφι που, την ίδια εποχή, νεμόταν ο ποτέ Αλεβίζος Δοϊκάς, ως προικώο («γυναικείω ονόματι»)· και, τέλος, το χωράφι που νεμόταν ο ποτέ Νικολέττος Κόντης, επίσης ως προικώο. Σύμφωνα με την Αναγραφή της εκκλησίας, οι συνεισφορές είναι υποχρεωμένοι να πληρώνουν το $\frac{1}{4}$ από κάθε προϊόν, εκτός από τους κληρονόμους του ποτέ Νικολού Περδικομάτη, που βαρύνονται επί πλέον με ετήσια απόδοση 1 πλήρους μίζούρας σιταριού. Είναι πάντως μία από τις σπανιότερες περιπτώσεις όπου το $\frac{1}{4}$ επιβαρύνει όχι μόνο τις ελιές και τα αμπέλια, αλλά και τα σιτηρά.

- Στο ίδιο τμήμα του κλήρου, η εκκλησία διαθέτει στην πλήρη κυριότητά της 3 ελιές.
- Στο ίδιο πάντα τμήμα, περιλαμβάνεται αμπέλι, έκτασης 1 μίζούρας και μίας καφκίας περίπου, που περιλαμβάνει 4 ελιές και λίγα οπωροφόρα. Σύμφωνα με την Αναγραφή της εκκλησίας του 1715, το συγκεκριμένο χωράφι αποτελεί τμήμα των κλήρων που δόθηκαν στην εκκλησία από τον ποτέ Σταμούλη Περδικομάτη, όπως έχουμε ήδη συναντήσει στους κλήρους 25, 26 και 27 και τα οποία δόθηκαν από την εκκλησία στον ποτέ παπά Αναστάση Περδικομάτη του ποτέ Νικολού, με την υποχρέωση να πληρώνει σολιάτικο.⁵⁸ Ο συνεισφορέας του 1786 (κληρονόμοι ποτέ Σταμου Περδικομάτη) πληρώνουν στην εκκλησία το $\frac{1}{4}$ για κάθε προϊόν, το μερίδιό τους από το σιτάρι που αναλογεί στους κληρονόμους του Νικολού Περδικομάτη και 20 λίτρες μετρητά, που αντιστοιχούν στο σολιάτικο που πρόεβλεπε το συμβόλαιο του 1709.
- Το τμήμα που αντιστοιχεί στο γράμμα Β⁵⁹ έχει έκταση 20 μίζούρες, είναι κατά το μεγαλύτερο μέρος καλλιεργημένο και, κατά μικρό μέρος, αμπέλι και περιλαμβάνει 3 ελιές και πολλά κυπαρίσσια. Κατά την εποχή της Αναγραφής της εκκλησίας το 1715, υπήρχαν σε αυτή τη θέση τρεις κλήροι τους οποίους νέμονταν οι ποτέ Δημήτρης Περδικομάτης ποτέ παπά Φώτιου, ο ποτέ Δημήτρης Μουμούρης (ως προίκα) και ο ποτέ Χριστόδουλος Περδικομάτης του ποτέ Δήμου. Σύμφωνα με την Αναγραφή του 1715, οι συνεισφορές βαρύνονται με

⁵⁸ Στο σημείο αυτό, υπάρχει μία ασάφεια στο κατάστιχο: ενώ στις περιπτώσεις των κλήρων 25 και 26, αναφέρεται ως ημερομηνία σύναψης του συμβολαίου παραχώρησης προς τον παπά Αναστάση Περδικομάτη των συγκεκριμένων κλήρων, η 5^η Ιανουαρίου του 1709, σε αυτό το σημείο αναφέρεται η 5^η Ιουνίου του ίδιου έτους. (Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας,, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, 177 verso).

⁵⁹ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 177 verso.

την απόδοση του $\frac{1}{4}$ για κάθε προϊόν, ενώ οι κληροόμενοι του Δήμου Περδικομάτη πληρώνουν επιπλέον μισό μίζουρι στάρι ετησίως. Οι 3 ελιές βρίσκονται στην πλήρη κυριότητα της εκκλησίας.

- Το τμήμα που αντιστοιχεί στο γράμμα C⁶⁰ είναι αμπέλι και έχει έκταση 4,5 μίζούρες. Σύμφωνα με την Αναγραφή του 1715, οι πάροικοι της εκκλησίας οφείλουν να πληρώνουν το $\frac{1}{4}$ για κάθε προϊόν, αλλά και μισή πλήρη μίζουρα στάρι ετησίως.
- Τέλος, το τμήμα που αντιστοιχεί στο γράμμα D⁶¹ είναι επίσης αμπέλι, περιλαμβάνει κυπαρίσσια και έχει έκταση 3,5 μίζούρες. Οι επιβαρύνσεις των καλλιεργητών είναι οι ίδιες με εκείνες του προηγούμενου τμήματος.
- Ο κλήρος υπ' αριθμόν 60⁶² είναι ελεύθερος, στην πλήρη κυριότητα του φέουδου. Από αυτόν, σύμφωνα με την Αναγραφή του 1715, στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου ανήκει ένα ακαλλιέργητο χωράφι που περιλαμβάνει 42 ελιές και έχει έκταση 6 μίζούρες και ένα κουαρταρόλο. Οι καλλιεργητές που τελούν στην εκκλησία οφείλουν να πληρώνουν ετήσιο σολιάτικο 1 πλήρη μίζουρα στάρι.
- Ο κλήρος 61⁶³ είναι ελεύθερος, πλήρους ιδιοκτησίας της εκκλησίας. Πρόκειται για μια έκταση 5 μίζούρες περίπου, της οποίας το μεγαλύτερο τμήμα είναι ακαλλιέργητο και ένα μικρότερο καλλιεργημένο και περιλαμβάνει 40 ελιές, από τις οποίες οι δύο βρίσκονται στην πλήρη κυριότητα της εκκλησίας. Οι πάροικοι της εκκλησίας πληρώνουν το $\frac{1}{4}$ για κάθε προϊόν, η Αναγραφή όμως του 1715 προβλέπει και 2 πλήρη κουαρταρόλια στάρι ετησίως.
- Στον κλήρο υπ' αριθμόν 64⁶⁴, η εκκλησία διαθέτει μία ελιά που βρίσκεται στο χωράφι του παπά Νικόλαου Κασιμάτη και για την οποία πληρώνει στο φέουδο ετήσιο σολιάτικο.
- Στον κλήρο υπ' αριθμόν 68⁶⁵, η εκκλησία διαθέτει 3 ελιές, στο χωράφι των Πέτρου και Σπυρίδωνα Κασιμάτη, για τις οποίες πληρώνει στο φέουδο το $\frac{1}{4}$.

---

⁶⁰ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 178 recto.

⁶¹ Ο. π.

⁶² Ο. π., σελ. 178 recto – 178 verso.

⁶³ Ο. π., σελ. 178 verso – 179 recto.

⁶⁴ Ο. π., σελ. 179 recto.

⁶⁵ Ο. π., σελ. 179 recto.

- Στον κλήρο υπ' αριθμόν 70⁶⁶, η εκκλησία διαθέτει μια ελιά, για την οποία πληρώνει στο φέουδο το ¼.
- Στον κλήρο υπ' αριθμόν 77⁶⁷, η εκκλησία νέμεται 2 ελιές, στο χωράφι του Δημήτρη Λιβαθηνού του ποτέ Σπύρου, για τις οποίες πληρώνει στο φέουδο επίσης το ¼.
- Στον κλήρο υπ' αριθμόν 79⁶⁸, η εκκλησία νέμεται μισή ελιά (την άλλη μισή νέμεται ο Τζοβάνι Μπατίστας Στρατηγός από την πόλη της Κέρκυρας) για την οποία πληρώνει στο φέουδο το ¼.
- Επίσης, στον κλήρο υπ' αριθμόν 83⁶⁹, η εκκλησία νέμεται 2 ελιές, στο χωράφι του Γιαννάκη Μουμούρη του ποτέ παπά Δημήτρη, για τις οποίες πληρώνει στο φέουδο το ¼.
- Ο κλήρος υπ' αριθμόν 86⁷⁰ είναι ελεύθερος, στην πλήρη κυριότητα της εκκλησίας. Πρόκειται για μια βραχώδη έκταση 8 μίζούρες περίπου, μικρό μέρος της οποίας είναι καλλιεργημένο, ένα τμήμα είναι καλλιεργήσιμο και περιλαμβάνει 68 ελιές (τρεις έχουν ξεριζωθεί). Οι πάροικοι της εκκλησίας πληρώνουν για τα αγαθά τους το ¼ κάθε προϊόντος.
- Στον κλήρο υπ' αριθμόν 87⁷¹, η εκκλησία νέμεται 8 ελιές, 5 από τις οποίες βρίσκονται στο χωράφι της οικογένειας Παγιάτη και 3 στο χωράφι του Σπύρου Περδικομάτη του ποτέ Στάμου και για τις οποίες η εκκλησία πληρώνει δεκάτη στο φέουδο.
- Ο κλήρος υπ' αριθμόν 89⁷² είναι ελεύθερος, στην πλήρη κυριότητα της εκκλησίας, ήδη από το 1631. Είναι μία έκταση 16 περίπου μίζούρες, κατά ένα τμήμα καλλιεργημένη, κατά άλλο ακαλλιεργητη, που περιλαμβάνει 94 ελιές (παλιότερα ήσαν περισσότερες, αλλά ξεριζώθηκαν), μία νεραντζιά, την υπό κατασκευή εκκλησία του Αγίου Νικολάου και μία στέρνα με καθαρό νερό. Στο χωράφι, η εκκλησία διαθέτει 17 ελεύθερες ελιές, ενώ, σύμφωνα με την Αναγραφή του 1715, οι πάροικοί της πληρώνουν το ¼ για κάθε ποϊόν.

---

⁶⁶ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχεϊόν Εγγωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 179 recto.

⁶⁷ Ο. π.

⁶⁸ Ο. π.

⁶⁹ Ο. π., σελ. 179 verso.

⁷⁰ Ο. π.

⁷¹ Ο. π.

⁷² Ο. π., σελ. 179 verso – 180 verso.

- Στον κλήρο υπ' αριθμόν 92⁷³, η εκκλησία έχει την πλήρη κυριότητα μιας ελιάς, στο χωράφι του Δημήτρη Ξανθόπουλου του ποτέ Ιωάννη.
- Επίσης, στον κλήρο υπ' αριθμόν 95⁷⁴ που είναι ελεύθερος, η εκκλησία διαθέτει 2 ελεύθερες ελιές, στο χωράφι των αδελφών Κασιμάτη.
- Άλλες 3 ελιές, ιδιοκτησίας της εκκλησίας, βρίσκονται στον κλήρο υπ' αριθμόν 96⁷⁵.
- Από τον κλήρο υπ' αριθμόν 97⁷⁶, η εκκλησία νέμεται μία ακαλλιέργητη, βραχώδη έκταση 3 μισούρες περίπου, που περιλαμβάνει 29 ελιές και την υπενοικιάζει στον παπά Τζώρτζη Κασιμάτη του ποτέ παπά Μάρκου. Πρόκειται για ένα από τα 5 τμήματα τα οποία κληροδοτήθηκαν στην εκκλησία από τον ποτέ Σταμούλη Περδικομάτη (βλ. κλήρος υπ' αριθμόν 53). Το 1786, ο παπά Τζώρτζης Κασιμάτης δεν πληρώνει τίποτε στην εκκλησία, διότι το προβλεπόμενο από το συμβόλαιο σολιάτικο πληρώνεται καθ' ολοκληρίαν από τους συνεισφορείς του κλήρου 53. Τελεί όμως προς το φέουδο.⁷⁷
- Στον κλήρο υπ' αριθμόν 99⁷⁸, η εκκλησία διαθέτει 3 ελεύθερες ελιές, στο χωράφι του Στάμου Περδικομάτη και της φρατέρννας του.
- Στον κλήρο υπ' αριθμόν 100⁷⁹, η εκκλησία νέμεται 3 ελιές, για τις οποίες πληρώνει στο φέουδο το ¼ της παραγωγής.
- Στον ίδιο κλήρο, ο Άγιος Νικόλαος διαθέτει ένα χωράφι το οποίο νέμεται ο παπά Νικόλαος Κασιμάτης του ποτέ Ιωάννη. Πρόκειται για μία έκταση ίση με 3 μισούρες και 1 κουαρταρόλο, που περιλαμβάνει 12 ελιές και που αποτελεί τμήμα των 5 χωραφιών που κληροδοτήθηκαν στην εκκλησία από το Σταμούλη Περδικομάτη, το 1706. Όπως και στην περίπτωση του κλήρου 97, ο πάροικος της εκκλησίας δεν πληρώνει τίποτε προς την ίδια, αντίθετα τελεί προς το φέουδο.⁸⁰
- Στον κλήρο υπ' αριθμόν 115⁸¹, η εκκλησία διαθέτει μία ελεύθερη ελιά στο χωράφι του Ιωάννη Σαμικού του ποτέ Νικολάου.

⁷³ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγγωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 180 verso.

⁷⁴ Ο. π.

⁷⁵ Ο. π.

⁷⁶ Ο. π.

⁷⁷ Ο. π., σελ. 180 verso.

⁷⁸ Ο. π.

⁷⁹ Ο. π., σελ. 180 verso – 181 recto.

⁸⁰ Ο. π., 181 recto.

⁸¹ Ο. π.

- Ο κλήρος 119⁸² βρίσκεται μέσα στο χωριό. Εκεί, ο Άγιος Νικόλαος διαθέτει ένα σπίτι, το οποίο νέμεται ο Αναστάσης Περδικομάτης του ποτέ Στάμου. Σύμφωνα με συμβόλαιο που έχει συνάψει ο Ιωάννης Ανδρόνης στις 15 Αυγούστου του 1784, υποχρεώνεται να καταβάλλει στην εκκλησία ετήσιο χρηματικό σολιάτικο 12 λίτρες μετρητά.⁸³
- Ωστόσο, η εκκλησία του Αγίου Νικολάου διαθέτει κλήρους και στην περιοχή των Λιαπάδων. Στο τέλος του κατάστιχου των Κανακάδων, όπου αποδελτιώνεται η περιουσία του Αγίου Νικολάου, γίνεται αναφορά και σε αυτούς τους κλήρους (οι οποίοι εννοείται ότι καταγράφονται και στο κατάστιχο των Λιαπάδων). Οι παραπομπές που δίνω εδώ αναφέρονται στο κατάστιχο των Κανακάδων. Αναλυτικά:
- Ο κλήρος υπ' αριθμόν 12⁸⁴ των Λιαπάδων είναι ελεύθερος, πλήρους ιδιοκτησίας της εκκλησίας. Είναι μια έκταση 16 μισούρες περίπου, που περιλαμβάνει αμπέλι, λόγγο, 145 ελιές και κυπαρίσσια. Σύμφωνα με την αναγραφή της εκκλησίας του 1715, οι συνεισφορείς είναι υποχρεωμένοι να πληρώνουν στην εκκλησία το $\frac{1}{4}$ για κάθε προϊόν και 1,5 πλήρη μισούρα στάρι ετησίως.⁸⁵
- Ο κλήρος υπ' αριθμόν 47⁸⁶ των Λιαπάδων ανήκει επίσης πλήρως στην εκκλησία. Είναι μία έκταση 6 περίπου μισούρες, κατά το μεγαλύτερο μέρος της αμπελωμένη, και κατά μικρό τμήμα καλλιεργημένη και λογγώδης που περιλαμβάνει 22 ελιές. Σύμφωνα με την Αναγραφή του 1715, οι συνεισφορείς είναι υποχρεωμένοι να πληρώνουν στην εκκλησία το $\frac{1}{4}$. Σύμφωνα πάντως με το κατάστιχο των Λιαπάδων, είναι υποχρεωμένοι να καταβάλλουν το $\frac{1}{4}$ για τις ελιές και τα αμπέλια και δεκάτη για τη σοδειά.⁸⁷
- Επίσης, ελεύθερος είναι ο κλήρος υπ' αριθμόν 62⁸⁸, με έκταση 6 περίπου μισούρες, κατά ένα μέρος καλλιεργήσιμο και κατά ένα μέρος ακαλλιεργητο, που περιλαμβάνει 60 ελιές. Σύμφωνα με την Αναγραφή του 1715, οι πάροικοι

⁸² Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχεῖον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 181 recto.

⁸³ Ο. π.

⁸⁴ Ο. π., σελ. 181 recto – 181 verso.

⁸⁵ Στο κατάστιχο των Λιαπάδων, αναφέρεται μόνο το $\frac{1}{4}$. (Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχεῖον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 7 recto).

⁸⁶ Ο. π., σελ. 181 verso.

⁸⁷ Ο. π., σελ. 14 recto.

⁸⁸ Ο. π., σελ. 181 verso – 182 recto.

είναι υποχρεωμένοι να πληρώνουν στην εκκλησία το $\frac{1}{4}$ από κάθε προϊόν. Το κατάστιχο των Λιαπάδων δεν αναφέρει τη συγκεκριμένη επιβάρυνση.⁸⁹

- Αλλά και ο κλήρος υπ' αριθμόν 63⁹⁰ βρίσκεται στην πλήρη κυριότητα της εκκλησίας. Τον καλλιεργεί ο Αναστάσης Μάζης του ποτέ Σταμάτη. Έχει έκταση 1 μισούρα και 1 κουαρταρόλο περίπου, ο μισός είναι καλλιεργημένος και ο μισός αμπέλι, ενώ περιλαμβάνει 17 κεντρωμένες ελιές. Σύμφωνα με την Αναγραφή του 1715, ο πάροικος είναι υποχρεωμένος να καταβάλλει στην εκκλησία το $\frac{1}{4}$ για κάθε προϊόν.
- Ακόμη, σε χωράφι του Αντώνη Αγάθου του ποτέ Δημήτρη, επονομαζόμενου Γιαμπάνη, η εκκλησία διαθέτει 1 ελεύθερη ελιά⁹¹.
- Τέλος, στα όρια των Γαρδελάδων, η εκκλησία διαθέτει ένα ελεύθερο κτήμα το οποίο νέμεται ο σινιόρ Ιωάννης Σαμικός του ποτέ Νικολάου από την πόλη της Κέρκυρας. Πρόκειται για καλλιεργήσιμη έκταση μιας περίπου μισούρας, που περιλαμβάνει 2 παλιές ελιές, σημαδεμένες με σταυρό. Σύμφωνα με την Αναγραφή του 1715, ο συνεισφορέας οφείλει να πληρώνει στην εκκλησία το $\frac{1}{4}$ για κάθε προϊόν⁹².

Ε. Κορακιάνα

1. Καλλιέργειες

Σύνολο κλήρων: 40

Καλλιεργημένοι: 8 (20%)

Ακαλλιεργητοι: 30 (75%)

Κλήροι που διαθέτουν ελιές: 37 (92,5%)

Αμπέλια: 19 (47,5%)

Εξαμπελωμένοι: 3 (7,5%)

Κλήροι που διαθέτουν οπωροφόρα: 8 (20%)

Κλήροι με δασική ή θαμνώδη βλάστηση και κυπαρίσσια: 17 (42,5%)

Κλήροι με κτίσματα ή άλλα έργα υποδομής: 11 (27,5%)

⁸⁹ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχεῖον Εγγωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, 19 recto.

⁹⁰ Ο. π., σελ. 182 recto.

⁹¹ Ο. π.

⁹² Ο. π., σελ. 182 recto – 182 verso.

Η Κορακιάνα είναι πολύ μεγάλο χωριό. Σύμφωνα με την απογραφή που παραθέτει ο Βλασσόπουλος, στις αρχές του 19^{ου} αιώνα έχει 1054 κατοίκους. Επίσης, βρίσκεται αρκετά μακριά από τα υπόλοιπα χωριά του φέουδου, προς την ανατολική ακτή του νησιού. Ελάχιστοι λοιπόν κλήροι, σε σχέση τουλάχιστον με το συνολικό πληθυσμό του χωριού τελούν στο φέουδο Μαρτσέλλο: μόνο σαράντα, καλλιεργούμενοι από 57 παρόικους, 27 από τους οποίους είναι ντόπιοι. Ακόμη, στην Κορακιάνα συναντάμε πολύ διαφορετικά επώνυμα από αυτά που βρίσκουμε σε όλα σχεδόν τα δυτικά χωριά του φέουδου, κάτι που φανερώνει και μια μεγαλύτερη απόσταση, όχι μόνο χωροταξική, αλλά και από την πλευρά της διάρθρωσης του πληθυσμού, σε σχέση με τα χωριά αυτά. Ο πρώτος⁹³ από τους κλήρους που περιλαμβάνεται στο τοπογραφικό της Κορακιάνας περιέχει την εκκλησία του Αγίου Γεωργίου του Υψηλού, *jus patronato* του φέουδου, στον οποίο τελεί το σύνολο των παροίκων των οποίων οι κλήροι καταγράφονται στα τοπογραφικά των χωριών και οικισμών Βάτο, Κεφαλόβρυσο, Συναράδες, Κυρά Χρυσικού, Βαρυπατάδες, Καλαφατιώνες, Καστελλάνοι, Ποταμός, Πέλεκας και του «μπόργκου» της Αλεπούς. Από τον κλήρο υπ' αριθμόν 2⁹⁴ και μετά, τα χωράφια τελούν κανονικά στο φέουδο. Βρίσκονται όλα στη θέση Βρύση και οι πηγές για την τεκμηρίωση της υπαγωγής τους στο φέουδο Μαρτσέλλο είναι, εκτός από την Αναγραφή του 1631, και ένα συμβόλαιο με ημερομηνία 25 Οκτωβρίου του 1614, που συνήψε νοτάριος παπά Σπυρίδων Θεοφύλακτος.

Βέβαια, το δείγμα είναι εξαιρετικά μικρό και έχει αξία όχι τόσο ως προς την ανασύνθεση του φυσικού και οικονομικού τοπίου της Κορακιάνας – κάτι που εύκολα μπορεί να επιτευχθεί στην περίπτωση των Λιαπάδων, των Γιαννάδων ή των Κανακάδων – αλλά στο βαθμό που μπορεί να καταδείξει τη συμμετοχή κάθε χωριού στη συνολική εικόνα των καλλιεργειών του φέουδου και των αποδόσεων που απορρέουν από αυτές. Οι κλήροι λοιπόν της Κορακιάνας που τελούν στο φέουδο Μαρτσέλλο παρουσιάζουν το μικρότερο ποσοστό σιτοκαλλιέργειας στο σύνολο του φέουδου (8 κλήροι, δηλαδή ποσοστό μόνο 20%). Αντίστοιχα, το ποσοστό των ακαλλιέργητων κλήρων είναι το συντριπτικά μεγαλύτερο σε ολόκληρο το φέουδο (30 κλήροι, ποσοστό 75%). Σε 37 κλήρους υπάρχουν ελιές, δηλαδή στο εξαιρετικά

⁹³ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1810, σελ. 46 recto.

⁹⁴ Ο. π.

μεγάλο ποσοστό του 92,5%, το μεγαλύτερο του φέουδου⁹⁵, ενώ στο μέσο όρο περίπου βρίσκεται η αμπελοκαλλιέργεια (19 κλήροι, ποσοστό 47,5%). Το μικρό ωστόσο αυτό δείγμα είναι, από μια άλλη πλευρά, απόλυτα επιβεβαιωτικό του γεγονότος ότι, όσο εξαπλώνεται η ελαιοκαλλιέργεια, τόσο εγκαταλείπεται η καλλιέργεια του σιταριού.

Ανάμεσα στα κτίσματα του χωριού που είναι αρκετά, ξεχωρίζω το γεγονός ότι υπάρχουν 3 ελαιοτριβεία (θαρρώ περισσότερα από όσα αποδελτιώνω σε οποιοδήποτε άλλο χωριό), καθώς και το ότι υπάρχουν ερείπια υποδομών που μαρτυρούν παλαιότερη άσκηση άλλων επιτηδευμάτων και δραστηριοτήτων: για παράδειγμα, υπάρχουν ερείπια ενός παλιού καμινιού.

2. Αποδόσεις

Είδος απόδοσης	1631 (κλήροι 29)	1786 (κλήροι 40)
Κανίσκια	-	-
Συγκράτειες	1 (3,45%)	5 (12,5%)
Απροσδιόριστα	1 (3,45%)	3 (7,5%)
Σύνολο εδαφονομιών	2 (6,90%)	8 (20%)
Δεκάτη για τη σοδειά	1 (3,45%)	-
Δεκάτη για κάθε προϊόν	7 (24,14%)	13 (32,5%)
Απροσδιόριστη	1 (3,45%)	-
Για ελιές	-	1 (2,5%)
Σύνολο δεκάτης	9 (31,03%)	14 (35%)
Το ¼ για πιθανές εμφυτεύσεις	1 (3,45%)	-
Το ¼ για κάθε προϊόν	3 (10,35%)	5 (12,5%)
Απροσδιόριστο	1 (3,45%)	-
Το ¼ (για μεμονωμένες ελιές)	1 (3,45%)	-
Σύνολο απόδοσης	6 (20,69%)	5 (12,5%)

⁹⁵ Δεν συνυπολογίζω το 100% των Δουκάδων, λόγω του εξαιρετικά μικρού αριθμού των κλήρων.

Σολιάτικα σε είδος	8 (27,59%)	8 (20%)
Σολιάτικα σε χρήμα	4 (13,79%)	3 (7,5%)
Σε χρήμα και κότα	1 (3,45%)	1 (2,5%)
Σε χρήμα και είδος	-	1 (2,5%)
Σε κότα	1 (3,45%)	-
Σύνολο σολιάτικων	14 (48,28%)	13 (32,5%)
Χρηματικό ποσό	2 (6,9%)	2 (5%)
Κερί	1 (3,45%)	1 (7,5%)
Το ½ για ελιές	1 (3,45%)	3
Το 1/3 για ελιές	-	1 (2,5%)

Ως προς τις αποδόσεις τώρα, παρατηρούμε ορισμένες διαφοροποιήσεις, σε σχέση με τα υπόλοιπα χωριά. Κατ' αρχήν, ως προς τα εδαφονόμια: αν και είναι εξαιρετικά λίγα, παρουσιάζουν πάντως σημαντική αύξηση από την Αναγραφή του 1631. Συγκεκριμένα, από 2 μόνο που συναντάμε στην Αναγραφή του 1631 (ποσοστό 6,90%) ανεβαίνουν σε 8 το 1786 (ποσοστό 20%). Και στις 2 Αναγραφές απουσιάζουν εντελώς τα κανίσκια, ενώ παρατηρείται αύξηση και της συγκράτειας αλλά και των εδαφονομίων των οποίων το είδος δεν προσδιορίζεται. Παρατηρείται επίσης μικρή συνολική αύξηση της δεκάτης (από 31,03% σε 35%), η οποία οφείλεται στην αύξηση της δεκάτης για κάθε προϊόν, ενώ η δεκάτη για τη σοδειά, που βάρυνε μόνο ένα κλήρο το 1631 εξαφανίζεται εντελώς το 1786. Επίσης, σε μία περίπτωση, το 1786, η δεκάτη βαρύνει μόνο τις ελιές: πρόκειται για τον κλήρο 34⁹⁶, μέσα στον οποίο, εκτός από αμπέλι, υπάρχουν 5 παλιές ελιές· αυτές είναι που βαρύνονται με δεκάτη.

Απροσδόκητα για το μεγάλο ποσοστό της ελαιοκαλλιέργειας, παρατηρείται μείωση του μερίσματος του ¼: από 20,69% το 1631, πέφτει στο 12,5% το 1786. Ακόμη, είναι το χωριό με το μεγαλύτερο ποσοστό σολιάτικων σε ολόκληρο το φέουδο, αν και αυτό υφίσταται σημαντική μείωση: από 48,28% το 1631, πέφτει στο

⁹⁶ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1810, σελ. 51 verso – 52 recto.

32,5% το 1786. Εντύπωση προκαλεί και η μείωση των σολιάτικων σε χρήμα, από το 13,79% το 1631, σε 7,5% το 1786. Επίσης, από τον κλήρο υπ' αριθμόν 20⁹⁷, γίνεται σαφές ότι το σολιάτικο, ανεξάρτητα από το αν αποδίδεται σε είδος ή σε χρήμα, αφορά μόνο τη σιτοκαλλιέργεια (ή και τα κτίσματα, όπως έχουμε δει σε άλλα χωριά, αλλά πάντως όχι τις λοιπές καλλιέργειες – ελιές και αμπέλια. Το χωράφι (περίπου 8 μίζούρες) καλλιεργούνταν κατά το 1631 και βαρυνόταν με σολιάτικο. Το 1786 όμως υπάρχει σε αυτόν μόνο αμπέλια, ελιές και κατά ένα μέρος μένει ακαλλιέργητο. Αναφέρει λοιπόν το ελληνικό αντίγραφο της Αναγραφής στη στήλη των επιβαρύνσεων τα ακόλουθα: «*Διά το αντικρύς χωράφιον κατά την Αναγραφήν 1631 μέλη να πλερώνουν σολιάτικο χρονικό στάρι μίζούρια τρία και το δέκατο από κάθε σπαρμόν και πεφιτέβοντάς το μέρος τέταρτο· και διά να εστίν εις το παρόν αμπελομένο εστίν σοσπέζα η πληρωμή του σολιάτικου και πληρώνουν μέρος τέταρτο από κάθε καρπόν*».⁹⁸ Πάντως, τα σολιάτικα της Κορακιάνας αποδίδονται με διάφορους τρόπους: σε είδος,⁹⁹ σε χρήμα, σε είδος και χρήμα ταυτόχρονα, σε χρήμα και κότα, αλλά και μόνο σε ... κότα.

Το 1631, 2 κλήροι βαρύνονται με χρηματική απόδοση, χωρίς να προσδιορίζεται αν πρόκειται για σολιάτικο ή όχι. Η επιβάρυνση αυτή διατηρείται και το 1786, αλλά, βέβαια, λόγω της αύξησης του αριθμού των κλήρων, πέφτει η ποσοστιαία συμμετοχή της στις συνολικές αποδόσεις του χωριού προς το φέουδο από 6,9% σε 5%. Τέλος, σε 3 κλήρους εμφανίζεται η απόδοση του ½ για τις ελιές, άλλος βαρύνεται με το 1/3 για παλιές ελιές, το 1786, και ένας ακόμη βαρύνεται με την απόδοση ποσότητας κεριού.

Στην Κορακιάνα, κανένας κλήρος δεν καταγράφεται ως ελεύθερος, εμφανίζονται όμως 3 καταπατημένοι (7,5%).

⁹⁷ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1810, σελ. 49 verso – 50 recto.

⁹⁸ Ο. π., σελ. 49 verso.

⁹⁹ Το είδος δεν είναι μόνο στάρι αλλά και κρασί, όπως συμβαίνει στην περίπτωση των κλήρου υπ' αριθμόν 15, όπου η εκκλησία του Προφήτη Ηλία είναι υποχρεωμένη να δίνει, κάθε πρώτη Οκτωβρίου, στο φέουδο, «τέσσερις ξέστες κορφιάτικες καθαρό κρασί» καθώς και χρηματικό ποσό, που έχει αυξηθεί, με συμβόλαιο του 1753 (Ο. π., σελ. 48 verso).

ΣΤ. Λάκωνες

1. Καλλιέργειες

Σύνολο κλήρων: 32

Καλλιεργημένοι: 15 (46,88%)

Ακαλλιεργητοι: 19 (59,38%)

Κλήροι που διαθέτουν ελιές: 27 (+ 26 σκόρπιες) (84,38%)

Αμπέλια: 13 (40,63%)

Εξαμπελωμένοι: 2 (6,25%)

Κλήροι που διαθέτουν οπωροφόρα: 8 (1 αγλαδιά) (25%)

Κλήροι με δασική βλάστηση ή θαμνώδη βλάστηση: 15 (46,87%)

Κλήροι που διαθέτουν κτίσματα ή άλλα έργα υποδομής: 2 (6,25%)

Οι Λάκωνες βρίσκονται ακριβώς πάνω από το σύστημα όρμων της Παλαιοκαστρίτσας, στο «φρύδι» του γκρεμού. Ο Βλασσόπουλος δεν δίνει στοιχεία για τον πληθυσμό τους στην – αρκετά ακριβή, όπως έχουμε μέχρι τώρα διαπιστώσει – απογραφή του. Έτσι λοιπόν, μόνο με βάση την Αναγραφή μπορούμε να κάνουμε μία κατά προσέγγιση εκτίμηση του πληθυσμού τους. Σύμφωνα με τον κατάλογο των κληρούχων του χωριού, σε ένα σύνολο 102 προσώπων, από τους Λάκωνες κατάγονται οι 80. Ο αριθμός των κλήρων που καταγράφονται στο κατάστιχό τους, ως συνδεδεμένοι με το φέουδο, είναι και αυτός μικρός, μόλις 32. Ως προς τη σύνθεση των καλλιεργειών, παρά την τοπογραφική ιδιομορφία του χωριού, το ποσοστό των καλλιεργημένων κλήρων, αν και το τρίτο μικρότερο στο φέουδο, μετά την Κορακιάνα και τους Λιαπάδες, δεν είναι ωστόσο εξαιρετικά μικρό και ανέρχεται στο 46,88% του συνόλου των κλήρων. Το ποσοστό της ελαιοκαλλιέργειας είναι το δεύτερο μεγαλύτερο στο φέουδο (84,38%), μετά την Κορακιάνα (για την οποία τονίζω πάντως ότι δεν θεωρώ το δείγμα ιδιαίτερα αντιπροσωπευτικό, λόγω του μικρού αριθμού των κλήρων που τελούν στο φέουδο Μαρτσέλλο). Κοντά στο μέσο όρο του φέουδου βρίσκεται η καλλιέργεια αμπελιών (40,63%), ενώ ο ποσοστό των κλήρων που διατηρούν δασική βλάστηση είναι το μεγαλύτερο στο φέουδο (46,87%), κάτι που θεωρώ λογικό, αφού ακόμα και σήμερα η περιοχή είναι δασωμένη.

Στο τοπογραφικό των Λακώνων καταγράφεται και το μοναστήρι της Παναγίας στην Παλαιοκαστρίτσα, το οποίο διαθέτει βέβαια κλήρους και σε άλλα

γειτονικά χωριά, όπως, για παράδειγμα, στους Λιαπάδες. Είναι πλούσιο μοναστήρι και, ανάμεσα στα περιουσιακά του στοιχεία καταγράφονται «φάμπρικες» και ισόγεια και διώροφα κτίσματα.

2. Αποδόσεις

Είδος απόδοσης	1631 (κλήροι 22)	1786 (κλήροι 32)
Κανίσκια	9 (49,91%)	-
Συγκράτειες	1 (4,54%)	2 (6,25%)
Απροσδιόριστα	2 (9,09%)	2 (6,25%)
Σύνολο εδαφονομίων	12 (54,55%)	4 (12,5%)
Δεκάτη για τη σοδειά	3 (13,64%)	1 (3,125%)
Δεκάτη για κάθε προϊόν	2 (9,09%)	16 (50%)
Δεκάτη για το έδαφος	1 (4,55%)	-
Δεκάτη για το έδαφος και τις ελιές	-	1 (3,125%)
Δεκάτη για μια ελιά	-	1 (3,125%)
Απροσδιόριστη	4 (18,18%)	-
Σύνολο δεκάτης:	10 (45,45%)	19 (59,38%)
Το ¼	6 (27,27%)	1 (3,125%)
Το ¼ (ως πρόβλεψη, με αντίστοιχη μείωση εδαφονομίου)	4 (18,18%)	-
Σύνολο απόδοσης:	10 (45,45%)	1 (3,125%)
Χρηματικό ποσό:	5 (22,73%)	3 (9,4%)
Σολιάτικο (απροσδιόριστο) ¹⁰⁰	1 (4,54%)	1 (3,125%)

¹⁰⁰ Αφορά το Μοναστήρι της Παλαιοκαστρίτσας. Πιο αναλυτική αναφορά θα γίνει στο επόμενο κεφάλαιο.

Σολιάτικο (κερί) ¹⁰¹	-	1 (3,125%)
Κόττα – πίττα	4 (18,18%)	4 (12,5%)

Ως προς τις αποδόσεις: στην περίπτωση των Λακώνων, δεν παρατηρείται απλώς μείωση, αλλά πραγματική κατάρρευση των εδαφονομιών, ανάμεσα στις 2 Αναγραφές. Από το 54,54% του 1631, φτάνουν στο 12,5% το 1786. Τα κανίσκια δε εξαφανίζονται εντελώς. Αντίθετα, αυξάνεται σημαντικά η δεκάτη (από 45,45% το 1631 φτάνει στο 59,38% το 1786), με πολύ σημαντική, ως προς την εσωτερική της αναλογία, την αύξηση της δεκάτης σε κάθε προϊόν (από 9,09% το 1631, φτάνει στο 50%, το 1786) κάτι που, προφανώς, οφείλεται στην αύξηση της καλλιέργειας της ελιάς.

Εντύπωση πάντως προκαλεί και η μεγάλη μείωση της απόδοσης του $\frac{1}{4}$, ενώ, γενικά, η επέκταση της ελαιοκαλλιέργειας δίνει το αντίστροφο αποτέλεσμα. Στην περίπτωση των Λακώνων, ωστόσο, η συγκεκριμένη καλλιέργεια φαίνεται να βαρύνεται κυρίως με δεκάτη.

Πολύ μικρό – και ως εκ τούτου επισφαλές για την εξαγωγή οποιουδήποτε συμπεράσματος – είναι το ποσοστό των λοιπών αποδόσεων (σολιάτικα – χρηματικά ποσά – κότα ή/και πίτα). Πάντως, το μοναστήρι της Παλαιοκαστρίτσας, σύμφωνα με τους «γέροντες» του χωριού, για το κτίριό του και τα κτίσματα που το περιβάλλουν, πληρώνει στο φέουδο σολιάτικο 1,5 λίτρο κερί το χρόνο.

Στο τέλος του κατάστιχου των Λακώνων, καταγράφονται ξεχωριστά 26 ελιές, σε διάφορους κλήρους, τις οποίες όμως νέμονται άλλοι καλλιεργητές από τους νομείς των συγκεκριμένων κλήρων. Στη συντριπτική τους πλειοψηφία είναι καταπατημένες, μία είναι ελεύθερη και μία βαρύνεται με την απόδοση του $\frac{1}{2}$. Ακόμη, καταγράφονται 5 ομάδες κληρονόμων, οι οποίοι, σύμφωνα με τους πρακτικούς, απέδιδαν το 1631, για απροσδιόριστους κλήρους, σολιάτικο 4 μίζούρια στάρι και 36 άσπρα το χρόνο. Για τα ίδια, απροσδιόριστα ωστόσο, εδάφη, το 1786 τρία πρόσωπα πληρώνουν ετησίως στάρι και χρηματικό ποσό.

¹⁰¹ Αφορά επίσης το Μοναστήρι.

Τέλος, στους Λάκωνες υπάρχουν 9 καταπατημένοι κλήροι (ποσοστό 28,125%) και μόνο ένας ελεύθερος, πλήρους ιδιοκτησίας του φέουδου.

Z. Μάρμαρο

1. Καλλιέργειες

Σύνολο κλήρων: 119

Καλλιεργημένοι: 82 (68,91%)

Ακαλλιεργητοι: 59 (49,58%)

Κλήροι που διαθέτουν ελιές: 78 (65,55%)

Αμπέλια: 52 (43,70%)

Κλήροι που διαθέτουν οπωροφόρα: 11 – μαζί και 3 κήποι (9,24%)

Λειβάδι: 1 (0,84%)

Κλήροι με δασική ή θαμνώδη βλάστηση και κυπαρίσσια: 54 (45,38%)

Κλήροι που διαθέτουν κτίσματα και άλλα έργα υποδομής : 30 (25,21%)

Το χωριό Μάρμαρο βρίσκεται στη μέση του κάθετου άξονα που χωρίζει τους Κανακάδες από τους Γιαννάδες, είναι δηλαδή ένα από τα χωριά που έχουν μέτωπο προς το Λιβάδι του Ρώπα. Σύμφωνα με την απογραφή του Βλασσόπουλου είναι μικρό χωριό, έχει μόνο 83 κατοίκους, πράγμα που πιστοποιείται και από την Αναγραφή: καταγράφονται 261 συνεισφορές που νέμονται 119 κλήρους, μόνο 92 όμως από αυτούς κατάγονται από το ίδιο το χωριό. Ως προς τις καλλιέργειες, διαθέτει το τρίτο μεγαλύτερο ποσοστό καλλιεργημένων γαιών στο φέουδο (68,91%) μετά τους Κανακάδες και το Σκριπερό, κάτι που, προφανώς, οφείλεται στη γειτνίασή του με το Λιβάδι του Ρώπα. Το ποσοστό της ελαιοκαλλιέργειας είναι σχετικά μικρό (65,55%) και ακόμη μικρότερο – από τα μικρότερα στο φέουδο – το ποσοστό της αμπελοκαλλιέργειας (43,70%). Ακόμη, καταγράφεται ένα «λιβάδι»: συγκεκριμένα, ο κλήρος υπ' αριθμόν 88¹⁰², έκτασης 18 μίζουρίων, καταγράφεται ως καλλιεργημένος και ως «λιβάδι», χωρίς να προσδιορίζεται το είδος των καλλιεργειών. Τέλος, καταγράφονται περισσότερα από 72 σπίτια με τους κήπους

¹⁰² Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρισεως, τόμος 1806/1807, σελ. 125 recto – 125 verso.

τους, 3 ελαιοτριβεία και 2 εκκλησίες: η μία είναι η Αγία Μαρίνα, για την οποία ειδικός λόγος θα γίνει παρακάτω.

2. Αποδόσεις

Είδος απόδοσης	1631 (κλήροι 53)	1786 (κλήροι 119)
Κανίσκια	13 (24,53%)	17 (14,28%)
Συγκράτειες	4 (7,55%)	10 (8,40%)
Απροσδιόριστα	3 (5,66%)	19 (15,97%)
Σύνολο εδαφονομίων	20 (38,49%)	46 (38,65%)
Δεκάτη για τη σοδειά	2 (3,77%)	26 (21,85%)
Δεκάτη για κάθε προϊόν	2 (3,77%)	36 (30,25%)
Απροσδιόριστη	14 (26,42%)	6 (5,04%)
Δεκάτη για ελιές – αμπέλια	-	1 (0,84%)
Σύνολο δεκάτης	18 (33,96%)	69 (57,98%)
Το ¼ για ελιές – αμπέλια	4 (7,55%)	21 (17,65%)
Το ¼ με μείωση εδαφονομίου	2 (3,77%)	2 (1,68%)
Ειδική περίπτωση ¹⁰³	1 (1,89%)	-
Σύνολο απόδοσης	7 (13,21%)	23 (19,33%)
Σολιάτικα σε είδος (στάρι)	1 (1,89%)	7 (5,88%)
Σολιάτικα σε χρήμα	2 (3,77%)	2 (1,68%)
Σολιάτικα σε ζώα ¹⁰⁴	1 (1,89%)	2 (1,68%) ¹⁰⁵
Σύνολο σολιάτικων	4 (7,55%)	11 (9,24%)
Ζώα ¹⁰⁶	1 (1,89%)	-

¹⁰³ Υποχρέωση να φυτέψουν αμπέλια και θα δίνουν το ¼ μέχρι να δώσουν καρπό.

¹⁰⁴ 2 κατσίκια.

¹⁰⁵ Το ίδιο με πριν.

¹⁰⁶ 2 αρνιά. Δεν διευκρινίζεται αν πρόκειται για σολιάτικο.

Το 1/7 για κάθε προϊόν	1 (1,89%)	1 (0,84%)
Το 1/7 (απροσδιόριστο)	1 (1,89%)	-
Το 1/5 για αμπέλι	1 (1,89%)	-
Το 1/5 για χωράφι	-	1 (0,84%)
Κερί σε εκκλησία	1 (1,89%)	2 (1,68%)
Κότα – πίτα	6 (11,33%)	7 (5,88%) ¹⁰⁷
Χρηματικές αποδόσεις	-	2 (1,68%) ¹⁰⁸
Ειδική περίπτωση 2 ¹⁰⁹	1 (1,89%)	-

Οι αποδόσεις στο Μάρμαρο παρουσιάζουν σημαντικές διαφορές με όσα έχουμε δει μέχρι στιγμής: οι βασικότερες από αυτές (εδαφονόμια, δεκάτη, το ¼, αλλά και τα σολιάτικα) αυξάνονται, σε ορισμένες περιπτώσεις σημαντικά. Για παράδειγμα, αντίθετα με ό,τι έχουμε δει μέχρι τώρα, στο Μάρμαρο υπάρχει οριακή αύξηση και όχι μείωση των εδαφονομιών: από 38,40% το 1631, ανεβαίνουν στο 38,65% το 1786. Τα κανίσκια μειώνονται, παρατηρείται όμως μικρή αύξηση στις συγκράτειες και μεγάλη αύξηση σε εδαφονόμια των οποίων το είδος δεν προσδιορίζεται. Επίσης, αυξάνεται σημαντικά η δεκάτη, και στο σύνολο, αλλά και στα 2 επί μέρους είδη της: η δεκάτη για τη σοδειά από το 3,77% στο 21,85%, η δεκάτη σε κάθε προϊόν από το 3,77% στο 30,25%, η απροσδιόριστη μειώνεται (προφανώς στην Αναγραφή του 1786 προσδιορίζεται καλύτερα το είδος), ενώ υπάρχει μία περίπτωση στην οποία η δεκάτη αφορά τις ελιές και τα αμπέλια. Εν πάση περιπτώσει, το σύνολο της δεκάτης φτάνει από το 33,96% στα 57,98%.

Αύξηση παρουσιάζει και το τυπικό μέρισμα για τα ελαιόδεντρα και τα αμπέλια

¹⁰⁷ Στη μία περίπτωση, εναλλακτικά με χρήμα.

¹⁰⁸ Στη μία περίπτωση, το χρήμα αποδίδεται στην εκκλησία. Στη δεύτερη, εναλλακτικά με πίττα.

¹⁰⁹ Ο κλήρος 45 τελεί προς το φέουδο (δεκάτη) και προς την εκκλησία του Αγ. Ιωάννη (4 σολιά και 1 λίτρα κερί το χρόνο – Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 115 recto).

(το ¼) που, από το 13,21% φτάνει στο 19,33%, αλλά ακόμη και τα σολιάτικα. Στο Μάρμαρο συναντάμε και δύο περιπτώσεις που δεν έχουμε ξανασυναντήσει: το σολιάτικο αποδίδεται σε ζώα (2 κατσίκια),¹¹⁰ ενώ καταγράφεται και η περίπτωση ενός κλήρου που βαρύνεται με την απόδοση 2 αμνών, χωρίς ωστόσο η επιβάρυνση αυτή να κατονομάζεται «σολιάτικο».

Η εκκλησία της Αγίας Μαρίνας

Στο χωριό Μάρμαρο καταγράφεται ξεχωριστά η περιουσία της εκκλησίας της Αγίας Μαρίνας, jus patronato του φέουδου. Σύμφωνα με την καταγραφή αυτή, η εκκλησία της Αγίας Μαρίνας εμφανίζεται ως κάτοχος με πλήρη κυριότητα ή και ως πάροικος σε 37 κλήρους που περιλαμβάνονται στην Αναγραφή του Μάρμαρου, σε τρεις που περιλαμβάνονται στην Αναγραφή των Γιαννάδων, ενώ έχει στην πλήρη κυριότητά της 2 ελιές, που βρίσκονται στα σύνορα του Μάρμαρου με τους Γαρδελάδες. Σύμφωνα με υποσημείωση της Αναγραφής και όπως πιστοποιείται από συμβόλαιο με ημερομηνία 21/01/1615 (συμβολαιογράφος Σπυρίδων Θεοφύλακτος)¹¹¹, χωρίζονται σε δυο κατηγορίες: σε εκείνα που επιβαρύνονται με συγκεκριμένες αποδόσεις, οι οποίες καταγράφονται σαφώς στη στήλη των αποδόσεων και σε εκείνα για τα οποία η εκκλησία πληρώνει συνολικά στο φέουδο 6 μίζούρες στάρι το χρόνο και μια λίτρα άσπρο κερύ την ημέρα της γιορτής της. Της συγκεκριμένης Αναγραφής του φέουδου Μαρτσέλλο έχει προηγηθεί Αναγραφή ειδικώς για την περιουσία της εκκλησίας, το 1721. Η Αναγραφή αυτή χρησιμοποιείται ως πηγή για να τεκμηριωθούν καταπατήσεις κλήρων της εκκλησίας από πάροικους – καλλιεργητές, αλλά και του φέουδου από πάροικους καλλιεργητές ή και από την εκκλησία. Εξ ίσου περίπλοκο είναι και το σύστημα των αποδόσεων: κατά περίπτωση, η εκκλησία φαίνεται ότι αποδίδει μέρος στο φέουδο, ή οι πάροικοι – καλλιεργητές αποδίδουν μέρος στην εκκλησία και στο φέουδο, μόνο στην εκκλησία ή μόνο στο φέουδο. Πρέπει επίσης να σημειώσω ότι πολλές φορές, μέσα στον ίδιο κλήρο, η εκκλησία τελεί στο φέουδο ως προς ορισμένα αγαθά αλλά παίρνει η ίδια μερίσματα, ως προς ορισμένα άλλα. Τα αγαθά της εκκλησίας και οι

¹¹⁰ Πρόκειται για τους κλήρους 49 (ο. π., σελ. 115 verso – 116 recto) και 51 (ο. π., σελ. 116 recto – verso), οι οποίοι προέρχονται από μία κοινή κανισκεψία του 1631, με συνεισφορέα το Δουλή Δόικα. Η απόδοση ισχύει επίσης από το 1631.

¹¹¹ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 134 recto.

αποδόσεις που αυτά συνεπάγονται απέναντι είτε στην ίδια την εκκλησία είτε στο φέουδο, καθώς και το ιδιοκτησιακό τους καθεστώς, έχουν ως εξής:

- Στον κλήρο υπ' αριθμόν 5¹¹², η εκκλησία της Αγίας Μαρίνας εμφανίζεται ως πάροικος του φέουδου και νέμεται 19 ελιές.
- Μαζί με άλλους καλλιεργητές, η εκκλησία έχει «εις την ελευθέραν της εξουσίαν», τον κλήρο 6¹¹³, με έκταση 31 μισούρες, κατά ένα μέρος καλλιεργημένο, κατά ένα μέρος ακαλλιεργητο, στον οποίο υπάρχει αμπέλι, αλλά και ελιές, τον αριθμό των οποίων δεν προσδιορίζει η Αναγραφή (κατά τη συνήθη πρακτική που εφαρμόζει στους ελεύθερους κλήρους).
- Ως πάροικος, νέμεται 10 ελιές στον κλήρο υπ' αριθμόν 8¹¹⁴.
- Στον κλήρο 11¹¹⁵, η εκκλησία της Αγίας Μαρίνας έχει αγοράσει μία έκταση 1,5 μισούρας, στην οποία υπάρχει αμπέλι, 4 ελιές, σπωροφόρα δέντρα και ένα άγριο. Επειδή το κτήμα δεν είναι ελεύθερο, ο πάροικος της εκκλησίας υπόκειται σε διπλή επιβάρυνση: πληρώνει δεκάτη στο φέουδο και το ¼ στην εκκλησία.
- Άλλο τμήμα του κλήρου 11¹¹⁶, έκτασης 3,5 μισούρες, κατά πολύ μικρό μέρος καλλιεργήσιμο, που περιλαμβάνει αμπέλι και 3 ελιές, καταπατάται από τους καλλιεργητές του ως προς την εκκλησία: αποδίδουν δεκάτη στο φέουδο και τίποτε στην εκκλησία.
- Στον κλήρο 13¹¹⁷, πάροικος της εκκλησίας καταπατά, ως προς τα δικαιώματα της εκκλησίας, έκταση 2,5 μισούρες που περιλαμβάνει αμπέλι, λόγγο και 8 ελιές. Ενώ κανονικά βαρύνεται με 3 ξέστες λάδι και, σε κάθε σοδειά, μισή ξέστα λάδι στην εκκλησία, αποδίδει το ¼ στο φέουδο και τίποτε στην εκκλησία.
- Άλλος πάροικος της εκκλησίας, στον ίδιο κλήρο, καταπατά ακαλλιεργητή έκταση 1 μισούρας, η οποία περιλαμβάνει 21 ελιές. Αποδίδει και αυτός το ¼ στο φέουδο και τίποτε στην εκκλησία.

¹¹² Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 102 recto – 103 recto και 134 recto.

¹¹³ Ο. π., σελ. 103 recto - 103 verso και 134 recto.

¹¹⁴ Ο. π., σελ. 103 verso – 105 verso και 134 recto.

¹¹⁵ Ο. π., σελ. 134 verso.

¹¹⁶ Ο. π., σελ. 134 verso.

¹¹⁷ Ο. π., σελ. 134 verso – 135 recto.

- Στον κλήρο 20¹¹⁸, η εκκλησία εμφανίζεται ως πάροικος και οφείλει να αποδίδει δεκάτη στο φέουδο για μια ελιά.¹¹⁹
- Μαζί με άλλους καλλιεργητές, η εκκλησία της Αγίας Μαρίνας συμμετέχει στην κατοχή του κλήρου 21¹²⁰. Αυτός αποτελείται από 2 καλλιεργήσιμα χωράφια έκτασης 1,5 μισούρες. Στον κλήρο υπάρχουν 16 ελιές, από τις οποίες οι 5 είναι ελεύθερης ιδιοκτησίας της εκκλησίας και τις υπόλοιπες νέμονται 5 πάροικοι οι οποίοι τελούν προς την εκκλησία (το ¼ της παραγωγής). Έξω από τα όρια του ίδιου κλήρου, η Αγία Μαρίνα έχει την πλήρη ιδιοκτησία 3 ελαιόδεντρων.
- Στον ίδιο κλήρο¹²¹, πάροικος της εκκλησίας καταπατά καλλιεργήσιμη έκταση 1 μισούρας, ενώ άλλος πάροικος (η οικογένεια Δηλώτη από την πόλη), καταπατά 3 ελιές¹²².
- Ξεχωριστό ενδιαφέρον παρουσιάζει ο κλήρος υπ' αριθμόν 23¹²³ (ελεύθερος). Εδώ, βρίσκεται ο ίδιος ο ναός, αλλά και ένα ελαιοτριβείο, 1 σκεπασμένο «μαγαζί» (κατά την ορολογία της Αναγραφής), η μάντρα του νεκροταφείου, 2 ελιές, 1 άγριο δέντρο. Αυτά τα κτίσματα και τα ελάχιστα φυτά, βρίσκονται σε μια έκταση 1 μισούρας και 1 κουαρταρολίου.
- Στον ίδιο κλήρο, έξω από την προαναφερθείσα έκταση, καταγράφεται η ύπαρξη ενός σκεπασμένου, αλλά ακατοίκητου σπιτιού, μήκους 21 ποδών και πλάτους 14, το οποίο ανήκει στην εκκλησία της Αγίας Μαρίνας¹²⁴.
- Ακόμη, καταγράφεται καλλιεργήσιμη έκταση 2 μισούρες και 3 κουαρταρόλια. Σε αυτήν, υπάρχουν 22 ελιές, 17 άλλες, αγορασμένες από την εκκλησία και 16 ελεύθερες της εκκλησίας, μοιρασμένες σε 4 παροίκους, οι οποίοι πληρώνουν, για τα παραπάνω δέντρα, το ¼ στην Αγία Μαρίνα.
- Φαίνεται ότι ο κλήρος 23 καλύπτει οικούμενο χώρο: οι κληρονόμοι του Νικολού Κούρκουλου μοιράζονται 7 σπίτια με τους κήπους τους και

¹¹⁸ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 134 verso – 135 recto.

¹¹⁹ Εδώ υπάρχει μία αντίφαση και δημιουργείται ένα κενό ως προς το ποιος, τελικά, αποδίδει αυτή τη δεκάτη. Γνωρίζουμε ότι η εκκλησία, για όλα της τα αγαθά πληρώνει 6 μισούρες στάρι στο φέουδο και, στον κλήρο 20, δεν αναφέρεται πάροικος της εκκλησίας.

¹²⁰ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 135 recto.

¹²¹ Ο. π., σελ. 135 recto – 135 verso.

¹²² Ο. π., σελ. 135 verso.

¹²³ Ο. π.

¹²⁴ Ο. π.

- πληρώνουν γι' αυτά ετήσιο σολιάτικο 47 γαζέτες στην εκκλησία, σύμφωνα με την προηγούμενη Αναγραφή της εκκλησίας (1721)¹²⁵.
- Οι κληρονόμοι του Σταμάτη Βιδινιώτη μοιράζονται (στον ίδιο πάντα κλήρο) 8 σπίτια και 4 κήπους και πληρώνουν στην εκκλησία ετήσιο σολιάτικο χρηματικό ποσό 7 λίτρες¹²⁶.
  - Πάντα στον κλήρο 23, οι κληρονόμοι του Μαρίνου Προνοητή μοιράζονται 2 σπίτια και ένα κήπο, για τον οποίο πληρώνουν στην Αγία Μαρίνα ετήσιο σολιάτικο 2 λίτρες¹²⁷.
  - Ο Αλέξανδρος Αγάθος, γιος και κληρονόμος του ποτέ Μανώλη Αγάθου, για το σπίτι που διατηρεί στον κλήρο 23, πληρώνει στη εκκλησία σολιάτικο 12 γαζέτες¹²⁸.
  - Ακολουθούν οι κληρονόμοι ενός προσώπου του οποίου το όνομα είναι δυσανάγνωστο. Μοιράζονται 2 σπίτια και ένα κήπο, αγαθά για τα οποία πληρώνουν στην εκκλησία σολιάτικο 47,5 γαζέτες¹²⁹.
  - Μία καλλιεργημένη έκταση 1 κουαρταρόλο, μαζί με κήπο, καταπατούν δύο πάροικοι της εκκλησίας (πάντα στον κλήρο 23)¹³⁰.
  - Στον κλήρο 23 καταγράφεται μία έκταση 4 μίζούρες και 2 κουαρταρόλια, κατά ένα μέρος καλλιεργημένη, κατά ένα μέρος ακαλλιεργητη, με 42 ελιές, λίγα οπωροφόρα και 2 σπίτια. Οι πάροικοι που νέμονται αυτά τα αγαθά (τα οποία ανήκουν στην εκκλησία), τα έχουν καταπατήσει. Μόνο οι καλλιεργητές των 27 από τα 42 ελαιόδεντρα πληρώνουν στην εκκλησία 2 ξέστες λάδι¹³¹.
  - Άλλος ένας πάροικος της Αγίας Μαρίνας καταπατά, μέσα στον κλήρο 23, έκταση ίση με μισή μίζούρα και 1 κουαρταρόλο, καλλιεργήσιμη, με 3 ελιές¹³².
  - Πάροικοι της εκκλησίας, πάντα στον κλήρο 23, για ένα κήπο και ένα σπίτι, σε έκταση 1,5 κουαρταρόλου πληρώνουν κάθε χρόνο σολιάτικο 12 λίτρες μετρητά¹³³.

¹²⁵ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχεῖον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 135 verso.

¹²⁶ Ο. π.

¹²⁷ Ο. π.

¹²⁸ Ο. π.

¹²⁹ Ο. π., σελ. 136 recto.

¹³⁰ Ο. π.

¹³¹ Ο. π. σελ. 136 recto – 136 verso.

¹³² Ο. π., σελ. 136 verso.

¹³³ Ο. π.

- Στον ίδιο κλήρο, για έκταση μισής μίζούρας που περιλαμβάνει κήπους, οπωροφόρα δέντρα και ένα σπίτι, πάροικοι της εκκλησίας πληρώνουν κάθε χρόνο χρηματικό σολιάτικο 8 λίτρες¹³⁴.
- Άλλος πάροικος, στον ίδιο κλήρο, για κήπο έκτασης 1,5 κουαρταρόλο, πληρώνει κάθε χρόνο σολιάτικο 17 γαζέτες μετρητά¹³⁵.
- Άλλοι ομάδα παροίκων, στον ίδιο κλήρο, για 2 σπίτια, 2 κήπους με οπωροφόρα δέντρα, σε έκταση ίση με 3,5 κουαρταρόλια, πληρώνουν κάθε χρόνο σολιάτικο 15 λίτρες μετρητά¹³⁶.
- Στον κλήρο 23, άλλος πάροικος καταπατά καλλιεργημένη έκταση ίση με 1 μίζούρα και 1 κουαρταρόλο, μέσα στην οποία υπάρχει ένα σπίτι¹³⁷.
- Στον ίδιο κλήρο, ομάδα παροίκων της εκκλησίας καταπατούν ακαλλιέργητη έκταση ίση με 2 μίζούρες, μέσα στην οποία υπάρχουν 35 ελιές, από τις οποίες οι 23 βρίσκονται στην πλήρη κυριότητα της εκκλησίας¹³⁸.
- Άλλη ομάδα παροίκων, στον ίδιο κλήρο, καταπατά ακαλλιέργητη έκταση 1,5 μίζούρας, μέσα στην οποία υπάρχουν 28 ελιές. Υπάρχουν ακόμη 24 παλιές ελιές, που βρίσκονται στην πλήρη κυριότητα της εκκλησίας¹³⁹.
- Σε άλλο τμήμα του κλήρου 23, με έκταση 6 μίζούρες, για αμπέλι, κεντρομάδες¹⁴⁰ ελιές και οπωροφόρα δέντρα, ομάδα παροίκων πληρώνει στην εκκλησία ετήσιο σολιάτικο 17 ξέστες κρασί. Αρχικά μάλιστα, το σολιάτικο ήταν 20 ξέστες, αλλά η ποσότητα μειώθηκε, όταν αποδείχτηκε ότι ένα τμήμα του κλήρου ανήκει στο φέουδο¹⁴¹.
- Στον κλήρο 24¹⁴², η εκκλησία της Αγίας Μαρίνας έχει στην πλήρη της κυριότητα 3 ελιές, οι οποίες βαρύνονται με δεκάτη προς το φέουδο. Δεδομένου όμως ότι, όπως γνωρίζουμε, η εκκλησία, για όλα της τα έγγεια αγαθά αποδίδει μόνο 6 μίζούρες στάρι και δεν υπάρχει καμμιά αναφορά σε άλλο, δικό της πάροικο, δεν είναι καθόλου σαφές αν το μέρος τελικά αποδίδεται ή όχι.

¹³⁴ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 136 verso.

¹³⁵ Ο. π.

¹³⁶ Ο. π.

¹³⁷ Ο. π., σελ. 137 recto.

¹³⁸ Ο. π.

¹³⁹ Ο. π., σελ. 137 recto – 137 verso.

¹⁴⁰ Κεντρομάδες ελιές: άγριες ελιές που έχουν μπολιαστεί για να δώσουν καρπό.

¹⁴¹ Ο. π., σελ. 137 verso.

¹⁴² Ο. π., σελ. 137 verso – 138 recto.

- Στον κλήρο 24¹⁴³, εμφανίζεται επίσης το σύστημα της διπλής εξάρτησης: είναι το υπόλοιπο τμήμα του κλήρου υπ' αριθμόν 23. Η εκκλησία, μαζί με τον πάροικο ο οποίος τελεί στην ίδια, νέμεται αμπέλι και 14 ελιές. Ο πάροικος της εκκλησίας αποδίδει δεκάτη στο φέουδο και, από το υπόλοιπο της παραγωγής, δίνει το 1/3 στην εκκλησία.
- Άλλος πάροικος, στον ίδιο κλήρο, για μία ελιά, αποδίδει το ¼ στο φέουδο και τίποτε στην εκκλησία¹⁴⁴.
- Επίσης στον κλήρο 25¹⁴⁵, άλλος πάροικος, για 20 ελιές, αποδίδει και αυτός το ¼ στο φέουδο και τίποτε στην εκκλησία.
- Το ίδιο ισχύει και για τον εκάστοτε εφημέριο της εκκλησίας, για τον ίδιο κλήρο 25 και για 5 ελιές¹⁴⁶.
- Ως πάροικος εμφανίζεται η εκκλησία της Αγίας Μαρίνας, στον κλήρο 26¹⁴⁷, όπου οι 2 ελιές της βαρύνονται με την απόδοση του ¼. Υπάρχει και εδώ η ίδια ασάφεια ως προς το ποιος αποδίδει τελικά το μέρος (και αν αυτό όντως αποδίδεται). Άλλοι 3 πάροικοι, για χωράφι έκτασης 2 μισούρες, στον ίδιο κλήρο, αποδίδουν δεκάτη στο φέουδο αλλά τίποτε στην εκκλησία.
- Στον κλήρο 27¹⁴⁸, η Αγία Μαρίνα έχει μία ελεύθερη ελιά.
- Στον κλήρο 28¹⁴⁹, πάροικος της Αγίας Μαρίνας, για καλλιεργημένη έκταση 3 κουαρταρόλια και 7 ελιές, αποδίδουν στην εκκλησία σολιάτικο κάθε χρόνο 3 ξέστες κρασί.
- Στον ίδιο κλήρο, άλλη ομάδα παροίκων καταπατά καλλιεργημένη έκταση 2 μισούρες και 16 ελιές. Παλιότερα, η έκταση αυτή απέδιδε σολιάτικο στην εκκλησία¹⁵⁰.
- Στους κλήρους 29¹⁵¹ και 32¹⁵², η εκκλησία έχει από μία ελιά, για τις οποίες υποχρεώνεται σε απόδοση δεκάτης προς το φέουδο. Δεν ξεκαθαρίζεται από την Αναγραφή αν αυτό το μέρος τελικά αποδίδεται.

¹⁴³ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 137 verso – 138 recto.

¹⁴⁴ Ο. π.

¹⁴⁵ Ο. π., σελ. 138 recto.

¹⁴⁶ Ο. π.

¹⁴⁷ Ο. π.

¹⁴⁸ Ο. π.

¹⁴⁹ Ο. π.

¹⁵⁰ Ο. π., σελ. 138 recto – 138 verso.

¹⁵¹ Ο. π., σελ. 138 verso.

¹⁵² Ο. π.

- Ο κλήρος 33¹⁵³ είναι ελεύθερος, βρίσκεται δηλαδή στην πλήρη κυριότητα της εκκλησίας. Ομάδα παροίκων καταπατά έκταση 6 μίζούρες, μέρος της οποίας είναι καλλιεργήσιμο και το υπόλοιπο αμπέλι, ενώ υπάρχουν και 20 ελιές.
- Ο κλήρος 34¹⁵⁴ βρίσκεται επίσης στην πλήρη κυριότητα της εκκλησίας. Έχει έκταση 10 μίζούρες, είναι καλλιεργήσιμος και περιέχει 40 ελιές, κυπαρίσσια και ένα πηγάδι. Για όλα αυτά τα αγαθά, 11 πάροικοι πληρώνουν στην εκκλησία το ¼ από κάθε προϊόν. Η μία από τις ελιές βρίσκεται στην πλήρη κυριότητα της εκκλησίας, ένας πάροικος καταπατά τις 4 από τις 40 ελιές, τα κυπαρίσσια, ένα άγριο δέντρο και μισή μίζούρα εδάφους ενώ ένας δεύτερος έχει υπό την κυριότητά του μία ελεύθερη ελιά.
- Ελεύθερος είναι και ο κλήρος 36¹⁵⁵. Έχει έκταση 3 μίζούρες και 3 κουαρταρόλια, είναι ακαλλιέργητος και περιλαμβάνει 45 ελιές. Από αυτές, οι 29 βρίσκονται στην πλήρη κυριότητα διαφόρων προσώπων και 16 στην πλήρη κυριότητα της εκκλησίας. Αυτές οι 16, όπως έχουμε δει και σε άλλη περίπτωση, είναι σημαδεμένες με σταυρό.
- Στον κλήρο 37¹⁵⁶, ο οποίος είναι ελεύθερος, αλλά ανήκει στη Μητρόπολη, η εκκλησία της Αγίας Μαρίνας Μάρμαρου έχει στην πλήρη κυριότητά της 2 ελιές.
- Ο κλήρος 39¹⁵⁷ είναι ελεύθερος, πλήρους κυριότητας της Αγίας Μαρίνας. Έχει έκταση 21 μίζούρες, είναι κατά ένα μέρος καλλιεργημένος και κατά το υπόλοιπο ακαλλιέργητος και περιλαμβάνει 179 ελιές, οι οποίες διατάσσονται ως εξής:
  - 55 ελιές βρίσκονται στην πλήρη κυριότητα της εκκλησίας και είναι σημαδεμένες με σταυρό.
  - 106 ελιές και το χωράφι επιμερίζονται σε 18 παροίκους της εκκλησίας. Για τις 103 από αυτές, οι νομείς τους δίνουν το ¼ στην εκκλησία. Για τις 3, η απόδοση είναι μισό μίλτρο λάδι σολιάτικο σε κάθε σοδειά. Ο πάροικος, τέλος, που νέμεται το χωράφι δεν φαίνεται να πληρώνει τίποτε.

¹⁵³ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 138 verso.

¹⁵⁴ Ο. π. σελ. 139 recto.

¹⁵⁵ Ο. π., σελ. 139 verso.

¹⁵⁶ Ο. π.

¹⁵⁷ Ο. π. σελ. 139 verso – 140 recto.

- Άλλες 40 ελιές επιμερίζονται σε 4 πάροικους. Βαρύνονται με απόδοση σολιάτικου στην εκκλησία – 2 ξέστες λάδι κάθε δύο χρόνια.
- Στον κλήρο 40¹⁵⁸, η Αγία Μαρίνα έχει 23 ελιές στην πλήρη κυριότητά της. Οι 6 βαρύνονται με την απόδοση του ¼ προς την εκκλησία. Για τις υπόλοιπες 17, οι καλλιεργητές τους αποδίδουν το ¼ στο φέουδο και τίποτε στην εκκλησία μόλο που παλαιότερα η Αγία Μαρίνα έπαιρνε σολιάτικο.
- Ο κλήρος 41¹⁵⁹ είναι μία ακαλλιέργητη έκταση 3,5 μισούρες, μέσα στην οποία υπάρχουν 65 ελεύθερες ελιές. Από αυτές, οι 24 ανήκουν σε διάφορους ιδιώτες και οι 41, που είναι σημαδεμένες με σταυρό, στην εκκλησία της Αγίας Μαρίας.
- Στον ίδιο κλήρο, πάροικος της εκκλησίας καταπατά έκταση 3 μισούρες, μέσα στην οποία υπάρχει χωράφι και νεόφυτο αμπέλι. Παλαιότερα, πλήρωνε σολιάτικο στην εκκλησία¹⁶⁰.
- Ελεύθερος είναι και ο κλήρος 44¹⁶¹. Σε αυτόν, ένας πάροικος της εκκλησίας καταπατά καλλιεργήσιμη έκταση ίση με 1 μισούρα και 3 κουαρταρόλια, που περιλαμβάνει 9 ελιές και οπωροφόρα δέντρα.
- Στον ίδιο κλήρο, άλλος πάροικος της εκκλησίας, για καλλιεργημένη έκταση ίση με 3,5 κουαρταρόλια, πληρώνει κάθε χρόνο σολιάτικο 1 μισούρα στάρι¹⁶².
- Ακόμη, στον ίδιο κλήρο, υπάρχουν 16 ελεύθερες ελιές που ανήκουν στην εκκλησία και είναι σημαδεμένες με σταυρό¹⁶³.
- Τέλος, στον κλήρο 44, 2 πάροικοι για 2 σκεπασμένα σπίτια πληρώνουν στην εκκλησία ετήσιο σολιάτικο 11 λίτρες μετρητά καθέναν¹⁶⁴.
- Μέσα στον κλήρο 49¹⁶⁵, πάροικος της Αγίας Μαρίας καταπατά ακαλλιέργητη έκταση 10 μισούρες, που περιλαμβάνει 33 ελιές. Παλιά, η έκταση αυτή ήταν αμπέλι και οι καλλιεργητές του τελούσαν στην εκκλησία.
- Στον ίδιο κλήρο, η Αγία Μαρίνα έχει στην πλήρη κυριότητά της μια παλιά ελιά¹⁶⁶.

¹⁵⁸ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 140 recto.

¹⁵⁹ Ο. π.

¹⁶⁰ Ο. π., σελ. 140 verso.

¹⁶¹ Ο. π.

¹⁶² Ο. π.

¹⁶³ Ο. π., σελ. 140 verso.

¹⁶⁴ Ο. π.

¹⁶⁵ Ο. π.

¹⁶⁶ Ο. π.

- Στον κλήρο 52¹⁶⁷, η Αγία Μαρίνα νέμεται 15 ελιές (στο χωράφι του Σταυράκη Ρέβη), οι οποίες υπόκεινται στην απόδοση του $\frac{1}{4}$ προς το φέουδο. Υπάρχει και εδώ η γνωστή ασάφεια σε σχέση με την απόδοση του μερίσματος.
- Στον ίδιο κλήρο, η Αγία Μαρίνα καταπατά 1 ελιά, που βρίσκεται στο χωράφι του Γιώργου Πεπελιώτη¹⁶⁸.
- Μια ακόμη ελιά την οποία νέμεται η εκκλησία στον κλήρο 53, βαρύνεται επίσης με την απόδοση του $\frac{1}{4}$ στο φέουδο¹⁶⁹.
- Στον κλήρο 58¹⁷⁰, η Αγία Μαρίνα έχει μία ελεύθερη ελιά.
- Στον κλήρο 60¹⁷¹, η Αγία Μαρίνα νέμεται μία ελιά επιβαρυνόμενη με την απόδοση του $\frac{1}{4}$.
- Ελεύθερος είναι ο κλήρος 62¹⁷²: πρόκειται για ακαλλιέργητη έκταση 2 μισούρες και 1 κουαρταρόλο, που περιλαμβάνει 30 ελιές. Τα αγαθά αυτά επιμερίζονται ως εξής:
  - Οι 19 από τις ελιές βρίσκονται στην πλήρη κυριότητα της Αγίας Μαρίας¹⁷³.
  - Τέσσερις πάροικοι της εκκλησίας, για τη νομή εννέα ελαιοδέντρων πληρώνουν το $\frac{1}{4}$ ¹⁷⁴.
  - Άλλος πάροικος, για καλλιεργημένη έκταση 2 μισούρες και 1 ελιά, πληρώνει στην εκκλησία το $\frac{1}{7}$ από κάθε προϊόν και κάθε χρόνο σολιάτικο 7,5 γαζέτες¹⁷⁵.
  - Πάντα στον κλήρο 62, άλλος πάροικος της εκκλησίας, για καλλιεργημένη έκταση 2 μισούρες και 1 κουαρταρόλο, μέσα στην οποία βρίσκονται ξερές ελιές, πληρώνει το $\frac{1}{7}$ για κάθε προϊόν¹⁷⁶.
  - Ο ηγούμενος του Μοναστηριού της Παλαιοκαστρίτσας κατέχει, με όρους πλήρους κυριότητας, 3,5 μισούρες στον κλήρο 62, που περιλαμβάνουν αμπέλι και καλλιεργημένη έκταση¹⁷⁷.

¹⁶⁷ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 141 recto.

¹⁶⁸ Ο. π.

¹⁶⁹ Ο. π.

¹⁷⁰ Ο. π.

¹⁷¹ Ο. π.

¹⁷² Ο. π., σελ. 141 recto – 141 verso.

¹⁷³ Ο. π., σελ. 141 recto.

¹⁷⁴ Ο. π.

¹⁷⁵ Ο. π.

¹⁷⁶ Ο. π., σελ 141 verso.

¹⁷⁷ Ο. π.

- Ομάδα παροίκων της Αγίας Μαρίνας (ένας από τους οποίους είναι ο ηγούμενος του Μοναστηριού της Παλαιοκαστρίτσας) νέμονται, μέσα στον κλήρο 62, 3 ελιές, για τις οποίες πληρώνουν στην εκκλησία το $\frac{1}{4}$ ¹⁷⁸.
- Ο κλήρος 63¹⁷⁹ βρίσκεται επίσης στην πλήρη κυριότητα της Αγίας Μαρίνας. Έχει έκταση 15 μίζούρες, κατά ένα μέρος είναι ακαλλιέργητος, περιλαμβάνει αμπέλι και 15 ελιές. Από αυτές, οι 9 βρίσκονται στην πλήρη κυριότητα της εκκλησίας και οι υπόλοιπες μοιράζονται σε 8 παροίκους. Ένας πάροικος διαθέτει μόνο αμπέλι. Σύμφωνα με την τελευταία Αναγραφή της εκκλησίας (1721), οι πάροικοι πληρώνουν στην Αγία Μαρίνα το $\frac{1}{4}$ για κάθε προϊόν.
- Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο κλήρος 65¹⁸⁰, κυρίως ως προς τις συνθήκες μέσα από τις οποίες περιήλθε στην πλήρη κυριότητα της εκκλησίας. Σύμφωνα λοιπόν με την Αναγραφή, ο κλήρος αυτός, το 1631 ήταν χωρισμένος σε δύο τμήματα. Στις αρχές της δεκαετίας του 1660, αυτά τα δύο τμήματα αγοράζονται από την εκκλησία, με όλες τις επιβαρύνσεις που τα συνοδεύουν απέναντι στο φέουδο.¹⁸¹ Εξήντα χρόνια αργότερα,¹⁸² η εκκλησία διαθέτει το συγκεκριμένο κλήρο, μαζί με αυτόν που καταγράφεται στην Αναγραφή του 1786 με τον αριθμό 68 και τμήμα του 67, προς το σινιόρ Τζώρτζη Ασπρέα, ο οποίος υποχρεώνεται να καταβάλλει σολιάτικο 10 ξέστες λάδι κάθε δύο χρόνια. Η ποσότητα αυτή προοριζόταν να αναπληρώσει το $\frac{1}{4}$ που έπαιρνε η εκκλησία για τα αμπέλια και τις ελιές που βρίσκονταν μέσα στα 3 χωράφια, συνολικής έκτασης 29 μίζούρες και 3 κουαρταρόλια. Αργότερα,¹⁸³ ο Ασπρέας, για να απελευθερωθεί από το σολιάτικο, στο οποίο εν τω μεταξύ είχαν προστεθεί 2 μίζούρες στάρι το χρόνο, αποποιήθηκε το μεγαλύτερο μέρος των αγαθών του, τα οποία πέρασαν στην πλήρη κυριότητα της εκκλησίας. Ο ίδιος κράτησε έκταση 5,5 μίζούρες και 33 ελιές (από τις οποίες οι δύο, το 1786, έχουν ξεριζωθεί). Τέλος, ο επίτροπος του βαρώνου, ελέγχοντας τη νομιμότητα των

¹⁷⁸ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 141 verso.

¹⁷⁹ Ο. π., σελ. 141 verso – 142 recto.

¹⁸⁰ Ο. π., σελ 142 recto – 142 verso.

¹⁸¹ Συμβόλαια: α) 7 Δεκεμβρίου 1662, συμβολαιογράφος παπά Σπυρίδων Πουλιμάς, β) 22 Δεκεμβρίου 1663, συμβολαιογράφος Νικόλαος Λιβαθηνός. Ο. π., σελ. 142 recto.

¹⁸² Συμβόλαιο με ημερομηνία 11 Ιουλίου 1721, συμβολαιογράφος Θεοδωρής Μποζίκης. Ο. π.

¹⁸³ Συμβόλαιο με ημερομηνία 17 Ιανουαρίου 1752, συμβολαιογράφος Γιάννης Μποζίκης. Ο. π.

παραπάνω συμβολαίων, απαίτησε το μερίδιο του φέουδου. Έτσι, οι αποδόσεις του συγκεκριμένου κλήρου διαμορφώνονται τελικά ως εξής: οι κληρονόμοι του Ασπρέα δίνουν στο φέουδο το $\frac{1}{4}$ για τις ελιές, δεκάτη για τη σοδειά και στάρι κάθε χρόνο, ενώ στην εκκλησία 10 ξέστες ελαιόλαδο κάθε σοδειά (κάθε δύο χρόνια) και 2 μισούρες στάρι το χρόνο.

- Περνάμε στον κλήρο 67¹⁸⁴. Ένα τμήμα του βρίσκεται στην πλήρη κυριότητα της Αγίας Μαρίνας. Έχει έκταση 32 μισούρες και 3 κουαρταρόλια, είναι κατά ένα μέρος καλλιεργημένος, κατά ένα μέρος ακαλλιεργητος, περιλαμβάνει αμπέλι, ελιές, ένα καλύβι και ένα πηγάδι.
- Άλλο τμήμα του κλήρου 67 είναι αυτό που εκχωρήθηκε στον Ασπρέα, μαζί με τους κλήρους 65 και 68. Πρόκειται για μια έκταση 13,5 μισούρες, της οποίας ένα τμήμα είναι καλλιεργημένο, ένα τμήμα αμπέλι, περιλαμβάνει 37 ελιές, ένα καλύβι και ένα πηγάδι¹⁸⁵.
- Ομάδα παροίκων της Αγίας Μαρίνας νέμεται τμήμα του κλήρου 67, καλλιεργημένη έκταση 10 μισούρες και 1 κουαρταρόλο, η οποία επιμερίζεται σε τρεις παροίκους. Άλλοι 7 καλλιεργητές νέμονται 26 ελιές, ενώ στο ίδιο τμήμα 2 ελιές βρίσκονται υπό την πλήρη κυριότητα της εκκλησίας. Οι πάροικοι αποδίδουν στην εκκλησία το $\frac{1}{4}$ για κάθε προϊόν¹⁸⁶.
- Άλλη ομάδα παροίκων στον ίδιο κλήρο, για καλλιεργημένη έκταση 4,5 μισούρες και 25 ελιές, πληρώνουν στην εκκλησία σολιάτικο 1 λίτρα κερι το χρόνο¹⁸⁷.
- Ένας, τέλος, πάροικος, καταπατά 4,5 μισούρες αμπέλι και 2 αχλαδιές¹⁸⁸.
- Ο κλήρος 68¹⁸⁹ έχει περάσει την ίδια διαδικασία, ως προς το ιδιοκτησιακό του καθεστώς με τον κλήρο 65 και τμήμα του κλήρου 67. Είναι ελεύθερος και πρόκειται για αμπέλι έκτασης 10 μισούρες και 3 κουαρταρόλια.

¹⁸⁴ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγγωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 142 verso – 143 recto.

¹⁸⁵ Ο. π., σελ. 142 verso.

¹⁸⁶ Ο. π., σελ. 142 verso – 143 recto.

¹⁸⁷ Ο. π., σελ. 143 recto.

¹⁸⁸ Ο. π.

¹⁸⁹ Ο. π., σελ. 143 recto – 143 verso.

- Ελεύθερος είναι και ο κλήρος 69¹⁹⁰. Πρόκειται για έκταση 2 μίζούρες που περιλαμβάνει ένα τμήμα καλλιεργημένο, αμπέλι και 2 ελιές. Για τα παραπάνω αγαθά, ο πάροικος της εκκλησίας δίνει σολιάτικο 1 λίτρα άσπρο κερύ.
- Ο κλήρος 82¹⁹¹ έχει αγοραστεί από την Αγία Μαρίνα. Τα αγαθά του επιμερίζονται ως εξής:
- Ομάδα παροίκων της εκκλησίας νέμονται έκταση 4 μίζούρες, ένα τμήμα της οποίας είναι καλλιεργημένο και ένα τμήμα ακαλλιέργητο. Οι 25 ελιές που βρίσκονται μέσα επιμερίζονται σε 9 παροίκους. Για τα αγαθά αυτά, οι πάροικοι πληρώνουν δεκάτη για κάθε προϊόν στο φέουδο και τίποτε στην εκκλησία¹⁹².
- Μέσα στον κλήρο 82, η εκκλησία έχει στην πλήρη κυριότητά της 5 ελιές¹⁹³.
- Στον κλήρο 85, η Αγία Μαρίνα έχει στην πλήρη της κυριότητα ακαλλιέργητη έκταση 72 μίζούρες.
- Στον ίδιο κλήρο, ομάδα παροίκων της εκκλησίας νέμεται καλλιεργημένη έκταση 11 μίζούρες. Για την έκταση αυτή, αποδίδουν δεκάτη στο φέουδο και, από την υπόλοιπη παραγωγή, το ¼ στην εκκλησία, μαζί με σολιάτικο 30 λίτρες μετρητά το χρόνο. Για το συγκεκριμένο κλήρο, η εκκλησία πληρώνει κανίσκι στο φέουδο¹⁹⁴.
- Στα όρια με το γειτονικό χωριό Γαρδελάδες, η Αγία Μαρίνα έχει στην πλήρη κυριότητά της 2 ελιές¹⁹⁵.

Η περιουσία της Αγίας Μαρίας στους Γιαννάδες

Η εκκλησία της Αγίας Μαρίας έχει περιουσία και στους γειτονικούς Γιαννάδες, η οποία κατανέμεται ως εξής:

- Στον κλήρο υπ' αριθμόν 69¹⁹⁶, η εκκλησία, μαζί με δικό της πάροικο, για τέσσερις παλιές ελιές, αποδίδει σολιάτικο 4 μίλτρα λάδι σε κάθε σοδειά.
- Στον ίδιο κλήρο, άλλος πάροικος της εκκλησίας καταπατά 2 παλιές ελιές¹⁹⁷.

¹⁹⁰ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ 143 verso.

¹⁹¹ Ο. π., σελ. 143 verso – 144 recto.

¹⁹² Ο. π.

¹⁹³ Ο. π., σελ. 144 recto.

¹⁹⁴ Ο. π.

¹⁹⁵ Ο. π.

¹⁹⁶ Ο. π, σελ. 144 verso.

¹⁹⁷ Ο. π., σελ. 145 recto.

- Για 1 παλιά ελιά, στον κλήρο 80¹⁹⁸, η εκκλησία μαζί με δικό της πάροικο, για 1 παλιά ελιά, αποδίδουν 3,5 μίλτρα λάδι σε κάθε σοδειά.
- Στον κλήρο 103¹⁹⁹, η Αγία Μαρίνα, μαζί με δικό της πάροικο, νέμονται ακαλλιέργητη έκταση 1,5 μίζουρα, που περιλαμβάνει 30 ελιές και υπόκειται σε απόδοση σολιάτικου 4,5 ξέστες καθαρό λάδι.
- Τέλος, η Αναγραφή επισημαίνει ότι, στο κατάστιχο των Γιαννάδων, 5 από αυτές τις ελιές εμφανίζονται εκ παραδρομής ως ελεύθερες της εκκλησίας²⁰⁰.

Η. Σκριπερό

1. Καλλιέργειες

Σύνολο κλήρων: 21

Καλλιεργημένοι: 14 - 1 καλλιεργήσιμος (66,66%)

Ακαλλιέργητοι: 6 (28,57%)

Κλήροι που διαθέτουν ελιές: 11 (52,38%)

Αμπέλια: 14 (66,66%)

Κλήροι με δασική ή θαμνώδη βλάστηση και κυπαρίσσια: 3 (13,04%)

Κλήροι που διαθέτουν κτίσματα ή άλλα έργα υποδομής: 8 (38,9%)

- Αναφέρονται και 2 ή 3 «λίμνες».

Το Σκριπερό βρίσκεται σχετικά μακριά από τα υπόλοιπα χωριά του φέουδου, αρκετά πιο ανατολικά και σε ημιορεινή περιοχή. Σήμερα, είναι ο κόμβος που ενώνει τη βορειοδυτική με τη βορειοανατολική Κέρκυρα. Σύμφωνα με την απογραφή του Βλασσόπουλου είναι μεγάλο χωριό (563 κάτοικοι) ελάχιστα όμως εδάφη του (μόλις 21 κλήροι) τελούν στο φέουδο Μαρτσέλλο. Οι κλήροι αυτοί καλλιεργούνται από 57 συνεισφορείς, από τους οποίους οι 43 είναι ντόπιοι.

Οπωσδήποτε, ούτε στην περίπτωση του Σκριπερού το δείγμα είναι ικανοποιητικό και δεν ενδείκνυται για εξαγωγή συνολικότερων συμπερασμάτων, ωστόσο, μπορούμε να διαμορφώσουμε μία εικόνα των καλλιεργειών. Το ποσοστό της σιτοκαλλιέργειας εμφανίζεται ως το δεύτερο υψηλότερο στο φέουδο (66,66%),

¹⁹⁸ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 145 recto.

¹⁹⁹ Ο. π.

²⁰⁰ Ο. π.

μετά τους Κανακάδες, πρέπει όμως να λάβουμε υπ' όψη μας τον εξαιρετικά μικρό αριθμό των κλήρων. Ιδιαίτερα χαμηλή εμφανίζεται η ελαιοκαλλιέργεια (ποσοστό 52,38%, το μικρότερο στο φέουδο), ενώ, αντίθετα, η αμπελοκαλλιέργεια είναι η υψηλότερη στο φέουδο (66,66%) μαζί με την Κορακιάνα – είναι το μοναδικό χωριό που διαθέτει περισσότερα αμπέλια από κλήρους που διαθέτουν ελιές. (Πάντως, λαμβάνοντας υπ' όψη τον αριθμό των κλήρων, εξακολουθώ να ισχυρίζομαι ότι τα σκήπτρα στην παραγωγή κρασιού στην ευρύτερη περιοχή κρατούν οι Λιαπάδες, με το εντυπωσιακό ποσοστό 60,65%, σε 277 κλήρους). Ως προς το φυσικό τοπίο της υπαίθρου που περιβάλλει το χωριό, σημειώνω την παρουσία 1 «λίμνης». Το κατάστιχο την καταγράφει ως τέτοια, διευκρινίζοντας ότι πρόκειται για «τρύπα όπου χωνεύουν τα νερά». Βρίσκεται στον κλήρο υπ' αριθμόν 12²⁰¹ και αποτελεί ελεύθερη ιδιοκτησία της βαρωνείας Μπάφα (Ντεμαρτίν).

2. Αποδόσεις

Είδος απόδοσης	1631 (κλήροι 4)	1786 (κλήροι 23)
Κανίσκια	2 (50%)	2 (66,66%)
Συγκράτειες	-	-
Απροσδιόριστα	-	2 (66,66%)
Σύνολο εδαφονομιών	2 (50%)	4 (17,39%)
Δεκάτη για τη σοδειά	2 (50%)	-
Δεκάτη για κάθε προϊόν	-	7 (30,43%)
Σύνολο δεκάτης	2 (50%)	7 (30,43%)

²⁰¹ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 69 recto.

Το ¼ για τις εμφυτεύσεις	-	1 (4,35%)
Σολιάτικο	-	1 (4,35%)
Το 1/31	-	1 (4,35%)
Κότα – πίτα	1 (1,25%)	
Ειδική περίπτωση	-	1 (4,35%)

Σε σχέση με τις αποδόσεις και την εξέλιξή τους, και πάλι τα συμπεράσματα που βγάζουμε δεν μπορεί να είναι ιδιαίτερος ασφαλή. Αιτία δεν είναι μόνο ο εξαιρετικά μικρός αριθμός κλήρων του 1786, αλλά και ο ακόμη μικρότερος των αρχικών κανισκεψιών, του 1631, που ήταν μόλις 4. Λαμβάνοντας τούτο υπ' όψη, επισημαίνω:

- Την, σε κάθε περίπτωση, κατάρρευση των εδαφονομιών που, όσον αφορά το Σκριπερό, περιορίζονται από το 50% στο 17,39%.
- Την πλήρη απουσία συγκράτειας (αν και, τα 2 από τα μόλις 4 εδαφονόμια του 1786, παραμένουν απροσδιόριστα).
- Την κατάρρευση και της δεκάτης (από 80% σε 30,43%), με απόλυτη εξαφάνιση της δεκάτης για τη σοδειά. Η μόνη δεκάτη που υφίσταται στα 1786 είναι η δεκάτη σε κάθε προϊόν.
- Την εξαιρετικά μικρή συμμετοχή όλων των άλλων αποδόσεων (συμπεριλαμβανομένου του ¼ για τις εμφυτεύσεις, των σολιάτικων, της κότας – πίτας) στο σύνολο των αποδόσεων του χωριού. Κάθε μία από αυτές τις αποδόσεις απαντάται μόνο σε 1 (μία) περίπτωση, δηλαδή σε ποσοστό 4,35%.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β.

Καλλιέργειες και αποδόσεις στο σύνολο των εννέα χωριών

Οι καλλιέργειες

Αμέσως παρακάτω παραθέτω δύο πίνακες με τα συγκεντρωτικά στοιχεία των χωριών που τελούν στο φέουδο Μαρτσέλλο (χωρίς, βέβαια, να συνυπολογίζω αυτά που τελούν κατ' αποκλειστικότητα στον Άγιο Γεώργιο τον Υψηλό). Στον πρώτο πίνακα, περιλαμβάνονται όλα τα χωριά, με το ποσοστό των κλήρων ανά καλλιέργεια, α) σε σχέση με το ίδιο το χωριό (ο πρώτος αριθμός ανά στήλη) και β) σε σχέση με το σύνολο του φέουδου (ο δεύτερος αριθμός ανά στήλη). Έτσι, μπορούμε να έχουμε συνολική εκτίμηση και για τη συμβολή κάθε χωριού ξεχωριστά στην παραγωγική δυνατότητα του φέουδου, στοιχείο που εξαρτάται και από τον αριθμό²⁰² των κλήρων του. Για παράδειγμα, το ποσοστό ελαιοκαλλιέργειας στους Λιαπάδες ανέρχεται στο 80,14%, ενώ η συμβολή των Λιαπάδων στο συνολικό ποσοστό ελαιοκαλλιέργειας του φέουδου φτάνει στο 26% (η μεγαλύτερη, να σημειωθεί, από όλα τα χωριά). Οφείλω να επισημάνω, για μια ακόμη φορά, ότι το άθροισμα των ποσοστών όλων των καλλιεργειών ξεπερνά το 100, δεδομένου ότι, σε κάθε κλήρο συναντάμε πολλαπλές καλλιέργειες ή ακόμη, ένα τμήμα του ίδιου κλήρου μπορεί να καλλιεργείται και ένα άλλο να παραμένει ακαλλιέργητο.

	Γαρδελάδες	Γιαν - νάδες	Δου - κάδες	Κανα- κάδες	Κορα- κιάνα	Λάκω- νες	Λιαπά- δες	Μάρμ- μαρο	Σκρι- περό
A	65,25%/	62,37	33,33	71,66	20%/	46,88	24,73	68,91	66,66
²⁰³	4,92%	%/	%/	%	0,94	%/	%/	%/	%/
		14,17	0,23	10,07	%	1,76	15,04	9,60	1,64
		%	%	%		%	%	%	%

²⁰³ Τα κεφαλαία γράμματα της πρώτης στήλης του Πίνακα αντιστοιχούν στις καλλιέργειες, τα φυτά και τα κτίσματα του φέουδου. Α = καλλιεργημένοι κλήροι, Β = ακαλλιέργητοι, Γ = ελιές, Δ = αμπέλια, Ε = εξαμπελιωμένοι κλήροι, ΣΤ = οπωροφόρα, Ζ = δασική βλάστηση, Η = κτίσματα.

B	48,44%/ 3,63%	51,75 %/	66,66 %/	43,33 %/	75%/ 3,51	59,38 %/	40,25 %/	49,58 %/	28,57 %/
		10,42 %	0,47 %	6,09 %	%	2,22 %	13,06 %	6,91 %	0,7%
Γ	73,44%/5, 05%	66,09 %/	100% /	55,83 %/	92,5 %/	84,38 %/	80,14 %/	65,55 %/	52,38 %/
		13,47 %	0,7%	7,85 %	4,33 %	3,16 %	26% %	9,13 %	1,29 %
Δ	56,25%/ 4,215%	52,87 %/	66,66 %/	20,83 %/	47,5 %/	40,63 %/	60,65 %/	43,70 %/	66,66 %/
		10,77 %	0,47 %	2,93 %	2,22 %	1,52 %	19,67 %	6,09 %	1,64 %
E	1,56%/ 0,12%	-	-	0,83 %/	7,55 %/	6,25 %/	4,33 %/	-	-
				0,12 %	0,35 %	0,23 %	1,40 %		
ΣΤ	18,75%/ 1,40%	9,20 %/	16,66 %/	10%/ 1,40	20%/ 0,94	25%/ 0,94	6,14 %/	9,24 %/	-
		1,87 %	0,12 %	%	%	%	1,94 %	1,29 %	
Z	26,56%/ 9,48%	46,55 %/	33,33 %/	19,66 %/	42,5 %/	46,87 %/	59,21 /	45,38 %/	13,04 %/
		9,48 %	0,23 %	2,69 %	1,99 %	1,99 %	19,20 %	6,32 %	0,35 %
H	35,9%/ 5,74%	28,16 %/	50%/ 0,35	19,66 %/	27,5 %/	6,25 %/	10,83 %/	25,21 %/	38,9 %/
		5,74 %	%	2,69 %	1,29 %	0,23 %	3,51 %	3,51 %	0,94 %

Στο δεύτερο πίνακα που ακολουθεί, φαίνεται η ποσοστιαία συμμετοχή κάθε καλλιέργειας στο σύνολο των 9 χωριών που τελούν στο φέουδο:

Κλήροι: 854Καλλιεργημένοι: **438,5 (51,41%)**Ακαλλιέργητοι: **405,5 (47,54%)**Κλήροι που διαθέτουν ελιές: **610 (71,51%)**Αμπέλια: **423 (59,59%)**Εξαμπελωμένοι: **19 (1,41%)**Κλήροι που διαθέτουν οπωροφόρα: **73 (8,56%)**Κλήροι με δασική ή θαμνώδη βλάστηση και κυπαρίσσα: **376 (44,08%)**Κλήροι που διαθέτουν κτίσματα ή άλλα έργα υποδομής: **179 (20,98%)**

Στη βάση των παραπάνω στοιχείων και της παραπάνω μεθοδολογίας καταλήγω στα ακόλουθα στατιστικά συμπεράσματα:

Η σιτοκαλλιέργεια καλύπτει πολύ λίγο πάνω από το μισό των καλλιεργειών στο φέουδο. Καλλιεργούνται εξ ολοκλήρου ή τμήματά τους 438,5 κλήροι (ποσοστό 51,41%). Σχεδόν οι μισοί κλήροι του φέουδου (405,5 – ποσοστό 47,54%), είτε παραμένουν στο σύνολό τους ακαλλιέργητοι, είτε διαθέτουν ακαλλιέργητα τμήματα. Λαμβάνοντας υπ' όψη τις διαφοροποιήσεις ανάμεσα στα χωριά που συναπαρτίζουν το φέουδο, ως προς το ποσοστό της ελαιοκαλλιέργειας, το γενικό συμπέρασμα επιβεβαιώνει την εικόνα που έχουμε από αρχαικές πηγές, όπως, για παράδειγμα την αλληλογραφία των Προβλεπτών, στην οποία θα αναφερθώ αναλυτικά αμέσως παρακάτω: γενική είναι η τάση εγκατάλειψης της καλλιέργειας των σιτηρών, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για το πρόβλημα της διατροφής του πληθυσμού.

Το πρόβλημα δεν είναι μερικό ή τοπικό. Ο Έκτακτος Γενικός Προβλεπτής Νικολό Έριτσο, σε επιστολή του στο Δόγη, με ημερομηνία 13 Ιουλίου 1785, και με θέμα την κατάργηση της σιταποθήκης στην πόλη της Κέρκυρας, (τη λειτουργία της οποίας κρίνει ανεπαρκή ή ακόμη και βλαπτική για την αντιμετώπιση των σιτοδειών) επισημαίνει ορισμένες πλευρές του ζητήματος, της μόνιμης δηλαδή ανεπάρκειας των σιτηρών στο νησί της Κέρκυρας. Ισχυρίζεται ότι ποτέ η Κέρκυρα δεν έχει παραγάγει την αναγκαία ποσότητα σιτηρών για τη συντήρηση του πληθυσμού της και ότι το πρόβλημα επιτείνεται τα τελευταία χρόνια, λόγω της ύφεσης των «τεχνών» («industria») και του εμπορίου σε αυτές τις περιοχές. Ακόμη, ο Έριτσο παρατηρεί ότι οι χωρικοί δεν μπορούν να αποκομίσουν από τα χωράφια τους παρά

το 1/3 που αρκεί για την κάλυψη των αναγκών τους, και ότι αυτό οφείλεται τόσο στην εποχικότητα των ανέμων, όσο και στην απληστία των εμπόρων²⁰⁴.

Από το συγκεκριμένο «dispaccio», παραθέτω ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα. Σ' αυτό, ο Προβλεπτής προτείνει τη μόνιμη ύπαρξη, στο Monte di Pietà, ενός ποσού της τάξης των 4.000 τσεκινιών, τα οποία θα μπορούσαν να δανειστούν οι χωρικοί σε περίπτωση σιτοδείας και, κατόπιν, τα χρήματα να επιστραφούν συνολικά από κάθε περιφέρεια:

*«(...) Η τρίτη και τελευταία πρόνοια, που θα μου φαινόταν κατάλληλη, θα ήταν να υπάρχει πάντα κατατεθειμένο στο Ενεχυροδανειστήριο ένα ποσό από 4.000 τσεκίνια, τα οποία, σε περίπτωση πραγματικής ανάγκης, θα μπορούσαν να δοθούν ως δάνειο στους χωρικούς, με συλλογική ευθύνη των περιφερειών. Δεν πρέπει να φοβόμαστε ότι δεν θα τα δώσουν πίσω· αφού, σε αυτό το νησί, το μεγαλύτερο μέρος των χωρικών έχει κάτι στην ιδιοκτησία του και η εμπειρία μας έχει μάθει ότι, εάν σε κάποια έκτακτη κατάσταση, η Εξοχότητά σας υποχρεώνεται να δώσει δάνεια, ποτέ δεν υπήρξε περίπτωση που αυτά δεν αποπληρώθηκαν πλήρως».*²⁰⁵

Θεωρώ ότι παρουσιάζει ενδιαφέρον η ακόλουθη παρατήρηση του Προβλεπτή, η οποία, ωστόσο, δεν σχετίζεται άμεσα με το θέμα των καλλιεργειών, αλλά με εκείνο των σχέσεων παραγωγής: «σε αυτό το νησί, το μεγαλύτερο μέρος των χωρικών κατέχει κάτι», πράγμα που πιστοποιεί την οικονομική συμπεριφορά του μικροκτηματία ως οιονεί ιδιοκτήτη.

Ως προς την ελαιοκαλλιέργεια: 610 κλήροι (ποσοστό 71,51%) διαθέτουν ελιές. Είναι βέβαια και μακράν η πιο συνηθισμένη καλλιέργεια στο φέουδο. Ούτως ή άλλως, έχει ήδη εδραιωθεί και συνεχίζει να εξαπλώνεται παντού στην Κέρκυρα. Πέρα από το μεγάλο αριθμό ελαιοδέντρων που αναφέρονται στο ίδιο το κατάστιχο (και, όπως έχω ήδη τονίσει, δεν είναι τα μόνα στην περιοχή, αφού δεν καταγράφεται ο αριθμός όσων βρίσκονται σε ελεύθερους κλήρους) υπάρχουν πολλές μαρτυρίες, τόσο από τις αρχαιακές πηγές, όσο και από τις έμμεσες, κυρίως τους ιστοριοδίφες της εποχής, που περιγράφουν ένα κερκυραϊκό τοπίο τόσο πυκνά καλλιεργημένο και γεμάτο ελαιόδεντρα, ώστε να καθίσταται ασφυκτικό και ανθυγιεινό. Όπως θα δούμε

²⁰⁴ Εδώ υπάρχει και μία σαφής ένδειξη ότι η οικονομία της υπαίθρου εμπλέκεται πια με την οικονομία της πόλης – την αγορά.

²⁰⁵ A.S.Ven., Provveditori da terra e da.mar, Dispacci, busta no 1185, Corfù, 13 Luglio 1785, Provveditor Straordinario Nicolò Erizzo. (Το ιταλικό πρωτότυπο βρίσκεται στο Παράρτημα, με την ένδειξη «Εγγραφο 2»).

σε επόμενα κεφάλαια, την εποχή της συγκρότησης της Αναγραφής, λέγεται ότι υπάρχουν στην Κέρκυρα 3.000. 000 ελαιόδεντρα!

Και άλλοι όμως μελετητές, σύγχρονοι ή και λίγο μεταγενέστεροι της Αναγραφής, δίνουν μια παρόμοια εικόνα για την κερκυραϊκή ύπαιθρο. Παραπέμπω ξανά στο Βλασσόπουλο:

*«Η γεωργία είναι γενικά εγκαταλειμμένη. Ένας μεγάλος αριθμός από συνεχόμενα σχεδόν δάση εληών σκεπάζει μέγα μέρος του νησιού. Όντας τούτα τα δέντρα φυτεμένα το ένα κοντά στο άλλο και σ' ένα έδαφος που τα ευνοεί, γίνονται πανύψηλα, με χοντρούς κορμούς, αλλά με λίγα κλαδιά, μια και δεν έχουν χώρο ν' απλωθούν. Οι ρίζες τους πλέκονται η μια με την άλλη και κλέβουν αμοιβαία τους θρεπτικούς χυμούς, απαραίτητους για τον καρπό. Τα κλαδιά τους μπλέκονται κι αυτά όπως οι ρίζες, εμποδίζουν την είσοδο του φωτός και το ελεύτερο παιγνίδι του αέρα, που σταματά ανάμεσά τους κι αν το δέντρο βρίσκεται πάνω στην άνθιση προσβάλλει το τρυφερό βλαστάρι, κι αφήνοντάς του ό,τι κακό υπάρχει, το ξεραίνει και το καταστρέφει. Ακαλλιέργητο στο πιο μεγάλο μέρος του το έδαφος κι εγκαταλειμμένο σκεπάζεται από φτέρες, θυμάρια, κισσούς, σπάρτα κι άλλα παρασιτικά φυτά, που όλα μαζί γίνονται αιτία να γίνουν φτωχότερες οι ελιές, μια και η γη ευνοεί τη βλάστησή τους και τα κάνει να φυτρώνουν σε αφθονία. Θα ήταν όφελος να κλαδευτούν οι εληές με σύστημα και ν' αραιωθούν, να καθαριστούν από κάθε θάμνο που τις πνίγει, να λευτερωθούν από τα ξερά κλαδιά που τους εμποδίζουν την ανάπτυξη, να δουλεύονται σε διαστήματα και συχνά να μαντρίζουν κάτ' απ' αυτές. Επίσης και τ' αμπέλια είναι χαμηλά και κακοδουλεμένα. Στα πεδινά θάπρεπε να είν' όλα ανεβασμένα σε φτελιάδες».*²⁰⁶

Τόσο το παραπάνω απόσπασμα, όσο οι ίδιες οι καταγραφές του κατάστιχου, φανερώνουν ότι η **αμπελοκαλλιέργεια** κατέχει σημαντική θέση. Στο σύνολο του φέουδου Μαρτσέλλο, αμπέλια καλλιεργούνται σε 423 κλήρους (59,59%) ποσοστό δηλαδή σαφώς πάνω από το μισό και, οπωσδήποτε, μεγαλύτερο από το ποσοστό της καλλιέργειας σιτηρών. Εξ άλλου, οι εξαμπελωμένοι κλήροι είναι ελάχιστοι: μόλις 19 (ποσοστό 1,41%).

Φαίνεται ωστόσο ότι η αμπελοκαλλιέργεια, κατά τα τελευταία μόλις χρόνια της Βενετοκρατίας γνωρίζει σχετική άνθιση στην Κέρκυρα. Από το Disraccio του

²⁰⁶ Περιοδικό «Κερκυραϊκά Χρονικά», τόμος 21^{ος}, Κέρκυρα 1977: Στυλιανού Βλασσόπουλου: «Στατιστικά και ιστορικά περί Κερκύρας ειδήσεις». Μετάφραση από τα ιταλικά και υπομνηματισμός, πρωτοπρεσβύτερου Αθανασίου Τσίτσα.

Έκτακτου Γενικού Προβλεπτή Θαλάσσης Νικολό Έριτσο, με ημερομηνία 31 Ιανουαρίου του 1785 (δηλαδή λίγο μετά την έναρξη της διαδικασίας της Αναγραφής), με θέμα το φόρο επί των εισαγομένων αλλά και των ντόπιων κρασιών, αντλούμε τις ακόλουθες πληροφορίες για την αμπελοκαλλιέργεια στο νησί:

«Η καλλιέργεια των κλημάτων σε αυτό το νησί, κατά το παρελθόν ήταν περισσότερο παραμελημένη, με αποτέλεσμα οι καταναλωτικές ανάγκες του στόλου και των κατοίκων να είναι μεγαλύτερες και αυτές, κατά το μεγαλύτερο μέρος, καλύπτονταν από τη Μπράτζα και άλλα νησιά της Δαλματίας (...).

*Τώρα όμως που η τεχνική σε αυτό το είδος βελτιώθηκε κάπως σε αυτό το νησί και μέρα με τη μέρα βελτιώνεται, προκύπτει το αποτέλεσμα να αυξάνεται το κρασί που παράγεται σε αυτό το νησί και αυτό έχει ως συνέπεια το κρασί από το εξωτερικό να μην μπορεί να απορροφηθεί στην ίδια ποσότητα με παλιά (...).*²⁰⁷

Φαίνεται λοιπόν ότι η αμπελοκαλλιέργεια αναπτύσσεται όψιμα στην Κέρκυρα, ενώ παλαιότερα τα κρασιά έρχονταν από τη Δαλματία.

Σημαντικός αριθμός από τους κλήρους που συναπαρτίζουν το φέουδο (376 κλήροι – ποσοστό 44,08%) παραμένουν ολόκληροι ή τμήματά τους όχι μόνο **ακαλλιέργητοι**, αλλά καλυμμένοι από άγρια, δασική βλάστηση και κυπαρίσσια, δηλαδή μη παραγωγικά φυτά. Δεδομένου ότι οι Αναγραφές δεν αναφέρουν αριθμό οικόσιτων ζώων ούτε και κοπάδια, δεν μπορούμε να εικάσουμε σε ποιο βαθμό αυτές οι εκτάσεις μπορεί να χρησιμοποιούνται ως βοσκοτόπια ούτε αν τα κυπαρίσσια υπόκεινται, για οποιοδήποτε σκοπό, σε υλοτόμηση. Μόνο σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως για παράδειγμα στο χωριό Μάρμαρο, μας δίνεται η πληροφορία ότι το οφειλόμενο προς το φέουδο σολιατικό αποδίδεται σε ζώα – αρνιά ή κατσίκια. Στις περιπτώσεις αυτές, καθώς οι κλήροι παραμένουν ακαλλιέργητοι, μπορούμε να συμπεράνουμε, με σχετική ασφάλεια, ότι οι εκτάσεις αυτές είναι βοσκοτόπια όπου εκτρέφονται αιγοπρόβατα.

Σε μικρό αριθμό κλήρων (73 – ποσοστό 8,56%) υπάρχουν **οπωροφόρα δέντρα**, τα οποία, εξ άλλου, δεν υπόκεινται σε καμία φεουδαρχική επιβάρυνση. Όπως φαίνεται πάντως και από προηγούμενα αποσπάσματα του Βλασσόπουλου, τα

²⁰⁷ A.S.V., Provveditori da terra e da Mar, Dispacci, busta no 1186, Corfù, 31 Gennaio 1785, Provveditor Straordinario Nicolò Erizzo. (Το ιταλικό πρωτότυπο βρίσκεται στο Παράρτημα 1, με την ένδειξη «Έγγραφο 3»).

οπωροφόρα στην Κέρκυρα, δεν είναι λίγα, απλώς δεν ενδιαφέρουν, για τον παραπάνω λόγο, τις βενετικές αρχές.

Τέλος, **κτίσματα** παντός είδους (σπίτια, καλύβες, εκκλησίες, ελαιοτριβεία, πηγάδια) συναντάμε σε 179 κλήρους (ποσοστό 20,98%). Από αυτά, τα κτίσματα που συγκροτούν οικούμενο χώρο φαίνεται ότι επιβαρύνονται με σολιάτικο. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν οι Γιαννάδες, οι Κανακάδες, αλλά και το Μάρμαρο, όπου οι νομείς των σπιτιών τελούν στο φέουδο, αλλά και στην εκκλησία της Αγίας Μαρίνας.

Οι αποδόσεις

Κατά τον ίδιο τρόπο και την ίδια μεθοδολογία που ακολούθησα για κάθε χωριό ξεχωριστά, παρουσιάζω, στον επόμενο πίνακα, την εξέλιξη των αποδόσεων και στα 9 χωριά μαζί. Επισημαίνω προηγουμένως ότι οι καταπατημένοι κλήροι στο σύνολο του φέουδου είναι 99,5 (ποσοστό 11,65%), ενώ οι ελεύθεροι 116,5 (ποσοστό 116,5%).

Είδος απόδοσης	1631 (κλήροι 408)	1786 (κλήροι 854)
Κανίσκια	145 (35,54%)	111 (13%)
Συγκράτειες	23 (5,64%)	42 (4,92%)
Απροσδιόριστα	11 (2,70%)	81 (9,48%)
Σύνολο εδαφονομίων	179 (43,87%)	234 (27,40%)
Δεκάτη για τη σοδειά	90 (22,06%)	135 (15,8%)
Δεκάτη για κάθε προϊόν	16 (3,92%)	149 (17,45%)
Δεκάτη για κάθε 3 μιζ.	1 (0,245%)	-
Δεκάτη για το έδαφος	1 (0,245%)	-
Δεκάτη για 13 ελιές	-	1 (0,11%)
Δεκάτη για τη σοδειά και τ' αμπέλια	-	1 (0,11%)
Δεκάτη για ελιές – αμπέλια	-	2 (0,23%)
Απροσδιόριστη	71 (17,40%)	33 (3,87%)
Σύνολο δεκάτης	179 (43,87%)	321 (37,59%)

Το ¼	56 (13,73%)	192 (22,48%)
Το ¼ με μείωση	56 (13,73%)	20 (0,23%)
Σύνολο απόδοσης	112 (27,45%)	212 (24,82%)
Το 1/31	17 (4,17%)	15 (1,76%)
Το 1/7	2 (0,49%)	1 (0,12%) ⁱ
Το 1/5 για αμπέλι	1 (0,25%)	-
Το 1/5 για χωράφι	-	1 (0,12%)
Το 1/3 για ελιές	-	1 (0,12%)
Το ½	1 (0,25%)	
Χρήμα	8 (1,96%)	8 (0,94%)
Σολιάτικα σε είδος	16 (3,92%)	39 (4,57%)
Σολιάτικα σε χρήμα	14 (3,43%)	19 (2,22%)
Σολιάτικα σε ζώα	2 (0,49%)	2 (0,23%)
Σολιάτικα σε ζώα και χρήμα	1 (0,25%)	-
Σολιάτικα σε χρήμα και είδος	-	1 (0,12%)
Σολιάτικα σε χρήμα και κότα	-	1 (0,12%)
Απροσδιόριστα	4 (0,98%)	1 (0,12%)
Σύνολο σολιάτικων	37 (9,07%)	63 (7,38%)
Κερί	2 (0,49%)	1 (0,12%)
Κερί – λάδι	1 (0,25%)	1 (0,12%)

Κερί – λάδι σε εκκλησία	-	1 (0,12%)
Κερί σε εκκλησία	-	1 (0,12%)
Ποσότητα λαδιού	1 (0,25%)	4 (0,47%)
Κερί και χρήμα ²⁰⁸	-	1 (0,12%)
Κόττα – πίττα	43 (10,54%)	28 (3,28%)
Κόττα – πίττα εναλλακτικά με χρήμα	-	1 (0,12%)

Το 1631 υπήρχαν 408 κανισκεψίες στα 9 υπό εξέταση χωριά. Το 1786, ο αριθμός αυτών των κλήρων έχει υπερδιπλασιαστεί και ανέρχεται σε 854. Ο υπερδιπλασιασμός οφείλεται α) στην επέκταση του καλλιεργούμενου χώρου, καθώς πολλοί από τους κλήρους του 1786 ήταν αδιάθετοι το 1631 και β) στην κατάτμηση ενιαίων κανισκεψιών μέσω προικοδοτήσεων, κληρονομιάς, εξαγοράς, αποποίησης αγαθών, νέας διάθεσης αγαθών από την πλευρά του φέουδου. Πέρα λοιπόν από την αύξηση του αριθμού των κανισκεψιών, καταγράφεται μία ορισμένη τάση μείωσης της έκτασής τους, καθώς μία σειρά κλήρων μπορεί να προέρχεται από μία παλιά, ενιαία, μητρική κανισκεψία. Η ποσοστιαία αναλογία κάθε απόδοσης εννοείται ότι βγαίνει με βάση το σύνολο των κλήρων κατά την περίοδο κάθε αναγραφής.

Ως προς τις αποδόσεις στο σύνολο του φέουδου, σύμφωνα με τον παραπάνω πίνακα, αυτές διαμορφώνονται ως εξής: Σημαντική πτώση παρουσιάζουν τα εδαφονόμια, όχι όμως τόσο μεγάλη όσο αυτή που παρατηρείται στα κατ' εξοχήν ελαιοπαραγωγικά χωριά, όπως είναι οι Λιαπάδες. Το σύνολο των εδαφονομιών, από το 43, 87% του 1631, πέφτει σε 27,40% το 1786. Ως προς την εσωτερική αναλογία της απόδοσης, στο σύνολο του φέουδου, επιβεβαιώνεται η παρατήρηση που έχουμε ήδη κάνει σε όλα σχεδόν τα χωριά: δηλαδή, ραγδαία μείωση των κανισκίων (από

²⁰⁸ 100 άσπρα.

35,14% το 1631 πέφτουν στο 13% το 1786) και πολύ μικρότερη μείωση της συγκράτειας. (από 5,64% το 1631 σε 4,92% το 1786).

Ωστόσο, διατηρώ μια επιφύλαξη ως προς την ακρίβεια των στοιχείων για τη συγκεκριμένη απόδοση με την έννοια ότι, σε πολλές περιπτώσεις, τα εδαφονόμια δεν προσδιορίζονται. Αυτά τα απροσδιόριστα εδαφονόμια αυξάνονται το 1786 από το 2,79% σε 9,48%. Αυτή η αύξηση δεν αλλάζει, οπωσδήποτε, τη γενική εικόνα της πτώσης των εδαφονομίων, αλλά δεν μας επιτρέπει να βγάλουμε ολοκληρωμένα συμπεράσματα σχετικά με την εσωτερική αναλογία της απόδοσης.

Απώλειες – αλλά πάντως μικρότερες από αυτές των εδαφονομίων – παρουσιάζει και η δεκάτη στο σύνολό της: από το 43,87% του 1631 πέφτει στο 37,59% το 1786. Ο αριθμός και το ποσοστό των κανισκεψιών που βαρύνονται με δεκάτη το 1631 είναι, εξ άλλου, ακριβώς ίδιος με εκείνων που βαρύνονται με εδαφονόμια και, στη συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων, οι δύο αποδόσεις συμπίπτουν, κατά την Αναγραφή του 1631. Ως προς την εσωτερική αναλογία της απόδοσης τώρα, η δεκάτη για τη σοδειά υφίσταται μείωση (από 22,06% το 1631 πέφτει στο 15,8% το 1786). Αντίθετα, η δεκάτη για κάθε προϊόν παρουσιάζει αύξηση και ανεβαίνει από το 3,92% στο 17,45%. Το γεγονός αυτό αποτυπώνει με σαφήνεια την εκτεταμένη πια αλλαγή των καλλιεργειών ανάμεσα στις δύο Αναγραφές: μέσα σε αυτά τα 155 χρόνια, η σιτοκαλλιέργεια (η οποία βαρύνεται με δεκάτη, σολιάτικο και εδαφονόμιο) αντικαθίσταται προοδευτικά από την ελαιοκαλλιέργεια.

Σημαντική πτώση παρουσιάζει η δεκάτη που δεν προσδιορίζεται αν αφορά τη σοδειά ή ξεχωριστά κάθε προϊόν: από το 17,40% πέφτει στο 3,87%. Διάφορες τέλος, άλλες μορφές δεκάτης που καταγράφονται στον παραπάνω πίνακα δεν επαρκούν, ως ποσοστό, για να αλλοιώσουν τη γενική εικόνα.

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι δεν παρουσιάζει αύξηση ούτε το μέρος του $\frac{1}{4}$ που αφορά τις ελιές και τα αμπέλια, αντίθετα παρουσιάζει μια μικρή πτώση (από 27,45% πέφτει στο 24,82%). Το 1631 είναι μοιρασμένες οι περιπτώσεις κατά τις οποίες η συγκεκριμένη απόδοση εμφανίζεται ως προοπτική και εκείνες στις οποίες ισχύει ήδη: σε 56 κλήρους η κάθε περίπτωση (ποσοστό 13,73%). Όπως είναι φυσικό, δεδομένης της επέκτασης της ελαιοκαλλιέργειας, αλλά και των προσπαθειών για αναζωογόνηση της αμπελοκαλλιέργειας το 18^ο αιώνα, το 1786, αυξάνονται σημαντικά οι περιπτώσεις κατά τις οποίες η απόδοση ήδη ισχύει και

ανεβαίνουν στο ποσοστό του 22,48% ενώ ως προοπτική εμφανίζεται μόνο στο 0,23% των κλήρων.

Τα σολιάτικα καταλαμβάνουν πολύ μικρό ποσοστό στις συνολικές αποδόσεις του φέουδου και το 1786 παρουσιάζουν μια οριακή ποσοστιαία πτώση (από 9,07% πέφτουν στο 7,38%). Στην εσωτερική τους σύνθεση κυριαρχεί η απόδοσή τους σε είδος (αυξάνεται μάλιστα από το 3,92% στο 4,57%). Ωστόσο, σε αρκετές περιπτώσεις (βλ. παραπάνω πίνακα), τα σολιάτικα αποδίδονται σε χρήμα, σε ζώα, ενώ σε ελάχιστες περιπτώσεις δεν προσδιορίζεται τι μορφή παίρνουν.

Θεωρώ ότι η πολύ μικρή αναλογία των σολιάτικων στο σύνολο των αποδόσεων προς το φέουδο δηλώνει, και αυτή επίσης, ότι η επέκταση του καλλιεργούμενου χώρου σημαίνει την επέκταση της ελαιοκαλλιέργειας και, πολύ λιγότερο της καλλιέργειας σιτηρών. Πρέπει ακόμα να υπενθυμίσω ότι με σολιάτικο βαρύνεται και ο οικούμενος χώρος, όπως συμβαίνει στα χωριά Γιαννάδες και Μάρμαρο.

Σημειώνω ακόμη το πολύ μικρό ποσοστό χρηματικών αποδόσεων (το οποίο μάλιστα σημειώνει μείωση: από το 1,96% το 1631 πέφτει στο 0,98% το 1786. Τέλος, διάφορες άλλες αποδόσεις που καταγράφονται στον παραπάνω πίνακα, θεωρώ ότι δεν είναι σε θέση να αλλοιώσουν τη γενική εικόνα της σχέσης των καλλιεργειών με το ύψος των αποδόσεων του φέουδου Μαρτσέλλο, κατά την τελευταία, επί Βενετοκρατίας, Αναγραφή του.

Η τελική διαμόρφωση των αποδόσεων – πρώτα συμπεράσματα

Κάνοντας μία τελική αποτίμηση της εξέλιξης των αποδόσεων των παροίκων του φέουδου Μαρτσέλλο από την Αναγραφή του 1631 μέχρι και τα συμβόλαια του 1789, μπορούμε να σχηματίσουμε μία καλή εικόνα της τελικής διαμόρφωσής τους και της ποσοστιαίας συμμετοχής κάθε είδους απόδοσης στις συνολικές αποδόσεις του φέουδου. Πρέπει να σημειώσουμε ότι δεν είναι δυνατό να αθροιστούν οι αποδόσεις που προκύπτουν από τις νέες καλλιεργητικές συμβάσεις με τις ήδη διαμορφωμένες και υπάρχουσες, δεδομένου ότι οι νέες γίνονται όχι κατά κλήρο, αλλά, στις περισσότερες περιπτώσεις, κατά νοικοκυριό. Ωστόσο, έστω και έτσι, γίνεται φανερή η ενίσχυση ή η αποδυνάμωση ορισμένων τάσεων που ήδη έχουν επισημανθεί.

Στη βάση λοιπόν αυτή, μπορούμε να κωδικοποιήσουμε τα ακόλουθα συμπεράσματα:

- α) είναι ήδη γνωστό αλλά και πιστοποιείται απολύτως από τη μελέτη της Αναγραφής και των συμβολαίων, ότι κάθε παραγόμενο είδος βαρύνεται με δική του απόδοση. Έτσι, οι μεταβολές των αποδόσεων και οι μεταβολές των καλλιεργειών δεν μπορεί παρά να μελετηθούν συνολικά και ενιαία, καθώς από το ένα καθεστώς – το καλλιεργητικό – προκύπτει το άλλο – η μεταβολή των αποδόσεων. Ή και αντίστροφα: η μεταβολή των αποδόσεων καταδεικνύει και τη μεταβολή των καλλιεργειών.

- β) η σιτοκαλλιέργεια διαρκώς εγκαταλείπεται προς όφελος της καλλιέργειας κυρίως της ελιάς και, κατά δεύτερο λόγο, του αμπελιού. Εξάλλου, έχουμε δει και από πριν ότι το πρόβλημα των σιτοδειών είναι συχνό και γενικευμένο στην Κέρκυρα του 18^{ου} αιώνα. Η εγκατάλειψη όμως της καλλιέργειας των σιτηρών έχει ως αποτέλεσμα και την πολύ σημαντική, δραματική θα έλεγα, μείωση των εδαφονομίων, της απόδοσης δηλαδή συγκεκριμένης ποσότητας της παραγωγής προς το χωροδεσπότη.

- γ) η εσωτερική σύνθεση των εδαφονομίων (ανεξάρτητα από τη συνολική τους πτώση) μεταβάλλεται ελαφρά προς όφελος της συγκράτειας, της σύμβασης δηλαδή διηνεκούς αγροληψίας. Επειδή ωστόσο και τα εδαφονόμια συνολικά πέφτουν, ως προς την ποσοστιαία συμμετοχή στις αποδόσεις του φέουδου και η τάση είναι μικρή αλλά και – κυρίως – η ουσιαστική διαφορά μεταξύ κανισκίου και συγκράτειας είναι ασήμαντη, θεωρώ παρακινδυνευμένο ένα συμπέρασμα ότι η αλλαγή αυτή καταγράφει και μία τάση μετατροπής του εξαρτημένου καλλιεργητή σε ελεύθερο ιδιοκτήτη.

- δ) η πάγια φεουδαρχική απόδοση της δεκάτης παρουσιάζει μία σχετική μείωση από το 1631 μέχρι το 1786, παραμένει πάντως σχετικά σταθερή. Εκείνο που αλλάζει σε σχέση με τη δεκάτη είναι η εσωτερική της αναλογία: μειώνεται δραματικά η δεκάτη επί της σοδειάς (δηλαδή η δεκάτη επί των σιτηρών, πράγμα που βεβαίως οφείλεται στη μείωση της σιτοκαλλιέργειας) ενώ αυξάνεται η δεκάτη σε κάθε προϊόν, δηλαδή στο κρασί και στο λάδι.

- ε) έχουν αυξηθεί ραγδαία τα μεγαλύτερα μερίσματα της παραγωγής, δηλαδή το $\frac{1}{4}$ στο κρασί και στο λάδι, απόδοση η οποία, στην Αναγραφή του 1631, υπάρχει σχεδόν αποκλειστικά ως προοπτική για την περίπτωση εμφύτευσης (να επισημάνουμε εδώ ότι αυτή η πρόβλεψη συνοδεύεται και από ένα κίνητρο για τους

καλλιεργητές: την κατ' αναλογία μείωση του κανισκίου ή της συγκράτειας που μέχρι εκείνη τη στιγμή πλήρωναν).

- στ) τα ενοίκια που καταβάλλονται σε χρήμα είναι πολύ χαμηλά το 1631 και δεν φαίνεται να αυξάνονται ούτε στην Αναγραφή του 1631, αλλά ούτε και στα μεταγενέστερα συμβόλαια, γεγονός που καταδεικνύει, για μια ακόμη φορά, τη δυσκολία ως προς την εισαγωγή της εκχρηματισμένης οικονομίας στην ύπαιθρο.

- ζ) στις νέες καλλιεργητικές ρυθμίσεις, εμφανίζεται μία ρύθμιση που φαίνεται να μην ήταν συνήθης στους προηγούμενους αιώνες: η απόδοση του εδαφονομίου σε συγκεκριμένη ποσότητα όχι πλέον σιτηρών αλλά κρασιού ή λαδιού, ποσότητα που δεν αντιστοιχεί σε συγκεκριμένο μέροςμα επί της παραγωγής. Η δεκάτη παραμένει σχετικά σταθερή, ενώ εμφανίζονται και μεγαλύτερα μερίσματα της παραγωγής, το 1/8 ή και το 1/6, που αφορούν πάντα το κρασί και το λάδι.

Ο συνυπολογισμός όλων αυτών των παραμέτρων (μαζί και του γεγονότος της διάσπασης των συλλογικών νοικοκυριών, όπως προκύπτει μέσα από τα συμβόλαια και τις μεταγενέστερες διευθετήσεις) μπορεί να μας οδηγήσει σε ορισμένα γενικότερα συμπεράσματα, τα οποία, σε συνδυασμό με την εικόνα της καθημερινότητας των κερκυραίων χωρικών την οποία διερευνώ στα επόμενα Μέρη αυτής της εργασίας, μπορούν να δώσουν μια αρκετά ολοκληρωμένη εικόνα της κερκυραϊκής υπαίθρου, λίγο πριν από το τέλος της Βενετοκρατίας. Για τούτο και επιφυλάσσομαι να τα παρουσιάσω συνολικά, στο τέλος της παρούσας εργασίας. -

---

ΜΕΡΟΣ Γ΄

Οι άνθρωποι

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

Πλούσιοι και φτωχοί

Εισαγωγή. Μεθοδολογικά προβλήματα

Οι σχέσεις παραγωγής ή αλλιώς οι σχέσεις ιδιοκτησίας, που συγκροτούν και καθορίζουν τον κάθε φορά ισχύοντα κοινωνικό – οικονομικό σχηματισμό είναι, πρώτα και κύρια, σχέσεις μεταξύ ανθρώπων. Από αυτή την άποψη, μέσα από τη μελέτη ακόμη και ενός στενά «λογιστικού» κειμένου του παρελθόντος, όπως είναι μια Αναγραφή, μπορούμε να αναχθούμε στην αναπαράσταση ενός ολόκληρου ιστορικού και κοινωνικού τοπίου, μιας εποχής και ενός τόπου: μπορούμε να «ξαναζωντανέψουμε» τους ανθρώπους, το μόχθο τους αλλά και το δόλο τους, τις συναλλαγές τους, τις ταξικές τους σχέσεις, τις σχέσεις τους με τη διοίκηση, ακόμη και τις σχέσεις που αναπτύσσουν μέσα στο νοικοκυριό τους, στο πεδίο της καθημερινής ζωής.

Στα δύο προηγούμενα κεφάλαια, παρουσίασα τη φυσιογνωμία του τοπίου, του καλλιεργούμενου και του οικούμενου χώρου, την εξέλιξη στις καλλιέργειες και την αντίστοιχη των αποδόσεων προς το χωροδεσπότη στο διάστημα των πλέον των 150 χρόνων που έχουν μεσολαβήσει από την προηγούμενη Αναγραφή, όπως προκύπτουν μέσα από το ίδιο το κατάστιχο του 1786. Παρέθεσα ακόμη τα στατιστικά στοιχεία που είχα στη διάθεσή μου, συγκρίνοντας τον αριθμό των κλήρων που καταγράφονται στο τοπογραφικό κάθε χωριού ξεχωριστά, τον αριθμό των καλλιεργητών (φυσικά πρόσωπα, φρατέρνες, εκκλησίες, καθώς και τον αριθμό των ντόπιων καλλιεργητών, σύμφωνα με τους στατιστικούς πίνακες που, λίγα χρόνια μετά, κατάρτισε ο Στ. Βλασσόπουλος και αφορούν τον πληθυσμό ολόκληρης της Κέρκυρας.

Αυτή είναι μία από τις «αναγνώσεις» που μπορούν να γίνουν στο κατάστιχο. Η δεύτερη – η οποία εμπεριέχει και πολλές πρακτικές δυσκολίες που θα αναλύσω παρακάτω – έχει ως πυρήνα το ατομικό ή και συλλογικό νοικοκυριό. Γνωρίζουμε ότι κάθε κλήρος του φέουδου μπορεί να έχει πολλές και διαφορετικές καλλιέργειες

(ή ακόμη και σπίτια, αν καλύπτει οικούμενο χώρο, όπως συμβαίνει στην περίπτωση των Κανακάδων και των Γιαννάδων), που επιμερίζονται σε διαφορετικούς καλλιεργητές. Από μια άλλη άποψη, κάθε ένας από τους καλλιεργητές του φέουδου (φυσικό ή νομικό πρόσωπο, φρατέρνα – που θεωρώ ότι λειτουργεί ως ένα πρόσωπο –, εκκλησία κ.α.) διαθέτει ένα σύνολο αγαθών τα οποία δεν είναι απαραίτητως γεωγραφικά συγκεντρωμένα, κάποτε ούτε καν γειτονεύουν, ενώ υπάρχει περίπτωση να βρίσκονται και σε άλλα χωριά, πέρα από τον τόπο καταγωγής του. Τα αγαθά αυτά μπορεί να είναι καλλιεργημένο ή ακαλλιεργητο και λογγώδες έδαφος, ελιές, αμπέλια, σπίτια, κήποι, ακόμη και έργα υποδομής, όπως πηγάδια ή ελαιοτριβεία. Εννοείται πως, για κάθε περιουσιακό στοιχείο χωριστά, ο καλλιεργητής επιβαρύνεται με ξεχωριστό είδος απόδοσης, ενώ, επίσης, είναι πολύ πιθανό, ο ίδιος καλλιεργητής να είναι πάροικος ως προς ορισμένα αγαθά και ελεύθερος χωρικός ως προς άλλα, των οποίων έχει την πλήρη κυριότητα. Ακόμη, σε άλλα μπορεί να εμφανίζεται ως καταπατητής.

Το σύνολο των περιουσιακών στοιχείων ενός καλλιεργητή είναι το επιλεγόμενο «mortizzo».¹ Εάν θελήσουμε να δώσουμε ένα «πρόσωπο», ανθρώπινο αλλά και ιστορικό, στα ονόματα που δεν αποτελούν παρά στεγνούς και στυγνούς αριθμούς για το κατάστιχο, θα πρέπει να ξεκινήσουμε μελετώντας τους υλικούς όρους της ζωής τους, εντρυφώντας στην επίπονη διαδικασία της κατάρτισης των «mortizzi»: θα πρέπει δηλαδή να ανασυνθέσουμε τις ατομικές περιουσίες όλων των καλλιεργητών του φέουδου. Με αυτόν τον τρόπο, μπορούμε να συγκροτήσουμε το υλικό πλέγμα πάνω στο οποίο συγκροτείται το κοινωνικό τοπίο των χωριών του φέουδου. Η αρκετά καλή εικόνα που δίνεται, με αυτό τον τρόπο για τα μεγέθη των περιουσιών και τις μεταξύ τους διαφορές, για τους «πλούσιους» και τους «φτωχούς» των χωριών, μας βοηθά ακόμη και να διαπιστώσουμε μια ορισμένη ταξική διαστρωμάτωση ανάμεσα στους ίδιους τους καλλιεργητές. Αλλά και ορισμένες συμπληρωματικές πληροφορίες που αντλούμε από την κατάρτιση των «mortizzi» και που δεν αγγίζουν άμεσα την ταξική διαφοροποίηση και διαστρωμάτωση, δεν είναι λιγότερο ενδιαφέρουσες. Αποδελτιώνω αυτές τις πλευρές:

---

¹ Βλ. το άρθρο των Αικ. Ασδραχά και Σπύρου Ασδραχά «*Στη φεουδαλική Κέρκυρα: από τους πάροικους στους vassali angararii*», στο περιοδικό **ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ**, τόμος 2^{ος}, τεύχος 3, 1985, σελ. 77 - 94.

Στο τοπογραφικό του φέουδου, καταγράφονται περιουσίες κατοίκων της πόλης ή ακόμα και ευγενών. Από τη μελέτη αυτών των περιουσιών, προκύπτουν ενισχυτικές πληροφορίες για την **ταξική** θέση των προσώπων και των οικογενειών αυτών, σε σχέση με το φεουδάρχη ή με τους χωρικούς.

Υπάρχουν περιπτώσεις (όχι πολλές, είναι αλήθεια) όπου τα περιουσιακά στοιχεία καταγράφονται στο όνομα μιας γυναίκας – συνήθως χήρας. Δίνεται η δυνατότητα να μελετηθεί η ποιότητα και η ποσότητα των αγαθών που μπορεί να έχει μια γυναίκα, ή ακόμη και να συγκριθεί με την περιουσία των παιδιών της. Ακόμη, δίνεται η δυνατότητα της σύγκρισης ανάμεσα στα περιουσιακά στοιχεία των γυναικών του χωριού και των γυναικών της πόλης, καθώς και των όρων με τους οποίους **νέμονται** ή/και **κατέχουν** αυτά τα αγαθά, σε σχέση με την ταξική αλλά και τη χωροταξική προέλευση.

Θα δούμε ότι σε ελάχιστες περιπτώσεις καταγράφονται περιουσιακά στοιχεία στο όνομα προσώπων των οποίων ο πατέρας βρίσκεται στη ζωή και, στη συντριπτική τους πλειοψηφία, τα αγαθά αυτά προέρχονται από προίκα («uxorio nomine»). Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό και με τα περιουσιακά στοιχεία των γυναικών, οδηγεί σε ορισμένα συμπεράσματα και σε σχέση με τη δομή και τη λειτουργία των οικογενειακών σχέσεων².

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν ακόμη τα περιουσιακά στοιχεία των ιερέων, αλλά και των εκκλησιών και των μοναστηριών.

Τέλος, ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα «mortizzi» των προσώπων που περιουσιακά τους στοιχεία καταγράφονται σε περιοχές και χωριά άλλα από αυτά της καταγωγής τους.

Εννοείται ότι, για να καταρτιστούν τα «mortizzi», το κατάστιχο πρέπει να διαβαστεί ολόκληρο, ώστε να καταγραφούν ξεχωριστά τα διάσπαρτα περιουσιακά στοιχεία για κάθε καλλιεργητή ξεχωριστά. Αυτό αποτελεί μια πρώτη, πρακτική δυσκολία. Υπάρχουν όμως και άλλες δυσκολίες, πολύ πιο ουσιαστικές, οι οποίες σχετίζονται και με την πληρότητα και την εγκυρότητα των αποτελεσμάτων που δίνει η διασταύρωση των στοιχείων. Για παράδειγμα, σε περίπτωση κατά την οποία ο καλλιεργητής νέμεται τμήμα εδάφους, δεν δίνεται πάντοτε η συγκεκριμένη έκταση ούτε και μπορούμε να αντιστοιχίσουμε το ποσό που του αναλογεί να πληρώσει για

² Ωστόσο, το ζήτημα αυτό θα με απασχολήσει περισσότερο σε επόμενο κεφάλαιο.

το σολιάτικο ή το εδαφονόμιο, δεδομένου ότι, όπως γνωρίζουμε, η απόδοση βαρύνει τον κλήρο ή την καλλιέργεια και, κατά δεύτερο λόγο, τον καλλιεργητή³. Το ίδιο συμβαίνει και με τα αμπέλια, των οποίων δεν γνωρίζουμε την έκταση.⁴ Στην περίπτωση των εξαρτημένων κλήρων, αναφέρεται για τον κάθε καλλιεργητή ξεχωριστά ο συγκεκριμένος αριθμός των ελαιοδέντρων που αυτός κατέχει. Ωστόσο, στους ελεύθερους κλήρους, σπάνια καταγράφεται το είδος των καλλιεργειών κάθε συνεισφορέα ξεχωριστά: αν δηλαδή κατέχει έδαφος, ελιές ή αμπέλια ούτε, βέβαια, ο αριθμός των ελαιοδέντρων. Το ίδιο συμβαίνει και στις περισσότερες περιπτώσεις για τους καταπατημένους κλήρους: το πράγμα διαφοροποιείται εκεί όπου ακολουθούν μεταγενέστερα συμβόλαια νέας διεύθεσης των υποχρεώσεων του καλλιεργητή απέναντι στο χωροδεσπότη. Έτσι λοιπόν, στην καταγραφή κάθε «mortizzo» ξεχωριστά, περιλαμβάνονται τα εξής στοιχεία: ο αριθμός των κλήρων στη νομή ή στην κυριότητα των οποίων συμμετέχει ο συγκεκριμένος καλλιεργητής, ο τύπος του εμπράγματος δικαιώματος που έχει επί του κλήρου (αν δηλαδή έχει τη νομή ή την πλήρη κυριότητα), αν ο κλήρος προέρχεται από προίκα, το είδος της καλλιέργειας σε κάθε κλήρο και ο αριθμός των ελαιοδέντρων, αυτό το τελευταίο κυρίως όσον αφορά τους εξαρτημένους κλήρους. Θεωρώ ότι με μία σειρά επάλληλων επεξεργασιών και αναγνώσεων του κειμένου, τα mortizzi που μπόρεσα να ανασυνθέσω είναι, κατά το δυνατόν, πλήρη και ορθά.

Όπως γνωρίζουμε ήδη, στο σύνολο του φέουδου (εκτός από τα χωριά που τελούν κατ' αποκλειστικότητα στον Άγιο Γεώργιο τον Υψηλό) καταγράφονται 854 κλήροι, μοιρασμένοι στα ακόλουθα εννέα χωριά. Γαρδελάδες, Γιαννάδες, Δουκάδες, Κανακάδες, Κορακιάνα, Λάκωνες, Λιαπάδες, Μάρμαρο, Σκριπερό. Το σύνολο των καλλιεργητών (φυσικά πρόσωπα, φρατέρνες, εκκλησίες, ανέρχεται σε 1647. Οι περιουσίες 1.339 από αυτούς καταγράφονται στα χωριά ή στην περιοχή καταγωγής τους. Οι 103 είναι κάτοικοι της πόλης, που αναφέρονται με την προσφώνηση «κύριος» (signor), «ευγενής κύριος» (nobile signor), «nobile signor

³ Ένα άλλο πρόβλημα που ανακύπτει ως προς την ποσότητα του σολιάτικου ή του εδαφονομίου που αντιστοιχεί σε κάθε καλλιεργητή, είναι το ακόλουθο: σε πολλές περιπτώσεις, η συγκεκριμένη απόδοση προκύπτει απ' ευθείας από την προηγούμενη Αναγραφή του φέουδου, το 1631. Οι κλήροι όμως, την εποχή εκείνη, είχαν διαφορετική έκταση. Για την εκτίμηση λοιπόν της απόδοσης θα πρέπει γίνεται και η αναγωγή με βάση το 1/8 που είναι συνήθως ο λόγος ανάμεσα στην προσδοκώμενη παραγωγή και στην έκταση του κλήρου, ώστε να αντιστοιχηθεί με την έκταση του 1786.

⁴ Στην περίπτωση των Λιαπάδων, δεν καταγράφονται οι μίζουρες του εδάφους που αντιστοιχούν σε κάθε καλλιεργητή. Αντίθετα, σε πολλά από τα άλλα χωριά – για παράδειγμα στους Γιαννάδες – σε πολλές περιπτώσεις καταγράφονται αναλυτικά.

dottor» ή «μεσσίρ». Οι περισσότεροι από αυτούς έχουν περιουσίες μοιρασμένες σε περισσότερα του ενός χωριά.

Είναι βέβαια εξαιρετικά δύσκολο να παρουσιάσω εδώ τον πίνακα για 1339 «mortizzi». Επέλεξα λοιπόν ορισμένες, κατά τη γνώμη μου, χαρακτηριστικές περιπτώσεις που μπορούν να λειτουργήσουν ως παραδείγματα σε σχέση με τις κατηγορίες που παράθεσα προηγουμένως. Πριν, τέλος, περάσω στην έκθεση αυτών των στοιχείων, θα ήθελα να κάνω μία διευκρίνιση σε σχέση με τους όρους που χρησιμοποιώ, όταν αναφέρομαι στους καλλιεργητές που τελούν στο φέουδο: δεδομένης της πολυπλοκότητας των γαιοκτητικών σχέσεων στην κερκυραϊκή ύπαιθρο, αλλά και της ταξικής προέλευσής τους, που δεν είναι κοινή, οπωσδήποτε δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί ο όρος «χωρικός». Προτιμώ να χρησιμοποιώ τον όρο «κολλόνος», ή «νομέας» όταν η σχέση εξάρτησης είναι σαφής και περιγεγραμμένη, «κάτοχος», όταν ο κλήρος είναι ελεύθερος, αλλά και «καλλιεργητής» ή «συνεισφορέας»: πρόκειται για όρους που καλύπτουν κάθε τύπου γαιοκτητική σχέση αλλά επίσης και κάθε ταξική ή χωροταξική προέλευση.

Οι πλούσιοι χωρικοί

Η πρώτη κατηγορία είναι εκείνη των εύπορων χωρικών. Ξεκινώ με την παραδειγματική καταγραφή της περιουσίας δύο πλούσιων οικογενειών που κατάγονται και οι δύο από τους Λιαπάδες. Η πρώτη οικογένεια είναι του **Θοδωρή Αγάθου**, του ποτέ Αθανάση και η φρατέρνα του, τα αδέρφια του.

Στους Λιαπάδες, το χωριό της καταγωγής τους, η φρατέρνα έχει την ιδιοκτησία ή συμμετέχει στη νομή 23 κλήρων (είναι οι υπ' αριθμόν 1⁵, 4⁶, 5⁷, 6⁸, 7⁹,

⁵ Ελληνικό αντίγραφο της Αναγραφής, Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 4 recto.

⁶ Ο. π., σελ. 4 verso – 5 recto.

⁷ Ο. π., σελ. 5 recto.

⁸ Ο. π., σελ. 5 verso.

⁹ Ο. π., σελ. 5 verso – 6 recto.

10¹⁰, 16¹¹, 28¹², 58¹³, 61¹⁴, 64¹⁵, 67¹⁶, 68¹⁷, 72¹⁸, 106¹⁹, 128²⁰, 138²¹, 177²², 180²³, 207²⁴, 219²⁵, 255²⁶ και 265²⁷). Από αυτούς, καταπατά 3 κλήρους (58, 177 και 180) ενώ σε έξι (64, 128, 138, 219, 255 και 265) έχει την πλήρη κυριότητα. Στους 14 εξαρτημένους κλήρους, τα αγαθά τους κατανέμονται ως εξής: Σε πέντε κλήρους (τους υπ' αριθμόν 1, 4, 6, 7 και 68) διαθέτουν καλλιεργημένο έδαφος. Στον κλήρο υπ' αριθμόν 10, διαθέτουν τμήμα εδάφους αλλά δεν διευκρινίζεται αν είναι καλλιεργημένο ή ακαλλιέργητο. Διαθέτουν επίσης ένα σπίτι και ένα πηγάδι. Αδιευκρίνιστο είναι επίσης αν το χωράφι που νέμονται στον κλήρο 16 είναι καλλιεργημένο ή ακαλλιέργητο, καθώς και αν το τμήμα του κλήρου 28 που τους αναλογεί είναι καλλιεργημένο ή καλύπτεται από δασική βλάστηση. Σε ένα κλήρο (τον υπ' αριθμόν 106) διαθέτουν χωράφι που είναι καλλιεργήσιμο αλλά ακαλλιέργητο, ενώ καλλιεργήσιμο, χωρίς άλλες πληροφορίες, είναι το χωράφι τους στον κλήρο 67. Στον κλήρο 16, διαθέτουν αμπέλια. Στους εξαρτημένους κλήρους διαθέτουν μόλις 13 ελιές, οι οποίες επιμερίζονται στους κλήρους υπ' αριθμόν 5, 61, 67, 72 και 207.

Οι επιβαρύνσεις τους γι' αυτά τα αγαθά, κατανέμονται ως εξής: σε τέσσερις περιπτώσεις, πληρώνουν εδαφονόμια: συγκράτεια για τους κλήρους 1 και 16, κανίσκι για τον κλήρο 28 και απροσδιόριστο για τον κλήρο 106. Οι κλήροι 4, 6, 7, 10 και 16 βαρύνονται επίσης με την απόδοση δεκάτης σε κάθε προϊόν. Στους κλήρους 1 και 106, η δεκάτη δεν προσδιορίζεται, ενώ στον κλήρο 105 η ίδια απόδοση αφορά τις 2 ελιές που διαθέτει εκεί η φρατέρνα. Όπως συνάγεται και από

¹⁰ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχαίον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807,, σελ. 6 verso.

¹¹ Ο. π., σελ. 7 verso – 8 recto.

¹² Ο. π., σελ. 10 verso.

¹³ Ο. π., σελ. 17 recto – 17 verso.

¹⁴ Ο. π., σελ. 18 verso – 19 recto.

¹⁵ Ο. π., σελ. 19 recto.

¹⁶ Ο. π., σελ. 20 recto – 20 verso.

¹⁷ Ο. π., σελ. 20 verso.

¹⁸ Ο. π., σελ. 21 verso.

¹⁹ Ο. π., σελ. 27 verso.

²⁰ Ο. π., σελ. 32 recto.

²¹ Ο. π., σελ. 34 verso.

²² Ο. π., σελ. 45 recto.

²³ Ο. π., σελ. 45 verso.

²⁴ Ο. π., σελ. 51 recto – 51 verso.

²⁵ Ο. π., σελ. 53 verso – 54 recto.

²⁶ Ο. π., σελ. 60 verso.

²⁷ Ο. π., σελ. 62 verso – 63 verso.

την προηγούμενη παράγραφο, σε ορισμένες περιπτώσεις, η δεκάτη συνυπάρχει με τα εδαφονόμια. Σε δύο περιπτώσεις, (κλήροι υπ' αριθμόν 61 και 67) πληρώνουν το $\frac{1}{4}$ για τις ελιές. Στον κλήρο 28, για τον οποίο πληρώνουν κανίσκι, η αναγραφή του 1631 προέβλεπε ότι, σε περίπτωση εμφύτευσης, θα έπρεπε να πληρώνουν το $\frac{1}{4}$ για τα φυτά, με αντίστοιχη μείωση του εδαφονομίου – στην πράξη όμως αυτό ακυρώνεται, διότι τουλάχιστον οι αδελφοί Αγάθοι δεν διαθέτουν εκεί ούτε ελιές ούτε αμπέλια. Τέλος, σε δύο περιπτώσεις, στους κλήρους 1 και 28, αποδίδουν και το συμβολικό φεουδαρχικό δόσιμο της κότας και της πίττας.

Η φρατέρνα διαθέτει κλήρους και στους γειτονικούς Κανακάδες: συγκεκριμένα, συμμετέχει στη νομή 5 κλήρων (των υπ. αριθμόν 1²⁸, 2²⁹, 16³⁰, 56³¹, 82³²), που είναι καλλιεργημένοι. Για τους 4 από τους πέντε (1, 2, 16, 82) πληρώνουν δεκάτη (και, μάλιστα, για τον υπ' αριθμόν 1, η δεκάτη είναι η μόνη επιβάρυνση), για τους 2 (2, 16) συγκράτεια (που συνυπάρχει με τη δεκάτη) και για τον ένα (82) κανίσκι. Ένας, τέλος, (56) από τους κλήρους των Κανακάδων, επιβαρύνεται με το $\frac{1}{4}$ για τις ελιές και τα αμπέλια, αλλά η οικογένεια διαθέτει μόνο καλλιεργημένο χωράφι, άρα δεν πληρώνει τίποτε.

Η φρατέρνα του Θεωδωρή Αγάθου διαθέτει στους Λιαπάδες ένα καταπατημένο κλήρο, τον υπ' αριθμόν 58, με έκταση περίπου 15 μίζούρες. Ο κλήρος είναι κατά ένα μέρος καλλιεργημένος, κατά ένα μέρος αμπελωμένος και κατά ένα μέρος ακαλλιέργητος. Περιλαμβάνει 66 ελιές, ένα σπίτι και ένα πηγάδι.

Η κατανομή των περιουσιακών στοιχείων της οικογένειας στους έξι ελεύθερους κλήρους δεν αποσαφηνίζεται: κατέχουν εδάφη με δασική βλάστηση, καλλιεργήσιμα, καλλιεργημένα και ακαλλιέργητα, αμπέλια και ελιές.

Ο Θεωδωρής Αγάθος (προφανώς ο μεγαλύτερος αδελφός) νέμεται μόνος του, χωρίς δηλαδή τη φρατέρνα, 5 κλήρους (τους υπ' αριθμόν 112³³, 113³⁴, 114³⁵, 116³⁶ και 119³⁷), 2 από τους οποίους (οι 114 και 119) είναι ελεύθεροι και 2 (οι 113 και

²⁸ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγγωριου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 145 verso.

²⁹ Ο. π., σελ. 146 recto.

³⁰ Ο. π., σελ. 148 verso.

³¹ Ο. π., σελ. 155 verso – 156 recto.

³² Ο. π., σελ. 161 recto.

³³ Ο. π., σελ. 28 recto – 28 verso.

³⁴ Ο. π., σελ. 28 verso – 29 recto.

³⁵ Ο. π., σελ. 29 recto.

³⁶ Ο. π., σελ. 29 verso.

³⁷ Ο. π., σελ. 30 recto.

116) καταπατημένοι.. Στον εξαρτημένο κλήρο, νέμεται αμπέλια, για τα οποία πληρώνει το $\frac{1}{4}$. Στους καταπατημένους κλήρους, διαθέτει 72 ελιές. Διαθέτει ακόμη καλλιεργημένα και ακαλλιεργητα εδάφη, αμπέλια και αδιευκρίνιστο αριθμό ελαιοδέντρων στους ελεύθερους κλήρους. Ο καταπατημένος κλήρος 113, με έκταση περίπου 11 μίζούρες, περιλαμβάνει επίσης τμήματα αμπελωμένα, καλλιεργημένα αλλά και καλλιεργήσιμα, 33 ελιές και 1 καλύβα. Τέλος, ο 116, με έκταση περίπου 16 μίζούρια, είναι δασώδης, καλλιεργημένος και ακαλλιεργητος και περιλαμβάνει 39 ελιές. Για κανένα από αυτούς τους κλήρους δεν αναφέρεται η ύπαρξη μεταγενέστερου συμβολαίου ή και οποιασδήποτε άλλης ρύθμισης.

Ένα ενδιαφέρον στοιχείο είναι το εξής: ενώ καταγράφονται οι συλλογικές εκμεταλλεύσεις και η περιουσία του Θεοδωρή Αγάθου, δεν καταγράφεται πουθενά ατομική περιουσία των άλλων αδελφών.

Η κατανομή, το είδος των καλλιεργειών και των αποδόσεων προς το φεουδάρχη της οικογένειας Αγάθου φαίνεται να αντιστοιχεί σε παλαιότερες καλλιέργειες αλλά και αποδόσεις προς το χωροδεσπότη. Αυτό πιστοποιείται κυρίως από την μικρή σχετικά παρουσία ελαιοδέντρων ανάμεσα στα περιουσιακά τους στοιχεία. Στην Αναγραφή του 1631, υπάρχει, σε πολλές περιπτώσεις, η πρόβλεψη για την εμφύτευση ελαιών και αμπελιών (φυτείες για τις οποίες ο καλλιεργητής οφείλει να αποδίδει, συνήθως, το $\frac{1}{4}$ του προϊόντος στο φεουδάρχη, με αντίστοιχη μείωση των εδαφονομίων). Στην περίπτωση της οικογένειας Αγάθου, αυτές οι καλλιέργειες δεν έχουν πάρει σημαντική έκταση (τουλάχιστον στους εξαρτημένους κλήρους που νέμονται, αφού δεν μπορούμε να έχουμε ακριβή στοιχεία για τους ελεύθερους). Ο αρχηγός της οικογένειας φαίνεται να αποσπάται από το φέουδο, διότι μόνο σε μία περίπτωση πληρώνει τις υποχρεώσεις του απέναντι στο βαρόνο. Επίσης, σχετική εντύπωση προκαλούν και οι κλήροι που, αν και καλλιεργήσιμοι, παραμένουν ακαλλιεργητοι.

Η μη αλλαγή των καλλιεργειών αντανακλάται και στο είδος των αποδόσεων απέναντι στο χωροδεσπότη: κυριαρχεί η δεκάτη, από τις πιο συντηρητικές – αλλά και ανθεκτικές – μορφές γαιοπροσόδου. Πάντως, ελάχιστα – τέσσερις περιπτώσεις σε σύνολο 23 εξαρτημένων κλήρων – είναι τα εδαφονόμια.

Ένας άλλος πλούσιος κάτοικος του χωριού, είναι ο επιστάτης του φέουδου και πιστός άνθρωπος του βαρόνου, **Γιάννης Μάζης του ποτέ Νικολέττου**. Ο

Μάζης συμμετέχει στη νομή ή στην κυριότητα 30 κλήρων (είναι οι υπ' αριθμόν 1³⁸, 4³⁹, 9⁴⁰, 15⁴¹, 30⁴², 42⁴³, 60⁴⁴, 61⁴⁵, 64⁴⁶, 70⁴⁷, 75⁴⁸, 76⁴⁹, 98⁵⁰, 99⁵¹, 100⁵², 116⁵³, 119⁵⁴, 124⁵⁵, 125⁵⁶, 127⁵⁷, 128⁵⁸, 143⁵⁹, 145⁶⁰, 150⁶¹, 152⁶², 169⁶³, 172⁶⁴, 176B⁶⁵, 203⁶⁶ και 205⁶⁷). Σε 6 από αυτούς (τους υπ' αριθμόν 64, 119, 128, 143, 152, 172) έχει την πλήρη κυριότητα, ενώ καταπατά άλλους 2 (τους 116 και 145). Σε 16 από τους εξαρτημένους κλήρους (1, 4, 9, 15, 30, 42, 75, 76, 98, 99, 100, 124, 125, 127, 150, 176B) διαθέτει έδαφος, καλλιεργημένο ή ακαλλιεργητο, αλλά και με δασική βλάστηση. Έχει τη νομή 133 ελαιοδέντρων, διαμοιρασμένων σε 13 κλήρους (60, 61, 70, 98, 99, 124, 125, 127, 150, 169, 176B, 203, 205). Στον κλήρο 9 διαθέτει ένα σπίτι και στον κλήρο 70 ένα αμπέλι. Από άλλη πηγή – το δικόγραφο που αφορά την υπόθεση εμπρησμού των περιουσιακών του στοιχείων – γνωρίζουμε ότι ο αριθμός των ελαιοδέντρων που κατέχει είναι πολύ μεγαλύτερος – αναφέρονται τουλάχιστον 100 ελιές στην ομόνυμη περιοχή (Ελιά), τις οποίες, σύμφωνα με το δικόγραφο, έχει

³⁸ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχεῖον Εγγωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 4 recto.

³⁹ Ο. π., σελ. 4 verso – 5 recto.

⁴⁰ Ο. π., σελ. 6 recto – 6 verso.

⁴¹ Ο. π., σελ. 7 verso.

⁴² Ο. π., σελ. 11 recto.

⁴³ Ο. π., σελ. 13 verso.

⁴⁴ Ο. π., σελ. 18 recto – 18 verso.

⁴⁵ Ο. π., σελ. 18 verso – 19 recto.

⁴⁶ Ο. π., σελ. 19 verso..

⁴⁷ Ο. π., σελ. 21 recto.

⁴⁸ Ο. π., σελ. 22 recto.

⁴⁹ Ο. π., σελ. 22 recto – 22 verso.

⁵⁰ Ο. π., σελ. 26 recto.

⁵¹ Ο. π., σελ. 26 recto – 26 verso.

⁵² Ο. π., σελ. 26 verso

⁵³ Ο. π., σελ. 29 verso.

⁵⁴ Ο. π., σελ. 30 recto.

⁵⁵ Ο. π., σελ. 31 recto.

⁵⁶ Ο. π., σελ. 31 verso.

⁵⁷ Ο. π., σελ. 31 verso – 32 recto.

⁵⁸ Ο. π., σελ. 32 recto.

⁵⁹ Ο. π., σελ. 36 recto – 36 verso.

⁶⁰ Ο. π., σελ. 36 verso – 37 recto.

⁶¹ Ο. π., σελ. 38 recto.

⁶² Ο. π., σελ. 38 verso.

⁶³ Ο. π., σελ. 43 recto – 43 verso.

⁶⁴ Ο. π., σελ. 43 verso – 44 recto.

⁶⁵ Ο. π., σελ. 44 verso – 45 recto.

⁶⁶ Ο. π., σελ. 50 recto – 50 verso.

⁶⁷ Ο. π., σελ. 50 verso – 51 recto.

αγοράσει. Στους 5 από τους έξι κλήρους των οποίων έχει την πλήρη κυριότητα, υπάρχουν αμπέλια, αλλά, για τους λόγους που ανέφερα παραπάνω, δεν μπορούμε να είμαστε βέβαιοι αν είναι δικά του ή των άλλων καλλιεργητών. Στη μόνη περίπτωση που εμφανίζεται ως μοναδικός ιδιοκτήτης, (στον κλήρο υπ' αριθμόν 42) ο κλήρος είναι καλλιεργημένος και με δασική βλάστηση. Στους 2 καταπατημένους κλήρους, (116, 145) υπάρχουν πολλές και διαφορετικές καλλιέργειες, στο δεύτερο μάλιστα (τον κλήρο 145) υπάρχουν 264 ελιές. Ο χωρομέτρης όμως δεν επιμερίζει τα αγαθά. Επίσης, οι δύο κλήροι κανονικά βαρύνονται με δεκάτη. Πάντως, δεν καταγράφεται μεταγενέστερη ρύθμιση για τους δύο αυτούς κλήρους, ούτε από την Αναγραφή, αλλά ούτε και από τα συμβόλαια του Ιωάννη Ανδρόνη.

Όσον αφορά τις επιβαρύνσεις: εδαφονόμιο πληρώνει μόνο σε 5 περιπτώσεις, από τις οποίες οι δύο είναι συγκράτεια (οι κλήροι υπ' αριθμόν 1 και 42) ενώ οι άλλες τρεις δεν καθορίζονται (κλήροι 15, 75 και 127). Σε μία από αυτές τις περιπτώσεις (στον κλήρο 15), το εδαφονόμιο αποδίδεται σε χρήμα: 20 άσπρα το χρόνο, αν και η ρύθμιση αυτή είναι του 17^{ου} αιώνα (συνήθως, οι χρηματικές αποδόσεις είναι πιο πρόσφατες). Δεκάτη πληρώνει σε 5 περιπτώσεις, οι τρεις από τις οποίες αφορούν κάθε προϊόν (κλήροι υπ' αριθμόν 4, 76 και 127), και οι δύο είναι αδιευκρίνιστες (κλήροι υπ' αριθμόν 1 και 75). Σε μία περίπτωση (κλήρος 42), ο κλήρος βαρύνεται με δεκάτη που αφορά τη σοδειά και τα αμπέλια· σε αυτόν τον κλήρο, ο Μάζης διαθέτει μόνο έδαφος. Σε 12 περιπτώσεις (κλήροι υπ' αριθμόν 60, 61, 70, 98, 99, 124, 125, 150, 169, 176B, 203 και 205) επιβαρύνεται με το $\frac{1}{4}$ για τις ελιές ή τα αμπέλια. Σε 2 περιπτώσεις τέλος (κλήροι υπ' αριθμόν 9 και 30) δεν αποδίδει τίποτε, όχι γιατί οι κλήροι είναι ελεύθεροι ή καταπατημένοι, αλλά επειδή οι δικές του καλλιέργειες (σιτηρά) στους συγκεκριμένους κλήρους δεν υπόκεινται σε επιβαρύνσεις (πληρώνουν μόνο όσοι νέμονται ελιές ή αμπέλια, το $\frac{1}{4}$).

Τέλος, ο Μάζης διαθέτει περιουσία και σε άλλα χωριά, στους Γαρδελάδες και στους Κανακάδες. Και στις δύο περιπτώσεις, νέμεται τμήμα καλλιεργημένου εδάφους, κάτι που ενισχύει τον ισχυρισμό μου στο προηγούμενο κεφάλαιο, ότι δηλαδή οι κάτοικοι της ευρύτερης περιοχής παράγουν το στάρι τους στην περιοχή που γειτονεύει με το Λιβάδι του Ρώπα. Συγκεκριμένα, στους Γαρδελάδες, ο Μάζης συμμετέχει στη νομή 2 καλλιεργημένων κλήρων (των 11⁶⁸ και 13⁶⁹), για τους

⁶⁸ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 74 recto – 74 verso.

⁶⁹ Ο. π., σελ. 75 recto..

οποίους πληρώνει κανίσκι και δεκάτη.⁷⁰ Στους Κανακάδες, συμμετέχει στη νομή 3 κλήρων (2⁷¹, 18⁷² και 22⁷³) όπου, και πάλι, νέμεται καλλιεργημένο έδαφος. Και στις τρεις περιπτώσεις, πληρώνει δεκάτη, στη μία, μαζί με τη δεκάτη και συγκράτεια και, στην τρίτη, κανίσκι.

Η περιουσία του Γιάννη Μάζη, στους Λιαπάδες, συγκροτείται με πιο σύγχρονους όρους. Τα περιουσιακά του στοιχεία είναι ποικίλα, ανάμεσά τους όμως κυριαρχούν τα ελαιόδεντρα. Το γεγονός αυτό έχει επίπτωση και στις αποδόσεις του προς το χωροδεσπότη: σε ελάχιστες περιπτώσεις αποδίδει εδαφονόμιο, σε λιγότερες του συνήθους δεκάτη, ενώ κυριαρχεί το μέρισμα του ¼ που αφορά τη συγκεκριμένη καλλιέργεια, καθώς και την καλλιέργεια των αμπελιών.

Φτωγοί και ξενομερίτες

Περιέγραψα ήδη δύο σημαντικές περιουσίες. Ενδεικτικά, αποδελτιώνω ένα «mortizzo» που αντιστοιχεί σε μία από τις μικρότερες περιουσίες που αναφέρονται στο κατάστιχο. Πρόκειται για τα περιουσιακά στοιχεία του Σπύρου Σινιάτη, του ποτέ Αντώνη από τους Λιαπάδες, ο οποίος συμμετέχει στη νομή δύο μόνο εξαρτημένων κλήρων των υπ' αριθμόν 4⁷⁴ και 189⁷⁵) που καταγράφονται στο κατάστιχο του ομώνυμου χωριού. Και στους δύο, διαθέτει αμπέλια και 12 ελιές. Στην πρώτη περίπτωση (στον κλήρο υπ' αριθμόν 4, όπου διαθέτει μόνο αμπέλι) πληρώνει δεκάτη για κάθε προϊόν, ενώ στη δεύτερη (αμπέλι και 12 ελιές) το ¼ για τις εμφυτεύσεις.

Μία μικρή αριθμητικά κατηγορία καλλιεργητών, είναι εκείνοι των οποίων ο πατέρας βρίσκεται στη ζωή. Το ενδιαφέρον στη δική τους περίπτωση είναι το γεγονός ότι, στη συντριπτική τους πλειοψηφία, τα περιουσιακά τους στοιχεία προέρχονται από προίκα. Το ζήτημά τους όμως θα αναπτυχθεί σε επόμενο κεφάλαιο.

⁷⁰ Στην περίπτωση του κλήρου 11, η δεκάτη αφορά κάθε προϊόν, ενώ στην κλήρο 13 τη σοδειά. Πρακτικά, βέβαια, στην περίπτωση του Μάζη, που διαθέτει μόνο καλλιεργημένο έδαφος, η δεκάτη αποδίδεται σε στάρι.

⁷¹ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 146 recto.

⁷² Ο π., σελ. 149 recto.

⁷³ Ο π., σελ. 149 verso

⁷⁴ Ο π., σελ. 4 verso – 5 recto.

⁷⁵ Ο π., σελ. 47 recto – 47 verso.

Αντίστοιχα, πολλοί «ξενομερίτες», συνεισφορείς δηλαδή που δεν κατάγονται από τα χωριά στα οποία βρίσκονται τα κτήματά τους (και δεν εννοώ τους κατοίκους της πόλης που συγκροτούν ένα διαφορετικό κεφάλαιο), έχουν στις περισσότερες περιπτώσεις, κτηματική περιουσία που προέρχεται από προίκα. Υπάρχουν και εξαιρέσεις: οι περιπτώσεις (που έχω ήδη επισημάνει) κατοίκων των γειτονικών στους Γιαννάδες και στους Κανακάδες χωριών, που οι κλήροι τους στους οποίους παράγουν σιτάρι καταγράφονται στα αντίστοιχα κατάστιχα.-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β.

«Κύριοι», «Ευγενείς», «Σινιόρι» και άλλοι «γωραϊτες»

Οι προσφωνήσεις ως αποτυπώσεις της κοινωνικής θέσης

Μια ειδική κατηγορία συνεισφορέων των κλήρων του φέουδου είναι οι κάτοικοι της πόλης της Κέρκυρας, της «Χώρας», όπως αναφέρεται στο ελληνικό αντίγραφο του κατάστιχου, ακολουθώντας τη συνήθεια των κερκυραίων και της πόλης αλλά και της υπαίθρου⁷⁶. Προφανώς, δεν καλλιεργούν οι ίδιοι τους κλήρους τους και, όπως έχω επισημάνει στο πρώτο κεφάλαιο, φαίνεται ότι συμμετέχουν σε ένα σύστημα πυραμιδωτής εξάρτησης που ξεκινά από το βαρόνο και καταλήγει στον τελικό, χειρόνακτα καλλιεργητή.

Η ταξική θέση αυτών των προσώπων μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο της κερκυραϊκής κοινωνίας δεν είναι κοινή: η προσφώνηση ή ο τίτλος με τον οποίο καταγράφονται στο κατάστιχο είναι δύο από τα στοιχεία που την υποδηλώνουν.⁷⁷ Συναντάμε τις ακόλουθες προσφωνήσεις: «κύριος» (ή «κυρία»), «ευγενής κύριος» (ή «ευγενής κυρία», «ευγενής σινιόρ δοττόρ», «ευγενής», «ευγενέστατος», «λογιώτατος»⁷⁸, «μεσσίρ», «σινιόρ τενέντε κολονέλο». Όπως βλέπουμε, ο τίτλος και η προσφώνηση καταγράφουν τη θέση και το ρόλο καθενός στην κερκυραϊκή κοινωνική αλλά και διοικητική ιεραρχία, ή ακόμη περιγράφει το επάγγελμα που ο καθένας ασκεί.

Οι γυναίκες της πόλης αναφέρονται ως «κυρίες» ή «ευγενείς κυρίες», σε αντίθεση με τις γυναίκες των χωριών που καταγράφονται ως «γυναίκες» («γυνή» στο ελληνικό και «dona» στο ιταλικό αντίγραφο.

⁷⁶ Αντίστοιχα, στο ιταλικό αντίγραφο, η «Χώρα» αναφέρεται ως «Città».

⁷⁷ Και, βέβαια, αναφέρονται ως συνεισφορείς, πρόσωπα τα οποία είναι γνωστά από τη γενικότερη ιστορία και για τα οποία δεν μπορεί να υπάρξει καμία αμφισβήτηση ως προς την ταξική τους θέση. Το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα είναι ο Αντώνιος Μαρία Καποδίστριας ποτέ Βιάρου, ο πατέρας του Ιωάννη Καποδίστρια, κάτοχος της κερκυραϊκής ευγένειας, φεουδάρχης ο ίδιος, επιφανές μέλος της κερκυραϊκής κοινωνίας και της διοίκησης. Στο αμέσως πριν την Αναγραφή χρονικό διάστημα μάλιστα, είχε διατελέσει και έπαρχος. Στο κατάστιχο αναφέρεται και ως πρώην παπάς! (Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, «Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως», τόμος 1810, σελ. 48 recto). Ο Αντώνιος Μαρία Καποδίστριας, δίπλα στο όνομα του οποίου υπάρχει ο τίτλος «ευγενής σινιόρ δοττόρ», συμμετέχει «γυναικείω ονόματι» στη νομή του κλήρου υπ' αριθμόν 12 της Κορακιάνας. Ο κλήρος είναι καλλιεργημένος και ακαλλιέργητος, με έκταση 1,5 μζ. και περιλαμβάνει 10 παλιές ελιές και επιβαρύνεται με απόδοση σολιάτικου 2 μιζούρες στάρι (από τα οποία το μισό αντιστοιχεί στον Καποδίστρια) και δεκάτη για κάθε προϊόν.

⁷⁸ Για τον ιερέα Μαρίνο Βούλγαρι, του ποτέ πρωτοπαπά Σπυρίδωνος Βούλγαρι.

Οι διαφοροποιήσεις ανάμεσα στις περιουσίες των κατοίκων της πόλης δεν φαίνεται να εξαρτώνται από τον τίτλο ή την κοινωνική θέση. Επιλέγω εδώ να παρουσιάσω ορισμένες χαρακτηριστικές, κατά τη γνώμη μου, περιπτώσεις:

Μερικές περιπτώσεις

Οι κληρονόμοι του «**ποτέ κυρίου Αντωνίου Μάνεση**» από την Πόλη της Κέρκυρας, στο χωριό Λιαπάδες νέμονται 21 κλήρους, από τους οποίους οι 6 είναι ελεύθεροι και οι τρεις (οι υπ' αριθμόν 113⁷⁹, 220⁸⁰ και 254⁸¹) είναι καταπατημένοι. Δεν είναι μόνοι τους στη νομή των συγκεκριμένων κλήρων, ενώ, σύμφωνα με το κατάστιχο, δεν φαίνεται να υπάρχει κάποια ιδιαίτερη διαφοροποίηση ως προς τις υποχρεώσεις τους απέναντι στο φέουδο, σε σχέση με τους χωρικούς – νομείς. Επίσης, δεν προκύπτει κανένα είδος πυραμιδωτής εξάρτησης κάποιου από τους χωρικούς από τους αδελφούς Μάνεση, ούτε από το κατάστιχο, αλλά ούτε και από το συμβόλαιο με το οποίο τακτοποιούν τις υποχρεώσεις τους απέναντι στο φέουδο για τους τρεις καταπατημένους κλήρους.

Το συμβόλαιο αυτό έχει γίνει στις 13 Μαρτίου του 1789, από τον Ιωάννη Ανδρώνη, (βλ. Κεφάλαιο Α')⁸² και είναι γραμμένο στα ιταλικά. Ο Λορέντζος Μάνεσης, εκπρόσωπος και των αδελφών του, γιών και κληρονόμων του Αντωνίου Μάνεση, αναγνωρίζει τα δικαιώματα του φέουδου πάνω στους καταπατημένους κλήρους και δεσμεύεται, από τούδε και στο εξής, να πληρώνει, κάθε χρόνο, το ένα δέκατο από κάθε προϊόν. Το συμβόλαιο αποσαφηνίζει τα αγαθά που νέμεται η οικογένεια Μάνεση, σε κάθε ένα από τους κλήρους αυτούς (κάτι που δεν προκύπτει από το κατάστιχο, το οποίο δεν τα επιμερίζει στους καταπατητές), καθώς και τον τρόπο με τον οποίο περιήλθαν στη νομή τους. Συγκεκριμένα, όσον αφορά τον κλήρο 113⁸³, στη θέση Σοντόϊ, η οικογένεια διαθέτει χωράφι έκτασης μιας μίζούρας και 11 ελιές, αγαθά που ο Αντώνιος Μάνεσης είχε αγοράσει από τον ποτέ Σταματέλλο Παγιάτη του ποτέ Σπύρου· στον κλήρο 220⁸⁴, στη θέση Μαγουλά, χωράφι μιας

⁷⁹ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 28 verso – 29 recto.

⁸⁰ Ο. π., σελ. 54 recto.

⁸¹ Ο. π., σελ. 60 verso.

⁸² Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχειακή σειρά «Συμβολαιογράφοι», τόμος Α93 111, σελ. 28 verso – 29 recto..

⁸³ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 28 verso – 29 recto.

⁸⁴ Ο. π., σελ. 54 recto.

μιζούρας και 6 ελιές, που είχαν αγοραστεί από τον Ευστάθιο Μποζίκη του ποτέ Γιάννη· τέλος, στον κλήρο 254⁸⁵, που «ανήκε» κάποτε στο Γιάννη Αγάθο του ποτέ Νικολού, η οικογένεια διαθέτει χωράφι μιας μιζούρας και αριθμό ελαιοδέντρων που μένει να αποσαφηνιστεί με τη μελέτη των παλαιών εγγράφων, καθώς συνορεύουν με τις ελεύθερες ελιές του γειτονικού κλήρου 255⁸⁶, επίσης ιδιοκτησίας Μάνεση. Αυτές τις τελευταίες, είχε αγοράσει η οικογένεια από τον ποτέ σινιόρ Τζοβάνι Μπατίστα Μποναφίν, εκπροσώπου των καλογραιών της Αγίας Κλάρας του Πιπέρνο, μοναστηριού που υπαγόταν στον Πάπα.

Το συμβόλαιο αυτό, πέρα από τη δεκάτη, αναφέρει και άλλη μία επιβάρυνση που αφορά μόνο στα ελαιόδεντρα. Κάθε χρόνο, μετά τη γιορτή του Αγίου Λουκά, θα αποδίδονται στο φέουδο τέσσερεις ζάρες λάδι για κάθε φορά που θα συνθλίβονται στο ελαιοτριβείο 24 μιζούρες ελιές, για κάθε «καλή χρονιά», ενώ για τις κακές χρονιές, το ποσό θα αποφασίζεται στη βάση της συνηθισμένης πρακτικής των άλλων βαρωνειών. Από αυτό τον όρο, φαίνεται ότι στο φέουδο παραδίνεται επεξεργασμένο ελαιόλαδο και όχι ποσότητα ελαιοκάρπου. Επίσης, φαίνεται ότι η μέτρηση του λαδιού γίνεται σε ζάρες, ενώ του ελαιοκάρπου σε μιζούρες, όπως των σιτηρών. Τέλος, στη συγκεκριμένη περίπτωση, ο λόγος της ποσότητας του ελαιολάδου προς τον ελαιόκαρπο είναι 1/6 και όχι το συνηθέστατο 1/4.

Ως προς την κτηματική περιουσία της οικογένειας Μάνεση στην περιοχή, δύο αδελφοί (όχι ο Λορέντζο, τον οποίο συναντήσαμε στο προηγούμενο συμβόλαιο ως αρχηγό της οικογένειας, αλλά οι Φραντζέσκος και Ευστάθιος) καταγράφονται στο κατάστιχο των Λακώνων, ως καταπατητές τριών ελαιοδέντρων στον κλήρο υπ' αριθμόν 13. Αποκαλούνται μάλιστα «ποτέ γοβερνατόροι».⁸⁷

Ενδιαφέρον ακόμη παρουσιάζει το γεγονός ότι η χήρα του Αντωνίου Μάνεση, **Μαρία**, κόρη του **ποτέ Τζώρτζη Ασπρέα**, διαθέτει δική της κτηματική περιουσία: στο χωριό Μάρμαρο και εμφανίζεται να τελεί προς την εκκλησία της Αγίας Μαρίνας, για τον κλήρο υπ' αριθμόν 67⁸⁸: πρόκειται για μια έκταση 13,5 μιζούρες, που περιλαμβάνει αμπέλι, καλλιεργημένο χωράφι, ένα καλύβι, ένα πηγάδι, και 37 ελιές. Ο κλήρος αυτός και η ιστορία του θα μας απασχολήσει και παρακάτω.

⁸⁵ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγγωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 60 verso.

⁸⁶ Ο. π., σελ. 60 verso.

⁸⁷ Ο. π., σελ. 91 recto.

⁸⁸ Ο. π., σελ 142 verso.

Μία άλλη περίπτωση νομέων – κατοίκων της πόλης, είναι οι «ευγενείς – ή ευγενέστατοι – κύριοι» («nobili – ή nobilissimi - signori») οι **αδελφοί Χαλικιόπουλοι, του ποτέ Σπυρίδωνος**. Στους Λιαπάδες, έχουν τη νομή μόλις 4 κλήρων, από τους οποίους όμως οι δύο (οι 45⁸⁹ και 145⁹⁰) είναι καταπατημένοι (μεταγενέστερες διευθετήσεις δεν αναφέρονται) και οι δύο (119⁹¹ και 159⁹²) είναι ελεύθεροι. Από το κατάστιχο των Λιαπάδων, δεν προκύπτει καμία πραγματική σχέση τους με το φέουδο, απλά η προσωπική τους περιουσία βρίσκεται στην περιοχή που καλύπτει η Αναγραφή.

Μία σχετική διαφοροποίηση προκύπτει από τη μελέτη των κατάστιχων των άλλων χωριών: στους Γαρδελάδες, η οικογένεια συμμετέχει στη νομή του κλήρου 12⁹³. Πρόκειται για ένα καλλιεργημένο χωράφι συνολικής έκτασης 18 μοδίων (144 μίζούρες). Στο κατάστιχο δεν αναφέρεται η έκταση που αναλογεί στους αδελφούς Χαλικιόπουλους. Ο κλήρος είναι επιβαρυνμένος με ετήσια συγκράτεια 26 μίζούρες στάρι, δεκάτη για τη σοδειά και μία κότα και μία πίτα κάθε χρόνο. Σε αυτή την περίπτωση, αναφέρεται επίσης ρητά ότι οι αδελφοί Χαλικιόπουλοι διαθέτουν δικό τους κολλόνο, τον **Ανδρέα Μουμούρη του ποτέ Γιωργάκη**, από τους Γαρδελάδες, ο οποίος αναφέρεται εναλλακτικά με τους αδελφούς ως νομέας του κλήρου.

Η οικογένεια συμμετέχει στη νομή δύο κλήρων στους Γιαννάδες: στον κλήρο 28⁹⁴, εμφανίζεται ως μοναδικός νομέας ο ένας αδελφός, ο **Στάμος**, ενώ στο δεύτερο, τον υπ' αριθμόν 166⁹⁵, όλη η οικογένεια. Ο κλήρος 28 είναι καλλιεργημένος, έχει συνολική έκταση 48 μίζούρες, από τις οποίες δεν καταγράφεται πόσες αντιστοιχούν στο Στάμο Χαλικιόπουλο, βαρύνεται δε με την απόδοση δεκάτης, αλλά και με ετήσιο κανίσκι 5 μίζούρες στάρι, που αντιστοιχούν όμως στους 6 μόδιους που ήταν η έκταση του κλήρου το 1631.

Στον κλήρο 166, οι αδελφοί Χαλικιόπουλοι είναι οι μοναδικοί νομείς. Πρόκειται για μία έκταση 36 μίζούρες, που περιλαμβάνει λόγγο, αμπέλι (κατά το μεγαλύτερο μέρος του κλήρου), άγρια δέντρα, 17 ελιές και ένα σπίτι. Το 1631, ο

⁸⁹ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 13 verso – 14 recto.

⁹⁰ Ο. π., σελ. 36 verso – 37 recto.

⁹¹ Ο. π., σελ. 30 recto.

⁹² Ο. π., σελ. 39 verso – 40 recto.

⁹³ Ο. π., σελ. 74 verso – 75 recto.

⁹⁴ Ο. π., τόμος 1810, σελ. 71 recto – verso.

⁹⁵ Ο. π., σελ. 125 recto.

κλήρος ήταν αδιάθετος αλλά ανήκε στο φέουδο. Το 1786, βαρύνεται με δεκάτη για κάθε προϊόν και απόδοση ετήσιας ποσότητας σταριού.

Άλλες ενδιαφέρουσες περιπτώσεις: οι «ευγενείς κύριοι» **αδελφοί Βαρούχα του ποτέ Τζώρτζη** νέμονται, στην περιοχή των υπό εξέταση χωριών, 32 κλήρους: 3 στους Λιαπάδες, 1 στους Γαρδελάδες, 3 στους Γιαννάδες, 19 στους Κανακάδες (πρόκειται, στο σύνολό τους, για χωράφια με αποκλειστική καλλιέργεια τα σιτηρά) και 6 στο Μάρμαρο. Κανένας από τους κλήρους που νέμονται δεν είναι ελεύθερος, κανένας δεν είναι καταπατημένος και πουθενά δεν αναφέρεται η ύπαρξη δικών τους κολλόνων.

Ο κύριος («σινιόρ») **Πέτρος Κασιμάτης του ποτέ Ιωάννη** συμμετέχει στη νομή 34 κλήρων, από τους οποίους 2 βρίσκονται στους Λιαπάδες, 2 στους Γαρδελάδες, 15 στους Γιαννάδες και 15 στο Μάρμαρο. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν δύο κλήροι στο Μάρμαρο, όπου ο Πέτρος Κασιμάτης εμφανίζεται ως κολλόνος της εκκλησίας της Αγίας Μαρίας (βλ. Μέρος Β'). Στον κλήρο 40⁹⁶, νέμεται χωράφι και 17 ελιές, για τις οποίες ο κλήρος επιβαρύνεται με το ¼ προς το φέουδο, αλλά με καμία απόδοση προς την εκκλησία. Στον κλήρο 63⁹⁷, νέμεται 7 ελιές, για τις οποίες βαρύνεται με την απόδοση του ¼ προς την εκκλησία.

Οι κληρονόμοι του «σινιόρ **δοττόρ**» **Νικολού Κατζαμάμου** συμμετέχουν στη νομή 25 κλήρων στους Λιαπάδες. Από αυτούς, οι 6 είναι καταπατημένοι και, για τους 4 εκδίδεται «mandato di possessore». (βλ. Μέρος Α'), ενώ οι 6 είναι ελεύθεροι. Άλλους τρεις κλήρους νέμονται στους Γαρδελάδες, από τους οποίους ο ένας είναι επίσης καταπατημένος, και ακόμη ένα (τον υπ' αριθμόν 19⁹⁸) στην Κορακιάνα. Πρόκειται για μια έκταση 10 μισούρες, που περιλαμβάνει αμπέλι, ακαλλιέργητο χωράφι και 100 νέες ελιές και επιβαρύνεται με χρηματική απόδοση: 1 λίτρα και 9 σολδία σε «μονέδα κορρέντε».

Στον κλήρο της Κορακιάνας, καταγράφονται και οι καλλιεργητές που θεωρούνται κολλόνοι των κληρονόμων Κατζαμάμο: πρόκειται για τους **Γιάννη και Σταμάτη Λάσκαρη του ποτέ Αντώνη**, από την Κορακιάνα, τον **παπά Θεοδωρή Λάσκαρη** και τον **Αντώνη Κεφαλλονίτη του ποτέ Σταματέλλου**, επίσης από την Κορακιάνα.

⁹⁶ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχεῖον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 140 recto.

⁹⁷ Ο. π., σελ. 141 verso – 142 recto.

⁹⁸ Ο. π., τόμος 1810, σελ. 49 recto – verso.

Ένας άλλος εύπορος κάτοικος της πόλης που εμφανίζεται ως συνεισφορέας στο φέουδο, είναι ο «**σινιόρ τενέντε κολονέλλο**» **Τζώρτζης Μολλάρης**: νέμεται 3 κλήρους στους Λιαπάδες, ένα στους Γαρδελάδες, 27 στους Γιαννάδες, 6 στους Κανακάδες και 3 στο Μάρμαρο, ένα σύνολο δηλαδή 40 κλήρων. Οι κλήροι του διαθέτουν πολλές καλλιέργειες και βαρύνονται με τις ανάλογες αποδόσεις, χωρίς να διαφαίνεται κάποια ιδιαίτερη διαφοροποίηση του ιδιοκτησιακού τους καθεστώτος, σε σχέση με τους ντόπιους καλλιεργητές. Από τους 27 κλήρους των Γιαννάδων, οι 4 (οι υπ' αριθμόν 86⁹⁹, 88¹⁰⁰, 119¹⁰¹ και 135¹⁰²) είναι καταπατημένοι και οι 3 (87¹⁰³, 91¹⁰⁴ και 116¹⁰⁵ είναι ελεύθεροι.

Ο κλήρος υπ' αριθμόν 11¹⁰⁶ των Κανακάδων είναι καλλιεργημένο χωράφι με έκταση 19 μίζούρες περίπου και βαρύνεται με δεκάτη και ετήσιο κανίσκι 2 μίζούρες που αντιστοιχεί σε 16 μίζούρες (έκταση του ίδιου κλήρου το 1631). Σε αυτόν τον κλήρο αναφέρονται τα ονόματα των κολλόνων του Μολλάρη: πρόκειται για τους **Νικολό Κοματά ποτέ Τζώρτζη, Αντώνη Κοματά ποτέ Στέλιου** και **Στελλάκη Κουρτελέση ποτέ Γιάννη** (και οι τρεις από τους Δουκάδες) ενώ καταγράφεται ανάμεσά τους και το όνομα του **Μιχαήλ Μάρμορα ποτέ Αντωνίου**, χωρίς ένδειξη καταγωγής δίπλα του. Προφανώς, πρόκειται για μέλος της αρχοντικής οικογένειας των Μάρμορα, πράγμα που υποδεικνύει ότι η πυραμιδωτή εξάρτηση δεν αφορά μόνο τις σχέσεις ανάμεσα στους κατοίκους της πόλης και τους χωρικούς που εμφανίζονται ως νομείς του ίδιου κλήρου, αλλά, κάποτε, και ανάμεσα σε πρόσωπα με την ίδια ταξική ή χωροταξική προέλευση.

Επίσης, στον κλήρο 61¹⁰⁷ του ίδιου χωριού, ο Μολλάρης εμφανίζεται ο ίδιος ως κολλόνος της εκκλησίας του Αγίου Νικολάου των Κανακάδων: μέσα στον κλήρο, διαθέτει 3 ελιές για τις οποίες πληρώνει το ¼ στην εκκλησία, ενώ η εκκλησία δεν πληρώνει τίποτε διότι ο κλήρος βρίσκεται στην πλήρη ιδιοκτησία της. Και σε αυτή την περίπτωση, τα ταξικά και χωροταξικά δεδομένα φαίνεται να καταστρατηγούνται: ο κάτοικος της πόλης τελεί προς την εκκλησία του χωριού.

⁹⁹ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγγωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1810, σελ. 91 recto – 91 verso.

¹⁰⁰ Ο. π., σελ. 91 verso.

¹⁰¹ Ο. π., σελ. 103 verso.

¹⁰² Ο. π., σελ. 108 verso – 109 recto.

¹⁰³ Ο. π., σελ. 91 verso.

¹⁰⁴ Ο. π., σελ. 92 verso.

¹⁰⁵ Ο. π., σελ. 102 verso – 103 recto.

¹⁰⁶ Ο. π., τόμος 1806/1807, σελ. 147 verso.

¹⁰⁷ Ο. π., σελ. 156 verso.

Τέλος, ο ένας από τους 3 κλήρους που ο Μολλάρης νέμεται στο Μάρμαρο (ο υπ' αριθμόν 6¹⁰⁸) είναι ελεύθερος, βρίσκεται δηλαδή στην πλήρη ιδιοκτησία του.

Οι κληρονόμοι του ποτέ κυρίου Μάρκου Βάρφη διαθέτουν ένα σύνολο 55 κλήρων, κατανεμημένων ως ακολούθως:

Έξι από αυτούς τους κλήρους βρίσκονται στους Λιαπάδες, (50¹⁰⁹, 102¹¹⁰, 108¹¹¹, 117¹¹², 122¹¹³, 178¹¹⁴) από τους οποίους ο υπ' αριθμόν 117 είναι ελεύθερος. Στους εξαρτημένους κλήρους των Λιαπάδων διαθέτουν ένα σύνολο 312 ελαιοδέντρων, για 141 από τα οποία πληρώνουν το ¼ και για τα υπόλοιπα δεκάτη. Ελαιόδεντρα υπάρχουν και στον ελεύθερο κλήρο, αλλά δεν γνωρίζουμε αν είναι δικά τους ή των άλλων καλλιεργητών ούτε και τον αριθμό τους. Διαθέτουν επίσης αμπέλια (κλήροι υπ' αριθμόν 108 και 122¹¹⁵) και εδάφη καλλιεργημένα και ακαλλιεργητα.

Από τους 3 κλήρους που περιλαμβάνονται στο κατάστιχο των Γαρδελάδων (οι υπ' αριθμόν 12¹¹⁶, 18¹¹⁷ και 47¹¹⁸) ο τελευταίος εμφανίζεται ως καταπατημένος..Και οι τρεις κλήροι περιλαμβάνουν μόνο καλλιεργημένο έδαφος και βαρύνονται με εδαφονόμιο (με συγκράτεια ο υπ' αριθμόν 12 και με κανίσκι ο υπ' αριθμόν 18) καθώς και με δεκάτη επί της σοδειάς. Στον υπ' αριθμόν 12, συναντάμε και την πάγια συμβολική υποχρέωση του συνεισφορέα απέναντι στο χωροδεσπότη, την κότα και την πίτα.

¹⁰⁸ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1810, σελ. 103 recto – 103 verso.

¹⁰⁹ Ο. π., σελ. 15 recto.

¹¹⁰ Ο. π., σελ. 26 verso – 27 recto.

¹¹¹ Ο. π., σελ. 27 verso.

¹¹² Ο. π., σελ. 29 verso.

¹¹³ Ο. π., σελ. 30 verso – 31 recto..

¹¹⁴ Ο. π., σελ. 45 recto – 45 verso.

¹¹⁵ Για το αμπέλι του κλήρου 108 που έχει έκταση 8 μισούρες πληρώνουν δεκάτη, ενώ για εκείνο του κλήρου 122 δεν πληρώνουν τίποτε, καθώς ο κλήρος επιβαρύνεται μόνο με το ¼ για τις ελιές.

¹¹⁶ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 74 verso – 75 recto

¹¹⁷ Ο. π., σελ. 76 recto.

¹¹⁸ Ο. π., σελ. 84 recto.

Στους Γιαννάδες, οι κληρονόμοι Βάρφη διαθέτουν 14 κλήρους (υπ' αριθμόν 13¹¹⁹, 22¹²⁰, 56¹²¹, 77¹²², 98¹²³, 102¹²⁴, 103¹²⁵, 122¹²⁶, 134¹²⁷, 151¹²⁸, 153¹²⁹, 154¹³⁰, 156¹³¹ και 158¹³²). Από αυτούς, οι υπ' αριθμόν 122 και 134 είναι ελεύθεροι. Στους υπόλοιπους, διαθέτουν ένα σύνολο 381 ελαιοδέντρων, χωρίς να συνυπολογίζουμε τις ελιές που έχουν στα δύο ελεύθερα κτήματα, αφού ο αριθμός τους δεν καταγράφεται. Διαθέτουν επίσης αμπέλια καθώς και καλλιεργημένα και ακαλλιέργητα εδάφη. Οι αποδόσεις με τις οποίες βαρύνονται είναι απόλυτα συμβατές με τις καλλιέργειες ενώ δεν αναφέρεται πουθενά δικός τους κολλόνας.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η περιουσία των κληρονόμων Βάρφη στους Κανακάδες, όπου εμφανίζονται ως συνεισφορείς σε 19 κλήρους. Από αυτούς, οι υπ' αριθμόν 18¹³³, 26¹³⁴, 29¹³⁵, 31¹³⁶, 32¹³⁷, 33¹³⁸, 53B¹³⁹, 57¹⁴⁰ και 58¹⁴¹ είναι καλλιεργημένες εκτάσεις που βαρύνονται με εδαφονόμιο και δεκάτη για τη σοδειά. Εξαιρέση αποτελεί ο κλήρος υπ' αριθμόν 53B¹⁴², στον οποίο οι κληρονόμοι Βάρφη εμφανίζονται ως κολλόνοι της εκκλησίας του Αγίου Νικολάου των Κανακάδων και ο οποίος, σύμφωνα με την Αναγραφή της εκκλησίας (1715) βαρύνεται με την απόδοση του ενός τετάρτου για κάθε προϊόν. Επίσης, ως κολλόνοι της εκκλησίας

¹¹⁹ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1810, σελ. 67 recto – verso.

¹²⁰ Ο. π., σελ. 69 verso.

¹²¹ Ο. π., σελ. 79 recto – verso.

¹²² Ο. π., σελ. 87 recto – 89 recto.

¹²³ Ο. π., σελ. 95 verso – 96 verso.

¹²⁴ Ο. π., σελ. 98 recto – 98 verso.

¹²⁵ Ο. π., σελ. 98 verso – 99 verso.

¹²⁶ Ο. π., σελ. 104 verso – 105 recto.

¹²⁷ Ο. π., σελ. 108 verso – 109 recto.

¹²⁸ Ο. π., σελ. 114 verso.

¹²⁹ Ο. π., σελ. 115 recto – 115 verso.

¹³⁰ Ο. π., σελ. 115 verso – 116 recto.

¹³¹ Ο. π., σελ. 116 verso – 117 recto.

¹³² Ο. π., σελ. 117 recto – 117 verso.

¹³³ Ο. π., τόμος 1806/1807, σελ. 149 recto.

¹³⁴ Ο. π., σελ. 150 verso.

¹³⁵ Ο. π., σελ. 151 recto.

¹³⁶ Ο. π., σελ. 151 recto – 151 verso.

¹³⁷ Ο. π., σελ. 151 verso.

¹³⁸ Ο. π.

¹³⁹ Ο. π., σελ. 177 verso.

¹⁴⁰ Ο. π., σελ. 56 recto.

¹⁴¹ Ο. π.

¹⁴² Ο κλήρος 53 είναι ελεύθερος, ιδιοκτησίας της εκκλησίας του Αγίου Νικολάου των Κανακάδων και χωρίζεται σε τέσσερα τμήματα. (βλ. Μέρος Β', σελ. 86 – 87 – 88).

εμφανίζονται και στον κλήρο 53D¹⁴³, έκτασης 3,5 μίζούρες, που περιλαμβάνει αμπέλι και κυπαρίσσια. Το περίεργο είναι ότι, σύμφωνα με την αναγραφή του 1715, ο κλήρος βαρύνεται με την απόδοση του ¼ για κάθε προϊόν – λογικό και αναμενόμενο, αφού υπάρχει αμπέλι – αλλά και μισή μίζούρα στάρι ετησίως! Λογικά, στον κλήρο αυτό υπήρχε παλαιότερα καλλιέργεια σιτηρών, η οποία, στο τέλος του 18^{ου} αιώνα έχει εγκαταλειφθεί. Στους λοιπούς καλλιεργημένους κλήρους, συναντάμε τις κλασικές επιβαρύνσεις (εδαφονόμιο, δεκάτη για τη σοδειά).

Ακόμη, στους Κανακάδες, οι κληρονόμοι Βάρφη διαθέτουν 214 ελιές, αλλά και αμπέλια, καλλιέργειες οι οποίες υπόκεινται στις αναμενόμενες επιβαρύνσεις (το ¼ της παραγωγής), ενώ ένας κλήρος, ο υπ' αριθμόν 108¹⁴⁴, είναι ελεύθερος (επομένως, δεν συνυπολογίζονται οι ελιές που πιθανώς διαθέτουν σε αυτόν).

Τέλος, οι κληρονόμοι Βάρφη έχουν ακίνητη περιουσία στους Κανακάδες: στον κλήρο 119¹⁴⁵, διαθέτουν, ως κληρονόμοι του ποτέ Νίκου Μουμούρη, ένα σπίτι και ένα κήπο, ενώ, στον ίδιο κλήρο, ως κληρονόμοι του ποτέ Γρηγόρη Πεردικομάτη του ποτέ Σταματέλλου, επίσης ένα σπίτι και ένα κήπο. Σύμφωνα με την Αναγραφή του φέουδου του έτους 1631, για την πρώτη περίπτωση επιβαρύνονται με 1 μίζούρα στάρι και 1 κότα το χρόνο, ενώ για τη δεύτερη μόνο με μία κότα.

Στο χωριό Μάρμαρο, οι κληρονόμοι Βάρφη εμφανίζονται ως συνεισφορείς σε 12 κλήρους (8¹⁴⁶, 11¹⁴⁷, 13¹⁴⁸, 14¹⁴⁹, 25¹⁵⁰ – με δική τους περιουσία αλλά και ως κολλόνοι της Αγίας Μαρίνας - 29¹⁵¹, 48¹⁵², 49¹⁵³, 54¹⁵⁴, 74¹⁵⁵ και 96¹⁵⁶). Στο σύνολο

¹⁴³ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 178 recto.

¹⁴⁴ Ο. π., σελ. 169 verso.

¹⁴⁵ Ο κλήρος 119 αντιστοιχεί σε όλο το χωριό! Έχει έκταση 14 μίζούρες, περιλαμβάνει τα σπίτια και τους κήπους των κατοίκων των Κανακάδων, ελιές και οπωροφόρα δέντρα, αλλά και 2 εκκλησίες, την Αγία Ελεούσα και την Αγία Αικατερίνη. (Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/187, σελ. 173 verso – 174 verso).

¹⁴⁶ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, τόμος 1806/1807, σελ. 103 verso – 104 recto και 134 recto.verso

¹⁴⁷ Ο. π., σελ. 105 verso – 106 recto και 134 verso.

¹⁴⁸ Ο. π., 106 recto – 107 recto και 134 verso – 135 recto..

¹⁴⁹ Ο. π., σελ. 107 recto – 107 verso.

¹⁵⁰ Ο. π., σελ. 110 recto – 110 verso και 138 .

¹⁵¹ Ο. π., σελ. 138 verso.

¹⁵² Ο. π., σελ. 115 verso.

¹⁵³ Ο. π., σελ. 115 verso – 116 recto.

¹⁵⁴ Ο. π., σελ. 117 verso.

¹⁵⁵ Ο. π., σελ. 121 verso – 122 recto.

¹⁵⁶ Ο. π., σελ. 125 recto.

των κλήρων διαθέτουν 594 ελιές.¹⁵⁷ Οι επιβαρύνσεις τους συμβαδίζουν γενικά με τα όσα έχουμε διαπιστώσει για τη σχέση ανάμεσα στις επιβαρύνσεις και τις καλλιέργειες, ενώ ειδικό ενδιαφέρον παρουσιάζει μόνο ο κλήρος υπ' αριθμόν 25 (ελεύθερος, ιδιοκτησίας της εκκλησίας της Αγίας Μαρίνας). Εδώ, η οικογένεια Βάρφη έχει τη νομή μιας ελιάς, για την οποία πληρώνει το ¼ στο φέουδο και τίποτε στην εκκλησία.

Μία άλλη μεγάλη – και εύπορη – οικογένεια της πόλης που εμφανίζεται να έχει κτήματα σε πολλά χωριά, είναι οι **κληρονόμοι του «σινιόρ δοττόρ» Νικολού Ασπρέα**. Τα κτήματα των κληρονόμων Ασπρέα επιμερίζονται στους Λιαπάδες, στους Γιαννάδες, στους Κανακάδες και στο Μάρμαρο. Η χήρα Ασπρέα («σινιόρα» Άλμπα Παπαδοπούλου) έχει δική της κτηματική περιουσία στους Γαρδελάδες.

Στους Λιαπάδες, η οικογένεια εμφανίζεται ως συνεισφορέας στον κλήρο 82¹⁵⁸, όπου διαθέτει καλλιεργήσιμο χωράφι, αμπέλι και 5 ελιές, προϊόντα για τα οποία αποδίδει στο φέουδο δεκάτη για κάθε προϊόν και ετήσια ποσότητα σταριού.

Στους Γιαννάδες, οι κληρονόμοι Ασπρέα συμμετέχουν στη νομή 2 κλήρων. Ο πρώτος (υπ' αριθμόν 18¹⁵⁹) είναι καλλιεργημένο χωράφι με έκταση 5 μιζούρες και επιβαρύνεται με δεκάτη για τη σοδειά και κανίσκι. Στον κλήρο υπ' αριθμόν 51¹⁶⁰, οι κληρονόμοι Ασπρέα διαθέτουν 21 ελιές, για τις οποίες δεν μπορούμε να έχουμε σαφή εικόνα για το αν πληρώνουν ο,τιδήποτε στο φέουδο. Σύμφωνα με την Αναγραφή του 1631, ο κλήρος βαρύνεται με συγκράτεια, απόδοση μιας κότας και μιας πίτας το χρόνο, αλλά και δεκάτη, για την οποία δεν διευκρινίζεται αν αφορά τη σοδειά ή κάθε προϊόν.

Μεγάλο μέρος της περιουσίας των κληρονόμων Ασπρέα βρίσκεται στους Κανακάδες. Εμφανίζονται ως συνεισφορείς σε 12 κλήρους (38¹⁶¹, 43¹⁶², 45¹⁶³,

¹⁵⁷ Ο αριθμός είναι ακριβής, δεδομένου ότι δεν διαθέτουν στο Μάρμαρο ελεύθερο κλήρο, όπου ως γνωστόν, ο αριθμός των ελαιόδέντρων δεν καταγράφεται.

¹⁵⁸ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, τόμος 1806/1807, σελ. 23 recto.

¹⁵⁹ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, τόμος 1810, σελ. 68 verso – 69 recto.

¹⁶⁰ Ο. π., σελ. 77 recto – verso.

¹⁶¹ Ο. π., σελ. 152 verso.

¹⁶² Ο. π., σελ. 153 verso.

¹⁶³ Ο. π., σελ. 153 verso – 154 recto.

46¹⁶⁴, 47¹⁶⁵, 53B¹⁶⁶, 64¹⁶⁷, 83¹⁶⁸, 98¹⁶⁹, 99¹⁷⁰, 106¹⁷¹, 113¹⁷²). Σε αυτούς τους κλήρους διαθέτουν 135 ελιές. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο κλήρος 53¹⁷³, όπου οι κληρονόμοι Ασπρέα εμφανίζονται ως κολλόνοι της εκκλησίας του Αγίου Νικολάου. Οι αποδόσεις τους στο φέουδο συμβαδίζουν με τη γενική εικόνα των σχέσεων ανάμεσα σε καλλιέργειες και αποδόσεις. Ο κλήρος 38, όπου οι κληρονόμοι Ασπρέα διαθέτουν αμπέλι, με έκταση 9 μίζούρες, επιβαρυνόταν, μέχρι το 1785, με δεκάτη και ετήσια ποσότητα σταριού. Από το 1786 και μετά, η απόδοση αλλάζει, προσαρμόζεται στην καλλιέργεια και γίνεται το $\frac{1}{4}$ της παραγωγής.

Το μεγαλύτερο ωστόσο μέρος της περιουσίας της οικογένειας βρίσκεται στο Μάρμαρο. Εμφανίζονται ως συνεισφορείς σε 22 κλήρους (2¹⁷⁴, 3¹⁷⁵, 5¹⁷⁶, 8¹⁷⁷, 13¹⁷⁸, 14¹⁷⁹, 21¹⁸⁰, 25¹⁸¹, 27¹⁸², 43¹⁸³, 49¹⁸⁴, 52¹⁸⁵, 54¹⁸⁶, 56¹⁸⁷, 57¹⁸⁸, 58¹⁸⁹, 60¹⁹⁰, 61¹⁹¹, 65¹⁹², 82¹⁹³, 94¹⁹⁴ και 97¹⁹⁵). Από αυτούς, ελεύθεροι είναι οι υπ' αριθμόν 21, 44 και

¹⁶⁴ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, τόμος 1806/1807, σελ. 154 recto.

¹⁶⁵ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, τόμος 1806/1807, σελ. 154 recto.

¹⁶⁶ Ο. π., σελ. 155 recto – 155 verso.

¹⁶⁷ Ο. π., σελ. 157 recto.

¹⁶⁸ Ο. π., σελ. 161 recto – 161 verso.

¹⁶⁹ Ο. π., σελ. 166 recto.

¹⁷⁰ Ο. π., σελ. 166 verso.

¹⁷¹ Ο. π., σελ. 168 verso.

¹⁷² Ο. π., σελ. 170 verso – 171 recto.

¹⁷³ Ο. π., σελ. 177 verso.

¹⁷⁴ Ο. π., σελ. 101 recto – 101 verso.

¹⁷⁵ Ο. π., σελ. 101 verso.

¹⁷⁶ Ο. π., σελ. 102 recto.

¹⁷⁷ Ο. π., σελ. 103 verso – 104 recto.

¹⁷⁸ Ο. π., σελ. 106 recto – 107 recto.

¹⁷⁹ Ο. π., σελ. 107 recto – 107 verso.

¹⁸⁰ Ο. π., σελ. 108 verso – 109 recto.

¹⁸¹ Ο. π., σελ. 150 recto – 150 verso.

¹⁸² Ο. π., σελ. 150 verso.

¹⁸³ Ο. π., σελ. 114 recto – 114 verso.

¹⁸⁴ Ο. π., σελ. 115 verso – 116 recto.

¹⁸⁵ Ο. π., σελ. 116 verso – 117 recto.

¹⁸⁶ Ο. π., σελ. 117 verso.

¹⁸⁷ Ο. π., σελ. 118 recto.

¹⁸⁸ Ο. π., σελ. 118 recto – 118 verso.

¹⁸⁹ Ο. π., σελ. 118 verso.

¹⁹⁰ Ο. π., σελ. 118 verso – 119 recto.

¹⁹¹ Ο. π., σελ. 119 recto – 119 verso.

¹⁹² Ο. π., σελ. 120 recto.

¹⁹³ Ο. π., σελ. 123 verso.

¹⁹⁴ Ο. π., σελ. 126 verso.

¹⁹⁵ Ο. π., σελ. 127 recto – 127 verso.

58, ενώ καταπατημένοι οι 54, 57 και 97. Στο σύνολο των εξαρτημένων κλήρων, διαθέτουν 375 ελιές. Αμέσως παρακάτω, αποδελτιώνω ορισμένες ενδιαφέρουσες περιπτώσεις κλήρων:

Στον κλήρο 27, ως κληρονόμοι του ποτέ Θωμά Γραμματικού, νέμονται κήπο για τον οποίο, σύμφωνα με την Αναγραφή του 1631 επιβαρύνονται με σολιάτικο σε στάρι (1 μίζούρα, που αφορά όλους τους συνεισφορείς – κληρονόμους του Γραμματικού) και μία κότα.

Στον κλήρο 43, νέμονται ένα σπίτι και ένα ελαιοτριβείο, για τα οποία βαρύνονται με χρηματικό σολιάτικο.

Ο κλήρος 49 είναι μία έκταση 8 μοδίων, καλλιεργημένη, ακαλλιέργητη, λογγώδης, που περιλαμβάνει 390 ελιές – η Αναγραφή δεν τις επιμερίζει στους συνεισφορείς – και κυπαρίσσια. Η ιδιαιτερότητα αυτού του κλήρου είναι ότι, σύμφωνα με την Αναγραφή του 1631, βαρύνεται με σολιάτικο που αποδίδεται σε ...ζώα! (2 κατσίκια το χρόνο). Η ίδια απόδοση βαραίνει και τον κλήρο 51, που προέρχεται από κοινή κανισκεψία με τον 49.¹⁹⁶

Στον κλήρο 59, μαζί με το συνεπώνυμό τους **Τζανέτο Ασπρέα** (στο κατάστιχο δεν είναι σαφές αν έχουν συγγένεια και ποια είναι αυτή), καταπατούν ένα κήπο και ένα πηγάδι, ενώ βρίσκονται μεταξύ των ιδιοκτητών του ελεύθερου κλήρου 58, που εκτείνεται σε 8 μίζούρες και περιλαμβάνει καλλιεργημένο και ακαλλιέργητο τμήμα, ελιές, 2 ελαιοτριβεία, σπίτια και πηγάδια.

Στον κλήρο 60, εμφανίζονται ως εκπρόσωποι της «**κομισαρίας του Τζώρτζη Συλιγάρδου**» από την πόλη της Κέρκυρας. Στο συγκεκριμένο κλήρο, νέμονται 2 ελιές για τις οποίες πληρώνουν το ¼.

Τέλος, στους κλήρους 33¹⁹⁷, 39¹⁹⁸, 65¹⁹⁹ και 82²⁰⁰, οι κληρονόμοι Ασπρέα εμφανίζονται ως «κολλόνοι» της εκκλησίας της Αγίας Μαρίας. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η ποικιλότητα των αποδόσεων, ενδεικτική και αυτή της πολυπλοκότητας των γαιοκτητικών σχέσεων στην κερκυραϊκή ύπαιθρο. Στον κλήρο 82, για τις 2 ελιές που νέμονται οι κληρονόμοι Ασπρέα αποδίδουν δεκάτη στο φέουδο²⁰¹, αλλά τίποτε στην εκκλησία, η οποία ωστόσο έχει αγοράσει τον κλήρο.

¹⁹⁶ Το 1631 «ανήκε» στο Δουλή Δόικα και τα ξαδέρφια του.

¹⁹⁷ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 138 verso.

¹⁹⁸ Ο. π., σελ. 139 verso – 140 recto.

¹⁹⁹ Ο. π., σελ. 142 recto – 142 verso.

²⁰⁰ Ο. π., σελ. 143 verso – 144 recto.

²⁰¹ Στο κατάστιχο αναφέρεται ότι η δεκάτη αφορά κάθε προϊόν.

Στον κλήρο 33, φαίνεται να καταπατούν αμπέλι. Στον κλήρο 39, για τις 4 ελιές που διαθέτουν, αποδίδουν το $\frac{1}{4}$ στην εκκλησία, ενώ, για τον κλήρο 65, όπου διαθέτουν καλλιεργημένο έδαφος με έκταση 5,5 μίζούρες και 31 ελιές, αποδίδουν στο φέουδο το $\frac{1}{4}$ για τις ελιές, δεκάτη για τη σοδειά και ποσότητα σταριού, ενώ στην εκκλησία της Αγίας Μαρίνας 10 ξέστες ελαιόλαδο κάθε σοδειά και 2 μίζούρες στάρι το χρόνο.

Ως προς τον τελευταίο αυτό κλήρο, η Αναγραφή μας δίνει σημαντικές πληροφορίες για την εξέλιξη του ιδιοκτησιακού του καθεστώτος: το 1631, αποτελούνταν από δύο τμήματα, που η εκκλησία τα αγόρασε μαζί με τις επιβαρύνσεις τους προς το φέουδο, όπως επιβεβαιώνεται από το συμβόλαιο με ημερομηνία 7 Δεκεμβρίου 1662 (συμβολαιογράφος παπά Σπυρίδων Πουλιμάς) αλλά και από άλλο, με ημερομηνία 22 Δεκεμβρίου 1663 (συμβολαιογράφος Νικόλαος Λιβαθηνός). Αργότερα, όπως προκύπτει από το συμβόλαιο με ημερομηνία 11 Ιουλίου 1721 (συμβολαιογράφος Θεωδωρής Μποζίκης), η εκκλησία διέθεσε το συγκεκριμένο κλήρο, μαζί με τους υπ' αριθμόν 68 και τμήμα του 67²⁰² προς το «σινιόρ» Τζώρτζη Ασπρέα, για σολιάτικο 10 ξέστες λάδι κάθε 2 χρόνια²⁰³, ώστε να αναπληρωθεί το $\frac{1}{4}$ που έπαιρνε η εκκλησία για τα αμπέλια και τις ελιές που υπήρχαν στα 3 χωράφια (συνολικής έκτασης 29 μίζούρες και 3 κουαρταρόλια) το 1721. Αργότερα, ο Ασπρέας, για να ελευθερωθεί από το σολιάτικο, που περιλάμβανε επί πλέον 2 μίζούρες στάρι το χρόνο, απαρνήθηκε το μεγαλύτερο μέρος αυτών των κτημάτων τα οποία πέρασαν στην ιδιοκτησία της Αγίας Μαρίνας, όπως προκύπτει από το συμβόλαιο με ημερομηνία 17 Ιανουαρίου 1752 (συμβολαιογράφος Γιάννης Μποζίκης). Το μερίδιο προς το φέουδο αποδίδεται κατόπιν αμφισβήτησης της νομιμότητας του τελευταίου συμβολαίου από τον επίτροπο του φεουδάρχη.²⁰⁴

Μία άλλη σημαντική περιουσία είναι των **αδελφών Παπαδόπουλων (σινιόρ δοττόρ Σπυρίδων και Νικολός) του ποτέ Ιωάννη**, οι οποίοι εμφανίζονται ως συνεισφορείς σε 4 χωριά: Γαρδελάδες, Δουκάδες, Κανακάδες και Μάρμαρο. Πιο συγκεκριμένα:

²⁰² Βλ. παραπάνω, για οικογένεια Μάνεση.

²⁰³ Η ελιά δίνει καρπό κάθε δύο χρόνια.

²⁰⁴ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 142 recto.

Στους Γαρδελάδες, οι αδελφοί Παπαδόπουλοι εμφανίζονται σε 26 κλήρους (τους υπ' αριθμόν 18²⁰⁵, 21²⁰⁶, 22²⁰⁷, 23²⁰⁸, 26²⁰⁹, 29²¹⁰, 31²¹¹, 33²¹², 34²¹³, 35²¹⁴, 36²¹⁵, 40²¹⁶, 41²¹⁷, 42²¹⁸, 44²¹⁹, 45A²²⁰, 45B²²¹, 50²²², 53²²³, 54²²⁴, 55²²⁵, 56²²⁶, 57²²⁷, 58²²⁸, 59²²⁹ και 63²³⁰). Από αυτούς πολλοί είναι καταπατημένοι (οι υπ' αριθμόν 22, 23, 31, 34, 44, 57 και 63) ενώ οι υπ' αριθμόν 50, 53 και 55 είναι ελεύθεροι. Στους εξαρτημένους και καταπατημένους κλήρους, διαθέτουν 645 ελιές, χωρίς, εννοείται, να συνυπολογίζουμε τις ελιές που βρίσκονται στους ελεύθερους. Επίσης, δεν συνυπολογίζουμε τις ελιές που διαθέτουν πιθανώς στον κλήρο 41, διότι ο χωρομέτρης δεν επιμερίζει, στο συγκεκριμένο κλήρο, τα 202 καταγραμμένα ελαιόδεντρα. Στον ίδιο κλήρο, ο πληρεξούσιος του βαρώνου επιφυλάσσεται να υπολογίσει εκ νέου τον επιμερισμό των αγαθών και τις επιβαρύνσεις.

Στους κλήρους των αδελφών Παπαδόπουλου στους Γαρδελάδες, συναντάμε μια επιβάρυνση όχι ιδιαίτερα συχνή: το 1/31 από κάθε προϊόν. Το 1/31 απαντάται στους παρακάτω κλήρους:

-α) 26: ακαλλιέργητη έκταση 10 μισούρες, με κυπαρίσσια και 10 ελιές

²⁰⁵ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχεῖον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 76 recto.

²⁰⁶ Ο. π., σελ. 77 recto.

²⁰⁷ Ο. π., σελ. 77 verso.

²⁰⁸ Ο. π.

²⁰⁹ Ο. π., 78 recto.

²¹⁰ Ο. π., σελ. 78 verso.

²¹¹ Ο. π., σελ. 79 recto – 79 verso.

²¹² Ο. π., σελ. 80 recto.

²¹³ Ο. π., σελ. 80 recto – 80 verso.

²¹⁴ Ο. π., σελ. 80 verso – 81 recto.

²¹⁵ Ο. π., σελ. 81 recto.

²¹⁶ Ο. π., σελ. 82 recto.

²¹⁷ Ο. π., σελ. 82 recto – 82 verso.

²¹⁸ Ο. π., σελ. 82 verso – 83 recto.

²¹⁹ Ο. π., σελ. 83 recto.

²²⁰ Ο. π., σελ. 83 verso.

²²¹ Ο. π., σελ. 83 verso – 84 recto.

²²² Ο. π., σελ. 84 verso.

²²³ Ο. π., σελ. 85 recto – 85 verso.

²²⁴ Ο. π., σελ. 85 verso.

²²⁵ Ο. π.

²²⁶ Ο. π., σελ. 85 verso – 86 recto.

²²⁷ Ο. π., σελ. 86 recto.

²²⁸ Ο. π., σελ. 86 recto.

²²⁹ Ο. π., σελ. 86 verso.

²³⁰ Ο. π., σελ. 88 recto.

-β) 35: νέμονται τμήμα του εδάφους (με συνολική έκταση 12 μίζούρες), χωρίς να δηλώνεται αν είναι καλλιεργημένο ή ακαλλιέργητο και διαθέτουν 37 ελιές.

-γ) 36: και πάλι τμήμα του εδάφους (συνολικής έκτασης 31 μίζούρες) χωρίς να γνωρίζουμε να είναι καλλιεργημένο ή ακαλλιέργητο και 103 ελιές.

-δ) 40: Διαθέτουν 6 ελιές

-ε) 41: έγινε αναφορά αμέσως πριν στο συγκεκριμένο κλήρο. Πρόκειται για μια έκταση 32 μίζούρες, μικρό τμήμα της οποίας καλύπτει αμπέλι, κατά ένα μέρος είναι καλλιεργημένη και κατά άλλο ακαλλιέργητη, περιλαμβάνει κυπαρίσσια, άγρια δέντρα και 202 ελιές. Η Αναγραφή του 1631 προβλέπει την απόδοση του 1/31, αλλά, όπως είδαμε και πριν, ο επίτροπος του φεουδάρχη επιφυλάσσεται να διερευνήσει την ποσότητα των αγαθών που νέμεται κάθε πάροικος, καθώς και τις επιβαρύνσεις του.

- στ) 42; Διαθέτουν 22 ελιές

- ζ) 45^A: Διαθέτουν 26 ελιές

- η) 45B: πρόκειται για έκταση 48 μίζούρες, που περιλαμβάνει καλλιεργημένο και ακαλλιέργητο τμήμα, αμπέλι και 105 ελιές. Πρόκειται για περίπτωση αντίστοιχη με τον κλήρο 41: τα αγαθά δεν επιμερίζονται στους συνεισφορείς, το 1/31 καταγράφεται στην Αναγραφή του 1631, αλλά κατά την τρέχουσα, οι επίτροποι του βαρώνου επιφυλάσσονται να διερευνήσουν τα αγαθά και τις επιβαρύνσεις τους.

Μια άλλη ενδιαφέρουσα περίπτωση κλήρου είναι ο υπ' αριθμόν 54: για αμπέλι έκτασης μιας μίζούρας, οι αδελφοί Παπαδόπουλοι πληρώνουν 7 άσπρα το χρόνο.

Τέλος, οι αδελφοί Παπαδόπουλοι εμφανίζονται ως συνεισφορείς στον κλήρο 58 των Γαρδελάδων, τον οποίο μοιράζονται με το Μοναστήρι της Παλαιοκαστρίτσας. Πρόκειται για μια έκταση 28 μίζούρες, που περιλαμβάνει αμπέλι, καλλιεργημένο και ακαλλιέργητο τμήμα, καθώς και 108 ελιές. Στον κλήρο υπάρχουν και τα ερείπια μιας παλιάς εκκλησίας – του Αγίου Νικολάου. Σύμφωνα με την Αναγραφή του 1631, οι τότε συνεισφορείς επιβαρύνονταν με ετήσια ποσότητα κεριού. Το 1786, όπως έχουμε δει και στις περιπτώσεις των κλήρων 41 και 45β, οι επίτροποι του βαρώνου επιφυλάσσονται να διερευνήσουν την ποσότητα των αγαθών που νέμεται κάθε καλλιεργητής, καθώς και τις επιβαρύνσεις τους.

Στους Δουκάδες – που, έτσι κι αλλιώς, συμμετέχουν με πολύ μικρό αριθμό κλήρων στο φέουδο – οι αδελφοί Παπαδόπουλοι καταπατούν 72 ελιές στον κλήρο υπ' αριθμόν 6²³¹.

Στους Κανακάδες, εμφανίζονται ως συνεισφορείς στον κλήρο 12²³². Πρόκειται για καλλιεργημένη έκταση 33 μίζούρες, η οποία επιβαρύνεται, από το 1654, με συγκράτεια (1 μίζούρα στάρι για κάθε μόδιο), σύμφωνα με το συμβόλαιο που συνέταξε ο Γεώργιος Ασημόπουλος, στις 27 Απριλίου του συγκεκριμένου έτους.

Τέλος, περιουσιακά στοιχεία των αδελφών Παπαδόπουλων υπάρχουν στο Μάρμαρο. Εμφανίζονται ως μοναδικοί συνεισφορείς στον κλήρο 108²³³. Πρόκειται για έκταση 128 μίζούρες, που περιλαμβάνει καλλιεργημένο τμήμα, ένα πολύ μικρό αμπέλι, κυπαρίσσια, άγρια δέντρα, ενώ μέσα στον κλήρο βρίσκονται και τα ερείπια της εκκλησίας της Αγίας Βαρβάρας. Το 1631 αποτελούσε τμήμα ευρύτερου κλήρου (224 μίζούρες) και βαρυνόταν με δεκάτη για κάθε προϊόν και συγκράτεια.

Η επόμενη περίπτωση κατοίκου της πόλης θα μπορούσε να καταμετρηθεί και ανάμεσα στους ιερείς. Ωστόσο, θεώρησα πιο σωστό να κυριαρχήσει η πρώτη του ιδιότητα, δεδομένου ότι δεν πρόκειται για την κλασική περίπτωση του «παπά του χωριού». Πρόκειται για τον «**λογιώτατο**» **παπά Μαρίνο Βούλγαρι, του ποτέ πρωτοπαπά Σπυρίδωνος Βούλγαρι**. Δεν είναι δηλαδή ένας απλός ιερέας, αλλά γόνος μιας από τις μεγαλύτερες οικογένειες της Κέρκυρας, του οποίου ο πατέρας είχε μάλιστα ασκήσει το ανώτατο ιερατικό αξίωμα που επέτρεπε η βενετική διοίκηση στο νησί, εκείνο του Πρωτοπαπά.

Ο παπά Μαρίνος Βούλγαρις διαθέτει περιουσιακά στοιχεία σε πέντε από τα χωριά που συναπαρτίζουν το φέουδο: στους Γαρδελάδες, στους Δουκάδες, στους Κανακάδες, στο Μάρμαρο και στο Σκριπερό.

Στους Γαρδελάδες, διαθέτει 13 ελιές, στον κλήρο υπ' αριθμόν 33²³⁴, που είναι καταπατημένος.\

Στους Δουκάδες, συμμετέχει στη νομή του κλήρου υπ' αριθμόν 4²³⁵, ως μέλος της αδελφότητας της εκκλησίας του Αγίου Ιωάννη (η οποία καταγράφεται ως

²³¹ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως τόμος 1806/1807, σελ. 98 verso.

²³² Ο. π., σελ. 148 recto.

²³³ Ο. π., σελ. 129 verso – 130 recto.

²³⁴ Βλ. υποσημείωση 212.

²³⁵ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως τόμος 1806/1807, σελ. 97 verso – 98 recto.

συνεισφορέας του κλήρου), μαζί με τις οικογένειες **Καζιάνη, Καλύβα ή Καλύβη, Γλυκιώτη, Μουμούρη και Αγάθου** από τους Δουκάδες. Ο κλήρος έχει έκταση 14 μίζούρες, περιλαμβάνει τμήματα καλλιεργημένα και ακαλλιεργητα, ένα αμπέλι, 194 ελιές, κυπαρίσσια, καθώς και την ομώνυμη εκκλησία (του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου) που ήταν γκρεμισμένη το 1631. Για το συγκεκριμένο κλήρο, οι συνεισφορές πληρώνουν κάθε χρόνο 100 άσπρα και 1 λίτρα κεριά.

Στους Κανακάδες, ο ίδιος συμμετέχει στη νομή του κλήρου 21²³⁶: πρόκειται για καλλιεργημένη έκταση 10 μίζούρες, η οποία, από το 1631, βαρύνεται με δεκάτη και κανίσκι.

Στο Μάρμαρο, εμφανίζεται ως συνεισφορέας στον κλήρο υπ' αριθμόν 116²³⁷, μια έκταση 104 μίζούρες, που περιλαμβάνει καλλιεργημένο και ακαλλιεργητο τμήμα και που βαρύνεται, από το 1631, με δεκάτη για τη σοδειά, συγκράτεια και «ρεγάλο» (μια κότα και μια πίτα).

Τέλος, στο Σκριπερό, ο Βούλγαρις νέμεται χωράφι 7 μίζούρες, μέσα στα όρια του κλήρου 14²³⁸, ο οποίος βαρύνεται με την απόδοση ποσότητας σταριού και δεκάτη για τη σοδειά.

Η περιουσία του παπά Μαρίνου Βούλγαρι είναι μικρή, σκορπισμένη στα χωριά του φέουδου και με χαρακτηριστική την απουσία των ελαιοδέντρων.

Ο «ευγενής σινιόρ δοττόρ» **Μιχαήλ Μάρμορας του ποτέ Αντωνίου** διαθέτει κτηματική περιουσία στους Γαρδελάδες, στους Γιαννάδες, στους Δουκάδες και στους Κανακάδες.

Στους Γαρδελάδες, συμμετέχει στη νομή του κλήρου 45B²³⁹, στα χαρακτηριστικά και στις αποδόσεις του οποίου έχουμε ήδη αναφερθεί.

Στους Γιαννάδες, εμφανίζεται ως ένας από τους συνεισφορείς του κλήρου υπ' αριθμόν 1²⁴⁰, που είναι καταπατημένος. Πρόκειται για καλλιεργημένη έκταση, 90 μίζούρες.²⁴¹

²³⁶ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως τόμος 1806/1807, σελ. 149 verso.

²³⁷ Ο. π., σελ. 132 recto – verso.

²³⁸ Ο. π., σελ. 70 recto.

²³⁹ Βλ. υποσημείωση 221.

²⁴⁰ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1810, σελ. 64 recto – verso.

²⁴¹ Στο ίδιο χωριό, εμφανίζεται ως συνεισφορέας, σε 3 κλήρους, και ο αδελφός του, Ανδρέας: στον ίδιο κλήρο (υπ' αριθμόν 1) και στους κλήρους 41 και 42, «γυναικείω ονόματι»).

Στους Δουκάδες, διαθέτει 1 ελιά, στον κλήρο υπ' αριθμόν 6²⁴², που είναι καταπατημένος.

Περισσότερα περιουσιακά στοιχεία διαθέτει στους Κανακάδες, όπου εμφανίζεται ως συνεισφορέας σε τέσσερις κλήρους, τους 10²⁴³, 11²⁴⁴, 12²⁴⁵ και 18²⁴⁶. Είναι όλοι καλλιεργημένες εκτάσεις και βαρύνονται με δεκάτη και εδαφονόμιο και των δύο τύπων (κανίσκι και συγκράτεια).

Οι κληρονόμοι της οικογένειας Δηλότη εμφανίζονται ως συνεισφορείς κλήρων στα χωριά Γιαννάδες, Κανακάδες και Μάρμαρο.

Στους Γιαννάδες, καταγράφονται ως συνεισφορείς σε 11 κλήρους (στους υπ' αριθμόν 10²⁴⁷, 15²⁴⁸, 18²⁴⁹, 19²⁵⁰, 23²⁵¹, 28²⁵², 30²⁵³, 38²⁵⁴, 62²⁵⁵, 77²⁵⁶, 95²⁵⁷). Όπως συμβαίνει με τη συντριπτική πλειοψηφία των συνεισφορέων που δεν κατάγονται από τους Γιαννάδες, αλλά οι κλήροι τους καταγράφονται στο κατάστιχο του συγκεκριμένου χωριού, έτσι και η οικογένεια Δηλότη διαθέτει κυρίως καλλιεργημένο έδαφος, με τις αντίστοιχες επιβαρύνσεις (δεκάτη και κάθε τύπου εδαφονόμιο). Ελαιόδεντρα διαθέτουν μόνο στους κλήρους 62 (21) και 95 (7) για τα οποία βαρύνονται, και στις 2 περιπτώσεις, με το ¼.

Στους Κανακάδες, η οικογένεια Δηλότη συμμετέχει στη νομή 6 κλήρων (οι υπ' αριθμόν 1²⁵⁸, 18²⁵⁹, 32²⁶⁰, 34²⁶¹, 56²⁶² και 118²⁶³). Όπως συμβαίνει και στους Γιαννάδες (και, γενικά, στο χωριά που γειτονεύουν με το Λιβάδι του Ρόπα), οι

²⁴² Βλ. υποσημείωση 231.

²⁴³ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 74 verso.

²⁴⁴ Ο. π.

²⁴⁵ Ο. π., σελ. 148 recto.

²⁴⁶, σελ. 149 recto.

²⁴⁷ Ο. π., τόμος 1810, σελ. 66 verso.

²⁴⁸ Ο. π., σελ. 68 recto.

²⁴⁹ Ο. π., σελ. 68 verso – 69 recto.

²⁵⁰ Ο. π., σελ. 69 recto.

²⁵¹ Ο. π., σελ. 70 recto.

²⁵² Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1810., σελ. 71 verso.

²⁵³ Ο. π., σελ. 72 recto – verso.

²⁵⁴ Ο. π., σελ. 74 verso.

²⁵⁵ Ο. π., σελ. 82 recto – verso.

²⁵⁶ Ο. π., σελ. 87 recto – 89 recto.

²⁵⁷ Ο. π., σελ. 93 verso – 95 recto.

²⁵⁸ Ο. π., τόμος 1806/1807, σελ. 145 verso.

²⁵⁹ Ο. π., σελ. 149 recto.

²⁶⁰ Ο. π., σελ. 151 verso.

²⁶¹ Ο. π., σελ. 152 recto.

²⁶² Ο. π., σελ. 155 verso – 156 recto.

²⁶³ Ο. π., σελ. 173 recto.

Δηλότη διαθέτουν κυρίως καλλιεργημένο έδαφος και, μόνο σε 2 περιπτώσεις, ελαιόδεντρα: στον κλήρο 52 (2 ελιές, που βαρύνονται με το $\frac{1}{4}$) και στον κλήρο 118 (10 ελιές). Οι επιβαρύνσεις όμως του συγκεκριμένου κλήρου δεν αφορούν το λάδι.

Το μεγαλύτερο μέρος της περιουσίας της οικογένειας βρίσκεται στο Μάρμαρο, όπου καταγράφονται ως συνεισφορές σε 23 κλήρους. Και εδώ, στη συντριπτική πλειοψηφία των κλήρων, νέμονται καλλιεργημένο έδαφος, με τις αντίστοιχες επιβαρύνσεις. Διαθέτουν επίσης 53 ελιές: στον αριθμό αυτό, δεν συνυπολογίζω 104 ελαιόδεντρα που υπάρχουν στον κλήρο 51 και τα οποία δεν επιμερίζονται στους καλλιεργητές του,²⁶⁴ καθώς επίσης και τον απροσδιόριστο αριθμό ελαιοδέντρων του κλήρου 41.²⁶⁵ Οι ελιές αυτές κατανέμονται ως εξής: 10 στον κλήρο 24²⁶⁶ (που βαρύνεται με δεκάτη για κάθε προϊόν και εδαφονόμιο), 20 στον κλήρο 52²⁶⁷ (βαρύνονται με την απόδοση του $\frac{1}{4}$), 23 στον κλήρο 74²⁶⁸ (βαρύνεται με δεκάτη για κάθε προϊόν και εδαφονόμιο). Τέλος, διαθέτουν και αμπέλια: 1,5 μίζούρα στον κλήρο 77²⁶⁹ (βαρύνεται με δεκάτη για κάθε προϊόν) και στον κλήρο 80²⁷⁰ (εδαφονόμιο και δεκάτη για κάθε προϊόν). Αμπέλια υπάρχουν επίσης στους κλήρους 51²⁷¹ και 85²⁷², στον οποίων τη νομή συμμετέχουν, αλλά το κατάστιχο δεν επιμερίζει τα αγαθά τους στους καλλιεργητές.

Συμπερασματικά, η οικογένεια Δηλότη αποτελεί μια από τις – μάλλον σπάνιες – περιπτώσεις συνεισφορέων του φέουδου που δεν διαθέτουν πολλές ελιές ή αμπέλια, αλλά κυρίως καλλιεργούμενα εδάφη.

Ο κύριος («σινιόρ») Τζοβάνι Μπατίστας Στρατηγός του ποτέ Μιχαήλ, διαθέτει κτηματική περιουσία στους Γιαννάδες, στους Κανακάδες και στο Μάρμαρο.

²⁶⁴ Ο κλήρος αυτός έχει και μια άλλη ιδιαιτερότητα: είναι ανάμεσα στους ελάχιστους κλήρους του φέουδου για τους οποίους το σολιάτικο αποδίδεται σε ζώα (2 κατσίκια), ενώ δεν καταγράφεται επιβάρυνση που να αφορά το λάδι (Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 116 recto – 116 verso).

²⁶⁵ Βαρύνεται με σολιάτικο 1 μίζούρα στάρι και μία κότα, ή 13 λίτρες μετρητά.

²⁶⁶ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 109 verso – 110 recto.

²⁶⁷ Ο π., σελ. 117 verso – 118 recto.

²⁶⁸ Ο π., σελ. 121 verso – 122 recto.

²⁶⁹ Ο π., σελ. 122 verso.

²⁷⁰ Ο π., σελ. 123 recto.

²⁷¹ Βλ. υποσημείωση 264.

²⁷² Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 124 recto – 124 verso.

Στους Γιαννάδες, καταγράφεται ως συνεισφορέας του κλήρου 22²⁷³, που είναι καλλιεργημένη έκταση 30 μισούρες και βαρύνεται με δεκάτη για τη σοδειά και κανίσκι.

Στους Κανακάδες έχει εκτεταμένη περιουσία: εμφανίζεται ως συνεισφορέας σε 21 κλήρους (οι υπ' αριθμόν 2²⁷⁴, 42²⁷⁵, 48²⁷⁶, 56²⁷⁷, 67²⁷⁸, 71²⁷⁹, 72²⁸⁰, 73²⁸¹, 74²⁸², 75²⁸³, 76²⁸⁴, 77²⁸⁵, 78²⁸⁶, 79²⁸⁷, 102²⁸⁸, 105²⁸⁹, 106²⁹⁰, 107²⁹¹, 108²⁹², 109²⁹³, 110²⁹⁴) από τους οποίους οι 2 (102 και 108) είναι ελεύθεροι, ενώ ο 109 είναι ελεύθερος μεν, αλλά ιδιοκτησίας της εκκλησίας της αγίας Μαρίας του Μάρμαρου. Στους κλήρους αυτούς (εκτός, εννοείται, από τους ελεύθερους) διαθέτει 296 ελιές, αλλά και αμπέλια και καλλιεργημένα και ακαλλιέργητα εδάφη. Σε γενικές γραμμές, οι αποδόσεις των συγκεκριμένων κλήρων βρίσκονται σε αντιστοιχία με τις καλλιέργειές τους.

Ο κλήρος υπ' αριθμόν 75 παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, διότι εκεί βρίσκεται η αγροικία του Στρατηγού. Πρόκειται για πετρώδη έκταση 2 μισούρες, 1 κουαρταρόλο και μισή καφκία, κλεισμένη με «πέργολα» (μάλλον υπονοεί ξύλινο φράχτη), μέσα στην οποία βρίσκεται σπίτι «απαλάτιον», (προφανώς μεγάλο και πολυτελές), «φάμπρικες» (δηλαδή εργαστήρια), και «κούρτη» (αυλή). Ο κλήρος αυτός παραχωρήθηκε στους κληρονόμους του Μιχαήλ Στρατηγού, με συμβόλαιο με

²⁷³ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1810, σελ. 69 verso.

²⁷⁴ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 146 recto.

²⁷⁵ Ο. π., σελ. 153 recto – 153 verso.

²⁷⁶ Ο. π., σελ. 154 recto – 154 verso.

²⁷⁷ Ο. π., σελ. 155 verso – 156 recto.

²⁷⁸ Ο. π., σελ. 157 verso.

²⁷⁹ Ο. π., σελ. 158 recto – 158 verso.

²⁸⁰ Ο. π., σελ. 158 verso.

²⁸¹ Ο. π., σελ. 159 recto.

²⁸² Ο. π.

²⁸³ Ο. π.

²⁸⁴ Ο. π., σελ. 159 recto – 159 verso.

²⁸⁵ Ο. π., σελ. 159 verso – 160 recto.

²⁸⁶ Ο. π., σελ. 160 recto.

²⁸⁷ Ο. π., σελ. 160 recto – 160 verso.

²⁸⁸ Ο. π., σελ. 167 recto.

²⁸⁹ Ο. π., σελ. 168 recto.

²⁹⁰ Ο. π., σελ. 168 verso.

²⁹¹ Ο. π., σελ. 169 recto – 169 verso.

²⁹² Ο. π., σελ. 169 verso.

²⁹³ Ο. π., σελ. 170 recto.

²⁹⁴ Ο. π., σελ. 170 recto.

ημερομηνία 15 Μαρτίου 1753 (συμβολαιογράφος: Στέφανος Πιέρης), με την υποχρέωση να πληρώνουν ετήσιο σολιάτικο μισή μίζουρα στάρι.

Το κατάστιχο δεν μας δίνει – τουλάχιστον στους Κανακάδες – στοιχεία που να επιβεβαιώνουν την περίπτωση πολλαπλής «κολλονίας». Δηλαδή, δεν γνωρίζουμε κατοίκους του χωριού που να εμφανίζονται ως κολλόνοι όχι του φέουδου, αλλά του ίδιου του Στρατηγού. Ωστόσο, η περιγραφή της αγροικίας του μας δίνει την εικόνα ενός μικρού, τοπικού άρχοντα, αν μάλιστα τη συγκρίνουμε και με το αρχοντικό της βαρωνείας που βρίσκεται επίσης στους Κανακάδες.

Στο Μάρμαρο, ο Στρατηγός συμμετέχει στη νομή 15 κλήρων (στους υπ' αριθμόν 5²⁹⁵, 18²⁹⁶, 19²⁹⁷, 20²⁹⁸, 24²⁹⁹, 25³⁰⁰, 28³⁰¹, 38³⁰², 39³⁰³, 40³⁰⁴, 41³⁰⁵, 82³⁰⁶, 83³⁰⁷, 91³⁰⁸, 95³⁰⁹). Στους κλήρους 25³¹⁰ και 39³¹¹ καταγράφεται ως κολλόνος της εκκλησίας της Αγίας Μαρίας. Σε όλους αυτούς τους κλήρους διαθέτει 888 ελιές! Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο κλήρος 18, όπου ο Στρατηγός διαθέτει 659 ελαιόδεντρα και τούτο διότι η απόδοση που βαραίνει τον κλήρο δεν είναι το κλασικό $\frac{1}{4}$, αλλά δεκάτη για κάθε προϊόν. Το ενδιαφέρον έγκειται στο γεγονός ότι ο συγκεκριμένος κλήρος δεν έχει καλλιεργητικό ενδιαφέρον: πρόκειται για μια λογγώδη έκταση 34 μίζουρες, κατά το μεγαλύτερο μέρος ακαλλιεργητη, που περιλαμβάνει αμπέλι και 817 ελιές, μοιρασμένες σε διάφορους παροίκους. Ένα επιπλέον ενδιαφέρον στοιχείο είναι το γεγονός ότι, με συμβόλαιο παραχώρησης στον παπά Αλεβίζο Δοϊκα (με ημερομηνία 24 Νοεμβρίου 1660 – συμβολαιογράφος Χριστόδουλος Λιβαθινός), προβλεπόταν, μεταξύ άλλων αποδόσεων, το $\frac{1}{4}$ για τις εμφυτεύσεις, με ανάλογη μείωση του προβλεπόμενου τότε εδαφονομίου (κανίσκι). Επίσης, προβλεπόταν τότε

²⁹⁵ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχαίον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 102 recto.

²⁹⁶ Ο. π., σελ. 104 recto – 104 verso.

²⁹⁷ Ο. π., σελ. 104 verso.

²⁹⁸ Ο. π.

²⁹⁹ Ο. π., σελ. 109 verso – 110 recto.

³⁰⁰ Ο. π., σελ. 110 recto – 110 verso.

³⁰¹ Ο. π., σελ. 110 verso – 111 recto.

³⁰² Ο. π., σελ. 112 verso – 113 recto.

³⁰³ Ο. π., σελ. 113 rec.to

³⁰⁴ Ο. π., σελ. 113 recto – 113 verso.

³⁰⁵ Ο. π., σελ. 113 verso – 114 recto.

³⁰⁶ Ο. π., σελ. 123 verso.

³⁰⁷ Ο. π., σελ. 124 recto.

³⁰⁸ Ο. π., σελ. 126 recto.

³⁰⁹ Ο. π., σελ. 126 verso – 127 recto.

³¹⁰ Ο. π., σελ. 138 recto.

³¹¹ Ο. π., σελ. 139 verso – 140 recto.

δεκάτη για τη σοδειά, πράγμα που πιστοποιεί (μαζί με το κανίσκι) ότι ο κλήρος καλλιεργούνταν. Ωστόσο, το 1786 και, παρά το γεγονός ότι ο κλήρος έχει ελαιοφυτευτεί και υπάρχει και αμπέλι, το $\frac{1}{4}$ έχει καταργηθεί και, αντ' αυτού, έχει καθιερωθεί η δεκάτη σε κάθε προϊόν. Είναι μία από τις ελάχιστες ανάλογες περιπτώσεις στο σύνολο του φέουδου. Παρόμοια περίπτωση υφίσταται και στον κλήρο 20, όπου ο Στρατηγός διαθέτει 27 ελιές, αλλά και στον κλήρο 24, όπου διαθέτει αμπέλι και 24 ελιές. Ο τελευταίος όμως αυτός κλήρος περιλαμβάνει και καλλιεργημένο τμήμα.

Ως προς τις 2 περιπτώσεις στις οποίες ο Στρατηγός καταγράφεται ως κολλόνας της Αγίας Μαρίνας: στον κλήρο 25, διαθέτει 20 ελιές, για τις οποίες πληρώνει το $\frac{1}{4}$ στο φέουδο και τίποτε στην εκκλησία, ενώ στον κλήρο 39, για τις 16 ελιές που νέμεται πληρώνει κάθε 2 χρόνια σολιάτικο 2 ξέστες λάδι.

Ανάμεσα στους συνεισφορείς του φέουδου Μαρτσέλλο που κατάγονται από την πόλη της Κέρκυρας, καταγράφεται και ένα πρόσωπο γνώριμο στους μελετητές της κερκυραϊκής ιστορίας της εποχής: πρόκειται για τον **κύριο Νικόλαο Αρλιώτη** του ποτέ Αθανασίου, ο οποίος έχει αφήσει πίσω του το χρονικό του τέλους του 18^{ου} αιώνα, μια καταγραφή και των σημαντικών πολιτικών γεγονότων, αλλά και της κερκυραϊκής καθημερινότητας της πόλης και της υπαίθρου, που αποτελεί μια πολύ ενδιαφέρουσα, πληροφοριακή και ζωντανή πηγή. Η περιουσία του στα όρια του συγκεκριμένου φέουδου δεν είναι σημαντική: καταγράφεται ως συνεισφορέας των κλήρων 94³¹² και 95³¹³ του Μάρμαρου, που είναι καλλιεργημένοι και βαρύνονται με δεκάτη, κανίσκι και «ρεγάλο» (κοτόπουλα).-

³¹² Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 126 verso.

³¹³ Βλ. υποσημείωση 309.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄.

«Άνθρωποι και οίκοι του θεού»

Οι ιερείς

Ανάμεσα στους συνεισφορείς του φέουδου Μαρτσέλλο καταγράφονται 45 ιερείς, οι τρεις από τους οποίους είναι κάτοικοι της πόλης, οι 44 κάτοικοι των χωριών της ευρύτερης περιοχής³¹⁴ και ο ένας – ο παπά Γιάννης Κουρής – από τις μακρινές – σε σχέση με το φέουδο – Μπενίτσες και η περιουσία του προέρχεται από προίκα.

Οι περιουσίες των ιερέων είναι, στις περισσότερες περιπτώσεις, σημαντικές. Ανάμεσά τους, ξεχωρίζω την περίπτωση της φρατέρνας του **παπά Σπύρου και του Γιωργάκη Βασιλάκη από τους Γιαννάδες**, που είναι επίσης γιοί ιερέα, του ποτέ **παπά Αντώνη**. Η περιουσία των αδελφών Βασιλάκη είναι μια από τις μεγαλύτερες στο φέουδο. Εμφανίζονται ως συνεισφορείς σε 33 κλήρους στους Γιαννάδες και σε 10 στο Μάρμαρο.

Στους Γιαννάδες, συμμετέχουν στη νομή ή στην ιδιοκτησία των παρακάτω κλήρων: 8³¹⁵, 20³¹⁶, 23³¹⁷, 25³¹⁸, 30³¹⁹, 33³²⁰, 34³²¹, 38³²², 49³²³, 50³²⁴, 63³²⁵, 66³²⁶,

³¹⁴ Ανάμεσά τους βρίσκονται 2 οι οποίοι κατάγονται από χωριά της ευρύτερης περιοχής που όμως δεν τελούν στο φέουδο: πρόκειται για τον παπά Γιάννη Σόκαλη από τον Άγιο Μάρκο, που διαθέτει κτήματα στην Κορακιάνα και τον παπά Αθανάσιο Κούρκουλο από τους Μακράδες που διαθέτει κτήμα στους Λάκωνες.

³¹⁵ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1810, σελ. 66 recto – 66 verso.

³¹⁶ Ο. π., σελ. 69 recto

³¹⁷ Ο. π., σελ. 70 recto.

³¹⁸ Ο. π., σελ. 70 verso.

³¹⁹ Ο. π., σελ. 72 recto – 72 verso.

³²⁰ Ο. π., σελ. 73 recto.

³²¹ Ο. π., σελ. 73 verso.

³²² Ο. π., σελ. 74 verso.

³²³ Ο. π., σελ. 76 verso – 77 recto.

³²⁴ Ο. π., σελ. 77 recto.

³²⁵ Ο. π., σελ. 82 verso.

³²⁶ Ο. π., σελ. 84 verso.

67³²⁷, 68³²⁸, 69³²⁹, 97³³⁰, 98³³¹, 99³³², 101³³³, 103³³⁴, 111³³⁵, 117³³⁶, 118³³⁷, 121³³⁸, 123³³⁹, 125³⁴⁰, 126³⁴¹, 130³⁴², 135³⁴³, 138³⁴⁴, 140³⁴⁵, 141³⁴⁶ και 163³⁴⁷. Από αυτούς, οι κλήροι 68, 118, 121 και 125 είναι ελεύθεροι, ενώ οι κλήροι 63 και 126 είναι καταπατημένοι. Τα ελαιόδεντρά τους είναι ωστόσο λίγα, 276 (εννοείται δεν προσμετρώνται τα ελαιόδεντρα των ελεύθερων κτημάτων), ενώ 2 ελιές καταπατούν στον κλήρο υπ' αριθμόν 135. Κατά τα άλλα, ως προς τις καλλιέργειές τους, κυριαρχούν τα καλλιεργημένα εδάφη, ενώ διαθέτουν και αμπέλια, αλλά και ένα ξέσκεπο σπίτι. Αντίστοιχα, διαμορφώνονται και οι αποδόσεις τους προς το φέουδο.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν, ανάμεσα στα περιουσιακά στοιχεία της φρατέρας Βασιλάκη οι κλήροι υπ' αριθμόν 69, 111, 117 και 130. Από αυτούς, οι 2 (οι 69 και 117) προέρχονται από μια κοινή κανισκεψία του 1631, την οποία νέμονταν οι ποτέ Βασίλης και Γιώργης Βασιλάκης του ποτέ Αντώνη. Στον κλήρο 111, το 1631, συνεισφορέας ήταν ο Ζαφείρης Βασιλάκης, ενώ στον 130, η εκκλησία του Προφήτη Ηλία των Γιαννάδων. Το κοινό στοιχείο των 5 αυτών κλήρων είναι ότι, αν και δεν αποτελούσαν την ίδια κανισκεψία, βαρύνονταν συλλογικά με την ίδια απόδοση, η οποία ισχύει και για το 1786: δηλαδή ετήσιο σολιάτικο 6 ξέστες καθαρό κρασί, 3 λίτρες άσπρο κερί και 10 άσπρα.

Το 1786, το «ιδιοκτησιακό» καθεστώς και οι καλλιέργειες αυτών των κλήρων, έχουν ως ακολούθως:

³²⁷ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1810, σελ. 84 verso – 85 recto.

³²⁸ Ο. π., σελ. 85 recto.

³²⁹ Ο. π., σελ. 85 recto – 85 verso.

³³⁰ Ο. π., σελ. 95 recto – 95 verso.

³³¹ Ο. π., σελ. 95 verso – 96 verso.

³³² Ο. π., σελ. 96 verso – 97 recto.

³³³ Ο. π., σελ. 97 verso – 98 recto.

³³⁴ Ο. π., σελ. 98 verso – 99 verso.

³³⁵ Ο. π., σελ. 101 recto.

³³⁶ Ο. π., σελ. 103 recto.

³³⁷ Ο. π., σελ. 103 recto – 103 verso.

³³⁸ Ο. π., σελ. 104 recto – 104 verso.

³³⁹ Ο. π., σελ. 105 recto.

³⁴⁰ Ο. π., σελ. 125 recto – 126 recto.

³⁴¹ Ο. π., σελ. 106 recto.

³⁴² Ο. π., σελ. 107 recto – 107 verso.

³⁴³ Ο. π., σελ. 108 verso – 109 recto.

³⁴⁴ Ο. π., σελ. 109 verso.

³⁴⁵ Ο. π., σελ. 110 recto – 111 recto.

³⁴⁶ Ο. π., σελ. 111 recto.

³⁴⁷ Ο. π., σελ. 118 verso – 119 recto.

Στον κλήρο 69, εκτός από τους αδελφούς Βασιλάκη του ποτέ παπά Αντώνη, εμφανίζονται ως συνεισφορείς και οι: Παπά Σταμάτης Βασιλάκης του ποτέ παπά Γιώργη, ιερομόναχος Βλάσιος Βασιλάκης του ποτέ Γιάννη και η φρατέρνα του, ο Αναστάσης Βασιλάκης του ποτέ Νικολού και η φρατέρνα του και, τέλος, ο Αρσένης Βασιλάκης του ποτέ Στάθη. Πρόκειται για μια έκταση 10,5 μισούρες, που περιλαμβάνει αμπέλι, ακαλλιέργητο έδαφος, οπωροφόρα και άγρια δέντρα, 97 ελιές και 2 σπίτια. Το κατάστιχο δεν επιμερίζει τα αγαθά του κλήρου στους συνεισφορείς.

Ο κλήρος 111 το 1631 ήταν αμπέλι, με έκταση 5 τσαπιά. Το 1786, έχει έκταση 2 μισούρες και 1 κουαρταρόλο, είναι ακαλλιέργητος και περιλαμβάνει ελιές, των οποίων ο αριθμός δεν προσδιορίζεται (ούτε και επιμερίζονται τα αγαθά). Ως συνεισφορείς του κλήρου, αναφέρονται οι: παπά Σπύρος και Γιωργάκης Βασιλάκης του ποτέ παπά Αντώνη, παπά Σταμάτης Βασιλάκης του ποτέ παπά Γιώργου, Αναστάσης και Γιωργάκης Βασιλάκης του ποτέ Νικολού και Σπύρος Βασιλάκης του ποτέ Τζώρτζη.

Ο κλήρος 117 έχει έκταση 20 μισούρες. Περιλαμβάνει απροσδιόριστο αριθμό ελαιοδέντρων, οπωροφόρα, κυπαρίσσια, αλλά και σπίτια και έργα υποδομής, ελαιοτριβείο και βρύση. Ως συνεισφορείς, αναφέρονται οι παπά Σπύρος και Γιωργάκης Βασιλάκης του ποτέ παπά Αντώνη, ο ιερομόναχος Βλάσιος Βασιλάκης του ποτέ Γιάννη, με τον αδελφό του, Σπύρο, ο παπά Σταμάτης Βασιλάκης του ποτέ παπά Γιώργου, ο Αρσένης Βασιλάκης του ποτέ Στάθη, ο Κωνσταντής Βασιλάκης του ποτέ Δημήτρη και ο Αναστάσης Βασιλάκης του ποτέ Νικολού.

Ο κλήρος 130, τέλος, έχει έκταση 96 μισούρες. Περιλαμβάνει λόγγο, αμπέλι, καλλιεργημένο και ακαλλιέργητο έδαφος, ελιές, κυπαρίσσια και άγρια δέντρα. Ακόμη, σύμφωνα με το κατάστιχο, στο έδαφος του συγκεκριμένου κλήρου υπάρχουν πολλές «γράβες» - μάλλον μικρές σπηλιές. Επίσης, στον κλήρο 130 βρίσκεται η εκκλησία του Προφήτη Ηλία, με τα κελιά της. Ως συνεισφορείς καταγράφονται οι ακόλουθοι: η εκκλησία, οι παπά Σπύρος και Γιωργάκης Βασιλάκης του ποτέ παπά Αντώνη, ο παπά Σταμάτης Βασιλάκης του ποτέ παπά Γιώργου, ο ιερομόναχος Βλάσιος Βασιλάκης του ποτέ Γιάννη, ο Αναστάσης Βασιλάκης του ποτέ Νικολού, ο Γιωργάκης Βασιλάκης του ποτέ Νικολού, ο Σπύρος Βασιλάκης του ποτέ Τζώρτζη, ο Σπύρος Βασιλάκης του ποτέ Γιάννη, ο Κωνσταντής Βασιλάκης του ποτέ Δημήτρη, ο Αρσένης Βασιλάκης του ποτέ Στάθη, και – από προίκα – οι Σταμάτης Βάβαρης ποτέ Γιάννη, Γιάννης Καρδακάρης ποτέ Σπύρου και Δημήτρης Σκαφιδάς του Φώτιου (ο τελευταίος από τους Βαρυπατάδες).

Κατέγραφα αναλυτικά τα στοιχεία που αφορούν τους τέσσερις παραπάνω κλήρους, διότι, κατά τη γνώμη μου, δείχνουν μια συνέχεια ως προς το ιδιοκτησιακό τους καθεστώς, αλλά συνυποδηλώνουν και ορισμένες πληροφορίες για την οικογένεια Βασιλάκη. Το κατάστιχο δεν διευκρινίζει για ποιο λόγο οι 4 αυτοί κλήροι βαρύνονταν με ενιαία απόδοση το 1631 (αφού μόνο οι δύο από αυτούς, οι 69 και 117 αποτελούσαν τμήματα μιας ενιαίας κανισκεψίας. Ωστόσο, και ο κλήρος 111 ανήκε σε Βασιλάκη, στο Ζαφείρη, προφανώς συγγενή των υπολοίπων. Για τον κλήρο 130, το κατάστιχο καταγράφει ως συνεισφορέα του 1631 την ίδια την εκκλησία του Προφήτη Ηλία. Από μια άλλη πλευρά, παρατηρούμε πολλούς ιερείς στην οικογένεια Βασιλάκη: υπάρχει ο παπά Σπύρος Βασιλάκης του ποτέ παπά Αντώνη, ο παπά Σταμάτης Βασιλάκης του ποτέ παπά Γιώργου και ο ιερομόναχος Βλάσιος Βασιλάκης του ποτέ Γιάννη, μιλώντας βέβαια για τη γενιά του 1786 και τους πατεράδες τους. Εικάζω ότι – χωρίς να αναφέρεται στο κατάστιχο και χωρίς να αναφέρεται ημερομηνία συμβολαίου, ώστε να μπορέσω να διασταυρώσω τις πληροφορίες μου και να τεκμηριώσω τον ισχυρισμό μου – ότι η οικογένεια Βασιλάκη είχε σχέση με την εκκλησία του Προφήτη Ηλία: ενδεχομένως, ιερείς από την οικογένεια ήσαν εφημέριοι εκεί.

Φαίνεται λοιπόν ότι, για τους συγκεκριμένους κλήρους, τελούσε πάντα προς το φέουδο η συγκεκριμένη οικογένεια, η οποία τους νέμεται και το 1786. Θα σταθώ λίγο περισσότερο στον κλήρο 117, ο οποίος φαίνεται να βρίσκεται στις νότιες παρυφές του χωριού. Σύμφωνα με το κατάστιχο, ο κλήρος συνορεύει από τρεις μεριές με το δημόσιο δρόμο (ανατολικά, δυτικά και νότια) ενώ προς τα βόρεια συνορεύει με το χωριό. Τα αγαθά που περιλαμβάνει – και τα οποία αποδελτιώνω παραπάνω – δημιουργούν την εντύπωση ότι πρόκειται για ένα χώρο που έχει τα χαρακτηριστικά της γειτονιάς, αλλά και του συλλογικού νοικοκυριού, καθώς οι Βασιλάκηδες έχουν εκεί σπίτια αλλά και πολλά έργα υποδομής.

Στον κλήρο 130, εκτός από την οικογένεια Βασιλάκη, καταγράφονται και άλλοι συνεισφορείς. Όλοι τους όμως νέμονται τον κλήρο «γυναικείω ονόματι», γεγονός που μας προσανατολίζει στο να σκεφτούμε ότι είναι «σώγαμπροι», έχουν δηλαδή παντρευτεί γυναίκες από την οικογένεια Βασιλάκη.

Η «φρατέρνα» των αδελφών Βασιλάκη διαθέτει σημαντική κτηματική περιουσία και στο Μάρμαρο: συμμετέχουν στη νομή ή έχουν την πλήρη ιδιοκτησία

10 κλήρων (των υπ' αριθμόν 1³⁴⁸, 6³⁴⁹, 7³⁵⁰, 8³⁵¹, 11³⁵², 85³⁵³, 89³⁵⁴, 90³⁵⁵, 99³⁵⁶, 100³⁵⁷). Από αυτούς, οι υπ' αριθμόν 1 και 6 είναι ελεύθεροι, ενώ ο κλήρος 7 (όπου διαθέτουν 36 ελιές) είναι καταπατημένος. Το σύνολο των μετρήσιμων ελαιοδέντρων τους στο Μάρμαρο είναι 124. Γενικά, οι επιβαρύνσεις τους είναι συμβατές με τις καλλιέργειες, ωστόσο δεν απαντάται πουθενά το σύνηθος για τις ελιές και τα αμπέλια $\frac{1}{4}$. Αντίθετα, ο κλήρος 8, στον οποίο διαθέτουν αμπέλι και 51 ελιές, βαρύνεται μόνο με δεκάτη σε κάθε προϊόν και ο κλήρος 11, στον οποίο διαθέτουν επίσης αμπέλι και 37 ελιές, βαρύνεται, από το 1631, με δεκάτη και συγκράτεια (που όμως δεν αφορά τη «φρατέρνα» Βασιλάκη, που δεν διαθέτει καλλιεργήσιμο έδαφος).

Συγγενής με τους αδελφούς παπά Σπύρο και Γιωργάκη Βασιλάκη είναι μάλλον και ο **παπά Σταμάτης Βασιλάκης του ποτέ Γιώργου**, επίσης από τους Γιαννάδες, ο οποίος εμφανίζεται ως συνεισφορέας στους 5 κλήρους που ανέφερα προηγουμένως και οι οποίοι από παλιά ανήκαν στην οικογένεια Βασιλάκη. Και η δική του περιουσία είναι σημαντική. Στους Γιαννάδες εμφανίζεται επιβεβαιωμένα ως συνεισφορέας σε 25 κλήρους, τους υπ' αριθμόν 14³⁵⁸, 22³⁵⁹, 26³⁶⁰, 35³⁶¹, 55³⁶²,

³⁴⁸ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 101 recto.

³⁴⁹ Ο. π., σελ. 103 recto – 103 verso.

³⁵⁰ Ο. π., σελ. 103 verso.

³⁵¹ Ο. π., σελ. 103 verso – 105 recto.

³⁵² Ο. π., σελ. 105 verso – 106 recto.

³⁵³ Ο. π., σελ. 124 recto – 124 verso.

³⁵⁴ Ο. π., σελ. 125 verso.

³⁵⁵ Ο. π., σελ. 125 verso – 126 recto.

³⁵⁶ Ο. π., σελ. 127 verso.

³⁵⁷ Ο. π., σελ. 127 verso – 128 recto.

³⁵⁸ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1810, σελ. 67 verso – 68 recto.

³⁵⁹ Ο. π., σελ. 69 verso.

³⁶⁰ Ο. π., σελ. 70 verso – 71 recto.

³⁶¹ Ο. π., σελ. 73 verso – 74 recto.

³⁶² Ο. π., σελ. 78 verso – 79 recto.

56³⁶³, 64³⁶⁴, 69³⁶⁵, 71³⁶⁶, 77³⁶⁷, 82³⁶⁸, 88³⁶⁹, 92³⁷⁰, 101³⁷¹, 111³⁷², 113³⁷³, 114³⁷⁴, 117³⁷⁵, 118³⁷⁶, 130³⁷⁷, 139³⁷⁸, 140³⁷⁹, 141³⁸⁰ και 144³⁸¹. Υπάρχει ένα ζήτημα με τον κλήρο 126³⁸², όπου εμφανίζεται ως συνεισφορέας ο παπά Σταμάτης Βασιλάκης του ποτέ παπά Αντώνη: δεν αποσαφηνίζεται αν έχει καταγραφεί λάθος το πατρώνυμο ή αν πρόκειται για άλλο Σταμάτη Βασιλάκη, αδελφό των παπά Σπύρου και Γιωργάκη. Κλίνω στην άποψη ότι πρόκειται περί λάθους στη καταγραφή του πατρώνυμου: δεν αναφέρεται πουθενά αλλού παπά Σταμάτης Βασιλάκης του ποτέ παπά Αντώνη, δεν φαίνεται στο συγκεκριμένο κλάδο της οικογένειας να υπάρχει τρίτος γιός και μάλιστα επίσης παπάς.

Από τους κλήρους στους οποίους ο παπά Σταμάτης Βασιλάκης εμφανίζεται ως συνεισφορέας, ελεύθεροι είναι οι υπ' αριθμόν 64 και 118, ενώ καταπατημένοι οι 88, 126 (αν όντως δεχτούμε ότι είναι αυτός που καταγράφεται ως συνεισφορέας) και 139 (στον οποίο καταγράφεται ως κολλόνος της εκκλησίας του Αγίου Νικολάου). Οι μετρήσιμες ελιές του είναι 102. Στον κλήρο 56, αναφέρεται ότι για μία παλιά ελιά πληρώνουν το $\frac{1}{2}$ και το $\frac{1}{4}$ με τη συγκομιδή, μια εντελώς ασαφής διατύπωση, που δεν μας επιτρέπει να προσδιορίσουμε την ακριβή απόδοση. Στους κλήρους 113 και 114, που βρίσκονται μέσα στο χωριό, ο παπά Σταμάτης Βασιλάκης διαθέτει 4 σπίτια. Ένα στον υπ' αριθμόν 113, ως κληρονόμος Βετούρη Καβάσιλα και τρία στον υπ' αριθμόν 114, ως κληρονόμος Στάθη Κοσκινά. Και στις 2 περιπτώσεις πληρώνει χρηματικό σολιάτικο, μαζί με τους λοιπούς συγκληρονόμους:

³⁶³ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1810, σελ. 79 recto – 79 verso.

³⁶⁴ Ο. π., σελ. 83 recto.

³⁶⁵ Ο. π., σελ. 85 recto – 85 verso.

³⁶⁶ Ο. π., σελ. 85 verso – 86 recto.

³⁶⁷ Ο. π., σελ. 87 recto – 89 recto.

³⁶⁸ Ο. π., σελ. 90 verso.

³⁶⁹ Ο. π., σελ. 91 verso.

³⁷⁰ Ο. π., σελ. 92 verso – 93 recto.

³⁷¹ Ο. π., σελ. 97 verso – 98 recto.

³⁷² Ο. π., σελ. 101 recto.

³⁷³ Ο. π., σελ. 101 verso – 102 recto.

³⁷⁴ Ο. π., σελ. 102 recto.

³⁷⁵ Ο. π., σελ. 103 recto.

³⁷⁶ Ο. π., σελ. 103 recto – 103 verso.

³⁷⁷ Ο. π., σελ. 107 recto – 107 verso.

³⁷⁸ Ο. π., σελ. 109 verso – 110 recto.

³⁷⁹ Ο. π., σελ. 110 recto – 111 recto.

³⁸⁰ Ο. π., σελ. 111 recto.

³⁸¹ Ο. π., σελ. 112 recto.

³⁸² Ο. π., σελ. 106 recto.

στην πρώτη περίπτωση 28,5 άσπρα (με άλλους 2 συνεισφορείς) και στη δεύτερη 14 (με άλλους 13 συνεισφορείς).

Τέλος, ο παπά Σταμάτης Βασιλάκης καταγράφεται ως συνεισφορέας στον κλήρο 106³⁸³ των Λιαπάδων, τον οποίο μοιράζονται με τη φρατέρνα του Θεωρή Αγάθου του ποτέ Αθανάση, του εύπορου Λιαπαδίτη του οποίου την περιουσία κατέγραψα στην αρχή του κεφαλαίου. Πρόκειται για δασώδη έκταση 22 μισούρες, καλλιεργήσιμη αλλά ακαλλιεργητή, που βαρύνεται με δεκάτη και ετήσια απόδοση σιταριού.

Πάντως τόσο ο παπά Σταμάτης Βασιλάκης όσο και οι αδελφοί παπά Σπύρος και Γιωργάκης Βασιλάκης του ποτέ παπά Αντώνη έχουν ως κύριο αγαθό καλλιεργημένες γαίες και, κατά δεύτερο λόγο, ελαιόδεντρα ή και αμπέλια.

Ο παπά Γιάννης Κουρής του ποτέ Δημήτρη από τις Μπενίτσες συνιστά μια ενδιαφέρουσα περίπτωση από δύο απόψεις: πρώτα – πρώτα γιατί η περιουσία του αποτελεί μια από τις μεγαλύτερες περιουσίες ιερέων στα συγκεκριμένα χωριά, αλλά είναι και ένα πολύ καλό δείγμα περιουσίας που προέρχεται **στο σύνολό της** από προίκα.

Στους Κανακάδες, ο παπά Γιάννης Κουρής εμφανίζεται ως συνεισφορέας σε τρεις κλήρους, τους υπ' αριθμόν 26³⁸⁴, 27³⁸⁵ και 28³⁸⁶. Και στους τρεις νέμεται καλλιεργημένο έδαφος. Στις 2 πρώτες περιπτώσεις (26 και 27), οι κλήροι βαρύνονται με κανίσκι και δεκάτη, ενώ στην τρίτη περίπτωση, με το ¼ για το αμπέλι, στη νομή του οποίου όμως δεν συμμετέχει ο Κουρής.

Στους Λιαπάδες, ο Κουρής συμμετέχει στη νομή 5 κλήρων (των υπ' αριθμόν 6³⁸⁷, 7³⁸⁸, 16³⁸⁹, 68³⁹⁰ και 72³⁹¹), ενώ έχει πλήρη ιδιοκτησία σε τμήμα του κλήρου 219³⁹², που είναι ελεύθερος. Ο κλήρος 6 είναι μια έκταση 19 μισούρες που περιλαμβάνει καλλιεργημένο έδαφος, αμπέλι και οπωροφόρα δέντρα και βαρύνεται με δεκάτη για κάθε προϊόν. Ο χωρομέτρης δεν επιμερίζει τα αγαθά στους

³⁸³ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 27 verso.

³⁸⁴ Ο. π., σελ. 150 verso.

³⁸⁵ Ο. π.

³⁸⁶ Ο. π., σελ 150 verso – 151 recto.

³⁸⁷ Ο. π, σελ. 5 verso.

³⁸⁸ Ο. π., σελ. 5 verso – 6 recto.

³⁸⁹ Ο. π., σελ. 7 verso – 8 recto.

³⁹⁰ Ο. π., σελ. 20 verso.

³⁹¹ Ο. π., σελ 21 verso.

³⁹² Ο. π., σελ. 53 verso – 54 recto.

συνεισφορείς. Ο υπ' αριθμόν 7 είναι καλλιεργημένος, έχει έκταση 12 μίζούρες και βαρύνεται επίσης με δεκάτη. Το ίδιο ισχύει και για τον κλήρο 16, ο οποίος έχει έκταση 56 μίζούρες, περιλαμβάνει καλλιεργημένο και ακαλλιέργητο έδαφος, καθώς και κυπαρίσσια. Στον κλήρο 68, ο παπά Γιάννης Κουρής διαθέτει 3 ελιές, για τις οποίες αποδίδει στο φέουδο το $\frac{1}{4}$. Τέλος, 4 ελιές διαθέτει στον κλήρο 72 (αλλά μάλλον δεν πληρώνει τίποτε, διότι ο κλήρος βαρύνεται με συγκράτεια και «ρεγάλο»). Ο κλήρος 219 που είναι ελεύθερος, έχει έκταση 27 μίζούρες, περιλαμβάνει καλλιεργήσιμο και ακαλλιέργητο τμήμα, αμπέλι και ελιές.

Σημαντική περιουσία εμφανίζεται να έχει και ένας ιερομόναχος, ο Καλλίνικος Βιδινιώτης του ποτέ Γιάννη, ηγούμενος στο Μοναστήρι της Παλαιοκαστρίτσας (το οποίο έχει, βέβαια, και δική του περιουσία), που κατάγεται από το Μάρμαρο και εκεί διαθέτει τα κτήματά του. Εμφανίζεται ως συνεισφορέας σε 5 κλήρους (τους υπ' αριθμόν 8³⁹³, 14³⁹⁴, 48³⁹⁵, 52³⁹⁶ και 62³⁹⁷). Διαθέτει 94 ελιές, 2 αμπέλια αλλά και καλλιεργημένο και ακαλλιέργητο έδαφος. Για τον κλήρο 8, στον οποίο διαθέτει το ένα αμπέλι, 36 ελιές και χωράφι (για το οποίο δεν διευκρινίζεται αν είναι καλλιεργημένο ή ακαλλιέργητο), αποδίδει δεκάτη για κάθε προϊόν. Το αμπέλι το οποίο διαθέτει στον κλήρο 14, βαρύνεται με το $\frac{1}{4}$. Οι 22 ελιές του κλήρου 48 βαρύνονται με δεκάτη και οι 35 ελιές του κλήρου 52 με το $\frac{1}{4}$. Τέλος, στον κλήρο 62, ο ιερομόναχος Βιδινιώτης καταγράφεται ως κολλόνος της Αγίας Μαρίνας. Ο κλήρος είναι ελεύθερος, της εκκλησίας, και ο Βιδινιώτης, πληρώνει στην Αγία Μαρίνα, το $\frac{1}{4}$ για την ελιά που διαθέτει εκεί.

Τέλος, στην περίπτωση 2 εκκλησιών, καταγράφεται συγκεκριμένη κτηματική περιουσία την οποία νέμεται ο εκάστοτε εφημέριός τους: πρόκειται για την Αγία Ελεούσα των Κανακάδων και για την Αγία Μαρίνα του Μάρμαρου. Στην πρώτη περίπτωση, ο κάθε φορά εφημέριος εμφανίζεται ως συνεισφορέας σε δύο κλήρους. Στον υπ' αριθμόν 39³⁹⁸, όπου νέμεται 1 ελιά και στον υπ' αριθμόν 40³⁹⁹, όπου νέμεται 32 ελιές. Και στις 2 περιπτώσεις, αποδίδει το $\frac{1}{4}$.

³⁹³ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 103 verso – 105 recto.

³⁹⁴ Ο. π., σελ. 107 recto – 107 verso.

³⁹⁵ Ο. π., σελ. 115 verso.

³⁹⁶ Ο. π., σελ. 116 verso – 117 recto.

³⁹⁷ Ο. π., σελ. 141 recto.

³⁹⁸ Ο. π., σελ. 152 verso.

³⁹⁹ Ο. π., σελ. 152 verso – 153 recto.

Ο κάθε φορά εφημέριος της Αγίας Μαρίνας του Μάρμαρου, διαθέτει 6 ελιές στον κλήρο υπ' αριθμόν 6⁴⁰⁰ του Μάρμαρου για τις οποίες αποδίδει το ¼. Στον κλήρο 12⁴⁰¹, καταγράφεται ως κολλόνος της εκκλησίας. Διαθέτει 5 ελιές, για τις οποίες όμως τελεί προς το φέουδο (δίνει το ¼) ενώ δεν αποδίδει τίποτε στην εκκλησία. Τέλος, 9 ελιές διαθέτει στον κλήρο 39⁴⁰², ως κολλόνος της Αγίας Μαρίνας, στην οποία επίσης αποδίδει το ¼.

Συμπερασματικά: δεν υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις ανάμεσα στα περιουσιακά στοιχεία των ιερέων και εκείνα των άλλων κατοίκων των χωριών, ούτε ως προς τα μεγέθη ούτε ως προς το είδος των επιβαρύνσεων ή το είδος της νομής ή της κατοχής του κλήρου. Γενικά, πάντως, ανήκουν μάλλον στους εύπορους χωρικούς.

Το ιδιαίτερο ενδιαφέρον που εντόπισα στην περίπτωση της φρατέρνας των παπά Σπύρου και Γιωργάκη Βασιλάκη του ποτέ παπά Αντώνη, έγκειται στο μέγεθος της περιουσίας, αλλά και στο γεγονός ότι πρόκειται για μια πολύ εκτεταμένη οικογένεια, ένα πραγματικό «κλαν», η οποία νέμεται από κοινού πολλούς κλήρους και η οποία φαίνεται να έχει και μια ορισμένη παράδοση στο ιερατικό αξίωμα.

Εκκλησίες και μοναστήρια

Εκτός από τον Άγιο Γεώργιο τον Υψηλό, *jus patronato* του φέουδου Μαρτσέλλο, στον οποίο, όπως έχω ήδη σημειώσει, τελούν αποκλειστικά πολλά από τα χωριά του φέουδου, στα τοπογραφικά των υπόλοιπων, υπό εξέταση χωριών, καταγράφονται περιουσιακά στοιχεία από 55 (πενήντα πέντε) εκκλησίες. Στη συντριπτική τους πλειοψηφία πρόκειται για εκκλησίες που βρίσκονται στα ίδια τα χωριά και τα κτήματά τους βρίσκονται στην έδρα τους ή σε γειτονικές περιοχές. Υπάρχουν όμως και εκκλησίες που βρίσκονται στην πόλη ή στα περίχωρά της: ο **Άγιος Αντώνιος της Χώρας** έχει κτήματα στους Γαρδελάδες, η **Αγία Ελεούσα από το Μαντούκι** επίσης στους Γαρδελάδες, ο **Άγιος Ιωάννης Καρακούζης** (επίσης κοντά στο **Μαντούκι**, με την ιδιότητα *jus publico patronato*) στο ίδιο χωριό, η **Ορθόδοξη Μητρόπολη** στους Λιαπάδες, στους Γαρδελάδες και στο Μάρμαρο, το

⁴⁰⁰ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγγωριου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 103 recto – 103 verso.

⁴⁰¹ Ο. π., σελ. 134 verso.

⁴⁰² Ο. π., σελ. 139 verso – 140 recto.

Μοναστήρι της Αγίας Ευφημίας από τη Στρατιά στους Γιαννάδες, η **Αγία Τριάδα της Γαρίτσας** επίσης στους Γιαννάδες, το Μοναστήρι του Αγίου Νικολάου από το Μαντούκι στους Γιαννάδες, ο **Άγιος Σπυρίδων** στους Κανακάδες, και το **Μοναστήρι των Αγίων Θεοδώρων** από τη Στρατιά στο Σκριπερό.

Ιδιαίτερα μεγάλη είναι η περιουσία της **Αγίας Μαρίας του Μάρμαρου** (jus patronato του φέουδου) η οποία όμως έχει αποδελτιωθεί αναλυτικά στο Μέρος Β', καθώς και του **Αγίου Νικολάου των Κανακάδων**. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα περιουσιακά στοιχεία του **Μοναστηριού της Παλαιοκαστρίτσας**, το οποίο περιλαμβάνεται στο κατάστιχο των Λακώνων, αλλά έχει περιουσία στα περισσότερα από τα υπό εξέταση χωριά.

Αμέσως παρακάτω, αποδελτιώνω ορισμένες σημαντικές περιουσίες εκκλησιών στα υπό εξέταση χωριά, ξεκινώντας ακριβώς από το **Μοναστήρι της Παναγίας στην Παλαιοκαστρίτσα**, το οποίο δεσπόζει, χτισμένο σε χαμηλό λόφο, πάνω από τον ομώνυμο κόλπο.

Στο κατάστιχο των Γαρδελάδων, το μοναστήρι της Παλαιοκαστρίτσας καταγράφεται ως συνεισφορέας σε 3 κλήρους, τους υπ' αριθμόν 7⁴⁰³, 12⁴⁰⁴ και 58⁴⁰⁵. Στον κλήρο 7, νέμεται αμπέλι, χωράφι, ενώ διαθέτει και ένα σπίτι, αγαθά για τα οποία πληρώνει στο φέουδο δεκάτη για κάθε προϊόν. Στον κλήρο 12 (όπου ως συνεισφορέας καταγράφεται εναλλακτικά ο κολλόνος του Μοναστηριού Βασίλης Μουμούρης του ποτέ Γιάννη), διαθέτει τμήμα καλλιεργημένου εδάφους σε ένα πολύ εκτεταμένο κλήρο, συνολικής έκτασης 144 μίζούρες, μέσα από τον οποίο περνά μια παλιά τάφος. Ο κλήρος αυτός βαρύνεται με συγκράτεια 26 μίζούρες στάρι, δεκάτη για κάθε προϊόν, μια κότα και μια πίτα. Τέλος, στον κλήρο 58 (με έκταση 28 μίζούρες), οι χωρομέτρες δεν επιμερίζουν τα αγαθά: καταγράφουν την ύπαρξη αμπελιού, καλλιεργημένου και ακαλλιεργητού τμήματος, 108 ελαιοδέντρων καθώς και των ερειπίων της εκκλησίας του Αγίου Νικολάου, δεν γνωρίζουμε όμως ποια από αυτά τα αγαθά νέμεται το Μοναστήρι. Εξ ίσου ασαφείς είναι και οι υποχρεώσεις των καλλιεργητών απέναντι στο φέουδο, τις οποίες επιφυλάσσονται να εξετάσουν οι επίτροποι του βαρώνου. Το 1631, πάντως, το Μοναστήρι εμφανίζεται επίσης ως

⁴⁰³ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 73 recto – 73 verso.

⁴⁰⁴ Ο. π., σελ. 74 verso – 75 recto.

⁴⁰⁵ Ο. π., σελ. 86 recto.

συνεισφορέας στον ίδιο κλήρο, μαζί με το Νικολό Παπαδόπουλο του ποτέ Δήμου. Ο κλήρος τότε επιβαρυνόταν με ετήσια απόδοση ποσότητας κεριού.

Στους Κανακάδες, το Μοναστήρι καταγράφεται ως συνεισφορέας σε 4 κλήρους, τους υπ' αριθμόν 2⁴⁰⁶, 3⁴⁰⁷, 5⁴⁰⁸ και 86⁴⁰⁹. Οι κλήροι 2, 3 και 5 είναι καλλιεργημένοι και βαρύνονται με εδαφονόμιο (με συγκράτεια ο υπ' αριθμόν 2 και με κανίσκι οι υπ' αριθμόν 3 και 5) και με δεκάτη για τη σοδειά.⁴¹⁰ Ο κλήρος 86 είναι ελεύθερος, ανήκει στον Άγιο Νικόλαο των Κανακάδων και το Μοναστήρι εμφανίζεται ως κολλόνος του. Διαθέτει εκεί μια ελιά, για την οποία αποδίδει το ¼.⁴¹¹

Στο κατάστιχο, το Μοναστήρι της Παλαιοκαστρίτσας, καταγράφεται ως «κάτοικος» Λακώνων. Το ίδιο το Μοναστήρι, βρίσκεται μέσα στον κλήρο υπ' αριθμόν 32⁴¹² του τοπογραφικού των Λακώνων: στους «πύργους» του, στην αυλή του, περιλαμβάνονται τα κελιά, η εκκλησία, αλλά και ισόγειες και διώροφες «φάμπρικες» (εργαστήρια). Σύμφωνα με τους «πρακτικούς» του χωριού, ήδη από το 1631, το κτιριακό συγκρότημα ήταν επιβαρυνόμενο με σολιάτικο. Το 1786, αποδίδει ετήσιο σολιάτικο 1,5 λίτρα κεριό.

Επίσης στους Λάκωνες, το Μοναστήρι εμφανίζεται ως συνεισφορέας σε άλλους 6 κλήρους: στον υπ' αριθμόν 5⁴¹³, διαθέτει μία παλιά ελιά, για την οποία πληρώνει δεκάτη· στους υπ' αριθμόν 7⁴¹⁴ και 12⁴¹⁵ καταπατά από μια ελιά, ενώ 2 ελιές καταπατά στον κλήρο 13⁴¹⁶. ο κλήρος 15⁴¹⁷ (στον οποίο είναι και ο μοναδικός νομέας) είναι ακαλλιέργητος, έχει έκταση 1 μίζούρα και περιλαμβάνει 11 ελιές, βαρύνεται δε με ετήσια συγκράτεια 2 μίζούρες στάρι, δεκάτη για κάθε προϊόν και

⁴⁰⁶ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 146 recto.

⁴⁰⁷ Ο. π.

⁴⁰⁸ Ο. π., σελ. 146 verso.

⁴⁰⁹ Ο. π., σελ. 179 verso.

⁴¹⁰ Για τον κλήρο υπ' αριθμόν 5, υπάρχει επίσης και η πρόβλεψη του ¼ για πιθανές εμφυτεύσεις, αλλά, βέβαια, δεν ισχύει στην πράξη, διότι στον κλήρο καλλιεργούνται αποκλειστικά σιτηρά.

⁴¹¹ Η Αναγραφή δεν διευκρινίζει αν αυτό το ¼ αποδίδεται στην εκκλησία ή στο φέουδο.

⁴¹² Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 95 verso.

⁴¹³ Ο. π., σελ. 90 verso.

⁴¹⁴ Ο. π.

⁴¹⁵ Ο. π., σελ. 91 recto – 91 verso.

⁴¹⁶ Ο. π., σελ. 91 verso.

⁴¹⁷ Ο. π.

σολιάτικο 15 άσπρα⁴¹⁸. Στον κλήρο 23⁴¹⁹, το Μοναστήρι διαθέτει 6 ελιές, για τις οποίες βαρύνεται με δεκάτη. Τέλος, στην περιοχή Κοντίτικα καταπατά 1 ελιά.

Στους Λιαπάδες, στον κλήρο υπ' αριθμόν 24⁴²⁰, το Μοναστήρι νέμεται 1 ελιά, για την οποία πληρώνει δεκάτη.

Στο Μάρμαρο, το Μοναστήρι συμμετέχει στη νομή 3 κλήρων. Στον υπ' αριθμόν 4⁴²¹, διαθέτει μισή ελιά, για την οποία πληρώνει το ¼. Επίσης το ¼ πληρώνει για τη 1 ελιά που διαθέτει στον κλήρο υπ' αριθμόν 61⁴²². Τέλος, συμμετέχει στη νομή του κλήρου 87⁴²³, ο οποίος έχει έκταση 40 μίζούρες, περιλαμβάνει αμπέλι και ακαλλιέργητο τμήμα και βαρύνεται με δεκάτη για κάθε προϊόν.

Τέλος, στο Σκριπερό, το Μοναστήρι της Παλαιοκαστρίτσας έχει την πλήρη κυριότητα ενός αμπελιού, με έκταση 8 μίζούρες.

Αμέσως παρακάτω, προχωρώ στην αποδελτίωση των περιουσιακών στοιχείων εκείνων των εκκλησιών που διαθέτουν τα περισσότερα αγαθά στο φέουδο ή που παρουσιάζουν κάποιο ειδικό ενδιαφέρον.

Ξεκινώ από τη **Μητρόπολη**, η οποία διαθέτει κτηματική περιουσία σε τρία χωριά, στους Λιαπάδες, τους Γαρδελάδες και το Μάρμαρο. Στους Λιαπάδες διαθέτει 2 κλήρους: τον κλήρο 13⁴²⁴, ο οποίος έχει έκταση 24 μίζούρες και περιλαμβάνει αμπέλι, ελιές, κυπαρίσσια, δασώδες και βραχώδες έδαφος, και τον κλήρο 171⁴²⁵, με έκταση 12 μίζούρες, που είναι ακαλλιέργητος, περιλαμβάνει ελιές και ένα μικρό δασωμένο τμήμα. Ο κλήρος 13 καταγράφεται ήδη ως ελεύθερος από την Αναγραφή του 1631, ενώ ο υπ' αριθμόν 171, κηρύσσεται ελεύθερος από την ίδια Αναγραφή, ενώ μέχρι τότε τον «κρατούσαν» (χωρίς περαιτέρω διευκρινίσεις για το ιδιοκτησιακό του καθεστώς) οι Γιάννης και Στέλιος Γκίνης.

Όλοι οι κλήροι της Μητρόπολης στους Γαρδελάδες και το Μάρμαρο είναι ελεύθεροι. Στους Γαρδελάδες, κατέχει τον κλήρο 62⁴²⁶, με έκταση 10 μίζούρες, που

⁴¹⁸ Η ρύθμιση είναι του 1631, οπότε ο κλήρος είχε έκταση 4 μίζούρες.

⁴¹⁹ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 93 recto – 93 verso.

⁴²⁰ Ο. π., σελ. 9 verso – 10 recto.

⁴²¹ Ο. π., σελ. 101 verso – 102 recto.

⁴²² Ο. π., σελ. 119 recto – 119 verso.

⁴²³ Ο. π., σελ. 125 recto.

⁴²⁴ Ο. π., τόμος 1806/1807, σελ. 7 recto

⁴²⁵ Ο. π., σελ. 43 verso.

⁴²⁶ Ο. π., σελ. 87 verso – 88 recto.

είναι ακαλλιέργητος και περιλαμβάνει ελιές. Στο Μάρμαρο, κατέχει τον κλήρο 22⁴²⁷ (καλλιεργημένη και ακαλλιέργητη έκταση 7 μίζούρες, που περιλαμβάνει ελιές), τον κλήρο 37⁴²⁸, τον κλήρο 59⁴²⁹ (έκταση 38 μίζούρες, περιλαμβάνει αμπέλι, καλλιεργημένο και ακαλλιέργητο τμήμα και ελιές), τον κλήρο 62⁴³⁰ (19 μίζούρες, περιλαμβάνει καλλιεργημένο και ακαλλιέργητο τμήμα, ελιές και κυπαρίσσια) και τον κλήρο 81⁴³¹, με έκταση 11 μίζούρες, που περιλαμβάνει ακαλλιέργητο έδαφος και ελιές. Σε όλους αυτούς τους κλήρους, η Μητρόπολη είναι ο μοναδικός ιδιοκτήτης.

Σχετικά εύπορη εκκλησία είναι η **Αγία Αναστασία η Ρωμαία των Λιαπάδων**. Στο κατάστιχο του χωριού, εμφανίζεται ως συνεισφορέας σε 15 κλήρους (τους υπ' αριθμόν 16⁴³², 29⁴³³, 52⁴³⁴, 69⁴³⁵, 70⁴³⁶, 71⁴³⁷, 72⁴³⁸, 120⁴³⁹, 134⁴⁴⁰, 135⁴⁴¹, 138⁴⁴², 168⁴⁴³, 203⁴⁴⁴, 210⁴⁴⁵ και 253⁴⁴⁶, από τους οποίους ο υπ' αριθμόν 138 είναι ελεύθερος. Στους κλήρους αυτούς, διαθέτει ένα σύνολο 34 ελαιοδέντρων, για 22 από τις οποίες αποδίδει το ¼ της παραγωγής στο φέουδο. Στον κλήρο 16, διαθέτει 9 ελιές, για τις οποίες πληρώνει δεκάτη, καθώς ο κλήρος βαρύνεται με απόδοση δεκάτης για κάθε προϊόν.⁴⁴⁷ Επίσης, στον κλήρο 72, η εκκλησία διαθέτει 1 ελιά, αλλά ο κλήρος βαρύνεται με συγκράτεια, κότα και πίτα. Τέλος, στους κλήρους 134 και 135, η εκκλησία διαθέτει από μία ελιά και αποδίδει δεκάτη, καθώς ο μεν 134 βαρύνεται με συγκράτεια και δεκάτη για κάθε προϊόν και

⁴²⁷ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 109 recto.

⁴²⁸ Ο. π., σελ. 112 verso.

⁴²⁹ Ο. π., σελ. 118 verso – 119 recto.

⁴³⁰ Ο. π., σελ. 119 verso.

⁴³¹ Ο. π., σελ. 123 recto – 123 verso.

⁴³² Ο. π., σελ. 7 verso – 8 recto.

⁴³³ Ο. π., σελ. 10 verso.

⁴³⁴ Ο. π., σελ. 15 verso – 16 recto.

⁴³⁵ Ο. π., σελ. 20 verso – 21 recto.

⁴³⁶ Ο. π., σελ. 21 recto.

⁴³⁷ Ο. π., σελ. 21 recto – 21 verso.

⁴³⁸ Ο. π., σελ. 21 verso.

⁴³⁹ Ο. π., σελ. 30 recto – 30 verso.

⁴⁴⁰ Ο. π., σελ. 33 recto – 33 verso.

⁴⁴¹ Ο. π., σελ. 33 verso.

⁴⁴² Ο. π., σελ. 34 verso.

⁴⁴³ Ο. π., σελ. 42 verso – 43 recto.

⁴⁴⁴ Ο. π., σελ. 50 recto – 50 verso.

⁴⁴⁵ Ο. π., σελ. 52 recto.

⁴⁴⁶ Ο. π., σελ. 60 recto – 60 verso.

⁴⁴⁷ Αλλά και με συγκράτεια, η οποία δεν αφορά βέβαια τα ελαιόδεντρα.

ο 135 μόνο με δεκάτη για κάθε προϊόν. Στον ελεύθερο κλήρο (υπ' αριθμόν 138) που έχει έκταση 53 μίζούρες, και περιλαμβάνει αμπέλι, δασώδες και ακαλλιέργητο έδαφος, καθώς και ελιές, δεν καταγράφεται ποια ακριβώς αγαθά της αντιστοιχούν.

Άλλη μία εύπορη εκκλησία, είναι η **Αγία Αναστασία η Φαρμακολύτρια**, που δεσπόζει και σήμερα στην πλατεία των Λιαπάδων. Η εκκλησία καταγράφεται ως συνεισφορέας σε 8 κλήρους των Λιαπάδων (58⁴⁴⁸, 59⁴⁴⁹, 61⁴⁵⁰, 69⁴⁵¹, 128⁴⁵², 132⁴⁵³, 135⁴⁵⁴ και 212⁴⁵⁵) και στον κλήρο 87⁴⁵⁶ των Κανακάδων. Από τους 8 κλήρους των Λιαπάδων, ο υπ' αριθμόν 58 είναι καταπατημένος και οι 128 και 212 είναι ελεύθεροι. Στους υπόλοιπους, διαθέτει 9 ελιές, για 8 από τις οποίες αποδίδει το ¼ και για μία (που βρίσκεται στον κλήρο 135) δεκάτη, καθώς ο κλήρος βαρύνεται με δεκάτη για κάθε προϊόν. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο κλήρος 59: έχει έκταση 22 μίζούρες και περιλαμβάνει αμπέλι, καλλιεργημένο και ακαλλιέργητο τμήμα και 183 ελιές, επιμερίζεται δε σε 20 καλλιεργητές, συμπεριλαμβανομένης και της εκκλησίας. Οι επιβαρύνσεις της όμως (εδαφονόμιο 8 ζάρες κρασί και 3 λίρες) επιμερίζονται μόνο στους μισούς, στους οποίους η εκκλησία δεν συμπεριλαμβάνεται. Τέλος, στον κλήρο 87 των Κανακάδων, η Αγία Αναστασία διαθέτει 1 ελιά. Ο συγκεκριμένος κλήρος βαρύνεται με κανίσκι, δεκάτη και κότα.

Η **Αγία Ελεούσα των Γαρδελάδων** καταπατά το σύνολο σχεδόν της περιουσίας της. Σύμφωνα με το κατάστιχο των Γαρδελάδων, διαθέτει 1 ελιά στον κλήρο 39⁴⁵⁷, 1 ελιά στον κλήρο 44⁴⁵⁸, τμήμα καλλιεργημένου εδάφους στον κλήρο 46⁴⁵⁹, με συνολική έκταση 9 μίζούρες και 2 ελιές στον κλήρο 63⁴⁶⁰. Και οι 4 αυτοί κλήροι είναι καταπατημένοι. Για τις 9 ελιές που διαθέτει στον κλήρο 39, αποδίδει το 1/31.

⁴⁴⁸ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 17 recto – 17 verso.

⁴⁴⁹ Ο. π., σελ. 17 verso – 18 recto.

⁴⁵⁰ Ο. π., σελ. 18 verso – 19 recto.

⁴⁵¹ Ο. π., σελ. 20 verso – 21 recto.

⁴⁵² Ο. π., σελ. 32 recto.

⁴⁵³ Ο. π., σελ. 33 recto.

⁴⁵⁴ Ο. π., σελ. 33 verso.

⁴⁵⁵ Ο. π., σελ. 52 recto - 52 verso.

⁴⁵⁶ Ο. π., σελ. 162 verso – 163 verso.

⁴⁵⁷ Ο. π., σελ. 81 verso – 82 recto.

⁴⁵⁸ Ο. π., σελ. 83 recto.

⁴⁵⁹ Ο. π., σελ. 84 recto.

⁴⁶⁰ Ο. π., σελ. 88 recto.

Το **Μοναστήρι της Αγίας Ευφημίας** βρίσκεται στο προάστειο της πόλης **Στρατιά** (σήμερα, κοντά στο ανάκτορο του Μον Ρεπό). Διαθέτει κτηματική περιουσία στους Γιαννάδες, στο κατάστιχο των οποίων καταγράφεται ως συνεισφορέας σε 3 κλήρους. Καταπατά τμήμα του κλήρου υπ' αριθμόν 1⁴⁶¹ (καλλιεργημένη έκταση 90 μίζούρες). Καταγράφεται ως συνεισφορέας στον κλήρο 19⁴⁶² (καλλιεργημένη έκταση 22,5 μίζούρες) ο οποίος βαρύνεται με δεκάτη για τη σοδειά και κανίσκι, ενώ δεν αναφέρεται πόσο τμήμα του εδάφους κατέχει. Τέλος, εμφανίζεται ως συνιδιοκτήτης στον ελεύθερο κλήρο υπ' αριθμόν 90⁴⁶³, ο οποίος έχει έκταση 14 μίζούρες, είναι κατά το μεγαλύτερο μέρος καλλιεργημένος, και περιλαμβάνει αμπέλι, ακαλλιέργητο τμήμα, ελιές και ένα σπίτι. Ούτε εδώ γνωρίζουμε ποια ακριβώς αγαθά αναλογούν στο μοναστήρι.

Μια από τις μεγαλύτερες εκκλησιαστικές περιουσίες στο φέουδο είναι αυτή του **Αγίου Νικολάου των Γιαννάδων**. Στο ομώνυμο χωριό, είναι συνεισφορέας σε 20 κλήρους (7⁴⁶⁴, 39⁴⁶⁵, 54⁴⁶⁶, 56⁴⁶⁷, 63⁴⁶⁸, 70⁴⁶⁹, 71⁴⁷⁰, 77⁴⁷¹, 80⁴⁷², 83⁴⁷³, 89⁴⁷⁴, 93⁴⁷⁵, 96⁴⁷⁶, 115⁴⁷⁷, 118⁴⁷⁸, 122⁴⁷⁹, 124⁴⁸⁰, 135⁴⁸¹, 139⁴⁸², 173⁴⁸³). Από αυτούς, οι υπ' αριθμόν 54, 70, 96, 118, 122, 124 και 173 είναι ελεύθεροι, οι υπ' αριθμόν 63, 83, 93 και 139 είναι καταπατημένοι, ενώ η εκκλησία καταπατά και μια ελιά στον κλήρο

⁴⁶¹ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, τόμος 1810, σελ. 64 recto – 64 verso.

⁴⁶² Ο. π., σελ. 69 recto.

⁴⁶³ Ο. π., σελ. 92 recto.

⁴⁶⁴ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1810, σελ. 66 recto.

⁴⁶⁵ Ο. π., σελ. 74 verso – 75 recto.

⁴⁶⁶ Ο. π., σελ. 78 recto.

⁴⁶⁷ Ο. π., σελ. 79 recto – 79 verso.

⁴⁶⁸ Ο. π., σελ. 82 verso.

⁴⁶⁹ Ο. π., σελ. 85 verso.

⁴⁷⁰ Ο. π., σελ. 85 verso – 86 recto.

⁴⁷¹ Ο. π., σελ. 87 recto – 89 recto.

⁴⁷² Ο. π., σελ. 89 verso – 90 recto.

⁴⁷³ Ο. π., σελ. 91 recto.

⁴⁷⁴ Ο. π., σελ. 92 recto.

⁴⁷⁵ Ο. π., σελ. 93 recto.

⁴⁷⁶ Ο. π., σελ. 95 recto.

⁴⁷⁷ Ο. π., σελ. 102 recto – 102 verso.

⁴⁷⁸ Ο. π., σελ. 103 recto – 103 verso.

⁴⁷⁹ Ο. π., σελ. 104 verso – 105 recto.

⁴⁸⁰ Ο. π., σελ. 105 recto.

⁴⁸¹ Ο. π., σελ. 108 verso – 109 recto.

⁴⁸² Ο. π., σελ. 109 verso – 110 recto.

⁴⁸³ Ο. π., σελ. 121 recto – 121 verso.

135. Στους ελεύθερους κλήρους είναι και ο μοναδικός ιδιοκτήτης εκτός από τους υπ' αριθμόν 118 και 122. Αποδελτιώνω ορισμένες ενδιαφέρουσες περιπτώσεις ανάμεσά τους:

Ο κλήρος 54 αποτελείται από 2 διαφορετικά τμήματα: το πρώτο έχει έκταση 16,5 μίζούρες, περιλαμβάνει αμπέλι και ένα μικρό καλλιεργημένο τμήμα, ενώ κατά το μεγαλύτερο μέρος είναι ακαλλιέργητο. Το δεύτερο έχει έκταση 6,5 μίζούρες και περιλαμβάνει ελιές και κυπαρίσσια.

Ο κλήρος 70 ήταν ελεύθερος, ιδιοκτησίας της εκκλησίας, ήδη από το 1631. Έχει έκταση 50 μίζούρες, περιλαμβάνει καλλιεργημένο και ακαλλιέργητο τμήμα, αμπέλι, ελιές και κυπαρίσσια, αλλά και μία άλλη εκκλησία, τον Άγιο Θεόδωρο.

Το ίδιο ισχύει και για τον κλήρο 124, ο οποίος έχει έκταση 40 μίζούρες και περιλαμβάνει λόγγο, ακαλλιέργητο τμήμα, ελιές και κυπαρίσσια.

Η πιο ενδιαφέρουσα περίπτωση ανάμεσα στους ελεύθερους κλήρους του Αγίου Νικολάου των Γιαννάδων είναι ο κλήρος υπ' αριθμόν 173. Πρόκειται για μια πολύ μεγάλη έκταση (280 μίζούρες) που αποτελείται από πολλά και διαφορετικά χωράφια. Περιλαμβάνει καλλιεργημένα και ακαλλιέργητα τμήματα, λογγώδες έδαφος, πάρα πολλές ελιές, κυπαρίσσια, ένα ελαιοτριβείο, σπίτια (πρόκειται δηλαδή για μια ολόκληρη συνοικία), αλλά και την ίδια την εκκλησία του Αγίου Νικολάου. Ο κλήρος ήταν ήδη ελεύθερος και ανήκε στην εκκλησία από το 1631.

Σε τρεις από τους καταπατημένους κλήρους (83, 93 και 139) ο Άγιος Νικόλαος είναι ο μοναδικός νομέας. Από αυτούς, το μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο υπ' αριθμόν 139. Έχει έκταση 6 μίζούρες και περιλαμβάνει καλλιεργημένο και ακαλλιέργητο τμήμα και 62 ελιές. Αποτελεί υπόλοιπο ενιαίας κανισκεψίας του 1631, της οποίας τα υπόλοιπα τμήματα αποτελούν τους κλήρους 137 και 138 της Αναγραφής του 1786. Σε αυτόν τον κλήρο, καταγράφονται τα ονόματα 16 κολλόνων της εκκλησίας, οι οποίοι νέμονται τα ελαιόδεντρα. Οι επιβαρύνσεις τους όμως δεν καταγράφονται.

Οι καταμετρημένες ελιές του Αγίου Νικολάου των Γιαννάδων είναι 263, χωρίς, εννοείται, να συμπεριλαμβάνονται οι ελιές στα ελεύθερα κτήματα. Ενδιαφέρον παρουσιάζει μία παλιά ελιά, την οποία η εκκλησία νέμεται στον κλήρο 56 και για την οποία αποδίδει, κατά την ακριβή διατύπωση της Αναγραφής, **«το ½ και το ¼ με τη συγκομιδή»**. Την κλασική απόδοση του ¼ αποδίδει επίσης για τις 3 ελιές που διαθέτει στον κλήρο 71, για τη μία του κλήρου 80, και επίσης τη μία του κλήρου

89. Οι υπόλοιπες είτε βρίσκονται σε καταπατημένους κλήρους, είτε οι επιβαρύνσεις των κλήρων δεν αφορούν τα ελαιόδεντρα.

Τέλος, ενδιαφέρον παρουσιάζει ο κλήρος 115, ο οποίος αποτελεί τμήμα του χωριού. Σε αυτόν, η εκκλησία του Αγίου Νικολάου, ως κληρονόμος του ποτέ Νικολού Λευτεριώτη και της φρατέρνας του, διαθέτει 2 σπίτια. Το σύνολο του κλήρου βαρύνεται με ετήσιο σολιάτικο 10 λίρες μετρητά και 1 κότα.

Η εκκλησία της **Υπαπαντής των Γιαννάδων** διαθέτει κτηματική περιουσία στους Γιαννάδες και στο Μάρμαρο. Εμφανίζεται ως συνεισφορέας σε 9 κλήρους των Γιαννάδων (τους υπ' αριθμόν 34⁴⁸⁴, 43⁴⁸⁵, 56⁴⁸⁶, 58Α,⁴⁸⁷ 66⁴⁸⁸, 71⁴⁸⁹, 95⁴⁹⁰, 110⁴⁹¹ και 144⁴⁹²) και σε τρεις του Μάρμαρου (8⁴⁹³, 11⁴⁹⁴ και 101⁴⁹⁵). Στους κλήρους των Γιαννάδων (που είναι, στο σύνολό τους, εξαρτημένοι), διαθέτει 40 ελιές. Για τις 38 από αυτές, αποδίδει το $\frac{1}{4}$. Για μία παλιά ελιά που διαθέτει στον κλήρο 56, αποδίδει, όπως είδαμε και προηγουμένως, για τον Άγιο Νικόλαο, «το $\frac{1}{2}$ και το $\frac{1}{4}$ με τη συγκομιδή», ενώ ο κλήρος 110, στον οποίο διαθέτει επίσης μία ελιά, βαρύνεται με δεκάτη και συγκράτεια.

Από τους τρεις κλήρους του Μάρμαρου, στη νομή των οποίων συμμετέχει, ξεχωρίζει η περίπτωση του υπ' αριθμόν 11, ο οποίος ανήκει στην Αγία Μαρίνα. Εκεί, η Υπαπαντή των Γιαννάδων διαθέτει μία ελιά, για την οποία όμως δεν αποδίδει τίποτε στην Αγία Μαρίνα, ενώ πληρώνει δεκάτη στη φέουδο.

Μία ακόμη εκκλησία με σημαντική περιουσία είναι ο **Άγιος Σπυρίδων των Γιαννάδων**. Στο ομώνυμο χωριό καταγράφεται ως συνεισφορέας σε 10 κλήρους

⁴⁸⁴ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1810, σελ. 73 verso.

⁴⁸⁵ Ο. π., σελ. 75 verso.

⁴⁸⁶ Ο. π., σελ. 79 recto – 79 verso.

⁴⁸⁷ Ο. π., σελ. 80 recto – 80 verso.

⁴⁸⁸ Ο. π., σελ. 84 recto.

⁴⁸⁹ Ο. π., σελ. 85 verso – 86 recto.

⁴⁹⁰ Ο. π., σελ. 93 verso – 95 recto.

⁴⁹¹ Ο. π., σελ. 100 verso – 101 recto.

⁴⁹² Ο. π., σελ. 112 recto.

⁴⁹³ Ο. π., τόμος 1806/1807, σελ. 103 verso – 105 recto.

⁴⁹⁴ Ο. π., σελ. 105 verso – 106 recto και 134 verso.

⁴⁹⁵ Ο. π., σελ. 128 recto.

(τους υπ' αριθμόν 45⁴⁹⁶, 51⁴⁹⁷, 56⁴⁹⁸, 62⁴⁹⁹, 65⁵⁰⁰, 80⁵⁰¹, 95⁵⁰², 97⁵⁰³ και 122⁵⁰⁴). Από αυτούς, ελεύθερος είναι ο υπ' αριθμόν 122. Στο σύνολο των κλήρων (εκτός, εννοείται, από τον ελεύθερο) διαθέτει 14 ελιές. Για τις 7 από αυτές, πληρώνει το $\frac{1}{4}$. Ο κλήρος 45 (στον οποίο διαθέτει 3 ελιές), βαρύνεται με την απόδοση του $\frac{1}{4}$, αλλά για το αμπέλι που υπάρχει εκεί, το οποίο νέμεται άλλος συνεισφορέας, ο κλήρος 51 (στον οποίο επίσης διαθέτει μια ελιά) βαρύνεται με δεκάτη, συγκράτεια, κότα και πίτα (αποδόσεις, δηλαδή, που δεν αφορούν τα ελαιόδεντρα) και κάτι ανάλογο ισχύει και για τον κλήρο 56 (όπου διαθέτει επίσης 1 ελιά)⁵⁰⁵. Η πιο ενδιαφέρουσα περίπτωση είναι ο κλήρος 97. Εκεί, ο Άγιος Σπυρίδων διαθέτει 2 ελιές: η μία όμως μόνο βαρύνεται με το $\frac{1}{4}$, ενώ η άλλη βαρύνεται με δεκάτη. Πρόκειται για μία πολύ σπάνια περίπτωση: μέσα στον ίδιο κλήρο ελαιόδεντρα του ίδιου νομέα βαρύνονται με διαφορετικού τύπου απόδοση.

Μεγάλη και ενδιαφέρουσα είναι και η περιουσία της **Παναγίας Παλαιοχωρίτισσας των Γιαννάδων**. Στο ομώνυμο χωριό, καταγράφεται ως συνεισφορέας σε 17 κλήρους (τους υπ' αριθμόν 51⁵⁰⁶, 56⁵⁰⁷, 57⁵⁰⁸, 58^A, 67⁵⁰⁹, 77⁵¹⁰, 80⁵¹¹, 89⁵¹², 94⁵¹³, 95⁵¹⁴, 97⁵¹⁵, 101⁵¹⁶, 103⁵¹⁷, 129⁵¹⁸, 139⁵¹⁹, 149⁵²⁰ και 154⁵²¹).

⁴⁹⁶ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1810, σελ. 76 recto.

⁴⁹⁷ Ο. π., σελ. 77 recto – 77 verso.

⁴⁹⁸ Ο. π., σελ. 79 recto – 79 verso.

⁴⁹⁹ Ο. π., σελ. 81 verso – 82 recto.

⁵⁰⁰ Ο. π., σελ. 83 recto – 84 verso.

⁵⁰¹ Ο. π., σελ. 89 verso – 90 recto.

⁵⁰² Ο. π., σελ. 93 verso – 95 recto.

⁵⁰³ Ο. π., σελ. 95 recto – 95 verso.

⁵⁰⁴ Ο. π., σελ. 104 verso – 105 recto.

⁵⁰⁵ Μόνο που εδώ το εδαφονόμιο δεν είναι συγκράτεια, αλλά κανίσκι.

⁵⁰⁶ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1810, σελ. 77 recto – 77 verso.

⁵⁰⁷ Ο. π., σελ. 79 recto – 79 verso.

⁵⁰⁸ Ο. π., σελ. 80 recto.

⁵⁰⁹ Ο. π., σελ. 84 verso – 85 recto.

⁵¹⁰ Ο. π., σελ. 87 recto – 89 recto.

⁵¹¹ Ο. π., σελ. 89 verso – 90 recto.

⁵¹² Ο. π., σελ. 92 recto.

⁵¹³ Ο. π., σελ. 93 recto – 93 verso.

⁵¹⁴ Ο. π., σελ. 93 verso – 95 recto.

⁵¹⁵ Ο. π., σελ. 95 recto – 95 verso.

⁵¹⁶ Ο. π., σελ. 97 verso – 98 recto.

⁵¹⁷ Ο. π., σελ. 98 verso – 99 verso.

⁵¹⁸ Ο. π., σελ. 106 verso – 107 recto.

⁵¹⁹ Ο. π., σελ. 109 verso – 110 recto.

⁵²⁰ Ο. π., σελ. 114 recto.

⁵²¹ Ο. π., σελ. 115 verso – 116 recto.

Όλοι οι κλήροι είναι εξαρτημένοι. Στον κλήρο 139, ο οποίος είναι καταπατημένος, η Παλαιοχωρίτισσα καταγράφεται ως «κολλόνος» της εκκλησίας του Αγίου Νικολάου και διαθέτει 1 ελιά. Στο σύνολο των κλήρων, διαθέτει 46 ελιές, για 39 από τις οποίες αποδίδει το $\frac{1}{4}$. Για τη 1 ελιά του κλήρου 51, πληρώνει δεκάτη. Ο κλήρος 56, στον οποίο διαθέτει πέντε ελιές, βαρύνεται με αποδόσεις που δεν αφορούν τα ελαιόδεντρα (βλ. παραπάνω). Το ίδιο ισχύει και για τον κλήρο 77, όπου διαθέτει 3 ελιές.⁵²² Με εδαφονόμιο και δεκάτη βαρύνεται και ο υπ' αριθμόν 149 (1 ελιά).

Ιδιαίτερη μνεία χρειάζεται να γίνει στον κλήρο 129. Πρόκειται για μια έκταση 65 μιζούρες, που περιλαμβάνει λόγγο, καλλιεργημένο και ακαλλιέργητο τμήμα, 367 ελιές, κυπαρίσσια και άγρια δέντρα. Στον κλήρο αυτό βρίσκεται και η ίδια η εκκλησία της Παλαιοχωρίτισσας, με τα κελιά της, με πύργο και ένα πηγάδι. Στην περιγραφή του κτιριακού συγκροτήματος της εκκλησίας υπάρχουν μερικές ακατάληπτες λέξεις. Ο συγκεκριμένος κλήρος επιμερίζεται σε 23 συνεισφορές, συμπεριλαμβανομένης της εκκλησίας, στην οποία αναλογούν 8 μιζούρες καλλιεργημένο έδαφος, λόγγος, 8 νέες ελιές και 1 παλιά. Το 1631, συνεισφορέας ήταν ο Νικολέττος Λιβαθηνός, είχε έκταση 10 μόδιους⁵²³ και επιβαρυνόταν με δεκάτη, ετήσιο κανίσκι 10 μιζούρες στάρι και 2 πίττες. Η «κολλονία» των κληρονόμων του Νικολέττου Λιβαθηνού οριστικοποιείται με συμβόλαιο που συνήψε ο Στέφανος Πιέρης στις 25 Αυγούστου του 1751. Κρίνοντας από τις αποδόσεις (οι οποίες ισχύουν και το 1786) η «κολλονία» είναι διπλή, προς το φέουδο και προς την εκκλησία: συγκεκριμένα, οι καλλιεργητές αποδίδουν στο φέουδο ετήσια συγκράτεια 10 μιζούρες στάρι, 2 κότες, 2 πίττες και το $\frac{1}{4}$ από κάθε προϊόν. Από αυτό το τέταρτο, παίρνει πρώτα το φέουδο το $\frac{1}{10}$ και το υπόλοιπο κρατά η εκκλησία της Παλαιοχωρίτισσας. Επίσης, οι λοιποί πάροικοι προσφέρουν στην εκκλησία την ημέρα της γιορτής της 1 λίτρα δουλεμένο άσπρο κερί και 1 κούπα (ακολουθεί ακατάληπτη λέξη)⁵²⁴.

Ο Άγιος Γεώργιος των Γιαννάδων καταγράφεται ως συνεισφορέας σε 3 κλήρους του ομώνυμου χωριού, τους υπ' αριθμόν 62⁵²⁵, 80⁵²⁶ και 126⁵²⁷

⁵²² Ο κλήρος βαρύνεται με συγκράτεια και δεκάτη για τη σοδειά.

⁵²³ Προφανώς, η έκταση του κλήρου έχει μειωθεί το 1786 (1 μόδιος = 8 μιζούρες).

⁵²⁴ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχεῖον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1810, 106 verso.

⁵²⁵ Ο. π., σελ. 81 verso – 82 recto.

⁵²⁶ Ο. π., σελ. 89 verso – 90 recto.

⁵²⁷ Ο. π., σελ. 126 recto.

(καταπατημένος). Διαθέτει 17 ελαιόδεντρα για 16 από τα οποία αποδίδει το ¼. Το άλλο ένα βρίσκεται στον καταπατημένο κλήρο.

Το **Μοναστήρι του Αγίου Νικολάου από το Μαντούκι** καταγράφεται ως συνεισφορέας στον κλήρο 72⁵²⁸ των Γιαννάδων, μαζί με άλλους 2 κατοίκους της πόλης, τον «ετσελέντε σινιόρ δοττόρ» Νικολό Κακαβέλα του ποτέ σινιόρ Θεοδώρου και τους κληρονόμους του ποτέ Γιάννη Καλογερά (Μυλωνά) από το Μαντούκι. Πρόκειται για μια έκταση 68 μισούρες, που περιλαμβάνει αμπέλι, καλλιεργημένο και ακαλλιεργητο τμήμα, 250 ελιές, οπωροφόρα, κυπαρίσσια, ένα διάφορο («ανωγοκάτωγο») σπίτι και ένα ελαιοτριβείο. Σύμφωνα με συμβόλαιο που συνήψε ο Στέφανος Πιέρης στις 17/3 του 1736, ο κλήρος βαρύνεται με σολιάτικο 8 ξέστες λάδι κάθε 2 χρόνια. Η Αναγραφή δεν διευκρινίζει ποια ακριβώς αγαθά αντιστοιχούν στο μοναστήρι του Αγίου Νικολάου.

Ο **Προφήτης Ηλίας των Γιαννάδων** μοιράζεται, με άλλους 12 παροίκους, τη νομή του κλήρου 130⁵²⁹, στο ομώνυμο χωριό. Ο κλήρος έχει έκταση 95 μισούρες και περιλαμβάνει λόγγο, καλλιεργημένο και ακαλλιεργητο τμήμα, ελιές, κυπαρίσσια και άγρια δέντρα. Επίσης, περιλαμβάνει το κτιριακό συγκρότημα της ίδιας της εκκλησίας του Προφήτη Ηλία, με τα κελιά του. Στην Αναγραφή του 1631, ο κλήρος εμφανιζόταν ως περιουσία της εκκλησίας. Το 1786, αποδίδει στο φέουδο ετήσιο σολιάτικο 6 ξέστες καθαρό κρασί, 3 λίτρες άσπρο κερι και 10 άσπρα, μαζί με τους κλήρους 69⁵³⁰, 111⁵³¹ και 117⁵³².

Άλλη μία εύπορη εκκλησία είναι η **Αγία Αικατερίνη των Κανακάδων**. Στο ομώνυμο χωριό, καταγράφεται ως συνεισφορέας σε 21 κλήρους, τους υπ' αριθμόν

⁵²⁸ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1810, σελ. 86 recto / 86 verso.

⁵²⁹ Ο. π., σελ. 107 recto – 107 verso.

⁵³⁰ Ο. π. σελ. 85 recto – 85 verso.

⁵³¹ Ο. π., σελ. 101 recto.

⁵³² Ο. π., σελ. 103 recto.

39⁵³³, 46⁵³⁴, 48⁵³⁵, 53⁵³⁶, 60⁵³⁷, 79⁵³⁸, 81⁵³⁹, 83⁵⁴⁰, 84⁵⁴¹, 87⁵⁴², 88⁵⁴³, 99⁵⁴⁴, 102⁵⁴⁵, 103⁵⁴⁶, 104⁵⁴⁷, 106⁵⁴⁸, 113⁵⁴⁹, 115⁵⁵⁰, 116⁵⁵¹, 117⁵⁵² και 119⁵⁵³. Από αυτούς, οι υπ' αριθμόν 88 και 102 είναι ελεύθεροι. Ελεύθεροι επίσης είναι οι υπ' αριθμόν 53⁵⁵⁴ και 60⁵⁵⁵, οι οποίοι ανήκουν στον Άγιο Νικόλαο των Κανακάδων (βλ. Μέρος Β') και η εκκλησία της Αγίας Αικατερίνης καταγράφεται ως δικός του κολλόνος. Στο σύνολο των κλήρων (πλην των 2 ελεύθερων) η εκκλησία διαθέτει 110 ελιές, για 88 από τις οποίες αποδίδει το 1/4. Ο κλήρος 46, όπου η εκκλησία διαθέτει μία ελιά, βαρύνεται με σολιάτικο, καθώς και ο κλήρος 115 (11 ελιές) οι οποίοι προέρχονται από κοινή αρχική κανισκεψία. Το ίδιο συμβαίνει και με τους κλήρο 53 και 99 (όπου διαθέτει επίσης από 1 ελιά). Με δεκάτη για κάθε προϊόν και εδαφονόμιο βαρύνεται ο κλήρος 84 (92 ελιές) και με δεκάτη, κανίσκι και κότα ο υπ' αριθμόν 87 (4 ελιές).

Ο κλήρος 119 των Κανακάδων περιλαμβάνει όλο το χωριό. Εκεί βρίσκεται η εκκλησία της Αγίας Αικατερίνης με το προαύλιό της. Βαρύνεται δε με εδαφονόμιο (βλ. Μέρος Β').

Η εκκλησία της **Θεοτόκου Ελεούσας των Κανακάδων** διαθέτει έγγεια αγαθά και στο ομώνυμο χωριό, αλλά και στο Μάρμαρο, ως κολλόνος της Αγίας Μαρίας. Στους Κανακάδες, καταγράφεται ως συνεισφορέας σε 18 κλήρους (τους υπ' αριθμόν

⁵³³ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχαίον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1810, τόμος 1806/1807, σελ. 152 verso.

⁵³⁴ Ο. π., σελ. 154 recto.

⁵³⁵ Ο. π., σελ. 154 recto – 154 verso.

⁵³⁶ Ο. π., σελ. 155 recto – 155 verso.

⁵³⁷ Ο. π., σελ. 156 verso.

⁵³⁸ Ο. π., σελ. 160 recto – 160 verso.

⁵³⁹ Ο. π., σελ. 160 verso – 161 recto.

⁵⁴⁰ Ο. π., σελ. 161 recto – 161 verso.

⁵⁴¹ Ο. π., σελ. 162 recto.

⁵⁴² Ο. π., σελ. 162 verso – 163 verso.

⁵⁴³ Ο. π., σελ. 163 verso.

⁵⁴⁴ Ο. π., σελ. 166 verso.

⁵⁴⁵ Ο. π., σελ. 167 recto.

⁵⁴⁶ Ο. π., σελ. 167 recto - verso.

⁵⁴⁷ Ο. π., σελ. 167 verso – 168 recto.

⁵⁴⁸ Ο. π., σελ. 168 verso.

⁵⁴⁹ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχαίον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 171 recto.

⁵⁵⁰ Ο. π., σελ. 171 verso – 172 recto.

⁵⁵¹ Ο. π., σελ. 172 recto – 172 verso.

⁵⁵² Ο. π., σελ. 172 verso – 173 recto.

⁵⁵³ Ο. π., σελ. 173 verso – 174 verso.

⁵⁵⁴ Ο. π., σελ. 176 verso – 178 recto.

⁵⁵⁵ Ο. π., σελ. 178 recto – 178 verso.

40⁵⁵⁶, 41⁵⁵⁷, 48⁵⁵⁸, 60⁵⁵⁹, 62⁵⁶⁰, 65⁵⁶¹, 69⁵⁶², 70⁵⁶³, 72⁵⁶⁴, 77⁵⁶⁵, 83⁵⁶⁶, 86⁵⁶⁷, 87⁵⁶⁸, 89⁵⁶⁹, 91⁵⁷⁰, 98⁵⁷¹, 113⁵⁷² και 119⁵⁷³). Από αυτούς, οι υπ' αριθμόν 60⁵⁷⁴, 86⁵⁷⁵ και 89⁵⁷⁶ είναι ελεύθεροι, ανήκουν στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου και η Ελεούσα εμφανίζεται ως δικός του κολλόνας. Στο σύνολο των κλήρων, η Θεοτόκος Ελεούσα διαθέτει 50 ελιές, για 44 από τις οποίες αποδίδει το $\frac{1}{4}$. Ο κλήρος 60, στον οποίο διαθέτει 2 ελιές, βαρύνεται με σολιάτικο, ο υπ' αριθμόν 87 (3 ελιές) με δεκάτη και κανίσκι και ο υπ' αριθμόν 98 (1 ελιά), με εδαφονόμιο. Τέλος, η εκκλησία τελεί και για το κτιριακό της συγκρότημα (εκκλησία και προαύλιο) που βρίσκεται στον κλήρο 119, δηλαδή μέσα στο χωριό. Η επιβάρυνσή της, σύμφωνα με την Αναγραφή του 1631, είναι μία κότα.

Στο Μάρμαρο, η Θεοτόκος Ελεούσα των Κανακάδων, διαθέτει 1 ελιά μέσα στον κλήρο 82⁵⁷⁷, τμήμα του οποίου έχει αγοραστεί από την Αγία Μαρίνα (βλ. Μέρος Β'). Για την ελιά αυτή, αποδίδει το $\frac{1}{4}$ και δεκάτη στο φέουδο, αλλά τίποτε στην εκκλησία.

⁵⁵⁶ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 152 verso – 153 recto.

⁵⁵⁷ Ο. π., σελ. 153 recto.

⁵⁵⁸ Ο. π., σελ. 154 recto – 154 verso.

⁵⁵⁹ Ο. π., σελ. 156 verso.

⁵⁶⁰ Ο. π., σελ. 156 verso.

⁵⁶¹ Ο. π., σελ. 157 recto – 157 verso.

⁵⁶² Ο. π., σελ. 158 recto.

⁵⁶³ Ο. π.

⁵⁶⁴ Ο. π., σελ. 158 verso.

⁵⁶⁵ Ο. π., σελ. 159 verso – 160 recto.

⁵⁶⁶ Ο. π., σελ. 161 recto – 161 verso.

⁵⁶⁷ Ο. π., σελ. 162 verso..

⁵⁶⁸ Ο. π., σελ. 162 verso – 163 verso.

⁵⁶⁹ Ο. π., σελ. 163 verso – 164 recto.

⁵⁷⁰ Ο. π., σελ. 164 recto – 164 verso.

⁵⁷¹ Ο. π., σελ. 166 recto.

⁵⁷² Ο. π., σελ. 170 verso – 171 recto.

⁵⁷³ Ο. π., σελ. 173 verso – 174 verso.

⁵⁷⁴ Ο. π., σελ. 178 recto – 178 verso.

⁵⁷⁵ Ο. π., σελ. 179 verso.

⁵⁷⁶ Ο. π., σελ. 179 verso – 180 verso.

⁵⁷⁷ Ο. π., σελ. 143 verso – 144 recto.

Ο Άγιος Θεόδωρος των Κανακάδων διαθέτει στο ομώνυμο χωριό έγγεια αγαθά σε 15 κλήρους, τους υπ` αριθμόν 41<sup>578</sup>, 48<sup>579</sup>, 61<sup>580</sup>, 63<sup>581</sup>, 77<sup>582</sup>, 78<sup>583</sup>, 79<sup>584</sup>, 80<sup>585</sup>, 81<sup>586</sup>, 83<sup>587</sup>, 88<sup>588</sup>, 91<sup>589</sup>, 96<sup>590</sup>, 118<sup>591</sup> και 119<sup>592</sup>. Από αυτούς, ο υπ` αριθμόν 88 είναι ελεύθερος, ενώ ο 61⁵⁹³ είναι επίσης ελεύθερος, αλλά ιδιοκτησίας του Αγίου Νικολάου (βλ. Μέρος Β'), του οποίου κολλόνος είναι ο Άγιος Θεόδωρος. Στο σύνολο των κλήρων (πλην του ελεύθερου 88), η εκκλησία διαθέτει 54 ελιές, για 49 από τις οποίες αποδίδει το ¼. Ο κλήρος 63, στον οποίο διαθέτει 1 ελιά, βαρύνεται με σολιάτικο (μαζί με τον 118). Ο κλήρος 78 (23 ελιές), εκτός από το ¼ για τις ελιές (και τα αμπέλια) βαρύνεται και με ετήσιο σολιάτικο 1 λίτρα άσπρο δουλεμένο κερί. Οι υπ` αριθμόν 96 και 118 (1 και 2 ελιές αντίστοιχα) βαρύνονται με σολιάτικο. Τέλος, στον κλήρο 119, δηλαδή μέσα στο χωριό, ο Άγιος Θεόδωρος, ως κληρονόμος της χήρας του ποτέ Γιώργου Φραντζά, διαθέτει 1 ελιά. Εκτός από το ¼, οφείλει να αποδίδει και 1 κότα το χρόνο.

Ο Άγιος Αθανάσιος της Κορακιάνας καταγράφεται ως συνεισφορέας σε 3 κλήρους του ομώνυμου χωριού. Στον κλήρο 3⁵⁹⁴ και στον κλήρο 5⁵⁹⁵ διαθέτει από 5 παλιές ελιές. Και οι 2 κλήροι βαρύνονται με συγκράτεια (που δεν αφορά τις ελιές) και δεκάτη για κάθε προϊόν. Επίσης, συμμετέχει στη νομή του κλήρου 8⁵⁹⁶ (του οποίου τα αγαθά δεν επιμερίζει το κατάστιχο). Πρόκειται για μια καλλιεργημένη έκταση 15 μισούρες, που περιλαμβάνει καλλιεργημένο και ακαλλιεργητο τμήμα, αμπέλι και 149 παλιές ελιές. Ο κλήρος βαρύνεται με σολιάτικο 3 μισούρες στάρι.

⁵⁷⁸ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 153 recto.

⁵⁷⁹ Ο. π., σελ. 154 recto – 154 verso.

⁵⁸⁰ Ο. π., σελ. 156 verso.

⁵⁸¹ Ο. π., σελ. 157 recto.

⁵⁸² Ο. π., σελ. 159 verso – 160 recto.

⁵⁸³ Ο. π., σελ. 160 recto.

⁵⁸⁴ Ο. π., σελ. 160 recto – 160 verso.

⁵⁸⁵ Ο. π., σελ. 160 verso.

⁵⁸⁶ Ο. π., σελ. 160 verso – 161 recto.

⁵⁸⁷ Ο. π., σελ. 161 recto – 161 verso.

⁵⁸⁸ Ο. π., σελ. 163 verso.

⁵⁸⁹ Ο. π., σελ. 164 recto – 164 verso.

⁵⁹⁰ Ο. π., σελ. 165 verso.

⁵⁹¹ Ο. π., σελ. 173 recto.

⁵⁹² Ο. π., σελ. 173 verso – 174 verso.

⁵⁹³ Ο. π., σελ. 178 verso – 179 recto.

⁵⁹⁴ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1810, σελ. 46 recto – 446 verso.

⁵⁹⁵ Ο. π., σελ. 46 verso.

⁵⁹⁶ Ο. π., σελ. 47 recto.

Η εκκλησία της **Αγίας Αικατερίνης της Κορακιάνας**, που ανήκει στην οικογένεια Μάντηλα συμμετέχει ως συνεισφορέας στους κλήρους 9⁵⁹⁷ και 10⁵⁹⁸ του ομώνυμου χωριού. Μοιράζεται τον κλήρο 9 με άλλους 5 συνεισφορείς. Πρόκειται για έκταση 18 μίζούρες, που περιλαμβάνει ένα μεγάλο ακαλλιέργητο τμήμα, ένα τμήμα καλλιεργημένο, αμπέλι, 257 ελιές, οπωροφόρα δέντρα, κυπαρίσσια, αλλά και την ίδια την εκκλησία και ένα γκρεμισμένο σπίτι. Ο κλήρος βαρύνεται με ετήσιο σολιάτικο 2 μίζούρες στάρι, σύμφωνα με την Αναγραφή του 1631.

Τον κλήρο 10, η Αγία Αικατερίνη μοιράζεται με έναν ακόμη συνεισφορέα. Ο κλήρος έχει έκταση 3 μίζούρες και περιλαμβάνει αμπέλι και 3 ελιές. Ο κλήρος βαρύνεται με ετήσιο σολιάτικο 1 κουαρταρόλο και 2/5 του κουαρταρόλου στάρι, από το οποίο τα 2/5 είναι η επιβάρυνση της εκκλησίας. Ωστόσο, το σύνολο της επιβάρυνσης πληρώνεται από το δεύτερο συνεισφορέα, το Χριστόδουλο Μάντηλα του ποτέ Γιάννη, από την Κορακιάνα.

Ο **Άγιος Ιάκωβος της Κορακιάνας** καταγράφεται ως συνεισφορέας σε 3 κλήρους του ομώνυμου χωριού. Είναι ο μοναδικός (σε σχέση με το φέουδο) νομέας του κλήρου 22⁵⁹⁹, τον οποίο όμως καλλιεργεί, ως νομέας της εκκλησίας, ο Αντώνης Θύμης του ποτέ Γιάννη. Ο κλήρος είναι ακαλλιέργητος, έχει έκταση 1 μίζούρα και 1 κουαρταρόλο και βαρύνεται με ετήσιο χρηματικό σολιάτικο, 6 γαζέτες. Ακόμη, διαθέτει 5 παλιές ελιές στον κλήρο 32⁶⁰⁰, για τις οποίες πληρώνει δεκάτη⁶⁰¹, ενώ για μία παλιά ελιά που διαθέτει στον κλήρο 34⁶⁰² αποδίδει το 1/2.

Εύπορη εκκλησία είναι και ο **Προφήτης Ηλίας των Λακώνων**. Μαζί με τον κολλόνο του Νικολό Στραβοράβδη του ποτέ Σταμάτη ή Παζινό νέμεται τμήμα του κλήρου 30⁶⁰³. Πρόκειται για ένα σύνολο κλήρων, μία καλλιεργημένη έκταση 70 μίζούρες, που περιλαμβάνει καλλιεργημένα και ακαλλιέργητα χωράφια, αμπέλια, οπωροφόρα δέντρα και 70 ελιές. Ο κλήρος βαρύνεται με ετήσιο σολιάτικο 8 μίζούρες στάρι, 4 μίζούρες κριθάρι και 100 άσπρα⁶⁰⁴. Επίσης, η εκκλησία διαθέτει

⁵⁹⁷ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1810, σελ. 47 verso.

⁵⁹⁸ Ο. π.

⁵⁹⁹ Ο. π., σελ. 50 recto.

⁶⁰⁰ Ο. π., σελ. 51 recto – 51 verso.

⁶⁰¹ Ο κλήρος βαρύνεται με σολιάτικο σε στάρι και δεκάτη για κάθε προϊόν.

⁶⁰² Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1810, σελ. 51 verso – 52 recto.

⁶⁰³ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, τόμος 1806/1807, σελ. 94 verso – 95 recto.

⁶⁰⁴ Είναι η μοναδική φορά στα υπό εξέταση χωριά που συναντάμε άλλο δημητριακό, εκτός από το σιτάρι.

1 ελιά στον κλήρο υπ' αριθμόν 1⁶⁰⁵ που είναι καταπατημένος, καταπατά από 1 ελιά στα χωράφια των Ιωάννη Παλαδά και των κληρονόμων του Αναστασίου Μάνεση, ενώ διαθέτει και μισή ελεύθερη ελιά στο χωράφι του Γιάννη Κόλα του ποτέ Νικολού.

Ο Άγιος Νικόλαος των Λακώνων καταγράφεται ως συνεισφορέας σε 5 κλήρους του ομώνυμου χωριού, τους υπ' αριθμόν 13⁶⁰⁶, 19⁶⁰⁷, 21⁶⁰⁸, 23⁶⁰⁹ και 24⁶¹⁰. Τα αγαθά του όμως είναι ελάχιστα, περιορίζονται στον αριθμό των 8 ελαιοδέντρων. Τρεις από αυτές τις ελιές (που βρίσκονται στον κλήρο 13) είναι καταπατημένες. Για τις υπόλοιπες επτά πληρώνει δεκάτη και, τέλος, για την ελιά που βρίσκεται στον κλήρο 24 πληρώνει το ½.

Στο Μάρμαρο, ξεχωρίζει η περιουσία της Αγίας Μαρίνας, η οποία έχει καταγραφεί αναλυτικά στο Μέρος Β'. Υπάρχουν ωστόσο άλλες 2 σημαντικές εκκλησιαστικές περιουσίες. Η πρώτη είναι η περιουσία του **Αγίου Ιωάννη του Μάρμαρου**, *jus patronato* του φέουδου. Η εκκλησία καταγράφεται ως συνεισφορέας σε 8 κλήρους του ομώνυμου χωριού, τους υπ' αριθμόν 5⁶¹¹, 13⁶¹², 28⁶¹³, 39⁶¹⁴, 45⁶¹⁵, 48⁶¹⁶, 57⁶¹⁷ και 97⁶¹⁸. Από αυτούς, ο κλήρος 39⁶¹⁹ ανήκει στην Αγία Μαρίνα και ο Άγιος Ιωάννης είναι δικός της κολλόνας, ενώ ο 57 (που περιλαμβάνει ένα κήπο) είναι καταπατημένος. Διαθέτει συνολικά 91 ελιές, για 9 μόνο από τις οποίες αποδίδει το ¼. Για τις 7 ελιές που διαθέτει στον κλήρο 39, το ¼ αποδίδεται στην Αγία Μαρίνα. Ο κλήρος 28 (όπου διαθέτει άλλες 7 ελιές) βαρύνεται με δεκάτη και συγκράτεια. Για τη 1 ελιά που διαθέτει στον κλήρο 48 αποδίδει δεκάτη. Στον κλήρο 13, διαθέτει αμπέλι, για το οποίο αποδίδει το ¼. Η ίδια

⁶⁰⁵ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 89 recto – 89 verso.

⁶⁰⁶ Ο. π., σελ. 91 verso.

⁶⁰⁷ Ο. π., σελ. 92 recto.

⁶⁰⁸ Ο. π., σελ. 92 verso – 93 recto.

⁶⁰⁹ Ο. π., σελ. 93 recto – 93 verso.

⁶¹⁰ Ο. π., σελ. 93 verso – 94 recto.

⁶¹¹ Ο. π., σελ. 102 recto – 103 recto.

⁶¹² Ο. π., σελ. 106 recto – 107 recto.

⁶¹³ Ο. π., σελ. 110 verso – 111 recto.

⁶¹⁴ Ο. π., σελ. 113 recto.

⁶¹⁵ Ο. π., σελ. 115 recto.

⁶¹⁶ Ο. π., σελ. 115 verso.

⁶¹⁷ Ο. π., σελ. 118 recto – 118 verso.

⁶¹⁸ Ο. π., σελ. 127 recto – 127 verso.

⁶¹⁹ Ο. π., σελ. 139 verso – 140 recto.

η εκκλησία βρίσκεται στον κλήρο 45, όπου διαθέτει 74 ελιές και ένα αμπέλι. Ο κλήρος βαρύνεται με δεκάτη για κάθε προϊόν, 4 σολδία και 1 λίτρα κερί το χρόνο για την εκκλησία. Τέλος, ο κλήρος 97, στη νομή του οποίου συμμετέχει, είναι καλλιεργημένος, έχει συνολική έκταση 33 μισούρες και βαρύνεται με κανίσκι και δεκάτη.

Ο Άγιος Παντελεήμων του Μάρμαρου καταγράφεται ως συνεισφορέας σε 7 κλήρους του ομώνυμου χωριού, τους υπ' αριθμόν 5⁶²⁰, 8⁶²¹, 13⁶²², 14⁶²³, 15⁶²⁴, 19⁶²⁵ και 48⁶²⁶. Διαθέτει 26 ελιές, καταγραμμένες σαφώς ως περιουσιακά του στοιχεία, ενώ στον κλήρο 15, στου οποίου τη νομή συμμετέχει, υπάρχουν άλλες 26 ελιές⁶²⁷, αλλά το κατάστιχο δεν επιμερίζει τα αγαθά. Για τις μισές από τις καταγεγραμμένες ελιές, αποδίδει το ¼. Για τις 2 ελιές που διαθέτει στον κλήρο 8 και για τις 11 του κλήρου 48, αποδίδει δεκάτη.

Ο Άγιος Ονούφριος εμφανίζεται 3 φορές στο κατάστιχο. Δεν είναι σαφές αν πρόκειται για την ίδια εκκλησία ή 3 διαφορετικές, αφού εμφανίζονται και 3 διαφορετικές έδρες: οι Γαρδελάδες, οι Δουκάδες και το Σκριπερό. Στις 2 από τις 3 περιπτώσεις (Δουκάδες και Γαρδελάδες) δηλώνεται ότι είναι *jus patronato* του φέουδου. Θεωρώντας ότι πρόκειται για την ίδια εκκλησία, με περιουσία διαμοιρασμένη σε 3 χωριά (το ένα ωστόσο δεν είναι οι Δουκάδες, αλλά το Μάρμαρο), αποδελτιώνω τα ακόλουθα περιουσιακά στοιχεία:

Στους Γαρδελάδες, ο Άγιος Ονούφριος καταγράφεται ως συνεισφορέας σε 4 κλήρους: στον υπ' αριθμόν 1⁶²⁸ καταπατά 1 ελιά, όπως και στον υπ' αριθμόν 44⁶²⁹. Στους κλήρους 39⁶³⁰ και 45Α⁶³¹ διαθέτει 33 και 45 ελιές αντίστοιχα, για τις οποίες αποδίδει το 1/31.

⁶²⁰ Βλ. υποσημείωση 611.

⁶²¹ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 103 verso – 105 recto.

⁶²² Βλ. υποσημείωση 612.

⁶²³ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 107 recto – 107 verso.

⁶²⁴ Ο. π., σελ. 107 verso.

⁶²⁵ Ο. π., σελ. 108 recto.

⁶²⁶ Βλ. υποσημείωση 616.

⁶²⁷ Ο κλήρος έχει έκταση 7 μισούρες και, εκτός από τις ελιές, περιλαμβάνει αμπέλι και καλλιεργημένο και ακαλλιεργητο τμήμα. Βαρύνεται με την απόδοση δεκάτης για κάθε προϊόν.

⁶²⁸ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 72 recto.

⁶²⁹ Ο. π., σελ. 83 recto.

⁶³⁰ Ο. π., σελ. 81 verso – 82 recto.

⁶³¹ Ο. π., σελ. 83 verso.

Στο Μάρμαρο, διαθέτει 4 ελιές στον κλήρο 13, για τις οποίες αποδίδει το $\frac{1}{4}$ ⁶³².

Τέλος, στο Σκριπερό, συμμετέχει στη νομή 3 κλήρων: ο υπ' αριθμόν 12⁶³³ έχει συνολική έκταση 29 μίζούρες, περιλαμβάνει αμπέλι, 80 ελιές, κυπαρίσσια και ένα σπίτι και βαρύνεται με δεκάτη για κάθε προϊόν. Το κατάστιχο δεν επιμερίζει τα αγαθά.

Ο κλήρος υπ' αριθμόν 20⁶³⁴ περιλαμβάνει το κτιριακό συγκρότημα της εκκλησίας. Έχει έκταση 2 μίζούρες και μέσα βρίσκεται η εκκλησία με το καμπαναριό της, ένα σπίτι με 2 δωμάτια στον πρώτο όροφο και 2 μαγαζιά στο ισόγειο, 3 μικρά ισόγεια σπίτια και 1 πηγάδι. Το κατάστιχο δεν καταγράφει τις επιβαρύνσεις.

Τέλος, ο υπ' αριθμόν 21⁶³⁵ είναι μια καλλιεργημένη έκταση 3 μίζούρες που περιλαμβάνει 8 ελιές. Σύμφωνα με συμβόλαιο που συνήψε το 1774 ο συμβολαιογράφος Βενετίας Φερδινάνδος Ουτζέλι, κάθε χρόνο τη μέρα της γιορτής της εκκλησίας, (στις 12 Ιουνίου) πρέπει να αποδίδονται 2 (ακατάληπτη λέξη) από κερι, 2 λίτρες το καθένα και, με κάθε σοδειά, 2 ξέστες καθαρό λάδι.

Συμπερασματικά, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι οι περισσότερες εκκλησίες βρίσκονται ανάμεσα στους εύπορους καλλιεργητές – συνεισφορείς του φέουδου. Ωστόσο, σε πολλές περιπτώσεις, αν και οι εκκλησίες καταγράφονται ως συνεισφορείς σε πολλούς και διαφορετικούς κλήρους, η περιουσία τους είναι μικρή, μία ή δύο ελιές σε κάθε περίπτωση.

Επίσης, είναι πολύ συχνό το φαινόμενο να έχουν δικούς τους «κολλόνους», ή ακόμα να βρίσκονται σε σχέση κολλονίας η μία από την άλλη - είναι δηλαδή ιδιαίτερα αναπτυγμένη η σχέση πολλαπλής εξάρτησης που, ούτως ή άλλως, υπάρχει στην κερκυραϊκή ύπαιθρο.-

⁶³² Βλ. υποσημείωση 612 και 622.

⁶³³ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ., 69 recto.

⁶³⁴ Ο. π., σελ. 71 recto.

⁶³⁵ Ο. π.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ.

«Γυναίκες» και «κυρίες» («done» e signora»)

Στο σύνολο των υπό εξέταση χωριών, σε 67 περιπτώσεις καταγράφονται ως συνεισφορείς γυναίκες – προερχόμενες είτε από την πόλη, οπότε καταγράφονται ως «κυρία» ή «ευγενής κυρία» («signora» ή «nobile signora») είτε από τα χωριά της περιοχής, οπότε καταγράφονται ως «γυνή» («dona»)⁶³⁶. Από την πόλη, κατάγονται 10 γυναίκες συνεισφορείς και οι υπόλοιπες 57 είναι από τα χωριά. Στη συντριπτική τους πλειοψηφία, είναι χήρες. Από εκείνες που κατάγονται από την πόλη, χήρες είναι οι εννέα. Στην περίπτωση των αδελφών **Ροδίτη, Διαμαντίνας και Κατίνας**, που διαθέτουν κτήματα στην περιοχή των Λιαπάδων, δεν γνωρίζουμε τίποτε για την οικογενειακή τους κατάσταση, διότι η περιουσία που νέμονται είναι η πατρική τους περιουσία. Καταγράφονται ως κληρονόμοι Ροδίτη. Επίσης, σε συμβόλαιο που έχω αναλύσει στο Μέρος Α⁶³⁷, φαίνεται ότι οι δύο γυναίκες διεξάγουν μόνες τους τις διαπραγματεύσεις με το φέουδο – εκπροσωπούν μάλιστα και μια φρατέρνα από τους Λιαπάδες, που είναι δικοί τους κολλόνοι – και συνάπτουν επίσης δικαιοπραξίες στο συμβολαιογράφο, χωρίς τη μεσολάβηση κάποιου άνδρα συγγενούς. Ακόμη, αναφέρεται μία γυναίκα δύο φορές χήρα: πρόκειται για την «ευγενή κυρία» **Μαριετίνα, χήρα Αβράμη, έπειτα Προσαλέντη**, που διαθέτει κτηματική περιουσία στους Γιαννάδες.

Από τις γυναίκες που κατάγονται από τα χωριά, χήρες είναι οι 53. Στους Γιαννάδες, καταγράφεται ως συνεισφορέας του κλήρου 26⁶³⁸, η **Πολυμέρη, κόρη Κωνσταντή Βασιλάκη**. Επίσης στους Γιαννάδες, η **Αντριάνα Πιπέρη** καταγράφεται, στον κλήρο 65⁶³⁹, ως θυγατέρα του **Αθανάση Πιπέρη**, ενώ στον κλήρο 80⁶⁴⁰ ως κόρη του **Αναστάση Πιπέρη**. Στους Λάκωνες, καταγράφεται ως συνεισφορέας στον κλήρο 6⁶⁴¹ η **Κατερίνα, ποτέ Σταμάτη Πουλιμά**. Τέλος, στο Σκριπερό καταγράφονται ως συνεισφορείς του κλήρου 5⁶⁴², **οι αδελφές του**

⁶³⁶ Σημειώνω ότι, στη μεταγραφή των όρων από το ιταλικό αντίγραφο του κατάστιχου, διατηρώ την ορθογραφία του πρωτότυπου που ακολουθεί τη διάλεκτο βένετο.

⁶³⁷ Βλ. Μέρος Α', σελ.44 και 60.

⁶³⁸ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1810, σελ. 70 verso – 71 recto.

⁶³⁹ Ο. π., σελ. 83 recto – 84 verso.

⁶⁴⁰ Ο. π., σελ. 89 verso – 90 recto.

⁶⁴¹ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 90 verso.

⁶⁴² Ο. π., σελ. 67 recto – 67 verso.

Αναστάση Λούβρου, μαζί με τον αδελφό τους, ο δε κλήρος αποτελεί κληρονομιά της μητέρας τους, **Κατερίνας Αργυροκαστρίτη**.

Οι περιουσίες των γυναικών, σε γενικές γραμμές και εκτός από ορισμένες περιπτώσεις «κυριών», είναι μικρότερες από εκείνες των ανδρών. Σε ορισμένες άλλες περιπτώσεις, εξ άλλου, ενδιαφέρον παρουσιάζει η σύγκριση των περιουσιών που έχουν οι χήρες με εκείνη των γιών τους (η συγγένεια πιστοποιείται από το πατρώνυμο, αν και δεν είναι πάντοτε βέβαιη, δεδομένων των πολλών συνωνυμιών που απαντώνται στα χωριά). Πιθανά, εξ άλλου συμπεράσματα για τις οικογενειακές σχέσεις που προκύπτουν από τη μελέτη των συγκεκριμένων στοιχείων, θα αναπτυχθούν σε επόμενο κεφάλαιο.

Ακολουθεί παρακάτω η αποδελτίωση ορισμένων περιουσιών που παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

Η κυρία Κατερίνα Μουμούρη από την πόλη της Κέρκυρας είναι χήρα του Πέτρου Παπαδάτου. Διαθέτει κτηματική περιουσία στους Λιαπάδες (κλήρος υπ' αριθμόν 2⁶⁴³), τους Γαρδελάδες (κλήροι υπ' αριθμόν 1⁶⁴⁴, 2⁶⁴⁵ και 4⁶⁴⁶) και το Μάρμαρο (υπ' αριθμόν 103⁶⁴⁷ και 105⁶⁴⁸). Διαθέτει κυρίως καλλιεργημένα χωράφια, αλλά και 1 αμπέλι, στον κλήρο 1⁶⁴⁹ των Γαρδελάδων (ο οποίος βαρύνεται με δεκάτη για κάθε προϊόν) και ένα ακόμη αμπέλι, μαζί με καλλιεργημένο έδαφος (συνολική έκταση 20 μίζούρες), ένα σπίτι και 18 ελιές, στον κλήρο 2⁶⁵⁰ του ίδιου χωριού. Ο κλήρος, σύμφωνα με την Αναγραφή του 1631, βαρύνεται με κανίσκι, μισή κότα, μισή πίτα και δεκάτη για τη σοδειά. Και στους 2 αυτούς κλήρους, η κυρία Κατερίνα Μουμούρη είναι και η μοναδική συνεισφορέας.

Η Ιουστίνη, χήρα του ποτέ παπά Αντώνη Παγιάτη, από τους Λιαπάδες, διαθέτει κτηματική περιουσία στο ομώνυμο χωριό, όπου και καταγράφεται ως συνεισφορέας σε 4 κλήρους, τους υπ' αριθμόν 4⁶⁵¹, 52⁶⁵², 116⁶⁵³ και 198⁶⁵⁴. Από

⁶⁴³ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 4 recto – 4 verso.

⁶⁴⁴ Ο. π., σελ. 72 recto.

⁶⁴⁵ Ο. π.

⁶⁴⁶ Ο. π., σελ. 72 verso.

⁶⁴⁷ Ο. π., σελ. 128 verso.

⁶⁴⁸ Ο. π., σελ. 129 recto.

⁶⁴⁹ Ο. π., σελ. 72 recto.

⁶⁵⁰ Ο. π.

⁶⁵¹ Ο. π., σελ. 4 verso – 5 recto.

⁶⁵² Ο. π., σελ. 15 verso – 16 recto.

⁶⁵³ Ο. π., σελ. 29 verso.

⁶⁵⁴ Ο. π., σελ. 49 verso.

αυτούς, ο υπ' αριθμόν 116 είναι καταπατημένος, εκδίδεται μάλιστα «mandato di possesso», στις 29 Οκτωβρίου του 1787. Πρόκειται για μια δασώδη έκταση 14 μισούρες, που όμως περιλαμβάνει καλλιεργημένο και ακαλλιεργητο τμήμα, καθώς και 39 ελιές. Ο χωρομέτρης δεν επιμερίζει τα αγαθά στους καλλιεργητές. Στον κλήρο 52, η Ιουστίνα Παγιάτη διαθέτει 2 ελιές, για τις οποίες πληρώνει το ¼. Άλλες 15 ελιές, καθώς και αμπέλια, διαθέτει στον κλήρο 198, ο οποίος βαρύνεται με δεκάτη για κάθε προϊόν.

Η Ιουστίνα Παγιάτη έχει 3 γιούς: τον **παπά Στέλιο** (που έχει κτηματική περιουσία στους Λιαπάδες και στους Γαρδελάδες), το **Στάθη** (με περιουσία μόνο στους Λιαπάδες) και το **Σταμάτη** (με περιουσία στους Λιαπάδες και τους Κανακάδες. Και οι τρεις αδελφοί μαζί, ως φρατέρνα, νέμονται τμήμα του κλήρου 26⁶⁵⁵ των Λιαπάδων. Η μητέρα τους δεν φαίνεται να έχει κοινά περιουσιακά στοιχεία με τα παιδιά της, ούτε μερίδιο από τον κλήρο της φρατέρνας. Συνυπάρχει μόνο με το Σταμάτη, στον κλήρο 198 των Λιαπάδων, όπου και οι δύο διαθέτουν αμπέλια.

Η **Μαρία, χήρα του ποτέ Νικολού Κορακιανίτη** από τους **Λιαπάδες**, διαθέτει μόνο ένα κλήρο, τον υπ' αριθμόν 4⁶⁵⁶ των Λιαπάδων, όπου νέμεται αμπέλια και για τα οποία αποδίδει δεκάτη (ο κλήρος βαρύνεται με δεκάτη για κάθε προϊόν). Από τα παιδιά της, αναφέρεται μόνον ο **Παναγιώτης**, υπάρχουν όμως και άλλα παιδιά, δεδομένου ότι καταγράφεται η ύπαρξη φρατέρνας Παναγιώτη Κορακιανίτη του ποτέ Νικολού. Πιθανώς, τα άλλα της παιδιά είναι ανήλικα. Η φρατέρνα διαθέτει 6 κλήρους στους Λιαπάδες και 2 στους Κανακάδες. Με τη μητέρα τους, συνυπάρχουν στον κλήρο υπ' αριθμόν 4 των Λιαπάδων, δε νέμονται όμως τα ίδια αγαθά, δεδομένου ότι οι γιοί έχουν τμήμα του εδάφους. Η απόδοση της δεκάτης, εννοείται, ισχύει και γι' αυτούς.

Η **Μαρίνα Μάζη, χήρα του ποτέ Σταματέλλου Παγιάτη**, από τους **Λιαπάδες** καταγράφεται ως συνεισφορέας σε 3 κλήρους του ομώνυμου χωριού, τους υπ' αριθμόν 6⁶⁵⁷, 9⁶⁵⁸ και 142⁶⁵⁹. Ο υπ' αριθμόν 6 έχει έκταση 19 μισούρες, είναι καλλιεργημένος και περιλαμβάνει οπωροφόρα δέντρα (τα οποία, όπως έχουμε δει

⁶⁵⁵ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 10 recto.

⁶⁵⁶ Ο. π., σελ. 4 verso – 5 recto.

⁶⁵⁷ Ο. π., σελ. 5 verso.

⁶⁵⁸ Ο. π., σελ. 6 recto – 6 verso.

⁶⁵⁹ Ο. π., σελ. 35 verso – 35 recto.

στο Μέρος Α', δεν ενδιαφέρουν τους χωρομέτρους). Η Μαρίνα Μάζη κατέχει έδαφος, αλλά δεν γνωρίζουμε πόση έκταση ακριβώς και πληρώνει δεκάτη (ο κλήρος βαρύνεται με δεκάτη για κάθε προϊόν). Στον κλήρο 142, διαθέτει 2 ελιές, για τις οποίες αποδίδει επίσης δεκάτη. Ο κύριος όγκος των αγαθών της όμως βρίσκεται στον κλήρο 9, όπου διαθέτει καλλιεργημένο χωράφι του οποίου δεν γνωρίζουμε την έκταση⁶⁶⁰, αμπέλια, 93 ελιές και ένα σπίτι. Για τα αγαθά αυτά, αποδίδει το ¼, πληρώνει δηλαδή μόνο για τις ελιές και τα αμπέλια. Με το γιό της, **Σπύρο**, ο οποίος συμμετέχει στη νομή 8 κλήρων στο ομώνυμο χωριό, δεν έχουν κανένα κοινό περιουσιακό στοιχείο.

Η **Διαμάντω Μάζη, χήρα του ποτέ Αλέξανδρου Αγάθου** από τους **Λιαπάδες**, διαθέτει στο ομώνυμο χωριό 2 κλήρους, τους υπ' αριθμόν 3⁶⁶¹ και 76⁶⁶². Στον υπ' αριθμόν 3, νέμεται 3 ελιές για τις οποίες αποδίδει το ¼. Ο κλήρος 76 είναι καλλιεργημένος, σε ένα τμήμα του δασώδης, έχει συνολική έκταση 16 μίζούρες και βαρύνεται με δεκάτη για κάθε προϊόν. Ο χωρομέτρης δεν επιμερίζει τα αγαθά. Η Διαμάντω Μάζη έχει 2 γιούς, το **Σπύρο** και το **Νικόδημο**, που είναι καλόγερος. Ο Σπύρος διαθέτει 3 κλήρους και ο Νικόδημος 2. Με τη μητέρα τους δεν έχουν κανένα κοινό περιουσιακό στοιχείο.

Η **Διαμάντω, χήρα του ποτέ Νικολού Νίνου**, από τους **Λιαπάδες**, εμφανίζεται ως συνεισφορέας σε 3 κλήρους του ομώνυμου χωριού (τους υπ' αριθμόν 52⁶⁶³, 60⁶⁶⁴ και 61⁶⁶⁵). Τα περιουσιακά της στοιχεία όμως είναι ελάχιστα, περιορίζονται σε 4 ελιές, για τις οποίες πληρώνει το ¼. Έχει δύο γιους, τον **Αθανάση** και το **Γιάννη**. Ο Αθανάσης διαθέτει 6 κλήρους στους Λιαπάδες και έναν στους Κανακάδες «γυναικείω ονόματι», ενώ ο Γιάννης ένα κλήρο στο Μάρμαρο, επίσης «γυναικείω ονόματι». Όπως και στις προηγούμενες περιπτώσεις, δεν έχουν κοινά αγαθά με τη μητέρα τους.

Μια από τις μεγαλύτερες περιουσίες γυναικών της πόλης στα όρια του φέουδου, είναι η περιουσία της ευγενούς **κυρίας Διαμαντίνας, κόρης του ποτέ ευγενούς κυρίου Δημητρίου Μπασάν και χήρας του ποτέ «signor conte capitano» Μικέλ Λάντο**. Η Διαμαντίνα καταγράφεται ως συνεισφορέας σε 15 κλήρους των

⁶⁶⁰ Συνολικά, ο κλήρος έχει έκταση 35 μίζούρες.

⁶⁶¹ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 4 verso.

⁶⁶² Ο. π., σελ. 22 recto – 22 verso.

⁶⁶³ Ο. π., σελ. 15 verso – 16 recto.

⁶⁶⁴ Ο. π., σελ. 18 recto – 18 verso.

⁶⁶⁵ Ο. π., σελ. 18 verso – 19 recto.

Λιαπάδων, τους υπ` αριθμόν 91⁶⁶⁶, 92⁶⁶⁷, 95⁶⁶⁸, 98⁶⁶⁹, 99⁶⁷⁰, 126⁶⁷¹, 128⁶⁷², 145⁶⁷³, 146⁶⁷⁴, 151⁶⁷⁵, 154⁶⁷⁶, 155⁶⁷⁷, 156⁶⁷⁸, 159⁶⁷⁹ και 265⁶⁸⁰). Από αυτούς, οι υπ` αριθμόν 95, 128, 146, 154, 155, 156, 159 και 265 είναι ελεύθεροι, ενώ στον 95 και στον 154 είναι και η μοναδική συνεισφοράς. Οι κλήροι 91, 145 και 151 είναι καταπατημένοι. Τον υπ` αριθμόν 91, που έχει συνολική έκταση 4,5 μίζούρες, μοιράζεται με τους αδελφούς Πέτρο, Γιάννη και Κωνσταντή Λεπενιώτη του ποτέ Νικολέττου. Στη Διαμαντίνα αναλογούν λίγα αμπέλια, καλλιεργήσιμο χωράφι και 4 ελιές. Η ίδια αναγνωρίζει το δικαίωμα του φέουδου επί του κλήρου και συνάπτει συμβόλαιο στον Ιωάννη Ανδρώνη, με ημερομηνία 23 Σεπτεμβρίου 1789⁶⁸¹, με το οποίο δεσμεύεται να αποδίδει στο φέουδο δεκάτη για κάθε προϊόν⁶⁸².

Με το ίδιο συμβόλαιο, διευθετεί τις εκκρεμότητες του κλήρου υπ` αριθμόν 145, τον οποίο μοιράζεται με άλλους 6 συνεισφορείς. Ο κλήρος έχει συνολική έκταση 16 μίζούρες, και σε αυτόν η Διαμαντίνα Μπασάν διαθέτει 92 ελιές, μαζί με το έδαφος πάνω στο οποίο βρίσκονται⁶⁸³. Σύμφωνα με το συμβόλαιο, δεσμεύεται να αποδίδει στο φέουδο εδαφονόμιο μία ζάρα λάδι το χρόνο.

Με το ίδιο, τέλος, συμβόλαιο, η Διαμαντίνα Μπασάν διευθετεί και το ζήτημα των 4 ελαιοδέντρων που νέμεται στον κλήρο 151, αναλαμβάνοντας την υποχρέωση να πληρώνει κάθε χρόνο στο φέουδο εδαφονόμιο μισό μίλτρο λάδι το χρόνο.

⁶⁶⁶ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 25 recto.

⁶⁶⁷ Ο. π., σελ. 25 recto – 25 verso.

⁶⁶⁸ Ο. π., σελ. 25 verso.

⁶⁶⁹ Ο. π., σελ. 26 recto.

⁶⁷⁰ Ο. π., σελ. 26 recto – 26 verso.

⁶⁷¹ Ο. π., σελ. 31 verso.

⁶⁷² Ο. π., σελ. 32 recto.

⁶⁷³ Ο. π., σελ. 36 verso – 37 recto.

⁶⁷⁴ Ο. π., σελ. 37 recto.

⁶⁷⁵ Ο. π., σελ. 38 recto.

⁶⁷⁶ Ο. π., σελ. 39 recto.

⁶⁷⁷ Ο. π.

⁶⁷⁸ Ο. π., σελ. 39 recto – 39 verso.

⁶⁷⁹ Ο. π., σελ. 39 verso – 40 recto.

⁶⁸⁰ Ο. π., σελ. 62 verso – 63 verso.

⁶⁸¹ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, αρχειακή σειρά «Συμβολαιογράφοι», φάκελος Α93, υποφάκελος 113, σελ. 40 verso – 41 recto.

⁶⁸² Για το τμήμα που καταπατούν οι αδελφοί Λεπενιώτη (καλλιεργήσιμο έδαφος και 66 ελιές) εκδίδεται «mandato di possesso» στις 30 Οκτωβρίου του 1787.

⁶⁸³ Είναι η πρώτη φορά που επισημαίνεται το δικαίωμα ταυτόχρονα στη νομή του εδάφους και στα φυτά που βρίσκονται επάνω σε αυτό.

Οι κλήροι υπ' αριθμόν 95, 128, 146, 154, 155, 156, 159 και 265, ως συνεισφορέας των οποίων καταγράφεται η Διαμαντίνα Μπασάν, είναι ελεύθεροι. Ως γνωστό, στους ελεύθερους κλήρους, οι χωρομέτρες δεν επιμερίζουν τα αγαθά, ως εκ τούτου ασφαλή συμπεράσματα για τα αγαθά που (όντως) κατέχει η Μπασάν, μπορούμε να εξάγουμε μόνο για τους 2 κλήρους όπου εμφανίζεται ως μοναδική κάτοχος (και πάλι, ο αριθμός των ελαιοδέντρων δεν καταγράφεται). Έτσι, στον κλήρο 95, με έκταση 2 μίζούρες, η Μπασάν κατέχει αμπέλι, ελιές και καλλιεργήσιμο έδαφος, ενώ στον 154, με έκταση 6 μίζούρες, ελιές και αμπέλια.

Στους υπόλοιπους κλήρους τώρα, η Μπασάν διαθέτει 9 ελιές, λίγα αμπέλια, εξαμπελωμένο έδαφος και, κυρίως, χωράφια, ενώ, στον κλήρο 126 διαθέτει ένα σκεπασμένο εργαστήριο.

Η **Μαρία Αγάθου, χήρα του ποτέ Αλεξανδρου Ρεπούλιου**, από τους **Λιαπάδες**, εμφανίζεται ως συνεισφορέας σε 2 κλήρους: τον υπ' αριθμόν 109⁶⁸⁴, όπου διαθέτει αμπέλι και 14 ελιές (αγαθά για τα οποία αποδίδει το ¼) και τον 116⁶⁸⁵, που είναι καταπατημένος. Για το τμήμα που της αναλογεί (και το οποίο δεν καταγράφεται) εκδίδεται «mandato di possessore», με ημερομηνία 31 Απριλίου 1787.

Για τις **κληρονόμους Ροδίτη, τις αδελφές Διαμαντίνα και Κατίνα του ποτέ σινιόρ Τζουάνε**, έχει γίνει αναλυτικά λόγος στο Μέρος Α', με αφορμή το συμβόλαιο που έχουν υπογράψει με τους πληρεξούσιους του βαρώνου, για τον κλήρο υπ' αριθμόν 123⁶⁸⁶, για τον οποίο εκπροσωπούν επίσης και τους δικούς τους κολλόνους αδελφούς Δημήτρη και Γιάννη Αγάθου του ποτέ Αντώνη. Έχουν όμως και άλλη περιουσία στα όρια του φέουδου, στο χωριό Λιαπάδες. Συμμετέχουν στη νομή άλλων τριών κλήρων, των υπ' αριθμόν 112⁶⁸⁷, 210⁶⁸⁸ και 265⁶⁸⁹, ο οποίος είναι ελεύθερος. Στον υπ' αριθμόν 112, με συνολική έκταση 24 μίζούρες, διαθέτουν έδαφος με δασική βλάστηση και αμπέλια, για τα οποία αποδίδουν το ¼. Για τα αμπέλια και τις 22 ελιές που διαθέτουν στον κλήρο 210 αποδίδουν δεκάτη.

⁶⁸⁴ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχαίον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 28 recto.

⁶⁸⁵ Ο. π., σελ. 29 verso.

⁶⁸⁶ Ο. π., σελ. 31 recto.

⁶⁸⁷ Ο. π., σελ. 28 recto – 28 verso.

⁶⁸⁸ Ο. π., σελ. 52 recto.

⁶⁸⁹ Ο κλήρος αυτός των Λιαπάδων είναι μια πολύ μεγάλη έκταση (353 μίζούρες) που περιλαμβάνει όλων των ειδών τις καλλιέργειες, ακαλλιέργητα και δασώδη εδάφη, οπωροφόρα δέντρα, κυπαρίσσια, αλλά και σπίτια. Επιμερίζεται δε σε 51 κατόχους (Γ.Α.Κ Νομού Κέρκυρας, Αρχαίον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 62 verso - 63 verso)..

Η **Γιουστίνα Αρμένη, χήρα του Αντώνη Βόντα, από τους Γιαννάδες**, καταγράφεται ως συνεισφορέας σε 3 κλήρους του ομώνυμου χωριού, τους υπ' αριθμόν 6⁶⁹⁰, 101⁶⁹¹ και 122⁶⁹². Στον κλήρο υπ' αριθμόν 6, ο οποίος βαρύνεται με δεκάτη και κανίσκι και έχει συνολική έκταση 7,5 μίζούρες, διαθέτει καλλιεργημένο έδαφος. Στον κλήρο 101 διαθέτει 3 ελιές, για τις οποίες αποδίδει το ¼, ενώ ο κλήρος 122 είναι ελεύθερος, έχει συνολική έκταση 30 μίζούρες και περιλαμβάνει αμπέλια, λόγγο, ακαλλιέργητο έδαφος, ελιές, κυπαρίσσια και άγρια δέντρα. Από τα παιδιά της, καταγράφεται μόνο το όνομα του **Αναστάση**, ο οποίος όμως εμφανίζεται ως αρχηγός φρατέρνας. Ο Αναστάσης και η φρατέρνα του μετέχουν στη νομή 5 κλήρων (οι υπ' αριθμόν 119⁶⁹³, που είναι καταπατημένος, 149⁶⁹⁴, 150⁶⁹⁵, 152⁶⁹⁶ και 153⁶⁹⁷), ενώ μόνος του διαθέτει αμπέλια και 29 ελιές στον κλήρο υπ' αριθμόν 54⁶⁹⁸, αγαθά για τα οποία αποδίδει το ¼. Η περιουσία των γιών του Αντώνη Βόντα δεν ταυτίζεται πουθενά με την περιουσία της μητέρας τους.

Η **Σοφία Αρβανίτη, χήρα του ποτέ Γιωργάκη Αγάθου από τους Γιαννάδες**, είναι από τις ελάχιστες περιπτώσεις γυναικών που η περιουσία τους είναι μεγαλύτερη από την περιουσία των παιδιών τους. Η Σοφία Αρβανίτη διαθέτει αγαθά σε 7 κλήρους των Γιαννάδων, τους υπ' αριθμόν 14⁶⁹⁹, 32⁷⁰⁰, 37⁷⁰¹, 65⁷⁰², 95⁷⁰³, 156⁷⁰⁴ και 163⁷⁰⁵. Ο κλήρος 14 έχει συνολική έκταση 29 μίζούρες, είναι καλλιεργημένος και βαρύνεται με δεκάτη για τη σοδειά και κανίσκι. Ο χωρομέτρης δεν επιμερίζει την έκταση στους καλλιεργητές. Στον υπ' αριθμόν 32, διαθέτει 1,5 μίζούρα αμπέλι (το μόνο αμπέλι που υπάρχει στον κλήρο, διότι ο υπόλοιπος είναι καλλιεργημένος), για το οποίο δεν αποδίδει τίποτε, δεδομένου ότι ο κλήρος

⁶⁹⁰ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1810, σελ. 65 verso – 66 recto.

⁶⁹¹ Ο. π., σελ. 97 verso – 98 recto.

⁶⁹² Ο. π., σελ. 104 verso – 105 recto.

⁶⁹³ Ο. π., σελ. 103 verso.

⁶⁹⁴ Ο. π., σελ. 114 recto.

⁶⁹⁵ Ο. π., σελ. 114 recto – 114 verso.

⁶⁹⁶ Ο. π., σελ. 115 recto.

⁶⁹⁷ Ο. π., σελ. 115 recto – 115 verso.

⁶⁹⁸ Ο. π., σελ. 78 recto.

⁶⁹⁹ Ο. π., σελ. 67 verso – 68 recto.

⁷⁰⁰ Ο. π., σελ. 73 recto.

⁷⁰¹ Ο. π., σελ. 74 recto – 74 verso.

⁷⁰² Ο. π., σελ. 83 recto – 84 verso.

⁷⁰³ Ο. π., σελ. 93 verso – 95 recto.

⁷⁰⁴ Ο. π., σελ. 116 verso – 117 recto.

⁷⁰⁵ Ο. π., σελ. 118 verso – 119 recto.

βαρύνεται με δεκάτη για τη σοδειά και κανίσκι. Καλλιεργημένος, με συνολική έκταση 4 μίζούρες, είναι και ο κλήρος 37, που βαρύνεται επίσης με δεκάτη για τη σοδειά και κανίσκι. Και πάλι ο χωρομέτρης δεν επιμερίζει την έκταση. Στον κλήρο 65, διαθέτει 4 ελιές, για τις οποίες αποδίδει το $\frac{1}{4}$, ενώ το ίδιο ισχύει και για τις 2 ελιές που διαθέτει στον κλήρο 95. Από τις 26 μίζούρες καλλιεργημένου εδάφους του κλήρου 156, η Σοφία Αρβανίτη διαθέτει 1 μίζούρα, ο δε κλήρος βαρύνεται με εδαφονόμιο – στάρι. Τέλος, διαθέτει αμπέλια στον κλήρο 163, για τα οποία πληρώνει δεκάτη.

Γιός της Σοφίας Αρβανίτη είναι ο **Κωνσταντής Αγάθος του ποτέ Γιωργάκη**, ενώ καταγράφεται και ένας **Αντώνης Αγάθος του ποτέ Γιώργου**, που, πιθανώς, είναι επίσης γιός της. Ο Κωνσταντής Αγάθος συμμετέχει στη νομή 3 κλήρων στο χωριό Γιαννάδες (οι υπ' αριθμόν 55⁷⁰⁶, 56⁷⁰⁷ και 58B⁷⁰⁸). Διαθέτει όλες κι όλες 8 ελιές, στους 2 πρώτους: για τις 6, του κλήρου 55, αποδίδει το $\frac{1}{4}$, ενώ για τις 2 του κλήρου 56, οι πιθανές αποδόσεις είναι ασαφείς: ο κλήρος βαρύνεται με δεκάτη για τη σοδειά και ετήσιο κανίσκι για τη μισή του έκταση – 6 μίζούρες, με το $\frac{1}{4}$ για το αμπέλι που καλύπτει άλλες 6 μίζούρες και 1 κότα και 1 μίζούρα στάρι για ένα σπίτι που βρίσκεται στα όριά του. Καμία δηλαδή από αυτές τις επιβαρύνσεις δεν αφορά τις ελιές. Τέλος, ο Κωνσταντής Αγάθος διαθέτει ένα σπίτι στον κλήρο 58B, ως κληρονόμος του ποτέ Πέτρου Αγάθου. Το σπίτι βαρύνεται με σολιατικό 1 μίζούρα στάρι το χρόνο και 1 κότα.

Ο Αντώνης Αγάθος του ποτέ Γιώργου (για τον οποίο δεν είμαι βέβαιη ότι είναι αδελφός του Κωνσταντή) διαθέτει 72 ελιές, στον κλήρο 131⁷⁰⁹ και αποδίδει στο φέουδο το $\frac{1}{4}$. Εν τέλει, αν όντως πρόκειται για τη μάνα και τα δύο της παιδιά, πρόκειται για μια από τις πιο άνισα κατανεμημένες σε κληρονόμους περιουσίες που βρίσκουμε στα συγκεκριμένα χωριά.

Στους Γιαννάδες, καταγράφεται η περίπτωση μιας γυναίκας ανύπαντρης που έχει στο όνομά της περιουσία από τον πατέρα της. Είναι η **Πολύμερη, κόρη του ποτέ Κωνσταντή Βασιλάκη**, η οποία συμμετέχει στη νομή του κλήρου 26⁷¹⁰: πρόκειται για μια καλλιεργημένη έκταση 26,5 μίζούρες που επιβαρύνεται με δεκάτη

⁷⁰⁶ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1810, σελ. 78 verso – 79 recto.

⁷⁰⁷ Ο. π., σελ. 79 recto – 79 verso.

⁷⁰⁸ Ο. π., σελ. 80 verso – 81 recto.

⁷⁰⁹ Ο. π., σελ. 107 verso – 108 recto.

⁷¹⁰ Βλ. υποσημείωση 482.

για τη σοδειά και κανίσκι. Πάντως, στον κλήρο 117⁷¹¹ καταγράφονται ως συνεισφορές η «κληρονομιά» του Κωνσταντή Βασιλάκη, χωρίς να διευκρινίζεται ποιοι την αποτελούν, αν δηλαδή πρόκειται για αδέρφια της Πολύμερης ή άλλους συγγενείς.

Επίσης στους **Γιαννάδες**, η **Αντριάνα Πιπέρη**, η οποία συμμετέχει στη νομή 2 κλήρων (65 και 80)⁷¹², στη μεν πρώτη περίπτωση καταγράφεται ως χήρα και στη δεύτερη ως θυγατέρα, προφανώς εκ παραδρομής. Στον πρώτο κλήρο διαθέτει 3 ελιές και 2 στο δεύτερο. Και για τις 5, αποδίδει το $\frac{1}{4}$.

Μία ακόμη εύπορη χήρα (όλη η οικογένεια ωστόσο φαίνεται ότι είναι εύπορη) είναι η **Αναστασούλα Λιβαθηνού, χήρα του ποτέ Γιάννη Ασωνίτη από τους Γιαννάδες**. Η Αναστασούλα Λιβαθηνού καταγράφεται ως συνεισφορέας σε 4 κλήρους, τους υπ' αριθμόν 77⁷¹³, 81⁷¹⁴, 84⁷¹⁵ και 110⁷¹⁶. Από αυτούς, ο υπ' αριθμόν 84 (ακαλλιέργητος, με συνολική έκταση 5,5 μισούρες, που περιλαμβάνει 44 ελιές) είναι καταπατημένος. Στον κλήρο 77, διαθέτει 11 ελιές για τις οποίες δεν αποδίδει τίποτε, διότι ο κλήρος βαρύνεται με συγκράτεια και δεκάτη για τη σοδειά. Στον κλήρο 81, ο οποίος έχει συνολική έκταση 12 μζ. Διαθέτει καλλιεργημένο έδαφος και 10 ελιές. Ο κλήρος βαρύνεται με συγκράτεια και δεκάτη για κάθε προϊόν⁷¹⁷. Τέλος, η Αναστασούλα Λιβαθηνού, στον κλήρο 110, διαθέτει ένα κήπο. Ο κλήρος βαρύνεται με δεκάτη και συγκράτεια.

Οι γιοί της Αναστασούλας Λιβαθηνού είναι ο **Αναστάσης**, ο **Πάντος**, ο **Νικολός** και ο **Γιώργος**. Όλοι μαζί, ως φρατέρνα, συμμετέχουν στη νομή ενός κλήρου, του υπ' αριθμόν 6⁷¹⁸, όπου διαθέτουν αμπέλι και 6 ελιές και αποδίδουν το $\frac{1}{4}$. Επίσης, διαθέτουν ένα σπίτι στον κλήρο 115⁷¹⁹, ως κληρονόμοι του Νικολάου

⁷¹¹ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1810, σελ. 103 recto.

⁷¹² Βλ. υποσημειώσεις 483 και 484.

⁷¹³ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1810, σελ. 87 recto – 89 recto.

⁷¹⁴ Ο. π., σελ. 90 recto – 90 verso.

⁷¹⁵ Ο. π., σελ. 91 recto.

⁷¹⁶ Ο. π., σελ. 100 verso – 101 recto.

⁷¹⁷ Ο κλήρος αυτός έχει μια ιδιορρυθμία ως προς τις αποδόσεις του; ενώ συνηθέστατα η απόδοση του $\frac{1}{4}$ έχει αντικαταστήσει παλαιότερες μορφές αποδόσεων, όπως τα εδαφονόμια ακόμη και τη δεκάτη (αφού ανταποκρίνεται σε πιο σύγχρονες και επιβεβλημένες καλλιέργειες, όπως η ελιά) στην περίπτωση αυτή συμβαίνει το αντίστροφο. Το 1631, βαρυνόταν με το $\frac{1}{4}$ αλλά με μεταγενέστερο συμβόλαιο του 1643, οι αποδόσεις άλλαξαν.

⁷¹⁸ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1810, σελ. 65 verso – 66 recto.

⁷¹⁹ Ο. π., σελ. 102 recto – 102 verso. Πρόκειται για μια ολόκληρη συνοικία μέσα στο χωριό.

Λευτεριώτη και των αδελφών του. Η συγκεκριμένη κληρονομιά βαρύνεται με ετήσιο σολιάτικο 10 λίρες μετρητά και 1 κότα.

Ο Πάντος Ασωνίτης καταγράφεται ως συνεισφορέας σε 8 κλήρους (τους υπ' αριθμόν 14⁷²⁰, 32⁷²¹, 76⁷²², 94⁷²³, 95⁷²⁴, 97⁷²⁵, 140⁷²⁶ και 141⁷²⁷). Από αυτούς, οι υπ' αριθμόν 140 και 141 είναι «γυναικείω ονόματι». Επίσης, με τον αδελφό του, Αναστάση, μετέχουν στη νομή των κλήρων 64⁷²⁸ και 65⁷²⁹, από τους οποίους ο υπ' αριθμόν 64 είναι ελεύθερος, αλλά διαθέτουν και τμήμα του κλήρου 141, άλλο από το προικώ του.

Ο Αναστάσης Ασωνίτης καταγράφεται ως συνεισφορέας σε 7 κλήρους: τους υπ' αριθμόν 14⁷³⁰, 76⁷³¹, 77⁷³², 94⁷³³, 95⁷³⁴, 125⁷³⁵ και 138⁷³⁶. Στον κλήρο 14 (καλλιεργημένος, με συνολική έκταση 29 μίζούρες), διαθέτει 2 τμήματα, ένα δικό του και ένα προικώ. Από τους λοιπούς κλήρους του, «γυναικείω ονόματι» είναι οι υπ' αριθμόν 77, 125 (ο οποίος είναι ελεύθερος) και 138. Στους κλήρους 94 και 95, όπου εμφανίζεται ως συνεισφορέας, όπως είδαμε αμέσως παραπάνω, και ο αδελφός του, Πάντος, προφανώς δεν λειτουργούν ως φρατέρνα, νέμεται ο καθένας διαφορετικό τμήμα του κλήρου και άλλες καλλιέργειες. Αυτό δεν είναι σαφές στον κλήρο 94 (καλλιεργημένο και καλλιεργήσιμο έδαφος με συνολική έκταση 9 μίζούρες, που βαρύνεται με δεκάτη για τη σοδειά και κανίσκι) διότι ο χωρομέτρης δεν επιμερίζει τα αγαθά. Στον κλήρο 95 όμως, στο όνομα του Πάντου Λιβαθηνού καταγράφονται 6 ελιές και καλλιεργημένο έδαφος (πληρώνει δε το ¼ για τις ελιές), ενώ στον Αναστάση Λιβαθηνού 7 ελιές και επίσης καλλιεργημένο έδαφος (η απόδοση είναι η ίδια, το ¼ για τις ελιές).

⁷²⁰ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1810, σελ. 67 recto – 67 verso.

⁷²¹ Ο. π., σελ. 77 recto.

⁷²² Ο. π., σελ. 87 recto.

⁷²³ Ο. π., σελ. 93 recto – 93 verso.

⁷²⁴ Ο. π., σελ. 93 verso – 95 recto.

⁷²⁵ Ο. π., σελ. 95 recto – 95 verso.

⁷²⁶ Ο. π., σελ. 110 recto – 111 recto.

⁷²⁷ Ο. π., σελ. 111 recto.

⁷²⁸ Ο. π., σελ. 83 recto.

⁷²⁹ Ο. π., σελ. 83 recto – 84 verso.

⁷³⁰ Βλ. υποσημείωση 560.

⁷³¹ Βλ. υποσημείωση 562.

⁷³² Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1810, σελ. 87 recto – 89 recto.

⁷³³ Βλ. υποσημείωση 563.

⁷³⁴ Βλ. υποσημείωση 564.

⁷³⁵ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1810, σελ. 105 recto – 106 recto.

⁷³⁶ Ο. π., σελ. 109 verso.

Ο αδελφός των προηγούμενων, Νικολός Ασωνίτης, καταγράφεται ως συνεισφορέας σε 6 κλήρους των Γιαννάδων (τους υπ' αριθμόν 29⁷³⁷, 68⁷³⁸, 103⁷³⁹, 108⁷⁴⁰, 133⁷⁴¹ και 157⁷⁴²) και σε 2 του Μάρμαρου (1⁷⁴³ και 5⁷⁴⁴). Από τους κλήρους των Γιαννάδων, οι υπ' αριθμόν 68, 103 και 133 είναι ελεύθεροι. Το ίδιο ισχύει και για τον υπ' αριθμόν 5 του Μάρμαρου.

Τέλος, ο Γιώργος Ασωνίτης εμφανίζεται σε 2 κλήρους των Γιαννάδων, τους υπ' αριθμόν 94⁷⁴⁵ και 95⁷⁴⁶ (όπου διαθέτει 3 ελιές και καλλιεργημένο έδαφος). Πάντως, τα περιουσιακά στοιχεία της μητέρας και των γιών δεν συμπίπτουν σε καμία περίπτωση.

Στους Γιαννάδες, συναντάμε μια ακόμη εύπορη χήρα, τη **Μαρία Μιχαλά, χήρα του ποτέ Μαρκ' Αντώνιου Ασωνίτη**, η οποία συμμετέχει στη νομή 5 κλήρων του ομώνυμου χωριού (υπ' αριθμόν 77⁷⁴⁷, 94⁷⁴⁸, 95⁷⁴⁹, 138⁷⁵⁰ και 147⁷⁵¹). Για τις 7 ελιές που διαθέτει στον κλήρο 77 δεν αποδίδει τίποτα στο φέουδο, δεδομένου ότι ο κλήρος βαρύνεται με συγκράτεια και δεκάτη για τη σοδειά. Για άλλες 7 ελιές, διασκορπισμένες στους κλήρους 95 (1 ελιά), 138 (4) και 147 (2) πληρώνει το ¼. Ο κλήρος 94 έχει συνολική έκταση 9 μίζούρες και περιλαμβάνει καλλιεργημένο και ακαλλιεργητο τμήμα, βαρύνεται δε με δεκάτη και κανίσκι. Η συνεισφορέας διαθέτει και καλλιεργημένο έδαφος στον κλήρο 95, καθώς και λόγγο στον υπ' αριθμόν 147, αλλά και οι δύο αυτοί κλήροι βαρύνονται μόνο με το ¼.

Γιοί της Μαρίας Μιχαλά είναι οι **Γιάννης και Κωνσταντής Ασωνίτης του ποτέ Μαρκ' Αντώνιου**. Αποτελούν χαρακτηριστική περίπτωση (όχι πάντως και η μόνη) για το πώς δύο ή και περισσότερα αδέρφια λειτουργούν άλλοτε ως φρατέρνα και άλλοτε ο καθένας με δική του κτηματική περιουσία. Ως φρατέρνα, συμμετέχουν

⁷³⁷ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχαίον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1810, σελ. 71 verso – 72 recto.

⁷³⁸ Ο. π., σελ. 85 recto.

⁷³⁹ Ο. π., σελ. 98 verso – 99 verso.

⁷⁴⁰ Ο. π., σελ. 100 recto – 100 verso.

⁷⁴¹ Ο. π., σελ. 108 verso.

⁷⁴² Ο. π., σελ. 117 recto.

⁷⁴³ Ο. π., τόμος 1806/1807, σελ. 101 recto.

⁷⁴⁴ Ο. π., σελ. 102 recto – 103 recto.

⁷⁴⁵ Βλ. υποσημείωση 563.

⁷⁴⁶ Βλ. υποσημείωση 564.

⁷⁴⁷ Βλ. υποσημείωση 572.

⁷⁴⁸ Βλ. υποσημείωση 563.

⁷⁴⁹ Βλ. υποσημείωση 564.

⁷⁵⁰ Βλ. υποσημείωση 576.

⁷⁵¹ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχαίον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1810, σελ. 113 recto – 113 verso.

στη νομή 3 κλήρων, των υπ' αριθμόν 101⁷⁵², 118⁷⁵³ και 125⁷⁵⁴ που είναι ελεύθερος. Επίσης, στο όνομα των κληρονόμων (και όχι της φρατέρνας, γεγονός που με κάνει να υποψιάζομαι ότι συμμετέχει και η μάνα, ή, ενδεχομένως, αδελφές, που το όνομά τους δεν βρίσκεται στο κατάστιχο) καταγράφεται ένα σπίτι στον κλήρο 115⁷⁵⁵. Από κει και πέρα, ο Γιάννης Ασωνίτης του ποτέ Μαρκ' Αντώνιου εμφανίζεται ως συνεισφορέας σε 9 κλήρους, τους υπ' αριθμόν 7⁷⁵⁶, 35⁷⁵⁷, 97⁷⁵⁸, 98⁷⁵⁹, 103⁷⁶⁰, 108⁷⁶¹, 115⁷⁶², 118⁷⁶³ και 120⁷⁶⁴. Από τους κλήρους αυτούς, οι υπ' αριθμόν 108, 118 και 120 είναι ελεύθεροι. Στον 118, που έχει έκταση 12 μίζούρες, υπάρχουν ελιές, καλλιεργημένο έδαφος και 1 ελαιοτριβείο, αλλά ο χωρομέτρης δεν επιμερίζεται αγαθά. Οι κλήροι 97 και 98 είναι «γυναικείω ονόματι» και περιλαμβάνουν ένα σύνολο 5 ελαιοδέντρων. Για τα 3 που βρίσκονται στον κλήρο 97, ο Ασωνίτης βαρύνεται με την – πάρα πολύ σπάνια – απόδοση του $\frac{1}{2}$, κάτι που προβλεπόταν ήδη από την Αναγραφή του 1631.⁷⁶⁵ Για τις 3 ελιές του κλήρου 98 και τις 14 του κλήρου 103, αποδίδει το $\frac{1}{4}$. Τέλος, το σπίτι που διαθέτει στον κλήρο 115 δεν είναι το ίδιο με αυτό που νέμεται το σύνολο των κληρονόμων του Μαρκ' Αντώνιου Ασωνίτη⁷⁶⁶.

Ο Κωνσταντής Ασωνίτης εμφανίζεται ως νομέας σε 3 κλήρους των Γιαννάδων, τους υπ' αριθμόν 10⁷⁶⁷, 95⁷⁶⁸ και 99⁷⁶⁹. Για τις 5 ελιές που διαθέτει στον κλήρο 95, αποδίδει το $\frac{1}{4}$. Για τον κλήρο 99, όπου διαθέτει 19 ελιές, εικάζουμε ότι αποδίδει το ίδιο, διότι, στο κατάστιχο, αναφέρεται η παλαιά επιβάρυνση, της Αναγραφής του

⁷⁵² Γ.Α.Κ Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1810, σελ. 97 verso – 98 recto.

⁷⁵³ Ο. π., σελ. 103 recto – 103 verso.

⁷⁵⁴ Ο. π., σελ. 105 recto – 106 recto.

⁷⁵⁵ Ο κλήρος 115 είναι γειτονιά μέσα στο χωριό και βαρύνεται, στο σύνολό του, με ετήσιο σολιάτικο 10 λίρες μετρητά και 1 κότα (Ο. π., σελ. 105 recto – 106 recto).

⁷⁵⁶ Γ.Α.Κ Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1810, σελ. 66 recto.

⁷⁵⁷ Ο. π., σελ. 73 verso – 74 recto.

⁷⁵⁸ Βλ. υποσημείωση 565.

⁷⁵⁹ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1810, σελ. 95 verso – 96 verso.

⁷⁶⁰ Βλ. υποσημείωση 579.

⁷⁶¹ Βλ. υποσημείωση 580.

⁷⁶² Βλ. υποσημείωση 593.

⁷⁶³ Βλ. υποσημείωση 591.

⁷⁶⁴ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1810, σελ. 103 verso – 104 recto.

⁷⁶⁵ Ο. π., σελ., 95 verso.

⁷⁶⁶ Και στις 2 πάντως περιπτώσεις, η οικογένεια και τα μέλη της έχουν κληρονομήσει το σπίτι από τους κληρονόμους του Νικολού Λευτεριώτη και των αδελφών του.

⁷⁶⁷ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1810, σελ. 66 verso.

⁷⁶⁸ Βλ. υποσημείωση 564.

⁷⁶⁹ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1810, σελ. 96 verso – 97 recto.

1631: δεκάτη, κανίσκι και το $\frac{1}{4}$ για πιθανές εμφυτεύσεις, πράγμα που συνοδεύεται και από αντίστοιχη μείωση στο κανίσκι.

Η **Κατερίνα Λιβαθηνού, χήρα του παπά Γιάννη Λιβαθηνού**, από τους **Γιαννάδες**, εμφανίζεται ως συνεισφορέας σε 2 κλήρους του χωριού, τους υπ' αριθμόν 77⁷⁷⁰ και 81⁷⁷¹. Στον κλήρο 77, διαθέτει αμπέλι και 12 ελιές, για τις οποίες προφανώς δεν αποδίδει τίποτε, δεδομένου ότι ο κλήρος βαρύνεται με συγκράτεια και δεκάτη για τη σοδειά. Ίδιες είναι οι αποδόσεις που βαρύνουν και τον κλήρο 81, στον οποίο η διαθέτει 14 ελιές. Από τους γιούς της, αναφέρεται μόνο ο **Αναστάσης**: δεν γνωρίζουμε πόσα είναι τα άλλα της παιδιά ούτε και τα ονόματά τους, όλη η περιουσία όμως της οικογένειας εγγράφεται στη φρατέρνα.

Η φρατέρνα των παιδιών του παπά – Γιάννη Λιβαθηνού καταγράφεται ως συνεισφορέας σε 11 κλήρους στους Γιαννάδες (είναι οι υπ' αριθμόν 24⁷⁷², 25⁷⁷³, 45⁷⁷⁴, 52⁷⁷⁵, 77⁷⁷⁶, 78⁷⁷⁷, 84⁷⁷⁸, 110⁷⁷⁹, 125⁷⁸⁰, 128⁷⁸¹ και 129⁷⁸²) και στον κλήρο 87⁷⁸³ του Μάρμαρου. Από τους κλήρους των Γιαννάδων, ο υπ' αριθμόν 84 είναι καταπατημένος και ο 125 είναι ελεύθερος. Χωρίς να συνυπολογίζουμε τους ελεύθερους κλήρους, στα όρια του χωριού η φρατέρνα διαθέτει 52 ελιές, για 42 από τις οποίες αποδίδουν στο φέουδο το $\frac{1}{4}$. Ο κλήρος 77 – όπου διαθέτουν αμπέλι και 10 ελιές, βαρύνεται με συγκράτεια και δεκάτη για τη σοδειά. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και ο κλήρος 110, που αποτελεί γειτονιά του χωριού και όπου οι αδελφοί Λιβαθηνού διαθέτουν ακίνητη περιουσία και έργα υποδομής: ένα σπίτι σκεπασμένο, ένα σπίτι ξέσκεπο, 2 κήπους, 2 πηγάδια και καλλιεργημένο έδαφος. Ο κλήρος βαρύνεται με δεκάτη και συγκράτεια.

⁷⁷⁰ Βλ. υποσημείωση 572.

⁷⁷¹ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1810, σελ. 90 recto – 90 verso.

⁷⁷² Ο. π., σελ. 70 recto – 70 verso.

⁷⁷³ Ο. π., σελ. 70 verso.

⁷⁷⁴ Ο. π., σελ. 76 recto.

⁷⁷⁵ Ο. π., σελ. 77 verso – 78 recto.

⁷⁷⁶ Βλ. υποσημείωση 572.

⁷⁷⁷ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1810, σελ. 89 recto – 89 verso.

⁷⁷⁸ Ο. π., σελ. 91 recto.

⁷⁷⁹ Ο. π., σελ. 100 verso – 101 recto.

⁷⁸⁰ Βλ. υποσημείωση 592.

⁷⁸¹ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1810, σελ. 106 recto – 106 verso.

⁷⁸² Ο. π., σελ. 106 verso – 107 recto.

⁷⁸³ Ο. π., τόμος 1806/1807, σελ. 125 recto.

Τέλος, οι κληρονόμοι (και όχι η φρατέρνα) Λιβαθηνού καταπατούν τον κλήρο υπ' αριθμόν 63⁷⁸⁴ των Γιαννάδων.

Η **Μαρία Λιβαθηνού, χήρα του ποτέ Αναστάση Κακόσκιαδου** είναι μια από τις ελάχιστες περιπτώσεις όπου η μάνα εμφανίζεται ως συνεισφορέας σε περισσότερους κλήρους από το παιδί της. Γενικά, η περιουσία αυτής της οικογένειας, χωρίς να είναι πολύ μικρή, είναι συγκεντρωμένη σε ελάχιστο αριθμό κλήρων. Συγκεκριμένα, η Μαρία Λιβαθηνού διαθέτει 9 ελιές στον κλήρο 77⁷⁸⁵ των Γιαννάδων και καλλιεργημένο χωράφι, αμπέλι και 10 ελιές, στον κλήρο 97⁷⁸⁶ του ίδιου χωριού. Για τις ελιές του κλήρου 77, προφανώς, δεν αποδίδει τίποτε στο φέουδο, δεδομένου ότι ο κλήρος βαρύνεται με συγκράτεια και δεκάτη για τη σοδειά. Ο κλήρος 97 βαρύνεται με κανίσκι και δεκάτη για κάθε προϊόν.

Ο γιός της Μαρίας Λιβαθηνού, **Δημήτρης Κακόσκιαδος του ποτέ Αναστάση**, διαθέτει, στον κλήρο 147⁷⁸⁷ των Γιαννάδων, αμπέλι, 54 ελιές, λόγγο και 1 κουαρταρόλο καλλιεργημένου εδάφους, αποδίδει δε το $\frac{1}{4}$ για τις εμφυτεύσεις.

Από τα κατάστιχα του Μάρμαρου και των Κανακάδων, προκύπτουν τα περιουσιακά στοιχεία μιας ολόκληρης οικογένειας, της χήρας μητέρας, του γιού της και της – επίσης χήρας – κόρης της. Η μητέρα και γιαγιά είναι η **Χριστίνα Καβάσιλα, χήρα του ποτέ Αθανάση Βλάχου**, που κατάγεται από το **Μάρμαρο** και διαθέτει έγγεια αγαθά στους Κανακάδες. Τα παιδιά της, **Αρσένω Βλάχου, χήρα του ποτέ Ανδρέα Παγιάτη** και **Αντώνης Βλάχος του ποτέ Αθανάση**, διαθέτουν περιουσία στο Μάρμαρο.

Η περιουσία της Χριστίνας Καβάσιλα στους Κανακάδες είναι εξαιρετικά μικρή: διαθέτει 1 ελιά στον κλήρο 77⁷⁸⁸, για την οποία αποδίδει στο φέουδο το $\frac{1}{4}$, 1 ελιά στον κλήρο 87, για την οποία δεν αποδίδει τίποτε⁷⁸⁹ και τμήμα λογγώδους εδάφους στον κλήρο 105⁷⁹⁰, που έχει συνολική έκταση 25 μίζούρες και βαρύνεται με το $\frac{1}{4}$ για τις ελιές και τα αμπέλια. Η κόρη της, Αρσένω Βλάχου, εμφανίζεται ως

⁷⁸⁴ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1810, σελ. 82 verso.

⁷⁸⁵ Βλ. υποσημείωση 572.

⁷⁸⁶ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1810, σελ. 95 recto – 95 verso.

⁷⁸⁷ Ο. π., σελ. 113 recto – 113 verso.

⁷⁸⁸ Ο. π., τόμος 1806/1807, σελ. 159 verso – 160 recto.

⁷⁸⁹ Ο κλήρος βαρύνεται με δεκάτη και κανίσκι.

⁷⁹⁰ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 168 recto.

συνεισφορέας σε 4 κλήρους του Μάρμαρου, τους υπ' αριθμόν 14⁷⁹¹, 61⁷⁹², 67⁷⁹³ και 86⁷⁹⁴. Στους κλήρους αυτούς, διαθέτει ένα σύνολο 20 ελαιοδέντρων, για τις οποίες αποδίδει το ¼. Για τις 7 από αυτές, που βρίσκονται στον κλήρο 67⁷⁹⁵, τελεί προς την εκκλησία της Αγίας Μαρίνας. Επίσης, διαθέτει τμήμα λογγώδους εδάφους στον κλήρο 14 που έχει συνολική έκταση 42 μίζούρες και βαρύνεται με το ¼ για τις εμφυτεύσεις, δεκάτη και εδαφονόμιο και αμπέλι (κλήρος, υπ' αριθμόν 86) για το οποίο αποδίδει δεκάτη.

Ο Αντώνης Βλάχος του ποτέ Αθανάση έχει, στο ίδιο χωριό, μικρότερη περιουσία από την αδελφή του: συμμετέχει στη νομή 2 μόλις κλήρων (των υπ' αριθμόν 15⁷⁹⁶ και 67⁷⁹⁷).

Στο κατάστιχο του Μάρμαρου, καταγράφεται και ένας **Τζώρτζης Παγιάτης του ποτέ Ανδρέα**, ο οποίος, σε αρκετές περιπτώσεις μαζί με τη φρατέρνα του, διαθέτει μεγάλη κτηματική περιουσία. Η αρχική μου σκέψη ήταν ότι πρόκειται για τον ενήλικο γιό της Αρσένως Βλάχου: μια προσεκτικότερη μελέτη όμως των εισαγωγικών στοιχείων που προηγούνται του κυρίως σώματος της Αναγραφής, αποκάλυψε ότι ο Τζώρτζης Βλάχος ανήκει στους «γέροντες» του χωριού, παίζει μάλιστα σημαντικό ρόλο στη διαδικασία συγκρότησής της⁷⁹⁸. Προφανώς λοιπόν δεν είναι ο γιός, αλλά ο πεθερός της Αρσένως Βλάχου.

Άλλο ένα οικογενειακό σχήμα, προκύπτει από τη μελέτη των περιουσιακών στοιχείων της **Θεοδωρέας, χήρας του ποτέ Γιάννη Δόικα, από το Μάρμαρο**, η οποία διαθέτει 16 ελιές, μοιρασμένες στους κλήρους 78⁷⁹⁹ (3) και 79⁸⁰⁰ (13) των Κανακάδων και για τις οποίες αποδίδει το ¼.

Ο γιός της Θεοδωρέας, **Δημήτρης Δόικας του ποτέ Γιάννη**, διαθέτει κτηματική περιουσία στους Λιαπάδες και στο Μάρμαρο. Στους Λιαπάδες, διαθέτει «γυναικείω ονόματι» 19 ελιές μαζί με τμήμα του εδάφους στον κλήρο 34⁸⁰¹, ο

⁷⁹¹ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 107 recto – 107 verso.

⁷⁹² Ο. π., σελ. 119 recto – 119 verso.

⁷⁹³ Ο. π., σελ. 120 verso.

⁷⁹⁴ Ο. π., σελ. 124 verso – 125 recto.

⁷⁹⁵ Ο. π., σελ. 142 verso – 143 recto.

⁷⁹⁶ Ο. π., σελ. 107 verso.

⁷⁹⁷ Βλ. υποσημείωση 793.

⁷⁹⁸ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 99 recto.

⁷⁹⁹ Ο. π., σελ. 160 recto.

⁸⁰⁰ Ο. π., σελ. 160 recto – 160 verso.

⁸⁰¹ Ο. π., σελ. 12 recto.

οποίος περιλαμβάνει καλλιεργημένο και ακαλλιέργητο τμήμα και συνολική έκταση 25 μίζούρες. Αποδίδει μόνο το $\frac{1}{4}$ για τις ελιές.

Στο Μάρμαρο, εμφανίζεται ως συνεισφοράς σε 12 κλήρους, τους υπ' αριθμόν 13⁸⁰², 18⁸⁰³, 21⁸⁰⁴, 31⁸⁰⁵, 34⁸⁰⁶, 40⁸⁰⁷, 42⁸⁰⁸, 44⁸⁰⁹, 48⁸¹⁰, 61⁸¹¹, 67⁸¹² και 101⁸¹³. Στον κλήρο 13, ο οποίος έχει συνολική έκταση 80 μίζούρες., νέμεται αγαθά κατά 2 διαφορετικούς τρόπους: ως απευθείας πάροικος του φέουδου, διαθέτει τμήμα του εδάφους (δεν διευκρινίζεται αν πρόκειται για έδαφος καλλιεργημένο ή ακαλλιέργητο), καθώς και 17 ελιές, για τις οποίες αποδίδει το $\frac{1}{4}$. Ως κολλόνος της εκκλησίας της Αγίας Μαρίνας, στον ίδιο κλήρο⁸¹⁴, διαθέτει αμπέλι, 8 ελιές και λογγώδη έκταση 2,5 μίζούρες. Τα αγαθά αυτά θεωρούνται καταπατημένα, ως προς την εκκλησία, διότι ο καλλιεργητής αποδίδει το $\frac{1}{4}$, αλλά στο φέουδο. Ως κολλόνος της Αγίας Μαρίνας, ο Δημήτρης Δόϊκας καταγράφεται επίσης στους κλήρους 34⁸¹⁵ (όπου διαθέτει 1 ελιά και για την οποία αποδίδει στην εκκλησία το $\frac{1}{4}$) και 67⁸¹⁶, (όπου διαθέτει καλλιεργημένο έδαφος· ο κλήρος βαρύνεται με την απόδοση του $\frac{1}{4}$ για κάθε προϊόν, απόδοση εξαιρετικά ασυνήθιστη). Οι κλήροι 21 και 44 είναι ελεύθεροι (άρα, ο χωρομέτρης δεν επιμερίζει τα αγαθά), ενώ ο υπ' αριθμόν 31 (όπου διαθέτει έδαφος και 10 ελιές) είναι καταπατημένος. Ως προς τους λοιπούς κλήρους, ο Δόϊκας διαθέτει: λογγώδη έκταση, αμπέλι και 79 ελιές, στον κλήρο 18, ο οποίος βαρύνεται με δεκάτη για κάθε προϊόν· έδαφος στον κλήρο 40, ο οποίος βαρύνεται με το $\frac{1}{4}$ για τις ελιές· σπίτι και χωράφι στον κλήρο 42, ο οποίος βαρύνεται με χρηματικό σολιάτικο 10 άσπρα το χρόνο· 2 ελιές στον κλήρο 48, ο οποίος βαρύνεται με δεκάτη για κάθε προϊόν· 1 ελιά στον κλήρο 61, για την οποία αποδίδει το $\frac{1}{4}$.

⁸⁰² Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 106 recto – 107 recto.

⁸⁰³ Ο. π., σελ. 108 ecto – 108 verso.

⁸⁰⁴ Ο. π., σελ. 108 verso – 109 recto.

⁸⁰⁵ Ο. π., σελ. 111 verso.

⁸⁰⁶ Ο. π., σελ. 112 recto.

⁸⁰⁷ Ο. π., σελ. 113 recto – 113 recto.

⁸⁰⁸ Ο. π., σελ. 114 recto.

⁸⁰⁹ Ο. π., σελ. 114 verso.

⁸¹⁰ Ο. π., σελ. 115 verso.

⁸¹¹ Βλ. υποσημείωση 792.

⁸¹² Βλ. υποσημείωση 793.

⁸¹³ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 128 recto.

⁸¹⁴ Ο. π., σελ. 134 verso – 135 recto.

⁸¹⁵ Ο. π., σελ. 139 recto.

⁸¹⁶ Βλ. υποσημείωση 628.

τέλος, καλλιεργημένο έδαφος στον κλήρο 101, ο οποίος έχει συνολική έκταση 28 μίζούρες και βαρύνεται με δεκάτη για κάθε προϊόν και εδαφονόμιο.

Στο κατάστιχο, αναφέρεται το όνομα και του **Γιάννη Δόϊκα, γιού του Δημήτρη**. Είναι ένας από τους ελάχιστους, στο σύνολο των χωριών, συνεισφορείς, που ο πατέρας τους βρίσκεται εν ζωή. Το σύνολο της περιουσίας του προέρχεται από προίκα: συμμετέχει στη νομή του κλήρου 22⁸¹⁷ των Λιαπάδων, όπου διαθέτει έδαφος (δεν διευκρινίζεται αν είναι καλλιεργημένο ή ακαλλιέργητο και 19 ελιές, αγαθά για τα οποία αποδίδει δεκάτη· επίσης, διαθέτει 2 ελιές στον κλήρο 115⁸¹⁸ των Κανακάδων, για τις οποίες προφανώς δεν αποδίδει τίποτε, δεδομένου ότι ο κλήρος βαρύνεται με σολιάτικο σε στάρι.

Πάντως, η περιουσία της οικογένειας Δόϊκα απλώνεται σε 3 χωριά: δεν είναι σαφές για ποιο λόγο η περιουσία της Θεοδωρέλας (που εμφανίζεται να κατάγεται από το Μάρμαρο) βρίσκεται στους Κανακάδες. Για το γιό και τον εγγονό της, πάντως, προφανώς και οι 2 έχουν πάρει γυναίκες από τους Λιαπάδες, όπου και βρίσκεται τμήμα των περιουσιακών στοιχείων τους.

Τέλος, μια ενδιαφέρουσα περίπτωση γυναικείας περιουσίας, είναι ο κλήρος υπ' αριθμόν 5⁸¹⁹ του Σκριπερού: πρόκειται για μια έκταση 6 μίζούρες, που περιλαμβάνει αμπέλι, ακαλλιέργητο έδαφος και 112 ελιές, βαρύνεται δε με κανίσκι. Ανάμεσα στους συνεισφορείς του κλήρου, καταγράφεται ο **Αναστάσης Λούβρος μαζί με τις αδελφές** του. Το ενδιαφέρον εδώ έγκειται στο γεγονός ότι ο κλήρος είναι κληρονομιά από τη μητέρα τους **Κατερίνα Αργυροκαστρίτη**.

Αυτές είναι ορισμένες ενδεικτικές περιπτώσεις γυναικών από τα χωριά ή την πόλη που εμφανίζονται να έχουν ατομική περιουσία. Στη συντριπτική τους πλειοψηφία, οι περιουσίες αυτές είναι μικρές, πολύ μικρότερες από των παιδιών τους, και σε τελείως διαφορετικούς κλήρους. Από το κατάστιχο, δεν προκύπτει αν οι κλήροι αυτοί είναι προικώα κτήματα, ή αν αποτελούν κληρονομιά από τον «ποτέ» σύζυγό τους. Πάντως, οικονομικά, φαίνεται η μάνα να αποσπάται από τα παιδιά της μετά το θάνατο του συζύγου της. Το αν το νοικοκυριό σπάει και από την άποψη της συγκατοίκησης είναι ένα ζήτημα που θα μας απασχολήσει σε επόμενο κεφάλαιο.

⁸¹⁷ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 9 recto – 9 verso.

⁸¹⁸ Ο. π., σελ. 171 verso – 172 recto.

⁸¹⁹ Ο. π., σελ. 67 recto – 67 verso.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε.

Το φέουδο και τα άλλα φέουδα

Το ίδιο το φέουδο Μαρτσέλλο διαθέτει ελεύθερα εδάφη μέσα στα όριά του, εδάφη δηλαδή για τα οποία ο βαρόνος δεν τελεί προς το βενετικό δημόσιο. Η συντριπτική πλειοψηφία των εδαφών αυτών βρίσκεται στους Λιαπάδες και είναι εδάφη ακαλλιέργητα, προφανώς δε και αδιάθετα. Συγκεκριμένα, στο κατάστιχο των Λιαπάδων, αναφέρονται δέκα κλήροι που βρίσκονται στην απόλυτη ιδιοκτησία του φέουδου, οι υπ' αριθμόν 37⁸²⁰, 41⁸²¹, 44⁸²², 194⁸²³, 200⁸²⁴, 233⁸²⁵, 234⁸²⁶, 247⁸²⁷, 248⁸²⁸ και 264⁸²⁹. Τα εδάφη αυτά έχουν συνολική έκταση 159 μίζούρες και είναι, σχεδόν στο σύνολό τους, δασώδη, βραχώδη και ακαλλιέργητα, εκτός από τον κλήρο 233, που είναι καλλιεργήσιμος, αλλά και αυτός παραμένει ακαλλιέργητος. Ο κλήρος υπ' αριθμόν 247 χαρακτηρίζεται ως «άχρηστος», ενώ μέσα από τον αριθμό 234 περνά ο δημόσιος δρόμος και ένα δρομάκι. Τέλος, ο υπ' αριθμόν 248 είναι μία μικρή χερσόνησος που ονομάζεται Λιμνί, βρέχεται από το Ιόνιο από όλες τις πλευρές και μόνο ανατολικά συνδέεται με την Κέρκυρα με μια αμμώδη γλώσσα στεριάς, μια παραλία («sriaggia»). Σύμφωνα με την Αναγραφή, αυτή η γλώσσα στεριάς, σκεπάζεται επίσης πολύ συχνά από τη θάλασσα.

Στους Λάκωνες, το φέουδο Μαρτσέλλο έχει στην πλήρη κυριότητά του 3,5 (!) ελιές. Η μία βρίσκεται στον κλήρο υπ' αριθμόν 11⁸³⁰, η δεύτερη στον κλήρο υπ' αριθμόν 13⁸³¹, μία τρίτη στο χωράφι του Παναγιώτη Στραβοράβδη του ποτέ Νικολού και, τέλος, η μισή βρίσκεται στο χωράφι του Γιάννη Κόλα του ποτέ Νικολού.

⁸²⁰ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 12 verso.

⁸²¹ Ο. π., σελ. 13 recto.

⁸²² Ο. π., σελ. 13 verso.

⁸²³ Ο. π., σελ. 48 recto – 49 recto. Στον κλήρο αυτό, με συνολική έκταση 34 μίζούρες, το φέουδο έχει στην πλήρη κατοχή του έκταση 2 μίζούρες.

⁸²⁴ Ο. π., σελ. 50 recto.

⁸²⁵ Ο. π., σελ. 56 recto – 56 verso.

⁸²⁶ Ο. π., σελ. 56 verso.

⁸²⁷ Ο. π., σελ. 59 recto.

⁸²⁸ Ο. π.

⁸²⁹ Ο. π., σελ 63 verso.

⁸³⁰ Ο. π., σελ. 91 recto – 91 verso.

⁸³¹ Ο. π., σελ. 91 verso.

Στους Κανακάδες, ο κλήρος 120⁸³² είναι το αρχοντικό της βαρωνείας: το ενδιαίτημα, η αυλή, η σιταποθήκη για τα γεννήματα, η κουζίνα, ο στάβλος, μία μεγάλη οχύρωση που χαρακτηρίζεται «πύργος» και ένα πηγάδι. Εδώ γίνεται η παράδοση της σοδειάς του σταριού, το κρασί ή το λάδι, όποτε ορίζει ο κύκλος της παραγωγής για κάθε προϊόν ξεχωριστά.

Το φέουδο **Μπραγκαντίν ή Μάρμορα** έχει την πλήρη κυριότητα του κλήρου υπ' αριθμόν 54⁸³³ των Λιαπάδων: πρόκειται για μια έκταση 10 μισούρες, που περιλαμβάνει αμπέλι, καλλιεργημένο έδαφος και ελιές. Ο κλήρος ανήκε πλήρως στο φέουδο Μπραγκαντίν- Μάρμορα ήδη από την εποχή της Αναγραφής του 1631.

Το ίδιο φέουδο έχει, επίσης από το 1631, την πλήρη κυριότητα του κλήρου υπ' αριθμόν 9⁸³⁴ των Γαρδελάδων, που έχει έκταση 42 μισούρες και περιλαμβάνει καλλιεργημένο και ακαλλιέργητο έδαφος, αμπέλι, ελιές και μία καλύβα.

Το φέουδο **Τζιράρντι ή Ντουόντο** έχει στην πλήρη κυριότητά του 4 κλήρους στην περιοχή των Λιαπάδων, ήδη από την εποχή της Αναγραφής του 1631. Ο κλήρος 149⁸³⁵ έχει έκταση 16 μισούρες, είναι αμπελωμένος στο μεγαλύτερο μέρος του και περιλαμβάνει ένα δασώδες τμήμα, ελιές και ένα ανοιχτό σπίτι. Μέχρι το 1631 ανήκε στον Αντώνη Ρέντη.

Ο κλήρος 170⁸³⁶, ο οποίος, μέχρι το 1631, ανήκε στον Κυριάκη Μποζίκη, είναι μια ακαλλιέργητη και ελαιόφυτη έκταση 8 μισούρες.

Ο κλήρος 204⁸³⁷ επίσης ανήκε στον Κυριάκη Μποζίκη, μέχρι το 1631. Έχει έκταση 8 μισούρες, περιλαμβάνει έδαφος με δασική βλάστηση, ακαλλιέργητο και αμπελωμένο τμήμα, καθώς και ελιές.

Τέλος, ο κλήρος 218⁸³⁸, μέχρι το 1631 ανήκε στους παπά Θεόδωρο Μάζη και Γιάννη Κουρτελέση. Το 1786 έχει έκταση 8 μισούρες και περιλαμβάνει αμπέλι, ακαλλιέργητο τμήμα, ελιές και κυπαρίσσια. Ο κλήρος 219⁸³⁹ των Λιαπάδων παρουσιάζει μία ιδιορρυθμία: τέσσερις από τους καλλιεργητές του ισχυρίζονται ότι, για τα δικά τους αγαθά που συμπεριλαμβάνονται σε αυτόν τελούν όχι στο φέουδο

⁸³² Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχαίον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 174 verso – 175 verso.

⁸³³ Ο. π., σελ. 16 recto – 16 verso.

⁸³⁴ Ο. π., σελ. 73 verso – 74 recto.

⁸³⁵ Ο. π., σελ. 37 verso – 38 recto.

⁸³⁶ Ο. π., σελ. 43 verso.

⁸³⁷ Ο. π., σελ. 50 verso.

⁸³⁸ Ο. π., σελ. 53 verso.

⁸³⁹ Ο. π., σελ. 53 verso – 54 recto.

Μαρτσέλλο, αλλά στο φέουδο **Βετούρι**. Πρόκειται για μια έκταση 27 μισούρες που περιλαμβάνει καλλιεργήσιμο και ακαλλιέργητο έδαφος, αμπέλι και ελιές.

Τέλος, το φέουδο **Μπάφο ή Ντεμαρτίν** έχει την πλήρη κυριότητα του κλήρου υπ' αριθμόν 4⁸⁴⁰ του Σκριπερού. Πρόκειται για μια τεράστια έκταση (100 μισούρες) που περιλαμβάνει καλλιεργημένο και ακαλλιέργητο έδαφος, αμπέλι, ελιές, κυπαρίσσια, 2 σπίτια, αλλά και μία λίμνη, μία «τρύπα όπου χωνεύουν τα νερά», σύμφωνα με τη διατύπωση της ίδιας της Αναγραφής. Η συγκεκριμένη έκταση ανήκε στο φέουδο Μπάφο – Ντεμαρτίν από το 1692, σύμφωνα με τη δική του Αναγραφή.

-

---

⁸⁴⁰ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγγωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 50 verso.

ΜΕΡΟΣ Δ΄

Ο Γιάννης Μάζης και η οικογένεια Αγάθου. Ένα μικρό οικογενειακό και κοινωνικό δράμα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

Επίδες χωρικών, εμπρησμοί και μια δίκη

Εισαγωγή

Το έχω αναφέρει ήδη πολλές φορές: η αναγραφή είναι ένα κατάστιχο, ένα λογιστικό κείμενο, το οποίο μπορεί να δώσει μια εικόνα για τις σχέσεις παραγωγής, για τις καλλιέργειες, για τον αριθμό των κλήρων, ακόμα και ορισμένα στατιστικά στοιχεία για τον πληθυσμό της περιοχής. Δίνει επίσης και μια καλή εικόνα του τοπίου, φυσικού και ανθρωπογενούς, των καλλιεργειών, αλλά και μια εικόνα του οικουμένου χώρου, των χωριών. Οπωσδήποτε όμως, δεν μπορεί να συγκροτήσει μια κοινωνική τοπιογραφία: δεν μπαίνει στα σπίτια των ανθρώπων (αν και, κάποτε, τα περιγράφει), δεν καταγράφει τις καθημερινές τους συνήθειες, τους ρυθμούς και τον τρόπο της ζωής τους, τη συνείδηση και τις αντιλήψεις τους – αν και, ορισμένα από αυτά, τα υπαινίσσεται. Διότι, για παράδειγμα, τί άλλο σημαίνει η επιμονή της διοίκησης σε σχέση με την καταγραφή των καταπατήσεων, παρά το ό,τι είχε να αντιμετωπίσει τη γενίκευση ενός τέτοιου φαινομένου;

Ορισμένα παραπάνω στοιχεία μπορούμε να αντλήσουμε και από τα νοταριακά έγγραφα, αυτά με τα οποία ρυθμίζονται οι εκκρεμότητες των χωρικών απέναντι στο φέουδο. Ωστόσο, και πάλι δεν επαρκούν για να αποκαταστήσουν την όψη ενός κερκυραϊκού χωριού στο τέλος του 18^{ου} αιώνα και της Βενετοκρατίας. Εδώ χρειάζεται ένα άλλο «παράθυρο» στο παρελθόν. Και αυτό το παράθυρο θαρρώ πως βρέθηκε σε μια δικογραφία πολύ σχετική με το χώρο, το χρόνο και τι ίδιο το γεγονός της Αναγραφής. Πρόκειται για την περίπτωση του εμπρησμού των περιουσιακών στοιχείων του επιστάτη του φέουδου, Γιάννη Μάζη, που αποδόθηκαν από τον ίδιο σε μια ομάδα συγχωριανών του, επειδή, όπως ο ίδιος ισχυρίζεται, δίνει τα φώτα του στους μηχανικούς του δημοσίου και καταγγέλλει τις καταπατήσεις και τους σφετερισμούς στα αγαθά του φέουδου. Η υπόθεση φαίνεται να παίρνει στοιχεία γενικευμένης αντιπαράθεσης ανάμεσα στους κατοίκους του χωριού των Λιαπάδων

και μας δίνει πάμπολλα στοιχεία για την καθημερινή ζωή – αλλά και μια απροσδόκητη εικόνα για τη συγκρότηση του αγροτικού νοικοκυριού και τη θέση της γυναίκας, στο μικρόκοσμο της κερκυραϊκής υπαίθρου.¹

Για το χαρακτήρα, τις απόψεις και τον τρόπο ζωής των χωρικών της Κέρκυρας, έχουμε στα χέρια μας επίσης τις απόψεις της διοίκησης. Η παγιωμένη αντίληψη των βενετών αξιωματούχων στα Ιόνια νησιά είναι ότι οι κερκυραίοι χωρικοί είναι τεμπέληδες και απείθαρχοι. Είδαμε, στο Μέρος Α', ότι ο Προβλεπτής Φόσκαρι (Foscari) ενημερώνει το Δόγη για το πόσο δύσκολο είναι το έργο της Αναγραφής, δεδομένης της πολύχρονης απουσίας των κυρίων του φέουδου, αλλά και του δύσκολου χαρακτήρα των χωρικών. Επίσης, στο Μέρος Β', έχουμε ξανασυναντήσει τον Έκτακτο Προβλεπτή Έριτσο (Erizzo) να αναφέρεται στην οκνηρία των χωρικών, χαρακτηρίζοντάς τους «εχθρούς του μόχθου» («nemico della fatica»).

Η υπόθεση του εμπρησμού των περιουσιακών στοιχείων του Γιάννη Μάζη, του επιστάτη του φέουδου, κατά τη διαδικασία συγκρότησης της Αναγραφής αποτελεί επιβεβαίωση των φόβων και των απόψεων της διοίκησης. Ας δούμε αναλυτικά τα γεγονότα, έτσι όπως προκύπτουν από τις καταθέσεις του ίδιου του Μάζη, των μαρτύρων κατηγορίας, αλλά και τη μαρτυρία του βαρώνου- φεουδάρχη, σε σχέση με το συγκεκριμένο επεισόδιο.

Τα γεγονότα

Γνωρίζουμε ήδη από τα προηγούμενα κεφάλαια ότι το χωριό Λιαπάδες είναι ένα μεγάλο και πλούσιο χωριό, ότι καταγράφονται στο κατάστιχό του περισσότεροι κλήροι από οποιοδήποτε άλλο από τα εννέα χωριά που αποτελούν αντικείμενο έρευνας της παρούσας εργασίας, αλλά και ότι η διαδικασία συγκρότησης της Αναγραφής ξεκινά ακριβώς από τους Λιαπάδες.

Βρισκόμαστε στο καλοκαίρι του 1786. Ο Γιάννης Μάζης, πλουσιοχωρικός των Λιαπάδων,² παλαιός εκατόνταρχος (capo di cento) της πολιτοφυλακής (cernidi), επιστάτης του φέουδου και «πρακτικός» των Λιαπάδων, είναι, μεταξύ άλλων, επιφορτισμένος με τη συνοδεία και φιλοξενία του αρχιμηχανικού Γκανάσα και του συμβολαιογράφου Ανδρώνη που καταρτίζουν την Αναγραφή. Οι «πρακτικοί» των

¹ Εκτεταμένο μέρος της δικογραφίας έχει διασωθεί και φυλάσσεται στο Archivio di Stato di Venezia, Consiglio dei dieci, serie: Processi e carte criminali, sottoserie: Isole del Levante, busta no 14.

² Αναλυτική περιγραφή των υπαρχόντων του έχει γίνει στο Μέρος Γ'.

χωριών, όπως ήδη γνωρίζουμε, ήξεραν τα σύνορα και τους συνεισφορείς των κλήρων και με τη δική τους βοήθεια καταρτιζόταν το κατάστιχο. Επίσης, οι ίδιοι αυτοί γνώριζαν και τις επιλεγόμενες «καταπατήσεις» ή «σφετερισμούς» για τους οποίους έχει επίσης γίνει αναφορά σε προηγούμενα κεφάλαια και κατέδιδαν τους σφετεριστές.

Αξίζει, θαρρώ, τον κόπο να θυμηθούμε τη μεγαλοπρεπή – και κάπως εκφοβιστική – διαδικασία με την οποία κηρυσσόταν η έναρξη της Αναγραφής. Στο Μέρος Α', αναφέραμε ήδη ότι το γεγονός γινόταν γνωστό στην πόλη με τους ήχους της σάλπιγγας και στα χωριά με τους ήχους της καμπάνας. Ας φανταστούμε τη σκηνή: σε κάθε περιοχή όπου υπήρχαν κτήματα του φέουδου, περιόδευε αυτοπροσώπως ο Πρωτοπαπάς, ο ανώτατος εκκλησιαστικός άρχοντας της ορθόδοξης εκκλησίας στην Κέρκυρα, συνοδευόμενος από άλλους τέσσερις παπάδες, δυο «γέροντες» («vecchiardi»)³ και δυο «πρακτικούς» (δυο γνώστες των ορίων, της έκτασης και της ιδιοκτησίας των κλήρων). Μαζί και ο αρχιμηχανικός, μαζί και ο συμβολαιογράφος, καθώς και – μάλλον – ένας εκπρόσωπος των στρατιωτικών αρχών. Οι ιερείς απειλούσαν με αφορισμό όποιον δεν συμμορφωνόταν και δεν υποδείκνυε τις καταπατήσεις. Τη διαδικασία περιγράφει αναλυτικά ο ίδιος ο Γκαμπριέλ Μαρτσέλλο, στο υπόμνημα που καταθέτει στις αρχές και με το οποίο ξεκινά η δικογραφία. Παραθέτω εδώ την ελληνική απόδοση του πρώτου μέρους της επιστολής. Το ιταλικό πρωτότυπο βρίσκεται στο **Παράρτημα 1**, με την ένδειξη **Έγγραφο 4**:

«Εκλαμπρότατες και εξοχότατες Κεφαλές του Εξοχότατου Συμβούλιου των Δέκα.

³ Η κερκυραϊκή ύπαιθρος ήταν χωρισμένη σε 4 βαϊλίκια (balie), τα βαϊλίκια σε 8 σημαίες (bandiere) και οι σημαίες σε χωριά. Στο σύνολο της κερκυραϊκής υπαίθρου, καταγράφονται 94 χωριά. Οι «γέροντες» όπως και οι «αστυνόμοι» (contestabili) ήταν διοικητικοί υπάλληλοι. Γράφει ο Ερμάννος Λούντζης: «*Εν εκάστω των διαμερισμάτων τούτων και αναλόγως με τον πληθυσμόν αυτού, εις ή δύο διωρίζοντο προεστώτες (vecchiardi) και εις ή δύο κλητήρες (contestabili), αστυνομικοί υπάλληλοι μάλλον παρά δημοτικοί λειτουργοί, διότι εξεπλήρουν αστυνομικά καθήκοντα, ειδοποιούντες την αρμοδίαν αρχήν περί των συμβαινουσών εν τη εξοχή αταξιών, και παρ' αυτής λαμβάνοντες τας διαταγάς ας ώφειλον ή να κηρύξωσιν ή να εκτελέσωσιν.*

Εν μεν τη Κερκύρα, οι περί ων ο λόγος υπάλληλοι ώφειλον να εκλέγονται υπό των κατοίκων των χωριών· οσάκις τούτο δεν εγένετο αλλά διωρίζοντο κατ' ευθείαν υπό των ενετικών αρχών, προήρχετο εκ σφετερισμού εξουσίας, περί ής οι Κερκυραίοι κατά το 1622 παρεπονέθησαν καθό παραβιαζομένων των αρχαίων αυτών προνομίων». (Περί της πολιτικής καταστάσεως της Επτανήσου υπό των Ενετών, υπό Ερμάννου Λούντζη. Εν Αθήναις, τύποις Χ. Νικολαΐδου Φιλαδέλφειος, παρά τη Πύλη της Αγοράς αριθ. 420, 1856).

Εγώ, ο βαθιά αφοσιωμένος ικέτης Γκαμπριέλ Μαρτσέλλο, ταπεινότατος υπηρέτης των εξοχοτήτων σας, περιβεβλημένος από την επί των φέουδων αρχή στις 27 Φεβρουαρίου του 1781 τη βαρωνεία Βιάρρα, τώρα Μαρτσέλλα, στο νησί της Κέρκυρας, εξ αιτίας του θανάτου του ποτέ Αντζελο, του αδελφού μου, και εξ αιτίας της υπακοής μου στους φεουδαρχικούς νόμους που ορίζουν, κάθε τριάντα χρόνια οι βαρόνο φεουδάρχες στα νησιά του Λεβάντε, να πρέπει να ανανεώνουν την Αναγραφή ή Κατάστιχο των αγαθών του φέουδου, ώστε το μάκρος του χρόνου να μην αφήσει να χαθούν τα αγαθά που καταπατήθηκαν από ξένους⁴ και τώρα πια έχουν απογυμνωθεί από την κολλονία, (σσ. δηλαδή, οι καλλιεργητές τους δεν αποδίδουν τα οφειλόμενα στο φεοδάρχη) προς ζημία των νόμιμων κληρονόμων και της του ίδιου του ανώτατου άρχοντα στον οποίο ανήκουν σε περίπτωση μεταβίβασης, έδωσα την εντολή να ξεκινήσει αυτή η τόσο σημαντική επιχείρηση, χωρίς να δώσω σημασία ούτε στο μόχθο που απαιτεί η εργασία ούτε στα απαραίτητα βαρύτατα έξοδα για την εκπόνησή της και πρωτίστως ώστε να εκτελεστεί ακριβώς σύμφωνα προς τις διατάξεις των καθορισμένων φεουδαρχικών νόμων που έχουν μεγάλη βαρύτητα για όποιον επιχειρεί να τη διεκπεραιώσει ακολουθώντας με ακρίβεια τους κανόνες της υπέρτατης Αρχής που τη διατάσσει. Η Αρχή επιθυμεί να γίνει (σσ. η Αναγραφή) από ένα μηχανικό του δημοσίου, από το φεουδαρχικό συμβολαιογράφο του νησιού, να είναι παρών ο πληρεξούσιος του φεουδάρχη και αυτοί να συνοδεύονται από δυο «γέροντες» και δυο «πρακτικούς» από κάθε χωριό· αυτοί οι ντόπιοι θα γνωρίζουν τα αγαθά πάνω στα οποία το φέουδο έχει αρχαία δικαιώματα και, αν έχουν καταπατηθεί, (θα γνωρίζουν) πώς θα ανακτηθούν από οποιονδήποτε τα κατέχει· πρώτα όμως πρέπει να καθοριστεί η ημέρα και ο τόπος απ' όπου θα ξεκινήσει η Αναγραφή και αυτό θα γίνει εις επήκοον όλων· και θα πρέπει να εκδοθεί από τον Πρωτοπαπά, συνοδευόμενο από άλλους τέσσερις παπάδες και να γνωστοποιηθεί από χωριό σε χωριό ένας επίσημος αφορισμός ενάντια σε όποιον ή έχει καταπατήσει αγαθά ή δεν υποδεικνύει (τις καταπατήσεις) ή δεν καταθέτει στη δικαιοσύνη οποιοδήποτε σφετερισμό που να αφορά περιουσία του φέουδου και αυτό κάτω από τις αυστηρότατες ποινές που απορρέουν από αυτούς τους αφορισμούς· όλα αυτά τα πρόσωπα, καθώς και κάθε άλλο έξοδο, θα πληρωθούν από το βαρόνο φεουδάρχη.

Σύμφωνα με αυτούς τους κανόνες, παρακάλεσα να μου διατεθεί ο μηχανικός του

⁴⁴ Προφανώς, ο Μαρτσέλλο εννοεί την περίπτωση που θα εκλείψει η κληρονομική γραμμή, οπότε το φέουδο επανέρχεται στο βενετικό δημόσιο, αφού η πόλη λειτουργεί ως συλλογικός ηγεμόνας.

δημοσίου Καπιτάνο Αλεσσάντρο Γκανάσα, ο οποίος πράγματι μου διατέθηκε ευχαρίστως για την εκτέλεση αυτού του έργου και, έπειτα, καθώς αυτές οι επιχειρήσεις δεν μένουν ποτέ χωρίς να συναντήσουν, από την πλευρά των καταπατητών, που, ως επί το πλείστον, είναι πρόσωπα ισχυρά, απειλές και θρασείες πράξεις για να εξαναγκάσουν τους εκτελεστές του έργου να το εγκαταλείψουν, προσέτρεξα σ' αυτό το εξοχώτατο δικαστήριο για να ζητήσω την απαραίτητη υποστήριξη (...). Μετά από δυο χρόνια σχεδόν ήσυχης εργασίας, καθώς η επίθεση στην ξένη περιουσία κάνει να παραβαίνουν το καθήκον τους ιδιαίτερα εκείνοι που είναι συνηθισμένοι να διατηρούν στην κατοχή του αγαθά, είτε με τη δύναμη του χρήματος, είτε με το φόβο που προκαλεί το θράσος τους, σε αυτές τις απομακρυσμένες χώρες που υφίστανται αυτές τις ατυχίες επειδή βρίσκονται μακριά από το Πριγκιπάτο, έτσι, παρά όλες αυτές τις πρόνοιες που ανέφερα, αυτοί που ασχολούνται με το συγκεκριμένο έργο στο χωριό Λιαπάδες, υπέστησαν τις παρακάτω καταστροφικότερες, γεμάτες μίσος και επικινδυνότερες ενέργειες και βιαιοπραγίες (...).⁵

Τις «επικινδυνότερες πράξεις και βιαιοπραγίες», θα τις δούμε αναλυτικότερα παρακάτω. Εδώ, επισημαίνω απλώς ότι επιστρατεύεται λοιπόν ένας ολόκληρος μηχανισμός αποτελούμενος από τους φορείς κάθε υπαρκτής εξουσίας, ώστε να διασφαλιστεί η ιδιοκτησία του φεουδάρχη, αλλά και – πάνω από αυτόν – τα δικαιώματα της πόλης της Βενετίας πάνω στα φεουδαρχικά αγαθά: μην ξεχνάμε ότι η πόλη λειτουργεί σαν συλλογικός ηγεμόνας, εισπράττει φόρους από τα φέουδα και σε αυτήν επιστρέφουν στην περίπτωση που εκλείψει η φεουδαρχική κληρονομική γραμμή. Σε αυτό το μηχανισμό συμμετέχουν τόσο οι εκπρόσωποι της βενετικής διοίκησης όσο και οι φορείς του υψηλότερου δυνατού κύρους μέσα στον ελληνορθόδοξο πληθυσμό: οι εκπρόσωποι της ορθόδοξης εκκλησίας.

Η κατάρτιση της συγκεκριμένης Αναγραφής ξεκίνησε από τους Λιαπάδες, ημέρα Κυριακή, στις 7 Μαΐου του 1784. Ο βαρώνος Γκαμπριέλ Μαρτσέλλο αναφέρεται σε δυο χρόνια σχεδόν ήσυχης δουλειάς («*dopo due e più anni di quasi quieto lavoro*»)⁶. Όλα λοιπόν κυλούν ομαλά, μέχρι το καλοκαίρι του 1786. Αυτό όμως ήταν ένα ταραγμένο καλοκαίρι:

⁵ A.S.Ven., Consiglio dei dieci, serie: Processi e carte criminali, sottoserie: Isole del Levante, busta no 14, p. 1 recto – 1 verso.

⁶ Ο. π.

Το πρώτο περιστατικό συμβαίνει το ξημέρωμα της 16^{ης} προς τη 17^η Ιουνίου του 1786. Ο Γιάννης Μάζης είχε αγοράσει προ καιρού 200 ελιές στην περιοχή Μακριά Χώρα ή Ελιά. Στο ίδιο σημείο είχε αποθηκευμένο σανό που προοριζόταν για τα ζώα (τα άλογα) της βαρωνείας. Το πρωί της 16^{ης} Ιουνίου, γύρω στις 5.00, ο Μάζης έτρωγε στο σπίτι του (που βρισκόταν πολύ κοντά στην περιοχή), μαζί με τον αρχιμηχανικό Γκανάσα, το συμβολαιογράφο Ανδρώνη και το λοχαγό Καζιόλ. Τότε, δυο άλλοι πρακτικοί της βαρωνείας, οι Σπύρος Μάζης⁷ και Σπύρος Γουλής⁸, που κοιμούνταν στην περιοχή, ξύπνησαν από τη ζέστη που ερχόταν από μια πυρκαγιά και έτρεξαν να ειδοποιήσουν το Μάζη ότι καιγόταν το σανό, δυο ελιές του και ένα κλαδί από ένα ακόμα δέντρο. Ο Μάζης, μαζί με τους άλλους πρακτικούς, έτρεξαν και πρόλαβαν, χτυπώντας με ξύλα και ρίχνοντας νερό, να σβήσουν τη φωτιά πριν προκαλέσει μεγάλη ζημιά. Ας δούμε τη μαρτυρία του ίδιου του Μάζη για το γεγονός, σύμφωνα με την κατάθεση που έδωσε στις αρχές στις 17 Ιουνίου, αμέσως δηλαδή μετά το περιστατικό. Παραθέτω την ελληνική απόδοση:⁹

«Την προηγούμενη νύχτα, γύρω στις πέντε¹⁰, ενώ βρισκόμουν στο σπίτι μου, καθισμένος στο τραπέζι, επειδή έτρωγα με τον κύριο καπετάνιο των μηχανικών Γκανάσα, το (λοχαγό;) Καζιόλ και το συμβολαιογράφο κύριο Ιωάννη Ανδρώνη, πρόσωπα επιφορτισμένα αυτή τη στιγμή με τη συγκρότηση της Αναγραφής των αγαθών που ανήκουν στην προαναφερθείσα βαρωνεία, εξεπλάγην με το νέο ότι με φώναζαν με τ' όνομά μου οι πρακτικοί της ίδιας βαρωνείας Σπύρος Γουλής και Σπύρος Μάζης, γιατί έπρεπε να κατέβω στο δρόμο και να δω το σανό και τις ελιές μου που καίγονταν. Βγήκα αμέσως απ' το σπίτι και, φάνηκε μπροστά μου μια μεγάλη

⁷ Στο κατάστιχο, εμφανίζονται τρία πρόσωπα με το όνομα Σπύρος Μάζης: ο πρώτος είναι του ποτέ Μπάτιου, ο δεύτερος του ποτέ Σταματέλλου και ο τρίτος του ποτέ Στάθη. Ο Γιάννης Μάζης δεν αναφέρει στην κατάθεσή του πατρώνυμο, οπότε και δεν μπορούμε να «φιλοτεχνήσουμε» κάποιο πορτρέτο του μάρτυρα των εμπρησμών, τουλάχιστον ως προς τα περιουσιακά του στοιχεία.

⁸ Στο κατάστιχο, αναφέρεται μόνο ένας Σπύρος Γουλής, του ποτέ Αλέξανδρου, και μάλιστα, δίπλα στο όνομά του αναφέρεται η ιδιότητά του ως πρακτικού. Έχει και έναν αδερφό, τον Αντώνη, με τον οποίο έχουν κοινά αγαθά, ως φρατέρνα, αλλά εμφανίζεται και ο καθένας μόνος του. Δεν είναι ιδιαίτερα πλούσιος, ενώ, ανάμεσα στα αγαθά του αδερφού του, υπάρχει και ένας καταπατημένος κλήρος, ο υπ' αριθμόν 58 (*Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχείρισεως, τόμος 1806/1807, σελ. 17 recto – 17 verso*). Η ύπαρξη αυτού του κλήρου πιστοποιεί το γεγονός ότι τα όρια ανάμεσα στη «νομιμότητα» και την «παρανομία» σε σχέση με την τήρηση των φεουδαρχικών υποχρεώσεων από την πλευρά των συνεισφορέων είναι θολά και ασαφή: οι ίδιοι που επιφορτίζονται με την τήρηση της ιδιοκτησιακής «τάξης» μπορεί πολλές φορές να την καταπατούν.

⁹ Το ιταλικό πρωτότυπο βρίσκεται στο **Παράρτημα 1**, με την ένδειξη «**Εγγραφο 5**».

¹⁰ Παρόλο που η κατάθεση του Μάζη που καταγράφεται στα ιταλικά, αναφέρει τη λέξη «notte» (νύχτα), έχω καταλήξει στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για τις 5.00 η ώρα το πρωί. Θα αναφερθώ στο γιατί, σε επόμενο κεφάλαιο.

φωτιά σε μικρή απόσταση και ακριβώς στη συγκεκριμένη θέση όπου είχα εναποθέσει το σανό, όπου φτάνοντας έσπευσα χτυπώντας με ζύλα και ρίχνοντας νερό να σβήσω τη φωτιά, πάντα με τη βοήθεια των αναφερθέντων Μάζη και Γουλή, μαζί και του Γιάννη Νίνου, επονομαζόμενου Καρβούνη, από το Μάρμαρο, (καβαλαρότο) της βαρωνείας. Στη μέση του μεγάλου κακού που μπορούσε να συμβεί, φτάνω να πω ότι το ένιωσα πολύ λίγο, γιατί περίπου 5.000 λίβρες σανού, αξίας μιας γαζέτας τη λίβρα και δυο ελιές που θα μπορούσαν να στοιχίζουν 25 δουκάτα σε τρέχον νόμισμα η κάθε μία κάηκαν, όπως επίσης κι ένα χοντρό κλαδί από ένα άλλο φυτό, αξίας περίπου 10 δουκάτων. (...).¹¹

Για το ίδιο περιστατικό, την ίδια ημέρα, καταθέτει και ο αστυνόμος του χωριού, Δημήτρης Μποζίκης:¹²

*«Ο Γιάννης Μάζης του ποτέ Νικολέττου, πρώην εκατόνταρχος της κοινότητάς μου, κατέχει στη θέση Μακριά Χώρα ή Ελιά, πάρα πολύ κοντά στο χωριό, πολλά ελαιόδεντρα κι είχε ακόμα στην ίδια τοποθεσία ποσότητα από σανό σε σωρούς, που χρησίμευε για τροφή των ζώων της βαρωνείας του ευγενούς κυρίου Γκαμπριέλ Μαρτσέλλο, της οποίας είναι επιστάτης. Από πρόσωπα μέχρι στιγμής άγνωστα, την περασμένη νύχτα μπήκε φωτιά στο σανό, που, αφού άρπαξε αμέσως καθώς ήταν ξερός, διαδόθηκαν οι φλόγες στη γειτονική ιδιοκτησία από ελαιόδεντρα, κι αυτά άρχισαν να καίγονται. Σ' αυτή την τοποθεσία, κοιμούνταν οι συγχωριανοί Σπύρος Μάζης του ποτέ Νικολέττου και Σπύρος Γουλής του ποτέ Αλέξανδρου, επειδή απασχολούνται στη συγκεκριμένη βαρωνεία ως πρακτικοί και (ζυπνώντας) από την υπερβολική ζέστη της φλόγας, τρέζανε να ειδοποιήσουν τον ιδιοκτήτη Μάζη, ο οποίος, αφού κατέβηκε μαζί με άλλα πρόσωπα, σβήσανε τη φωτιά, ώστε κάηκαν μονάχα δυο παλιά δέντρα και ένα μεγάλο κλαδί ενός άλλου δέντρου, επίσης παλιού»*¹³.

Ο Μάζης είχε την ψευδαίσθηση, όπως λέει ο ίδιος, ότι τα γεγονότα θα παραμείνουν εκεί. Όμως, τη νύχτα της 3^{ης} προς 4^η Ιουλίου του ίδιου χρόνου σημειώθηκε νέος εμπρησμός και ένας ακόμη, μεγαλύτερος σε έκταση, την αμέσως

¹¹ A.S.Ven., Consiglio dei Dieci, serie: Processi e carte criminali, sottoserie: Isole del Levante, busta no 14, pp. 5 verso – 6 recto.

¹² Ελληνική απόδοση. Το ιταλικό πρωτότυπο βρίσκεται στο Παράρτημα 1, με την ένδειξη «**Εγγραφο 6**».

¹³ A.S.Ven, Consiglio dei Dieci, serie: Processi e carte criminali, sottoserie: Isole del Levante, busta no 14., p. 4 verso.

επόμενη νύχτα. Δίνουμε το λόγο ξανά στον ίδιο το Μάζη, ο οποίος καταθέτει για το περιστατικό και απαντά στις ερωτήσεις των αρχών:¹⁴

*«(...)διαψεύστηκαν οι ελπίδες μου, γιατί βγαίνοντας χθες το πρωί απ' το σπίτι μου, είδα στην ίδια κατεστραμμένη τοποθεσία Μακριά χώρα ή Ελιά, μερικά ζύλα νάχουν γίνει στάχτη και το ίδιο και τα πολιόχορτα που σχημάτιζαν ένα φράχτη γύρω από τα ακίνητα, ενώ είδα το σανό που είχε πεταχτεί πάνω από τον ίδιο το φράχτη, γιατί, σαν πιο ξερός απ' τα παλιόχορτα μπορούσε να διαδώσει καλύτερα τη φωτιά, για να επιτευχθεί ο καθορισμένος σκοπός να γίνουν στάχτη τα αγαθά μου. Ευχαρίστησα το έλεος του θεού που δεν επέτρεψε τη διάδοση της φωτιάς και, κατά συνέπεια, την καταστροφή μου και επιτάχυνα ακόμη περισσότερο τις έρευνες για να ανακαλύψω κάτι σχετικό με τους καταστροφείς. Αφού έπεσα με την ψυχή ανήσυχη, γι' αυτό που είχε συμβεί τη νύχτα στο κρεβάτι, ζύπνησα δυο ώρες πριν χαράξει η μέρα, από τη φωνή του Γιάννη Νίνου ή Καρβούνη, «καβαλαρότο» της βαρωνείας, που μ' έκανε να τρέξω, γιατί καίγονταν όλα μου τα ακίνητα. Αφού σηκώθηκα με το πουκάμισο, βγήκα στο δρόμο και, βλέποντας την πυρκαγιά που έκαιγε τα αγαθά μου, λιποθύμησα στο κατώφλι του σπιτιού μου, και, ζυπνώντας από αυτό το λήθαργο μισή ώρα μετά, άρχισα να κλαίω και έπεσα ξανά στο κρεβάτι, αφήνοντας στο έλεος των χριστιανών την ευθύνη να σβήσουν τη φωτιά. Το πρωί, αφού βγήκα απ' το σπίτι μου σχεδόν εκτός εαυτού, έτρεξα να βρω ένα δημόσιο πρόσωπο για να διαμαρτυρηθώ και για να προωθήσει τα νέα στις αρχές και, βρίσκοντας το γέροντα Αντωνάκη Αγάθο, του ανακοίνωσα τα πάντα και, αφού περάσαμε μαζί για να παρατηρήσουμε τα κατεστραμμένα ακίνητα, βρήκαμε καμένες περίπου εκατό ελιές, οι οποίες στην πραγματικότητα πρέπει να κοστίζουν πάνω από 1000 δουκάτα, από 76 η καθεμιά και σπασμένα αρκετά κλαδιά από άλλες τριάντα, καταλαβαίνοντας ότι τα σπασίματα των κλαδιών δεν έγινε με τσεκούρι αλλά μάλλον, με στρίψιμο των χεριών, και μάλλον αυτό έγινε για να μη γίνει θόρυβος με τα χτυπήματα του τσεκουριού. Βρήκαμε ακόμα καμένα κυπαρίσσια, αχλαδιές και άλλα οπωροφόρα, αλλά δεν ξέρω ούτε πόσα ούτε πόσο κοστίζουν».*¹⁵

Ο Μάζης κλείνει την κατάθεσή του λέγοντας ότι δεν ξέρει ποιος προκάλεσε τη ζημιά· θεωρεί ότι τον εχθρεύονται επειδή προσφέρει τις υπηρεσίες του στη βαρωνεία και, ιδιαίτερα, στη διαδικασία της Αναγραφής και, ισχυρίζεται ότι θα

¹⁴ Βλ. **Παράρτημα 1, «Εγγραφο 7».**

¹⁵ A. S. Ven., Consiglio dei Dieci, serie: Processi e carte criminali, sottoserie: Isole del Levante, busta no 14, pp. 7 verso – 8 verso.

εγκαταλείπει το σπίτι του και θα καταφύγει αλλού, γιατί φοβάται ακόμα και για τη ζωή του.¹⁶

Από την άποψη των σχέσεων που αναπτύσσονται ανάμεσα στους χωρικούς των Διαπάδων και από την άποψη του πλέγματος των μικροεξουσιών που διαμορφώνεται στο συγκεκριμένο μικρόκοσμο, παρουσιάζει ενδιαφέρον το εξής: όταν τον ρωτούν πώς έμαθε ο Γιάννης Νίνος ή Καρβούνης για την πυρκαγιά, ο Μάζης απαντάει ότι ο συγχωριανός του (και «καβαλαρότο» της βαρωνείας) κοιμόταν στο ελαιοτριβείο του (του Μάζη), στη θέση Ελιά: «*Lui dormiva nella mia macina à Elià*».¹⁷

Στις 10 Ιουλίου, ο «γέροντας» των Κανακάδων Σταμάτης Αγάθος του ποτέ Αλέξανδρου και ο «πρακτικός» Στεφανής Μουμούρης, πήγαν στην περιοχή των εμπρησμών και εκτίμησαν τις ζημιές που έπαθαν τα ελαιόδεντρα (είτε από τη φωτιά είτε επειδή έσπασαν τα κλαδιά τους) αλλά και ορισμένα οπωροφόρα και κυπαρίσσια, σε 800 δουκάτα.¹⁸

Τέλος, τη νύχτα της 15^{ης} προς 16^η Ιουλίου έγινε ο τέταρτος εμπρησμός. Αναφέρει γι' αυτόν ένας από τους αστυνόμους του χωριού, ο Δημήτρης Χαλκιάς του ποτέ Νικολέττου¹⁹:

*«Αυτό το πρωί, μου ανατέθηκε από το συγχωριανό μου Γιάννη Μάζη του ποτέ Νικολέττου να κοινοποιήσω στη δικαιοσύνη ότι την περασμένη νύχτα για τέταρτη φορά βάλανε φωτιά στα υπάρχοντά του, όχι σε αυτά που βρίσκονται στη Μακριά Χώρα ή Ελιά, που καταστράφηκαν τρεις φορές, αλλά σε μια μεγάλη ελιά που βρίσκεται στη θέση Κλισμά, περίπου ένα μίλι μακριά από την Ελιά και λίγο λιγότερο απ' τα σπίτια του χωριού και που κάηκε ολόκληρη».*²⁰

Και ο ίδιος ο Μάζης:²¹

«(...)Ενώ σήμερα το πρωί ήμουνα ακόμη στο σπίτι μου, άκουσα να λέγεται στην πλατεία, δεν ξέρω από ποιόν, ότι καιγότανε μια ελιά μου, που βρισκόταν στη

¹⁶ Ο.π., pp. 7 verso – 9 recto.

¹⁷ Ο.π., pp. 9 recto.

¹⁸ A. S. Ven., Consiglio dei Dieci, serie: Processi e carte criminali, sottoserie: Isole del Levante, busta no 14, pp. 9 verso – 10 recto. Στο κείμενο της δικογραφίας αναφέρεται ότι η πραγματογνωμοσύνη είναι γραμμένη στα ελληνικά και ότι παρατίθεται η ιταλική μετάφραση.

¹⁹ Βλ. **Παράρτημα 1, «Έγγραφο 8».**

²⁰ A. S. Ven., Consiglio dei Dieci, serie: Processi e carte criminali, sottoserie: Isole del Levante, busta no 14, pp. 10 recto – 10 verso.

²¹ Βλ. **Παράρτημα 1, «Έγγραφο 9».**

θέση Κλισμά, και βγαίνοντας από το σπίτι, πέρασα από αυτή την τοποθεσία και με πόνος είδα ότι ήταν αληθινή η διάδοση, (...)».²²

Στις 17 του μηνός, οι δυο ντόπιοι εμπειρογνώμονες (Σταμάτης Αγάθος και Σταμάτης Μουμούρης) καταθέτουν νέα πραγματογνωμοσύνη για την καμένη ελιά, την αξία της οποίας ανεβάζουν σε 100 δουκάτα. Σύμφωνα λοιπόν με αυτούς, η συνολική ζημιά που έπαθε ο Μάζης ανεβαίνει στα 900 δουκάτα²³.

Δυο μέρες μετά (19/07/1786) ο Μάζης καταθέτει υπόμνημα στο Βαΐλο της Κέρκυρας Μπαρμπάριγο ντα Ρίβα, όπου εκθέτει όλες τις συμφορές που τον έχουν βρει μέσα στο καλοκαίρι. Γράφει²⁴:

«Επειδή εγώ, ο ταπεινότατος, είμαι στην υπηρεσία του ευγενούς Γκαμπριέλ Μαρτσέλλο, που έχει περιβληθεί τη βαρωνεία Βιάρα, τώρα Μαρτσέλλα, και συνέχεια βοηθώ στην αναγραφή που γίνεται στην περιοχή του χωριού Λιαπάδες των αγαθών της βαρωνείας που προαναφέρθηκε, σύμφωνα με τους νόμους, και για την αποκατάσταση των καταπατήσεων και των διαμελισμών που, με το πέρασμα του χρόνου υπέστη το φέουδο, απόκτησα το αδικότατο μίσος εκείνων των χωρικών που παρακινούνται και προστατεύονται από άλλα ισχυρά πρόσωπα, εγώ, ο δυστυχής κάπο Γιάννης Μάζης του ποτέ Νικολέττου, από το προαναφερθέν χωριό Λιαπάδες, όπου έχω την κατοικία μου τα αγαθά μου και μια πολυάριθμη οικογένεια»²⁵.

Και παρακάτω:²⁶

«Όπως λοιπόν ανακάλυψα τώρα, ένα πρόσωπο άγνωστο σε μένα είπε στο Δήμο Φλώρο του ποτέ Στέλιου, στο Γιακομέτο Περδικομάτη του ποτέ Νικολέττου και στο Γιαννάκη Περδικομάτη του ποτέ Αλβίζε από τους Κανακαδες, ότι ο κάπο Γιάννης Μάζης που είναι το αφοσιωμένο μου πρόσωπο, θα αναγκαστεί να ζητιανέψει το ψωμί ή να εξαφανιστεί ολοκληρωτικά και ο παπάς Παναγιώτης Δοΐκας από το Μάρμαρο, ανέφερε μπροστά στον Τάτση Πόλο από το Μαντούκι, στο Σπύρο Τσιλιμπάρη του ποτέ Νικολέττου από το Σκριπερό και το Στάθη Βλάχο του ποτέ Στεφανή από το Μάρμαρο, ότι μου αξίζει να με διώξουν από το χωριό μου και ότι οι συγχωριανοί μου προετοιμάζουν την εξόντωσή μου, κι έτσι, με τον ίδιο τρόπο

²² A. S. Ven., Consiglio dei Dieci, serie: Processi e carte criminali, sottoserie: Isole del Levante, busta no 14, p. 11 recto.

²³ Ο. π., p. 13 verso. Και πάλι, η πραγματογνωμοσύνη είναι γραμμένη στα ελληνικά και στο σώμα της δικογραφίας έχει συμπεριληφθεί η ιταλική μετάφραση. Εδώ όμως, παρατίθεται, εκτός αριθμησης και το ελληνικό πρωτότυπο, με την υποσημείωση ότι γράφτηκε από τον παπά Νικολό Περδικομάτη.

²⁴ Βλ. **Παράρτημα 1, «Εγγραφο 10»**.

²⁵ A. S. Ven., Consiglio dei Dieci, serie: Processi e carte criminali, sottoserie: Isole del Levante, busta no 14., p. 12 verso.

²⁶ Βλ. **Παράρτημα 1, «Εγγραφο 11»**.

*έφτασε στ' αυτιά μου, μέσω του αστυνόμου Δημήτρη Μποζίκη από τους Λιαπάδες, ότι ο Γιάννης Αγάθος του ποτέ Στάθη, από το ίδιο χωριό, ανέφερε μπροστά στον Παναγιώτη Μποζίκη του ποτέ Αναστάση, το Νικολέττο Ρεπούλιο του ποτέ παπά Σταμάτη και στο Γιάννη Νίνο του ποτέ Στάθη, όλοι από τους Λιαπάδες, ότι αυτό που μου συνέβη είναι πολύ λίγο, αλλά οπωσδήποτε θα έπρεπε να με κάψουν μέσα στο ίδιο μου το σπίτι (...).*²⁷

Είναι η πρώτη φορά που ο Μάζης αναφέρεται σε απειλές που έχει δεχτεί ενάντια στη ζωή και την περιουσία του, ενώ μέχρι τώρα ισχυριζόταν ότι δεν έχει εχθρούς και ότι δεν έχει κάνει κακό σε κανένα.

Στις 4 Αυγούστου, ο υπάλληλος της καγκελαρίας Αθανάσιος Μοντεσάντος, πηγαίνει στους Λιαπάδες με εντολή της διοίκησης για να κάνει αυτοψία. Έχει μαζί του ένα στρατιώτη, το Λουϊτζι Μπρεάντσα, και εθνοφύλακες. Από την έκθεσή του, την οποία υπογράφει την επόμενη μέρα, στις 5 Αυγούστου, μαθαίνουμε ότι οι Λιαπάδες απέχουν από την πόλη 18 μίλια. Λόγω της απόστασης, φτάνει αργά στο χωριό και διανυκτερεύει – και αυτός – στο σπίτι του Μάζη. Την επόμενη μέρα, μαζί με τον αστυνόμο του χωριού, Δημήτρη Μποζίκη και τους Γιάννη Αγάθο του ποτέ Στάθη²⁸ και Γιάννη Λεπενιώτη του ποτέ Νικολέττου, ως μάρτυρες, πηγαίνουν στους τόπους των εμπρησμών και διενεργούν αυτοψία που επιβεβαιώνει όσα υποστηρίζει ο Μάζης²⁹.

Στις 19 Αυγούστου, ο Μάζης καταθέτει υπόμνημα στο Γενικό Προβλεπτή Έριτσο με το οποίο για πρώτη φορά κατονομάζει πιθανούς ενόχους:³⁰

Προς τον Εκλαμπρότατο και Εξοχώτατο Έκτακτο Προβλεπτή των Νησιών της Ανατολής:

Ενταύθα, 19 Αυγούστου 1786

²⁷ A. S. Ven., Consiglio dei Dieci, serie: Processi e carte criminali, sottoserie: Isole del Levante, busta no 14, p. 13 recto.

²⁸ Το περίεργο εδώ είναι ότι ο Γιάννης Αγάθος του ποτέ Στάθη είναι ένας από αυτούς που ο Μάζης ισχυρίζεται ότι τον έχουν απειλήσει. Επίσης, θα δούμε παρακάτω ότι είναι μάρτυρας υπεράσπισης των κατηγορουμένων.

²⁹ A. S. Ven., Consiglio dei Dieci, serie: Processi e carte criminali, sottoserie: Isole del Levante, busta no 14. Η σελιδαρίθμηση εδώ είναι περίεργη. Η έκθεση της άφιξης του Μοντεσάντου στους Λιαπάδες, βρίσκεται στη σελίδα 15 verso. Η έκθεση της αυτοψίας ξεκινά από την ίδια σελίδα, αλλά διακόπτεται στη σελίδα 16 verso και συνεχίζεται σ' ένα εκτός αριθμησης φύλλο, μετά τη σελίδα 20

³⁰ Βλ. Παράρτημα 1, «Έγγραφο 12».

(Κατατέθηκε από τον κάπο Γιάννη Μάζη, επονομαζόμενο Γκόγκο του ποτέ Νικολέττου, από το χωριό Λιαπάδες στα χέρια του Εξοχώτατου Γενικού Προβλεπτή των Νησιών του Λεβάντε και, με τη σειρά του, (...) από κοινού με τα συνημμένα).

Εδώ και πολλά χρόνια, εγώ, ο δυστυχής Γιάννης Μάζης του ποτέ Νικολέττου από το χωριό Λιαπάδες, επονομαζόμενος Γκόγκος, υπηρετώ την ευγενή οικογένεια Μαρτσέλλο, ως καταγραφέας του υπολογισμού των εσόδων στη βαρωνεία του που βρίσκεται σ' αυτό το νησί. Συνακόλουθα, δεν παραλείπω να υπηρετώ τον ευγενή Γκαμπριέλ Μαρτσέλλο, που έχει περιβληθεί αυτό τον καιρό το φέουδο, και στην Αναγραφή των αγαθών της ίδιας βαρωνείας, που εκπονείται σήμερα στις περιοχές της χωριού που ονομάζεται Λιαπάδες· δεν έχω παραλείψει να δώσω στον κύριο καπιτάνο των μηχανικών όλες τις τοπογραφικές πληροφορίες που θα μπορούσαν να αποδειχτούν χρήσιμες στην καταστίχωση των φεουδαρχικών αγαθών που διέταξαν οι νόμοι και που τώρα υλοποιείται από τον προρηθέντα ευγενή φεουδάρχη για το δημόσιο και ιδιωτικό όφελος, ενώ μέσω αυτής αναγνωρίζονται και επανέρχονται στην κυριαρχία του (σσ. του φεουδάρχη) τα καταπατημένα φεουδαρχικά αγαθά, ώστε να μπορεί να απολαύσει τους καρπούς τους ο φεουδάρχης, και σε περίπτωση επιστροφής του φέουδου, θα μπορούν να επιστρέψουν επίσης μαζί με αυτό τα αγαθά που έχουν αποκατασταθεί στο Γαληνότατο Πρίγκιπα. Αυτή είναι η υπηρεσία μου, που δεν είχε άλλο σκοπό από την αλήθεια και τη δικαιοσύνη: φαίνεται ότι έχει εξερεθίσει την ψυχή των συγχωριανών μου, που αποφάσισαν την καταστροφή μου και την καταστροφή της οικογένειάς μου. Πολλές φορές, το μήνα που πέρασε, μέσα στη νύχτα, βάλανε φωτιά στις ελιές μου και στα ακίνητά μου, σχεδόν (...) στο χωριό, ώστε να με φέρουν στην αξιοθρήνητη κατάσταση του ζητιάνου. Μια τόσο κακή, γεμάτη δόλο και ένοχη πράξη, αποδεικνύει την ποσότητα των ενόχων, ενώ, εκτός από τη φωτιά που βάλανε στα ακίνητά μου, τσάκισαν με τα χέρια τα κλαδιά από 30 ελιές και μου προκάλεσαν ζημιά 900 δουκάτων, με προφανή ζημιά των εσόδων της γαληνότητάς σας με θλιβερή βλάβη στην αθλιότητά μου και με πραγματική έναρξη μιας απειλής απέναντι στη ζωή μου. (...). Το έγκλημα, εξοχώτατε κύριε, είναι τεράστιο και αξίζει να αντιμετωπιστεί με τα ισχυρότερα αντανακλαστικά της δικαιοσύνης, για τους σκοπούς που το προκάλεσαν, για τις συνθήκες που το καθιστούν ακόμα βαρύτερο, και για το εγκληματικό παράδειγμα που θα μπορούσε να επιφέρει θανάσιμες καταστροφές και τις μεγαλύτερες ζημιές και βλάβες στη δημόσια περιουσία». (...).

«Πέρα από αυτά, σύμφωνα με κατάθεση που έγινε στο γραφείο του εξοχώτατου Βαίλου, αντίγραφο της οποίας παρέδωσα, τις προηγούμενες μέρες ο Γιάννης Μάζης του ποτέ Νικολέττου, επονομαζόμενος Ντούρος, κατέθεσε ότι άκουσε, αλλά δεν υπέδειξε από ποιόν, ότι έχουν βέβαια την πρόθεση να μου κάψουν τα σπίτια και το ελαιοτριβείο, πράγμα για το οποίο η δικαιοσύνη θα μπορέσει να διαφωτιστεί από τον ίδιο το Γιάννη Μάζη επονομαζόμενο Ντούρο.

Επειτα, ο Γιάννης Αγάθος του ποτέ Γιώργου, επονομαζόμενος Βιάρος, έβριξε τη νύφη του, κόρη του Πέτρου Λεπενιώτη γιατί αυτή ομολόγησε πως οι γιοι του, Στάθης και Γιώργος Αγάθος βάλανε τη φωτιά και κάψανε τις ελιές μου. Μάρτυρας αυτού του γεγονότος είναι ο Αθανάσης Παπαδόπουλος του ποτέ Στάθη, από τους Λιαπάδες.

Υπάρχει ακόμα η ομολογία του προαναφερθέντος Γιάννη Αγάθου, επονομαζόμενου Βιάρου, που έγινε στο Γιάννη Μαυροειδή του ποτέ Γιωργάκη, επονομαζόμενο Νικουντέ, ότι σ' εμένα, τον κάπο Γιάννη Μάζη, άλλο δεν αξίζει παρά να με κάψουν.

Μάρτυρας ο Γιάννης Μαυροειδής.

Επειτα, η δικαιοσύνη της εξοχότητάς σας, μπορεί καλύτερα να αποκαλύψει από τους μάρτυρες που αναγράφονται παρακάτω, σε σχέση με τους εμπρησμούς που υπέστην, ότι διαπράχτηκαν από τους Στάθη και Γιώργο Αγάθο του Γιάννη, επονομαζόμενο Βιάρο, σύμφωνα με αυτά που ομολόγησε η νύφη του προαναφερθέντος Γιάννη Αγάθου, εκτός από τις απειλές του ίδιου του Γιάννη Αγάθου και να σιγουρέψει κάθε αποτέλεσμα της δικαιοσύνης και του ελέους σας με τη σύλληψη των αποκαλυφθέντων ενόχων ώστε (...) να μη θριαμβεύσει η παλιανθρωπιά με τη διαφυγή αυτών των ίδιων που εξαιτίας (...) και του χαρακτήρα τους είναι αναπόφευκτη, όθεν η δικαιοσύνη (...) και να μη μπορέσουν να χαθούν τα ίχνη των συνενόχων και προστατών τους (...).

Μάρτυρες:

- Κάπο Σπύρος Αγάθος, ποτέ Νικολού, από τους Λιαπάδες
- Γιωργος Κουβαράς ποτέ Τζανέτου, από τους Λιαπάδες
- Κυρά Μαρία, γυναίκα του Γιώργου Κουβαρά
- Γιάννης Λεπενιώτης του ποτέ Νικολέττου (Λιαπάδες) ³¹

³¹ Ο Γιάννης Λεπενιώτης του ποτέ Νικολέττου είναι θείος της Κατερίνας Λεπενιώτη, αδελφός του πατέρα της, Πέτρου. Αυτή η οικογένεια θα μας απασχολήσει παρακάτω.

- Σπύρος Κασσιάνης του Γιακομέτου από τους Δουκάδες
- Κύριος Παναγιώτης Λεπενιώτης του ποτέ κυρίου Τζώρτζη, επονομαζόμενος Στράκας από τη Χώρα.

*Ελπίζω, εκλαμπρότατε κύριε, να εισακουστώ από τη δικαιοσύνη σας, ώστε τουλάχιστον να ανακουφιστεί ο πόνος μου, να σωθεί η ζωή μου και η ζωή της οικογένειάς μου, αλλά και να προστατευτώ από κάθε άλλη μισητή παλιανθρωπιά που με απειλεί. Με την εκφρασμένη μου ευγενική επιφύλαξη να σας ενημερώσω για οποιοδήποτε άλλο γεγονός υπάρχει εναντίον οποιουδήποτε».*³²

Μια πρώτη παρατήρηση που μπορεί να γίνει σ' αυτή την κατάθεση του Μάζη, είναι η προσπάθειά του να εμπλέξει τη διοίκηση στην υπόθεσή του, αναφέροντας πόσο επικίνδυνο παράδειγμα μπορεί να γίνει η πράξη των εμπρηστών για όποιον επιβουλεύεται το δημόσιο συμφέρον.

Την επόμενη μέρα (20 Αυγούστου) ο Μάζης εμφανίζεται για να καταθέσει αυτοπροσώπως και προσθέτει ορισμένα νέα στοιχεία:³³

*«Δεν μπορώ να πω τίποτε άλλο παρά ότι οι υπαίτιοι και ένοχοι των εμπρησμών ήταν ο πατέρας και οι γιοί Αγάθοι, επονομαζόμενοι Βιάροι, Γιάννης Γιώργος και Στάθης. Για να αποδειχτεί ότι αυτοί είναι οι κύριοι ένοχοι, μέχρι στιγμής δεν υπάρχει τίποτε άλλο παρά η δημόσια ομολογία της γυναίκας του προαναφερθέντος Γιώργου, η οποία, επειδή την έδειρε ο άντρας της ο Γιώργος, ομολόγησε δημόσια χωρίς προφυλάξεις ότι οι ένοχοι ήταν πραγματικά αυτοί οι Αγάθοι, πεθερός, σύζυγος και κουνιάδος».*³⁴

Η κατάθεση του Μάζη μας ανοίγει ένα «παράθυρο» στο σπιτικό των Αγάθων, αλλά και, γενικότερα, στις σχέσεις της οικογένειας έτσι όπως συγκροτούνται μέσα στο πλαίσιο της αγροτικής κοινωνίας και, πιο συγκεκριμένα, του φέουδου. Μαθαίνουμε ότι η Κατερίνα Αγάθου κατάγγειλε τους άντρες του σπιτιού ως εμπρηστές για να τους εκδικηθεί, επειδή τη χτύπησε ο άντρας της. Με το θέμα όμως αυτό, θα ασχοληθούμε αναλυτικά παρακάτω.

Στις 25 Αυγούστου, ο Μάζης καταθέτει νέο υπόμνημα. Τώρα, ενοχοποιεί, εκτός από το Γιώργο Αγάθο και το συνονόματο κουνιάδο του αδελφού του, Στάθη, το Γιώργο Αγάθο του ποτέ Γιάννη, επονομαζόμενο Μπαγιόγκο. Αναφέρεται στον

³² A.S.Ven., Consiglio dei dieci, Serie: Processi e carte criminali, Sottoserie: Isole del Levante, busta no 14, pp. 2 recto – 3 verso.

³³ Βλ. **Παράρτημα 1, «Έγγραφο 13».**

³⁴ A.S.Ven., Consiglio dei dieci, Serie: Processi e carte criminali, Sottoserie: Isole del Levante, busta no 14, 18 recto.

κακό χαρακτήρα των Αγάθων, που τους καθιστά ύποπτους φυγής, και, για να τεκμηριώσει τους ισχυρισμούς του, επισυνάπτει ένα παλιό έγγραφο, που αναφέρεται σε μια διένεξη ανάμεσα στους Βιάρους, πατέρα και γιους, και στον εύπορο συγχωριανό Θεοδωρή Αγάθο του ποτέ Αθανάση, για τον οποίο έχουμε μιλήσει αναλυτικά στο Κεφάλαιο Β'. Δίνω ξανά το λόγο στον ίδιο το Μάζη:³⁵

«Γνωρίζοντας τώρα με βεβαιότητα τον επικείμενο κίνδυνο για τη ζωή μου και για τη ζωή της οικογένειάς μου, από τη θρασεία και κακοποιία οικογένεια του Γιώργου Αγάθου του ποτέ Γιώργου, επονομαζόμενου Βιάρου, πολύ περισσότερο που ο Γιώργος Αγάθος, γιός αυτού του Γιάννη, έχει χαρακτήρα διεστραμμένο και ταραχοποιό και ίδιος είναι κι ο συγγενής τους, Γιωργάκης Αγάθος του ποτέ Γιάννη, επονομαζόμενος Μπαγιόγκος, με σκοπό με τη δική μου εξόντωση και τη μετέπειτα φυγή τους να μπορέσουν να ξεπεράσουν όχι μόνο την αυστηρότητα της δικαιοσύνης, αλλά έχουν καλύψει την εγκληματική ψυχή τους, εχθρική σε μένα το δυστυχή, επειδή παρείχα τη βοήθειά μου στην Αναγραφή των αγαθών του ευγενούς Γκαμπριέλ Μαρτσέλλο, φεουδάρχη. Για την ασφάλεια της ζωής μου λοιπόν, εκλιπαρώ από τη δικαιοσύνη σας εκείνες τις πρόνοιες που απαιτεί η αξιοθρήνητη κατάστασή μου και συμβουλεύει ο διεστραμμένος χαρακτήρας των προρηθέντων, ώστε να μπορέσουν να έχουν αποτέλεσμα τα δίκαια παράπονά μου στο εξοχώτατο Συμβούλιο των Δέκα»³⁶.

Στο σώμα της δικογραφίας, μαζί με το υπόμνημα του Μάζη, συνάπτεται ένα έγγραφο που φέρει την υπογραφή του Βαΐλου Μπαρμπαρίγο ντα Ρίβα και έχει ημερομηνία 25 Δεκεμβρίου 1784. Το έγγραφο αυτό κατατίθεται από το Μάζη για να αποδειχτεί ο κακός χαρακτήρας των Αγάθων και το γεγονός ότι βρίσκονται διαρκώς σε προστριβές με τους συγχωριανούς του. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, φαίνεται ότι οι Αγάθοι – Βιάροι είχαν εμπλακεί σε μια έντονη φιλονικία με το συνεπώνυμο τους Θεοδωρή Αγάθο του ποτέ Αθανάση, που τον έχουμε γνωρίσει ως έναν από τους πλούσιους του χωριού. Η γραφή είναι εξαιρετικά δυσανάγνωστη, με πολλές δυσερμήνευτες συντομεύσεις, ωστόσο το περιεχόμενο είναι αρκετά σαφές και το μεταφέρω εδώ περιληπτικά:³⁷

³⁵ Βλ. Παράρτημα 1, «Έγγραφο 14».

³⁶ A.S.Ven., Consiglio dei dieci, serie: Processi e carte criminali, sottoserie: Isole del Levane, busta no 14, pp. 48 recto - 48 verso.

³⁷ Βλ. Παράρτημα 1, «Έγγραφο 15».

*«Η διοίκηση, αναφορικά με τη δίκη που γίνεται για τον τραυματισμό που υπέστη ο Θεοδώρης Αγάθος, γεννημένος στους Λιαπάδες, και παίρνοντας υπόψη το υπόμνημα που κατέθεσαν οι Γιάννης και Γιώργος Αγάθος, πατέρας και γιος, (...) και καθώς βγαίνει το συμπέρασμα ότι το γεγονός συνέβη μετά από πρόκληση του προαναφερθέντος Θεοδώρη· (...) (αποφασίζει) να μη συνεχιστεί η δίκη ενάντια στους Γιάννη και Γιώργο Αγάθο, πατέρα και γιο (...)».*³⁸

Το κείμενο υπογράφουν ο βάϊλος και οι σύμβουλοι Αλεσάντρο Μπον και Αντζολο Μπάλμπι.

Στις 28 Αυγούστου, ο Προβλεπτής Νικολό Έριτσο εκδίδει ένταλμα σύλληψης για τους Γιώργο Αγάθο – Βιάρο και Γιώργο Αγάθο – Μπαγιόγκο³⁹.

Στις 31 Αυγούστου, γίνεται η σύλληψη του Βιάρου. Ο Μπαγιόγκος ξεφεύγει. Αξίζει, θαρρώ, να δούμε την έκθεση της σύλληψης, έτσι όπως την περιγράφει ο επικεφαλής της πολιτοφυλακής (cernidí) και των εθνοφρουρών που ανέλαβαν να φέρουν σε πέρας την επιχείρηση:⁴⁰

*«Πίσω από (δυσανάγνωστη γραφή), αφού πήγα προσωπικά στο χωριό Λιαπάδες με ικανό αριθμό στρατιωτών της πολιτοφυλακής⁴¹ και τους εθνοφύλακες που μου παρείχε η σεβαστή αυθεντία της εξοχότητάς σας και περικύκλωσα με τις μεγαλύτερες δυνατές προφυλάξεις τα σπίτια του Γιώργου Αγάθου του ποτέ Γιάννη και του Γιωργου Αγάθου του Γιάννη, επονομαζόμενου Βιάρου, κατάφερα μόνο τη σύλληψη του προαναφερθέντος Βιάρουκ αφού δεν μπόρεσα να βρω ούτε στο σπίτι ούτε πουθενά αλλού τον προαναφερθέντα Μπαγιόγκο (...)»*⁴².

Εντυπωσιακή είναι η κινητοποίηση των δυνάμεων της τάξης για ένα τέτοιο ζήτημα: φαίνεται, όπως θα δούμε και παρακάτω, ότι η διοίκηση δεν το θεωρεί καθόλου ασήμαντο· πάντως, η κατάληξη της δίκης, με την αθώωση των κατηγορουμένων, είναι μάλλον ανακόλουθη.

Την επόμενη μέρα της σύλληψης, ο Γιώργος Αγάθος – Βιάρος εμφανίζεται, *«με σίδερα στα πόδια»*, όπως λέει ο ίδιος, στο δικαστή. Δυστυχώς, δεν έχει σωθεί ολόκληρη η κατάθεσή του. Ξεκινά δηλώνοντας την ταυτότητα και το επάγγελμά του, στοιχεία για τα οποία θα μιλήσουμε αναλυτικά παρακάτω. Συνεχίζει,

³⁸ A.S.Ven., Consiglio dei dieci, serie: Processi e carte criminali, sottoserie: Isole del Levante, busta no 14, p. 49 recto.

³⁹ Ο. π., p. 58 recto.

⁴⁰ Βλ. **Παράρτημα 1, «Εγγραφο 16»**.

⁴¹ Εννοεί (και το δηλώνει) στρατιώτες cernidí.

⁴² A.S.Ven. Consiglio dei dieci, serie: Processi e carte criminali, sottoserie: Isole del Levante, busta no 14, p. 59 recto.

λέγοντας ότι συνελήφθη ενώ ήταν ακόμα στο κρεβάτι. Τέλος, ισχυρίζεται ότι δεν ξέρει για ποιο λόγο έχει συλληφθεί. Προφανώς, ερωτάται από τον εκπρόσωπο της δικαιοσύνης αν έχει καταπατημένα κτήματα – αυτή είναι η αιτιολόγηση του Μάζη για τα κίνητρα των εμπρηστών. Εκτεταμένο τμήμα της απάντησής του έχει διασωθεί και την παραθέτω εδώ:⁴³

*«(...) όταν μας αφαιρέθηκαν, δεν δείξαμε καμιά δυσαρέσκεια, γιατί είχαμε μάθει ότι δικαίως ανήκαν στη βαρωνεία, πράγμα για τα οποία όλο το χωριό μπορεί να καταθέσει υπέρ μας, γιατί πρόκειται για γεγονός αδιαμφισβήτητο».*⁴⁴

Με την αποστροφή αυτή, ο Αγάθος προσπαθεί να αναιρέσει το βασικό ενοχοποιητικό στοιχείο που προβάλλει εναντίον του ο Μάζης. Την αλήθεια των ισχυρισμών του, θα τη διαπιστώσουμε πιο κάτω.

Την 1^η Σεπτεμβρίου, ο Γκαμπριέλ Μαρτσέλλο, εμπλουτίζει την αφήγηση με συμβάντα που δεν κατατίθενται από τους άμεσα εμπλεκόμενους. Στο υπόμνημά του προς το Συμβούλιο των Δέκα, με ημερομηνία 1 Σεπτεμβρίου 1786 (το οποίο προτάσσεται στο σώμα της δικογραφίας) προσθέτει απειλές κατά της ζωής και της περιουσίας του Γιάννη Μάζη, από συγκεκριμένους κατοίκους των Λιαπάδων, καβγάδες στους δρόμους και πυροβολισμούς πολύ κοντά στο σπίτι που έμενε ο αρχιμηχανικός Γκανάσα. Παραθέτω εδώ το δεύτερο τμήμα του υπομνήματος (το πρώτο βρίσκεται στην αρχή του Μέρους Δ' και αντιστοιχεί στο «**Έγγραφο 4**» του **Παράρτηματος 1**):⁴⁵

Α) Κατά τη διάρκεια της νύχτας, 4 φορές μπήκε φωτιά στο σπίτι και (...) στο σανό ενός κάποιου Γιάννη Μάζη, ενός από τους «πρακτικούς» που βοηθούσαν στο έργο, κοντά στο σπίτι που έμεναν ο μηχανικός και τα άλλα πρόσωπα που συμμετείχαν στην Αναγραφή. Το σπίτι⁴⁶ σχεδόν κάηκε και επίσης του έσπασαν και του κατέστρεψαν πολλές ελιές, πράγμα που δείχνει τη συνδρομή πολλών χεριών και πολλών προσώπων, προς μεγάλη ζημία αυτού του φτωχού ανθρώπου που απειλήθηκε

⁴³ Βλ. **Παράρτημα 1**, «**Έγγραφο 17**».

⁴⁴ A. S. Ven., Consiglio dei Dieci, serie: Processi e carte criminali, sottoserie: Isole del Levante, busta no 14, p. 66 recto.

⁴⁵ Βλ. **Παράρτημα 1**, «**Έγγραφο 18**».

⁴⁶ Το ιταλικό κείμενο αναφέρει σαφώς τη λέξη «casa» και η μετοχή που δείχνει ότι κάτι έγινε στάχτη («incenerita») είναι γένους θηλυκού και δεν φαίνεται να αναφέρεται στο σανό, αφού η λέξη, και στα ιταλικά, είναι σε αρσενικό γένος («fieno»). Ωστόσο, κατά πάσα βεβαιότητα, το σπίτι που αναφέρεται δεν είναι η κύρια κατοικία του Μάζη, αφού, αν διασταυρώσουμε όλες τις μαρτυρίες, θα δούμε ότι σε αυτό είχαν καταλύσει οι αξιωματούχοι που διενεργούσαν την Αναγραφή. Εξ άλλου, ένα τέτοιο γεγονός όπως ο εμπρησμός ενός σπιτιού, δεν θα μπορούσε να μην κατατεθεί στη δικαιοσύνη. Πιθανότατα λοιπόν, υπονοείται εδώ κάποιο κτίσμα στην εξοχή, όπου ήταν συσσωρευμένος ο σανός.

προηγούμενος από τον Στάθη Μποζίκη του ποτέ Δημήτρη⁴⁷, ότι θέλουν να τον κάψουν ζωντανό, όπως καταθέτουν οι ακόλουθοι μάρτυρες: Κάπο Σπύρος Αγάθος του ποτέ Νικολού, κάπο Αθανάσης Μαυροειδής του ποτέ Γιωργάκη, Σπύρος Γουλής του ποτέ Αλέξανδρου. Σταματέλλος Παπαδόπουλος του ποτέ Στεφανή, ο συμβολαιογράφος Κασσιάνης και ο Νικολός Μπάκας.

Β) αφού είχαν συμβεί αυτές οι πυρκαγιές και η καταστροφή των ελαιοδέντρων, ειπώθηκε από το Γιάννη Αγάθο ότι αυτό που συνέβη στον κάπο Γιάννη Μάζη είναι πολύ λίγο και ότι ή θα τον σκοτώσουν ή θα τον κάψουν μέσα στο σπίτι του, κι ο παπά Παναγιώτης Δοϊκάς είπε ότι αυτό που έπαθε ο Μάζης το αξίζει για τα φώτα που δίνει στην Αναγραφή· γι' αυτό ή θα τον σκοτώσουν ή θα τον διώξουν με τις πέτρες από το χωριό, όπως καταθέτουν οι ακόλουθοι μάρτυρες: Τάσης Πόλος από το Μαντούκι, Σπύρος Τσιλιμπάρης του ποτέ Νικολέττου, Στάθης Βλάχος του ποτέ Κωνσταντή και άλλοι.

Γ) Το πρωί, κοντά στο σπίτι του κυρίου μηχανικού Γκανάσα έγινε ένας καυγάς κι έπεσε μια τουφεκιά με δυο σφαίρες που άφησαν το αποτύπωμά τους στο μπαλκόνι του σπιτιού, όπως καταθέτουν οι παραπάνω μάρτυρες κι άλλοι που θα καταθέσουν στη δικαιοσύνη⁴⁸.

Δ) Κάποιος Τζαν Πάολο Πετρετίν, που κάνει τον (...) στην Κέρκυρα, πήγε στο σπίτι του παλιού μου πληρεξούσιου στην Κέρκυρα, κυρίου Μπερτάσι, που τον έστειλα στην Κέρκυρα γι' αυτό το μοναδικό έργο και είναι ένας καλοστεκούμενος του χωριού Λιαπάδες και κάτοχος αγαθών της Βαρωνείας και του είπε ότι το λιγότερο που πρπει

⁴⁷ Ο Στάθης Μποζίκης του ποτέ Δημήτρη εμφανίζεται στο κατάστιχο τότε μόνος και τότε με τον αδελφό του, Αλέξανδρο (Ντάντο). Ανάμεσα στα υπάρχοντά τους (που είναι αρκετά) καταγράφονται οι ακόλουθες καταπατήσεις: ο κλήρος 45, που τον κατέχουν από κοινού τα δυο αδέρφια (δασώδης, βραχώδης, κατά μικρό μέρος καλλιεργημένος, με έκταση 28 μίζούρες, για τον οποίο η ιταλική διατύπωση της Αναγραφής είναι «pretendono a zine sopra» (Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχεῖον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 13 verso – 14 recto)· ο κλήρος 139, που τον κατέχουν από κοινού: πρόκειται για ένα χωράφι με έκταση 10 μίζούρες, με δασική βλάστηση, ακαλλιεργητο, που περιλαμβάνει 156 ελιές και αμπέλια – στο ίδιο αυτό χωράφι, καταπατούν 11 ελιές οι Αγάθοι – Βιάρτοι, οι βασικοί κατηγορούμενοι της δίκης, οι οποίοι όμως διευθετούν τις υποχρεώσεις τους, όπως θα δούμε αναλυτικά παρακάτω (ο. π. σελ. 34 verso – 35 recto)· τα δυο αδέρφια καταπατούν τον κλήρο 160 (ο. π., σελ. 40 recto) που έχει έκταση 8 μίζούρες, διαθέτει καλλιεργημένο και ακαλλιεργητο τμήμα και περιλαμβάνει 23 ελιές· καταπατούν επίσης διαφορετικά τμήματα του κλήρου 249 (ο. π., σελ. 59 recto – 59 verso) που έχει έκταση 24 μίζούρες, και περιλαμβάνει δασική βλάστηση, αμπέλια, ακαλλιεργητο τμήμα και 260 ελιές· επίσης καταπατούν από κοινού τμήματα του κλήρου 256 (ο. π., σελ. 61 recto) που έχει έκταση 24 μίζούρες και περιλαμβάνει δασική βλάστηση, καλλιεργήσιμο και ακαλλιεργητο τμήμα, αμπέλια, 133 ελιές, ένα πηγάδι και ένα ανοιχτό «μαγαζί»· ο Στάθης Μποζίκης καταπατά μόνος του 4 ελιές στον κλήρο 258 (ο. π. 61 verso)· από κοινού, τα αδέρφια καταπατούν τον κλήρο 268 (ο. π., σελ. 64 recto – 64 verso), που είναι καλλιεργημένος και έχει έκταση 3 μίζούρες. Για κανένα από αυτούς τους κλήρους δεν καταγράφονται μεταγενέστερες διευθετήσεις. Σ' αυτή την περίπτωση, μπορεί να τεκμηριωθεί ο ισχυρισμός του Μάζη, ότι τον εχθρεύονται επειδή καταγγέλλει τις καταπατήσεις.

⁴⁸ Η πληροφορία αυτή δίνεται μόνο από το φεουδάρχη.

να κάνει είναι να προστατέψει και να βοηθήσει το Γιάννη Μάζη, ενάντια στην κοινότητα των Λιαπάδων για τους εμπρησμούς που υπέστη (...).⁴⁹

Είναι αλήθεια ότι η κόντρα ανάμεσα στο Μάζη και στο σύνολο σχεδόν του χωριού, συνεχίζεται και μετά τη δίκη. Εν τω μεταξύ, στις 20 Σεπτεμβρίου του 1786, παραδίνεται οικειοθελώς στις αρχές, ο μέχρι τότε καταζητούμενος Γιώργος Αγάθος – Μπαγιόγκος:⁵⁰

«Ενταύθα, 20 τρέχοντος. (...)

*Ο λοχαγός της φρουράς του Εξοχώτατου Κυρίου Έκτακτου Προβλεπτή, ο οποίος αναφέρει ότι σήμερα το πρωί παραδόθηκε οικειοθελώς στη φρουρά ο Γιώργος Αγάθος, επονομαζόμενος Μπαγιόγκος, χωρικός των Λιαπάδων και έθεσε ο ίδιος τον εαυτό του στη διάθεση της δικαιοσύνης και εξαρτάται ολοσχερώς από τις εντολές της».*⁵¹

Στις 29 του ίδιου μήνα, ο Έριτσο στέλνει στο Συμβούλιο των Δέκα επιστολή,, με συνημμένα το υπόμνημα του Μάζη και την έκθεση του φεουδάρχη όπου εκθέτει όχι μόνο τα γεγονότα, όπως τα γνωρίζουμε, αλλά και τις διαδικασίες που ακολούθησε η διοίκηση, μετά τη σύλληψη του Βιάρου και την παράδοση του Μπαγιόγκου. Εξετάστηκαν οκτώ μάρτυρες:⁵²

«Εξετάστηκαν οκτώ μάρτυρες, επτά ορκισμένοι και ένας ανωμοτί. Όλοι επιβεβαιώνουν τους εμπρησμούς, αλλά ως προς τους ακριβείς ενόχους, μέχρι στιγμής βρίσκονται σε αβεβαιότητα. Ωστόσο, μια διάχυτη κακή φήμη, ονομάζει ένοχη για τους εμπρησμούς την οικογένεια Αγάθου – Βιάρου από το ίδιο χωριό, τον πατέρα, Γιάννη και τους δυο γιους, Γιώργο και Στάθη· αυτή η φήμη προήλθε από τις δημόσιες ομολογίες που έγιναν στη συνέχεια από τη γυναίκα του προαναφερθέντος Γιώργου Αγάθου και που καταδεικνύουν ολοφάνερα ότι οι ένοχοι και υπεύθυνοι των προαναφερθέντων εμπρησμών ήταν οι άντρες της οικογένειάς της, δηλαδή οι προαναφερθέντες πατέρας και γιοί και ότι παρακινήθηκε να εκφραστεί έτσι από εκδίκηση, επειδή τη χτύπησε κάποιο από τα προαναφερθέντα μέλη της οικογένειάς της. Και ότι όμως δεν ήταν μόνοι τους οι προαναφερθέντες Αγάθοι στην καταδικαστέα πράξη αλλά το κάνανε ενωμένοι με άλλους (...) και, μετά από εικασίες

⁴⁹ A.S.Ven., Consiglio dei dieci, serie: Processi e carte criminali, sottoserie: Isole del Levante, busta, no 14, pp. 1 verso – 2 recto.

⁵⁰ Βλ. **Παράρτημα 1, «Εγγραφο 19».**

⁵¹ A.S.Ven., Consiglio dei dieci, serie: Processi e carte criminali, sottoserie: Isole del Levante, busta, no 14, p. 66 verso.

⁵² Βλ. **Παράρτημα 1, «Εγγραφο 20».**

και συμπεράσματα, το βάρος πέφτει στους Γιώργο Αγάθο του ποτέ Γιάννη, επονομαζόμενο Μπαγιόγκο, Γιάννη Μποζίκη του Αναστάση⁵³, επονομαζόμενο Καπαλουπή, Δημήτρη Αγάθο του ποτέ Αντώνη, επονομαζόμενο Νιόβε⁵⁴, Γιώργο Αγάθο του ποτέ Αλοΐσιου⁵⁵ και μερικούς ακόμα, που όμως, αν και είναι ύποπτοι, δεν μπορούσαν όμως να το επιβεβαιώσουν».⁵⁶

Η αμέσως επόμενη εξέλιξη είναι η επιστολή που ο Δόγης Πόλο Ρενιέρ απευθύνει στον Προβλεπτή Έριτσο. Η επιστολή φέρει ημερομηνία 2 Ιανουαρίου του 1786, πρόκειται όμως για ολοφάνερο λάθος, γιατί ανακεφαλαιώνει την υπόθεση, όπως τη γνωρίζουμε. Μάλλον πρόκειται για τις 2 Ιανουαρίου του 1787. Ο Δόγης καλεί τον Προβλεπτή να παραπέμψει την υπόθεση σε δίκη, προτείνει μάλιστα και ποινές εξαιρετικά αυστηρές:⁵⁷

«Όταν τελειώσει η δίκη, θα την ολοκληρώσετε πλήρως, έχοντας τη δυνατότητα να τιμωρήσετε τους ενόχους, παρόντες και απόντες, με τις ποινές του θανάτου, διαρκή και οριστική εξορία από αυτή την πόλη της Βενετίας και το Δουκάτο, και από όλες τις άλλες πόλεις, γαίες και τόπους της επικράτειάς μας, σε στεριά και σε θάλασσα, πλοία οπλισμένα και άοπλα, φυλακή, γαλέρα, εκτόπιση, αποστέρηση των αγαθών (...»⁵⁸.

⁵³ Γιάννης Μποζίκης του Αναστάση δεν αναφέρεται στο κατάστιχο, πράγμα που δεν είναι περίεργο, αφού ο πατέρας του ζει, άρα το σύνολο της περιουσίας καταγράφεται στο δικό του όνομα. Στο κατάστιχο των Λιαπάδων αναφέρονται όμως δυο πρόσωπα με το όνομα Αναστάσης Μποζίκης του ποτέ Γιάννη. Ο ένας αναφέρεται ως «κάπο» και ο άλλος ως πρώην νοδάρος. Στο κατάστιχο των Κανακάδων εμφανίζεται επίσης Αναστάσης Μποζίκης του ποτέ Γιάννη, από τους Λιαπάδες, με το προσωνύμιο Καποαλουπής· προφανώς είναι ο πατέρας του ύποπτου Γιάννη Μποζίκη, δεν είναι όμως ξεκάθαρο αν πρόκειται για τον κάπο ή το νοδάρο. Στο κατάστιχο των Λιαπάδων φαίνεται να έχουν και οι δυο καταπατημένα κτήματα: ο νοδάρος έχει προικώο μερίδιο στον κλήρο 116 (Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τομος 1806/1807, σελ. 29 verso), για το οποίο εκδίδεται *mandato di possesso*, στις 29 Οκτωβρίου του 1787· ο κάπο καταπατά τμήμα του κλήρου 151.(ο. π., σελ. 38 recto).

⁵⁴ Ο Δημήτρης Αγάθος του ποτέ Αντώνη, μαζί με τον αδελφό του, Γιάννη, μας έχουν απασχολήσει και στο Κεφάλαιο Α'. Έχουν καταπατημένους κλήρους: ο Δημήτρης μερίδιο από τον κλήρο 151 (βλ. σημείωση 53), για το οποίο συνάπτει συμβόλαιο στις 15 Δεκεμβρίου του 1788, και μερίδιο από τον 220 (Γ. Α. Κ, Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 54 recto)· οι δυο τους από κοινού καταπατούν τμήμα του κλήρου 151. Στο Μέρος Α', (σελ 40) μας έχει απασχολήσει ο κλήρος 233 (ο.π., σελ. 56 recto – 56 verso) που δεν είναι καταπατημένος και για τον οποίο τελούν προς τις αδελφές Ροδίτη από τη Χώρα. Υπενθυμίζω ότι έχει ανακύψει πρόβλημα ως προς την ποσότητα των αποδόσεων ανάμεσα στις αδελφές και τον επίτροπο του βαρόνου, οπότε αυτές συνάπτουν νέο συμβόλαιο, εκπροσωπώντας και τους αδελφούς Αγάθους, που είναι κολλόνοι τους.

⁵⁵ Σύμφωνα με το κατάστιχο των Λιαπάδων, ο Γιώργος (ή Γιωργάκης) Αγάθος του ποτέ Αλοΐσιου δεν φαίνεται να έχει καταπατημένα κτήματα.

⁵⁶ A. S.Ven., Consiglio dei dieci, serie: Processi e carte criminali, sottoserie: Isole del Levante, busta no 14, pp. 67 recto – 67 verso.

⁵⁷ Βλ. **Παράρτημα 1, «Εγγραφο 21».**

⁵⁸ A. S.Ven., Consiglio dei dieci, serie: Processi e carte criminali, sottoserie: Isole del Levante, busta no 14, pp., 92 recto.

Εντυπωσιακή η επιχείρηση της σύλληψης του Αγάθου, εντυπωσιακή και η έκταση που παίρνει το γεγονός, αφού ο ίδιος ο Δόγης ασχολείται προσωπικά με το ζήτημα. Εντυπωσιακή είναι ακόμα και η κλιμάκωση των ποινών που προβλέπονται: η πόλη της Βενετίας φαίνεται να κάνει τα πάντα για την προστασία της φεουδαρχικού τύπου ιδιοκτησίας. Η συνέχεια όμως της υπόθεσης είναι εντελώς δυσανάλογη με την κινητοποίηση που προηγήθηκε.

Στις 3 Μαρτίου του 1787, ο Προβλεπτής Έριτσο ανακοινώνει στο Βάϊλο ότι οι κατηγορούμενοι παραπέμπονται σε δίκη. Στις 6 του ίδιου μήνα, ο Έριτσο ζητά να καταθέσουν ο Μάζης, ο Αγάθος – Βιάρος, ο Αγάθος - Μπαγιόγκος και ο πληρεξούσιος του φεουδάρχη Αντόνιο Μαρία Μπερτάσι.

Μετά από 7 ολόκληρους μήνες, στις 2 Οκτωβρίου του 1787, μετά από κατάθεση του Κωνσταντή Μαυροειδή του ποτέ Γιωργάκη (Τζεζούα)⁵⁹, ο Προβλεπτής εκδίδει ένταλμα σύλληψης για τους Κωνσταντή Μαυροειδή του ποτέ Αντώνη, το γιό του, Γιώργο, το Δημήτρη Μαυροειδή του ποτέ Αποστόλη (Τσενταμίνη) και Στάθη Παπαδόπουλο του Γιάννη.

Στις 7 Οκτωβρίου έχουν όλοι συλληφθεί, εκτός από το Στάθη Παπαδόπουλο. Η σύλληψή του ανατίθεται στον κάμπο Αναστάση Αγάθο. Από τα σωζόμενα έγγραφα, δεν γίνεται ξεκάθαρο αν συνελήφθη ή αν παραδόθηκε οικειοθελώς στις αρχές ο Στάθης Παπαδόπουλος, πάντως από την εξέλιξη της υπόθεσης φαίνεται ότι βρίσκεται τελικά στις γαλέρες, απ' όπου και καλείται να απολογηθεί.

Οι απολογίες των κατηγορούμενων και η εξέλιξη της υπόθεσης

Στο διάστημα από τις 9 μέχρι και τις 16/10, οι κατηγορούμενοι καλούνται να προσαχθούν, ακόμα σιδηροδέσμιοι, από τις γαλέρες, στο γραφείο του Προβλεπτή, για να απολογηθούν. Επίσης, εξετάζονται και οι μάρτυρες υπεράσπισης που έχουν οι ίδιοι καλέσει.

Πρώτος απολογείται ο Γιώργος Αγάθος του Γιάννη (Βιάρος). Προηγουμένως, έχουν καταθέσει εναντίον του οκτώ μάρτυρες οι οποίοι έχουν δώσει όρκο, και ένας χωρίς να ορκιστεί. Όπως προκύπτει από την απολογία, αυτός ο ένας μάρτυρας

⁵⁹ Ο Κωνσταντής Μαυροειδής (ή Μαυρόπουλος) του ποτέ Γιωργάκη, επονομαζόμενος Τζεζούας δεν εμφανίζεται πουθενά στο κατάστιχο.

πρέπει να είναι η γυναίκα του, η οποία, λόγω της συγγενικής της σχέσης μαζί του δεν επιτρέπεται να ορκιστεί.

Πώς τεκμηριώνονται οι κατηγορίες εναντίον του; Καταρχήν, οι μάρτυρες ισχυρίζονται ότι ο Γιώργος Αγάθος είναι ένας βίαιος χαρακτήρας, ένα ταραχοποιό στοιχείο. Επικαλούνται ακόμα τη μαρτυρία δυο νεαρών βοσκών που κατονομάζουν τον ίδιο και την οικογένειά του, ως υπαίτιους των εμπρησμών. Ένας μάρτυρας δηλώνει ότι απειλήθηκε από τον ίδιο, με πιστόλι, για να μην καταθέσει εναντίον του και ένας άλλος ότι δωροδοκήθηκε από τον πατέρα του, Γιάννη. Τέλος, υπάρχει η διάσπαρτη φήμη που ξεκίνησε από τη γυναίκα του, την Κατερίνα, σε σχέση με το ότι ο άντρας της, ο πεθερός της και ο κουνιάδος της έβαλαν τις φωτιές. Δηλώνει ο ίδιος ο Γιώργος Αγάθος;⁶⁰

*« (...) Το δικαστήριο θα μου αντιπαραθέσει τη δήλωση της γυναίκας μου, τη φήμη και τη δήλωση ενός ορκισμένου μάρτυρα που βεβαιώνει ότι, ενώ μετά το γεύμα περνούσε από το σπίτι μου, άκουσε ότι ο πατέρας μου έδερνε άγρια τη γυναίκα μου και ότι αυτή με πείσμα βεβαίωνε ότι η οικογένειά μας έκανε τους εμπρησμούς. Ακόμα, ένας άλλος μάρτυρας που ισχυρίζεται ότι τον απείλησα με το πιστόλι στο χέρι, κατηγορήσε εμένα για εμπρηστή. ενώ ακόμα καιγόταν η πυρπολημένη ελιά. Ένας άλλος μάρτυρας ισχυρίζεται ότι τον παραπλάνησε ο πατέρας μου κι ένας άλλος από το τεράστιο πλήθος αυτών που εξετάστηκαν άκουσε από κάτι βοσκόπουλα ότι η οικογένειά μου έκανε τους εμπρησμούς».*⁶¹

Στην απολογία του, ο Γιώργος Αγάθος επικαλείται τρεις λόγους, για τους οποίους δεν μπορεί να είναι ένοχος: η φήμη που τον συνοδεύει, ως άνθρωπο βίαιο, δεν έχει, ισχυρίζεται, καμιά βάση· τον εκδικητικό χαρακτήρα της γυναίκας του, Κατερίνας· και, τέλος, ότι δεν έχει τίποτα να κρύψει από το φεουδάρχη, γιατί δεν έχει καταπατημένα κτήματα, άρα ούτε και λόγους να εχθρεύεται τον επιστάτη.⁶²

«Μετά από 15 μήνες εθελοντικής και αυθόρμητης κράτησης κατά ένα μέρος στη Μπαστάρντα με σίδερα στα πόδια, κατά ένα μέρος στον περίβολο αυτού του φρουρίου, έχω επιτέλους την επιθυμητή ανακούφιση, εγώ ο ταπεινότατος Γιώργος Αγάθος επονομαζόμενος Βιάρος από το χωριό Λιαπάδες να μπορώ να ξεφύγω από μια φήμη που δε βγήκε από τα χείλη ούτε από τη σκέψη του κάπο Γιάννη Μάζη, του

⁶⁰ Βλ. Παράρτημα 1, «Εγγραφο 22».

⁶¹ A. S.Ven, Consiglio dei dieci. Serie: Processi e carte criminali. Sottoserie: Isole del Levante, busta no 14, pp. 464 recto – 464 verso (στο δεύτερο φύλλο με την ίδια αρίθμηση).

⁶² Βλ. Παράρτημα 1, «Εγγραφο 23».

*συγχωριανού μου, για τις πυρκαγιές που του συνέβησαν τέσσερις φορές και 3 φορές έκαψαν τις ελιές του, αλλά αντίθετα προήλθε από τη φωνή της γυναίκας μου».*⁶³.

Είναι λίγο ασαφές βέβαια τι εννοεί με τον όρο «εθελοντική και αυθόρμητη» κράτηση, ο Αγάθος. Γεγονός είναι πάντως ότι δεν αντιστάθηκε στη φρουρά που πήγε να τον συλλάβει. Ακόμη, για να τεκμηριώσει το συγκεκριμένο ισχυρισμό, δηλώνει σε άλλο σημείο της απολογίας του:⁶⁴

*Μοναδική αιτία της κακοτυχίας μου είναι από την αρχή η φωνή της γυναίκας μου. Ήταν αρκετό να με κατηγορήσει για υπεύθυνο αυτής της πυρκαγιάς και μετά η δικαιοσύνη με έκρινε ένοχο και διέταξε τη σύλληψή μου, οδηγήθηκα στη Χώρα, μα όταν συνέβη εκείνη τη νύχτα η πυρκαγιά στο σπίτι σ' αυτό το παλιό φρούριο⁶⁵, θα μπορούσα να το έχω σκάσει. Δεν το έκανα, αλλά αντίθετα, αν και το επόμενο πρωί βρέθηκα εντελώς ελεύθερος, παρουσιάστηκα αυθόρμητα και η διοίκηση με κράτησε σε φυλάκιση, τώρα με σίδερα στα πόδια στη Μπαστάρντα (...)*⁶⁶

Για ποιο λόγο – διερωτάται στην απολογία του – τον θεωρούν «κακό άνθρωπο»;⁶⁷

*«Χαρακτηρίστηκα κακός. Έκλεψα; Έκανα φασαρίες στο χωριό, ήμουν φιλοκατήγορος, βλάσφημος, φονιάς, ανήσυχος, ταραχοποιός; Πότε; Πώς; Ποιος το λέει; Με ποιες αποδείξεις κατηγορήθηκα γι' αυτά τα πράγματα; Πότε τιμωρήθηκα γι' αυτά;»*⁶⁸.

Ως προς τη φήμη που διέδωσε η γυναίκα του, ο Αγάθος ισχυρίζεται ότι ένας συγχωριανός του, περνώντας έξω από το σπίτι του, μετά το γεύμα, άκουσε τον πατέρα του, Γιάννη, να χτυπά τη νύφη του, επειδή εκείνη απειλούσε ότι θα αποκαλύψει την ευθύνη της οικογένειας για τους εμπρησμούς. Ο Αγάθος αντιστρέφει το επιχείρημα: δεν χτυπούσαν τη γυναίκα του για να μην κάνει

⁶³ A. S.Ven, Consiglio dei dieci. Serie: Processi e carte criminali. Sottoserie: Isole del Levante, busta no 14, p. 463 recto.

⁶⁴ Βλ. **Παράρτημα 1, «Εγγραφο 24»**.

⁶⁵ Το περιστατικό αυτό δεν εμφανίζεται πουθενά αλλού στις πηγές. Δεν υπάρχει καμιά εικόνα για το τι προκάλεσε αυτή την πυρκαγιά. Με την ευκαιρία, να σημειωθεί ότι η φυλακή στο Παλιό Φρούριο της Κέρκυρας κατασκευάστηκε ακριβώς το 1786. Επίσης, θαρρώ πρέπει να αναφερθεί ότι, στα 1786, (δεν καταγράφεται ο μήνας) την Κέρκυρα έπληξε ισχυρός σεισμός, μεγέθους 6,8 βαθμών της κλίμακας Ρίχτερ, που γκρέμισε πολλά κτίρια στην πόλη και είχε 126 νεκρούς. (*ΣΥΝΤΟΜΗ ΣΕΙΣΜΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ ΚΕΡΚΥΡΑΣ*, Δρ. Παναγιώτης Γρ. Καρύδης, καθηγητής αντισεισμικών κατασκευών, ομότιμος καθηγητής Ε.Μ.Π.). Μιλάμε άραγε γι' αυτό το περιστατικό; Πώς όμως ο Αγάθος αναφέρει μόνο τη φωτιά και όχι το – πολύ εντυπωσιακό για να το αποκρύψει – γεγονός του σεισμού;

⁶⁶ A. S.Ven, Consiglio dei dieci. Serie: Processi e carte criminali. Sottoserie: Isole del Levante, busta no 14, pp. 464 verso – 464 recto (το φύλλο 464 εμφανίζεται δυο φορές).

⁶⁷ Βλ. **Παράρτημα 1, «Εγγραφο 25»**.

⁶⁸ A. S.Ven, Consiglio dei dieci. Serie: Processi e carte criminali. Sottoserie: Isole del Levante, busta no 14, p. 463 verso.

αποκαλύψεις, αλλά γιατί ήταν μια γυναίκα «με τα μυαλά πάνω από το κεφάλι της», που δεν μπορούσε να διοικήσει νοικοκυριό. Γι' αυτό το λόγο, η διοίκηση του νοικοκυριού είχε ανατεθεί στην άλλη νύφη, τη γυναίκα του Στάθη. Η Κατερίνα ζήλευε και δημιουργούσε συνεχώς φασαρίες που ανάγκαζαν τον άντρα, τον πεθερό και τον κουνιάδο της να τη χτυπούν – και γι' αυτό αποφάσισε να τους καταγγείλει!

Η ιστορία αυτή θα μας απασχολήσει πολύ πιο αναλυτικά παρακάτω, όταν αναφερθούμε στην καθημερινότητα και στις σχέσεις των δυο φύλων μέσα στο κερκυραϊκό αγροτικό νοικοκυριό. Εδώ, μας ενδιαφέρει μόνο από την άποψη του πώς συγκροτεί την υπερασπίσή του ο Γιώργος Αγάθος: χρησιμοποιεί μια σειρά από δικολαβίστικα επιχειρήματα (προφανώς, ωστόσο, υπαγορευμένα από δικηγόρο, καθώς υποδηλώνουν τα καλλιεργημένα ιταλικά της κατάθεσης και τα λατινικά νομικά ρητά που τη διανθίζουν). Η γυναίκα του δεν μπορεί να καταθέσει εναντίον του, ακριβώς γιατί είναι γυναίκα του: στο ρωμαϊκό δίκαιο, γυναίκες και δούλοι δεν επιτρεπόταν να καταθέσουν εναντίον του αφέντη τους. Από την άλλη, η γυναίκα του – που δεν επιτρεπόταν να ορκιστεί, επειδή, όπως ήδη είπαμε, είναι γυναίκα του – είναι εμπαθής απέναντι στον ίδιο και στην οικογένειά του· και η εμπάθεια δεν είναι καλός σύμβουλος στα δικαστήρια, άρα ο σοφός δικαστής δεν πρέπει να της δώσει σημασία. Οι μάρτυρες που καλεί για να τον υπερασπιστούν, καλούνται ακριβώς για να επιβεβαιώσουν τον κακό χαρακτήρα της Κατερίνας, τις φασαρίες στο σπίτι των Αγάθων και την εκδικητική φύση της κατάθεσής της. Παραθέτω ολόκληρο το απόσπασμα με το οποίο καλεί τους μάρτυρες στους οποίους στηρίζει την υπερασπιστική του γραμμή. Διευκρινίζω ότι ο υπομνηματισμός δίνεται στο τέλος όλων των αποσπασμάτων, ενώ, σε παρένθεση, αναφέρονται τα ονόματα των μαρτύρων που καλεί, για να επιβεβαιώσουν κάθε ένα ξεχωριστά από τα λεγόμενά του.⁶⁹

«Πρώτον: προτείνω να αποκαλυφθεί ότι, όταν η Κατερίνα Λεπενιώτη έγινε γυναίκα μου και εγώ και ο πατέρας μου, Γιάννης, γνωρίσαμε το χαρακτήρα της, τη θεωρήσαμε γυναίκα ακατάλληλη να διοικήσει το νοικοκυριό μας».

⁶⁹ Βλ. Παράρτημα 1, «Έγγραφο 26».

(Καλεί ως μάρτυρες τους: Νικολέττο Νίνο του Γιώργη⁷⁰, Γιωργάκη Παπαδόπουλο του ποτέ Κωνσταντή⁷¹, και τον Παπά Βενιέρ Μουμούρη⁷²).

«Δεύτερον: προτείνω να αποκαλυφθεί ότι, όντας ο αδελφός μου, Στάθης, παντρεμένος με τη Σταματέλλα Αγάθου και αφού ευτυχώς τη βρήκαμε ικανή να διοικήσει καλά την οικογένεια και το νοικοκυριό, τόσο ο πατέρας μας όσο κι εμείς τα δυο αδέρφια, αφεθήκαμε εντελώς στη καθοδήγησή της».

(Καλεί τους ίδιους μάρτυρες).

«Τρίτον: προτείνω να αποκαλυφθεί ότι αυτή η τόσο λογική διάκριση που έγινε για τη νύφη μου, θορύβησε τη γυναίκα μου, την ανησύχησε και την εξόργισε τόσο πολύ, που, για να την κρατήσουμε σε τάξη, έπρεπε να τη δέρνουμε συχνά».

(Καλεί και πάλι τους ίδιους μάρτυρες, αλλά και τον Τάση Ριγανά του ποτέ Ντόντου⁷³).⁷⁴

Σ' αυτό ακριβώς το σημείο, ο απολογούμενος απευθύνει στο δικαστή μια εξαιρετικά χρήσιμη, ως προς την αποκάλυψη των ηθών της εποχής, αποστροφή:⁷⁵

«Εξοχότατε, μην απορείτε τόσο πολύ. Αυτό είναι το μόνο φρένο που μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε εμείς οι χωρικοί, και μόνο αυτό είναι η πρωταρχική αιτία για τα απατηλά λεγόμενα της τρελής γυναίκας (...).⁷⁶

Αν, για τα σημερινά δεδομένα, είναι εξωφρενικό το να στηρίζεται η νομική υποστήριξη κάποιου προσώπου στην κακοποίηση της γυναίκας του, φαίνεται όμως ότι και τη συγκεκριμένη ιστορική περίοδο, δεν ήταν γενικευμένο φαινόμενο ούτε και καθολικά αποδεκτό· αλλιώς, γιατί να προεξοφλεί ο δικηγόρος που, κατά πάσα βεβαιότητα, έγραψε την απολογία, την έκπληξη του δικαστή;

Ο Αγάθος ισχυρίζεται ακόμα ότι το βασικό κίνητρο που θα μπορούσε να έχει εναντίον του Μάζη (η ύπαρξη δηλαδή καταπατημένων κληρών) δεν υφίσταται. Σε αυτό έχει δίκιο· θα το εξετάσουμε όμως αργότερα.

⁷⁰ Ο Νικολέττος Νίνος του Γιώργου έχει μόνο έναν κληρό, που προέρχεται από προίκα και δεν είναι καταπατημένος.

⁷¹ Ο Γιωργάκης Παπαδόπουλος του ποτέ Κωνσταντή δεν εμφανίζεται στο κατάστιχο.

⁷² Ο παπά Βενιέρ Μουμούρης κατάγεται από τους Δουκάδες. Καταγράφεται ως συνεισφορέας στο κατάστιχο των Γαρδελάδων, μαζί με τον αδελφό του, Ανδρέα, και δεν έχει καταπατημένα κτήματα.

⁷³ Ο Αναστάσης (Τάσης) Ριγανάς από το Μαντούκι καταγράφεται ως συνεισφορέας στο κατάστιχο των Διαπάδων, όπου καταπατά τον κληρό 97 (Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 26 recto).

⁷⁴ A. S. Ven. Cosnsiglio dei dieci, Serie: Processi e carte criminali, sottoserie: Isole del Levante, busta no 14, pp. 465 recto – 465 verso.

⁷⁵ Βλ. **Παράρτημα 1, «Εγγραφο 27».**

⁷⁶ A. S. Ven. Cosnsiglio dei dieci, Serie: Processi e carte criminali, sottoserie: Isole del Levante, busta no 14, pp. 465 recto – 465 verso.

Στις 10 Οκτώβρη καταθέτουν οι μάρτυρες υπεράσπισης του Αγάθου – Βιάρου, ακολουθώντας την υπερασπιστική του γραμμή: η Κατερίνα, η γυναίκα του, είναι μια κακή γυναίκα, ανίκανη να διοικήσει νοικοκυριό και ζηλεύει τη συνυφάδα της. Εν τω μεταξύ, έχει καταθέσει και ο άλλος Γιώργος Αγάθος, ο Μπαγιόγκος, ακολουθώντας διαφορετική υπερασπιστική γραμμή. Ισχυρίζεται ότι και αυτός επίσης τέθηκε οικειοθελώς στη διάθεση της δικαιοσύνης (γνωρίζουμε βέβαια ότι το απόσπασμα που πήγε να τους συλλάβει δεν τον βρήκε στο σπίτι του, αλλά όντως παρουσιάστηκε αυτοβούλως την επόμενη μέρα το πρωί). Πώς τεκμηριώνονται τώρα οι εναντίον του κατηγορίες και τι απαντά ο ίδιος:

Ένας από τους μάρτυρες που ορκίστηκαν, κατέθεσε ότι τον είδε να μιλά με το Στάθη Αγάθο, τον αδελφό του Γιώργου και ότι τους άκουσε να σχεδιάζουν τον εμπρησμό του ελαιοτριβείου του Μάζη. Ο ίδιος θεωρεί πολύ φυσικό να μιλά με το Στάθη, που είναι γαμπρός του (έχει παντρευτεί την αδελφή του, Σταματέλλα), και επίσης θεωρεί παράλογο να μπορέσει κάποιος να διακρίνει τα λόγια που αντάλλαξαν μεταξύ τους. Αλλά και ο χρόνος της μεταξύ τους συζήτησης δεν είναι σαφώς προσδιορισμένος, σε σχέση με το χρόνο των εμπρησμών. Επίσης – πράγμα που ο ίδιος θεωρεί παράδοξο – ενώ η συζήτηση αφορούσε τον εμπρησμό του ελαιοτριβείου, αυτός συνελήφθη για τον εμπρησμό των ελαιοδέντρων!

Ένας δεύτερος μάρτυρας καταθέτει ότι άκουσε από το στόμα των – γνωστών μας πια – νεαρών βοσκών ότι είναι κι αυτός ένας από τους ενόχους. Άλλοι πάλι αναφέρονται στη φήμη που τον συνοδεύει, ως άνθρωπο κακό και βίαιο, άλλοι αναφέρονται στα λόγια της γυναίκας του Γιώργου Αγάθου και άλλοι στην αντιπαλότητά του με το Μάζη.

Ο Μπαγιόγκος επιμένει ότι κάθε μια από αυτές τις μαρτυρίες είναι μοναδική και ότι, σύμφωνα με τη νομική πρακτική και το δίκαιο, «ένας μάρτυρας ίσον κανένας». Ισχυρίζεται ακόμη ότι δεν τεκμηριώνεται ούτε η γενικά κακή του συμπεριφορά ούτε και οποιαδήποτε εχθρότητά του απέναντι στο Μάζη.

Η κεντρική του ωστόσο υπερασπιστική γραμμή είναι λίγο περίεργη: ισχυρίζεται ότι το κακό που προκλήθηκε στην περιουσία του Μάζη είναι εξαιρετικά μικρό, σε σχέση με τις πραγματικές οικονομικές του δυνατότητες και ότι ο ίδιος ο Μάζης, μέσω της πραγματογνωμοσύνης, «παραφουσκώνει» τις ζημιές που έπαθε. Σε μια χαρακτηριστική αποστροφή της απολογίας του, λέει για τον αντίδικο και βασικό κατηγορό του: *«ένα πρόσωπο που μπορεί σχεδόν πιο εύκολα να πάει στη Βενετία*

*πάρα στη Χώρα».*⁷⁷ Εάν πραγματικά ήθελε να καταστρέψει το Μάζη, τότε θα είχε φροντίσει να καταστρέψει πολύ περισσότερα από τα υπάρχοντά του, πράγμα που θα ήταν εξαιρετικά εύκολο, δεδομένου του πόσο εύκολα αναφλέγονται τα κλαδιά της ελιάς και πόσο εύκολη είναι η μετάδοση της πυρκαγιάς μέσα σ' ένα πυκνό ελαιώνα, όπως ο κερκυραϊκός.⁷⁸

*«Αλλά είναι ίσως δύσκολο να βάλει κανείς φωτιά στις πιο πολυάριθμες φυτείες με την προοπτική μιας τέτοιας επιτυχίας; Ή μπορεί να μπουν εμπόδια από τη φύση; Ποιος δεν ξέρει πόσο εύφλεκτο είναι αυτό το φυτό; Ποιος δεν ξέρει την πυκνότητα και την ενότητα των φυτειών μας; Αν η ελιά, από τη φύση της, πιάνει φωτιά εύκολα, αν τα κλαδιά ενός δέντρου μπλέκονται με τα κλαδιά του διπλανού, αν οι φυτείες είναι πυκνές, αν η ξηρασία του καλοκαιριού επιταχύνει αυτό το αποτέλεσμα, ποιος δεν ξέρει ότι μέχρι να ανοιγοκλείσουμε τα μάτια μας, μπορεί να απλωθεί στις ελιές η πιο μεγάλη πυρκαγιά;»*⁷⁹

Κι ακόμα, ο Μπαγιόγκος αμφισβητεί ισχυρά την πραγματογνωμοσύνη. Θεωρεί ότι η ζημιά (λίγες καμένες ελιές, σανός, σπασμένα κλαδιά) είναι αδύνατο να ανεβαίνει στα 900 δουκάτα: με αυτή τη λογική, μια ελιά θα έπρεπε να κοστίζει 100 δουκάτα, πράγμα δύσκολο στην Κέρκυρα, όπου καταγράφονται 3.000.000⁸⁰ ελαιόδεντρα, όσο ωραίο και να είναι ένα φυτό. Ο ίδιος εκτιμά ότι, αντικειμενικά, η ζημιά που έπαθε ο Μάζης δεν ξεπερνά τα 50 δουκάτα.⁸¹

*«Μια ελιά αξίζει στην Κέρκυρα, όπου υπάρχουν, όπως λένε, τρία εκατομμύρια ελιές, 100 δουκάτα; (...) Δεν αρνούμαι ότι στην Κέρκυρα υπάρχουν ωραία φυτά, αλλά 100 δουκάτα;»*⁸²

Στη βάση αυτής της υποστηρικτικής γραμμής, ο Μπαγιόγκος καλεί ως μάρτυρες υπεράσπισης τον παπά Βενιέρ Μουμούρη, τον Τάση Ριγανά και τον

⁷⁷ A. S. Ven. Cosnsiglio dei dieci, Serie: Processi e carte criminali, sottoserie: Isole del Levante, busta no 14, p. 479 recto. «(...) *persona potente, più facile a passar alla Dominante, che quasi alla Città, (...)*».

⁷⁸ Βλ. **Παράρτημα 1, «Εγγραφο 28»**.

⁷⁹ A. S. Ven. Cosnsiglio dei dieci, Serie: Processi e carte criminali, sottoserie: Isole del Levante, busta no 14, pp. 480 recto – 480 verso.

⁸⁰ Το 1766 με 1770, η βενετική διοίκηση διενήργησε μια μεγάλη απογραφή (*compendii generali*) στα Ιόνια νησιά, η οποία συμπεριέλαβε, εκτός από τους κατοίκους, και πολλές πλουτοπαραγωγικές πηγές, ανάμεσα στις οποίες τα ελαιόδεντρα και τα ζώα. Σύμφωνα με αυτή την απογραφή, στην Κέρκυρα υπήρχαν 1.905.917 που απέδιδαν 364.934 ζάρες λαδιού. (Βιβλιοθήκη ιστορικών μελετών, Σειρά Νεοελληνικής Οικονομικής Ιστορίας, Οικονομικά μελέται περί Επτανήσου. ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΔΙΟΙΚΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ ΕΠΙ ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑΣ, υπό Ανδρ. Μιχ. Ανδρεάδου, Τόμος Α', σελ. 186. Εν Αθήναις, Τυπογραφείον «Εστία», Κ.. Μαϊσνερ και Ν. Καργαδούρη, 1914. Ανατύπωση: Βιβλιοπωλείον Διονυσίου Νότη Καραβία, Αθήνα, ΜCMXCIV).

⁸¹ Βλ. **Παράρτημα 1, «Εγγραφο 29»**.

⁸² A. S. Ven. Cosnsiglio dei dieci, Serie: Processi e carte criminali, sottoserie: Isole del Levante, busta no 14, p. 480 verso.

Παναγιώτη Παπαδόπουλο⁸³, για να καταθέσουν ότι ο Γιάννης Μάζης είναι ο πλουσιότερος χωρικός των Λιαπάδων και ότι η ζημιά που προκλήθηκε στα υπάρχοντά του δεν ήταν τόσο σημαντική ώστε να αποτελεί ένδειξη ότι κάποιος εχθρός του ήθελε να τον βλάψει.

Εξαιρετικό ενδιαφέρον έχει η κατακλείδα της απολογίας του Μπαγιόγκου. Υπαινίσσεται σαφώς ότι ο ίδιος ο Μάζης προκάλεσε τη ζημιά στον εαυτό του! Γιατί άραγε; Δίνουμε το λόγο στον ίδιο:⁸⁴

«Αφιερώθηκε (σσ. ο Μάζης) στον εξοχότατο κύριο Γκαμπριέλ Μαρτσέλλο. Θέλει να τον κάνει να πιστέψει ότι έχει υπέρμετρο ζήλο· ποιο είναι το πιο συγκινητικό επιχείρημα από το να τον κάνει να πιστέψει ότι εξέθεσε την ασφάλειά του, την κατάστασή του, στο μίσος του χωριού; Αλλά η εξοχότητά σας θα βρει εξαιρετικά περίεργη αυτή τη συμπεριφορά. Αλήθεια είναι, αλλά ο κόσμος όλος δεν είναι γεμάτος από ακόμα μεγαλύτερες παραδοξότητες;»⁸⁵

Τέλος, ο Μπαγιόγκος αποφεύγει με κάθε τρόπο να αναφερθεί στο χαρακτήρα της Κατερίνας Λεπενιώτη και στη διένεξή της με την αδελφή του και συνυφάδα της, Σταματέλα, θέλοντας προφανώς να εδραιώσει την εντύπωση ενός προσώπου έντιμου και αντικειμενικού.

Ακολουθούν οι καταθέσεις των μαρτύρων υπεράσπισης του Μπαγιόγκου που όλες υποδεικνύουν τον πλούτο του Γιάννη Μάζη. Στις 10 Οκτώβρη, ο Προβλεπτής Έριτσο διατάσσει τη μεταφορά του Κωνσταντή Μαυροειδή από τη γαλέρα Μπαστάρντα και του δίνει προθεσμία τριών ημερών για να ετοιμάσει την απολογία του. Ο Μαυροειδής την έχει όμως ήδη έτοιμη και απολογείται εκείνη τη στιγμή. Η απολογία του, η απολογία του γιου του και των άλλων δυο (του Δημήτρη Μαυροειδή του ποτέ Αποστόλη και του Στάθη Παπαδόπουλου του Γιάννη είναι σχεδόν πανομοιότυπες, πέρα από τις αυτονόητες αλλαγές, αφού αλλάζουν τα πρόσωπα, και μερικές παραγράφους που αναφέρονται σε ιδιαίτερα περιστατικά.⁸⁶

⁸³ Στο κατάστιχο των Λιαπάδων καταγράφεται ένας Παναγιώτης Παπαδόπουλος του ποτέ Σταμάτη, ο οποίος καταπατά τον κλήρο 58 Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 17 recto – 17 verso).

⁸⁴ Βλ. **Παράρτημα 1, «Εγγραφο 30».**

⁸⁵ A. S. Ven. Cosniglio dei dieci, Serie: Processi e carte criminali, sottoserie: Isole del Levante, busta no 14, p. 481 recto.

⁸⁶ Οι υπόλοιποι κατηγορούμενοι δεν ανήκουν στα πρώτα ονόματα των Λιαπάδων και δεν έχουν ιδιαίτερα σημαντική περιουσία. Ο μόνος απ' όλους που αναφέρεται στο κατάστιχο είναι ο Κωνσταντής Μαυροειδής του ποτέ Αντώνη, του οποίου η περιουσιακή κατάσταση είναι αρκετά καλή. Εμφανίζεται ως συνεισφορέας σε τρεις κλήρους (τους υπ' αριθμόν 34 – Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 12 recto –, 103 – ο. π., σελ. 27 recto – και 167 – ο. π., σελ. 42 recto – 42 verso) μέσα στους οποίους έχει κυρίως ελιές (105) και αμπέλια και πληρώνει γι' αυτά τα αγαθά το

Για παράδειγμα, ο Κωνσταντής Μαυροειδής κατηγορήθηκε από ένα μάρτυρα ότι μάλωνε το γιο του και τους συνενόχους του επειδή περιορίστηκαν στους εμπρησμούς και δεν έκαψαν το Μάζη ζωντανό!⁸⁷ Ο εν λόγω μάρτυρας, προστατευμένος από την ανωνυμία του, ισχυρίζεται ότι άκουσε τη συζήτηση περνώντας τη νύχτα έξω από το σπίτι τους:⁸⁸

*«Το σεβαστό δικαστήριο με καλεί να αντιμετωπίσω το λόγο ενός και μοναδικού μάρτυρα που, περνώντας τη νύχτα από το σπίτι μου, αφού σταμάτησε από κάτω το δρόμο του, άκουσε με σαφήνεια που μάλωνα το γιο μου και άλλους, των οποίων όλων αναγνώρισε τις φωνές, επειδή δεν σκότωσαν τον κάπο Γιάννη Μάζη αντί να του κάψουμε τα αγαθά. Άκουσε τις δικές μου κατηγορίες και τις απαντήσεις των άλλων συγκεντρωμένων».*⁸⁹

Ο Μαυροειδής αντικρούει τα λεγόμενα του μάρτυρα κατηγορίας ισχυριζόμενος τα εξής:⁹⁰

«Συμφωνώ ότι είναι εύκολο να περάσει κανείς νύχτα από ένα χωριάτικο σπίτι, συμφωνώ ακόμα ότι, αν κανείς φωνάζει, όποιος στέκεται έξω, μέσα στην ησυχία της νύχτας, μπορεί να ακούσει τι λέγεται μέσα στους τοίχους ενός σπιτιού. Αλλά είναι ποτέ πιθανό, εμείς οι τέσσερις να προετοιμάζουμε ένα έγκλημα με τόσο δυνατή φωνή, ώστε με κλειστό το σπίτι, όποιος στεκόταν απ' έξω να μπορεί να ακούσει όλη τη συζήτηση;

*Ακόμα παραπέρα: ο μάρτυρας, όπως λέει, στεκόταν κάτω από το σπίτι, άρα το σπίτι όπου βρισκόμαστε, είναι σε ψηλότερο σημείο, και μπόρεσε να ακούσει τι λεγόταν σε ψηλότερο σημείο, με ήσυχη κουβέντα, ενώ βρισκόταν σε χαμηλότερο σημείο;»*⁹¹

⁸⁴ Επίσης, εμφανίζεται ως συνεισφορέας στους κλήρους 3, 4 και 5 (ο. π., σελ. 66 recto), που βρίσκονται μέσα στο χωριό και ενσωματώθηκαν σχετικά πρόσφατα στο φέουδο, με συμβόλαια που έγιναν στις 13 Ιανουαρίου του 1783, από τον Ιωάννη Κοσμά. Με αυτούς τους νέους κλήρους, προσθέτει στα υπάρχοντά του άλλες 24 ελιές, αλλά και ένα σπίτι, στο βορειοανατολικό άκρο του χωριού. Το σπιτάκι αυτό έχει την είσοδό του προς το δημόσιο δρόμο, ενώ συνορεύει, μεταξύ άλλων, και με το σπίτι του Κωνσταντή Λεπενιώτη, του μικρότερου θείου της Κατερίνας, ο οποίος θα μας απασχολήσει παρακάτω για την προβληματική του καταγωγή.

Στο όνομα του γιου του. Γιώργου, δεν πιστώνεται καμιά περιουσία και το ίδιο συμβαίνει με τους Δημήτρη Μαυροειδή του ποτέ Αποστόλη (καταγράφεται ως συνεισφορέας μόνο ένας Γιάννης Μαυροειδής του ποτέ Αποστόλη) και Στάθη Παπαδόπουλο. Πάντως, ο Κωνσταντής Μαυροειδής δεν φαίνεται να έχει εκκρεμότητες με το φέουδο, δεν έχει δηλαδή καταπατημένα κτήματα.

⁸⁷ Έχουμε δει προηγουμένως ότι και ο ίδιος ο Μάζης ισχυρίζεται πως μια τέτοια φήμη διέτρεχε το χωριό.

⁸⁸ Βλ. **Παράρτημα 1, «Έγγραφο 31».**

⁸⁹ A. S. Ven. Consiglio dei dieci, Serie: Processi e carte criminali, sottoserie: Isole del Levante, busta no 14, pp. 489. verso – 490 recto.

⁹⁰ Βλ. **Παράρτημα 1, «Έγγραφο 32».**

⁹¹ Ο. π., pp. 490 recto – 490 verso.

Πέρα από την αντίκρουση της συγκεκριμένης κατηγορίας, η υπερασπιστική γραμμή των τεσσάρων είναι κοινή: δεν χρειάζονται τόσο πολλοί συνένοχοι και δράστες για να γίνει μια τόσο μικρή ζημιά, όπως αυτή που έπαθε ο – πολύ πλούσιος – Μάζης: γιατί άραγε να βλάψουν το Μάζη και να προκαλέσουν την αντεκδίκηση του απέναντι στα δικά τους λιγιστά αγαθά; Καίγοντας τις ελιές του Μάζη, ιδιαίτερα στους Κάμπους που είναι ιδιαίτερα πυκνοφυτεμένη περιοχή, διακινδύνευαν να κάψουν τις ελιές και άλλων συγχωριανών τους που δεν τους έφταιγαν σε τίποτα. Καλούν μάλιστα μάρτυρα τον ίδιο το Μάζη, για να βεβαιώσει ότι στους Κάμπους έχουν και πολλοί άλλοι λιπαδίτες τα λιόδεντρά τους. Εχθρότητα απέναντι στο Μάζη δεν υπάρχει, δεν αποδεικνύεται από τίποτε. Τέλος, καλούν και οι τέσσερις τους ίδιους μάρτυρες (Γιάννη Αγάθο του ποτέ Στάθη⁹², Ντάντο Μποζίκη ποτέ Δημήτρη και Ανδρέα Νίνο⁹³ ποτέ Δήμου) να επιβεβαιώσουν τον πλούτο του Μάζη.

Σε μια περίεργη, δικολαβίστικη λογική, ισχυρίζονται και οι τέσσερις ότι, αν πραγματικά ήθελαν να κάνουν κακό στο Μάζη θα του είχαν κάψει πολύ περισσότερα αγαθά. Σε αυτό το σημείο δίνεται και μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα πληροφορία για το χαρακτήρα των κερκυραίων αγροτών και τις διαφοροποιήσεις ανάμεσα στην κοινωνική συμπεριφορά ανά περιοχή της Κέρκυρας:⁹⁴

«Είναι στ' αλήθεια αξιοθρήνητη η ιστορία των ανθρώπων παθών, και οδηγεί σε συνταρακτικές πράξεις, αλλά σίγουρα, σ' αυτό το νησί, αν και δεν γνωρίζω την ιστορία των γειτονικών και μακρινών εθνών, αυτή θα ήταν η πρώτη περίπτωση ενός περιορισμένου εμπρησμού αγαθών. (...)

Η περιοχή της Λευκίμμης, μ' όλη την προηγούμενη σκανδαλώδη κοινωνική της κατάσταση, δεν παρουσιάζει ούτε έχει παρουσιάσει ποτέ ένα παρόμοιο έγκλημα!

Εκεί που δε βάζουν όρια στο σφάλμα, δεν έγινε ένα τέτοιο έγκλημα και θα σχεδιάστηκε και θα εκτελέστηκε στους Λιαπάδες;»⁹⁵

Φαίνεται ότι η Λευκίμμη, η μικρή πολιτεία του κερκυραϊκού νότου, φημιζόταν ανέκαθεν για την απειθαρχία των κατοίκων της! Αντίθετα, οι Λιαπάδες, το

⁹² Ο Γιάννης Αγάθος του ποτέ Στάθη – τη μαρτυρία του έχουμε δει να επικαλείται και ο ίδιος ο Μάζης – έχει μόνο έναν καταπατημένο κλήρο, τον υπ' αριθμόν 164 (Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγγωφίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 41 verso).

⁹³ Το όνομα του Ανδρέα Νίνο του ποτέ Δήμου δεν αναφέρεται στο κατάστιχο των Λιαπάδων.

⁹⁴ Βλ. **Παράρτημα 1, «Εγγραφο 33».**

⁹⁵ A. S. Ven. Cosnsiglio dei dieci, Serie: Processi e carte criminali, sottoserie: Isole del Levante, busta no 14, pp. 487 verso – 488 recto-.

μεγαλοχώρι με την πλούσια ελαιοπαραγωγή, είχε – ή ήθελε να παρουσιάζει – τη φήμη ενός χωριού νομοταγούς και ήσυχου.

Οι καταθέσεις όλων των κατηγορουμένων και των μαρτύρων τους ολοκληρώνονται από τις 10 μέχρι και τις 14 Οκτωβρίου του 1787. Στις 17 του μηνός, ο Γενικός Προβλεπτής Έριτσο δίνει διαταγή να προσαχθούν ένας προς ένα οι κατηγορούμενοι από τη γαλέρα Μπαστάρντα όπου κρατούνται. Τους ανακοινώνει ότι εξετάστηκαν όλοι οι μάρτυρες υπεράσπισης και τους ζητά να αρνηθούν και προσωπικά την κατηγορία, πράγμα που κάνουν. Δηλώνουν ότι δεν έχουν να προσθέσουν κάτι προς υπεράσπισή τους και ότι περιμένουν να αθωωθούν και να απελευθερωθούν. Και, πράγματι, την επόμενη μέρα, στις 18 Οκτώβρη του 1787, οι Γιώργος Αγάθος – Βιάρος του Γιάννη, Γιώργος Αγάθος – Μπαγιόγκος του ποτέ Γιάννη, Κωνσταντής Μαυροειδής του ποτέ Αντώνη, ο γιος του, Γιώργος, Δημήτρης Μαυροειδής του ποτέ Αποστόλη και Στάθης Παπαδόπουλος του Γιάννη, αφήνονται ελεύθεροι.

Μια εκτίμηση – μια εικασία

Το αποτέλεσμα αυτής της λίγο περίεργης υπόθεσης είναι ανακόλουθο προς τη σημασία που της έδωσε αρχικά η διοίκηση: ένας πιστός υπήκοος της Γαληνοτάτης, «πιστός δούλος» κατά τα λεγόμενα του ίδιου και των συγχωριανών του, εχθρών και φίλων, του φεουδάρχη, κατηγορεί τους συγχωριανούς του ότι του έκαψαν περιουσιακά στοιχεία γιατί προσπαθούσε να υπερασπιστεί τα φεουδαρχικά δικαιώματα του βαρώνου. Είδαμε, στο υπόμνημα που έστειλε ο δόγης στον Προβλεπτή, τι είδους ποινές προτείνονται για οποιαδήποτε μορφή αμφισβήτησης της φεουδαρχικής ιδιοκτησίας – ποινές που φτάνουν μέχρι το θάνατο. Οι κατηγορούμενοι κλείνονται στο Φρούριο και στις γαλέρες, ενώ για τη σύλληψή τους επιστρατεύονται ομάδες ένοπλων ανδρών. Και, τελικά, αθώνονται: αν οι ίδιοι οι κατηγορούμενοι ισχυρίζονται στις απολογίες τους ότι το εναντίον τους κατηγορητήριο είναι σαθρό και ότι δεν υπάρχουν σαφείς και συγκεκριμένες αποδείξεις για την ενοχή τους, άλλο τόσο σαθρές και έωλες είναι οι απολογίες τους: δεν έχουν να επιδείξουν κανένα άλλοθι και η επιχειρηματολογία τους στηρίζεται στη στρεψοδικία και στην ασάφεια.

Πώς μπορεί λοιπόν να ερμηνευτεί αυτή η αναντιστοιχία ανάμεσα στην αρχική κινητοποίηση και στο αποτέλεσμα; Ενδεχομένως, η βενετική διοίκηση, ήδη

αποδυναμωμένη και ανίκανη, κατά τα φαινόμενα, να επιβάλλει την τάξη σε μια ύπαιθρο που βιώνει, κάποτε με δραματικό τρόπο, την πολύπλευρη κλιματική, οικονομική, κοινωνική κρίση της Ευρώπης στα τελευταία χρόνια του 18^{ου} αιώνα, δεν θέλει να εμπλακεί σε διενέξεις και αντιπαλότητες χωρικών, από τη στιγμή που αυτές δεν παίρνουν το χαρακτήρα μιας γενικευμένης δυσαρέσκειας που θα μπορούσε να εμπεριέχει τα σπέρματα της εξέγερσης. Και εδώ, φαίνεται να έχουμε – όπως πολύ πιο αναλυτικά θα δούμε παρακάτω – ένα καβγά πλουσιοχωρικών.

Παρέθεσα σε υποσημειώσεις τα περιουσιακά στοιχεία όσων εμπλέκονται στον καβγά – κυρίως εκείνων που καλούνται ως μάρτυρες υπεράσπισης των κατηγορουμένων. Κανείς δεν είναι ιδιαίτερα πλούσιος· από την άλλη όμως, κανείς δεν έχει τόσα καταπατημένα κτήματα ώστε να δικαιολογείται τέτοιο μένος εναντίον του Μάζη. Δεν ξέρω λοιπόν αν με βάση αυτά τα στοιχεία μπορούμε να διακρίνουμε δυο «συσσωματώσεις» χωρικών, που έρχονται σε αντιπαράθεση μεταξύ τους εξ αιτίας της φτώχειας ή του πλούτου τους.⁹⁶

Υπάρχει όμως και κάτι ακόμα που – και αυτό – θα το δούμε πιο αναλυτικά παρακάτω. Υποπτεύομαι – χωρίς ωστόσο να έχω επαρκή στοιχεία – ότι πρόκειται και για ένα καβγά που ξεπερνά τα τοπικά πλαίσια και που αποτυπώνει μια πιθανή διαμάχη ανάμεσα σε βενετικές οικογένειες: αν ο Γιάννης Μάζης παρουσιάζεται ως «πιστός δούλος» του φεουδάρχη Μαρτσέλλο, το προσωνύμιο της οικογένειας των Αγάθων – Βιάρος – παραπέμπει στους προηγούμενους φεουδάρχες: το συγκεκριμένο φέουδο ονομαζόταν «βαρωνεία Βιάρρα ή Μαρτσέλλα». Αν και η μετάβαση του φέουδου έχει γίνει πάνω από έναν αιώνα πριν από τη μια οικογένεια στην άλλη,⁹⁷ εικάζω ότι οι Αγάθοι υπήρξαν τμήμα ενός μηχανισμού που συνδεόταν στενά με την προηγούμενη οικογένεια και – ενδεχομένως – συνεχίζουν με τους Μάζηδες μια βεντέτα που έχει ξεκινήσει από πολύ παλιότερα. Το ζήτημα όμως αυτό θα το αναλύσω στο επόμενο κεφάλαιο.-

⁹⁶ Ενδιαφέρουσες πληροφορίες σχετικά με τα γενικευμένα φαινόμενα βίας που παρατηρούνται στις βενετικές κτήσεις της Ανατολής και ειδικά στην Κέρκυρα, κατά το 17^ο και 18^ο αιώνα, αλλά και για τα μέτρα που παίρνει το βενετικό κράτος για να τα αντιμετωπίσει, καθώς και για την αναντιστοιχία ανάμεσα στις προθέσεις και στο αποτέλεσμα των μέτρων αυτών, εμπεριέχονται στο άρθρο της Κατερίνας Κωνσταντινίδου: «*Dealing with violence in Venetian Corfu (17th – 18th c)*». Περιοδικό «*Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά*», τόμος ενδέκατος, σελ. 80 – 107, Αθήνα, 2014.

⁹⁷ Βλ. Μέρος Α` της παρούσας εργασίας, σελ 2 και 3.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

Τα πρόσωπα του δράματος (προσωπογραφίες κερκυραίων χωρικών του 18^{ου} αιώνα)

«Io, infelice capo Gianni Masi» («Εγώ, ο δυστυγισμένος κάπο Γιάννης Μάζης»).

Ποιος είναι ο Γιάννης Μάζης, ο άνθρωπος που, κατά τους ισχυρισμούς του, συγκεντρώνει στο πρόσωπό του το μίσος ενός ολόκληρου χωριού; Ποια είναι η ηλικία του, τα επιτηδεύματά του, η οικογενειακή του κατάσταση, η ταξική του θέση και η κοινωνική του συνείδηση; Προσπαθώντας να απαντήσουμε σ' αυτά τα ερωτήματα, θαρρώ ότι, ταυτόχρονα, μπορούμε να «φωτογραφήσουμε» τη φυσιογνωμία ενός «μικρού ανθρώπου», χαρακτηριστικού για τον καιρό και τον τόπο του, που, θα μπορούσε, εξ άλλου, τοποθετημένος μέσα στη «μεγάλη ιστορία» να αποτελέσει το πρότυπο για τη μελέτη των συμπεριφορών ενός ολόκληρου κοινωνικού στρώματος.

Κάθε άνθρωπος, στον καιρό του, εντάσσεται, καταρχήν ανεξάρτητα από τη βούληση και τη συνείδησή του, σε συγκεκριμένες συλλογικότητες – μια από αυτές, εξαιρετικά σημαντική, αλλά όχι η μόνη, είναι η κοινωνική τάξη. Αυτή η πολλαπλή ένταξη, το «ανήκειν» σε διασταυρούμενα μεταξύ τους σύνολα, διαμορφώνει και την προσωπικότητα, την ατομικότητά του. Στην κερκυραϊκή ύπαιθρο, ακόμα και κατά τον όψιμο 18^ο αιώνα, δεν μπορούμε να αναφερθούμε στην ύπαρξη συλλογικότητας που να έχει σαφή εθνικά χαρακτηριστικά: ούτε οι ίδιοι οι χωρικοί της Κέρκυρας φαίνεται να βιώνουν κάποιο ιδιαίτερο εθνικό συναίσθημα αλλά ούτε και η – βενετική – διοίκηση τους διακρίνει με τέτοια κριτήρια. Το μόνο κριτήριο που χρησιμοποιεί η διοίκηση για να ορίσει τη διαφορετικότητα των υπηκόων από αυτούς που ασκούν την κεντρική διοίκηση είναι το θρησκευτικό δόγμα: έτσι, ο Γιάννης Μάζης ορίζεται ως «*di rito greco*», δηλαδή ελληνορθόδοξο δόγματος.⁹⁸

⁹⁸ Να σημειωθεί εδώ ότι το επίθετο Μάζης είναι αρβανίτικο (Μάζηδες, εκτός από την Κέρκυρα, απαντώνται και στην Αττική και στην Κορινθία), ενώ σε αρβανίτικη καταγωγή παραπέμπει και το ίδιο το όνομα του χωριού Λιαπάδες (Λιάπηδες).

Η δικογραφία τον αναφέρει ως ηλικιωμένο: βέβαια, πρέπει να συνυπολογίσουμε τι σημαίνει «ηλικιωμένος» για τα δεδομένα της εποχής. Γνωρίζουμε με ακρίβεια ότι ο πατέρας του έχει πεθάνει (αναφέρεται ως «του ποτέ» Νικολέττου). Δυο χρόνια μετά τη δίκη για τους εμπρησμούς, με συμβολαιογραφική πράξη που συντάσσεται στο συμβολαιογραφείο του Ιωάννη Ανδρόνη και με την οποία ανακινεί την υπόθεση, ορίζει ως πληρεξούσιό του ένα δικηγόρο της Βενετίας, γιατί, όπως ισχυρίζεται «δεν μπορεί να ταξιδέψει στην Κυρίαρχο, εξ αιτίας της προχωρημένης ηλικίας του(...)».⁹⁹ Στην ίδια πηγή, όπως εξ άλλου και στη δικογραφία, γίνεται αναφορά στην πολυάριθμη οικογένειά του. Δεν δίνονται όμως πληροφορίες αν ζει η γυναίκα του ούτε και πόσα παιδιά έχει. Επίσης, δεν αναφέρεται στο κατάστιχο κάποιος Μάζης του Γιάννη που να έχει κτήματα στο όνομά του – κατά τεκμήριο, όπως γνωρίζουμε για τις περιπτώσεις που ο πατέρας βρίσκεται στη ζωή, από προίκα, ώστε να καταλάβουμε αν έχει παντρεμένους γιους ή όχι.

Ακόμη, δεν αναφέρεται η ύπαρξη «φρατέρνας», πιστωμένης στο όνομα του Γιάννη Μάζη. Στο κατάστιχο καταγράφεται ένας Μικέλης Μάζης του ποτέ Νικολού ή Νικολέττου, ο οποίος εμφανίζεται να ρυθμίζει υποχρεώσεις του απέναντι στο φέουδο με συμβόλαιο του 1788. Δεν υπάρχει πάντως καμιά ένδειξη συγγένειας ανάμεσα στο Μικέλη και στο Γιάννη Μάζη, πέρα από το κοινό πατρώνυμο, πράγμα όμως καθόλου ασυνήθιστα στα χωριά του φέουδου, όπου τα κοινά ονοματεπώνυμα – κάποτε και πατρώνυμα – είναι εξαιρετικά συνηθισμένα.

Μπορούμε λοιπόν να υποθέσουμε ότι πρόκειται για έναν άνθρωπο που έχει κληρονομήσει, αν όχι το σύνολο, πάντως το συντριπτικά μεγαλύτερο μέρος της πατρικής περιουσίας, παντρεμένο, με παιδιά που δεν έχουν ακόμα παντρευτεί ή που δεν έχουν πάρει προίκα.

Οι – αναμενόμενες – ελλείψεις πληροφοριών από την Αναγραφή και τη δικογραφία, αναπληρώνονται από τα αρχεία της Αγίας Αναστασίας της Φαρμακολύτριάς που λειτουργούν ως ληξιαρχείο του χωριού, αφού εδώ καταχωρίζονται οι βαπτίσεις, οι γάμοι και οι κηδείες των λιαπαδιτών. Από εδώ, προκύπτουν η ηλικία και η οικογενειακή κατάσταση του Γιάννη Μάζη.

⁹⁹Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Συμβολαιογράφοι, φάκελος Α92, υποφάκελος 109, σελ. 5 recto – 5 verso («... che non si può portare alla Dominante, per la sua età avanzata»).

Δεν γνωρίζουμε πότε γεννήθηκε ο πατέρας του Γιάννη Μάζη, Νικολέττος. Γνωρίζουμε όμως ότι παντρεύτηκε στις 12 Νοεμβρίου του 1710 με τη Μπέλλα Χαλικιά του Στάθη, από τους Κανακάδες¹⁰⁰. Ο Γιάννης Μάζης γεννιέται 12 ολόκληρα χρόνια μετά το γάμο των γονιών του, στις 6 Ιανουαρίου του 1722¹⁰¹. Όπως έχουμε ήδη διαπιστώσει, δεν φαίνεται να υπάρχουν αδέρφια. Η μεγάλη χρονική απόσταση ανάμεσα στη γέννησή του και στο γάμο των γονιών του υποδηλώνει δυο πράγματα: ίσως είχαν γεννηθεί παιδιά πριν από το Γιάννη Μάζη, τα οποία πέθαναν σε παιδική ή βρεφική ηλικία. Η εποχή εξ άλλου αυτή είναι μια εποχή ιδιαίτερα ταραγμένη, καθώς χαρακτηρίζεται από την εξέλιξη του τελευταίου τουρκοβενετικού πολέμου και την πολιορκία της Κέρκυρας από τον οθωμανικό στόλο. Ο ιερέας της αγίας Αναστασίας της Φαρμακολύτριας, Θεόφιλος Παγιάτης και ο ιερομόναχος Καλλίνικος που ιερουργούσε στην ίδια εκκλησία, το 1729 ενημέρωσαν την Καγκελαρία ότι, κατά τη διάρκεια του πολέμου καταστράφηκαν, χάθηκαν και σκίστηκαν φύλλα των ληξιαρχικών πράξεων των βαπτίσεων της εκκλησίας. Ίσως, σε αυτά τα χαμένα αρχεία να βρίσκεται η απάντηση για τα «χαμένα» αδέρφια του Γιάννη Μάζη, από τα οποία πάντως, κατά τη γνώμη μου, κανένα δεν βρίσκεται στη ζωή το 1786· θα αναφερόταν στο κατάστιχο, αν όχι το ονοματεπώνυμο, τουλάχιστον η ύπαρξη φρατέρνας, όπως συμβαίνει για παράδειγμα στην περίπτωση του Θεοδωρή Αγάθου του ποτέ Αθανάση: δεν καταγράφονται τα ονόματα των αδελφών του, καταγράφεται όμως η ύπαρξη της φρατέρνας.

Στις 20 Μαΐου του 1747¹⁰², ο Γιάννης Μάζης παντρεύεται στην Αγία Αναστασία τη Φαρμακολύτρια την κατά δυο χρόνια μεγαλύτερή του Θεοδωρέλλα Καζιάνη του Δημητρίου από τους Δουκάδες¹⁰³. Η Θεοδωρέλλα πέθανε στις 4 Δεκεμβρίου του 1785¹⁰⁴, σε ηλικία 65 χρονών και ενταφιάστηκε στην ίδια εκκλησία όπου βαφτίστηκε.

Στα αρχεία της Αγίας Αναστασίας της Φαρμακολύτριας, βρέθηκε η εξής καταχώρηση, με ημερομηνία 3 Σεπτεμβρίου του 1783:

¹⁰⁰ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Ληξιαρχικές Πράξεις Εκκλησιών 195, Βιβλίο 1, Δέση Γάμων Α1, Φύλλο 1 verso, εκκλησία Αγίας Αναστασίας Φαρμακολύτριας Λιαπάδων.

¹⁰¹ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Λ.Π.Ε. 195, Β1, Δέση Βαπτίσεων 1, Φ7 verso, Αγία Αναστασία Φαρμακολύτρια Λιαπάδων.

¹⁰² Γ.Α.Κ., Νομού Κέρκυρας, Λ.Π.Ε. 195, Β1, ΔΓΑ1, Φ111 verso, Αγία Αναστασία Φαρμακολύτρια.

¹⁰³ Η πληροφορία για την ηλικία της προκύπτει από τη δηλωθείσα ηλικία στη ληξιαρχική πράξη του θανάτου της (1785).

¹⁰⁴ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Λ.Π.Ε. 195, Β1, Δέση Θανάτων 1, ΦΧΑ verso, Αγία Αναστασία Φαρμακολύτρια.

«1783, σαιμπταιμβρίου 3. Ιδόντας το παρόν πρόσταγμα του πανεδεσημοτάτου ημών προτοπαπά, αραβονοστεφάνουσα τον Ιωάννη Μάζη του ποταί Νικολέτου μετά της γιγής αυτού Μαρίας από χορίων Γαρδελάδο εις γάμον δεύτερον· αδελφή του Φώτηου λεγόμενου Βούδα (;)· ίτον παράνυμφος ο Σπήρος Αγάθος του Σταμάτη·

Γεώργιος ιερέυς Παγιάτης εφημέριος»¹⁰⁵.

Υπάρχει άραγε περίπτωση ο Γιάννης Μάζης να έχει χωρίσει και να έχει ξαναπαντρευτεί; Μήπως γι' αυτό δεν συμπεριλαμβάνει την πρόσφατη χηρεία ανάμεσα στις συμφορές που τον έχουν βρει, κατά τη διάρκεια της δίκης; Εάν είναι έτσι, το επίθετο της δεύτερης συζύγου του δεν υπάρχει στη ληξιαρχική πράξη γάμου. Ψάχνοντας το κατάστιχο των Γαρδελάδων, ο μόνος Φώτιος που βρήκα ήταν ο Φώτιος Λευτεριώτης με τη φρατέρνα του.

Έχω πάντως ισχυρές επιφυλάξεις: υπάρχει και δεύτερος Γιάννης Μάζης του ποτέ Νικολέττου στους Λιαπάδες, νεότερος από αυτόν που μας ενδιαφέρει, ο οποίος έχει το προσωνύμιο Ντούρος και τον οποίο έχουμε ήδη συναντήσει να εμπλέκεται ως μάρτυρας στην υπόθεση των εμπρησμών.

Ο Μάζης και η Θεοδωρέλλα Καζιάνη απέκτησαν τέσσερα παιδιά: τον Πιέρο (γενν. 1949), τη Σταματέλλα (γενν. 1754), το Νικολέττο (1757) και το Σπυράκη (1759). Οι ηλικίες τους υποβάλλουν την εντύπωση ότι είναι παντρεμένοι. Η πολυάριθμη οικογένεια την οποία συχνά επικαλείται ο Μάζης πιθανότατα περιλαμβάνει τους γιους, τις νύφες και τα εγγόνια του (προφανώς, όχι το γαμπρό του: όπως θα δούμε στο παράδειγμα των Αγάθων, η νύφη μετακινείται στο σπίτι του πεθερού). Εντύπωση πάντως προκαλεί το γεγονός ότι στη δικογραφία τουλάχιστον η πλήρης απουσία των ανδρών από το πλευρό του πατέρα τους, στις δύσκολες στιγμές του: ο Μάζης δηλώνει ότι καταφεύγει στη βοήθεια και στη στήριξη των συγχωριανών και όχι των τριών αγοριών του.

Ο Γιάννης Μάζης πέθανε στις 6 Σεπτεμβρίου του 1800¹⁰⁶ και ενταφιάστηκε στην εκκλησία της Αγίας Αναστασίας της Φαρμακολύτριας, εκεί όπου βαφτίστηκε και παντρεύτηκε – ίσως μάλιστα δυο φορές.

Η παρουσία του Μάζη τον κατατάσσει στους πλούσιους χωρικούς. Η αναλυτική περιγραφή των έργων και εμπράγματων αγαθών του, όπως καταγράφονται στο κατάστιχο, έχει γίνει στο Μέρος Γ' αυτής της εργασίας.

¹⁰⁵ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας., Λ.Π.Ε. 195, Β1, Δέσμη Γάμων 1, Φ31 verso.

¹⁰⁶ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας., Λ.Π.Ε 195, Β1, ΔΘ1, Φ4 verso, Αγία Αναστασία Φαρμακολύτρια.

Εκτός όμως από αυτά, φαίνεται ότι υπάρχουν και άλλα, όπως προκύπτει από τη δικογραφία: ο Γιάννης Μάζης έχει δικό του ελαιοτριβείο, αλλά και 200 ελιές που έχει αγοράσει (είναι δηλαδή πλήρης και απόλυτος κύριός τους) στη θέση Μακριά Χώρα ή Ελιά.

Έχω ήδη επισημάνει την αντίφαση: στο πιο ελαιοπαραγωγικό χωριό του φέουδου, στους Λιαπάδες, καταγράφονται μόνο δύο ελαιοτριβεία (δεν ξέρουμε σε ποιόν ανήκει το δεύτερο) και αυτά δεν καταγράφονται στο κατάστιχο του χωριού. Το γεγονός αυτό μας κάνει να υποθέσουμε ότι ο Μάζης, με το ελαιοτριβείο του, εξυπηρετούσε και τους υπόλοιπους χωρικούς – δεν διαθέτουμε όμως κανένα στοιχείο που να αποδεικνύει αν πληρωνόταν ή όχι γι' αυτό.

Το γεγονός ότι ο Μάζης είναι ένας από τους πλουσιότερους του χωριού είναι ευρύτατα γνωστό στους Λιαπάδες και χρησιμοποιείται από τους μάρτυρες υπεράσπισης των κατηγορουμένων για τους εμπρησμούς, ώστε να αποδειχτεί ότι η ζημιά που υπέστη είναι πολύ μικρή, σε σχέση με το σύνολο των έγγειων και εμπράγματων αγαθών του¹⁰⁷. Ο ιερέας Βενιέρ Μουμούρης από τους Δουκάδες, που λειτουργεί πολλά χρόνια στην Παναγία Οδηγήτρια των Λιαπάδων, όταν ερωτάται αν γνωρίζει το Μάζη και ποια είναι η οικονομική του κατάσταση, απαντά:¹⁰⁸

*«Ο προαναφερθείς Μάζης είναι, στ' αλήθεια, ο πιο πλούσιος χωρικός που υπάρχει στους Λιαπάδες. Κατέχει χωράφια, αμπέλια, ελιές σε απεριόριστο αριθμό, σπίτια και ελαιοτριβείο, κι άλλα ακόμα που εγώ δεν ξέρω, γι' αυτό θεωρείται πλούσιος, όπως πράγματι είναι κι ο καθένας μπορεί να επιβεβαιώσει».*¹⁰⁹

Το ίδιο ισχυρίζονται και ο Παναγιώτης Παπαδόπουλος του Σταμάτη¹¹⁰ και ο Τάτσης Ριγανάς¹¹¹ από το Μαντούκι, που μένει μόνιμα στους Λιαπάδες. Εκτός όμως από τους μάρτυρες των Αγάθων – Βιάρων, και οι μάρτυρες των άλλων κατηγορουμένων, δηλαδή του Κωνσταντή Μαυροειδή του ποτέ Αντώνη, του γιού του, Γιώργου, του Δημήτρη Μαυροειδή του ποτέ Αποστόλη και του Στάθη Παπαδόπουλου του Γιάννη, παρόλο που, γενικά, ακολουθούν διαφορετική

¹⁰⁷ Η λογική αυτών των καταθέσεων και απολογιών, όπως έχουμε ήδη επισημάνει, είναι η εξής: αν κάποιος ήθελε να κάνει πραγματικά κακό στο Μάζη δεν θα περιοριζόταν στην καταστροφή μόνο των συγκεκριμένων αγαθών.

¹⁰⁸ Βλ. **Παράρτημα 1, «Έγγραφο 34».**

¹⁰⁹ A..S.Ven., Consiglio dei dieci, serie: Processi e carte criminali, sottoserie: Isole del Levante, busta no 14, p. 482 recto.

¹¹⁰ Ο.π., p. 483 recto.

¹¹¹ Ο.π., 483 verso.

υπερασπιστική γραμμή, ισχυρίζονται ότι είναι τόσο μεγάλη η περιουσία του Μάζη ώστε οι ζημιές που έπαθε από τους εμπρησμούς δεν την επηρέασε ούτε στο ελάχιστο.¹¹²

Το ζήτημα πάντως της ταξικής θέσης του Μάζη δεν εξαντλείται με την παράθεση της – όντως – μεγάλης περιουσίας του· είναι πολύ πιο περίπλοκο. Κατ' αρχήν, έχουμε ήδη διαπιστώσει ότι πάρα πολλές περιπτώσεις συνεισφορέων του φέουδου είναι εξαρτημένοι καλλιεργητές, ως προς ένα τμήμα της περιουσίας τους, ενώ απόλυτα ελεύθεροι ως προς ένα άλλο και αυτό ακριβώς συμβαίνει και με το Μάζη, ο οποίος διαθέτει και εξαρτημένα και ελεύθερα αγαθά. Από μια άλλη πλευρά, ο Μάζης δείχνει να βρίσκεται ένα σκαλοπάτι παραπάνω από τους υπόλοιπους συγχωριανούς του στην κοινωνική κλίμακα του χωριού. Αυτή του η τοποθέτηση δεν εδράζεται στη σχέση του με τα μέσα παραγωγής, με τη γη ή το ελαιοτριβείο του, αλλά σχετίζεται με την εμπλοκή του με τη βενετική διοίκηση και στη σχέση του με τον εκάστοτε βαρόνο που δεν περιορίζεται στην τυπική σχέση ανάμεσα σε αγροδότη και αγρολήπτη.

Ο Γιάννης Μάζης είναι άνθρωπος της οικογένειας Μαρτσέλλο. Είναι έμπιστός τους, επιστάτης και γραφέας στο φέουδο. Η τελευταία αυτή του ιδιότητα είναι μάλιστα και έμμισθη (πρώτη και μόνη φορά στο κατάστιχο αλλά και στη δικογραφία που γίνεται αναφορά σε μισθωτή εργασία). Σε άλλη περίπτωση, αναφέρει και πόσα χρήματα παίρνει για την υπηρεσία του ως γραφέας, 3 τσεκίνια το μήνα. Πρόκειται για τη μοναδική φορά που γίνεται μνεία μισθωτής εργασίας στα πλαίσια του φέουδου.¹¹³

«Εδώ και πολλά χρόνια, έχω αγοράσει περίπου διακόσιες ελιές, που βρίσκονται στη θέση Μακριά Χώρα ή Ελιά και, όντας επιφορτισμένος ως γραφέας στη βαρωνεία του αφέντη μου, Γκαμπριέλ Μαρτσέλλο, με μηνιαίο μισθό 3 τσεκίνια, αγόρασα λίγο σανό και τον τοποθέτησα σε χωριστά δέματα στην τοποθεσία που προανέφερα, γιατί θα τον χρησιμοποιούσα ως τροφή για τα ζώα που ανήκουν στην ίδια βαρωνεία»¹¹⁴.

Γραφέας σημαίνει επιστάτης. Σ' αυτόν παραδίδουν οι χωρικοί τα γεννήματα, στην αυλή της βαρωνείας, στους Κανακάδες και είναι υπεύθυνος για

¹¹² Οι μάρτυρες αυτοί είναι: ο Γιάννης Αγάθος του ποτέ Στάθη, ο Ανδρέας Νίνος του ποτέ Δήμου, ο Ντάντος (Αλέξανδρος) Μποζίκης του ποτέ Δημήτρη. Ο.π.

¹¹³ Βλ. Παράρτημα 1, «**Έγγραφο 35**».

¹¹⁴ A..S.Ven., Consiglio dei dieci, serie: Processi e carte criminali, sottoserie: Isole del Levante, busta no 14, pp. 5 verso – 6 recto. (Από την κατάθεση του Μάζη, για τον εμπρησμό της 16^{ης} Ιουνίου).

το μέτρημα των ποσοτήτων. Έχουμε δει επίσης ότι είναι «prattico» των Λιαπάδων (συμμετέχει ως γνώστης και έμπειρος στη διαδικασία συγκρότησης της Αναγραφής). Επίσης, ο Μάζης έχει διατελέσει εκατόνταρχος στις cernidi¹¹⁵, τα εφεδρικά στρατιωτικά σώματα των βενετών.

Ο πλούτος του, η θέση του στο φέουδο, η εμπλοκή του στους διοικητικούς μηχανισμούς της βενετικής κυριαρχίας επιδρούν στη διαμόρφωση της συνείδησής του. Αυτό αντανακλάται τόσο στο πώς αντιμετωπίζει ο ίδιος τους συγχωριανούς του, όσο και στο πώς τον αντιμετωπίζουν αυτοί.

Κυρίως το δεύτερο. Οι μαρτυρίες που έχω στα χέρια μου και που σχετίζονται με τους εμπρησμούς, δείχνουν, από την πλευρά μιας μερίδας χωρικών, μια απολύτως υποτακτική στάση απέναντί του. Κατά τη διενέργεια της Αναγραφής, παρέα του, συνδαιτημόνες του και – μάλλον – φιλοξενούμενοί του, είναι οι «επίσημοι», ο αρχιμηχανικός Γκανάσα και ο συμβολαιογράφος Ανδρώνης: μ' αυτούς κυκλοφορεί και μ' αυτούς συντρώγει.

Την ίδια στιγμή, οι συγχωριανοί του περιφρουρούν τα υπάρχοντά του, ή τα υπάρχοντα της βαρωνείας με τη φρούρηση των οποίων είναι επιφορτισμένος ο ίδιος. Στην κατάθεσή του για τον εμπρησμό της 16^{ης} Ιουνίου, αναφέρει ότι ειδοποιήθηκε από τους επίσης «πρακτικούς» Σπύρο Γουλή και Σπύρο Μάζη που κοιμούνταν κοντά στο σημείο της φωτιάς. Υπενθυμίζω ότι οι δυο «πρακτικοί» κοιμούνταν «σε κάτι χωράφια, κοντά στο σανό». Υπενθυμίζω ακόμα ότι, όταν έγινε ο διπλός εμπρησμός της 15^{ης} Ιουλίου, ο Μάζης λιποθύμησε στο κατώφλι του σπιτιού του και γύρισε στο κρεβάτι του, «αφήνοντας στο έλεος των χριστιανών την ευθύνη να σβήσουν τη φωτιά».

¹¹⁵ Για την οργάνωση και λειτουργία των cernidi δίνω το λόγο στον Ερμάννο Λούντζη: «Οι κάτοικοι της εξοχής απετέλουν και ένοπλον δύναμιν, οι συγκροτούντες αυτήν επονομαζόμενοι Επίλεκτοι (Cernidi) συγκατετάσσοντο εις λόχους, κυβερνωμένους υπό εγχωρίων αξιωματικών. Διεσώθησαν διάφορα υπό διαφόρων Γενικών Προβλεπτών εκδοθέντα διατάγματα τείνοντα εις το να τακτοποιήσωσι επό το στρατιωτικότερον την ένοπλον ταύτην δύναμιν και να κανονίσωσι την καταγραφήν των απαρτιζόντων αυτήν, καθώς και παν το αφορών την βαθμολογίαν και τον προβιβασμόν των αξιωματικών. Ήτο προς τούτοις διατεταγμένη και ενιαύσιος παράταξις και απαρτίθμισις των περί ων ο λόγος οπλοφόρων, οίτινες εορτοστόλιστοι συνήρχοντο με τας φερούσας τον Λέοντα του Αγίου Μάρκου σημαίας των, πεανιζούσης αγροτικής μουσικής προ εκάστου λόχου. Η δύναμις αυτή κυρίως εχρησίμευεν εις την καταδίωξιν ληστών και φυγοδίκων και φρούρησιν των παραλίων· εξ αυτής ελαμβάνοντο προσέτι και τα πληρώματα των υπό της κοινότητος εφοπλιζόμενων κατέργων, ενίοτε δε εγίνετο και τακτική στρτολογία προς υπηρεσίαν του Ενετικού στόλου. Απηλλάττοντο της υπηρεσίας οι έχοντες ηλικίαν κατωτέραν μεν του 20 ανωτέραν δε του 65 έτους». («Περί της πολιτικής καταστάσεως της Επτανήσου επί Ενετών, υπό Ερμάννου Λούντζη. Εν Αθήναις, τύποις Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφέως (παρά τη Πύλη της Αγοράς αρ. 420), 1856, σελ. 173 – 174).

Σε άλλη περίπτωση, ο Γιάννης Νίνος – Καρβούνης, «καβαλαρότο» της βαρωνείας, κοιμόταν στο ελαιοτριβείο του Μάζη και εκεί έμαθε για μια από τις πυρκαγιές.

Ο Γιάννης Μάζης υιοθετεί μια απόσταση στη συμπεριφορά του προς τους συγχωριανούς του: τους αναθέτει δουλειές που, κανονικά, θα έπρεπε να κάνει ο ίδιος και αυτοί θεωρούν δεδομένο ότι πρέπει να τον υπακούν. Η σχέση του με την οικογένεια του βαρώνου – σχέση οπωσδήποτε από απόσταση, αφού γνωρίζουμε ότι οι Μαρτσέλλο δεν ζουν στην Κέρκυρα – αλλά και σχέση υπαρκτή, δεμένη με πολλαπλά νήματα – τον κάνει να αντιγράφει και πιθανές πλευρές της συμπεριφοράς του¹¹⁶.

Πέρα όμως από την οικονομική – επαγγελματική σχέση του με το βαρόνο, ο Μάζης επιτίθεται για την πίστη και την αφοσίωσή του στην οικογένεια Μαρτσέλλο: θεωρεί τον εαυτό του «πιστό δούλο» του βαρώνου και πιστεύει ότι πληρώνει την πίστη και την αφοσίωσή του σ' αυτόν: οι συγχωριανοί του τον μισούν γιατί βοηθά στην αποκάλυψη των καταπατήσεων και των σφετερισμών των κλήρων που έχουν γίνει με το πέρασμα του χρόνου.

Το ωραίο στην ιστορία είναι ότι οι κατηγορούμενοι για την υπόθεση των εμπρησμών προσπαθούν να στρέψουν το ίδιο επιχείρημα ενάντια στο Μάζη, βγάζοντάς τον ψεύτη. Ο κατηγορούμενος Γιώργος Αγάθος – Μπαγιόγκος φτάνει στο σημείο να ισχυριστεί ότι ο Μάζης έβαλε μόνος του τις φωτιές, ώστε να πείσει το βαρόνο για την αφοσίωσή του,

Μετά το τέλος της δίκης που μας απασχόλησε εδώ και την αθώωση των κατηγορουμένων, η βεντέτα που έχει ανοίξει ανάμεσα στο Μάζη και μια μερίδα των συγχωριανών του, δείχνει να συνεχίζεται: Το 1788, συναντάμε δύο συμβολαιογραφικές πράξεις, γραμμένες στα ιταλικά, με διαφορά ενός μηνός μεταξύ τους (30 Μαρτίου και 30 Απριλίου), οι οποίες υπογράφηκαν στο συμβολαιογραφείο του Ιωάννη Ανδρώνη. Με την πρώτη, της 30^{ης} Μαρτίου¹¹⁷, ο Μάζης ορίζει ως εκπρόσωπό του ένα δικηγόρο της Βενετίας, για να προωθήσει στο Συμβούλιο των Δέκα όλα τα απαραίτητα στοιχεία ώστε να ξανανοίξει η υπόθεση των εμπρησμών. Ζητά επίσης εγγυήσεις που θα διασφαλίζουν τη ζωή

¹¹⁶ Και, αντίστοιχα, να επισύρει το μίσος κάποιων από αυτούς, ένα μίσος που δεν φαίνεται – τουλάχιστον από τις απολογίες τους – να κατευθύνεται ούτε προς το βαρόνο ούτε προς τη βενετική διοίκηση.

¹¹⁷ ΓΑΚ Κέρκυρας, Αρχαική Σειρά Συμβολαιογράφοι, φάκελος Α92, Υποφάκελος 109, σ. 5 recto – 5 verso.

του ίδιου και των παιδιών του, αλλά και την ακεραιότητα της περιουσίας του που, κατά τη γνώμη του, κινδυνεύουν από το μίσος του χωριού. Στα έγγραφα αυτά, όπως έχουμε ήδη επισημάνει, επιβεβαιώνεται η «προχωρημένη ηλικία» του Μάζη, που τον εμποδίζει να ταξιδέψει· επίσης, τον εμποδίζει να ταξιδέψει ο φόβος για την ασφάλεια της οικογένειάς του. Πάντως, οικονομικό πρόβλημα που να εμποδίζει το ταξίδι δεν φαίνεται να υπάρχει, ή, τουλάχιστον, ο Μάζης δεν το επικαλείται ... Ας μην ξεχνάμε ότι ο Γιώργος Αγάθος – Μπαγιόγκος, στην απολογία του, ισχυρίζεται ότι ο Μάζης μπορεί πιο εύκολα να ταξιδέψει «στη Βενετία παρά στη Χώρα»...

Η δεύτερη συμβολαιογραφική πράξη έχει ημερομηνία 30 Απριλίου του 1788¹¹⁸. Με αυτήν, ο Μάζης αναθέτει στον πληρεξούσιό του στη Βενετία να κινηθεί εναντίον της κοινότητας των Λιαπάδων, σε απάντηση προηγούμενης κίνησης από τους υπόλοιπους κατοίκους του χωριού εναντίον του, με ημερομηνία 25 Φεβρουαρίου και 5 Απριλίου της ίδιας χρονιάς. Η βεντέτα λοιπόν συνεχίζεται ...

Ο «πιστός δούλος του αφέντη του, Γκαμπριέλ Μαρτσέλλο», Γιάννης Μάζης, είναι, ίσως, το ελλαδικό αντίστοιχο του «κεφαλαιοκράτη – πακτωτή», που αναφέρει ο Μαρξ στο «Κεφάλαιο»: αρχικά δουλοπάροικος, αλλά κατέχοντας τη θέση του επιστάτη, σιγά – σιγά αποδεσμεύεται, κάποτε χρησιμοποιεί μισθωτή εργασία, αλλά εξακολουθεί να πληρώνει στο χωροδεσπότη γαιοπρόσοδο, είτε με τη μορφή του μερίσματος της παραγωγής, είτε σε χρήμα. Σε μία μακρόχρονη διαδικασία, ο πακτωτής αυξάνει τη συσσώρευση κεφαλαίου, σε βάρος τόσο του χωροδεσπότη, όσο και των μισθωτών εργατών που χρησιμοποιεί, εισάγοντας έτσι στην ύπαιθρο τις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής.

*«Στη Γαλλία, ο *régisseur* (επιμελητής, διαχειριστής χτήματος), ο επιστάτης και εισπράχτορας των δοσιμάτων στο φεουδάρχη αφέντη των αρχών του μεσαιώνα γίνεται γρήγορα *homme d'affaires* (επιχειρηματίας) που μ' εκβιασμούς, απάτες κλπ. εξελίσσεται σε κεφαλαιοκράτη. Αυτοί οι *régisseurs* ήτανε κάποτε πολύ καθώς πρέπει άνθρωποι. Λογουχάρη: «το λογαριασμό αυτό τον υποβάλλει ο κύριος Ζακ ντε Τοραίς, ιππότης καστελλάνος του πύργου της Μπεζανσόν, στον κύριο που κρατάει στη Ντιζόν τους λογαριασμούς του κυρίου δούκα και κόμητα της Βουργουνδίας σχετικά με τις πρόσοδες που ανήκουν στην πιο πάνω χωροδεσποτεία*

¹¹⁸ Ο. π., σελ. 10 verso.

από τις 25 του Δεκέμβρη του 1359 ως τις 28 του Δεκέμβρη του 1360». (Alexis Monteil: *Traité des Matériaux Manuscrits etc.*, τόμος I, σελ. 234). Όπως σ' όλες τις σφαίρες της κοινωνικής ζωής, έτσι κι εδώ βλέπουμε πως η μερίδα του λέοντος περιέρχεται στο μεσάζοντα. (...) Όπως στη Γαλλία, έτσι και στην Αγγλία, οι μεγάλες φεουδαρχικές περιοχές ήταν μοιρασμένες σ' απειράριθμα μικρά νοικοκυριά, μα σε συνθήκες ασύγκριτα πιο δυσμενείς για τον αγροτικό πληθυσμό. Το 14^ο αιώνα κάναν την εμφάνισή τους οι παχτώσεις, οι *fermes* (φάρμες) ή *terriers*, όπως λέγονταν. Ο αριθμός τους αύξανε διαρκώς και ξεπέρασε σημαντικά τις 100.000. Πλήρωναν γαιοπρόσοδο σε χρήμα ή σε είδος που ποίκιλλε από το 1/2 ως το 1/5 του προϊόντος. Τα *terriers* ήταν τιμάρια ή υποτιμάρια κλπ. (*fiefs, arrière – fiefs*), ανάλογα με την αξία και την έκταση των χτημάτων, από τα οποία μερικά είχαν μονάχα λίγα *arpents*, (1 *arpent* = περίπου 5 στρέμματα) γη. Όλοι οι κάτοχοι αυτών των *terriers* είχαν δικαστική δικαιοδοσία κάποιου βαθμού πάνω στους κατοίκους που έμεναν στην περιοχή τους. Υπήρχαν τέσσερις τέτοιοι βαθμοί. Καταλαβαίνουμε την πίεση που ασκούσαν πάνω στους κατοίκους της υπαίθρου απ' όλους αυτούς τους μικροτυράννους». ¹¹⁹

Μια τυπική αγροτική κερκυραϊκή οικογένεια (ή «ο ήσυχος άνθρωπος») Γιώργος Αγάθος, ο πατέρας, ο αδελφός και η άτυχη γυναίκα του

Γνωρίζουμε ήδη ότι οι κατηγορούμενοι Γιώργος Αγάθος του Γιάννη (Βιάρος) και Γιώργος Αγάθος του ποτέ Γιάννη (Μπαγιόγκος) είναι συγγενείς. Ο μεγαλύτερος αδελφός του Βιάρου, Στάθης, είναι παντρεμένος με την αδελφή του Μπαγιόγκου, Σταματέλλα. Πίσω από την ιστορία των δυο ανδρών και των οικογενειών τους υπάρχει ένα μικρό οικογενειακό δράμα, αρκετά αποκαλυπτικό, μεταξύ άλλων, και για τη θέση της γυναίκας στο μικρόκοσμο του κερκυραϊκού χωριού.

Κυρίως, μας ενδιαφέρει η οικογένεια του Γιώργου Αγάθου – Βιάρου, Πατριάρχης της είναι ο πατέρας του, Γιάννης Αγάθος του ποτέ Γιώργου. Υπάρχουν δυο ενήλικοι και παντρεμένοι γιοι, ο Στάθης και ο Γιώργος. Ο Γιάννης Αγάθος του ποτέ Γιώργου και οι γιοί του εμφανίζονται με δύο διαφορετικά

¹¹⁹ Καρλ Μαρξ: Το Κεφάλαιο, τόμος 1^{ος}, μέρος 3^ο, κεφάλαιο 24^ο («Η λεγόμενη πρωταρχική συσσώρευση», υποσημείωση 299, στο υποκεφάλαιο 4 («Η γένεση των κεφαλαιοκρατών παχτωτών»). (Εκδ. «Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2002, μετάφραση Παναγιώτη Μαυρομάτη, σελ. 767).

προσωνύμια: Τσίγκος αλλά και – κυρίως - Βιάρος, το προσωνύμιο που υποδηλώνει σχέση με τους προηγούμενους φεουδάρχες.

Οι Βιάροι – πατέρας και δυο γιοί – πιστοποιούν απολύτως όσα έχουμε δει να ισχύουν μέχρι τώρα, στην περίπτωση των ενήλικων γιών που ο πατέρας τους βρίσκεται στη ζωή: το σύνολο της περιουσίας καταγράφεται στο όνομα του πατέρα, ενώ οι γιοί έχουν δική τους περιουσία μόνο αν αυτή προέρχεται από προίκα. Οι Στάθης και Γιώργος Αγάθος πάντως δεν φαίνεται να έχουν πάρει προίκα από τις γυναίκες τους.

Η οικογένεια είναι μάλλον εύπορη: καταγράφονται ως συνεισφορείς σε 14 κλήρους των Λιαπάδων (τους υπ' αριθμόν 4¹²⁰, 5¹²¹, 16¹²², 59¹²³, 60¹²⁴, 61¹²⁵, 137¹²⁶, 139¹²⁷, 169¹²⁸, 176B¹²⁹, 178¹³⁰, 199¹³¹, 203¹³², 213¹³³), 2 των Γαρδελάδων (11¹³⁴, 13¹³⁵) και 5 των Κανακάδων (18¹³⁶, 24¹³⁷, 25¹³⁸, 26¹³⁹, 52¹⁴⁰). Στους Λιαπάδες, διαθέτουν, εκτός από καλλιεργημένα και ακαλλιέργητα χωράφια, αμπέλια, δασική έκταση και 216 καταγραμμένα ελαιόδεντρα. Πιθανώς, οι ελιές τους είναι περισσότερες: στον κλήρο 59, υπάρχουν 183 ελιές, οι οποίες δεν επιμερίζονται στους συνεισφορείς¹⁴¹. Επίσης, ο κλήρος 213 είναι ελεύθερος

¹²⁰ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 4 verso – 5 recto.

¹²¹ Ο. π., σελ. 5 recto.

¹²² Ο. π., σελ. 7 verso – 8 recto.

¹²³ Ο. π., σελ. 17 verso – 18 recto.

¹²⁴ Ο. π., σελ. 18 recto – 18 verso.

¹²⁵ Ο. π., σελ. 18 verso – 19 recto.

¹²⁶ Ο. π., σελ. 34 recto – 34 verso.

¹²⁷ Ο. π., σελ. 34 verso – 35 recto.

¹²⁸ Ο. π., σελ. 43 recto – 43 verso.

¹²⁹ Ο. π., σελ. 44 verso – 45 recto.

¹³⁰ Ο. π., σελ. 45 recto – 46 verso.

¹³¹ Ο. π., σελ. 49 verso – 50 recto.

¹³² Ο. π., σελ. 50 recto – 50 verso.

¹³³ Ο. π., σελ. 52 verso.

¹³⁴ Ο. π., σελ. 74 recto – 74 verso.

¹³⁵ Ο. π., σελ. 75 recto.

¹³⁶ Ο. π., σελ. 149 recto.

¹³⁷ Ο. π., σελ. 150 recto.

¹³⁸ Ο. π., σελ. 150 recto – 150 verso.

¹³⁹ Ο. π., σελ. 150 verso.

¹⁴⁰ Ο. π., σελ. 155 recto.

¹⁴¹ Ο κλήρος επιβαρύνεται με συνολική απόδοση οκτώ ζάρες κρασιού και 3 λίρες. Από την επιβάρυνση αυτή, στους Αγάθους αναλογεί μισή ζάρα κρασιού. Μια επιπρόσθετη πληροφορία που αντλούμε από το κατάστιχο, είναι η ακόλουθη: ο Γιάννης Αγάθος του ποτέ Γιώργου, μαζί με τους Αθανάση Μαυροειδή ποτέ Γιωργάκη, Αθανάση Παπαδόπουλο ποτέ Στάθη, τον Αρσένη Σταυράτο του Αλεξάνδρου, (ο οποίος εκπροσωπεί τον πατέρα του) και τον Αναστάση Παπαδόπουλο του ποτέ Κωνσταντή, εξαναγκάστηκαν, υπό την απειλή του αφορισμού, να παραδεχτούν ότι αυτός ο κλήρος ανήκει στο φέουδο.

και, όπως είναι γνωστό, στους ελεύθερους κλήρους οι χωρομέτρες δεν επιμερίζουν τα αγαθά. Οι αποδόσεις με τις οποίες βαρύνονται για τους συγκεκριμένους κλήρους ταιριάζουν, σε γενικές γραμμές, με όσα έχουμε ήδη παρατηρήσει για την αντιστοιχία μεταξύ καλλιεργειών και αποδόσεων. Στον κλήρο 176B, ο Γιώργος Αγάθος καταγράφεται δύο φορές: μόνος του («in sua specialità») αλλά και ως κολλόνος των κληρονόμων του ιερέα Τζαν Πάολο Πετρετίν. Αυτός ο ιερέας αναφέρεται, και από τον ίδιο το βαρόνο – φεουδάρχη, ως ένας από τους εύπορους των Λιαπάδων.

Στους Κανακάδες και στους Γαρδελάδες, η οικογένεια διαθέτει μόνο καλλιεργημένα χωράφια και πληρώνει εδαφονόμιο (συνήθως κανίσκι) και δεκάτη.

Σε ορισμένες περιπτώσεις, οι Βιάροι εμφανίζονται ως συνεισφορείς σε κλήρους στη νομή των οποίων μετέχει και ο αντίδικός τους ο Γιάννης Μάζης.

Ακολουθεί αναλυτικός πίνακας των έγγειων αγαθών της οικογένειας, όπως αυτά καταγράφονται στα τρία χωριά.

ΤΑ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΑΓΑΘΟΥ – ΒΙΑΡΟΥ

Αύξων αριθμός κλήρου στο κατάστιχο – έκταση	Καλλιέργειες – ιδιοκτησιακό καθεστώς	Αποδόσεις – διευθετήσεις
1. ΛΙΑΠΑΔΕΣ		
4 – 48 μίζούρες ¹⁴²	(Καλλιεργημένο, οπωροφόρα), αμπέλια, 4 ελιές.) ¹⁴³	Δεκάτη για κάθε προϊόν
5 – 20 μίζούρες	(Καλλιεργημένο, ακαλλιεργητο, κυπαρίσσια)	1631: δεκάτη για κάθε προϊόν, 6 πλήρεις μίζούρες στάρι, κότα – πίττα (τότε, ο κλήρος ήταν 40 μίζούρες)

¹⁴² Εδώ εμφανίζεται συνιδιοκτήτης ο Γιάννης Μάζης.

¹⁴³ Η παρένθεση σημαίνει ότι οι καλλιέργειες που αναφέρονται αφορούν το σύνολο του κλήρου και δεν επιμερίζονται από το χωρομέτρη στους συνεισφορείς. Έτσι, δεν είναι βέβαιο ποια ακριβώς αγαθά νέμονται οι Βιάροι.

16 – 56 μιζούρες	Χωράφι, αμπέλια, 91 ελιές, μια καλύβα	1631: συγκράτεια 8 πλήρεις μιζούρες στάρι, δεκάτη για κάθε προϊόν.
59 – 22 μιζούρες	(Αμπέλι, χωράφι καλλιεργημένο και ακαλλιεργητο, 183 ελιές)	Μισή ζάρα κρασιού
60 – 2,5 μιζούρες ¹⁴⁴	Ακαλλιεργητο χωράφι	Σύμφωνα με το κατάστιχο, ο κληρος βαρύνεται με «το ένα τέταρτο» - «porzione quarta». Δεδομένου όμως ότι αυτή η απόδοση αφορά μόνο τις ελιές και τα αμπέλια – που δεν διαθέτει ο Αγάθος – συμπεραίνω ότι για τον συγκεκριμένο κλήρο, η οικογένεια δεν πληρώνει τίποτα.
61 – 12 μιζούρες ¹⁴⁵	Χωράφι ακαλλιεργητο και δασώδες	Ισχύει ότι και για τον προηγούμενο κλήρο.
116 – 14 μιζούρες	13 ελιές	Οι δέκα από αυτές τις ελιές ήταν καταπατημένες από το Σταμάτη Μάζη του ποτέ Στάθη και από αυτόν τις αγόρασε ο Γιάννης Αγάθος – Βιάρος. Οι τρεις υπόλοιπες ήταν πάντοτε δικές του, αλλά από λάθος των πρακτικών δεν συμπεριλήφθηκαν στην Αναγραφή. Με συμβόλαιο που συνέταξε ο Ιωάννης Ανδρόνης στις 10 Αυγούστου του 1789, ο Αγάθος αναγνωρίζει το «δίκαιον της

¹⁴⁴ Σε αυτό τον κλήρο, εμφανίζεται ως συνεισφορέας και ο Μάζης.

¹⁴⁵ Εμφανίζεται ως συνεισφορέας και ο Μάζης.

		εμπαρουνίας» και δέχεται να πληρώνει δεκάτη. ¹⁴⁶
137 – 16 μίζούρες	6 ελιές	Σύμφωνα με την Αναγραφή του 1631, οι συνεισφορείς είναι υποχρεωμένοι να αποδίδουν το 1/31, χωρίς άλλες λεπτομέρειες.
139 – 10 μίζούρες	Μισή μίζούρα χωράφι και έντεκα ελιές – καταπατημένο	Με συμβόλαιο που συντάσσει ο Ιωάννης Ανδρόνης στις 10 Αυγούστου, ο Αγάθος αναγνωρίζει «το δίκαιον της εμπαρουνίας» και δέχεται να πληρώνει δεκάτη για τις ελιές. ¹⁴⁷
169 – 10 μίζούρες ¹⁴⁸	4 ελιές	Το ¼ για τις ελιές
176B. 6 μίζούρες ¹⁴⁹	Καλλιεργήσιμο χωράφι, 7 ελιές. Τον κλήρο νέμεται ο ίδιος προσωπικά, αλλά και ως κολλόνος των κληρονόμων του παπά Τζαν Πάολο Πετρετίν.	Το ¼ για τις ελιές.
178 – 24 μίζούρες	Αμπέλια, 20 ελιές.	Το ¼ για τις ελιές και τα αμπέλια.
199 - 12 μίζούρες	Αμπέλια, 12 ελιές.	Δεκάτη για κάθε προϊόν.
203 – 14 μίζούρες ¹⁵⁰	Αμπέλια, 27 ελιές.	Το ¼ για τις ελιές και τα αμπέλια.
213 – 5 μίζούρες	(Αμπέλι, ακαλλιεργητο έδαφος, ελιές). Ελεύθερο.	
2. ΓΑΡΔΕΛΑΔΕΣ		

¹⁴⁶ Οι πληροφορίες αυτές δεν προκύπτουν από το κατάστιχο αλλά από τα συμβόλαια του Ιωάννη Ανδρόνη. Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Συμβολαιογράφοι, φάκελος Α93, υποφάκελος 113, σελ. 14 verso – 15 verso.

¹⁴⁷ Ο. π.

¹⁴⁸ Εμφανίζεται ως συνεισφορέας και ο Μάζης.

¹⁴⁹ Συμμετέχει και ο Μάζης.

¹⁵⁰ Συμμετέχει και ο Μάζης.

11 – 6 μίζούρες. ¹⁵¹	Καλλιεργημένο έδαφος	Ετήσιο κανίσκι 2 μίζούρες στάρι, δεκάτη για κάθε προϊόν.
13 – 16 μίζούρες. ¹⁵²	Καλλιεργημένο έδαφος	Ετήσιο κανίσκι 3 μίζούρες και 1 κουαρταρόλο στάρι, δεκάτη για τη σοδειά.
3. ΚΑΝΑΚΑΔΕΣ		
18 – 32 μίζούρες. ¹⁵³	Καλλιεργημένο έδαφος	Σύμφωνα με συμβόλαιο του 1659, δεκάτη, κανίσκι 3,5 μίζούρες για έκταση 24 μίζούρες.
24 – 8 μίζούρες	Καλλιεργημένο έδαφος	Σύμφωνα με συμβόλαιο του 1659, δεκάτη και κανίσκι 1 μίζούρα στάρι.
25 – 37 μίζούρες	Καλλιεργημένο έδαφος	Δεκάτη για τη σοδειά, στάρι ετησίως.
26 – 22 μίζούρες	Καλλιεργημένο έδαφος	Σύμφωνα με συμβόλαιο του 1768, δεκάτη, κανίσκι 3 μίζούρες στάρι για χωράφι 3 μοδίων.
25 και 26	Καλλιεργημένο έδαφος 2,5 μίζούρες, ως κολλόνος της εκκλησίας του Αγίου Νικολάου Κανακάδων.	
52 11,5 μίζούρες	Καλλιεργημένο έδαφος	Δεκάτη για τη σοδειά, στάρι ετησίως.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο κλήρος υπ' αριθμόν 139. Όπως γνωρίζουμε, η βασική αιτία για την οποία η οικογένεια θεωρείται ύποπτη για τον εμπρησμό, είναι το ότι ο Μάζης συμμετέχει ενεργά στην Αναγραφή και, σύμφωνα με τον ίδιο, οι συγχωριανοί του δεν βλέπουν με καλό μάτι το ότι μπορεί να αποκαλύψει τα αγαθά που καταπατούν. Από το κατάστιχο ωστόσο, φαίνεται ότι ο μόνος

¹⁵¹ Συμμετέχει και ο Μάζης.

¹⁵² Συμμετέχει και ο Μάζης.

¹⁵³ Συμμετέχει και ο Μάζης.

καταπατημένος κλήρος που διαθέτουν είναι ακριβώς ο υπ' αριθμόν 139. Ο ίδιος ο Γιώργος Αγάθος, στην έγγραφη απολογία του, ισχυρίζεται ότι η Αναγραφή δεν πρόκειται να δημιουργήσει στην οικογένειά του σημαντικό πρόβλημα:¹⁵⁴

*«Ούτε, για να τεκμηριωθεί εχθρότητα, έχει αξία το πρόσχημα του κατάστιχου Μαρτσέλλο, γιατί αυτό δεν μας δημιουργεί ιδιαίτερη επιβάρυνση. Και από τη στιγμή που δεν προκαλεί ιδιαίτερη αλλαγή συναισθήματος, δεν μπορεί να συμπεράνει κανείς ότι δημιουργείται ιδιαίτερη βεντέτα. Ειπώθηκε μήπως ότι μόνο η δικιά μου οικογένεια επιβαρύνθηκε από αυτό το κατάστιχο και εξ αιτίας των έργων αυτού του Μάτζι; Αποδείχτηκε; Ούτε ειπώθηκε, αλλά ακόμη κι αν ειπώθηκε, δεν αποδείχτηκε και προφανώς δεν τεκμηριώνεται ιδιαίτερη εχθρότητα; Και εάν δεν υπάρχει επιχείρημα να στηρίζει κάτι τέτοιο, αν δεν υπάρχει άλλη αιτία ανάμεσά μας, λοιπόν δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι έχω πάθος εναντίον του· και αν δεν έχω πάθος εναντίον του, δεν είμαι εχθρός του· και αν δεν είμαι εχθρός του δεν μπορώ οπωσδήποτε να ενεργήσω με εχθρότητα απέναντί του, δηλαδή δεν μπορεί να έχω προσπαθήσει να τον βλάψω».*¹⁵⁵

Η Αναγραφή, προφανώς, τεκμηριώνει τον ισχυρισμό του, αν μάλιστα προσθέσουμε εδώ το στοιχείο ότι και ο ίδιος ο Μάτζι διαθέτει καταπατημένα αγαθά. Εξ άλλου, το 1789, μετά το τέλος της δικαστικής της περιπέτειας, όπως είδαμε και από τον παραπάνω πίνακα με τα περιουσιακά στοιχεία των Αγάθων, φαίνεται ότι η οικογένεια διευθετεί με συμβόλαιο τις εκκρεμότητές της με το φέουδο. Παραθέτω αυτούσιο το συμβόλαιο:

1789: ογδοϊντα εννιά, ημέρα 10 του Αυγούστου μήνα, εις την κατοικίαν του τιμίου σινιόρ Αντωνίου Μαρία Μπερτάσι, εις την κοντράδα της εκκλησίας του Αγίου Αθανασίου. Με την νέαν αναγραφήν της εμπαρουνίας Βιάρα, ιμβεστίδος κατά το παρόν εις αυτήν ο υψηλότατος κύριος Γαβριήλ Μαρτσέλλος, εξακολουθησμένη τον χρόνον 1786 εις το σύνορον του χωρίου Λιαπάδων, ανάμεσα τους άλλους όπου εφανερώθησαν διακρατητές εις την τοποθεσίαν Κύσσερα, ήγουν εις χωράφιον μιζουρίων δέκα, μέσα εις το οποίον εισίν ελιές ριζάρια εκατόν πενήντα έξι, οποίο απαρτενέβει στην αυτήν εμπαρουνίαν, ως πλατυτέρως περιγράφεται εις την άνωθεν νέαν αναγραφήν, εις την παρτίδα σημειωμένη με το νούμερο 139, εστί και ο απών Γιάννης Αγάθος του ποτέ

¹⁵⁴ Βλ. Παράρτημα 1, «Έγγραφο 36».

¹⁵⁵ A.S.Ven., Consiglio dei dieci, Serie: Processi e carte criminali, Sottoserie: Isole del Levante, busta no 14, p. 467 verso.

Γιώργου, εκ το άνωθεν χωρίον και καθώς εις το παρόν φανερώνει ο παρών Στάθης Αγάθος, υιός του και επίτροπός του, εστίν εις χωράφιον μιζουρίου μισού και εις ελιές ριζάρια ενδεκα· ακόμη, εις την τοποθεσίαν Βατερό διακρατεί ομοίως ο ίδιος Αγάθος ελιές ριζάρια δεκατρία, οι οποίες, ως φανερώνει ο ρηθείς Στάθης, υιός του, εισίν από το κόρπο των ριζαρίων τριάντα εννιά όπου περιγράφονται εις την διακρατημένη παρτίδα της άνωθεν νέας αναγραφής σημειωμένη με το νούμερο 116, από τα οποία τα ριζάρια δέκα τα εδιακρατούσε ο απών Σταμάτης Μάζης του ποτέ Στάθη και από αυτόν τα ακουϊστάρισε ο ρηθείς Αγάθος (...) το ποίημα της άνωθεν αναγραφής· και τα εναποληφθέν ριζάρια τρία τα ποσσεδέρει ο αυτός Αγάθος από έκπαλαι, και μην ηξεύροντας οι πρακτικοί δεν τα επεριγράψαν εις την αυτήν αναγραφήν· φανερωμένο έτσι το νόμιμο δικαιολόγημα της αυτής εμπαρουνίας εις τα άνωθεν αγαθά, έμεινεν ορισμένος ο προρηθείς Γιάννης Αγάθος από μέρος του επιτρόπου του άνωθεν υψηλότατου μπαρουνου και με ακόλουθα άττα της δικαιοσύνης έμεινε εγδυμένος από το ποσέσο των άνωθεν ελαιών ριζαρίων 11 και χωραφίου μιζουρίου μισού της τοποθεσίας Κύσσερα και έτσι έμελλε να κάμει και με τες ρίζες δεκατρείς της τοποθεσίας Βατερό· και γνωρίζοντας ο αυτός Αγάθος αναμφίβολον το δίκαιον της εμπαρουνίας και επιθυμώντας να μην υστερηθεί τα αυτά αγαθά του, έδωσε επί το αυτό εξουσίαν του άνωθεν Στάθη υιού του, με την επιτροπικήν 19 του (...) απερασμένου Ιανουαρίου πράξις του Νικολάου Τριάντου, νοταρίου, διά να κάμει σύβασιν με την ρηθείσαν εμπαρουνίαν· εκ δυνάμεως της οποίας εμφανιζόμενος την σήμερα προς τους παρόντας ετσελέντε σινιόρ δοττόρ Παύλον Κλάδη και τίμιον σινιόρ Αντώνιον Μαρία Μπερτάσι, επιτρόπους του άνωθεν υψηλότατου μπαρουνου, τους επαρακάλεσε να συντρέξουν να τον απαφήσουν εις τα ίδια ποσέσα του και αυτός να υποσχεθεί να γνωρίζει εις το ερχόμενον το φέουδο προς το οποίο να πλερώνει από των κατά καιρόν καρπών των άνωθεν ελαιών και χωραφίου μέρος δέκατο, διά το οποίο έργο ο αυτός Στάθης, ονόματι, ως είρηται, στερεώνει και βεβαιώνει την άνωθεν αναγραφήν και γιναμένα άττα διά την τοποθεσίαν Κύσσερα έθος συμβουλίου· οι οποίοι κύριοι επιτροποι θεωρώντας την καλήν προαίρεσιν του άνωθεν Αγάθου, όπου δεν έκαμε καμμίαν εναντίωσιν εις την αυτην αναγραφήν και άττα αλλά θεληματικώς δέχεται το βάρος να υποταχθεί προς το φέουδο, εσύντρεξαν εις την αναζήτησίν του· και γαρ εκ δυνάμεως της εξουσίας όπου έχουν εκ τον άνωθεν υψηλότατον μπαρουνον με γραφήν του 11 Μαΐου 1784 και ρεγγιστράδα εις τα άττι μου στας 30 Μαΐου 1785, με την δύναμιν του παρόντος δημοσίου ιστρουμέντου, απαφώνουν τον άνωθεν

Αγάθο να έχει και ποσσεδέρει τις άνωθεν ελιές και χωράφιο της τοποθεσίας Κύσσερα, όσον και τας ρίζας δεκατρεις της τοποθεσίας Βατερό. Μετά υποσχέσεως του αυτού Αγάθου, ονόματι ως άνωθεν να δουλεύει και καλλιεργεί όλες τες αυτές ελιές κατά την συνήθειαν· και να πλερώνει προς το φέουδο το άνωθεν μέρος δέκατο και τούτο κατά την εξετίμωσιν όπου εις τον κατά καιρόν καρπόν τους θέλει κάνει το ίδιο φέουδο· και έτσι υπόσχεται να πλερώνει το αυτό μέρος δέκατο και από (ό,τι) ήθελε βάλει, σπείρει και πεφυτεύσει μέσα εις το άνωθεν χωράφιο ο προρηθείς Αγάθος και οι κληρονόμοι διάδοχοί του· κομίζοντας τα αυτά μερικά εις την αυλήν της εμπαρουνίας κατά τους πρεπούμενους καιρούς· οι δε άνωθεν κύριοι επίτροποι ελευθερώνουν το ρηθέντα Αγάθο από κάθε πρετέζα όπου ημπορούσε το φέουδο να (εξηγήσει) εναντίον του διά τους απερασμένους καρπούς των άνωθεν ελαιών και τον ποιούν αναζήτητον· και υπόσχονται διά όνομα και μέρος του άνωθεν υψηλότατου μπαρούνου να διαφεντίζουν και μαντενίρουν τον ίδιον Αγάθο και τους κληρονόμους και διαδόχους του εις το ποσέσο των άνωθεν ελαιών και χωραφίου διά πάντοτε και αεί εκ πάσης εναντιότητος· και ο αυτός Αγάθος ονόματι ως είρηται, τάσσει και υπόσχεται συν τους κληρονόμους διαδόχους του να ποιήσει και ενεργήσει εις τα πάντα όλως διόλου ως το παρόν κοντράτο περιγράφει, διατι λείποντας να μένει υποσχόμενος εις τα δάνα και ζημίες όπου θέλει υποφέρει το φέουδο εις δεσμόν των αγαθών του και τα εξής και πάντα ενόπιον μαρτύρων του Φωτίου Μιχαλά του ποτέ Αντωνίου, κάτοικος εις την παρούσαν χώραν και Αναστάση Μάζη του ποτέ Σταμάτη από το άνωθεν χωρίον Λιαπάδες και υπογράφουν οι άνωθεν κύριοι επίτροποι.¹⁵⁶

Έτσι λοιπόν, μετά τη δικαστική τους περιπέτεια, οι Αγάθοι επιλύουν οριστικά κάθε πιθανή αιτία διένεξης με το φέουδο.

Η δομή και η σύνθεση της οικογένειας των Αγάθων - Βιάρων

Από την οικονομική κατάσταση της οικογένειας, ας περάσουμε τώρα στη δομή της και στο συνολικό αριθμό των προσώπων που απαρτίζουν αυτό το πολυάριθμο – όπως φαίνεται – νοικοκυριό, τις μεταξύ τους συγγένειες και τις ηλικίες τους. Ο παππούς της οικογένειας, που δεν βρίσκεται στη ζωή το 1786,

¹⁵⁶ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχαιακή Σειρά Συμβολαιογράφοι, Φάκελος Α93, Υποφάκελος 113, σελ. 14 verso – 15 verso.

ονομαζόταν Γιώργος. Ο Γιώργος Αγάθος – Βιάρος παντρεύτηκε την Αντριάνα Μαυροειδή του Αθάνου το 1709¹⁵⁷. Ο εν ζωή πατριάρχης της οικογένειας, Γιάννης Αγάθος – Βιάρος, γεννήθηκε το 1724 και πέθανε το 1799. Όπως και στην περίπτωση του Μάζη, υπάρχει μεγάλη χρονολογική διαφορά ανάμεσα στο γάμο των γονιών και στη γέννηση του γιου. Επίσης, από το κατάστιχο δεν προκύπτει ύπαρξη άλλου αδελφού. Το 1748, σε ηλικία δηλαδή 24 ετών, ο Γιάννης Αγάθος παντρεύτηκε την Πολύμια (Πολύμνια;) Παγιάτη του Σταμάτη¹⁵⁸, με την οποία απέκτησε τέσσερα παιδιά: το Στάθη, έναν από τους πρωταγωνιστές της ιστορίας μας, που γεννήθηκε το 1748 και πέθανε το 1823, το Σπύρο, που γεννήθηκε το 1749 και δεν αναφέρεται κανένα άλλο στοιχείο γι' αυτόν, την Κατερίνα, που γεννήθηκε το 1751 και για την οποία επίσης δεν αναφέρεται κανένα άλλο στοιχείο και, τέλος, το δεύτερο «ήρωα» της ιστορίας μας, το Γιώργο, ο οποίος γεννήθηκε στα 1759 και πέθανε νεότερος, πριν από τον πατέρα του, στα 1795. Για τα δυο ενδιάμεσα παιδιά, το Σπύρο και την Κατερίνα, εικάζω ότι πέθαναν μωρά. Σπύρος Αγάθος του Γιάννη δεν αναφέρεται ούτε στο κατάστιχο ούτε στη δικογραφία. Για την Κατερίνα είμαι πιο επιφυλακτική, δεδομένου ότι σπάνια καταγράφονται, όπως έχουμε ήδη διαπιστώσει, ονόματα γυναικών στην Αναγραφή. Ο Στάθης Αγάθος παντρεύτηκε το 1777 τη Σταματέλλα Αγάθου του ποτέ Γιάννη (Μπαγιόγκου), γεννημένη στα 1752¹⁵⁹ – την οποία επίσης θα συναντήσουμε να αναφέρεται στην ιστορία μας, ως γυναίκα λογική και φρόνιμη – και απέκτησε μαζί της τέσσερα παιδιά: τη Νικολέττα (γενν. 1777), τον Αντωνάκη (γενν. 1779), το Σπύρο και το Σταμάτη (γενν. 1783 – μάλλον δίδυμοι).¹⁶⁰

Ο Γιώργος Αγάθος τώρα, παντρεύεται το 1783 την κατά τέσσερα χρόνια νεότερή του, Κατερίνα Λεπενιώτη του Πιέρου, «πέτρα του σκανδάλου» της ιστορίας μας. Στα αρχεία της Αγίας Αναστασίας της Φαρμακολύτριάς αναφέρονται τα εξής:

¹⁵⁷ Γ..Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Μεγάλοι Πρωτοπαπάδες, έτος 1709, Φύλλο ΧΠΑ.

¹⁵⁸ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Μεγάλοι Πρωτοπαπάδες, έτος 1748, φύλλο 481.

¹⁵⁹ Η ικανή και φρόνιμη Σταματέλλα πεθαίνει νωρίς. Στα 1793, ο – θαλερός, όπως αποδεικνύεται – σαρανταπεντάρης Στάθης Αγάθος παντρεύεται την κατά πολύ νεότερή του Τζουανέλλα Αλεξάκη του Βασιλείου (γενν. 1767 - + 1837) με την οποία απέκτησε άλλα πέντε παιδιά: τη Θεοδωρέλλα (γενν. 1794), την Πολύμια (γενν. 1795), το Δημήτρη (γενν. 1796) και τους δίδυμους Γιάννη και Γιώργο (γενν. 1799).

¹⁶⁰ Το όνομα Σταμάτης δίνεται στο τελευταίο από τα παιδιά και πιστοποιεί μια γενικευμένη ονοματοδοτική συνήθεια στον ευρύτερο ελλαδικό χώρο – και όχι μόνο στις αγροτικές κοινότητες, αλλά και στις πόλεις: το συγκεκριμένο όνομα δίνεται είτε για να σταματήσουν οι γέννες (σε παιδιά δηλαδή μάλλον ηλικιωμένων γονιών), είτε για να σταματήσει το θανατικό που έχει πλήξει προηγούμενα παιδιά.

*«1783, ηουνήου δήω. Ηδόντας το παρόν πρόσταγμα του πανεδεσημοτάτου ημόν προτοπαπά αραβονοστεφάνοσα το Γιώργο Αγάθο του ηοάνη μετά της γινής αυτού Κατερίνας θηγάτηρ του Πιέρου Λεπενιώτη. Ήτον ανάδοχος ο κύριος Παναγιώτης Μποζίκης. Στυλιανός ιερεύς Παγιάτης, εφημέριος».*¹⁶¹

Αυτή η Κατερίνα, για την οποία όλο το χωριό ισχυρίζεται ότι έχει «στραβό χαρακτήρα» και «κακό κεφάλι», θα μας απασχολήσει παρακάτω, μαζί με την πατρική της οικογένεια.¹⁶² Μαζί της, αποκτά τέσσερα παιδιά: το Νικόλαο (γενν. 1785), τον Παναγιώτη (γενν. 1788), το Σπύρο (γενν. 1792) και τον Ανδρέα (γενν. 1794). Έτσι λοιπόν, το 1786 η διευρυμένη οικογένεια Αγάθου, ταυτόχρονα οικονομική και οικογενειακή μονάδα, απαρτίζεται από τα εξής μέλη: τον πατέρα της οικογένειας Γιάννη, ετών 62· το μεγάλο γιό, Στάθη, ετών 38, τη γυναίκα του, Σταματέλλα, ετών 34, τα παιδιά τους, Νικολέττα, ετών 9, Αντωνάκη, ετών 7, τα δίδυμα Σπύρο και Σταμάτη, ετών 3· επίσης, η οικογένεια περιλαμβάνει το Γιώργο, ετών 27, τη γυναίκα του, Κατερίνα, ετών 23 και το βρέφος γιό τους, Νικόλαο, μόλις ενός έτους. Έχουμε δηλαδή ένα σύνολο 10 (!) ατόμων που συγκατοικούν. Σε αυτό – με ένα ορισμένο βαθμό αυθαιρεσίας – δεν συμπεριλαμβάνω τη μάνα και γιαγιά Πολύμια, παρόλο που δεν είναι γνωστή η χρονολογία του θανάτου της. Αυτό, γιατί η βασική διένεξη που ταλανίζει το νοικοκυριό των Αγάθων είναι το σε ποια από τις δυο νύφες θα ανατεθεί η διαχείριση του νοικοκυριού. Υποθέτω ότι αν ζούσε η πεθερά δεν θα υπήρχε τέτοιο ζήτημα¹⁶³.

Ο Γιώργος Αγάθος του Γιάννη εμφανίζει τον εαυτό του ως ένα «ήσυχο άνθρωπο», άνθρωπο της δουλειάς. Όταν συλλαμβάνεται για τους εμπρησμούς και τον ρωτά ο ανακριτής ποιο είναι το όνομά του, το επίθετο και το πατρώνυμό του, η «πατρίδα»¹⁶⁴ και το επάγγελμά του, απαντά ως εξής:¹⁶⁵

¹⁶¹ Γ.Α.Κ., Αρχεία Νομού Κέρκυρας, Ληξιαρχικές Πράξεις Εκκλησιών 195, Βιβλίο 1, Δέση Γάμων 1, Φύλλο 31 verso.

¹⁶² Εξ άλλου, η οικογένεια Λεπενιώτη μας έχει απασχολήσει και στο Μέρος Α', δεδομένου ότι εναντίον της έχουν εκδοθεί μια σειρά από mandati di possesso.

¹⁶³ Στη νουβέλα του Κωνσταντίνου Θεοτόκη «Αγάπη παράνομη» το νέο ζευγάρι συγκατοικεί με τα – πολύ νέα ακόμη – πεθερικά. Σε μια σύγκρουση ανάμεσα στην πεθερά και στη νύφη, η μεγαλύτερη γυναίκα ισχυρίζεται ότι τα δυο νοικοκυριά πρέπει να χωρίσουν και ότι θέλει να είναι «νοικοκυρά στο σπίτι της». «Και σου πρέπει», απαντά με σεβασμό η νεότερη.

¹⁶⁴ Εννοείται ότι στο ιταλικό πρωτότυπο κείμενο της δικογραφίας, ο όρος «πατρίδα» (patria) δεν βρίσκεται μέσα σε εισαγωγικά. Βεβαίως, εννοεί απλώς το χωριό, το συγκεκριμένο τόπο καταγωγής και καθόλου δεν εμπλέκει εθνολογική προέλευση, ούτε και δόγμα, κάτι που αναφέρεται πολύ συχνά στην περίπτωση του Γιάννη Μάζη, ο οποίος ορίζεται, μεταξύ άλλων ιδιοτήτων του «di rito greco». Αντίστοιχα λοιπόν απαντά και ο Αγάθος, ορίζοντας ως πατρίδα του τους Λιαπάδες.

¹⁶⁵ Βλ. **Παράρτημα 1, «Εγγραφο 37».**

*«Είμαι ο Γιώργος Αγάθος, γιος του Γιάννη, επονομαζόμενος Βιάρος, από το χωριό Λιαπάδες, και ζω και συντηρούμαι μ' αυτό το λίγο που μου ζητά κύριος και θεός, δουλεύοντας τα χωράφια μου και διατηρώντας ακόμα στο χωριό μου ένα κατάστημα τροφίμων».*¹⁶⁶

Ο κατηγορούμενος λοιπόν παρουσιάζεται ως αγρότης αλλά και μικρέμπορος, αφού διαθέτει κατάστημα τροφίμων. Στις συγκεκριμένες πηγές που έχω στα χέρια μου, είναι η πρώτη φορά που γίνεται μνεία για την ύπαρξη άλλων οικονομικών δραστηριοτήτων μέσα στα όρια και στα πλαίσια του ίδιου του φέουδου, πέρα από τις αγροτικές εργασίες και όσες σχετίζονται άμεσα με αυτές ή απορρέουν από αυτές, όπως για παράδειγμα η σύνθλιψη του ελαιοκάρπου και το άλεσμα των σιτηρών. Με βάση αυτή την πληροφορία, φαίνεται ότι υπάρχει τουλάχιστον λιανεμπόριο. Βεβαίως, πρόκειται για επιτήδευμα που ξεφεύγει από τα πλαίσια του φεουδαρχικού συστήματος και δεν υπόκειται σε οποιαδήποτε επιβάρυνση απέναντι στο φεουδάρχη, γι' αυτό και δεν ενδιαφέρει ούτε την Αναγραφή ούτε και τα μεταγενέστερα συμβόλαια.

Οι συγχωριανοί του ωστόσο δεν φαίνεται να συμμερίζονται – όχι όλοι τουλάχιστον – την άποψη ότι ο Γιώργος Αγάθος είναι ένας «ήσυχος άνθρωπος». Ο ίδιος ο Μάζης, όταν αρχίζει να τους υποψιάζεται, με βάση τη μαρτυρία της γυναίκας του Γιώργου Αγάθου, ισχυρίζεται ότι η δικαιοσύνη πρέπει να σπεύσει να συλλάβει την οικογένεια Αγάθου, για να αποφευχθεί η φυγή τους, που, σύμφωνα με το χαρακτήρα τους είναι απολύτως βέβαιη:

Γνωρίζουμε ήδη, από τον τρόπο που έχει κινηθεί ο Γιώργος Αγάθος σε σχέση με τη δίκη, αλλά και από την απολογία του, ότι προσπαθεί να αποσείσει με κάθε τρόπο τις κατηγορίες σχετικά με τη βιαιότητα του χαρακτήρα του. Αρνείται κατηγορηματικά αυτούς τους χαρακτηρισμούς και προσπαθεί να ισχυροποιήσει αυτή του την άρνηση με τη γενικότερη στάση και συμπεριφορά του. Δεν προσπαθεί να ξεφύγει τη σύλληψη, ενώ μεγάλο μέρος της απολογίας του στηρίζεται ακριβώς στην προσπάθειά του να καταρρίψει τον ισχυρισμό του Μάζη περί «βίαιου», «κακού», «διεστραμμένου», εν τέλει επικίνδυνου χαρακτήρα.

¹⁶⁶A.S.Ven., Consiglio dei dieci, Serie: Processi e carte criminali, Sottoserie: Isole del Levante, p. 61 recto.

Κατά ένα μέρος λοιπόν, η υπεράσπιση του Γιώργου Αγάθου στηρίζεται στον ήσυχο χαρακτήρα του. Κατά ένα άλλο, στο ότι δεν έχει λόγους να φοβάται τη διενέργεια της Αναγραφής (έχουμε δει ότι έχει δίκιο) και τέλος, στο χαρακτήρα της γυναίκας του, Κατερίνας Λεπενιώτη. Αυτή η Κατερίνα αποτελεί ίσως και το πιο ενδιαφέρον πρόσωπο αυτού του μικρού κοινωνικού και οικογενειακού δράματος της κερκυραϊκής υπαίθρου.

Μια παρέκβαση: οι Λεπενιώτηδες, ένα μοντέλο οικογένειας που αποκλίνει ...

Η Κατερίνα είναι κόρη του Πέτρου Λεπενιώτη του ποτέ Νικολέττου και ανιψιά των Γιάννη και Κωνσταντή Λεπενιώτη. Η μητέρα της λεγόταν Λενέτα και δεν υπάρχουν άλλα στοιχεία γι' αυτήν. Γεννήθηκε στις 14 Νοεμβρίου του 1763, όπως μαθαίνουμε από τη ληξιαρχική πράξη της βάπτισής της στην Αγία Αναστασία Φαρμακολύτρια¹⁶⁷. Στα 1786, στα 23 της χρόνια, έχει ένα μωρό ενός έτους, το Νικόλαο. Σύμφωνα με την υπερασπιστική γραμμή του άντρα της, εκείνη κατήγγειλε την οικογένεια ως εμπρηστές της περιουσίας του Μάζη. Ο λόγος: η διάθεσή της να τους εκδικηθεί, επειδή την έδερναν συχνά για να τη συνετίσουν. Και το παράπτωμά της: ήθελε να έχει στα χέρια της τη διαχείριση του νοικοκυριού, που είχε ανατεθεί στη συνυφάδα της, Σταματέλλα.\

Ο άντρας της, στην απολογία του, καλεί ως μάρτυρες που θα επιβεβαιώσουν την ανικανότητα της Κατερίνας να διοικήσει νοικοκυριό, καθώς και την ανάθεση του νοικοκυριού των Βιάρων στην άλλη νύφη, Σταματέλλα, τους Σπύρο Μιχαΐλη του Γιάννη, Γιωργάκη Παπαδόπουλο του ποτέ Κωνσταντή και τον παπά Βενιέρ Μουμούρη. Τους ίδιους καλεί να επιβεβαιώσουν και τους συχνούς ξυλοδαρμούς της άτυχης Κατερίνας, προσθέτοντας όμως και το Τάση Ριγανά του ποτέ Ντόντου.

Κανείς από τους μάρτυρες αυτούς δεν διευκρινίζει σε τι ακριβώς έγκειται η κακία, η ανικανότητα και το στραβό κεφάλι της Κατερίνας (στο οποίο ωστόσο επιμένουν, θεωρώντας το ως νομιμοποιητική βάση για τη διαρκή κακοποίησή της).

¹⁶⁷Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Λ.Π.Ε. 195, Β', Δέσμη Βαπτίσεων 1.

Ο παπά Βενιέρ Μουμούρης του ποτέ Γιωργάκη, από τους Δουκάδες, για πολλά χρόνια εφημέριος της Παναγίας Οδηγήτριας των Λιαπάδων, είναι μάρτυρας υπεράσπισης του Γιώργου Αγάθου. Γνωρίζει πολύ καλά την Κατερίνα, για την οποία ισχυρίζεται τα ακόλουθα:¹⁶⁸

*«Για να πούμε την αλήθεια, και χωρίς υπερβολή, αυτή η Κατερίνα είναι σίγουρα ελάχιστα υγιής στο μυαλό και, ως εκ τούτου, έχει ένα χαρακτήρα παράξενο. Σχετικά με τις ικανότητές της, θα πω άλλωστε ότι είναι εντελώς ανίκανη να διοικήσει μια οικογένεια, εξ αιτίας του κεφαλιού της και του τρόπου σκέψης της, γιατί αφού ο άντρας της κι ο πεθερός της ο Γιάννης κατάλαβαν αρκετά καλά τα μυαλά της και το χαρακτήρα της, τη θεωρούσαν πάντα γυναίκα εντελώς ανίκανη να διοικήσει το νοικοκυριό τους. Αυτό που κατέθεσα είναι η αδιαμφισβήτητη αλήθεια, γνωστή ήδη σ' όλο τον κόσμο στο χωριό και είμαι έτοιμος να το επιβεβαιώσω κάθε στιγμή».*¹⁶⁹

Στη δεύτερη ερώτηση που του γίνεται («από ποιόν διοικείται το νοικοκυριό της οικογένειας Αγάθου»), ο παπά Μουμούρης επιβεβαιώνει τους ισχυρισμούς του Γιώργου Αγάθου: όταν ο αδελφός του, ο Στάθης, παντρεύτηκε τη Σταματέλλα Αγάθου, αδελφή του άλλου Γιώργου Αγάθου του ποτέ Γιάννη (Μπαγιόγκου), γυναίκα ικανότατη να διοικήσει νοικοκυριό, ανατέθηκε σε αυτήν η διαχείριση των πραγμάτων του σπιτιού. Όπως έχουμε δει παραπάνω, ο Γιώργος Αγάθος δηλώνει ότι αυτή ήταν μια κοινή απόφαση των τριών ανδρών της οικογένειας. Αντίθετα, ο παπάς αναφέρει μόνο το Γιώργο και τον πατέρα, όχι το Στάθη, το σύζυγο της άμεσα ενδιαφερόμενης. Τέλος, ο παπά Μουμούρης επιβεβαιώνει τους ισχυρισμούς του Γιώργου Αγάθου, σε σχέση με την οργισμένη αντίδραση της Κατερίνας απέναντι στον παραμερισμό της από τη συνυφάδα της, καθώς και το ότι ο πατέρας της και ο πεθερός της «αναγκάζονταν» πολύ συχνά να τη χτυπούν για να τη συνετίσουν.

Ο επόμενος μάρτυρας υπεράσπισης του Αγάθου, ο Γιωργάκης Παπαδόπουλος του ποτέ Κωνσταντή, επιβεβαιώνει όλα τα παραπάνω:¹⁷⁰

«Αυτή η Κατερίνα δεν έχει καθόλου καλή κρίση και σίγουρα, υποφέρει από κάποιο κακό στο κεφάλι, γιατί ο χαρακτήρας της είναι αρκετά παράξενος. Όσον

¹⁶⁸ Βλ. Παράρτημα 1, «**Εγγραφο 38**».

¹⁶⁹ A. S. Ven., Consiglio dei Dieci, serie: Processi e carte crimminali, sottoserie: Isole del Levante, busta no 14, pp. 469 recto - 469 verso.

¹⁷⁰ Βλ. Παράρτημα 1, «**Εγγραφο 39**».

αφορά τώρα τις ικανότητές της, αφού πρέπει να πούμε την αλήθεια, είναι εντελώς ανίκανη από κάθε άποψη να διοικήσει μια οικογένεια, και, εξ αιτίας αυτού, όταν την κατάλαβαν ο άντρας της κι ο πεθερός της, ο Γιάννης, τη θεώρησαν εντελώς ακατάλληλη να διοικήσει την οικογένεια και το νοικοκυριό της. Είναι μια ατυχία γι' αυτή τη γυναίκα να έχει τέτοιο κεφάλι μα έτσι είναι τα πράγματα και χρειάζεται υπομονή. Το ότι έχει τέτοιο χαρακτήρα και μυαλά είναι γνωστό σε όλο το χωριό και ο καθένας μπορεί να το επιβεβαιώσει».¹⁷¹

Ο Τάσης Ριγανάς του ποτέ Ντόντου, από το Μαντούκι, επιβεβαιώνει όλους τους προηγούμενους μάρτυρες και προσθέτει ότι η ανάθεση του νοικοκυριού στη Σταματελλα ήταν κοινή απόφαση των τριών ανδρών της οικογένειας.

Τέλος, ο Σπύρος Μιχαΐλης του Γιάννη από τους Λιαπάδες προσθέτει την αυτηκοΐα του σε σχέση με τους καβγάδες της οικογένειας, αφού μένει σε γειτονικό σπίτι.

Στο σημείο αυτό, οι πηγές αντιφάσκουν: σύμφωνα με τα αρχεία της Αγίας Αναστασίας Φαρμακολύτριας, ο Στάθης Αγάθος, μεγαλύτερος αδελφός του Γιώργου, παντρεύτηκε τη Σταματέλλα του το 1777. Σε αυτό συνηγορούν και οι ηλικίες των παιδιών τους (βλ. παραπάνω). Οι διατυπώσεις όμως του κατηγορουμένου και των μαρτύρων υπεράσπισης δημιουργούν την εντύπωση ότι η Κατερίνα, που θίγεται τόσο έντονα από την ανάθεση του νοικοκυριού στην κουνιάδα της είναι, αν όχι η μεγαλύτερη από τις νύφες, πάντως αυτή που παντρεύτηκε πρώτη. Ωστόσο, το γεγονός ότι ο Στάθης παντρεύτηκε πρώτος τη Σταματέλλα είναι αδιαμφισβήτητο· παραθέτω την πηγή:

«1777, γενουαρίου πρώτη. Ηδόντας το παρόν πρόσταγμα του πανεδεσιμότατου ημών προτοπαπά αραβονοστεφανόματα του Στάθη Αγάθου του Ηωάνη μετά της γηνής αυτού Σταματέλλας εις γάμον πρότον· ο παράνιφος Σπύρος Μποζίκης· (...) της Αγίας Αναστασίας. Στυλιανός ηερέας Παγιάτης, εφημέριος»¹⁷².

Παραθέτω τις αποστροφές των δυο μαρτύρων και στα ιταλικά και μεταφρασμένες στα ελληνικά. Ο Τάσης Ριγανάς λέει: *Li combinò però, che maritatosi in seguito, il sunonominato Stati, fratello di esso Giorgio con certa Stamatella Agato (...)* - (Τους ήρθαν όμως έτσι τα πράγματα ώστε, όταν

¹⁷¹ A. S. Ven., Consiglio dei Dieci, serie: Processi e carte crimminali, sottoserie: Isole del Levante, busta no 14, pp. 470 verso – 471 recto.

¹⁷² Γ.Α.Κ., Νομού Κέρκυρας, Ληξιαρχικές πράξεις Εκκλησιών 195, Βιβλίο Γάμων 1, Δέση 1.

παντρεύτηκε στη συνέχεια ο προαναφερθείς Στάθης, αδελφός αυτού του Γιώργου, κάποια Σταματέλλα Αγάθου...¹⁷³ Και ο Γιάννης Μιχαήλης προσθέτει: «*Dopo di suo fratello Giorgio passò in matrimonio anche Stati con certa Stamatella Agato, (...)*» - («Μετά τον αδελφό του, Γιώργο, παντρεύτηκε και ο Στάθης κάποια Σταματέλλα Αγάθου (...)¹⁷⁴ Πάντως, ανεξάρτητα από τις καταθέσεις των μαρτύρων, είναι σαφές ότι οι δυο γάμοι έχουν γίνει με 6 χρόνια διαφορά και οι δυο γυναίκες έχουν μεταξύ τους διαφορά 11 χρόνια. Γιατί λοιπόν αυτή η πολύ νέα κοπέλα, η Κατερίνα,, διεκδικεί με τόσο πείσμα να έχει τον πρώτο λόγο ανάμεσα στις γυναίκες του σπιτιού; Ίσως, η σύνθεση και η ιστορία της οικογένειάς της να μας δώσουν την απάντηση.

Τους αδελφούς Λεπενιώτη έχουμε συναντήσει στο Μέρος Α' (σελ. 41 – 420) όπου γίνεται αναλυτική αναφορά στους κλήρους της, καθώς και στο γεγονός ότι στερούνται τους περισσότερους από αυτούς, μετά από έκδοση «μαντάτων του ποσέσου» («*mandati di possesso*»). Η περίπτωση τους είναι η μόνη ανάμεσα στους συνεισφορείς των Λιαπάδων που δείχνουν μια στάση ανάμεσα σε αδιαφορία και παραίτηση, όσον αφορά τη διευθέτηση των υποχρεώσεών τους απέναντι στο φέουδο, για κτήματα που αποδείχτηκε ότι καταπατούν. Είναι επίσης και οι συνεισφορείς που χάνουν το μεγαλύτερο μέρος από τα κτήματά τους, μετά από την έκδοση «μαντάτων του ποσέσου». Στις 12 Αυγούστου του 1789, στο γραφείο του συμβολαιογράφου Ανδρώνη, ο Αναστάσης Ριγανάς από το Μαντούκι, ο οποίος μοιράζεται μαζί τους τον καταπατημένο κλήρο 97, ρυθμίζει τις υποχρεώσεις του απέναντι στο φέουδο· αντίθετα, οι τρεις αδελφοί Λεπενιώτη καταγράφονται ως απόντες.

«1789: ογδοϊντα εννιά, ημέρα 12 του Αυγούστου μήνα· εις την οικίαν του τιμίου σινιόρ Αντωνίου Μαρία Μπερτάσι, εις την κοντράδα της εκκλησίας του Αγίου Αθανασίου. Με την νέαν αναγραφήν της εμπαρουνίας Βιάρας, ιμβεστίδος κατά το παρόν εις αυτήν ο υψηλότατος κύριος Γαβριήλ Μαρτσέλλος του ποτέ υψηλότατου κυρίου Άγγελου, εξακολουθησμένη τον χρόνον 1786 εις το σύνορον του χωρίου Λιαπάδων, εμφανώθησαν διακρατητές ο παρών κυρ Αναστάσης Ριγανάς του ποτέ Ντόντου από το Μαντούκι και οι απόντες Νικολέττος και αδέρφια Λεπενιώτη του ποτέ Νικολού εις την τοποθεσίαν Χυτήρι, εις χωράφιον μέρος αμπελωμένο, μέρος αδούλευτο και μέρος

¹⁷³ A.S.V., Consiglio dei dieci. Serie: Processi e carte criminali. Sottoserie: Isole del Levante, busta no 14., 473 recto.

¹⁷⁴ Ο. π., 474 recto..

λογγώδες, με μέσα ελιές ριζάρια σαράντα επτά εις την ποσότητα μιζουρίων πεντέμισση τζίρκα, ευρισκόμενο ανάμεσα στους πλησιασμούς περιγραμμένους εις την παρτίδα της αυτής αναγραφής σημειωμένη με το νούμερο 97, φανερωμένο έτσι το νόμιμο δίκαιο της αυτής εμπαρουνίας εις τα άνωθεν αγαθά.» (...) ¹⁷⁵.

Στις δυο συγκεκριμένες πηγές (κατάστιχο και δικογραφία) δεν υπάρχει καμμιά άλλη αναφορά που να εμπλουτίζει την εικόνα της οικογένειας και να ερμηνεύει τη στάση τους απέναντι στο φέουδο. Είναι άραγε η μεγάλη φτώχεια που τους οδηγεί σε αδυναμία να εκπληρώσουν τις υποχρεώσεις τους ή μήπως είναι θέμα χαρακτήρα και στάσης της οικογένειας; Μια αναλυτική καταγραφή όλων των έγγειων αγαθών τους, όπως προκύπτει από την Αναγραφή, και η οποία παρατίθεται αμέσως μετά, δηλώνει ότι δεν είναι ιδιαίτερα εύποροι. Πέρα από τα κοινά αγαθά που εκμεταλλεύονται ως φρατέρνα, διαθέτουν και ατομικές περιουσίες, με μεγαλύτερη και σημαντικότερη εκείνη του Γιάννη Λεπενιώτη: 10 κλήροι, οι υπ' αριθμόν 16¹⁷⁶, 34¹⁷⁷, 35¹⁷⁸, 36¹⁷⁹, 59¹⁸⁰, 143¹⁸¹, 161,¹⁸² 162¹⁸³, 172¹⁸⁴ και 215¹⁸⁵. Αμέσως μετά έρχεται η περιουσία του Πέτρου, του πατέρα της Κατερίνας: 6 κλήροι, οι υπ' αριθμόν 7¹⁸⁶, 9¹⁸⁷, 53¹⁸⁸, 61¹⁸⁹, 139¹⁹⁰ και 205¹⁹¹. Ο Κωνσταντής τέλος καταγράφεται ως συνεισφορέας σε 2 μόνο κλήρους τους υπ' αριθμόν 172¹⁹² και 215¹⁹³ που είναι και οι δύο ελεύθεροι. Από τους 10 κλήρους στους οποίους ο Γιάννης Λεπενιώτης καταγράφεται ως συνεισφορέας, οι 4 (143, 161, 172 και 215) είναι ελεύθεροι. Στους εξαρτημένους κλήρους, διαθέτει τουλάχιστον 53 ελιές (ως γνωστό, στους ελεύθερους κλήρους τα αγαθά δεν επιμερίζονται, ενώ οι χωρομέτρες δεν επιμερίζουν τα αγαθά ούτε στους εξαρτημένους

¹⁷⁵ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχειακή σειρά Συμβολαιογράφοι, Φάκελος Α93, Υποφάκελος 113, φύλλο 16 recto.

¹⁷⁶ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχεϊόν Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 7 verso – 8 recto.

¹⁷⁷ Ο. π., σελ. 12 recto.

¹⁷⁸ Ο. π., σελ. 12 recto – 12 verso.

¹⁷⁹ Ο. π., σελ. 12 verso.

¹⁸⁰ Ο. π., σελ. 17 verso – 18 recto.

¹⁸¹ Ο. π., σελ. 36 recto – 36 verso.

¹⁸² Ο. π., σελ. 40 recto – 40 verso.

¹⁸³ Ο. π., σελ. 40 verso – 41 recto.

¹⁸⁴ Ο. π., σελ. 43 verso – 44 recto.

¹⁸⁵ Ο. π., σελ. 53 recto.

¹⁸⁶ Ο. π., σελ. 5 verso – 6 recto.

¹⁸⁷ Ο. π., σελ. 6 recto – 6 verso.

¹⁸⁸ Ο. π., σελ. 16 recto.

¹⁸⁹ Ο. π., σελ. 18 verso – 19 recto.

¹⁹⁰ Ο. π., σελ. 34 verso – 35 recto.

¹⁹¹ Ο. π., σελ. 50 verso – 51 recto.

¹⁹² Βλ. υποσημείωση 182.

¹⁹³ Βλ. υποσημείωση 183.

κλήρους 36 και 59), αμπέλια, χωράφια, δασώδεις εκτάσεις. Ο κλήρος 59 βαρύνεται με ένα μοναδικό εδαφονόμιο που αποτελείται από 8 ζάρες κρασιού και 3 λίρες, δεν φαίνεται όμως, από την Αναγραφή, να πληρώνει κάποιο τμήμα του ο Γιάννης Λεπενιώτης.

Ο Πέτρος Λεπενιώτης, ο πατέρας της Κατερίνας, παρόλο που εμφανίζεται ως αρχηγός της φρατέρνας, φαίνεται να είναι πιο φτωχός από τον αδελφό του. Στους κλήρους τους οποίους νέμεται «νόμιμα» (υπό την έννοια ότι δεν καταγράφεται ως καταπατητής) διαθέτει μόνο 12 ελιές και χωράφια. Ο ίδιος καταπατά τον κλήρο 139, μαζί με το συμπέθερό του, το Γιάννη Αγάθο του ποτέ Γιώργου. Είναι ο ίδιος κλήρος του οποίου το καθεστώς και τις υποχρεώσεις διευθετεί μετά τη δικαστική του περιπέτεια ο Αγάθος, ο Λεπενιώτης όμως δεν εμφανίζεται, ούτε σε αυτή την περίπτωση, στο συμβολαιογράφο.

Οι κλήροι του Κωνσταντή Λεπενιώτη είναι, όπως είδαμε και οι δύο ελεύθεροι, ενώ για τους κλήρους της φρατέρνας έχει γίνει αναλυτική αναφορά στο Μέρος Α¹⁹⁴.

Επεκτείνω αυτή την παρέκβαση, σε σχέση με την οικογένεια Λεπενιώτη, προσπαθώντας να ανασυνθέσω το οικογενειακό περιβάλλον μέσα στο οποίο διαμορφώθηκε η Κατερίνα, που σχεδόν όλο το χωριό κατηγορεί για κακή νοικοκυρά και για γυναίκα με στραβό κεφάλι. Η αλήθεια είναι ότι τα περιουσιακά στοιχεία της οικογένειας Λεπενιώτη και ο τρόπος που τα διαχειρίζονται, δεν ανταποκρίνονται, γενικά, στο κλασικό «μοντέλο» της φρατέρνας, που αποτελεί ένα σφιχτοδεμένο νοικοκυριό στο οικονομικό πεδίο, ανεξάρτητα από το πώς διαμορφώνονται οι συμπεριφορές των μελών της στον τομέα των διαπροσωπικών σχέσεων.

Οπωσδήποτε, δεν είναι πρωτότυπο τρία ή και περισσότερα αδέρφια να καταγράφονται άλλοτε ως φρατέρνα, ενώ άλλοτε να έχει ο καθένας και τη δική του περιουσία που μπορεί να προέρχεται από προίκα, αλλά μπορεί και όχι. Στη συγκεκριμένη περίπτωση όμως, υπάρχουν ιδιαιτερότητες, τις οποίες και συνοψίζω: ο Πέτρος Λεπενιώτης, στον οποίο «πιστώνεται» η φρατέρνα, δεν έχει την μεγαλύτερη περιουσία απ' όλους τους αδελφούς. Ισχυρίζομαι δε ότι σε αυτόν «πιστώνεται» η φρατέρνα, επειδή, όποτε καταγράφονται τα περιουσιακά της στοιχεία, η διατύπωση του κατάστιχου είναι: «Pietro (ή Piero), Gianni, e Costantin, fratelli Lepegnotti», αλλά και «Pietro e fratelli Lepegnotti». Ο αδελφός του ο Γιάννης διαθέτει ένα πολύ μεγάλο ποσοστό ελεύθερων κλήρων, 4 στους δέκα, ήτοι 40%, ποσοστό που προσεγγίζει εκείνο

¹⁹⁴ Βλ. Μέρος Α', σελ. 42 – 43.

των κατοίκων της πόλης που καταγράφονται ως συνεισφορείς του φέουδου. Ο Κωνσταντής έχει πολύ μικρή περιουσία, αλλά δική του, χωρίς καμία υποχρέωση απέναντι στο φέουδο. Τέλος, όλα τα περιουσιακά στοιχεία τα οποία αποστερούνται οι Λεπενιώτηδες, με την έκδοση «μαντάτων του ποσέσου», είναι αυτά τα οποία νέμονται όλοι μαζί, ως φρατέρνα. Πρακτικά, δηλαδή, διαλύεται η φρατέρνα! Τέλος, καμία αναφορά δεν υπάρχει για τον κλήρο που ο Πέτρος Λεπενιώτης καταπατεί μαζί με το συμπέθερό του, ως προς την τύχη του δικού του μεριδίου.

Ωστόσο: η μελέτη άλλων πηγών, κυρίως των αρχείων της Αγίας Αναστασίας της Φαρμακολύτριας, αλλά και των κατά καιρούς καταλόγων των μελών του Μεγάλου Συμβουλίου, αποκαλύπτουν μια άλλη εικόνα για το παρελθόν και την ταξική θέση της οικογένειας. Κατ' αρχήν, στο ίδιο το κατάστιχο αναφέρονται και άλλοι Λεπενιώτηδες, δυο από τους οποίους είναι κάτοικοι της πόλης. Στους Λιαπάδες, εκτός από τους τρεις αδελφούς, καταγράφεται ως συνεισφορέας ο «σινιόρ» Παναγιώτης Λεπενιώτης του ποτέ Τζώρτζη· επίσης, εμφανίζεται και ο «σινιόρ» Κωνσταντής Λεπενιώτης του ποτέ Νικολού, που καταγράφεται ως κάτοικος της πόλης, σε αντίθεση με τον Κωνσταντή Λεπενιώτη του ποτέ Νικολέττου, που εμφανίζεται αντίθετα ως Λιαπαδίτης. Το όνομα φαίνεται να το φέρουν και αριστοκρατικές οικογένειες, όπως θα δούμε αναλυτικά παρακάτω.

Ας δούμε λίγο την οικογένεια της Κατερίνας. Ο πρώτος Λεπενιώτης που καταγράφεται ως κάτοικος των Λιαπάδων είναι ο προπάππος της, Σίμος Λεπενιώτης, που καταγράφεται ως «μισέρ»¹⁹⁵. Ο μισέρ Σίμος Λεπενιώτης γεννήθηκε το 1660 και πέθανε σε πολύ μεγάλη ηλικία, στις 8 Δεκεμβρίου του 1754. Παντρεύτηκε τη Στάθω Παγιατάκη ή Παγιάτη του Παύλου¹⁹⁶, με την οποία απέκτησε σε μεγάλη ηλικία, δυο παιδιά: το Νικολέττο (γενν. 1715) που πέθανε νεότατος, πριν από τον πατέρα του, στις 10 Φεβρουαρίου του 1742¹⁹⁷, και το Στάθη, που γεννήθηκε στα 1723. Ο Νικολέττος Λεπενιώτης παντρεύτηκε στα 1738, τη Στάθω Κούρκουλου, με την οποία απέκτησε τον Πέτρο ή Πιέρο που γεννήθηκε στις 10 Απριλίου του 1740 και πέθανε στις 22 Σεπτεμβρίου του 1822¹⁹⁸ και, σύμφωνα με τα αρχεία της εκκλησίας, το Γιαννάκη (γενν. 1741). Από το κατάστιχο, φαίνεται η ύπαρξη και τρίτου αδελφού, του Κωνσταντή.

¹⁹⁵ Όπως έχουμε διαπιστώσει, μια από τις προσφωνήσεις που αφορούν τους κατοίκους των πόλεων.

¹⁹⁶ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Μεγάλοι Πρωτοπαπάδες 19.

¹⁹⁷ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Λ.Π.Ε. 195, Β1, Δέση Θανάτων 1, Φύλλο χωρίς αρίθμηση (Αγία Αναστασία Φαρμακολύτρια Λιαπάδων).

¹⁹⁸ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Λ.Π.Ε. 195, Β2, Θάνατοι ΑΑ10, Αγία Αναστασία Φαρμακολύτρια Λιαπάδων.

Εδώ, με βάση τα αρχεία της Αγίας Αναστασίας της Φαρμακολύτριας, εμφανίζεται μια νέα, σκαμπρόζικη πληροφορία για την οικογένεια: ο Κωνσταντής πεθαίνει το 1812, σε ηλικία 69 ετών¹⁹⁹, άρα γεννήθηκε το 1743. Σύμφωνα με τα ίδια αρχεία, ο Νικολέττος Λεπενιώτης πεθαίνει στις 10 Φεβρουαρίου του 1942! Αν υποθέσουμε ότι τηρούνται σωστά τα αρχεία, τότε προφανώς αποκλείεται να είναι βιολογικό παιδί του Νικολέττου. Δεν φαίνεται να αποκλείεται από την περιουσία και τη φρατέρνα, αλλά πάντως, όπως είδαμε παραπάνω, η ατομική του περιουσία είναι μικρότερη από των άλλων δυο αδελφών, είναι όμως δική του, χωρίς υποχρεώσεις απέναντι στο φέουδο.

Ο Πέτρος ή Πιέρος Λεπενιώτης, πατέρας της Κατερίνας, στα κατάστιχα της εκκλησίας καταγράφεται ως «μισέρ», κάτι που δεν φαίνεται στην Αναγραφή. Με τη Λενέτα, εκτός από την Κατερίνα (γενν. 1763) απόκτησε άλλα τέσσερα παιδιά: το Στάθη (γενν. 1762) που πέθανε βρέφος, γιατί ακολουθεί και δεύτερος Στάθης (γενν. 1765), το Γιαννάκη (γενν. 1769) και τη Στέλιω (γενν. 1770).

Η προσφώνηση «μεσίρ» ή «μισέρ» δηλώνει ευγενή καταγωγή. Στον κατάλογο των μελών του Μεγάλου Συμβουλίου της Κέρκυρας εμφανίζεται να έχει γεννηθεί το 1632 κάποιος Στάθης Λεπενιώτης του Σίμου. Δίπλα στο όνομά του, εμφανίζεται μια εξαιρετικά δυσανάγνωστη ιταλική λέξη (μετοχή παρακειμένου) που κινεί τις υποψίες ότι κάτι του συνέβη· ίσως διαγράφηκε από το Μεγάλο Συμβούλιο;

Με βάση τις χρονολογίες των γεννήσεων, είναι πιθανό ο Στάθης να ήταν ο πατέρας του Σίμου, του προπάππου της Κατερίνας. Εξ άλλου, και ο Σίμος έχει για Στάθη. Ήταν άραγε ο πρώτος από την οικογένεια που, για ανεξακρίβωτους λόγους εγκατέλειψε την πόλη και εγκαταστάθηκε στο χωριό; Φαίνεται πάντως ότι η οικογένεια έχει ευγενή καταγωγή, ή τουλάχιστον καταγωγή από την πόλη. Έτσι, και παρά τα αναιμικά τους εισοδήματα από τη γη (αν τουλάχιστον συγκριθούν με τις περιουσίες των πλουσιοχωρικών των Λιαπάδων) μπορεί να ερμηνευτεί πιο εύκολα η αποκλίνουσα, σε σχέση με τα αγροτικά ήθη, συμπεριφορά της οικογένειας, που εκδηλώνεται σε τρία πεδία:

- στην ιδιόρρυθμη διαχείριση των οικονομικών τους και της σχέσης τους με το φέουδο
- στην ύπαρξη ενός αδελφού που φέρει το επώνυμο Λεπενιώτης, συμμετέχει στη φρατέρνα (όσο, τουλάχιστον, αυτή υπάρχει) αλλά που, κατά πάσα βεβαιότητα, δεν είναι βιολογικό παιδί του πατέρα των άλλων δυο αδελφών

¹⁹⁹ Γ.Α.Κ., Νομού Κέρκυρας, Λ.Π.Ε. 195, Β1, ΔΘ2, ΦΧΑ.

- στη διαπαιδαγώγηση, τέλος, μιας νεαρής κόρης που όλο το χωριό θεωρεί ελαφρόμυαλη και ανίκανη να διοικήσει νοικοκυριό και που έχει το θράσος να διεκδικεί τη διαχείριση του σπιτιού από τη μεγαλύτερη ηλικιακά, πιο έμπειρη και φρόνιμη συνυφάδα της. Η Κατερίνα, (που δεν έχει πάρει καν προίκα, αφού δεν καταγράφονται κτήματα «γυναικείω ονόματι» στη μερίδα του άντρα της) είναι μια μικρή, κακοπαντρεμένη αριστοκράτισσα, μέσα σε μια οικογένεια πλούσιων αλλά βάνουσων χωρικών.

Η οικογένεια των Αγάθων – Βιάρων, της οποίας το προσωνύμιο υποδηλώνει κάποια σχέση με τον προηγούμενο φεουδάρχη, είναι μια αγροτική, αυστηρά πατριαρχική οικογένεια, στην οποία ο πατέρας παραμένει ο αρχηγός του νοικοκυριού, είτε αν το θεωρήσουμε ως οικονομική μονάδα είτε αν το θεωρήσουμε ως οικογενειακό σχήμα. Οι δύο ενήλικοι γιοι με τις καινούργιες οικογένειές τους μένουν στο ίδιο σπίτι με τον πατέρα, ο οποίος φαίνεται να παίρνει την τελική απόφαση για όλα τα ζητήματα. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο πατέρας Αγάθος κακοποιεί και ο ίδιος τη νύφη του. Μία από τις γυναίκες του σπιτιού αναλαμβάνει την εσωτερική διοίκηση του σπιτιού. Στην περίπτωση της συγκεκριμένης οικογένειας, μάλλον απουσιάζει η πεθερά: το λογικό θα ήταν να έχει η ίδια στα χέρια της τη διοίκηση του σπιτιού.²⁰⁰

Οι άλλοι Αγάθοι – Η οικογένεια των Μπαγιόγκων

Ο άλλος βασικός κατηγορούμενος στη δίκη για την υπόθεση των εμπρησμών είναι ο Γιώργος Αγάθος του ποτέ Γιάννη – Μπαγιόγκος, κουνιάδος του Στάθη Αγάθου, αδελφός της φρόνιμης Σταματέλλας. Υπάρχει κι ένας άλλος αδελφός, ο Σπύρος. Ο πατέρας των Μπαγιόγκων, Γιάννης, του ποτέ Νικολέττου, έχει πεθάνει όταν εκτυλίσσονται τα γεγονότα. Η μητέρα τους λεγόταν Στέλιω και δεν υπάρχουν άλλα στοιχεία γι' αυτήν. Ο Γιώργος, ο μεγαλύτερος αδελφός, γεννήθηκε στις 14 Ιανουαρίου του 1750²⁰¹, η Σταματέλλα, όπως ήδη γνωρίζουμε, το 1752, ο άλλος αδελφός, Σπύρος, το 1753, ενώ καταγράφεται και άλλος ένας αδελφός, ο Ιάκωβος, γεννημένος στα 1761, ο οποίος όμως δεν

²⁰⁰ Είναι χαρακτηριστικό ότι πάνω από έναν αιώνα μετά, στη νουβέλα του Κωνσταντίνου Θεοτόκη «Η ζωή και ο θάνατος του Καραβέλα» συναντάμε ακριβώς το ίδιο μοτίβο, μόλο που εδώ λείπει ο πατέρας: τη συμβίωση δύο αδελφών με τις γυναίκες τους στο ίδιο σπίτι, την εκμετάλλευση από κοινού της ίδιας κτηματικής περιουσίας, αλλά και τους διαρκείς καυγάδες ανάμεσα στις δύο νοικοκυρές!

²⁰¹ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Λ.Π.Ε. 195, Βιβλίο 1, Αγία Αναστασία Φαρμακολύτρια Λιαπάδων.

αναφέρεται πουθενά στην Αναγραφή. Ο Γιώργος Αγάθος είναι παντρεμένος με μια Σταματέλλα, η οποία πεθαίνει στα 1834, σε ηλικία 85 χρονών²⁰², πράγμα που σημαίνει ότι είναι ένα χρόνο μεγαλύτερη από τον άντρα της. Την εποχή που διαδραματίζονται τα γεγονότα που μας ενδιαφέρουν, δεν ξέρουμε αν ο Γιώργος και η Σταματέλλα είναι παντρεμένοι, όμως οι ηλικίες τους (36 και 37 χρονών αντίστοιχα) υποδεικνύουν ότι έχουν ήδη παντρευτεί.

Η οικογένεια των Αγάθων – Μπαγιόγκων δε φαίνεται ιδιαίτερα πλούσια. Στο τέλος του κατάστιχου των Λιαπάδων, στο ιταλικό κείμενο, μετά την υπογραφή του Γκανάσα (με ημερομηνία 15 Οκτωβρίου 1786), καταγράφονται 9 «pezzi di terreno» τα οποία, σύμφωνα με τον αρχιμηχανικό, εντάχθηκαν στο φέουδο αμέσως μετά το συμβόλαιο αγοράς («Contratto di acquisto») της 12ης Αυγούστου του 1786, που συγκροτήθηκε από τον Ιωάννη Ανδρόνη. Σύμφωνα με το συμβόλαιο αυτό, οι συγκεκριμένοι κλήροι υπόκειται σε απόδοση ετήσιου εδαφονομίου στο φέουδο. Από αυτούς, οι αδελφοί Αγάθοι – Μπαγιόγκοι νέμονται τους υπ' αριθμόν 6²⁰³, 7²⁰⁴, 8²⁰⁵ και 9²⁰⁶. Ο υπ' αριθμόν 6 είναι ακαλλιέργητος, έκτασης περίπου 3 μίζουριών και περιλαμβάνει 13 ελιές. Ο υπ' αριθμόν 7 είναι καλλιεργήσιμος και έχει έκταση μισής μίζούρας, το ίδιο και ο υπ' αριθμόν 8, ενώ ο υπ' αριθμόν 9, με έκταση επίσης μισή μίζουρα, περιλαμβάνει αμπέλι και 8 ελιές. Με βάση ένα παλαιότερο συμβόλαιο (31 Μαρτίου 1783, στις πράξεις του «υιού συμβολαιογράφου» - «figlio podaro» - Ιωάννη Κόσμου), για τα τρία αυτά κτήματα, οι Μπαγιόγκοι πληρώνουν στο φέουδο 24 λίρες ως εδαφονόμιο και κάθε χρόνο 4 «μίλτρα» καθαρό λάδι. Με το συμβόλαιο της 29^{ης} Σεπτεμβρίου του 1787, καταργείται η απόδοση του λαδιού.

Εκτός από τους 4 αυτούς κλήρους που πρόσφατα εντάχθηκαν στο φέουδο, οι Μπαγιόγκοι συμμετέχουν στη νομή άλλων 4 κλήρων (144²⁰⁷, 145²⁰⁸, 148²⁰⁹ και 268²¹⁰). Από αυτούς, οι 144, 145 και 268 είναι καταπατημένοι, ενώ ο 148 είναι ελεύθερος. Όπως προκύπτει από αδιευκρίνιστες πηγές (το ιταλικό κείμενο αναφέρει τη λέξη «scodarollì»), οι Μπαγιόγκοι οφείλουν για τον κλήρο

²⁰² Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Λ.Π.Ε. 195, Βιβλίο 4, Δέσμη Θανάτων, Α/Α49.

²⁰³ Ο. π., Αρχεῖον Εγγωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 66 recto – 66 verso.

²⁰⁴ Ο. π., σελ. 66 verso.

²⁰⁵ Ο. π.

²⁰⁶ Ο. π.

²⁰⁷ Ο. π., σελ. 36 verso.

²⁰⁸ Ο. π., σελ. 36 verso – 37 recto.

²⁰⁹ Ο. π., σελ. 37 verso.

²¹⁰ Ο. π., σελ. 64 recto – 64 verso.

144 2 λίρες το χρόνο, για τον 145 1 μίζουρι στάρι το χρόνο και για τον 268 δεκάτη. Επομένως, αν οι Αγάθοι – Βιάροι δείχνουν συνεπείς στις υποχρεώσεις τους απέναντι στο φέουδο, πράγμα που ακυρώνει τη βασική αιτία μιας πιθανής έχθρας τους απέναντι στο Μάζη, οι εξ αγχιστείας συγγενείς τους Αγάθοι – Μπαγιόγκοι έχουν λόγους να μη θέλουν να ανακαλυφθούν οι καταπατήσεις τους.²¹¹

Ένα περίπου χρόνο μετά τον εγκλεισμό του στις γαλέρες και ενώ ακόμα βρίσκεται στη φυλακή, ο Γιωργάκης Αγάθος, με πράξη του Ιωάννη Ανδρόνη, ορίζεται από τον αδελφό του, Σπύρο, πληρεξούσιος της φρατέρνας, ώστε να μπορεί να διαπραγματευτεί με το φέουδο τις εκκρεμότητες της οικογένειας, για τα κτήματα της στην περιοχή Κεντάρχενα. Αυτά ακριβώς τα κτήματα είναι τα υπ` αριθμόν 144 και 145.

*«1787: ογδοϊκοντα επτά 18 δεκαοκτώ του μηνός Αυγούστου: ενεφανίσθη εις το καγγέλον εμού Νοδάρου ο παρών κυρ Σπύρος Αγάθος επονομαζόμενος Μπαγιόγκος του ποτέ Γιάννη από χωρίον Λιαπάδες, ο οποίος με την δύναμιν της παρούσης νοταριακής γραφής εκλέγει επίτροπόν του τον Γιωργάκη Αγάθο, αδελφόν του, ίνα ημπορεί ως δι` όνομά του να εισέλθει με τους επιτρόπους του υψηλότατου κυρίου Γαβριήλ Μαρτσέλλου, ιμβεστίδου εις την εμπαρουνίαν Βιάρα εις κάθε λογής σύμβαση όπου καλύτερα ημπορέσει διά τα αγαθά όπου ποσεδέρουν εις την περιοχόν του άνωθεν χωρίου επονομαζόμενα εις την Κεντάρχενα, τα οποία με την νέαν αναγραφήν της αυτής εμπαρουνίας εφανερώθησαν εις δίκαιον της ίδιας εμπαρουνίας· διά το οποίο (...) να ημπορεί ο αυτός Γιωργάκης και με το όνομα του άνωθεν εμφανισθέντος αδελφού του να κάνει διά την αυτήν υπόθεσιν κάθε χρειαζόμενο γράμμα· και το (... ..) υπόσχεται ο άνωθεν εμφανισθείς να το έχει και κρατεί διά πάντοτε και αεί στέρεον και βέβαιον υπό μαρτυρίας του Νικολέττου Αγάθου του Γιάννη και Γιάννη Μποζίκη του Αναστάση και οι δύο από το άνωθεν χωρίον».*²¹²

Αυτά τα πρόσωπα, λόγω της μεταξύ τους συγγένειας, εξ αίματος ή εξ αγχιστείας) (οι πλουσιοχωρικοί Αγάθοι, οι άλλοι Αγάθοι – Μπαγιόγκοι, φτωχοί συγγενείς των πρώτων, και οι «αποκλίνοντες» Λεπενιώτηδες), αλλά βέβαια και ο κατηγορός τους, Γιάννης Μάζης, κεντρικό πρόσωπο αυτού του μικρού

²¹¹ Το ωραίο πάντως είναι ότι στον – καταπατημένο – κλήρο 145, ένας από τους νομείς είναι ο ίδιος ο Μάζης!

²¹² ΓΑΚ Κέρκυρας, αρχειακή σειρά «Συμβολαιογράφοι», φάκελος Α92, υποφάκελος 107, σελ. 47 recto.

δράματος, θαρρώ ότι μπορούν να μας δώσουν μια καλή και αρκετά πλήρη «πινακοθήκη» των «μικρών ανθρώπων», του τόπου, της εποχής και της κοινωνίας τους. Τα συμπεράσματα από τα «πορτρέτα» τους και την καθημερινότητά τους, θα αξιοποιηθούν στο επόμενο κεφάλαιο.-

ΜΕΡΟΣ Ε΄

Ο πάροικος της βαρωνείας Μαρτσέλλο. Το πεδίο της καθημερινής ζωής και των συμπεριφορών

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

Οι χωρικοί της Κέρκυρας – παιδιά της εποχής και του τόπου τους

Εισαγωγή – Η προβληματική και οι πηγές

Στα προηγούμενα κεφάλαια, αναφέρθηκα, όσο διεξοδικά μου επιτρέπει η Αναγραφή του 1786, στις οικονομικές λειτουργίες του φέουδου Μαρτσέλλο: στις καλλιέργειες, στις αποδόσεις των χωρικών στο φεουδάρχη, στα μεγέθη των περιουσιών που συγκροτούν το φέουδο Μαρτσέλλο, εκθέτοντας συγκεκριμένες περιπτώσεις, χαρακτηριστικές για τους καλλιεργητές από κάθε κοινωνική κατηγορία. Αντιμέτωπισα δηλαδή τους συνεισφορείς του φέουδου, πρόσωπα ή συλλογικά νοικοκυριά, ως οικονομικές οντότητες. Η περίπτωση της δίκης για τους εμπρησμούς στα περιουσιακά στοιχεία του επιστάτη του φέουδου Γιάννη Μάζη, και που αποτελεί ξεχωριστό κεφάλαιο, θαρρώ πως εισάγει τον ερευνητή σε ένα άλλο πεδίο μελέτης και έρευνας, που είναι η καθημερινή ζωή σ' ένα κερκυραϊκό χωριό του 18^{ου} αιώνα.

Ποιοι είναι, αλήθεια, αυτοί οι άνθρωποι που, «με τον ιδρο τους πότιζαν μια γη που δεν ήταν δική τους»;¹ Ορισμένους από αυτούς, τους γνωρίσαμε στο Μέρος Δ΄: είδαμε τη συγκρότηση των νοικοκυριών τους, τις μεταξύ τους σχέσεις, τις αντιπαλότητές τους, τις συμμαχίες τους. Πιστεύω ότι η μελέτη των ατομικών περιπτώσεων στην ιστορία μπορεί να είναι εξαιρετικά χρήσιμη στο βαθμό που αυτές εντάσσονται μέσα σε ένα ευρύτερο ιστορικό πλαίσιο – κοινωνικό, οικονομικό, πολιτισμικό. Κάτω από αυτό το πρίσμα, θα προσπαθήσω να διερευνήσω τις συνθήκες μέσα στις οποίες ζούσε ο πάροικος ενός κερκυραϊκού φέουδου το 18^ο αιώνα. Πώς ήταν, άραγε, το τοπίο μέσα στο οποίο εξελίσσονταν οι οικονομικές λειτουργίες του, πώς ήταν το σπίτι του και οι οικογενειακές σχέσεις που συγκροτούνταν μέσα σ' αυτό; Τί είδους κοινωνική – συλλογική συνείδηση διαμόρφωνε; Έφτανε άραγε στο σημείο να συγκροτήσει ολοκληρωμένη ιδεολογία;

¹ Από το μυθιστόρημα «Οι Σκλάβοι στα Δεσμά τους», του Κωνσταντίνου Θεοτόκη.

Το ίδιο το κατάστιχο δίνει πολλές και σημαντικές λεπτομέρειες για το τοπίο, για τον οικούμενο χώρο, για τα νοικοκυριά, για τις φρατέρνες, για τα αρσενικά παιδιά. Ωστόσο, από μόνο του, δεν αρκεί για να αναπαρασταθεί το **κοινωνικό** τοπίο ενός κερκυραϊκού χωριού του τέλους του 18^{ου} αιώνα που, και πάλι δεν επαρκούν. Η δίκη για την υπόθεση Μάζη προσθέτει αρκετά στοιχεία. Για να μπορέσω λοιπόν να δημιουργήσω μια έστω αδρή εικόνα αυτού του μικρόκοσμου, κατέφυγα και σε ορισμένες άλλες, πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές:

- Το **Χρονικό του Νικολάου Αρλιώτη**². Ο Νικόλαος Αρλιώτης του ποτέ Αθανασίου (1731 – 1812), ευγενής και λόγιος από την πόλη της Κέρκυρας, έχει καταγράψει, ημέρα προς ημέρα, τα σημαντικά γεγονότα της καθημερινότητας αλλά και της οικονομικής ζωής της Κέρκυρας κατά το 2^ο μισό του 18^{ου} αιώνα. Οι πληροφορίες που μας παρέχει το κείμενο, αφορούν τις μετεωρολογικές συνθήκες, την πορεία των καλλιεργειών, την επάρκεια των τροφίμων, την καθημερινή και οικονομική ζωή των χωρικών, τις προσπάθειες της βενετικής διοίκησης να εξασφαλίσει τα αναγκαία για τη διατροφή του νησιού. Καθώς και ο ίδιος διαθέτει κτήματα στην περιοχή του Μάρμαρου³, ορισμένα από τα στοιχεία που καταγράφει, αφορούν και την ευρύτερη περιοχή του φέουδου Μαρτσέλλο.
- Τα **συμβόλαια του Ιωάννη Ανδρόνη**. Ο φεουδαρχικός συμβολαιογράφος Ιωάννης Ανδρόνης είναι ο συντάκτης του ελληνικού αντίγραφου της Αναγραφής. Επίσης, αυτός συντάσσει τα μεταγενέστερα συμβόλαια, αυτά με τα οποία οι χωρικοί ρυθμίζουν τις υποχρεώσεις τους για τους μέχρι τότε καταπατημένους κλήρους. Ήδη, στο Μέρος Α' και στο Μέρος Δ', έχω αξιοποιήσει τα στοιχεία που αφορούν τις μεταγενέστερες διευθετήσεις. Εκτός από τα στοιχεία αυτά, τα συμβόλαια φωτίζουν πτυχές της καθημερινής κερκυραϊκής ζωής στην πόλη και στην ύπαιθρο, αλλά και πλευρές της κοινωνικής συνείδησης των κερκυραίων αγροτών.
- Τα **αρχεία της εκκλησίας της Αγίας Αναστασίας της Φαρμακολύτριας**, της εκκλησίας που δεσπόζει και σήμερα στην κεντρική πλατεία των Λιαπάδων και τα οποία λειτουργούν ως ληξιαρχείο για την

² Νικολάου Β. Μάνεση: «Περί Νικολάου Αρλιώτη (1731 – 1812) και των χειρογράφων χρονικών αυτού». Εν Κερκύρα, τυπ. Αθηνά, Αρσένιος Κάος, 1873.

³ Βλ. Μέρος Γ'', σελ. 23.

περιοχή. Από αυτά, από τις βαπτίσεις, τους γάμους και τους θανάτους, μπορούμε να συναγάγουμε πληροφορίες για τις ηλικίες, για το προσδόκιμο ζωής, για τον αριθμό των μελών των οικογενειών, για τον τρόπο συγκρότησής τους.

Ο χρόνος

Βρισκόμαστε στη δεκαετία του 1780 – τη δεκαετία που έκλεισε με τη Γαλλική Επανάσταση. Η επικείμενη κρίσιμη μάχη ανάμεσα στη φεουδαρχία και στην αστική τάξη, δεν αφήνει ανεπηρέαστη τη Γαληνότατη Δημοκρατία της Βενετίας, όπου τα σημάδια της παρακμής γίνονται όλο και πιο φανερά. Στη νοτιοανατολική απόληξη της επικρατείας της, οι οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες γίνονται όλο και πιο δυσβάσταχτες, τόσο για τους κατοίκους της πόλης όσο και για τους χωρικούς. Ολόκληρη η δεκαετία χαρακτηρίζεται από εξαιρετικά δριμείς χειμώνες, ίσως τους βαρύτερους που έχουν καταγραφεί ποτέ στα μετεωρολογικά χρονικά. Αντιλαμβανόμαστε τι σημαίνει αυτό για μια κοινωνία εξαρτημένη απόλυτα από την αγροτική παραγωγή και, μάλιστα, από μια αγροτική παραγωγή προσανατολισμένη στη μονοκαλλιέργεια της ελιάς, άρα, απόλυτα εξαρτημένης για το βασικό διατροφικό αγαθό, το σάρι, από τις εισαγωγές από το εξωτερικό. Εξ άλλου, στο Κεφάλαιο Β', έχω ήδη εκθέσει τις περιγραφές του Έκτακτου Γενικού Προβλεπτή Νικολό Έριτσο (Nicolò Erizzo), σε σχέση με το συγκεκριμένο πρόβλημα, καθώς και τις λύσεις που ο ίδιος προτείνει.

Από το **Χρονικό** του Νικολάου Αρλιώτη, σταχυολογώ ορισμένα γεγονότα που συνδέονται με τις συνθήκες ζωής στην κερκυραϊκή ύπαιθρο μέσα στη δεκαετία της Αναγραφής Μαρτσέλλο, τη δεκαετία του 1780.

Από το 1763 και μετά, οπότε αρχίζει ο Αρλιώτης τις καταγραφές του, παρατηρούνται διαρκώς ελλείψεις σιτηρών και λαδιού, πράγμα που προκαλεί γενικευμένη λαϊκή δυσαρέσκεια. Το έτος 1779 είναι μια δραματική χρονιά: χαρακτηρίζεται από μεγάλη ανομβρία, έλλειψη νερού, μαρασμό των φυτών και επιζωοτία. Η συγκομιδή του λαδιού είναι λίγη και κακή, η σοδειά του σταριού είναι μικρή – και, επιπλέον, καταστρέφεται από το σκουλήκι «λάλα». Στην πόλη, γίνονται πολεμικές προετοιμασίες, εν όψει των κινήσεων των οθωμανών στην ευρύτερη περιοχή, κάτι που επιβαρύνει το ήδη βαρύ κλίμα. Οι χωρικοί, αλλά και όσοι χρωστούν, αρνούνται να πληρώσουν τα μερίδια και τις οφειλές τους. Το

Σεπτέμβρη, σταματά η ανομβρία, παρατηρείται όμως παντελής έλλειψη κρέατος στην αγορά. Η βενετική διοίκηση εξαναγκάζει τους κρεοπώλες να στεγάζουν και να σιτίζουν σκλαβούνους (δαλματούς) στρατιώτες στα σπίτια τους, μέχρι να εξαναγκαστούν να φέρουν τρόφιμα στην αγορά.⁴

Το 1780 συνεχίζεται η σιτοδεία που έχει ξεκινήσει από την προηγούμενη χρονιά. Λείπουν σιτηρά, όσπρια, ρύζι, ζυμαρικά, ενώ και το κρέας είναι λίγο και κακής ποιότητας. Ο Αρλιώτης μάλιστα εκτιμά ότι υπάρχει κίνδυνος εξέγερσης αν δε φτάσουν προμήθειες από τη Βενετία. Στις αρχές Φεβρουαρίου (02/02), φτάνουν στην Κέρκυρα 2 αλβανικά πλοία με 120 μόδια καλαμποκιού, ένα πλοίο από την Πρέβεζα με άλλα 40 μόδια από το ίδιο δημητριακό, καθώς και φορτηγά πλοία από τη Βενετία με στάρι, καλαμπόκι, αλεύρι, ρύζι και δίπυρο. Ο λιμός σταματά, αλλά από τα μέσα του ίδιου μήνα, παρατηρείται μεγάλη έλλειψη κρέατος.

Το Μάρτιο του ίδιου χρόνου, αν και διατίθεται επαρκής ποσότητα καλαμποκιού, οι χωρικοί δεν μπορούν να αγοράσουν, γιατί δεν έχουν χρήματα. Κανείς δεν τους δανείζει, ούτε με τόκο ούτε «αντί ελαίου»⁵, γιατί δεν μπορούν να αποπληρώσουν τα χρέη τους μέσα στις προθεσμίες. Έτσι, οι σύνδικοι μοιράζουν καλαμπόκι στην εξοχή, με προθεσμία ενός χρόνου για την εξόφλησή του, λόγω της μεγάλης ποσότητας που έμεινε απούλητη. Την ίδια χρονιά, η συγκομιδή του ελαιοκάρπου είναι άθλια: παράγεται λάδι πολύ κακής ποιότητας και ακριβό.

Η επόμενη χρονιά – 1781 – χαρακτηρίζεται από την αδυναμία των χωρικών να αποπληρώσουν τα χρέη τους, αλλά και να δανειστούν. Η συγκομιδή της ελιάς είναι και πάλι κακή, ο χειμώνας χαρακτηρίζεται από ραγδαίες βροχές, ενώ το Σεπτέμβριο διαδίδονται πυρετοί στο νησί.

Το 1782 είναι μια ακόμη άθλια χρονιά: οι ανοιξιάτικοι νοτιάδες καταστρέφουν όλα τα φρούτα, ενώ τα πρώιμα σπαρτά καταστρέφονται από μύγες

⁴ Επίσης, σύμφωνα με το Βλασσόπουλο, τη χρονιά εκείνη, την Κέρκυρα έπληξε μεγάλη επιδημία ευλογιάς: «(...) Από το Υγειονομείο δεν αποκόμισα παρά κατάστιχα ενός μόνον χρόνου, δηλαδή από τον Σεπτέμβρη του 1778, ως το τέλος Αυγούστου του 1779, κι αυτά κάθε άλλο παρά χρήσιμα ως προς τους θανάτους, μια και το χρόνο εκείνο ήταν τρομερή η προσβολή του δυστυχισμένου τούτου λαού από την ευλογιά, που έκαμε τη συνηθισμένη της πανωλεθρία, σε σημείο ώστε τον χρόνο εκείνο ο αριθμός των νεκρών να ξεπεράση το διπλό εκείνου των γεννήσεων (...). Στυλιανού Βλασσόπουλου: «Στατιστικά και ιστορικά περί Κερκύρας ειδήσεις». Μετάφραση από τα ιταλικά και υπομνηματισμός πωτοπρεσβύτερου Αθανασίου Τσίτσα «Κερκυραϊκά χρονικά», τόμος 21, σελ. 34. Το έργο γράφτηκε ανάμεσα στο 1809 και το 1813.

⁵ Μέσα σε εισαγωγικά, τοποθετώ τη διατύπωση του Ν. Αρλιώτη. Εικάζω ότι πρόκειται για το προστίχι.

και άλλα έντομα. Στην ύπαιθρο, ρευματισμοί, βρογχίτιδες και βήχας («εξ αιτίας του καύσωνα», εκτιμά ο Αρλιώτης) πλήττουν κυρίως τα παιδιά.

Το Νοέμβριο, αποτυγχάνει εντελώς η συγκομιδή της ελιάς. Εδώ ο Αρλιώτης δίνει μια λίγο περίεργη πληροφορία: ισχυρίζεται ότι οι χωρικοί προσφέρουν για μίσθωση 3 με 4 μέτρα προς 10 – 15 μόδια κατεστραμμένου καρπού. Θεωρώ ότι η πληροφορία είναι περίεργη διότι:

A) δεν διευκρινίζεται **ποιος** μισθώνει **σε ποιόν**. η διατύπωση που χρησιμοποιεί ο Αρλιώτης είναι η ακόλουθη: **«οι ιδιοκτῆται – ἔτι δε μάλλον οι γεωργοί»**.

B) είναι η πρώτη φορά που συναντάμε αυτά τα μέτρα και σταθμά, τόσο για το έδαφος (μέτρα) όσο και για τα συγκεκριμένα προϊόντα (μέχρι τώρα, δεν έχουμε δει να μετριέται ο ελαιόκαρπος, αλλά το επεξεργασμένο λάδι και αυτό μετριέται σε ζάρες).

Ούτε η επόμενη χρονιά – 1782 - είναι καλύτερη. Το Μάρτιο, κυριαρχεί δριμύτατο ψύχος. Οι χωρικοί δεν έχουν χρήματα, δεν μπορούν να δανειστούν, ενώ λείπει και το καλαμπόκι. Σιτοδεία υπάρχει επίσης και στην ιταλική χερσόνησο. Έτσι, στις 31/03, οι κάτοικοι της «μπαντιέρας» του Σκριπερού (δηλαδή τα χωριά Γιαννάδες, Μάρμαρο, Κανακάδες και Λιαπάδες, που υπάγονται στο φέουδο Μαρτσέλλο), ζητάνε βοήθεια από τον Προβλεπτή. Στην πόλη, παρόλο που η κατάσταση δεν είναι καλύτερη, γίνεται έρανος για να δοθεί βοήθεια στους χωρικούς. Ο Αρλιώτης περιγράφει χαρακτηριστικά ότι ακόμη και ευγενείς καταφεύγουν σε πράξεις απελπισίας. Οι δημόσιες σιταποθήκες είχαν μόνο 500 μόδια στάρι που έφτανε για ένα μήνα.

Το Μάιο, οι φούρνοι φρουρούνταν από στρατιώτες και οι συναλλαγές γίνονταν από το παράθυρο. Οι σιταποθήκες, εκτός από 2, είναι άδειες, ενώ στην ύπαιθρο, οι χωρικοί τρέφονταν μόνο με ελιές και άγρια όσπρια. Η έλλειψη ψωμιού διαρκεί μέχρι και τον Ιούνιο.

Το Σεπτέμβριο, αποτυγχάνει και πάλι η σοδειά της ελιάς, εξαιτίας της μεγάλης ζέστης του καλοκαιριού και της απότομης πτώσης της θερμοκρασίας. Ο χειμώνας είναι πολύ βαρύς: οι χωρικοί δεν μπορούν να δουλέψουν, τα ζώα πεθαίνουν, τα φυτά καίγονται.

Τον Οκτώβριο του 1784 (χρονιά κατά την οποία ξεκινά η Αναγραφή του φέουδου Μαρτσέλλο) η μεταφορά άρρωστων βοοειδών από την Ήπειρο οδηγεί σε λοιμό.

Το 1785 είναι επίσης μια πολύ κρύα χρονιά. Τα αμπέλια βλασταίνουν στο τέλος του Μαρτίου και οι ελιές ανθίζουν στα μέσα Μαΐου. Το καλοκαίρι τα πράγματα καλυτερεύουν. Η συγκομιδή των δημητριακών και των οσπρίων είναι άφθονη.

Το 1786, και πάλι, οι καιρικές συνθήκες εμποδίζουν την καλλιέργεια της γης, ενώ επιζωοτία πλήττει τα μικρά αρνιά. Το δριμύ ψύχος συνεχίζεται και τα φυτά καταστρέφονται⁶.

Το 1788, συνεχίζονται οι βαρείς χειμώνες.⁷ Ωστόσο, η σοδειά της ελιάς είναι πολύ καλή, αλλά καταστρέφονται τα εσπεριδοειδή και το κριθάρι.

Η σιτοδεία συνεχίζεται και το 1789, ενώ το 1790 καταστρέφεται η συγκομιδή της ελιάς.

Οι σιτοδείες και η μεγάλη οικονομική δυσπραγία φαίνεται ότι συνεχίζονται και σε όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1790, μέχρι την άφιξη των Γάλλων του Ναπολέοντα στα νησιά. Έτσι λοιπόν, η Αναγραφή Μαρτσέλλο συγκροτείται μέσα σε ένα ασφυκτικό, για τις συνθήκες ζωής των χωρικών, περιβάλλον, γεγονός που, ενδεχομένως, ερμηνεύει και την αδυναμία τους να ανταποκριθούν στις υποχρεώσεις τους απέναντι στο φέουδο, την εγκατάλειψη των κτημάτων τους (που εκδηλώνεται μέσω της άρνησής τους να διευθετήσουν τις καταπατήσεις, πράγμα που συνεπάγεται την έκδοση των *mandati di possesso*), ακόμη και μια ορισμένη αντιπαλότητα που αναπτύσσεται μεταξύ τους και την οποία έχουμε δει να εκδηλώνεται στην περίπτωση του Γιάννη Μάζη.

Ο γώρος

1. Η έκταση και η βλάστηση.

Το φέουδο Μαρτσέλλο, όπως ήδη έχουμε δει, εκτείνεται στη Βορειοδυτική και Μέση Κέρκυρα. Προσπαθώντας να το οριοθετήσουμε, ξεκινάμε από το βορειοδυτικό άκρο του, που είναι το χωριό Λάκωνες, πάνω από το σύστημα όρμων της Παλαιοκαστρίτσας (η περιοχή ανήκει επίσης στο φέουδο). Προχωρώντας βορειοανατολικά, συναντάμε το χωριό Δουκάδες και, κινούμενοι πάντα προς την

⁶ Όπως έχουμε δει στο προηγούμενο κεφάλαιο, τη χρονιά αυτή γίνεται και ο μεγάλος σεισμός που έπληξε την πόλη της Κέρκυρας. Ο Αρλιώτης πάντως δεν αναφέρει καθόλου το γεγονός.

⁷ Είναι γνωστό ότι, τη χρονιά αυτή, που προηγήθηκε της Γαλλικής Επανάστασης, το δριμύ ψύχος έπληξε τις σοδειές σε ολόκληρη την Ευρώπη. Ειδικά στη Γαλλία, ο λιμός που προκλήθηκε, λόγω της βαρυχειμωνιάς, αποτέλεσε μια από τις αφορμές για το ξέσπασμα της Επανάστασης.

ίδια κατεύθυνση, το Σκριπερό και, τέλος, την Κορακιάνα. Η Κορακιάνα αποτελεί και το βορειοανατολικό άκρο του φέουδου. Επιστρέφοντας τώρα από τον ίδιο δρόμο στους Δουκάδες και, κινούμενοι από εκεί προς νότο, παράλληλα με τη δυτική ακτογραμμή της Κέρκυρας, συναντάμε κατά σειρά τα χωριά Γαρδελάδες, Λιαπάδες (λίγο πιο δυτικά από τους Γαρδελάδες), Κανακάδες, Μάρμαρο και Γιαννάδες. Από τους Κανακάδες και μετά, τα χωριά «ακουμπάνε» στο Λιβάδι του Ρώπα. Μικρή προέκταση των αγαθών του φέουδου προς νότο σε αυτό τον άξονα, συναντάμε στο δρόμο προς την παραλία Έρμωνες, όπου το φέουδο διαθέτει ένα νερόμυλο, μαζί με την κατοικία του μυλωνά⁸. Τα χωριά λοιπόν αυτά σχηματίζουν ένα ασύμμετρο «Τ», του οποίου η οριζόντια γραμμή εκτείνεται από τα βορειοδυτικά στα βορειοανατολικά, με ακραία σημεία τους Λάκωνες και την Κορακιάνα και η κατακόρυφη από το βορρά προς το νότο, με ακραία σημεία τους Δουκάδες και τους Γιαννάδες. Τα υπόλοιπα χωριά, της Μέσης Κέρκυρας, που βρίσκονται νοτιότερα και πιο ανατολικά από αυτό το «Τ» και τα οποία τελούν στον Άγιο Γεώργιο τον Υψηλό, ξεφεύγουν από το ενδιαφέρον αυτής της εργασίας. Δημόσιοι δρόμοι συνδέουν τα χωριά μεταξύ τους αλλά και τα χωριά με την πόλη και τη θάλασσα.

Το φέουδο δεν έχει καθόλου έξοδο στη θάλασσα προς τα ανατολικά, ωστόσο βρέχεται από το Ιόνιο Πέλαγος στη δυτική πλευρά του. Η περιοχή είναι λοφώδης, ημιορεινή και, βέβαια, κατάφυτη από ελιές, κυπαρίσσια και άγρια βλάστηση, με μόνη πεδινή έκταση το Λιβάδι του Ρώπα. Η περιγραφή και η κατανομή των καλλιεργειών και των κτισμάτων που συμπεριλαμβάνονται στο φέουδο έχει γίνει αναλυτικά στα Μέρη Α` και Β`.

2. Τα νερά.

Πώς αρδεύεται όλη αυτή η έκταση με την πραγματικά πολύ πλούσια χλωρίδα που της χάρισε η φύση αλλά και ο ανθρώπινος μόχθος; Απ` ό,τι φαίνεται μέσα από το κατάστιχο, οι φυσικές αποθέσεις υδάτων ή ακόμη και τα τρεχούμενα νερά (μόνιμης τουλάχιστον ροής) δεν είναι άφθονα· υπάρχουν όμως πολλά πηγάδια: 11 στους Γαρδελάδες, πάνω από 16 στους Γιαννάδες⁹, 1 στους Δουκάδες, 13 στους

⁸ Το περίεργο είναι ότι, ενώ το πιο κοντινό χωριό στους Έρμωνες είναι οι Γιαννάδες, ο νερόμυλος καταγράφεται στο κατάστιχο των Κανακάδων. Εικάζω ότι εξυπηρετεί μόνο τα σιτηρά που παραδίδονται, ως εδαφονόμια ή σολιάτικα, στο αρχοντικό του φέουδου που, όπως γνωρίζουμε, βρίσκεται, στους Κανακάδες.

⁹ Σε ορισμένους κλήρους, κυρίως στους ελεύθερους, οι χωρομέτρες δεν καταγράφουν αναλυτικά, εκτός από τις ελιές, και τα κτίσματα.

Κανακάδες, 4 στην Κορακιάνα, πάνω από 25 στο Μάρμαρο¹⁰, 1 στο Σκριπερό και 8 στους Λιαπάδες. Στους Κανακάδες, στον κλήρο υπ' αριθμόν 89, με έκταση 16 μίζούρες, που είναι ελεύθερος και ανήκει στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου (και, μάλιστα, τη συγκεκριμένη εποχή, χτίζεται ο ναός), υπάρχει στέρνα με καθαρό νερό.

Υπάρχουν ωστόσο και φυσικές εναποθέσεις υδάτων, καθώς και χείμαρροι, αλλά και τάφροι, που δεν διευκρινίζεται αν και κάθε πότε έχουν νερό. Η κατανομή αυτών των πιθανών αποθετών νερού ανά χωριό έχει ως εξής:

- **Γαρδελάδες:** Στον κλήρο υπ' αριθμόν 12¹¹, που έχει έκταση 144 μίζούρες (ή 18 μόδιους) καταγράφεται μια παλιά τάφος η οποία χωρίζει τις περιοχές Φασουλαμιά και Παλιουρέλια. Δεν αναφέρεται πάντως αν αυτή η τάφος έχει μέσα νερό. Ένας χείμαρρος περνά μέσα από τον κλήρο 20¹², ο οποίος έχει έκταση 112 μίζούρες, καθώς και από τον υπ' αριθμόν 21¹³ που έχει έκταση 70 μίζούρες.
- **Γιαννάδες:** Αναφέρεται η ύπαρξη ενός γεφυριού στον κλήρο 5¹⁴, ο οποίος είναι καλλιεργημένος και έχει έκταση 8 μίζούρες και 1 κουαρταρόλο, δεν υπάρχει όμως καμιά μαρτυρία ότι αυτό το γεφύρι περνά πάνω από κάποια υδάτινη έκταση.
- **Κανακάδες:** Τάφος διασχίζει τον κλήρο υπ' αριθμόν 42¹⁵ που είναι ελεύθερος, με πολλαπλές καλλιέργειες και έχει έκταση 42 μίζούρες. Επίσης, τάφος περνά μέσα από τον κλήρο 87¹⁶, που έχει κατά μεγάλο μέρος πετρώδες έδαφος και έκταση 48 μίζούρες. Τάφος διασχίζει και τον κλήρο 105¹⁷ που έχει έκταση 25 μίζούρες. Τέλος, στο τοπογραφικό των Κανακάδων, αναφέρεται και ένα «κανάλι» στο δρόμο προς τους Έρμωνες, δίπλα στο οποίο βρίσκεται ο νερόμυλος.
- **Λάκωνες:** Μέσα από τον κλήρο 14¹⁸, ο οποίος έχει έκταση 3 μίζούρες, περνά μια τάφος. Ο κλήρος, παρά τη μικρή του έκταση, έχει πολλές και διαφορετικές καλλιέργειες: στάρι, ελιές, αμπέλι, οπωροφόρα. Βρίσκεται σε

¹⁰ Ισχύει ό,τι και στην περίπτωση των Γιαννάδων.

¹¹ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχεῖον Εγγωρῖου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 74 verso – 75 recto.

¹² Ο. π., σελ. 76 verso – 77 recto.

¹³ Ο. π., σελ. 77 recto.

¹⁴ Ο. π., τόμος 1810, σελ. 65 verso.

¹⁵ Ο. π., τόμος 1806/1807, σελ. 155 recto – 155 verso.

¹⁶ Ο. π., σελ. 162 verso – 163 verso.

¹⁷ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχεῖον Εγγωρῖου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 168 recto.

¹⁸ Ο. π., σελ. 91 verso.

μια περιοχή με το εξαιρετικά δύσσομο όνομα «Κοπρίσματα». Πιθανώς, το συγκεκριμένο όνομα μπορεί να μας δώσει μια εικόνα για τη λειτουργία της τάφρου ... Επίσης, μια μεγάλη τάφρος διασχίζει τον κλήρο υπ' αριθμόν 17¹⁹, ο οποίος βρίσκεται σε μια εξαιρετικά απότομη πλαγιά και έχει έκταση 3 μίζούρες. Γενικά, στους Λάκωνες, οι οποίοι βρίσκονται στο «φρύδι» του γκρεμού πάνω από την Παλαιοκαστρίτσα, είναι μάλλον δύσκολο να βρεθούν στάσιμα νερά. Ωστόσο, το τοπογραφικό του χωριού περιλαμβάνει χωράφια που κατεβαίνουν προς τη θάλασσα. Έτσι, στον κλήρο υπ' αριθμόν 20²⁰ που έχει έκταση 8 μίζούρες και βρίσκεται στη θέση Βίγλα, καταγράφεται μια μεγάλη ποσότητα γλυκού νερού στο μέτωπο που έχει το χωράφι προς τη θάλασσα. Τάφρος περνά και μέσα από τον κλήρο 23²¹, που βρίσκεται σε απότομη πλαγιά και έχει έκταση 4,5 μίζούρες, ενώ τα νερά (προφανώς όχι τα στάσιμα, αλλά της βροχής) έχουν προκαλέσει ζημιές στον κλήρο 24²², που βρίσκεται επίσης σε απότομη πλαγιά και έχει έκταση 23,5 μίζούρες.

- **Λιαπάδες:** Χείμαρρος περνά μέσα από τον κλήρο 234²³, που είναι ελεύθερος, ιδιοκτησίας του φέουδου και έχει έκταση 18 μίζούρες.
- **Μάρμαρο:** Τάφρος περνά μέσα από τον κλήρο υπ' αριθμόν 2²⁴, ο οποίος έχει έκταση 20 μίζούρες. Επίσης, τάφρος περνά μέσα από τον κλήρο 24²⁵, που έχει έκταση 36 μίζούρες. Ακόμη, τάφρος διασχίζει τους κλήρους 94²⁶ (28 μίζούρες) και 95²⁷ (32 μίζούρες).
- **Σκριπερό:** Στον κλήρο υπ' αριθμόν 4²⁸, στην περιοχή Λογγητάδες και Πλάκες, ο οποίος είναι ελεύθερος, έχει έκταση 100 μίζούρες και ανήκει στο φέουδο Ντεμαρτίν, υπάρχει, σύμφωνα με το ελληνικό αντίγραφο, μια «τρύπα όπου χωνεύουν τα νερά». Στο ίδιο χωριό, στον κλήρο υπ' αριθμόν

---

¹⁹ Ο. π., σελ. 92 recto.

²⁰ Ο. π., σελ. 92 verso.

²¹ Ο. π., σελ. 93 recto – 93 verso.

²² Ο. π., σελ. 93 verso – 94 recto.

²³ Ο. π., σελ. 56 verso.

²⁴ Ο. π., σελ. 101 verso – 101 recto.

²⁵ Ο. π., σελ. 109 verso – 110 recto.

²⁶ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγγωριού Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 126 verso.

²⁷ Ο. π., σελ. 126 verso – 127 recto.

²⁸ Ο. π., σελ. 67 recto.

14²⁹, που έχει έκταση 120 μισούρες, αναφέρονται δύο λίμνες, η Φουντάνα και η Γαϊδαράνα.³⁰

3. Τα ζώα.

Το γεγονός ότι στο κατάστιχο δεν αναφέρονται καθόλου ζώα δεν σημαίνει βέβαια ότι ζώα δεν υπάρχουν στο φέουδο – και δεν εννοώ μόνο ζώα εργασίας ή παραγωγικά³¹. Γνωρίζουμε ότι, σε – ελάχιστες είναι αλήθεια – περιπτώσεις, το σολιάτικο αποδίδεται σε αρνιά ή κατσίκια. Και, βέβαια, η συμβολική απόδοση της κότας και της πίτας επιβεβαιώνει το αυτονόητο για κάθε αγροτικό νοικοκυριό, την εκτροφή πουλερικών. Στη δικογραφία για την υπόθεση Μάζη, αναφέρεται η βοσκή ζώων σε δυο διαφορετικές περιπτώσεις: στην πρώτη, τα ξημερώματα της 5^{ης} Ιουλίου του 1786, η Διαμάντω, γυναίκα του Γιάννη Μποζίκη, έβασκε στη θέση Μαλλατρονιά ένα κοπάδι της (δεν αναφέρεται από τι είδους ζώα) όταν έμαθε ότι καίγονταν τα υπάρχοντα του Μάζη και έτρεξε να ειδοποιήσει το χωριό.³² ότι οι κατηγορούμενοι για τους εμπρησμούς οδηγήθηκαν στη φυλακή, μεταξύ άλλων και διότι ακούστηκε από το στόμα δύο νεαρών βοσκών («due ragazzi pastori»)³³ ότι αυτοί ήταν οι υπαίτιοι των βιαιοπραγιών. Η αναφορά αυτή υποδηλώνει επίσης την ύπαρξη κτηνοτροφίας. Ακόμη, αν και δεν γίνεται καμμία μνεία στην ύπαρξη ζώων εργασίας, όπως γαϊδούρια ή μουλάρια, ή βοοειδή, για την άρωση, η κοινή λογική

²⁹ Ο. π., σελ. 69 verso.

³⁰ Ο Βλασσόπουλος, 30 με 35 χρόνια μετά την Αναγραφή, θα ισχυριστεί ότι η πλούσια χλωρίδα της κερκυραϊκής υπαίθρου, αλλά και οι λίμνες και οι βάλτοι καθιστούν το κλίμα εξαιρετικά ανθυγιεινό: «(...) Ο αέρας της εξοχής το καλοκαίρι είναι νοσηρός και γιατί οι ελιές, από τις οποίες σκεπάζεται σχεδόν ολόκληρη η επιφάνεια του νησιού, δεν επιτρέπουν τον αερισμό, και γιατί η σπανιότητα των βροχών κάνει έτσι που να μη μπορεί το νερό ν' απορροφήσει όλο το άζωτο που υπάρχει στον αέρα, το οποίον προκαλούν οι αναθυμιάσεις των γήινων ουσιών, και γιατί τέλος οι λίμνες και οι βάλτοι, με τις μολυσμένες αναθυμιάσεις, κάνουν έτσι ώστε σε μερικές περιοχές να δηλητηριάζεται περισσότερο και να προκαλούνται οι ολέθριοι πυρετοί που έχουν σαν συνέπεια την πιο μεγάλη θνησιμότητα». (Κερκυραϊκά χρονικά, τόμος 21, Κέρκυρα 1977: Στυλιανού Βλασσόπουλου, «Στατιστικά και ιστορικά περί Κερκύρας ειδήσεις», μετάφραση από τα ιταλικά και υπομνηματισμός, πρωτοπρεσβύτερου Αθανασίου Τσίτσα, σελ. 22).

³¹ Σύμφωνα με τα «compendii generali», το 1766 με 1770, στην Κέρκυρα καταγράφηκαν 2.610 βόδια για όργωμα, 1.802 βόδια για βοσκή, 2.197 άλογα ιππασίας, 2.379 φορτηγά ζώα, 16.594 αρνιά και 14.304 κατσίκια. (Βιβλιοθήκη ιστορικών μελετών, Σειρά Νεοελληνικής Οικονομικής Ιστορίας, Οικονομικά μελέται περί Επτανήσου. ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΔΙΟΙΚΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΕΠΤΑΝΗΣΟΥ ΕΠΙ ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑΣ, υπό Ανδρ. Μιχ. Ανδρεάδου, Τόμος Α', σελ. 94. Εν Αθήναις, Τυπογραφείον «Εστία», Κ.. Μαΐσνερ και Ν. Καργαδούρη, 1914. Ανατύπωση: Βιβλιοπωλείον Διονυσίου Νότη Καραβία, Αθήνα, ΜCMXCIV).

³² A.S.Ven., Consiglio dei dieci, serie: Processi e carte criminali, sottoserie: Isole del Levante, busta no 14, p. 9 recto.

³³ Ο. π., p. 479 recto.

μας επιβάλλει να σκεφτούμε ότι, προφανώς, τα ζώα αυτά υπήρχαν³⁴. Τέλος, στο φέουδο θα πρέπει να υπάρχουν μελίσσια, δεδομένου ότι μία από τις επιβαρύνσεις των καλλιεργητών, ειδικά απέναντι σε ορισμένες εκκλησίες, είναι η απόδοση επεξεργασμένου κεριού.

Ως προς τα μη παραγωγικά ζώα τώρα: Στη δικογραφία, μαθαίνουμε ότι μία από τις πυρκαγιές που έκαψαν τα αγαθά του Μάζη, έκαψε και το σανό που προορίζε για τροφή των ζώων, δηλαδή των αλόγων, όπως διευκρινίζεται, της βαρωνείας. Συγκεκριμένα, ο αστυνόμος (contestabile) των Λιαπάδων, Δημήτρης Μποζίκης, του ποτέ Μαρσίλιο, καταθέτει: «*Ο Γιάννης Μάζης του ποτέ Νικολέττου (...) είχε επίσης σ' αυτή την τοποθεσία ποσότητα σανού σε σωρούς που χρησίμευε ως τροφή για τα ζώα της Βαρωνείας του ευγενούς Γκαμπριέλ Μαρτσέλλο, της οποίας είναι επιστάτης*» - («*Zanni Mazi qu. Nicoletto, (...) e teneva pure in quella situazione quantità di fieno in cumuli che serviva per alimento delli animali dell' Ebaronia del N.H. Gabriel Marcello della qualle è agente*»)³⁵. Έτσι κι αλλιώς, γνωρίζουμε ότι, σύμφωνα με την έκθεση Grimani, το φέουδο ήταν υποχρεωμένο να παρέχει στην πόλη της Βενετίας δύο άλογα μαζί με τους αναβάτες τους. Η πηγή όμως μας διαβεβαιώνει ότι τα άλογα αυτά προορίζονταν για τη συγκρότηση της Αναγραφής. Ο «γέροντας» (vecchiardo) των Κανακάδων, Σταμάτης Αγάθος του ποτέ Αλέξανδρου, που είναι ένας από αυτούς που διενεργούν την πραγματογνωμοσύνη για να διαπιστώσουν την έκταση της ζημιάς στα αγαθά του Μάζη, δηλώνει στη κατάθεσή του, αναφερόμενος στο σανό που κάηκε: «*(...)σανός για τη συντήρηση των ζώων, σε ποσότητα έτοιμη για τη συντήρηση των αλόγων του Εξοχότατου Αφέντη Γκαμπριέλ Μαρτσέλλο, που τα κρατά για τη δημιουργία της Αναγραφής*» - «*(...) fieno per mantenimento delli animali, di summa che era pronto per il mantenimento delli*

³⁴ Επίσης, συναινεί και ο Βλασσόπουλος, παρόλο που επισημαίνει ότι τα ζώα είναι λίγα και προσπαθεί να ερμηνεύσει το γεγονός: «*Λείπουν τόσο οι φυσικές μεγάλες πεδιάδες όσο κι οι τεχνητές που θα μπορούσαν να θρέγουν ένα μεγάλο αριθμό χρησίμων ζώων, που άλλα με την κοπριά τους κι άλλα με την εργασία τους θ' αξιοποιούσαν τα κτήματα και θα πλούτιζαν τους κτηματίες. Και σε τούτο το σημείο θα έπρεπε να δείξει κανείς πόσο ωφέλιμη και πόσο αναγκαία είν' η χρησιμοποίηση των βοδιών που οργώνουν, καθώς και των γεωργικών εργαλείων για τη γη μας, κι ότι με μεγάλο κέρδος θα μας επέστρεφαν τα έξοδα της αγοράς τους, της τροφής και της συντήρησής τους. (...) Εν τούτοις, δεν μπορεί κανείς ν' αγνοήσει την έλλειψη αυτών των ζώων σε τούτο το νησί. Σύμφωνα με μια καταμέτρηση που εγώ διέταξα (πότε; Με ποια αρμοδιότητα;) και που γίνηκε με κάποιαν επιμέλεια, προκύπτει πως δεν έχουμε παρά 1.950 βόδια γι' αλέτρι και 36.226 πρόβατα.*» (ο.π., σελ. 76). Σε σχέση πάντως με την απογραφή του 1766 – 1770, βλέπουμε να έχουν μειωθεί τα βόδια για όργωμα και να έχουν αυξηθεί πολύ τα πρόβατα.

³⁵ A.S.Ven., Consiglio dei dieci, serie: Processi e carte criminali, sottoserie: Isole del Levante, busta, no 14, p. 4 verso.

cavalli dell' Eccelente Padrone Gabriel Marcello, che li tiene par la facitura dell' Anagraffi; (...)». ³⁶.

4. Τα ανθρώπινα έργα.

Όπως είδαμε και προηγουμένως, έχει γίνει μια ορισμένη χάραξη δρόμων και μονοπατιών που συνδέουν τα χωριά μεταξύ τους και τα χωριά με την πόλη και τη θάλασσα. Ας δούμε πώς αυτές οι οδικές αρτηρίες κατανέμονται ανά χωριό:

- **Γαρδελάδες:** Ο δρόμος που συνδέει τους Γαρδελάδες με τα άλλα χωριά και με την πόλη της Κέρκυρας περνά μέσα από τον κλήρο 19³⁷ που έχει πολλαπλές καλλιέργειες και έκταση 128 μίζούρες. Επίσης, δημόσιος δρόμος που οδηγεί προς τους Λιαπάδες, τα άλλα χωριά και την πόλη περνά μέσα από τον κλήρο 51³⁸, που έχει έκταση 56 μίζούρες.
- **Γιαννάδες:** Ο δημόσιος δρόμος περικλείει από 3 πλευρές (δυτικά, νότια και ανατολικά) τον κλήρο 117³⁹, για τον οποίο ειδική και αναλυτική μνεία έχει γίνει στο Μέρος Γ'.⁴⁰
- **Κανακάδες:** Ο δημόσιος δρόμος περικυκλώνει τον κλήρο 69⁴¹, ο οποίος έχει έκταση 4 μίζούρες και περιλαμβάνει ένα σπίτι, 2 ελιές, οπωροφόρα δέντρα και κυπαρίσσια. Επίσης, δρόμος διασχίζει τον κλήρο 83⁴² που έχει έκταση 60 μίζούρες και πολλαπλές καλλιέργειες, και περνά μέσα από τον κλήρο 95⁴³, που είναι ελεύθερος, έχει έκταση 8 μίζούρες και μέσα σε αυτόν βρίσκεται η γκρεμισμένη εκκλησία του Αγίου Γεωργίου. Ο ίδιος δρόμος διασχίζει και τον κλήρο 96⁴⁴, με έκταση 9 μίζούρες.
- **Λάκωνες:** Ο δημόσιος δρόμος διασχίζει τους κλήρους 1⁴⁵ (6 μίζούρες) και 2⁴⁶ (18 μίζούρες;). Επίσης, δρόμος περνά μέσα από τον κλήρο 17⁴⁷ (4

³⁶ A. S.Ven. Consiglio dei Dieci, serie: Processi e carte criminali, sottoserie: Isole del Levante, busta no 14, p. 10 recto.

³⁷ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχεῖον Εγγωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 76 verso.

³⁸ Ο. π., σελ. 84 verso – 85 recto.

³⁹ Ο. π., τόμος 1810, σελ. 29 verso.

⁴⁰ Μέρος Γ', σελ. 25

⁴¹ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχεῖον Εγγωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 158 recto.

⁴² Ο. π., σελ. 161 recto – 161 verso.

⁴³ Ο. π. σελ. 165 recto – 165 verso.

⁴⁴ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχεῖον Εγγωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 165 verso.

⁴⁵ Ο. π., σελ. 89 recto – 89 verso.

⁴⁶ Ο. π., σελ. 89 verso – 90 recto.

⁴⁷ Βλ. υποσημείωση 18.

μιζούρες), όπου ήδη έχουμε συναντήσει μια τάφρο. Το χαρακτηριστικό αυτού του κλήρου είναι ότι βρίσκεται σε πολύ απότομη πλαγιά.

- **Λιαπάδες:** Ο δρόμος (προφανώς ο δημόσιος, διότι στο ιταλικό αντίγραφο αναφέρεται ως *la Strada*) περνά μέσα από τον κλήρο 140⁴⁸, που έχει έκταση 16 μιζούρες, τον κλήρο 155⁴⁹, που είναι ελεύθερος (10 μιζούρες), τον 234⁵⁰, που είναι επίσης ελεύθερος, ιδιοκτησίας του φέουδου (18 μιζούρες) και τον, επίσης ελεύθερο, 262⁵¹ (3 μιζ.). Μέσα από τους κλήρους 225⁵² και 226⁵³ (15 και 16 μιζούρες αντίστοιχα) περνούν 2 μονοπάτια.
- **Μάρμαρο:** Στο κατάστιχο αναφέρεται ότι ο κλήρος 112⁵⁴ (12 μιζούρες) που είναι ελεύθερος και ανήκει στον Άγιο Γεώργιο των Λογγητάδων, περιλαμβάνει καλλιεργημένο και ακαλλιέργητο τμήμα, πάρα πολλές ελιές, σπίτια και 2 πηγάδια, βρίσκεται κοντά στο δημόσιο δρόμο.
- **Σκριπερό:** Στο Σκριπερό δεν αναφέρονται καθόλου δρόμοι.

Οι ανθρώπινες κατασκευές, πέρα από τα δημόσια έργα, δηλαδή τους δρόμους, είναι, βέβαια, τα χωριά, τα σπίτια της εξοχής, τα κτίσματα που αναφέρονται ως «καλύβες» και που επίσης βρίσκονται μέσα στα χωράφια, οι εκκλησίες, τα μαγαζιά (εργαστήρια), τα ελαιοτριβεία, μέσα και έξω από τα χωριά, ο νερόμυλος στους Έρμωνες.

Η γενική εικόνα είναι ότι πρόκειται για μια μάλλον πυκνοκατοικημένη περιοχή. Αναλυτική αναφορά στον αριθμό των κτισμάτων, καθώς και στις επιβαρύνσεις που τα συνοδεύουν κατά περίπτωση, έχει γίνει στα οικεία τμήματα του Μέρους Β'. Εδώ, θα παραθέσω ορισμένα συμπληρωματικά στοιχεία, ώστε να δοθεί μια πληρέστερη εικόνα του οικούμενου χώρου στο φέουδο.

Η καλύτερη περιγραφή χωριού που έχουμε αφορά τους (ολιγάνθρωπους) Κανακάδες, καθώς ολόκληρο το χωριό συγκροτεί τον κλήρο 119⁵⁵ και όλα τα σπίτια υπόκεινται σε επιβαρύνσεις. Ο κλήρος περιγράφεται ως εξής: «Χωράφιον εις ανάδι

⁴⁸ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 35 recto – 35 verso.

⁴⁹ Ο. π., σελ. 39 recto.

⁵⁰ Ο. π., σελ. 56 verso.

⁵¹ Ο. π., σελ. 62 recto.

⁵² Ο. π., σελ. 55 recto.

⁵³ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 55 recto – 55 verso.

⁵⁴ Ο. π., σελ. 131 recto.

⁵⁵ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 173 verso – 174 verso.

βουνού και εις πλάϊ, εις το οποίο διακείται όλο το παρόν χωρίον Κανακάδων, οκουπάδο από οσπίτια και κήπους με μέσα διάφορες ελιές και πολλότατα δένδρι όπορα, ως δε και δύο εκκλησίες, της Θεοτόκου Ελεούσης και της Αγίας Αικατερίνης, τα πάντα εις την ποσότητα μίζουριών 14 τζίρκα εις την τοποθεσίαν όθεν εις το παρόν σώζεται το χωρίον (...).⁵⁶ Το χωριό αποτελείται συνολικά από 44 σπίτια· υπάρχουν 36 κήποι, 4 ελαιοτριβεία και 2 εκκλησίες, η Αγία Αικατερίνη και η Θεοτόκος Ελεούσα, με το προαύλιό της. Το κατάστιχο δεν δίνει πληροφορίες για τον τύπο των σπιτιών, αν δηλαδή είναι μονώροφα ή διώροφα (ανωγοκάτωγα). Στο κατάστιχο πάντως του ίδιου χωριού, περιλαμβάνονται δύο αρχοντικά: το ένα είναι το αρχοντικό του φέουδου, εκεί όπου, όπως μαθαίνουμε από τα συμβόλαια, γίνεται η παράδοση των αγαθών από τους συνεισφορείς του φέουδου. Το αρχοντικό καταλαμβάνει τον κλήρο υπ' αριθμόν 120⁵⁷: «Χοράφιον⁵⁸ εις ανάδι το οπίο οκουπάρετε από το οσπίτιον, ήτε αυλή της εμπαραουνίας, συνθέτετε από διάφορες κάμερες, κάνεβα⁵⁹, φοντέγο⁶⁰ διά το γένιμα, κουζίνα, και σταύλον, κι η κούρτη ολόγυρα κλησμένη με πύργον έσοθεν της οποίας εισίν και ένα πηγάδιον, περιπλέον κι η έξοθεν τοποθεσία όπου τζίρκα (...).⁶¹

Ο κλήρος – στον οποίο το φέουδο έχει πλήρη κυριότητα – δεν βρίσκεται μέσα στο χωριό, αλλά συνορεύει με αυτό.

Το δεύτερο αρχοντικό ανήκει στον κύριο Τζοβάνι Μπατίστα (ή Τζαμπατίστα) Στρατηγό, του ποτέ Μιχαήλ, κάτοικο της πόλης της Κέρκυρας, βρίσκεται στον κλήρο 75⁶² ο οποίος έχει έκταση 2 μίζούρες, 1 κουαρταρόλο και 1 καφκία. Περιγράφεται ως σπίτι «απαλάτιον», κλεισμένο με πέργολα, ενώ περιλαμβάνει «φάμπρικες» και «κούρτη». Για το συγκεκριμένο κλήρο και τα κτίσματα που περιλαμβάνει, ο Στρατηγός πληρώνει στο φέουδο ετήσιο σολιάτικο μισή μίζούρα στάρι. Στο συγκεκριμένο αρχοντικό γίνεται η συνάντηση των «πρακτικών» όχι μόνο των Κανακάδων αλλά και του Μάρμαρου με το συμβολαιογράφο Ανδρώνη, ο οποίος συντάσσει το ελληνικό κείμενο της Αναγραφής: «*Εν Χριστώ ονόματι (...) 1787 ογδοίντα επτά ημέρα 12, ήτοι 12 του Ιουλλίου μηνός εις το οσπίτιον του Δ. Τζ. Μπατίστα Στρατηγού εις τούτο το χωρίον των Κανακάδων. Εις εξακολούθησιν της*

⁵⁶ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχεϊόν Εγγωριού Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 173 verso.

⁵⁷ Ο. π., σελ. 174 verso – 175 verso.

⁵⁸ Διατηρώ την ορθογραφία του πρωτοτύπου.

⁵⁹ Κελλάρι κρασιών.

⁶⁰ Σιταποθήκη (ιτ. fontico, βεν. fontego).

⁶¹ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχεϊόν Εγγωριού Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 174 verso.

⁶² Ο. π., σελ. 159 recto.

παρούσης νέας αναγραφής των παντίων αγαθών της εμπαραουνίας Βιάρας ιμβεστίδος κατά το παρόν εις αυτήν ο υψηλοτατος κύριος Γαβριήλ Μαρτζέλλος του ποτέ υψηλοτάτου κυρίου Άγγελου ενεφανίστησαν οι παρόντες κυρ Τζώρτζης Παγιάτης του ποτέ Ανδρέου γέροντας (...) του χωρίου Μάρμαρου, κυρ Γιάννης Δόικας του ποτέ Νικολάου, και κυρ Κωνσταντής Κούρκουλος του ποτέ Ευγενίου μοναχού άνθρωποι πρακτικοί από το άνωθεν χωρίον Μάρμαρο· (...)»...⁶³

Το τρίτο σημαντικό κτίσμα που καταγράφεται στο κατάστιχο των Κανακάδων είναι ο νερόμυλος των Ερμώνων. Το κατάστιχο περιγράφει το τοπίο, τα κτίσματα και τις υποχρεώσεις του μυλωνά ως εξής:

«Η παρούσα εμπαραουνία ποσεδέρι εις το κανάλι των Ερμώνων έναν νερόμυλον, ο οποίος κατηφορίζοντας εις το μέρος της θαλάσσης έστιν ο τρίτος διακίμενος εις την άκρην του δεξιού μέρους του αυτού καναλιού· και σιμά εις τον αυτόν μύλον εστίν ομίως ένα οσπιτόπουλο ανωγοκάτωγο όπου σερβίρι διά κατοικήαν του μυλωνά· ο αυτός μύλος εδισπονερίστι εισέ σολιάτικο παντοτινό προς τον ποτέ Φράγγο Δόικα του ποτέ Αντόνιου με ινστρομέντο 1737, Δεκεμβρίου 15, πράξεις του ποτέ Αντονίου Μαρατζου νοδάρου· το οπίο εστερεόθι με μερικές κοντιτζιόνες οπού έσμιζε ο τότε υψηλότατος Μπαρούνος, ως φένετε υπό ινστρουμέντου 17 Μαρτίου 1738, πράξις του ποτέ σ. Ιάκωβου Μπέλανου νοταρίου Βενετιών. Κατά το παρόν ποσεδέρουν τον αυτόν μύλον ο Σπύρος Δόικας, υιός του άνωθεν ποτέ Φράγγου και η κληρονομία του ποτέ Γιάννη Δόικα· και πλερώνουν προς τούτην την εμπαραουνίαν χρονικώς δουκάτα εξήντα, κατά τα (...) περιγραμμένα εις το άνωθεν πρώτο κοντράτο 1737».⁶⁴

Η αναφορά στο μύλο και η αναλυτική του περιγραφή μας βάζουν στον πειρασμό να ανατρέξουμε στον Carlo Ginsburg και στο περίφημο έργο του «*Το τυρί και τα σκουλήκια – Ο κόσμος ενός μυλωνά του 16^{ου} αιώνα*»,⁶⁵ όπου εξιστορείται η περίεργη περίπτωση ενός θεολογούντος μυλωνά από το Φριούλι, του Ντομένικο Σκαντέλλα, ή Μενόκιο, ο οποίος καταδικάστηκε σε θάνατο στην πυρά από την Ιερά Εξέταση για τις αιρετικές δοξασίες του. Αποδελτιώνω ορισμένες εξαιρετικά ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις του συγγραφέα για τον κόσμο των μυλωνάδων, που φαίνεται ότι, κατά την περίοδο αυτή, αποτελούν, από την άποψη του status, ένα κοινωνικό στρώμα με σημαντικές ιδιαιτερότητες. Φαίνεται ότι οι μύλοι,

⁶³ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807 σελ. 99 recto.

⁶⁴ Ο. π., σελ. 175 verso.

⁶⁵ Ελληνική έκδοση: εκδόσεις Αλεξάνδρεια, μετάφραση Κώστας Κουρεμένος, πρώτη έκδοση 1994, δεύτερη έκδοση 2008. Τίτλος πρωτοτύπου: *Il formaggio e i vermi. Il cosmo di un mugnaio del '500*. Giulio Einaudi, editore, 1976.

απαραίτητοι σε κάθε αγροτική κοινότητα για εντελώς ευνόητους λόγους, βρίσκονταν γενικά έξω από το κυρίως χωριό, από την άλλη όμως αποτελούσαν και τόπο συγκέντρωσης των χωρικών. Από μια άλλη πλευρά, ο μυλωνάς, για τον οποίο ο δυτικός μεσαιωνικός και αναγεννησιακός κόσμος δε φαίνεται να έχει την καλύτερη γνώμη, είναι αφ' ενός αποσυνάγωγος (θεωρείται επιρρεπής σε αιρετικές απόψεις), αφ' ετέρου ανέντιμος και λιγάκι κλέφτης απέναντι στους συγχωριανούς του. Γράφει λοιπόν ο Ginsburg:

«Στην προβιομηχανική Ευρώπη η ισχνή ανάπτυξη των επικοινωνιών είχε ως αποτέλεσμα ακόμα και πολύ μικροί οικισμοί να έχουν τουλάχιστον ένα νερόμυλο ή έναν ανεμόμυλο. Επομένως, το επάγγελμα του μυλωνά ήταν από τα πιο διαδεδομένα (...)».

«Η προαιώνια έχθρα μεταξύ αγροτών και μυλωνάδων είχε συμβάλει στην παγίωση της εικόνας του πονηρού, κλέφτη, απατεώνα μυλωνά που ήταν έτοιμος να υποστεί τις τιμωρίες της κόλασης (...)».

«Με αυτό το στερεότυπο εναρμονιζόταν απόλυτα η κατηγορία περί αιρετικών ιδεών. Αυτή ενισχυόταν και από το ότι ο μύλος ήταν ένας τόπος συναντήσεων, κοινωνικών σχέσεων, σ' ένα κόσμο κατά κύριο λόγο κλειστό και στατικό. Ένας τόπος κυκλοφορίας ιδεών επίσης, όπως το καπηλειό και το μαγαζί. Προφανώς, οι χωρικοί που στριμώχνονταν στην πόρτα του μύλου, στο «ογρό το χώμα, στη λερή τη λάσπη/ στο κατρουλιό από του χωριού τις μούλες» (μιλά πάντα ο Αντρέα ντα Μπέργκαμο), για να αλέσουν το σάρι τους, θα μιλούσαν για πολλά και διάφορα. Και ο μυλωνάς δεν θα έμενε έξω από τη συζήτηση». (...) Οι ίδιες αυτές συνθήκες εργασίας καθιστούσαν τους μυλωνάδες – όπως και τους κάπελες, τους ταβερνιάρηδες, τους περιπλανώμενους τεχνίτες – μια επαγγελματική ομάδα με τάσεις ανοιχτής αντιμετώπισης των νέων ιδεών και με διάθεση να τις διαδίδει (...)».

«Η ιδιαίτερη κοινωνική θέση των μυλωνάδων, τέλος, έτεινε να τους απομονώνει από την κοινότητα μέσα στην οποία ζούσαν. Μιλήσαμε ήδη για την έχθρα των αγροτών. Πρέπει ακόμα να προσθέσουμε τη σχέση άμεσης εξάρτησης που από παράδοση έδενε τους μυλωνάδες με τους φεουδάρχες του τόπου, οι οποίοι είχαν διατηρήσει επί αιώνες το προνόμιο της άλεσης (...)». Μα ο Μενόκκιο ήταν και χωρικός που δούλευε τη γη – «ένας χωρικός ντυμένος στ' άσπρα»⁶⁶, όπως τον

⁶⁶ Η υπογράμμιση δική μου.

περιέγραψε ο πρώην δικηγόρος Αλεσσάντρο Πολικρέτο που τον είχε συναντήσει στα πεταχτά, πριν από τη δίκη»⁶⁷.

Πολλά από τα στοιχεία που παραθέτει ο Ginsburg επιβεβαιώνονται από το κομμάτι της κερκυραϊκής πραγματικότητας του 18^{ου} αιώνα, που περιγράφει το κατάστιχο. Ο συγκεκριμένος μύλος των Ερμώνων είναι ο μόνος που ανήκει στο φέουδο στη συγκεκριμένη περιοχή και αποτελεί τμήμα μιας «συστοιχίας» μύλων. Το κατάστιχο δεν καταγράφει τον αριθμό τους, ούτε και σε ποιόν ανήκουν. Οι μύλοι αυτοί βρίσκονται αρκετά μακριά από τα χωριά, αλλά γειτονεύουν μεταξύ τους, συγκροτώντας μια ξεχωριστή κοινότητα μυλωνάδων. Μην ξεχνάμε ότι δίπλα στο συγκεκριμένο μύλο βρίσκεται και το σπίτι του μυλωνά, αρκετά μεγάλο, καθώς περιγράφεται ως «ανωγοκάτωγο». Το κατάστιχο, κείμενο αυστηρά λογιστικό, υπενθυμίζω, οπωσδήποτε δεν δίνει περισσότερες πληροφορίες οποιουδήποτε είδους. Ωστόσο, θεωρώ ότι επιβεβαιώνει τη διαπίστωση του Ginsburg περί της ιδιαίτερης σχέσης ανάμεσα στο φεουδάρχη και στο μυλωνά: είδαμε ότι, το 1738, ο τότε φεουδάρχης συμπλήρωσε συγκεκριμένους όρους – οι οποίοι δεν αναφέρονται στο κατάστιχο – στο συμβόλαιο παραχώρησης του μύλου στο Φράγγο Δόϊκα και ότι η νέα δικαιοπραξία συντάχθηκε στη Βενετία και όχι στην Κέρκυρα.

Όσον αφορά τους μυλωνάδες των Ερμώνων, δε φαίνεται να είναι προορισμένοι από την ιστορία να συμμεριστούν τη θανατηφόρα δόξα του Μενόκκιο: τα στοιχεία που έχουμε για το Σπύρο Δόϊκα του ποτέ Φράγγου είναι περιορισμένα. Κατάγεται από το Μάρμαρο, όπου έχει και το μεγαλύτερο μέρος της περιουσίας του, ενώ λίγα κτήματα διαθέτει και στους Κανακάδες. Για τους κληρονόμους του Γιάννη Δόϊκα δεν έχουμε κανένα στοιχείο.

Ως προς τα σπίτια και τα λοιπά κτίσματα στα υπόλοιπα χωριά, αφού παραπέμψω στο Μέρος Β', όπου και υπάρχει ο, κατά το δυνατόν ακριβής αριθμός τους σε κάθε χωριό, θα προσπαθήσω τώρα να τα εντάξω στο χώρο τους, να διακριβώσω δηλαδή αν βρίσκονται μέσα στο χωριό ή στην ύπαιθρο.

- Στους **Γαρδελάδες**, όλα τα κτίσματα (σπίτια, καλύβια, μαγαζιά, μια γκρεμισμένη εκκλησία – του Αγίου Στεφάνου – βρίσκονται εκτός χωριού, ενώ δεν δίνονται στοιχεία για το κατά πόσο τα σπίτια αυτά βαρύνονται με υποχρεώσεις απέναντι στο φέουδο.

⁶⁷ Carlo Ginsburg: «Το τυρί και τα σκουλήκια. Ο κόσμος ενός μυλωνά του 16^{ου} αιώνα», εκδ. Αλεξάνδρεια, σελ. 224 – 226.

- Για τους **Γιαννάδες** έχει γίνει αναλυτική αναφορά στο Μέρος Β'. Είναι, μαζί με τους Κανακάδες, το δεύτερο χωριό στο οποίο το σύνολο των σπιτιών που το συναπαρτίζουν επιβαρύνεται με υποχρεώσεις (σολιάτικο) απέναντι στο φέουδο. Το κατάστιχο δεν μας διαφωτίζει σχετικά με τον τύπο των σπιτιών, τα περισσότερα όμως συνοδεύονται και από τους κήπους τους.
- Στους **Λουκάδες** (για τους οποίους, έτσι κι αλλιώς, τα στοιχεία είναι ελάχιστα) καταγράφονται δύο σπίτια, από τα οποία το ένα βρίσκεται μέσα σε κήπο και είναι γκρεμισμένο. Και τα δύο είναι καταπατημένα.
- Τα περισσότερα σπίτια της **Κορακιάνας** βρίσκονται έξω από το χωριό. Στον κλήρο υπ' αριθμόν 1⁶⁸, βρίσκεται η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου του Υψηλού, που περιλαμβάνει, ανάμεσα στα κτίσματά της, και ένα ελαιοτριβείο. Άλλο ένα ελαιοτριβείο βρίσκεται στον κλήρο υπ' αριθμόν 16⁶⁹ (όπου και η εκκλησία του Αγίου Νικολάου). Μέσα στο ίδιο το χωριό, δύο σπίτια «χαμώγια», ένα «ανωγοκάτωγο», ένα ελαιοτριβείο και ορισμένοι κήποι με ελιές, βαρύνονται με σολιάτικο μία κότα το χρόνο (κλήρος 39⁷⁰). Επίσης μέσα στο χωριό, στην περιοχή (συνοικισμός;) που ονομάζεται «τα Καλουδάτικα», καταγράφονται δύο σπίτια «χαμώγια», ένα «ανωγοκάτωγο» και ένας κήπος με ελιές (κλήρος 40⁷¹). Ο κλήρος αυτός είναι καταπατημένος.
- Στους **Λάκωνες**, το μόνο κτίσμα που καταγράφεται είναι το μοναστήρι της Παλαιοκραστρίτσας που βρίσκεται στον κλήρο 32⁷².
- Στους πολυάνθρωπους – και εξαιρετικά ενδιαφέροντες από την άποψη της εξέλιξης των σχέσεων παραγωγής – **Λιαπάδες**: όλα τα σπίτια (ή και καλύβες) που αναφέρονται βρίσκονται έξω από το χωριό, στην ύπαιθρο. Μέσα στο χωριό, καταγράφονται μόνο ένα σπίτι και ένα μαγαζί, καθώς και ένα σπιτάκι, τα οποία βρίσκονται μέσα στον 1^{ο73} και στον 5^{ο74} από εννέα κλήρους, οι οποίοι συμπεριλήφθηκαν στα αγαθά του φέουδου, κατά τη διάρκεια της συγκρότησης της Αναγραφής, με βάση συμβόλαιο με ημερομηνία 12 Αυγούστου του 1786, που συνέταξε ο γνωστός και μη

⁶⁸ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1810, σελ. 46 recto.

⁶⁹ Ο. π., σελ. 48 verso.

⁷⁰ Ο. π., σελ. 52 recto.

⁷¹ Ο. π.

⁷² Ο. π. τόμος 1806/1807, σελ. 95 verso.

⁷³ Ο. π., σελ. 66 recto.

⁷⁴ Ο. π.

εξαιρετέος Ιωάννης Ανδρώνης. Οι κάτοχοι αυτών των σπιτιών εμφανίζονται να πληρώνουν 40 λίρες και ένα ζευγάρι πουλερικά το χρόνο, για ένα σύνολο όμως αγαθών και όχι μόνο για τα σπίτια Αξιοσημείωτο είναι επίσης το γεγονός ότι στο χωριό με τη μεγαλύτερη παραγωγή λαδιού στο φέουδο δεν καταγράφεται πουθενά η ύπαρξη ελαιοτριβείου. Ωστόσο, γνωρίζουμε ότι ο Γιάννης Μάζης, ο επιστάτης του φέουδου, έχει δικό του ελαιοτριβείο, στη θέση Μακριά Χώρα ή Ελιά, αυτό όμως δεν εμφανίζεται ανάμεσα στα αγαθά του φέουδου. Κατά τη διάρκεια των ανακρίσεων για την υπόθεση των εμπρησμών των αγαθών, που έχουν αναλυτικά περιγραφεί στο Μέρος Δ', ο αστυνόμος των Λιαπάδων Δημήτρης Μποζίκης του ποτέ Μαρσίλιου, ερωτάται αν υπάρχουν κατοικίες στη Μακριά Χώρα ή Ελιά και απαντά: ⁷⁵ «Υπάρχει το σπίτι και το ελαιοτριβείο του Μάζη, υπάρχει επίσης το ελαιοτριβείο του Κάπο Αναστάση Μποζίκη και οι κατοικίες των Νικολέττου Μποζίκη του ποτέ Σπύρου, Νικολέττου Μάζη του ποτέ Αντώνη, Δημήτρη Μάζη, του ποτέ Βασίλη και του Αντώνη Μποζίκη του ποτέ Γιωργάκη, όπου και διαμένουν». ⁷⁶ Έτσι λοιπόν διαπιστώνουμε την ύπαρξη μιας ολόκληρης γειτονιάς, στις παρυφές του χωριού, συγκροτημένης γύρω από τα δυο ελαιοτριβεία, που, πάντως, δεν βαρύνεται με καμμία απόδοση προς το φέουδο.

- Στο **Μάρμαρο**, όλα τα σπίτια καταγράφονται έξω από το χωριό. Σε ορισμένους κλήρους όμως, φαίνεται ότι υπάρχουν τόσα σπίτια ώστε να συγκροτούνται συνοικισμοί, εκτός του κυρίως οικούμενου χώρου. Αυτό συμβαίνει στους κλήρους 42⁷⁷ (6,5 μίζούρες) και 43⁷⁸ (4,5) μίζούρες. Ο πρώτος από τους κλήρους αυτούς περιλαμβάνει σπίτια, κήπους, οπωροφόρα δέντρα και πηγάδια, ενώ ο δεύτερος όλα τα παραπάνω, εκτός από πηγάδια. Βαρύνονται δε αντίστοιχα με σολιάτικο 30 και 12 άσπρα το χρόνο. Ακόμη, στο Μάρμαρο καταγράφονται 3 ελαιοτριβεία, ένα από τα οποία ανήκει στην εκκλησία της Αγίας Μαρίνας και βρίσκεται στον ίδιο κλήρο με αυτήν (τον υπ' αριθμόν 23⁷⁹, με έκταση 26 μίζούρες).

⁷⁵ Βλ. **Παράρτημα 1, «Εγγραφο 40»**.

⁷⁶ A.S.Ven., Consiglio dei Dieci, serie: Processi e carte criminali, sottoserie: Isole del Levante, busta no 14, p. 5 recto.

⁷⁷ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 114 recto.

⁷⁸ Ο. π., σελ. 114 recto – 114 verso.

⁷⁹ Ο. π., σελ. 135 verso – 137 verso.

- Τέλος, στο **Σκριπερό**, όλα τα κτίσματα βρίσκονται εκτός χωριού. Ο κλήρος υπ' αριθμόν 20⁸⁰, με έκταση μόλις 2 μίζούρες, μέσα στον οποίο βρίσκεται η εκκλησία του Αγίου Ονουφρίου, jus patronato του φέουδου, δίνει την εικόνα ενός μικρού οικισμού: περιλαμβάνει, εκτός από την εκκλησία, ένα σπίτι με δυο δωμάτια στον επάνω όροφο και δύο μαγαζιά στο ισόγειο, ένα ισόγειο σπίτι, άλλα τρία μικρά ισόγεια σπίτια και ένα πηγάδι. Ο συγκεκριμένος κλήρος βαρύνεται με την απόδοση 2 (μεγάλων λαμπάδων) από κερί, κάθε χρόνο την ημέρα της γιορτής του Αγίου (12 Ιουνίου) και με 2 ξέστες καθαρό λάδι σε κάθε σοδειά. Το συμβόλαιο με το οποίο ορίζεται η απόδοση έχει συναφθεί στη Βενετία, από το συμβολαιογράφο Φερδινάνδο Ουτζέλι, το 1774.

Ως προς τον τύπο των σπιτιών, τα κείμενα δεν δίνουν πολλές πληροφορίες. Ορισμένα είναι ισόγεια («χαμώγια»), ενώ άλλα διαθέτουν ισόγειο και άνω όροφο («ανωγοκάτωγα»). Πολλά συνοδεύονται από τους κήπους τους. Μερικά πρέπει να έχουν εξώστες, ένα είδος βεράντας. – ίσως τα πιο περιποιημένα, που ανήκαν στους εύπορους χωρικούς. Θυμίζω ότι ο βαρόνος Μαρτσέλλο, στο υπόμνημα που προτάσσεται στη δικογραφία για την υπόθεση του Μάζη, καταγγέλλει ότι δύο σφαίρες καρφώθηκαν στον εξώστη του σπιτιού που διέμενε ο αρχιμηχανικός Γκανάσα – και ότι, σε αυτό το σπίτι ήταν φιλοξενούμενος του – πολύ πλούσιου – Μάζη.⁸¹

⁸⁰ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγγωριού Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 71 recto.

⁸¹ Βλ. Μέρος Δ', σελ.230.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

Ο ανθρώπινος παράγοντας

«Στο παρελθόν οι ιστορικοί μπορούσαν να κατηγορηθούν ότι ενδιαφέρονταν μόνο για τα «κατορθώματα των βασιλιάδων». Σήμερα βέβαια δεν είναι πια έτσι τα πράγματα, αφού όλο και περισσότερο στρέφονται προς αυτό που οι προκάτοχοί τους είχαν παρασιωπήσει, ξεσκαρτάρει ή απλώς αγνοήσει. «Ποιος έχτισε τις εφτάπυλες Θήβες» ρωτούσε κιόλας ο «εργάτης αναγνώστης» του Μπρεχτ. Οι πηγές δεν μας λένε τίποτε για εκείνους τους ανώνυμους χτίστες, μα το ερώτημα διατηρεί όλη τη βαρύτητα».⁸²

Στο Γ΄ Μέρος αυτής της εργασίας προσπάθησα να διερευνήσω την υπόσταση και τη λειτουργία των προσώπων και συλλογικοτήτων που ζουν στο φέουδο, το καλλιεργούν ή νέμονται τα αγαθά του μέσα από το ρήμα «έχω»: μέσα δηλαδή από την περιγραφή των ατομικών ιδιοκτησιών, των επιβαρύνσεων που τις συνοδεύουν, των σχέσεων παραγωγής που, εν τέλει, συγκροτούν αυτές οι παράμετροι. Οι άνθρωποι όμως αυτοί υπήρξαν σε μια δεδομένη εποχή: αυτοί οι άνθρωποι μοχθούσαν – ή, αντίθετα, σύμφωνα με μια διαδομένη κατά την εποχή άποψη, δεν μοχθούσαν καθόλου – για να κάνουν αυτές τις ελιές, αυτά τα στάρια, αυτά τα αμπέλια να προκόψουν. Αυτοί οι άνθρωποι, κάποτε με δόλο απέναντι σε ό,τι ή σε όποιον αντιπροσώπευε απέναντί τους τη διοίκηση ή το χωροδεσπότη, προσπαθούσαν να διαφυλάξουν τους καρπούς αυτού του μόχθου. Παντρεύονταν: το κατάστιχο ή τα συμβόλαια, κείμενα αυστηρά νομικά και οικονομικά, δεν μας βοηθούν να καταλάβουμε αν οι γάμοι τους ήταν προϊόν έρωτα ή συμβιβασμού για με αποκτηθεί μια προίκα. Ίσως, ένας καλός – αν και άβολος – τρόπος να βγάλουμε ένα συμπέρασμα να είναι η καταμέτρηση των περιουσιακών στοιχείων που έχουν δίπλα τους την ένδειξη «γυναικείο ονόματι». Έκαναν παιδιά, μάλλον πολλά: τουλάχιστον για τα αγόρια, τα στοιχεία είναι επαρκή· αντίθετα, για τα κορίτσια είναι πολύ λιγότερα. Για να εντοπίσουμε τις γυναίκες των χωριών θα πρέπει να ψάξουμε τα κοινωνικά γεγονότα, τους γάμους και τα βαφτίσια. Είχαν και μια καθημερινότητα: δούλευαν, έτρωγαν, καβγάδιζαν με την οικογένεια και τους συγχωριανούς τους, ασκούσαν τα επιτηδεύματά τους, προσεύχονταν, φρόντιζαν να

---

⁸² Carlo Ginsburg: Το τυρί και τα σκουλήκια, Πρόλογος, σελ. 11., εκδ. Αλεξάνδρεια 2008, μετ. Κώστας Κουρεμένος.

τηρούν τις φεουδαρχικές τους υποχρεώσεις. Κάποτε έφευγαν από το χωριό, κατέβαιναν μέχρι τη «Χώρα» την πόλη της Κέρκυρας, κυρίως για να δουν το συμβολαιογράφο. Ορισμένοι από αυτούς, όπως οι διάδικοι στην υπόθεση Μάζη, είχαν τη δυνατότητα να μισθώσουν δικηγόρο και να εφαρμόσουν νομικές συμβουλές. Κάποιοι από αυτούς – ένας τουλάχιστον, πολύ συγκεκριμένος, στη δοσμένη χρονική περίοδο, δηλαδή ο ίδιος ο Μάζης – είχαν την οικονομική δυνατότητα να ταξιδέψουν ακόμα και μέχρι τη «Dominante», την επικυρίαρχο Βενετία. Είχαν μια κοσμοαντίληψη: ανήκαν σε σύνολα και υποσύνολα, είχαν μια «πατρίδα», ένα θρησκευτικό δόγμα, μια υπηκοότητα. Μιλούσαν μια γλώσσα: κατά πάσα βεβαιότητα, για μια μεγάλη πλειοψηφία, η γλώσσα αυτή ήταν τα ελληνικά. Στο Μέρος Α' έχει γίνει ειδική αναφορά στη γλώσσα των νοταριακών κειμένων, μέσα από τα οποία φαίνεται ότι, από τις δυο εν χρήσει γλώσσες στα Ιόνια νησιά, τα ιταλικά είναι εκείνα που αποτυπώνουν καλύτερα τις σχέσεις παραγωγής αλλά και τις σχέσεις εξουσίας.

Σπαράγματα από όλες αυτές τις μικρές πραγματικότητες των «μικρών ανθρώπων»⁸³, θα προσπαθήσω να αναδείξω στο τελευταίο τμήμα αυτής της εργασίας, έχοντας ως κύριους οδηγούς το ίδιο το κατάστιχο, αλλά και τη δικογραφία για την υπόθεση του επιστάτη του φέουδου, του Γιάννη Μάζη. Προηγουμένως όμως, θαρρώ πως έχει ενδιαφέρον να εκθέσω ορισμένα στοιχεία που εκπηγάζουν από τα ίδια τα έγγραφα της διοίκησης, για το χαρακτήρα των χωρικών της Κέρκυρας, κατά το τελευταίο μισό του 18^{ου} αιώνα.

«Πατρίδα», δόγμα, γλώσσα

Ας ξεκινήσουμε από τις ευρύτερες συλλογικότητες. Ανέφερα προηγουμένως ότι οι άνθρωποι αυτοί είχαν μια «πατρίδα». Ας διευκρινίσουμε τι σημαίνει, για τα δεδομένα της εποχής και της περιοχής, ο όρος αυτός. Βρισκόμαστε στο 18^ο αιώνα, όταν ακόμη δεν έχει διαμορφωθεί η εθνική συνείδηση και, μάλιστα, σε μια περιοχή του ελλαδικού χώρου, όπως είναι τα Ιόνια νησιά, που είναι διοικητικά αποκομμένα

⁸³ Η έκφραση είναι αμιγώς κερκυραϊκή. Ο Ντίνος Θεοτόκης, αυτός ο έξοχος μάστορας του λόγου που έχει ίσως όσο κανένας άλλος Έλληνας συγγραφέας την ικανότητα να αποτυπώνει την ιστορικότητα κάθε στιγμής, με την έννοια της ένταξης ακόμα και των πιο μικρών στιγμιότυπων της καθημερινότητας «σε καιρό και σε τόπο», στην «Τιμή και το Χρήμα», βάζει τις γυναίκες του Μαντουκιού να συζητάνε για τους ξεπεσμένους αριστοκράτες Ξήδες λέγοντας: «μα δεν είναι και μικροί άνθρωποι».

από τις υπόλοιπες ελληνικές χώρες: άλλος κυρίαρχος, όχι οι οθωμανοί αλλά η Γαληνοτάτη Δημοκρατία της Βενετίας και άλλες κοινωνικές δομές. Οι ίδιοι αντιλαμβάνονται τους εαυτούς τους ως υπηκόους της Γαληνοτάτης, ενώ η διοίκηση τους ξεχωρίζει από το δόγμα: στη δικογραφία, προσδιορίζονται ως «di rito greco», ελληνικού δηλαδή δόγματος. Είναι λοιπόν ελληνορθόδοξοι. Το δόγμα αποτελεί το συνεκτικό κρίκο μεταξύ τους, σε σχέση τουλάχιστον με τη διοίκηση· η ορθόδοξη εκκλησία αναλαμβάνει εν μέρει και την πολιτική τους εκπροσώπηση, αν και, όπως είναι γνωστό, ειδικά στην Κέρκυρα, οι βενετοί έχουν απαγορεύσει την εκλογή ελληνορθόδοξου επισκόπου και ηγέτης της τοπικής εκκλησίας είναι ο Μεγάλος Πρωτοπαπάς. Επίσης, όπως έχουμε δει στην περίπτωση της διενέργειας της Αναγραφής, η ορθόδοξη εκκλησία παίζει το ρόλο της ως τμήμα των μηχανισμών της βενετικής διοίκησης, μέσω της απειλής του αφορισμού. Οπωσδήποτε, η ελληνορθόδοξη εκκλησία δεν βρίσκεται υπό διωγμόν: έχει τη δική της φεουδαρχική περιουσία, ενώ υπάρχουν εκκλησίες «αυθεντικό δικαίωματι», που προστατεύονται δηλαδή από το φέουδο και το υποκαθιστούν, κάποτε, στην είσπραξη των φεουδαρχικών προσόδων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα: ο Άγιος Γεώργιος ο Υψηλός, στον οποίο τελούν απευθείας και αποκλειστικά πολλά από τα χωριά του φέουδου Μαρτσέλλο.

Γνωρίζουμε ήδη ότι ο κατηγορούμενος για την υπόθεση Μάζη Γιώργος Αγάθος – Βιάρος, όταν ερωτάται ποια είναι η πατρίδα του, απαντά το χωριό του, οι Λιαπάδες.

Η έννοια «πατρίδα» λοιπόν, έτσι όπως τη συναντάμε στη δικογραφία, προσδιορίζει ένα πολύ στενό γεωγραφικό χώρο και τίποτε παραπάνω.

Η εθνοτική καταγωγή των ανθρώπων αυτών είναι ένα ευρύτατο ζήτημα. Είναι αρκετά βέβαιο το γεγονός ότι στην Κέρκυρα έχουν υπάρξει κατά καιρούς αλβανικοί εποικισμοί από την απέναντι ακτή, δεν είμαι όμως σε θέση να τεκμηριώσω κατά πόσο έχουν επιδράσει στην εθνολογική σύνθεση του πληθυσμού. Πάντως, δυο τουλάχιστον από τα χωριά της περιοχής δηλώνουν σαφώς την ύπαρξη αυτών των εποικισμών: οι Λιαπάδες (Λιάπηδες, μια από τις τέσσερις μεγάλες αλβανικές φυλές) και Σκριπερό. Επίσης, αρκετά από τα επώνυμα που επιχωριάζουν στην περιοχή, ιδιαίτερα τα δισύλλαβα (Μάζης, Νίνος) και όσα τελειώνουν σε –ιώτης (Λευτεριώτης, Λεπενιώτης) συντείνουν στην εξαγωγή του ίδιου συμπεράσματος.

Πάντως, η γλώσσα που μιλούν οι αγρότες της Κέρκυρας είναι σαφέστατα ελληνικά. Μέσα στη δικογραφία, μαθαίνουμε ότι οι καταθέσεις γίνονται στα ελληνικά, μεταφράζονται στα ιταλικά και στο επίσημο σώμα των κειμένων κατατίθεται το ιταλικό αντίγραφο. Για το πώς μιλούσαν ή έγραφαν μεταξύ τους, μας δίνουν μια εικόνα τα συμβόλαια: όχι βέβαια η στυλιζαρισμένη και τυποποιημένη γλώσσα του Ανδρώνη με τους εξαιρετικά πολλούς ιταλικούς όρους, αλλά τα πληρεξούσια που παρουσιάζουν οι ίδιοι οι χωρικοί στο συμβολαιογράφο, όταν αναθέτουν σε συγγενείς τους την εκπροσώπησή τους:

Σε συμβόλαιο αποποίησης έγγειων αγαθών που έχει συνάψει ο Ανδρώνης στις 18 Αυγούστου του 1787, συμπεριλαμβάνεται το ακόλουθο πληρεξούσιο:

«(...) αδελφέ Στάθη, σε χαιρετώ.

Όντας και να ηβρίσκομαι αχαμνός και δεν ημπορώ να έλθω εις την χώρα διά να κάμουμε τη ρινούντζια προς το φέουδο του υψηλότατου Μαρτσέλλου διά τα αγαθά μας στου Καλόγερου τα δέντρα, Μοσκιόνα και Καριά, διά τούτο, περικαλώ σε κάμε την και διά όνομά μου, ήγουν και διά την ιδιότητά μου, διά το οποίο έργο, με την δύναμιν της παρούσης γραφής μου σε εκλέγω διά επίτροπόν μου, δίνοντάς σου εξουσίαν γενικήν εις το (...) της αυτής ρινουντζίας· την οποίαν θέλω έχω στέρεαν και βέβαιαν και μένω ηγαπητός αδελφός σου, 1787, Αυγούστου 16.

*Αθανάσης Ρεπούλιος, έγραψα και βεβαιώνω, ως άνωθεν».*⁸⁴

Θαρρώ ότι το συγκεκριμένο κείμενο είναι ένα καλό δείγμα λαϊκών, αλλά σχετικά «περιποιημένων» ελληνικών της εποχής, μια και απευθύνεται σε επίσημο πρόσωπο, το συμβολαιογράφο. Και πάντως, η γλώσσα της επιστολής ρέει πολύ πιο άνετα από ό,τι η γλώσσα του ίδιου του Ανδρώνη που δίνει την εντύπωση ότι υποτάσσει τα ελληνικά στην ιταλική σύνταξη – κάποτε και στο ιταλικό κλιτικό σύστημα!⁸⁵

Σε σχέση, τέλος, με τη γλώσσα, θα ήθελα να επισημάνω τις τρομερές ανορθογραφίες των ιερέων που καταγράφουν και τις ληξιαρχικές πράξεις των εκκλησιών,⁸⁶ γεγονός που μαρτυρά ότι η παιδεία στην κερκυραϊκή ύπαιθρο δεν ήταν γενικευμένο φαινόμενο.

⁸⁴ ΓΑΚ Κέρκυρας, Αρχαική Σειρά Συμβολαιογράφοι, Φάκελος Α92, Υποφάκελος 107, σελ. 48 verso.

⁸⁵ Χαρακτηριστικό παράδειγμα: το δέντρο στον ενικό, τα δέντρι στον πληθυντικό.

⁸⁶ Βλ. Μέρος Δ', υποσημειώσεις 103, 159 και 170.

Πώς τους βλέπει η διοίκηση

Ελληνορθόδοξοι λοιπόν και ελληνόφωνοι, με «πατρίδα» το χωριό τους και συνείδηση βενετού υπήκοου, όπως θα δούμε παρακάτω. Δεν είναι όμως καλοί και πειθήνιοι υπήκοοι της Γαλινοτάτης. Ήδη, στο Μέρος Α⁸⁷, έχουμε δει ότι ο Γενικός Προβλεπτής Αλβίζε Φόσκαρι στην αλληλογραφία του με το Δόγη, επισημαίνει πως ο νέος φεουδάρχης, Γκαμπριέλ Μαρτσέλλο θα αντιμετωπίσει, εκτός των άλλων, δυσκολίες στην κατάρτιση της Αναγραφής, λόγω του κακού χαρακτήρα των χωρικών. Αλλά και ο Νικολό Έριτσο, γράφει στο Δόγη στις 13 Ιουλίου του 1785:⁸⁸

*«Από αυτό το γεγονός προκύπτει το αποτέλεσμα να προσπαθούν όλοι μέσα σε μια χρονιά να αντλήσουν (τα έσοδά τους) για δυο χρόνια, αλλά αν η σοδειά λείψει, αμέσως η αθλιότητα γενικεύεται την επόμενη χρονιά σε ολόκληρη την υπαίθρο που ποτέ δεν γνώριζε καμιά τέχνη και εχθρεύεται το μόχθο, κι αν καμιά φορά υπάρξει κάποια εξαιρετική αφθονία, δεν ξέρει να ωφεληθεί από αυτήν, (...) δεν έχει άλλα έννοια παρά το πώς η καλή χρονιά θα χρησιμέψει και την επόμενη και αυτοί που σκέφτονται έτσι είναι οι πιο νοικοκύρηδες, ενώ οι άλλοι βιάζονται πάντα να κάνουν χρέη, λόγος για τον οποίο γεννήθηκε το Προστίχι, τόσο καταστροφικό για το φτωχό, που όμως δεν θα μπορούσαμε να το καταργήσουμε, χωρίς να δούμε να πεθαίνει από την πείνα ένα μεγάλο μέρος των χωρικών».*⁸⁹

Δηλαδή: ο Προβλεπτής κατηγορεί τους χωρικούς της Κέρκυρας όχι μόνο για τεμπελιά και ανικανότητα, για αδυναμία άσκησης οποιουδήποτε επιτηδεύματος, αλλά και για ανοησία και για σπατάλη, αφού δεν μπορούν ή δεν ξέρουν ή δεν θέλουν να επωφεληθούν από μια καλή χρονιά και μια καλή σοδειά. Γι' αυτό, κατά το γνώμη του δεν μπορεί να καταργηθεί το καταστροφικό προστίχι, αφού χωρίς αυτό, ένα μεγάλο μέρος της υπαίθρου θα πεθάνει από την πείνα!

Δεν πρέπει να ξεχνάμε όμως ότι αυτά τα έγγραφα είναι έγγραφα της διοίκησης και ότι η αποτίμηση του χαρακτήρα των χωρικών έχει στενή σχέση με το αν και κατά πόσο ανταποκρίνονται στις υποχρεώσεις τους απέναντι στον εκάστοτε φεουδάρχη – και, συνακόλουθα, απέναντι στο βενετικό δημόσιο. Είναι, εξ άλλου, πάγια (θα έλεγα και διαχρονική, αν και αποφεύγω τον όρο) τακτική των εξουσιών και των αρχουσών τάξεων

⁸⁷ Βλ. Μέρος Α', σελ.4.

⁸⁸ Βλ. **Παράρτημα 1, «Έγγραφο 41»**.

⁸⁹ A. S. Ven., Provveditori da Terra e da Mar, Dispacci, busta no 1185.

να αποδίδουν στις υποτελείς τάξεις τις αιτίες της κακοδαιμονίας τους ...

Οι οικογένειες

Το κατάστιχο και τα συμβόλαια του Ιωάννη Ανδρόνη δίνουν μια πρώτη εικόνα για τις οικογενειακές σχέσεις, για τη δομή των οικογενειών και τον αριθμό των μελών τους – κυρίως όμως των αρσενικών παιδιών. Το πρώτο πράγμα που γίνεται φανερό από τη μελέτη και τη διασταύρωση των στοιχείων αυτών των δύο πηγών, είναι, βέβαια, οι «fraterne», οι «αδελφοσύνες»: δηλαδή τα συλλογικά νοικοκυριά που απαρτίζονται από αδελφούς και τις οικογένειές τους. Γνωρίζουμε ήδη ότι η έννοια της «αδελφοσύνης» δεν εμπεριέχει μόνο την κοινή αγροτική εκμετάλλευση, αλλά και τη συγκατοίκηση των οικογενειών.

Η οικογένεια δεν λειτουργεί πάντα ως «φρατέρνα», ως ενιαία δηλαδή οικονομική μονάδα. Σε ορισμένες περιπτώσεις, τα μέλη της αποσπώνται το ένα από το άλλο και έχουν την προσωπική τους περιουσία είτε αυτή προέρχεται από προίκα, είτε όχι. Υπάρχουν περιπτώσεις κατά τις οποίες στη συλλογική αγροτική εκμετάλλευση συμμετέχουν και ανίψια. Στους Γιαννάδες, κοινές αγροτικές εκμεταλλεύσεις ανάμεσα σε θείους και ανιψιούς συναντάμε σε δυο περιπτώσεις: στον κλήρο 65⁹⁰, συνυπάρχουν ο Γιωργάκης Μιχαλάς του ποτέ Βασίλη και ο ανιψιός του, Σπύρος Μιχαλάς του ποτέ Γιάννη. Στον κλήρο 103⁹¹, συνυπάρχουν ο Στάθης Μιχαλάς του ποτέ Στεφανή, με τον ανιψιό του Θεοφίλη Μιχαλά του ποτέ Γιάννη⁹². Στον κλήρο 30⁹³ των Λακώνων αναφέρεται ο συνεισφορέας ο Νικολός Στραβοράβδης του ποτέ Σταματέλλου, μαζί με τον ανιψιό του, Παναγιώτη Στραβοράβδη, επίσης του ποτέ Σταματέλλου.⁹⁴ Στο Μάρμαρο, στους κλήρους 24⁹⁵ και 25⁹⁶, η φρατέρνα συγκροτείται από δύο εξαδέλφους, τους Γιώργο και Σταμάτη Καρβούνη, εγγονούς του ποτέ Γιώργου.

⁹⁰ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχεῖον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1810, σελ. 83 recto – 84 verso.

⁹¹ Ο. π., σελ. 98 verso – 99 verso.

⁹² Προφανέστατα, οι Θεοφίλης και Γιάννης Μιχαλάς, αν και έχουν το ίδιο πατρώνυμο, δεν είναι αδέρφια, διότι το όνομα του παππού τους είναι διαφορετικό: Βασίλης στην πρώτη περίπτωση, Στεφανής στη δεύτερη.

⁹³ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχεῖον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 94 verso – 95 recto.

⁹⁴ Η συγγένεια είναι ασαφής: αν υποθέσουμε ότι ο ανιψιός είναι γιός αδελφού, τότε ο πατέρας του Νικολού Στραβοράβδη είχε το ίδιο όνομα με έναν από τους γιούς του (πράγμα όχι πάντως αδύνατο).

⁹⁵ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχεῖον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 109 verso – 110 recto.

⁹⁶ Ο. π., σελ. 110 recto – 110 verso.

Τα οικογενειακά επώνυμα τα οποία συναντάμε στην περιοχή είναι συγκεκριμένα. Ορισμένα επιχωριάζουν σε συγκεκριμένα χωριά, άλλα όμως εξαπλώνονται σε ολόκληρη την περιοχή. Μέσα από το κατάστιχο, δεν είναι πάντα εφικτό να πιστοποιηθεί η συγγένεια ανάμεσα στις οικογένειες, ούτε μπορούμε να διαπιστώσουμε αν η κοινότητα του επιθέτου σημαίνει και βιολογική συγγένεια. Για παράδειγμα, το επίθετο Αγάθος απαντάται σε τέσσερα χωριά, ενώ στα περισσότερα συναντάμε το επίθετο Λευτεριώτης. Στον **Πίνακα 5**, που βρίσκεται στο **Παράρτημα 2 (Πίνακες)** παρατίθενται τα επώνυμα που απαντώνται στην ευρύτερη περιοχή και η εξάπλωσή τους στα χωριά.

Θα πρέπει να διευκρινίσω τα κριτήρια με βάση τα οποία καταρτίστηκε αυτός ο πίνακας. Σε αυτόν δεν περιλαμβάνονται όλοι όσοι φέρουν το συγκεκριμένο επώνυμο (άρα και όλες οι οικογένειες που το έχουν). Συμπεριλαμβάνονται μόνο όσοι αναφέρονται ως συνεισφορείς. Αυτό σημαίνει ότι δεν καταγράφονται ξεχωριστά περιπτώσεις όπως του Γιώργου και του Στάθη Αγάθου, παιδιών του Γιάννη Αγάθου, του ποτέ Γιώργου, από τους Λιαπάδες, αν και, από τη δικογραφία για την υπόθεση Μάζη, γνωρίζουμε αρκετά πράγματα για την ύπαρξή τους, τις ασχολίες και το χαρακτήρα τους. Επίσης, είναι και οι δυο ενήλικοι και οικογενειάρχες: ωστόσο, δεν εμφανίζονται ως συνεισφορείς (η πατρική περιουσία πιστώνεται εξ ολοκλήρου στον πατέρα τους), ενώ δεν καταγράφονται στο όνομά τους ούτε και κλήροι «γυναικείω ονόματι», προερχόμενοι δηλαδή από προίκα. Αρχηγός του νοικοκυριού (και, όταν μιλάμε για νοικοκυριό, εννοούμε και τη συλλογική οικογενειακή εκμετάλλευση και την οικογένεια) παραμένει ο πατέρας, Γιάννης Αγάθος. Επίσης, υπάρχουν περιπτώσεις όπου καταγράφεται μόνο ο αρχηγός της φρατέρνας και κανένα άλλο μέλος της. Τέτοια είναι η περίπτωση του Θεοδωρή Αγάθου του ποτέ Αθανάση.⁹⁷ Αντίθετα, αναφέρω ξεχωριστά τα μέλη μιας φρατέρνας όταν εμφανίζονται να έχουν δική τους περιουσία, καθώς και όσους συνεισφορείς έχουν μόνο κληρούς «γυναικείω ονόματι», ενώ ο πατέρας τους βρίσκεται στη ζωή.

Ως προς τις γυναίκες – αρχηγούς νοικοκυριού, σε κάθε χωριό και ανά επώνυμο καταγράφω τον αριθμό όσων φέρουν το συγκεκριμένο επώνυμο. Στην επόμενη στήλη του πίνακα, καταγράφω πόσες φέρουν το συγκεκριμένο επώνυμο ως πατρικό και, στην αμέσως επόμενη, πόσες είναι – κατά τεκμήριο, όπως έχουμε

⁹⁷ Βλ. Μέρος Γ', σελ.3 – 5..

διαπιστώσει στο Μέρος Γ' - χήρες, δηλαδή πόσες καταγράφονται με το επώνυμο του άντρα τους. Βεβαίως, έτσι δημιουργείται μια ασάφεια ως προς τον αριθμό των νοικοκυριών, δεδομένου ότι πολλές γυναίκες καταγράφονται δυο φορές – είτε στη μερίδα του συζύγου τους είτε στη δική τους.

Τέλος, σημειώνω ότι ο πίνακας αυτός έγινε με σκοπό τη διερεύνηση των ντόπιων επωνύμων και των ντόπιων οικογενειών, δηλαδή μόνον όσους κατάγονται από τα χωριά της περιοχής. Γι' αυτό και δεν αναφέρονται καθόλου ούτε όσοι κατάγονται από την πόλη ούτε συνεισφορείς από άλλες περιοχές της Κέρκυρας, που έχουν πάρει προίκα (προφανώς και γυναίκα) από την περιοχή⁹⁸.

Με βάση αυτό τον πίνακα, το επώνυμο το οποίο καταγράφει τις περισσότερες οικογενειακές μερίδες είναι το επώνυμο «Μιχαλάς», κατανεμημένο, όπως φαίνεται από τον παραπάνω πίνακα, ως εξής: 3 οικογένειες υπάρχουν στους Γαρδελάδες, 35 στους Γιαννάδες, 45 στους Λάκωνες (όπου η κυριαρχία τους είναι σχεδόν απόλυτη, γιατί το χωριό είναι πολύ μικρό) και μία στο Μάρμαρο.

Πολύ μεγάλη οικογένεια είναι και οι Λευτεριώτηδες. Με αυτό το επώνυμο, καταγράφονται 64 οικογένειες, 20 από τους οποίες είναι από τους Γαρδελάδες, 43 από τους Γιαννάδες και μία από το Μάρμαρο.

Οι Αγάθοι, τέλος, καταγράφουν 55 οικογενειακές μερίδες που επιμερίζονται ως εξής: 20 στους Γιαννάδες, 26 στους Λιαπάδες, 8 στο Μάρμαρο και μία οικογένεια στο Σκριπερό.

Αλλά και οι Μάζηδες, οι Μουμούρηδες, οι Βλάχοι, οι Παγιάτηδες, είναι μεγάλες οικογένειες, όπως προκύπτει από τον παραπάνω πίνακα και διεσπαρμένες σε περισσότερα από ένα χωριά. Αυτό, λίγο πολύ, συμβαίνει με όλα τα επώνυμα που συναντάμε στην περιοχή. Στο Μέρος Β' ωστόσο έχω επισημάνει το εξής: το μόνο χωριό που διαφοροποιείται τελείως από τα υπόλοιπα, ως προς τα οικογενειακά επίθετα, είναι η Κορακιάνα, όπου τα επίθετα που συναντάμε δεν απαντώνται σε κανένα άλλο χωριό.

Οι οικογένειες είναι συνήθως πολυμελείς. Το κατάστιχο μπορεί να δώσει μια εικόνα ως προς το μέγεθός τους, τουλάχιστον όσον αφορά τα αρσενικά παιδιά. Με βάση την καταγραφή των ονομάτων των συνεισφορέων είτε ατομικά είτε ως «φρατέρνες», προκύπτει ένας μέσος όρος τριών γιών ανά οικογένεια. Βεβαίως,

⁹⁸ Ένα χαρακτηριστικό τέτοιο παράδειγμα είναι ο παπά Γιάννης Κουρής από τις Μπενίτσες, που έχει μεγάλη περιουσία από προίκα στους Λιαπάδες.

υπάρχουν οικογένειες που αποτελούνται από περισσότερους αδελφούς: για παράδειγμα, στο χωριό Γιαννάδες καταγράφονται 7 γιοί του ποτέ Κωνσταντή Λευτεριώτη (Δημήτρης, Παναγιώτης, Νικολός, παπά – Γιάννης, Ανδρέας, Στάθης και Αντώνης), ενώ στο ίδιο χωριό, ο ποτέ Γιωργάκης Λευτεριώτης είχε 5 γιούς (Σπύρος, Γιάννης, Ανδρέας, Γερόλυμος, Αναστάσης).

Σε προηγούμενα κεφάλαια, έχω αναφερθεί στον πληθυσμό της κερκυραϊκής υπαίθρου και, ιδιαίτερα, της περιοχής. Προσφεύγω πάλι στο Βλασσόπουλο για ορισμένα συμπληρωματικά στοιχεία. «(...)Κανείς από τους χωρικούς δε μένει άγαμος» - ισχυρίζεται ο έξοχος αυτός γραφειοκράτης. Και συνεχίζει: «Όλοι παντρεύονται και κάνουν πολλά παιδιά, όμως ο θάνατος θερίζει πατέρες και παιδιά περισσότερο από όσο πρέπει, έτσι που να μπορεί κανείς να πει, πράγμα παράδοξο, πως ο πληθυσμός μένει πάντα αμετακίνητος (...)».⁹⁹ Θα δούμε αναλυτικά παρακάτω, με βάση το δείγμα των οικογενειών που εμπλέκονται στην υπόθεση Μάζη στους Λιαπάδες, αν και κατά πόσο ο Βλασσόπουλος έχει δίκιο ως προς τη θνησιμότητα. (Η αλήθεια είναι ότι συναντάμε, στις οικογένειες αυτές, αρκετά παιδιά που δεν μεγαλώνουν ποτέ, αλλά και αρκετούς ηλικιωμένους, ανθρώπους που πλησιάζουν ή και ξεπερνούν τα 80). Επίσης, σε σχέση με την αναλογία των φύλων, ο Βλασσόπουλος κάνει μια λίγο περίεργη – και, οπωσδήποτε επιστημονικά αστήρικτη – εκτίμηση: με βάση τα κατάστιχα των θανάτων και των γεννήσεων, από το 1778 μέχρι το 1779, στην εξοχή γεννήθηκαν 381 αγόρια και 304 κορίτσια, ενώ στην πόλη 179 αγόρια και 183 κορίτσια. Θεωρεί δε ότι η σκληρή και εργατική ζωή της υπαίθρου ευνοεί τη γέννηση περισσότερων αγοριών!¹⁰⁰

Το αγροτικό νοικοκυριό

Οι οικογένειες των Αγάθων (Βιάρων και Μπαγιόγκων), ακόμα και των Λεπενιώτηδων (αν και λιγότερο, λόγω της ευγενούς καταγωγής τους) μας βάζουν μέσα στο μικρόκοσμο του κερκυραίου χωρικού του 18^{ου} αιώνα: στο σπίτι του, στο νοικοκυριό του, στις οικογενειακές του σχέσεις. Το σχήμα της οικογένειας είναι αυτό που έχουμε ήδη εντοπίσει: κάθε νοικοκυριό είναι ταυτόχρονα οικονομική και

⁹⁹ Στυλιανού Βλασσόπουλου, «Στατιστικά και ιστορικά περί Κερκύρας Ειδήσεις». Μετάφραση από τα ιταλικά και υπομνηματισμός, πρωτοπρεσβύτερου Αθανασίου Τσίτσα. «Κερκυραϊκά χρονικά», τόμος 21, σελ. 37. Το έργο χρονολογείται ανάμεσα στο 1809 και 1813.

¹⁰⁰ Ο. π., σελ. 38.

οικογενειακή μονάδα, αποτελούμενη από πάρα πολλά μέλη. Το συναπαρτίζουν η παλιά γενιά, ο παππούς με τη γιαγιά δηλαδή, τα παντρεμένα αγόρια με τις γυναίκες τους, τα εγγόνια. Στην περίπτωση της οικογένειας Αγάθου γίνεται σαφές ότι οι νύφες μετακινούνται στο σπίτι των πεθερικών, δεν φαίνεται δηλαδή να ισχύει το σύστημα του «σώγαμπρου» που επιχωριάζει σε άλλες περιοχές του ελλαδικού χώρου, όπως για παράδειγμα στην Πελοπόννησο. Το φαινόμενο περιγράφει αρκετά αναλυτικά ο Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης: *«Μια άλλη διαπίστωση είναι ότι η εγκατάσταση των νεόνυμφων στην Κέρκυρα ήταν ανδροτοπική, δηλαδή η νύφη εγκαθίστατο στην κατοικία του άνδρα. Μάλιστα, ο Ιόνιος Αστικός Κώδικας ενσωμάτωσε αυτή την πρακτική και την επέβαλε ως υποχρεωτική («η γυνή οφείλει να συνοική μετά του ανδρός και να τον παρακολουθή, όπου ήθελε κρίνει εύλογον να καταστήση την οικίαν ή την διαμονήν του»).* Η περίπτωση της Κέρκυρας προσιδιάζει με την πρακτική προικοδοσίας (και κληρονομιάς) των ελληνικών ηπειρωτικών χωρών (και γενικότερα των γεωργοκτηνοτροφικών πληθυσμών) και βρίσκεται σε πλήρη αντίθεση με τα νησιά του Αιγαίου (πλην της Κρήτης) και την Αθήνα, όπου η γυναίκα κληρονομούσε με την προίκα της την πατρογονική κατοικία και τα πιο σημαντικά ακίνητα, δηλαδή τα σπίτια στις καλύτερες συνοικίες και τα μεγαλύτερα ή τα πιο γόνιμα χωράφια – η μακροχρόνια απουσία των ναυτικών στα αιγαιοπελαγίτικα νησιά μάλλον υπαγόρευε το καθεστώς άτυπης μητριαρχίας». ¹⁰¹

Το σχήμα αυτό της οικογένειας, κλασικό για την εποχή της φεουδαρχίας και για την ευρύτερη περιοχή της Μεσογείου, περιγράφεται εξαιρετικά από τον Piergiorgio Solinas στο συλλογικό τόμο των F. Braudel – Georges Duby – R. Arnaldez – M. Aymand – J. Gaudemet – P. Solinas: *La Méditerranée, les hommes et l' héritage*. Παραθέτω ένα εκτεταμένο απόσπασμα από την ελληνική έκδοση του έργου (εκδ. Αλεξάνδρεια, πρώτη έκδοση 1990, μετάφραση από τα γαλλικά από τον Κώστα Αντύπα), με την υποσημείωση ότι η μετάφραση είναι εξαιρετικά κακή:

«(...)Ο χωρικός με την οικογένειά του εγκαθίστανται στο τσιφλίκι¹⁰² του ιδιοκτήτη, με τον οποίο, ως αντάλλαγμα για το σπίτι και τη χρήση της γής, συμφωνεί να μοιράζονται μισό μισό το προϊόν. Παρά το ότι αυτή η εργασιακή σχέση έχει την

¹⁰¹ Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης: *Γυναίκες και γάμος στην Κέρκυρα (1600 – 1864). Εμφυλές σχέσεις και οικονομικές δραστηριότητες. Επιστημονική επιμέλεια: Ελένη Αγγελομάτη -Τσουγκαράκη. Κέρκυρα, 2008, σελ. 64.*

¹⁰² Εννοείται ότι ο όρος είναι του μεταφραστή και εντελώς αδόκιμος: το τσιφλίκι αφορά αποκλειστικά και μόνο την Οθωμανική αυτοκρατορία, ενώ ο συγγραφέας παίρνει ως μοντέλο τις οικογένειες των πάροικων (επίμορτων) χωρικών της Ιταλίας, ένα οικονομικό και κοινωνικό σχήμα πολύ κοντά στις φρατέρνες που εξετάζουμε εδώ.

μορφή κοινωνικού συμβολαίου, στην πράξη είναι μια σχέση εξαρτήσεως: ο επίμορτος προσφέρει μια πρόσοδο στον ιδιοκτήτη που του επιβάλλει ποια είδη θα καλλιεργήσει, τις μεθόδους και τις ποσότητες.

Η οικογένεια που βρίσκεται σε σχέση επίμορτης καλλιέργειας παίρνει συχνά μεγάλες διαστάσεις (μέχρι 30 πρόσωπα).¹⁰³ Είναι μια ευρεία μονάδα εργασίας, ικανή να αξιοποιήσει μεγάλες εκτάσεις γης, ένας «συλλογικός εργάτης», ο οποίος, σ' αυτή την περίπτωση, εξαρτάται από ιδιοκτήτες, συχνά καταγόμενους από παλιές ευγενείς οικογένειες.

Όπως και στην κλασική «ευρεία» οικογένεια, οι διάφοροι συζυγικοί πυρήνες και τα παιδιά τους συγκατοικούν κάτω από την ίδια στέγη και κάτω από την αμετακίνητη εξουσία των γεροντότερων. Το να παντρευτεί κάποιος δεν σημαίνει ότι γίνεται αρχηγός οικογένειας. Οι άνδρες μπορεί να παντρεύονται σε μια σχετικά μικρή ηλικία (σύμφωνα με μια έρευνα που πραγματοποιήθηκε από τον C. Klarisch και τον M. Demonet σχετικά με την οικογένεια στην Τοσκάνη κατά τον ΙΕ` αιώνα, και κυρίως στην ύπαιθρο της Πίζας, στα 25 τους χρόνια περισσότεροι από τους μισούς νέους είχαν παντρευτεί, ενώ μόνο το 15% του αρσενικού πληθυσμού είχε αναλάβει το ρόλο του αρχηγού της οικογένειας), αλλά για πολύ καιρό μετά το γάμο τους παρέμεναν οικονομικά, κοινωνικά και ηθικά υποταγμένοι στον έλεγχο ολόκληρης της οικογένειας, η οποία αντιπροσωπευόταν από την εξουσία των γερόντων. Όταν ο χωρικός, μετά από χρόνια συνετής συμπεριφοράς στην γενική οργάνωση της εργασίας και στην διαχείριση των πενιχρών του πόρων, έφτανε στην εξέχουσα θέση του αρχηγού της οικογένειας, το σπίτι του ήταν γεμάτο από τους γιούς του και τις γυναίκες τους, ενώ οι δικές του κόρες είχαν κατά κανόνα εγκαταλείψει το πατρικό σπίτι για να παντρευτούν σε άλλα τσιφλίκια και σε άλλα χωριά»

Το παραπάνω σχήμα ανταποκρίνεται απόλυτα σε όσα έχουμε διαπιστώσει μέχρι στιγμής για τη δομή του αγροτικού νοικοκυριού στη βενετοκρατούμενη Κέρκυρα, παίρνοντας ως υπόδειγμα τις δυο οικογένειες Αγάθου (Βιάρου – Μπαγιόγκοι) και την οικογένεια Μάζη. Έχουμε ήδη διαπιστώσει, και από την Αναγραφή, την έλλειψη καταγραφής προσωπικής περιουσίας στους ενήλικους

¹⁰³ Είδαμε ήδη ότι, στο νοικοκυριό των Βιάρων, στα 1786, ζουν τουλάχιστον 10 άτομα, ενώ, μέχρι το 1794, ένα χρόνο πριν από το θάνατο του Γιώργου, γεννιούνται ακόμη 3 μωρά. Ο Γιώργος και η νύφη του, Σταματέλλα, πεθαίνουν νέοι, στην οικογένεια όμως προστίθεται μια καινούργια νύφη, η νεαρότατη δεύτερη γυναίκα του Στάθη, Τζουανέλα Αλεξάκη και τα 6 (!) παιδιά της. Ο γάμος αυτός γίνεται το 1793 και το μεγαλύτερο από τα παιδιά, η Θεοδωρέλλα, γεννιέται το 1794. Το 1799, πεθαίνει ο παππούς Γιάννης (την ίδια χρονιά γεννιέται ένα αγόρι που παίρνει το όνομά του) και έτσι, υποθέτουμε ότι αρχηγός της οικογένειας είναι πια ο Στάθης.

γιούς που ο πατέρας τους ζει ακόμη, εκτός βέβαια από την περίπτωση που οι γιοι αυτοί παίρνουν κάποια προίκα. Και πάλι όμως, δεν γίνονται αρχηγοί της οικογένειας.

Η προίκα και ο ρόλος της

Ως προς τον αριθμό, την έκταση και το είδος των προικίων περιουσιών, το κατάστιχο μας παρέχει αρκετές πληροφορίες. Σε ένα σύνολο 933 νοικοκυριών, 348 φυσικά πρόσωπα έχουν πάρει προίκα, κατέχουν δηλαδή περιουσιακά στοιχεία που καταγράφονται ως «γυναικείο ονόματι (uxorio nomine)». Σε αυτούς, συγκαταλέγονται πρόσωπα που κατάγονται από άλλες περιοχές, όπως ο παπά – Γιάννης Κουρής από τις Μπενίτσες, που το σύνολο της περιουσίας του στους Λιαπάδες προέρχεται από προίκα, κάτοικοι της ευρύτερης περιοχής που έχουν πάρει προίκα σε γειτονικά χωριά και, βέβαια, 41 φυσικά πρόσωπα που ο πατέρας τους ζει και που το σύνολο ή το μεγαλύτερο μέρος της περιουσίας τους είναι προικίο.

Ο αριθμός είναι κατά προσέγγιση, δεδομένου ότι, σε ορισμένες περιπτώσεις, συναντάμε πρόσωπα με το ίδιο όνομα και πατρώνυμο που άλλοτε αναφέρονται ως «του» («di») και άλλοτε ως «του ποτέ» («quondam»). Εικάζω ότι, αν και στις δυο περιπτώσεις η περιουσία προέρχεται από προίκα, τότε είναι πιθανότερο ο πατέρας να βρίσκεται στη ζωή. Αυτά λοιπόν τα 41 φυσικά πρόσωπα, αν και παντρεμένα, δεν έχουν γίνει ακόμα αρχηγοί νοικοκυριού.

Ως προς το είδος τώρα της περιουσίας που προέρχεται από προίκα: γενικά, τα προικία αγαθά είναι ακριβώς τα ίδια με τα κληρονομητά, ελιές, χωράφια, αμπέλια. Δεν φαίνεται επίσης πουθενά να είναι υποχρεωμένη η γυναίκα να δώσει σπίτι, εξ άλλου, όπως έχουμε ήδη διαπιστώσει, η νύφη μετακινείται στο σπίτι των πεθερικών. Από τις 438 καταγεγραμμένες προικίες περιουσίες, σπίτια αναφέρονται σε 42 περιπτώσεις. Σε ορισμένες από αυτές, καταγράφονται σπίτια μέσα στον κλήρο, αλλά επειδή ο κλήρος είναι ελεύθερος δεν ξέρουμε πώς ακριβώς επιμερίζονται τα αγαθά. Τέτοια είναι η περίπτωση του κλήρου 265¹⁰⁴ των

¹⁰⁴ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Αρχείον Εγχωρίου Διαχειρίσεως, τόμος 1806/1807, σελ. 62 verso – 63 verso.

Λιαπάδων που αποτελεί μια τεράστια έκταση με πολλαπλές καλλιέργειες και πολλούς ιδιοκτήτες.

Εικάζω λοιπόν ότι ο ρόλος της προίκας στην κερκυραϊκή ύπαιθρο δεν είναι καθοριστικός για τη συγκρότηση των περιουσιών και, τολμώ να διατυπώσω την υπόθεση, ούτε για τη σύναψη των γάμων. Στην περίπτωση εξ άλλου της οικογένειας Αγάθου κανένας από τους δυο γιούς που πρωταγωνιστούν στο μικρό μας δράμα δεν έχει πάρει προίκα: η οικογένεια των άλλων Αγάθων, των Μπαγιόγκων, των αδελφών της Σταματέλλας, είναι μάλλον φτωχή σε σχέση με τους συμπεθέρους τους. Από την άλλη, η ελαφρόμυαλη Κατερίνα προέρχεται, όπως είδαμε, από μια λίγο περίεργη οικογένεια. Σε αυτήν την περίπτωση όμως, το ρόλο της προίκας μπορεί να έχει παίξει το ζήτημα της αριστοκρατικής καταγωγής...

Γεννήσεις, γάμοι, θάνατοι, προσδόκιμο ζωής

Ως προς τις ηλικίες στις οποίες παντρεύονται οι χωρικοί που ζουν στο φέουδο, έχω να κάνω μια παρατήρηση: με βάση τις χρονολογίες γάμου που διαθέτουμε στα χέρια μας για τους πρωταγωνιστές του μικρού μας δράματος, κατά το 18^ο αιώνα δεν φαίνεται να συνηθίζονται οι γάμοι σε πολύ μικρή ηλικία: ο Γιάννης Αγάθος (Βιάρος) παντρεύεται 24 ετών· ο μεγάλος του γιος, Στάθης, στα 29 του· ξαναπαντρεύεται, βέβαια, στα 45 του, με την πολύ νεότερή του Τζουανέλλα Αλεξάκη· ο Γιώργος Αγάθος – Βιάρος παντρεύτηκε στα 24 χρόνια του, το 1783, την εικοσάχρονη Κατερίνα Λεπενιώτη. Ο παππούς της Κατερίνας, Νικολέττος Λεπενιώτης, παντρεύτηκε 27 χρονών. Ο Γιάννης Μάζης, τέλος, παντρεύεται στα 25: αν όντως η καταχώρηση στα αρχεία της Αγίας Αναστασίας Φαρμακολύτριας για το γάμο κάποιου Γιάννη Μάζη του ποτε Νικολέττου στα 1783, αφορά τον ίδιο, αυτό σημαίνει ότι ξαναπαντρεύεται στα 61 του.

Εντύπωση προκαλεί το γεγονός, για μια αγροτική τουλάχιστον κοινωνία, ότι και οι γυναίκες δεν φαίνεται να παντρεύονται πολύ μικρές, τουλάχιστον όχι πριν κλείσουν τα 20. Ο Σπ. Πλουμίδης, έχοντας στα χέρια του ένα τμήμα από τις Πράξεις των Μεγάλων Πρωτοπαπάδων που αφορούν άδειες γάμου που εκδόθηκαν από το 1738 μέχρι το 1747, συνάγει το συμπέρασμα ότι οι κερκυραίες έκαναν τον

πρώτο τους γάμο σε ηλικία από τα 15 μέχρι τα 24 χρόνια τους¹⁰⁵. Το δείγμα που έχω στα χέρια μου δείχνει αντίθετα μεγαλύτερες ηλικίες. Η Σταματέλλα Αγάθου παντρεύεται το Στάθη Αγάθο – Βιάρο στα 25 της, ενώ η δεύτερη γυναίκα του, η Τζουανέλλα Αλεξάκη είναι, όταν παντρεύεται, περίπου 26 χρονών. Η Κατερίνα Λεπενιώτη είναι γύρω στα 20 με 21, όταν παντρεύεται το Γιώργο Αγάθο. Η Θεοδωρέλλα Καζιάνη, η γυναίκα του Γιάννη Μάζη και κατά δυο χρόνια μεγαλύτερή του, παντρεύεται στα 27 της χρόνια. Επίσης, δεν είναι η μόνη σύζυγος ηλικιακά μεγαλύτερη από το σύζυγό της: στη μικρή μας ιστορία, και η Σταματέλλα Αγάθου, γυναίκα του Γιώργου Αγάθου – Μπαγιόγκου είναι κατά ένα χρόνο μεγαλύτερή του.

Επίσης, στο μικρό αυτό δείγμα οικογενειών που έχω στα χέρια μου, παρατηρώ ένα μάλλον αξιοπερίεργο φαινόμενο: αρκετές από τις γυναίκες αυτές, πεθαίνουν νωρίτερα από τους άντρες τους: η Πολύμια Παγιάτη, γυναίκα του Γιάννη Αγάθου – Βιάρου, μάλλον έχει πεθάνει στα 1786, για τους λόγους που έχω ήδη εξηγήσει. Οποσδήποτε πριν από τους συζύγους τους, πεθαίνουν η γυναίκα του Γιάννη Μάζη και, προφανώς, πολύ νέα, κάτω από 50 χρονών, η Σταματέλλα Αγάθου. Η μόνη νεαρή χήρα που συναντάμε στην ιστορία μας είναι η Κατερίνα Λεπενιώτη.

Ένα άλλο ενδιαφέρον στοιχείο είναι η ηλικία των θανάτων. Έχουμε ήδη παρατηρήσει το γεγονός ότι πολλά παιδιά πεθαίνουν σε μικρή ηλικία. Αναφέρω ορισμένα χαρακτηριστικά παραδείγματα, μερικά από τα οποία είναι παλαιότερα από την εποχή της συγκρότησης της Αναγραφής και της δίκης: στις 23 Ιουνίου του 1727, πεθαίνει η Ρηγίνα, κόρη του Σίμου και της Στάθως Λεπενιώτη (των προπαππούδων της Κατερίνας) σε ηλικία μόλις 6 μηνών¹⁰⁶. στις 15 Οκτωβρίου του 1729, πεθαίνει άλλο ένα παιδί του Σίμου Λεπενιώτη, ο δεκάχρονος Στάθης¹⁰⁷. στις 4 Οκτωβρίου του 1760, πεθαίνει σε ηλικία μόλις 3 μηνών ένας γιος του Πιέρου Λεπενιώτη, ο Νικολέττος¹⁰⁸. εικάζω επίσης ότι και ο γιος του Πιέρου Λεπενιώτη, Στάθης, γεννημένος το 1762, πέθανε μικρός, δεδομένου ότι ακολουθεί και δεύτερος Στάθης γεννημένος το 1765· φαίνεται ότι η οικογένεια του Πιέρου Λεπενιώτη είναι

¹⁰⁵ Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης: *Γυναίκες και γάμος στην Κέρκυρα (1600 – 1864). Εμφυλές σχέσεις και οικονομικές δραστηριότητες. Επιστημονική επιμέλεια: Ελένη Αγγελολιάτη – τσουγκαράκη, Κέρκυρα, 2008, σελ. 61.*

¹⁰⁶ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας – Ληξιαρχικές πράξεις εκκλησιών 195 – Βιβλίο 1 – Δέσμη θανάτων 1 – Φύλλο χωρίς αρίθμηση.

¹⁰⁷ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Λ.Π.Ε. 195, Β1, ΔΘ1, ΦΧΑ.

¹⁰⁸ Ο. π., ΦΧΑ.

μια άτυχη οικογένεια, γιατί τα επόμενα χρόνια χάνει άλλα δυο παιδιά: στις 17 Οκτωβρίου του 1772, το Γιάννη, σε ηλικία 5 χρονών¹⁰⁹ και στις 8 Ιουνίου του 1787, το δεκαεξάχρονο Στέλιο.¹¹⁰

Το δείγμα των βρεφικών, παιδικών και εφηβικών θανάτων που παραθέτω εδώ, προέρχεται από την «ιδιαιτέρη», αλλά πάντως όχι φτωχή οικογένεια Λεπενιώτη: θαρρώ λοιπόν ότι είναι αρκετά ενδεικτικό για το βαθμό της παιδικής θνησιμότητας στην κερκυραϊκή ύπαιθρο.

Παρόλα αυτά, το προσδόκιμο ζωής δεν φαίνεται να είναι ιδιαίτερα μικρό: ο Γιάννης Αγάθος – Βιάρος πεθαίνει 75 χρονών· στην ίδια ακριβώς ηλικία πεθαίνει ο μεγάλος του γιος, ο Στάθης. Ο Γιάννης Μάζης· πεθαίνει 78 χρονών. Ο πατέρας της Κατερίνας Λεπενιώτη, Πιέρος, πεθαίνει στα 82 του. Παρουσιάζεται έτσι ένα προσδόκιμο ζωής που λυμαίνεται ανάμεσα στα 75 και στα 80 χρόνια. Σημειώνονται πάντως και δυο περιπτώσεις ανδρών που πέθαναν νεότατοι: ο παππούς της Κατερίνας Λεπενιώτη, Νικολέττος, και ο άντρας της, Γιώργος. Δεν έχουμε κανένα ωστόσο στοιχείο για τους λόγους του θανάτου τους. Ειδικά για το Γιώργο, υπάρχει και η ληξιαρχική πράξη του θανάτου του: «1795, νοεμβρίου 12. Απέτυχε της παρούσης ζωής ο Γιώργος Αγάθος του Ηωάνη. Ήτον χρόνο τριάντα έξη. Ενταφιάστη εις την μονή της αγίας Αναστασίας της Φαρμακολήτριας. Στηλιανός ηερέας Παγιάτης της αφτή αγίας μονής».¹¹¹

Επιτηδεύματα και ευθύνες

Διαπιστώθηκε ήδη ότι το συλλογικό νοικοκυριό στα πλαίσια του φέουδου συγκροτεί και μια ενιαία οικονομική μονάδα. Ξαναδίνουμε το λόγο στον P. Solinas:

«Οι χωρικές οικογένειες οργανώνονται σαν συνεταιρισμοί εργασίας και καταναλώσεως: κάθε υγιές μέλος εκπληρώνει ένα συγκεκριμένο σκοπό, ανάλογα με την ηλικία και το φύλο του. οι άνδρες εκτελούν τις πιο βαριές και τις πιο σημαντικές αγροτικές εργασίες: ξεχέρσωμα¹¹², όργωμα, τσάπισμα, φύτεμα ελαιοδέντρων και αμπελιών, κλάδεμα των δένδρων, σπορά κλπ., εργασίες για τις οποίες πρέπει να

¹⁰⁹ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Λ.Π.Ε. 195, Β1, ΔΘ1, ΦΧΑ.

¹¹⁰ Ο.π., ΦΧΑ.

¹¹¹ Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας, Λ.Π.Ε. 195, Β1, ΔΘ1.

¹¹² Η περίπτωση ειδικά του ξεχερσώματος είναι εξαιρετικά συνηθισμένη στο φέουδο Μαρτσέλλο, ειδικότερα σε εκείνα τα χωράφια που δίνονται για πρώτη φορά για καλλιέργεια, αλλά και σε εκείνα που τακτοποιείται με μεταγενέστερο της Αναγραφής συμβόλαιο το καθεστώς νομής τους. Η έκφραση που απαντάται πολύ συχνά στα συμβόλαια του Ανδρώνη είναι «ξελογιάζω».

δώσουν λεπτομερή λογαριασμό στον επιστάτη που αντιπροσωπεύει τον ιδιοκτήτη. Σ' ένα κατάστιχο, που το κρατά το αφεντικό και ο επιστάτης, καταγράφεται κάθε διοικητική πράξη που έχει σχέση με κάθε χωρική οικογένεια και κυρίως με τα δάνεια που ο επίμορτος υποχρεώνεται συχνά να συνάψει».

Στη συγκεκριμένη περίπτωση, του φέουδου Μαρτσέλλο, που αφορά οστόσο ολόκληρη τη βενετοκρατούμενη Κέρκυρα, γνωρίζουμε ποιο είναι το σύνολο των διοικητικών πράξεων και εγγράφων που ρυθμίζουν τη σχέση φεουδάρχη και επίμορτου καλλιεργητή. Οι Αναγραφές αποτυπώνουν και, ενδεχομένως, τακτοποιούν τις σχέσεις παραγωγής και τις οικονομικές πραγματικότητες του φέουδου· τα συμβόλαια τις ρυθμίζουν, ενώ σημαντικό ρόλο παίζουν και τα «*mandati di possesso*» με τα οποία ασχολήθηκα αναλυτικά στο Μέρος Α'. Στη συγκεκριμένη Αναγραφή και στις συνοδευτικές πηγές δεν έχουμε συναντήσει περίπτωση δανεισμού, αυτό όμως δεν αποκλείει καθόλου την πιθανότητα να δανείζονται οι χωρικοί των Λιαπάδων με βάση το σύστημα του «προστιχιού», της προαγοράς δηλαδή της σοδειάς του λαδιού με ενέχυρο το ίδιο το κτήμα. Το καινούργιο – και ενισχυτικό για τις προσωπογραφίες των μικρών ηρώων που επιχειρούμε εδώ – είναι η αναλυτική παρουσίαση των ευθυνών και των αρμοδιοτήτων του επιστάτη: στη δική μας δηλαδή περίπτωση του Γιάννη Μάζη, του «πιστού ανθρώπου του βαρώνου, που γίνεται όλο και πιο κατανοητό γιατί συγκεντρώνει αν όχι το μίσος, τουλάχιστον την αντιπάθεια ολόκληρου σχεδόν του χωριού. Πρέπει ακόμα να επισημάνω ότι ο βαρώνος λείπει: η άμεση επαφή των χωρικών είναι ακριβώς με τον επιστάτη. Έτσι, ο επιστάτης είναι ο «κακός» της υπόθεσης, ενώ ο βαρώνος έχει τη δυνατότητα να εμφανίζεται ακόμη και ως φορέας της δικαιοσύνης, στον οποίο μπορεί να προστρέξει και να βρει το δίκιο του ο αδικημένος από τον επιστάτη χωρικός.

Και συνεχίζει ο Solinas:

«Από την ηλικία των επτά ή οκτώ ετών τα παιδιά αρχίζουν να εργάζονται: το πρωί, από πολύ νωρίς, σηκώνονται και ακολουθούν τον πατέρα τους που πηγαίνει να δουλέψει στα χωράφια (...).

Δεν υπάρχει καμιά ιδιαίτερη αναφορά σε παιδική εργασία, στις πηγές που έχω στα χέρια μου, εκτός από την αναφορά στα «παιδιά – βοσκούς» (*due ragazzi pastori*) που η μαρτυρία τους επιβαρύνει τους κατηγορούμενους για τον εμπρησμό.

Λίγα λόγια για τις γυναίκες

Ξαναδίνω το λόγο στο Salinas:

*«Οι γυναίκες, υποταγμένες κι αυτές, όπως όλα τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας, στην εξουσία του ιδιοκτήτη, αλλά και στην εξουσία του συζύγου τους και του πατέρα τους, εργάζονταν επίσης στα χωράφια, κυρίως κατά τον τρύγο, το θερισμό και τη συγκομιδή άγριων προϊόντων (μανιτάρια, χόρτα, καρποί), που ήταν μια αναγκαία συμπληρωματική διατροφή: **επιπλέον δούλευαν στο σπίτι υπό την εξουσία των ηλικιωμένων γυναικών**. Ελάχιστα αγαθά αγόραζαν από την αγορά: οι χωρικοί δεν είχαν μεγάλη δυνατότητα να συγκεντρώσουν μετρητά για τις αγορές τους. Το κάνναβι, το λινάρι, που τα καλλιεργούσαν στοτσιφλίκι, προμήθευαν την πρώτη ύλη για τα σεντόνια, τα εσώρουχα, τα τραπεζομάντηλα κλπ., τα ρούχα τα έκλωθαν, τα ύφαιναν, τα έκοβαν και τα έραβαν στο σπίτι».*

Ο Solinas αναφέρεται στους χωρικούς της κεντρικής Ιταλίας. Η τυπολογία της οικογένειας που περιγράφει όμως πιστοποιείται απολύτως, με βάση τις υπάρχουσες πηγές, και στην ημι - φεουδαλική Κέρκυρα του 18^{ου} αιώνα. Στο κατάστιχο και στη δικογραφία, η μόνη περίπτωση που αναφέρεται γυναικεία εργασία εκτός σπιτιού, είναι η περίπτωση της Διαμάντως Μποζίκη, που βόσκει το κοπάδι της, κοντά στις φλεγόμενες ελιές του Μάζη. Είναι ωστόσο κοινός τόπος στην Κέρκυρα ότι οι γυναίκες εργάζονταν στη συγκομιδή της ελιάς. Στην υπόθεση της δικαστικής διαμάχης του Αγάθου με το Μάζη και της ενδοοικογενειακής σύγκρουσης στο σπιτικό των Αγάθων, κεντρικό ζήτημα είναι πάντως η διαχείριση του σπιτιού, του νοικοκυριού: «*intera loro domestica economia*» είναι ο όρος που χρησιμοποιούν οι μάρτυρες υπεράσπισης του Γιώργου Αγάθου – αλλά και ο ίδιος – για να περιγράψουν το είδος των καθηκόντων που ανατέθηκαν στη Σταματέλλα και όχι στην Κατερίνα. Υποθέτω ότι ο όρος αυτός δεν αφορά μόνο το σύγρισμα του σπιτιού και το μαγείρεμα, αλλά και πιο σύνθετες διαδικασίες, όπως για παράδειγμα οι προμήθειες του σπιτιού.

Είναι σαφές ότι οι γυναίκες βρίσκονται κάτω από την εξουσία των συζύγων τους – και όχι των πατεράδων τους, όταν είναι παντρεμένες. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, η Κατερίνα βρίσκεται κάτω από τον έλεγχο τριών ανδρών: συζύγου, πεθερού και μεγαλύτερου κουνιάδου· και οι τρεις την κακοποιούν. Η κακοποίηση πάντως φαίνεται να είναι εξαιρετικά συχνό φαινόμενο. Ανατρέχω και πάλι στον Πλουμίδα: «*Οι σωζόμενες προσφυγές γυναικών στο Μεγάλο Πρωτοπαπά για*

καταγγελία σωματικής κακοποίησης και καθύβρισής τους από άνδρες είναι δεκάδες. Πολλά περισσότερα περιστατικά ίσως αποσιωπούνταν. Στην πλειονότητα των περιπτώσεων δράστης ήταν ο σύζυγος, ενώ σε ορισμένες άλλες οι δράστες ήταν άρρενες συγγενείς του συζύγου ή ακόμα και ο εφημέριος του χωριού. (...) Η κακοποίηση λάμβανε πολύ βίαιο χαρακτήρα»¹¹³. Και παρακάτω: «Οι κακοποιημένες κερκυραίες είχαν πλήρη συναίσθηση της θιγμένης αξιοπρέπειάς τους («με εκατέστησεν ωσάν σκλάβα τυραγνισμένη») και ζητούσαν ευθέως διαζύγιο από τον βάνουσο άνδρα, αλλά ο Πρωτοπαπάς σχεδόν πάντοτε ενέκρινε την ενδιάμεση λύση, του «χωρισμού από κλίνης και κατοικίας», έως ότου το εν διαστάσει ανδρόγυνο ειρηνεύσει».¹¹⁴ Πάντως, η Κατερίνα – που έχει και όλο το χωριό εναντίον της – δεν φαίνεται να καταφεύγει σε θεσμοθετημένα μέσα άμυνας, δεν προσφεύγει στον Πρωτοπαπά· αποφασίζει να πάρει την εκδίκησή της με την καταγγελία που κάνει εναντίον του συζύγου της και των άλλων αρρένων συγγενών.

Ο Γιώργος Αγάθος υπερασπίζεται τον εαυτό του στο δικαστή, λέγοντας: «εμείς οι χωρικοί δεν έχουμε άλλο τρόπο για να βάλουμε φρένο». Η πρόταση αυτή, καθώς και το ότι καλεί το δικαστή να μην απορεί για τον τρόπο που φέρεται στη γυναίκα του, μας εμβάλλει την υποψία ότι στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα πιθανώς να μη συνηθίζονταν αυτές οι συμπεριφορές¹¹⁵.

Στο κείμενο του Σολίνας αναφέρεται ότι οι γυναίκες δούλευαν στο σπίτι υπό την εξουσία των ηλικιωμένων γυναικών. Το θεωρώ αυτονόητο, για τούτο και θεωρώ ότι η μητέρα και πεθερά Πολύμια έχει πεθάνει.

Μια τελευταία παρατήρηση: όντως, στη φεουδαλική Κέρκυρα του 18^{ου} αιώνα, δεν φαίνεται να υπάρχει εκχρηματισμένη οικονομία. Μην ξεχνάμε όμως ότι ο ίδιος ο Γιώργος Αγάθος έχει κατάστημα τροφίμων, πράγμα που σημαίνει ότι η διατροφή των χωρικών εμπλουτίζεται και με προϊόντα που δεν παράγουν οι ίδιοι. Από την άλλη πλευρά; Δεν αναφέρονται καθόλου στο κατάστιχο καλλιέργειες που θα μπορούσαν να αποδώσουν υφαντικές ύλες. Προφανώς χρησιμοποιείται το μαλλί

¹¹³ Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης: *Γυναίκες και γάμος στην Κέρκυρα (1600 – 1864). Εμφυλές σχέσεις και οικονομικές δραστηριότητες. Επιστημονική επιμέλεια: Ελένη Αγγελομάτη – τσουγκαράκη, Κέρκυρα, 2008, σελ. 99.*

¹¹⁴ Ο. π., σελ. 102.

¹¹⁵ Ο Πλουμίδης διαφωνεί. Αναφέρει συγκεκριμένα: «Η συντριπτική πλειονότητα των αγωγών για κακοποίηση αφορούσε γυναίκες «του κοινού λαού». Ωστόσο, ταξική διαφοροποίηση στη βίαιη συμπεριφορά φαίνεται ότι δεν υπήρχε. Η θέση της ευγενούς/cittadina γυναίκας δεν ήταν περισσότερο επίζηλη από εκείνη της *porolana* και της *villana*. (...) Η κακοποίηση γυναικών στις αρχοντικές κατοικίες μάλλον απεισιώπατο εύλογα, προκειμένου να μη θιγεί το κοινωνικό κύρος του ευγενούς οικοδεσπότη». Ο. π., σελ. 103.

των προβάτων (μνεία για κτηνοτροφία έχουμε ήδη επισημάνει). Υπάρχει άραγε η πιθανότητα να προμηθεύονται οι χωρικοί τα ρούχα τους από αλλού;

Πώς περνά η μέρα, πώς περνά ο χρόνος

Στις αγροτικές κοινωνίες, η καθημερινότητα των ανθρώπων ρυθμίζεται απόλυτα από τις κλιματολογικές συνθήκες, από το ρυθμό της ανάπτυξης των φυτών, τις καλλιέργειες και τις σοδειές, από το φως του ήλιου. Από τα λίγα στοιχεία που έχω στα χέρια μου, οι ρυθμοί της ζωής στα χωριά του φέουδου δεν φαίνεται να διαφοροποιούνται από το γενικό κανόνα. Τα συμβόλαια μας λένε ότι το μήνα Αύγουστο οι χωρικοί είναι υποχρεωμένοι να παραδίνουν το μερίδιο που τους αναλογεί από τη σοδειά του σταριού στο αρχοντικό του φέουδου στους Κανακάδες: «σιτάρι καθαρό και όμορφο», δηλαδή αφού έχουν γίνει όλες οι διαδικασίες που απαιτούνται μετά το θερισμό. Αντίστοιχα, ορίζουν τις εποχές παράδοσης του κρασιού και του λαδιού, χωρίς να αναφέρονται συγκεκριμένα στους μήνες.

Ως προς τη μέρα και τις δραστηριότητες που αναπτύσσονται κατά τη διάρκειά της: το επεισόδιο που προκάλεσε τη δικαστική διαμάχη μεταξύ Μάζη και Αγάθων, συμβαίνει καλοκαίρι, Ιούνιο και Ιούλιο. Έτσι, η εικόνα που έχουμε, είναι η ζωή στην ύπαιθρο και στο χωριό, κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού. Οι χωρικοί ξυπνάνε νωρίς. Ο Μάζης αναφέρει ότι η πρώτη πυρκαγιά έγινε τα ξημερώματα της 16^{ης} προς την 17^η Ιουνίου, στις 5.00, την ώρα που έτρωγε μαζί με τον αρχιμηχανικό Γκανάσα. Επαναλαμβάνω την ακριβή ιταλική διατύπωση, από την κατάθεση του Μάζη και την ελληνική μετάφραση, με την επιφύλαξη ως προς την απόδοση του ρήματος που αφορά στην ώρα του φαγητού: «(...) *Mentre ero alla scorsa notte alle ore cinque circa in propria casa seduto a tavola, che cenavo (δειπνούσα) col signor capitano Ganassa d' ingegneri, signor tenente Casiol e signor Zuanne Androni nodaro, persone tutte impiegate in ora a formare l' anagraffi delli beni appartenenti alla sudetta ebaronia (...)*».¹¹⁶ («Ενώ ήμουν την προηγούμενη νύχτα, γύρω στις 5.00, στο σπίτι μου και καθόμουν στο τραπέζι, γιατί δειπνούσα (;) – έτρωγα (;) με τον κύριο λοχαγό Γκανάσα των μηχανικών, τον κύριο υπολοχαγό Καζιόλ και το

¹¹⁶ A.S.Ven., Serie: Consiglio dei dieci, sottoserie: Processi e carte criminali, Isole del levante, busta no 14, p. 5 verso.

συμβολαιογράφο κύριο Ιωάννη Ανδρώνη, πρόσωπα που ασχολούνται όλα με την αναγραφή των αγαθών που ανήκουν στην προαναφερθείσα βαρωνεία...»).

Η πρώτη μου σκέψη λοιπόν ήταν η πυρκαγιά έγινε το απόγευμα. Όμως, είναι Ιούνιος, είναι οι μεγαλύτερες μέρες του χρόνου· η διατύπωση «notte» είναι λίγο περίεργη για τις 5 η ώρα ενός καλοκαιρινού απογεύματος. Ας δούμε λίγο τις ώρες ανατολής και δύσης ηλίου στην Ελλάδα: στις 15 Ιουνίου, στην Αθήνα, ο ήλιος ανατέλλει (με την προσθήκη της ώρας) στις 6. 01' και δύει στις 20. 49'. Δηλαδή, στην πραγματικότητα, ανατέλλει στις 5.01' και δύει στις 19. 49'. Στην Κέρκυρα, που βρίσκεται στο δυτικό άκρο της ωριαίας ζώνης της Ελλάδας, ο ήλιος ανατέλλει και δύει περίπου 20 λεπτά αργότερα από την Αθήνα. Θεωρώ λοιπόν ότι είναι πιο ταιριαστός ο όρος «νύχτα» για το χάραμα, παρά για τις 5 το απόγευμα. Αλλά και το ρήμα «cenare», σύμφωνα τουλάχιστον με το ιταλοελληνικό λεξικό Madeson μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να δηλώσει όχι μόνο το δείπνο, αλλά οποιοδήποτε γεύμα μέσα στη μέρα. Ούτε όμως είναι πιθανό να βάλει κάποιος φωτιά στις 5 το απόγευμα, την ώρα που ο ήλιος ακόμα μεσουρανάει (μην ξεχνάμε ότι βρισκόμαστε στον Ιούνιο...). Από μια άλλη πλευρά, πάντως, αποδυναμώνεται, ενδεχομένως, ο υπερασπιστικός λόγος των κατηγορουμένων, που διατείνονται ότι, το καλοκαίρι, με τη ζέστη, τα ελαιόδεντρα, έτσι όπως μπλέκονται τα κλαδιά τους, μπορούν να πάρουν εύκολα φωτιά...

Ευπνάνε νωρίς λοιπόν οι χωρικοί; Ήδη προγευματίζουν στις 5 τα χαράματα; Μόνο από τη μαρτυρία του Μάζη, δεν μπορούμε να είμαστε σίγουροι. Η παρέα που είναι συγκεντρωμένη στο σπίτι του, εκτός από τον ίδιο δεν είναι χωρικοί, είναι άνθρωποι της πόλης και αξιωματούχοι, ο αρχιμηχανικός και ο συμβολαιογράφος. Και, βέβαια, δεν πρόκειται να ασχοληθούν με αγροτικές δουλειές· θα πάνε στα κτήματα, αλλά για να συγκροτήσουν το κατάστιχο. Και η έκταση που πρέπει να μετρήσουν είναι μεγάλη· οι Λιαπάδες είναι, μην ξεχνάμε, το χωριό με τα περισσότερα κτήματα. Ίσως και γι' αυτό χρειάζονται τα άλογα, το σανό των οποίων αποθήκευε ο Μάζης.

Αν δεν έχουμε σαφή εικόνα των ωραρίων των χωρικών, έχουμε όμως σαφή αναφορά σε μια συνήθεια που πιστοποιείται και από άλλες πηγές και μαρτυρίες: τη συνήθεια των κατοίκων της υπαίθρου να κοιμούνται έξω, στα χωράφια ή στα ελαιοτριβεία τους. Τη νύχτα της 16^{ης} προς τη 17^η Ιουνίου, οι «πρακτικοί» Σπύρος Μάζης του ποτέ Νικολέττου (δεν είναι αδελφός του Γιάννη Μάζη) και Σπύρος Γουλής του ποτέ Αλέξανδρου, κοιμούνται στην περιοχή Μακριά Χώρα. Τη νύχτα

της 3^{ης} προς την 4^η Ιουλίου, ο Γιάννης Νίνος, επονομαζόμενος Καρβούνης, κοιμάται στο ελαιοτριβείο του Μάζη. Χρόνια μετά, στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, ο Βλασσόπουλος, αναφερόμενος στις κακές συνήθειες των κερκυραίων αγροτών, που έχουν ολέθριες επιπτώσεις στην υγεία τους, θα γράψει τα ακόλουθα: *«Θα έπρεπε ακόμη να πεισθούν να είναι εργατικοί, ν' αποφεύγουν όμως κάθε κατάχρηση και κάθε κακή συνήθεια και μάλιστα εκείνη την ολεθριώτατη να κοιμούνται το καλοκαίρι στο ύπαιθρο, που εξ αιτίας της χάνουν τα δόντια και παίρνουν τριήμερες (θέρμες) κι άλλα κακά, ακόμη χειρότερα, από την υγρασία που εισχωρεί στο κορμί και που διαταράσσει την ισορροπία της ζωτικής οικονομίας τους (animale economia)»*.¹¹⁷

Η συνείδηση

Το μεγάλο ερώτημα: μπορούμε να μιλήσουμε για συγκροτημένη κοινωνική συνείδηση, τέτοια που να αποτυπώνει την ένταξη σε συγκεκριμένες συλλογικότητες στην αγροτική Κέρκυρα του 18^{ου} αιώνα; Το μικρό αυτό αγροτικό δράμα φανερώνει άραγε και σε τι βαθμό, συγκρούσεις ανάμεσα στις υπάλληλες τάξεις και στην ανώτερη στις ανώτερες; Αν ναι, σε τι βαθμό συνειδητότητας έχουν φτάσει οι συγκρουόμενοι; Εμπεριέχονται εξ άλλου ψήγματα έστω εθνοτικής ή θρησκευτικής/ δογματικής αντιπαλότητας σε αυτή τη διαμάχη που παίρνει τα χαρακτηριστικά διαπάλης;

Είναι αυτονόητο ότι η έννοια της σύγκρουσης ενυπάρχει σε κάθε κοινωνική δομή, σε κάθε συγκροτημένο σύστημα. Στη συγκεκριμένη, υπό μελέτη περίπτωση, η σύγκρουση είναι αδιαμφισβήτητη, δεν εκδηλώνεται πάντως μεταξύ «πλούσιων» και φτωχών». Εξ άλλου, κάτι τέτοιο (οι απολυτοποιημένες δηλαδή έννοιες του πλούτου και της φτώχειας) μικρή σχέση έχουν με τα κριτήρια βάσει των οποίων διαφοροποιούνται οι κοινωνικές τάξεις: το βασικό ανάμεσα σε αυτά είναι η σχέση με τα μέσα παραγωγής.

Στο λιπαδίτικο μικρόκοσμο του 18^{ου} αιώνα, η διαμάχη που παίρνει χαρακτηριστικά σύγκρουσης δεν εκδηλώνεται με τη μορφή της αγροτικής εξέγερσης απέναντι στο βαρόνο. Πρακτικά, είναι ένας καυγάς πλουσιοχωρικών. Επίσης, είναι ένας καυγάς ανάμεσα σε ανθρώπους που η σχέση τους με τα μέσα

¹¹⁷ Στυλιανού Βλασσόπουλου, «Στατιστικά και ιστορικά περί Κερκύρας ειδήσεις», μετάφραση από τα ιταλικά και υπομνηματισμός πρωτοπρεσβύτερου Αθανασίου Τσίτσα. «Κερκυραϊκά χρονικά», τόμος 21, σελ. 37, Κέρκυρα, 1977 (το έργο γράφτηκε ανάμεσα στα 1809 και στα 1813).

παραγωγής είναι ΑΚΡΙΒΩΣ η ίδια: πάροικοι στο φέουδο, εξαρτημένοι καλλιεργητές, αλλά και (σε ορισμένες περιπτώσεις) με δικούς τους, ελεύθερους κλήρους. Οι συμπληρωματικές δραστηριότητές τους δεν αλλάζουν τη βασική ταξική τους θέση, ενδέχεται όμως να αλλάζουν το κοινωνικό τους στάτους. Ο Γιώργος Αγάθος έχει, όπως είδαμε, μπακάλικο. Αντίθετα, ο Γιάννης Μάζης έχει και σχέση μισθωτής εργασίας μέσα στο φέουδο· τι είδους όμως μισθωτή εργασία; Είναι ο επιστάτης του φέουδου, ο άνθρωπος του βαρώνου. Ανέλυσα ήδη παραπάνω την ιστορική συμπεριφορά αυτού του πολύ ιδιαίτερου, στο σύστημα της φεουδαρχίας, κοινωνικού στρώματος.

Το ορατό δίπολο της διαμάχης είναι, από τη μια ο Μάζης και από την άλλη το μισό – τουλάχιστον – χωριό. Το άλλο μισό, όπως ήδη γνωρίζουμε, συμπεριφέρεται απέναντί του με όρους δουλοπρέπειας και υποταγής. Πίσω όμως από αυτό, κρύβεται ένα πολύ στέreo υπόστρωμα σαφέστατης ταξικής σύγκρουσης, την οποίας όμως το συνειδητό μέρος βρίσκεται σε εμβρυώδη κατάσταση. Το μισό χωριό φθονεί το Μάζη: φθονεί τον πλούτο του, την περιουσία του που είναι από τις μεγαλύτερες του χωριού. Ο περιφρονητικός τρόπος με τον οποίο εκφράζονται οι μάρτυρες υπεράσπισης των κατηγορουμένων, αυτό δηλώνει. Στην ουσία, λένε: «δεν έπαθε και τίποτα».

Όμως, ο φθόνος μετεξελίσσεται σε μίσος όταν εμφανίζεται στο προσκήνιο η δεύτερη ιδιότητα του Μάζη, η διαπλοκή του με τους μηχανισμούς εξουσίας, είτε με τη μορφή του πραγματικού ιδιοκτήτη των μέσων παραγωγής, του φεουδάρχη, είτε με τη μορφή της διοίκησης. Εδώ, δεν μισούν πια το συγχωριανό τους, αλλά τον «πιστό υπηρέτη του βαρώνου»: αυτόν δηλαδή που τους μετρά τα γεννήματα· αυτόν που συνοδεύει τον αρχιμηχανικό και το συμβολαιογράφο, που τρώει μαζί τους, την ίδια ώρα που οι συντοπίτες του περιφρουρούν τα υπάρχοντά του· αυτόν που είναι έτοιμος να καταγγείλει την ασυνέπειά τους απέναντι στο φεουδάρχη, τις καταπατήσεις των κλήρων, το μόνο τρόπο δηλαδή που έχουν για να δηλώσουν την ταξική δυσφορία τους.

Όπως ήδη έχω επισημάνει στο προηγούμενο κεφάλαιο, υπάρχει και άλλο ένα ζήτημα που φαίνεται να καθορίζει αυτή τη διαμάχη: το ποιος υπηρετεί ποιόν – ποιος είναι ο άνθρωπος τίνος (όχι απαραίτητα με την έννοια του «μπράβου»), όπως τον συναντάμε, μέσα σε αντίστοιχες ιστορικοκοινωνικές συνθήκες στην ύπαιθρο Show me now της Ζακύνθου): υπενθυμίζω ότι οι Αγάθοι ονομάζονται Βιάροι – προσωνύμιο που υπαινίσσεται στενή σχέση με τους προηγούμενους φεουδάρχες,

τους Βιάρους. Μέσα λοιπόν από την αντιπαλότητα των δυο οικογενειών, ενδεχομένως εκδηλώνονται και παιχνίδια εξουσίας που δεν αφορούν άμεσα τους λιαπαδίτες και τον αγροτικό τους μικρόκοσμο.

Ο φεουδάρχης βρίσκεται στο απυρόβλητο: έτσι κι αλλιώς ζει μακριά. Πιθανότατα και κατόπιν νομικής συμβουλής, οι λιαπαδίτες δείχνουν ότι προσβλέπουν σε αυτόν για την απόδοση της δικαιοσύνης. Επίσης, δεν αμφισβητούνται ούτε στο ελάχιστο οι ίδιες οι σχέσεις παραγωγής: οι καταπατήσεις των κληρών δεν είναι παρά ένας ακατέργαστος τρόπος εκδήλωσης της ταξικής δυσαρέσκειας, πολλές φορές υπαγορευμένος από τις ίδιες τις συνθήκες, οικονομικές, κοινωνικές, ακόμα και κλιματολογικές. Είδαμε ήδη σε τι βαθμό απόγνωσης οδηγούνται οι χωρικοί της Κέρκυρας μέσα στη δεκαετία του 1780, που οι χειμώνες είναι ιδιαίτερα δριμείς.

Έτσι λοιπόν, δεν φαίνεται να είναι συχνό το φαινόμενο στην αγροτική Κέρκυρα αναταραχών τέτοιων που να παίρνουν το χαρακτήρα αγροτικών εξεγέρσεων. Η περίπτωση του Αντώνη Μαυρογένη που συντάραξε το νησί τον προηγούμενο αιώνα, το 17^ο, σχεδόν παράλληλα με το «ρεμπελιό των ποπολάρων» στη Ζάκυνθο, φαίνεται να μένει χωρίς συνέχεια.

Πάντως, το βενετικό κράτος δεν είναι αδιάφορο απέναντι σ' αυτή την ακατέργαστη εκδήλωση δυσαρέσκειας των υπηκόων του: υπενθυμίζω την αυστηρότατη κλίμακα των ποινών που ο ίδιος ο Δόγης Πόλο Ρενιέρ προτείνει για τους εμπρηστές της περιουσίας του Μάζη. Υπενθυμίζω ακόμη την απαξιοτική στάση της τοπικής διοίκησης και των Προβλεπτών απέναντι στους χωρικούς, που τους θεωρούν απείθαρχους και τεμπέληδες. Είναι άλλο ζήτημα το γεγονός ότι η Βενετία βρίσκεται έτσι κι αλλιώς σε φάση παρακμής και δεν μπορεί πια να επιβάλλει με ευκολία την εξουσία της πράγμα που αποδεικνύεται και από την έκβαση της δίκης.

Σε κάθε περίπτωση, το αίτημα για απελευθέρωση των κτημάτων από τα φεουδαρχικά δεσμά και της απόδοσής τους στους καλλιεργητές τους, είναι ένα αίτημα που θα ωριμάσει και θα διατυπωθεί τον επόμενο αιώνα, κατά τη διάρκεια της αγγλοκρατίας, αφού και οι επόμενες ξενικές κυριαρχίες ούτε θέλησαν ούτε μπόρεσαν να καταλύσουν το μεσαιωνικού τύπου γαιοκτητικό καθεστώς των νησιών.-

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

A. Το πεδίο της οικονομίας

Στο μέτρο των δυνατοτήτων και των πηγών μου, θαρρώ ότι έχω ολοκληρώσει τον ιστορικό μου «πίνακα». Ανάμεσα στα χρώματά του, κυριαρχεί, χωρίς άλλο, το χρώμα των φύλλων της ελιάς, του πλούτου, αλλά και της κατάρας των κερκυραίων χωρικών. Θαρρώ ότι αποτύπωσα με επάρκεια τις σχέσεις παραγωγής στην εξέλιξή τους μέσα σε 150 περίπου χρόνια (όσα δηλαδή χωρίζουν τις δυο Αναγραφές). Νομίζω επίσης ότι υπήρξα όσο αδιάκριτη επιτρέπεται σε έναν ιστορικό – δηλαδή πολύ, αφού το μοναδικό όριο που έχει ο ιστορικός ως προς το να «κρυφοκοιτάξει» τις ζωές των ανθρώπων που έζησαν κάποτε, είναι εκείνο που του θέτει η επάρκεια των πηγών. Μετά λοιπόν από αυτή τη γοητευτική περιπέτεια, από αυτό το ταξίδι στο παρελθόν όπου γνώρισα τους ανθρώπους ενός άλλου καιρού, νομίζω ότι μπορώ να διατυπώσω ορισμένα συμπεράσματα.

1. Το γαιοκτητικό («μεσαιωνικό» κατά το Σβορώνο) σύστημα στην Κέρκυρα αποτελεί, μια «νόθα» εκδοχή της κλασικής, δυτικού τύπου φεουδαρχίας. Τις αιτίες και τις αποτυπώσεις αυτού του χαρακτηρισμού έχω ήδη αναφέρει στην Εισαγωγή, θαρρώ όμως ότι αξίζει τον κόπο να επαναλάβω εδώ ορισμένα σημεία.

Ή Βενετία υπήρξε η πόλη στην οποία γεννήθηκαν οι εμπορευματικές – καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής. Ωστόσο, ως κυρίαρχη, διοικούσα δύναμη πολλών, νησιωτικών και παραλιακών περιοχών του ευρύτερου ελλαδικού χώρου, εφάρμοσε σε αυτές το θεσμικό πλαίσιο των «Ασσιζών της Ρωμανίας», του φεουδαρχικού κώδικα της δυτικής Ευρώπης, πατώντας οπωσδήποτε στο προηγούμενο βυζαντινό υπόστρωμα των «Προνοιών». Από μια άλλη πλευρά, στο ίδιο το κράτος της Βενετίας, επανεμφανίζονται φεουδαρχικές σχέσεις παραγωγής, από το 16^ο αιώνα και μετά, όταν η πόλη δεν μπορεί, με τη μεσαιωνικού τύπου ναυτιλία της, να ανταγωνιστεί τις νέες μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις που διεκδικούν μερίδιο από τα εδάφη και τα προϊόντα του Νέου Κόσμου, αναπτύσσοντας το εμπόριό τους και πραγματοποιώντας συσσώρευση. Ταυτόχρονα, την επαναφεουδαρχοποίηση υποστηρίζει και το γεγονός ότι η Βενετία – μια πόλη γεννημένη και μεγαλωμένη στη θάλασσα, μια πόλη που γεννιέται κατ' ευθείαν ως σχέση παραγωγής – αποκτά ενδοχώρα (την ευρύτερη

περιοχή του Βένετο και του Φρίουλι, την επιλεγόμενη «Terra ferma») αλλά και εδάφη στο Λεβάντε, στην Ανατολή, ήτοι στη Δαλματία και στον ευρύτερο ελλαδικό χώρο. Ακόμη, την εποχή στην οποία αναφερόμαστε, αυτή η ιστορική διελκυστίνδα μεταξύ φεουδαρχίας και καπιταλισμού, στη βενετική τουλάχιστον εκδοχή της, εκδηλώνεται όταν σε όλη την υπόλοιπη Ευρώπη, η φεουδαρχία δεν έχει μπει απλώς σε διαδικασία αποσύνθεσης αλλά πνέει στην κυριολεξία τα λoίσθια, προς όφελος του νέου οικονομικού και κοινωνικού σχηματισμού, του καπιταλισμού.

Από μια άλλη πλευρά: στη φεουδαλική Κέρκυρα, η αγγαρεία αλλά και η πρόσδεση του άμεσου καλλιεργητή, ως εξωοικονομικός καταναγκασμός, στη γη του έχουν ήδη καταργηθεί από το 15^ο αιώνα. Επίσης, απουσιάζουν πολλά και σημαντικά από τα θεσμικά εκείνα στοιχεία που συνοδεύουν την «κλασική» φεουδαρχία: για παράδειγμα, η πολιτική και δικαστική εξουσία του χωροδеспότη επάνω στους καλλιεργητές του (εξ άλλου, στην περίπτωση τουλάχιστον των ιταλιωτών, απουσιάζει οποιαδήποτε προσωπική σχέση μεταξύ τους), αλλά και η συνάρτηση της έννοιας της «ευγένειας» με την κατοχή γης.

Ωστόσο, επιμένω να χαρακτηρίζω το σύστημα ως φεουδαρχικό. Η φεουδαρχία, όπως εξ άλλου και κάθε άλλος οικονομικός και κοινωνικός σχηματισμός, έχει ως πυρήνα συγκεκριμένου τύπου σχέσεις παραγωγής. Το ίδιο το φέουδο, θεωρώ ότι πρέπει να εννοηθεί περισσότερο ως σχέση παραγωγής και λιγότερο ως εδαφική έκταση. Οι συγκεκριμένες λοιπόν σχέσεις παραγωγής ισχύουν σε σημαντικό τμήμα του κερκυραϊκού χώρου¹, από τη στιγμή που ο καλλιεργητής της γης είναι εξαρτημένος από το χωροδеспότη, υπό την έννοια ότι αποδίδει σε αυτόν το υπερπροϊόν της εργασίας του, με τη μορφή διαφορετικών μερισμάτων της παραγωγής.

2. Στην «κερκυραϊκή» εκδοχή του φεουδαρχικού συστήματος, παρουσιάζονται, λίγο πριν το τέλος της βενετικής κυριαρχίας στα Ιόνια νησιά, σαφή δείγματα αποσύνθεσης, όσον αφορά την ίδια την ουσία του συστήματος, δηλαδή τις σχέσεις παραγωγής. Αναπτύσσονται κεντρόφυγες τάσεις (θα αναπτύξω αμέσως παρακάτω τα στοιχεία που τις πιστοποιούν), χωρίς ωστόσο να παραγνωρίσουμε την ανθεκτικότητα στο χρόνο ορισμένων άλλων στοιχείων που θα επιβιώσουν

¹ Βεβαίως, πρέπει να τονίσουμε για μια ακόμη φορά ότι η νομή εξαρτημένων κλήρων συνυπάρχει με την παρουσία ελεύθερων εδαφών, των οποίων οι χωρικοί αποτελούν τους πραγματικούς ιδιοκτήτες.

αρκετά βαθιά στον ιστορικό χρόνο. Ως αποδείξεις λοιπόν των κεντρόφυγων, διαλυτικών σε σχέση με τις φεουδαρχικές σχέσεις παραγωγής τάσεων, αποδελτιώνω τα παρακάτω:

- **Τη μεγάλη πτώση των εδαφονομιών**, του ενοικίου δηλαδή που καταβάλλεται στο φέουδο για το δικαίωμα χρήσης της γης και απολαβής των προϊόντων της. Αν μάλιστα δούμε ότι τα εδαφονόμια αφορούν, στη συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων, σιτηρά και συμπεριλάβουμε στο συλλογισμό μας και τη ραγδαία μείωση της σιτοκαλλιέργειας και την ανεπάρκεια των δημητριακών, θα καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι φθίνει και η παραγωγική δυνατότητα του συστήματος: δημιουργούνται ελλείψεις στο βασικό είδος διατροφής αλλά και σε αυτό που κατ' εξοχήν προορίζεται για την κατανάλωση του ίδιου του νοικοκυριού και όχι για την αγορά. Εν ολίγοις, το αγροτικό νοικοκυριό δείχνει να μη μπορεί να συντηρηθεί από την ίδια την παραγωγή του.
- Σε συνάρτηση με τα προηγούμενα, **τη μεγάλη αύξηση της απόδοσης του ¼ για τις εμφυτεύσεις, δηλαδή τις ελιές και τα αμπέλια**. Έχει ήδη γίνει σαφές ότι οι δύο αυτές καλλιέργειες εξαπλώνονται σε βάρος της καλλιέργειας των δημητριακών, ωστόσο το κρασί και το λάδι είναι προϊόντα τα οποία δεν αρκούν, από μόνα τους, για τη συντήρηση του αγροτικού νοικοκυριού και την αναπαραγωγή της εργατικής του δύναμης. Είναι προϊόντα που, αντίθετα, προορίζονται για να διοχετευθούν στην αγορά. Η αύξηση λοιπόν της παραγωγής αυτών των προϊόντων καταδεικνύει και μια ορισμένη εμπλοκή της κλειστής οικονομίας της υπαίθρου με την οικονομία της πόλης και, ευρύτερα, με την αγορά.² Εξ άλλου, το λάδι είναι το προϊόν στο οποίο εφαρμόζεται το ιδιαίτερα επαχθές και κακόφημο «προστίχι», η ιδιότυπη τοκογλυφία των αστών, με την οποία πραγματοποιούν συσσώρευση. Η αύξηση, εν τέλει, της παραγωγής του λαδιού και του κρασιού φαίνεται ότι δρομολογεί οικονομικές διαδικασίες που περισσότερο άπτονται της ανάπτυξης της αγοράς (θεωρώ τολμηρό να

² Δεν πρέπει, εξ άλλου, να λησμονούμε ότι, ειδικά το λάδι, για τη Βενετία δεν αποτελεί αντικείμενο ενδιαφέροντος μόνο για τη θρεπτική του αξία, αλλά κυρίως επειδή αποτελεί βιομηχανική πρώτη ύλη (προορίζεται για τη σαπωνοποιία και την αρωματοποιία). Εξ άλλου, γι' αυτό οι βενετοί δεν ενδιαφέρονται και για τη μάλλον χαμηλή ποιότητα του κερκυραϊκού λαδιού.

πω «του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής»), παρά της κλασικής κλειστής φεουδαρχικής οικονομίας.

- Σε όλα αυτά, πρέπει να προσθέσουμε **τη βαρύτητα της απόδοσης αλλά και την ιδιότυπη καρποφορία της ελιάς που γίνεται κάθε δύο χρόνια**, ώστε να έχουμε την εικόνα μιας κερκυραϊκής υπαίθρου που βρίσκεται σε μόνιμη παραγωγική ανεπάρκεια.
- **Τη – μικρότερη οπωσδήποτε από των εδαφονομιών, αλλά πάντως σημαντική – πτώση και της δεκάτης**, της σημαντικότερης και σταθερότερης στο χώρο και στο χρόνο φεουδαρχικής απόδοσης. Επίσης, σε σχέση με τις παραπάνω επισημάνσεις, τη μεταβολή της εσωτερικής σύνθεσης της δεκάτης προς όφελος της δεκάτης επί του κρασιού και του λαδιού, σε βάρος της δεκάτης επί των σιτηρών.
- **Το γεγονός ότι – όπως έχω επισημάνει στο οικείο κεφάλαιο – υπάρχουν αρκετοί καλλιεργητές οι οποίοι, αν και συμμετέχουν στη νομή εξαρτημένων κλήρων που, μάλιστα, δεν θεωρούνται καταπατημένοι (οι καλλιεργητές τους δηλαδή αποδίδουν κανονικά τα μερίσματα στο χωροδεσπότη) δεν βαρύνονται με καμία επιβάρυνση απέναντι στο φέουδο**, δεδομένου ότι οι δικές τους καλλιέργειες είναι ελεύθερες από κάθε είδους επιβάρυνση. Το γεγονός αυτό πιστοποιεί, κατά τη γνώμη μου, τη *de facto* αποδέσμευση του καλλιεργητή από το χωροδεσπότη.
- **Τη διάσπαση των νοικοκυριών** που, μέχρι και το 1786, νέμονται από κοινού τους κλήρους, όπως αυτή αποτυπώνεται στα συμβόλαια και στις μεταγενέστερες της Αναγραφής ρυθμίσεις. Εδώ πρέπει να συμπεριλάβουμε ότι, για αρκετά νοικοκυριά, δεν έχουμε στοιχεία για το αν ρυθμίζουν εκ νέου τις υποχρεώσεις τους απέναντι στο φέουδο, δεν φαίνεται όμως να έχει εκδοθεί εναντίον τους «*mandato di possesso*».
- **».Τα ίδια τα «mandati di possesso».** Όπως έχουμε δει, εκδίδονται 30 τουλάχιστον³ εντάλματα κατοχής, που αποστερούν από καλλιεργητές του φέουδου τη νομή αγαθών που μέχρι τότε καλλιεργούσαν. Εάν εξετάσουμε το γεγονός επιφανειακά, θα εντοπίσουμε μιαν αντίφαση: η διοίκηση και η δικαιοσύνη, με τις αποφάσεις τους, δείχνουν να ενισχύουν τη θέση και την

³ Σε αυτά τα 30, δεν συμπεριλαμβάνω τα εντάλματα κατοχής τα οποία ακολούθησε σύναψη συμβολαίων και νέα ρύθμιση των υποχρεώσεων των καλλιεργητών απέναντι στο φέουδο.

εξουσία του φεουδάρχη επί των καλλιεργητών του φέουδου. Ωστόσο, η με οποιονδήποτε τρόπο απόσπαση του καλλιεργητή από τη γη του δεν στοιχειοθετεί, σε καμία περίπτωση, ενίσχυση του φεουδαρχικού συστήματος, αλλά, αντίθετα, αποσύνθεση και διάλυσή του.⁴ Από αυτή την άποψη, οι διοικητικές – δικαστικές αποφάσεις αυτού του είδους, προστατεύουν το πρόσωπο του φεουδάρχη, προστατεύουν ακόμη και την προσωπική του ιδιοκτησία (όπως γνωρίζουμε, το φέουδο μπορεί να διαθέσει τα αγαθά που έχουν κατασχεθεί σε άλλους νομείς/καλλιεργητές), σε καμία περίπτωση όμως δεν ενισχύουν τη **φεουδαρχικού τύπου ιδιοκτησία, ούτε και τις φεουδαρχικές σχέσεις παραγωγής**, αντίθετα τη διασπούν και την αποσυνθέτουν.

Ωστόσο, όλες αυτές οι παράμετροι καταγράφονται περισσότερο ως τάσεις και λιγότερο ως μια πραγματικότητα η οποία μάλιστα κινείται με ταχείς ρυθμούς, αντίστοιχους με εκείνους της δυτικής Ευρώπης. Η «κερκυραϊκού τύπου» φεουδαρχία δείχνει να έχει ακόμη αντοχές: δηλαδή δεν καταργείται, σε καμία περίπτωση, η απόδοση του πλεονάσματος της παραγωγής, με τη μορφή του υπερπροϊόντος, ανεξάρτητα από τις αλλαγές της εσωτερικής σύνθεσης των μερισμάτων. Επίσης, εντύπωση προξενεί και το γεγονός της μεγάλης υστέρησης της εισαγωγής της εκρηματισμένης οικονομίας στην ύπαιθρο, πράγμα που πιστοποιείται από την πολύ μικρή παρουσία των χρηματικών αποδόσεων, ακόμα και στις μεταγενέστερες συμβάσεις (αν και εδώ παρατηρείται μία – πολύ μικρή πάντως – τάση ενίσχυσής τους). Οπωσδήποτε πάντως, η αποσύνθεση του φεουδαρχικού συστήματος στην Κέρκυρα έχει αποδειχτεί ιστορικά πολύ μακρόχρονη διαδικασία και συναρτάται, σε μεγάλο βαθμό, όχι μόνο με τις εσωτερικές μεταβολές στο πεδίο της οικονομίας, αλλά και με την αλλαγή των ξενικών διοικήσεων στο νησί.

Οι γάλλοι του Ναπολέοντα, που πήραν υπό την κυριαρχία τους τα νησιά το 1797, μετά την κατάλυση της Γαλιανοτάτης Δημοκρατίας της Βενετίας, επιχείρησαν να καταργήσουν τις φεουδαρχικές οικονομικές και κοινωνικές δομές, σκόνταψαν όμως

---

⁴ Ένα από τα κυρίαρχα χαρακτηριστικά του φεουδαρχικού οικονομικού – κοινωνικού σχηματισμού είναι ακριβώς η πρόσδεση του καλλιεργητή στη γη είτε μέσω εξωοικονομικών καταναγκασμών (δουλοπαροικία) είτε μέσω της (κοινωνικής) αδυναμίας να ασκήσει άλλες οικονομικές λειτουργίες, πέρα από την καλλιέργεια της γης, άρα και να επιβιώσει και να αναπαραγάγει την εργατική του δύναμη.

στην αντίδραση των ευγενών αλλά και ... των αγροτών που, παρασυρμένοι από τους πρώτους, αντιστάθηκαν στους «άθεους» γάλλους επαναστάτες. Το γαλλοφερμένο πείραμα εκσυγχρονισμού των ιόνιων κοινωνιών συντρίφτηκε, τελικά, από το ρωσικό στόλο, με επικεφαλής το ναύαρχο Ουσακόφ. Το 1801 δημιουργείται η ημιαυτόνομη – υπό ρωσική και οθωμανική «προστασία» - Ιόνιος Πολιτεία που αποδεικνύεται βραχύβια. Ακολουθούν στην επικυριαρχία των νησιών εκ νέου οι γάλλοι και, μετά την οριστική ήττα του Ναπολέοντα, το 1815, οι άγγλοι, που θα τα κρατήσουν μέχρι το 1864. Αυτοί θα επαναφέρουν, στο ακέραιο σχεδόν το σύστημα των βενετών. Έτσι, η οικονομική απομύζηση και η διοικητική καταπίεση των χωρικών συνεχίζεται σταθερά, τουλάχιστον μέχρι την ενσωμάτωση των νησιών στο ελληνικό κράτος, το 1864.

B. Το πεδίο της κοινωνίας και της συνείδησης.

Αν αυτή είναι η εικόνα στο πεδίο της οικονομίας, τί συμβαίνει άραγε στο πεδίο της κοινωνίας και της συνείδησης; Είδαμε στο Μέρος Ε' ορισμένα χαρακτηριστικά στοιχεία που συγκροτούν την ιδιοπροσωπία των κατοίκων της κερκυραϊκής υπαίθρου κατά το 18^ο αιώνα. Τα ανακεφαλαιώνω και τα συμπυκνώνω:

- Οι κερκυραίοι χωρικοί του 19^{ου} αιώνα είναι ελληνόγλωσσοι και ελληνορθόδοξοι. Όταν χρησιμοποιούν πάντως τον όρο «πατρίδα», εννοούν απλά και μόνο το χωριό τους.
- Παντρεύονται σε μια «λογική» (σχετικά μεγάλη, για τα δεδομένα της υπαίθρου) ηλικία και κάνουν αρκετά παιδιά. Ούτε οι γυναίκες παντρεύονται πολύ νέες – συνήθως, έχουν κλείσει τα 20.
- Υπάρχει αυξημένη παιδική θνησιμότητα, αλλά και το προσδόκιμο ζωής είναι, για τα δεδομένα της εποχής, ικανοποιητικό: από το δείγμα που έχω αξιοποιήσει, σχεδόν όλοι (πλην ενός, του Γιώργου Αγάθου – Βιάρου) περνάνε τα 70 τους χρόνια και, κάποιοι, και τα 80.
- Οι οικογένειες συγκατοικούν: πεθερικά, ενήλικοι γιοι, νύφες, εγγόνια. Η νύφη μετακινείται στο σπίτι του γαμπρού και όχι το αντίστροφο.⁵ Όλοι αυτοί συγκροτούν κοινό νοικοκυριό και στο οικονομικό πεδίο.

⁵ Μπαίνω στον πειρασμό να θυμηθώ και να παραθέσω μια στροφή από ένα πασίγνωστο – και παμπάλαιο – λαϊκό κερκυραϊκό τραγούδι: «*Σήκω, καλέ Γιαννάκη – να πάμε σπίτι μας – που κλαίει η αδελφή μας – κλαίει κι η νύφη μας*». Κατά τη γνώμη μου, το τραγούδι αναφέρεται με σαφήνεια στη συγκατοίκηση και τη φρατέρνα.

- Οι ενήλικοι γιοι δεν γίνονται αρχηγοί του νοικοκυριού παρά με το θάνατο του πατέρα.
- Οι γυναίκες του σπιτιού υποτάσσονται στη μεγαλύτερη γυναίκα και, όλες μαζί, στον αρχηγό της οικογένειας, τον *pater familias*.
- Η κακοποίηση της γυναίκας κάθε άλλο παρά έγκλημα θεωρείται: αντίθετα, κάποτε, αποτελεί και υπερασπιστικό επιχείρημα (B. Μέρος Δ').
- Δεν είναι «ήσυχοι άνθρωποι». Καθόλου δεν ανταποκρίνεται η συμπεριφορά τους στο πανελλήνιο στερεότυπο περί λεπταίσθητου επτανησίου. Είναι, ως άνθρωποι της υπαίθρου, σκληροτράχηλοι και εριστικοί.
- Θεωρούνται (από τη διοίκηση ωστόσο) τεμπέληδες. Αυτή η «τεμπελιά» βέβαια μπορεί να ερμηνευτεί και ως ακατέργαστη εκδήλωση μιας ορισμένης ταξικής δυσφορίας.
- Πάντως, δεν δείχνουν καμιά ενσυνείδητη αμφισβήτηση ούτε της βενετικής κυριαρχίας ούτε και των φεουδαρχικών σχέσεων παραγωγής. Η οργή τους, στο συγκεκριμένο περιστατικό που έχω παρουσιάσει στο Μέρος Ε' δεν στρέφεται ενάντια στους «αφεντάδες», αλλά στα «κοπέλια τους», όπως θα έλεγε ο Κώστας Βάρναλης.

Εάν λοιπόν όλα αυτά τα στοιχεία είναι η υλική πραγματικότητα της ζωής αυτών των ανθρώπων, επανερχόμαστε στο μεγάλο ερώτημα; όχι **τί είναι** αλλά **τί αντιλαμβάνονται** πως είναι. Για να απαντήσουμε σ' αυτό το ερώτημα, θα πρέπει να κοιτάξουμε τον πίνακα που φιλοτεγήσαμε από μακριά, να δούμε τη μεγάλη εικόνα, την εποχή. Δυο συλλογικότητες θεωρεί η εποχή μας αυτονόητες: το έθνος και την τάξη. Αν πάμε στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, θα δούμε ότι η πρώτη από τις δυο, το έθνος, βρίσκεται ακόμα σε στάδιο διαμόρφωσης, ως προϊόν της μετάβασης από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό. Εννοείται ότι οι νησιώτες του Ιονίου – είπαμε, ελληνόφωνοι και ελληνορθόδοξοι – είναι (αν και διοικητικά αποκομμένοι από αυτόν) σε στενή επαφή με τον υπόλοιπο, οθωμανοκρατούμενο ελληνικό κόσμο. Ούτως ή άλλως, λόγω της σχεδόν μόνιμης παραγωγικής ανεπάρκειας των νησιών, είναι κάποτε απόλυτα, εξαρτημένα για τη διατροφή τους από τις απέναντι ακτές: από την Ήπειρο η Κέρκυρα, από την Αιτωλοακαρνανία η Λευκάδα και η Κεφαλλονιά, από το Μοριά η

Ζάκυνθος. Όμως είναι ακόμα πολύ νωρίς; η εθνογένεση δεν έχει ακόμα συντελεστεί⁶. Και ακόμα, απουσιάζει, ειδικά από την Κέρκυρα, άλλος ένας σημαντικός παράγοντας για τη συγκρότηση εθνικής συνείδησης: αναπτυγμένη αστική τάξη.

Και εδώ περνάμε στη δεύτερη συλλογικότητα, την τάξη. Ταξική δυσφορία σαφώς υπάρχει, είναι διάχυτη, ειδικά τα τελευταία χρόνια της Βενετοκρατίας, με τους βαρείς χειμώνες, την εξάντληση των περιθωρίων του συστήματος, την παρακμή της κυριάρχου. Ωστόσο, δεν μεταφράζεται σε επεξεργασμένη ταξική συνείδηση και πόρρω απέχει από το να μετεξελιχθεί σε ταξική εξέγερση.

Εξ άλλου, οι άνθρωποι αυτοί είναι αγρότες: υπάλληλη τάξη, σκληρά εργαζόμενοι χειρώνακτες από τη μια, μικροϊδιοκτήτες ή οιονεί ιδιοκτήτες από την άλλη. Ιστορικά, οι αγρότες δεν συγκροτούν ποτέ ξεκάθαρη ταξική συνείδηση, δεν έχουν ποτέ συγκροτήσει δικό τους κράτος και δρουν πάντα επικουρικά, στο πλευρό μιας άλλης τάξης που αναλαμβάνει κάθε φορά τον ιστορικό ρόλο να επιλύσει τις κοινωνικές αντιθέσεις και να οικοδομήσει το δικό της κράτος. Την εποχή για την οποία μιλάμε, αυτή η τάξη είναι η αστική, είναι τα «τάλαρα», που θα εκτοπίσουν την παλιά αριστοκρατία, θα τη «βγάλουν στο δρόμο», για να δανειστώ τις εκφράσεις του μεγάλου Ντίνου Θεοτόκη. Και στο συγκεκριμένο καιρό και στο συγκεκριμένο τόπο, η αστική τάξη συγκροτείται μέσα από εξαιρετικά μεγάλες δυσκολίες, για λόγους που έχω ήδη αναφέρει ...

Έτσι λοιπόν, μέσα σε αυτά τα συλλογικά υποκείμενα που είναι ακόμα ρευστά και αδιαμόρφωτα, οι ταπεινοί αυτοί κερκυραίοι αγρότες του 18^{ου} αιώνα, πασχίζουν να βρουν τη θέση τους, την ιδιοπροσωπία τους, τη συνείδησή τους. Έζησαν, παντρεύτηκαν, γέννησαν και μεγάλωσαν παιδιά· φύτεψαν ελιές κι αμπέλια. Το κατάφυτο τοπίο της βορειοδυτικής Κέρκυρας εμπεριέχει και το δικό τους μόχθο. Και από αυτή την άποψη, αυτοί οι αφανείς και οι ανώνυμοι είναι κομμάτι των συλλογικών υποκειμένων του καιρού τους – και, για τούτο, καθόλου αδιάφοροι για την Ιστορία.-

---

⁶ Με τούτο βέβαια καθόλου δεν ισχυρίζομαι ότι οι επτανήσιοι, μέσα στο 19^ο αιώνα και μετά την εναλλαγή κυριάρχων δεν απέκτησαν ελληνική εθνική συνείδηση – και, μάλιστα, αγωνίστηκαν σθεναρά για την Ένωση με την Ελλάδα. Η πιο ριζοσπαστική μάλιστα μερίδα των Ριζοσπαστών συνέδεε το αίτημα για τη χειραφέτηση από την αγγλική προστασία με την κατάργηση του μεσαιωνικού γαιοκτητικού συστήματος.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1 – ΙΤΑΛΟΓΛΩΣΣΕΣ ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

Έγγραφο 1 (Μέρος Α`, σελ. 4).

«(...) Nella cadente settimana giunge qui per la via di Ottranto l'eccelesimo signor Gabriel Marcello. Noto già in provincia e nell' armata per il distinto suo carattere e virtuose qualità d' animo, fui sollecito a quegli atti di estimazione ch' esigerà del mio particolar rispetto e con compiacenza lo viddi osservato dalli patrizi e (ricevuto) dagl' individui più considerabili di questa città, e della truppa.

Intraprese l' incomodo dispendoso viaggio stimolando da nobile sollecitudine si far verificar prescrizione dell' Eccellentissimo Magistrato dei feudi onde avesse a rinnovarsi l' Anagraffi della baronia che possede in quest' isola, per investitura del detto eccellentissimo magistrato, attesa la morte del di lui fratello, N.H.S. Anzolo, di felice ricordanza.

La (λέξις δυσανάγνωστη) che da debito alli feudatari di riscontrrar le azioni di tal categoria di begni ogni 30 anni, acciò al caso di reversione in serena signoria non si trovassero defraudati i pubblici diritti move lodevolmente ora questo N.H. a metter in pratica la lunga opera, che vedesi più malegevole in questo paese, per la lontananza da moltissimo tempo di padroni del feudo, per l' indole dei lavoratori e proprietari delle terre: (...).¹

Έγγραφο 2 (Μέρος Β`, σελ.121)

«(...) La terza ed ultima providenza, che mi sembrarebbe opportuna sarebbe di esistere sempre al Monte di Pietà in deposito una summa di quattro mille zecchini, perchè in caso di vero bisogno potessero esser questi somministrati alli villici in imprestenza con obbligazioni insolidarie delle pertinenze. Nè vi è da temer, che non abbino ad esser restituiti; mentre in questa isola la maggior parte dei contadini possede una qualche cosa, e l' esperienza ha fatto conoscer, che se in qualche urgenza v.E. è condiscesa a far delle imprestenze mai è nato il caso, che queste non siano state esatamente e del tutto soddisfatte».²

Έγγραφο 3 (Μέρος Β`, σελ.123)

¹ Archivio di Stato di Venezia, Provveditori da Terra e da Mar, Dispacci, busta, no 1043.

² A.S.Ven., Provveditori da terra e da.mar, Dispacci, busta no 1185, Corfù, 13 Luglio 1785, Provveditor Straordianrio Nicolò Erizzo.

«La coltivazione delle viti in questa isola in passato era più negletta e da ciò ne succedeva in conseguenza, che li bisogni si per li consumi dell' armata, che degli abitanti fossero maggiori, e questi per la maggior parte venissero dalla Brazza, ed altre isole della Dalmazia.(...)»

(...) Ora però che l' industria in questo genere si è in qualche modo aumentata in questa isola, e che ragione vuole che ogni giorno vadi crescendo deve produrre l' effetto che s' aumenti il prodotto del vino di questa isola, e ne succede la conseguenza, che quello del forestier non possi nella quantità di prima aver quel smaltimento, che aveva, (...)».³

Εγγραφο 4 (Μέρος Δ', σελ. 215 – 216 - 217)

Illustrissimi ed eccellentissimi Capi dell' Eccellentissimo Consiglio di dieci

Essendo io divotissimo supplicante Gabriel Marcello, umilissimo servo di Vostre eccellenze, stato investito dal magistrato deli feudi li 27 Febr. 1781 della Baronìa detta Viara ora Marcello nell' isola di Corfù per la morte successa del fù z. Angelo, mio fratello, ed obediènza alle leggi feudali che vogliono, che ogni 30 anni li baroni feudatari nell' isole del Levante rinovar debbano l' Anagrafi, o sia Cattasticazione dei beni del feudo, acciò la lunghezza del tempo perder non faccia li beni che stati fossero occupati per usurpo da estranei, omalamente alienati da colonia spoglie et a danni dei legittimi successori e dello stesso supremo (...) al quale appartengono al caso di devoluzione, mi sono accinto di ordinar tal importante operazione, senza riguardo nè alla fatica laboriosa, nè all' occorrente gravissima spesa per la sua escavazione, e massimamente perchè sia eseguita giust' alli ordini dalle leggi feudali prescritti, che sono assai di peso a chi tal operazione imprende farla esatamente eseguire a norma della sovrana Potestà che la comanda.

Vuol ella che sii fatta da un Publico Ingegnere dal del. ai feudi nodi dell' Isola e che sii (...) il Provveditor del feudatario, e questi assistiti da due vecchiardi, e da due pratici di ogni villa, o sia casal come conosccitori locali quali siino li beni del feudo di antico diritto, e se distratti per il loro ricupero da qualunque mano li avesse, dovendo esser prima (...) e stridare il governo, e luogo ove sarà principiata l' Anagrafi e ciò a

---

³ A.S.Ven., Provveditori da terra e da Mar, Dispacci, busta no 1186, Corfù, 31 Gennaio 1785, Provveditor Straordinario Nicolò Erizzo.

cognizione di tutti, e dovendo esser in appresso a villa per villa o sia a casal per casal pubblicata dal Protopapà accompagnato di altri quattro papà una solenne scomunica contro chiunque o dettenesse beni, o non indicasse, o non deponesse alla giustizia qualunq' usurpo a lui noto d' appartenenza del feudo, e ciò sotto le gravissime pene (...) da tali scomuniche, da essere tutte queste persone pagate con ogni altra spesa dal baron Feudatario..

In ordine a tali prescrizioni, ho impetrato dall' (...) pubblico ingegnere Capitano Alessandro Ganassa, del corpo degli ingegneri che grassiosamente mi fù concesso per eseguir tutta l' opera, e poi perchè tali operazioni non lasciano quasi mai d' incontrar dalli detentori per lo più persone poderose delle minaccie e dei fatti di prepotenza per atterrir li operatori acciò abbandonino l' Opera ricorso sono a questo Eccellentissimo Tribunale per impetrar la necessaria difesa (...) Dopo due e più anni di quasi quieto lavoro, siccome l' attacco alla robba altrui fa prevaricaricare specialmente quelli che sono soliti a mantenersene in possesso o con la forza del dinaro, o col timore della prepotenza in quelle rimote contratte soggette a tali disgrazie per essere lontane dal Principato, così a fronte di tutti li suindicati premunimenti, essendo li operatori nella villa, o sia casal di Liapades all' atto della Cattasticazione patirono li susseguenti dannosissimi, odiosi, e pericolosi fatti e violenze: (...)»⁴:

Ἐγγράφο 5 (Μέρος Δ', σελ. 218 - 219)

Mentre ero alla scorsa notte alle ore cinque circa in propria casa seduto a tavola, che cenavo col signor capitano Ganassa d' ingegneri, signor tenente Casiol e signor Zuanne Androni nodaro, persone tutte impiegate in ora a formare l' anagraffi delli beni appartenenti alla sudetta ebaronia mi (servi) di sorpresa la novità d' esser chiamato a nome dalli pratici della ebaronia medesima Spiro Gullì e Spiro Masi che dovessi discendere in strada a vedere il fieno e li miei ollivari che si abbruciavano. Sortito immediate dall' abitato, mi comparve alla vista un gran fuoco in poca distanza, e appunto nel preciso luoco, ove tenevo appoggiato il fieno, ove ridottomi fui sollecito a colpi di legno e col getto di aqua spenger il fuoco stesso coll' assistenza sempre delli acennati Masi e Gullì, nonchè di Zanni Nino, soprannominato Carvugni dal casal Marmaro, cavallarotto dell' Ebaronia. In mezzo di gran male che potesse nascere, sono

⁴ A.S.Ven., Consiglio dei dieci, serie: Processi e carte criminali, sottoserie: Isole del Levante, busta no 14, p. 1 recto.

*in grado di dire di averne risentito assai poco, perchè all' in circa cinque milla libbre di fieno del valore di una gazetta alla libra, e due piante d' ollivari, che valer potevano venti cinque ducati di monneta corrente l' uno, si sono incendiati come pure un grosso ramo d' altra pianta del valore all' in circa di dieci ducati (...).*⁵

Ἐγγράφο 6 (Μέρος Δ', σελ.219)

«Zanni Mazi qu. Nicoletto, fù capo di cento del mio comune, possede nel luogo Macrià Chora o sia Eglià, vicinissimo alla villa molte piante di ollivaro, e teneva pure in quella situazione quantità di fieno in cumuli che serviva per alimento delli animali dell' Ebaronia del N.H. Gabriel Marcello della qualle è agente. Da persone sin ora ignote fù la scorsa notte posto fuoco nel fieno, che acesosi immediate per esser avido si dilatarono le fiamme nella vicina possessione d' ollivari e questi incominciarono ad incendiarsi. Dormivano in quel luoco i convillici Spiro Masi, qu. Capo Stamatello, e Spiro Gullì, qu. Alessandro per esser impiegati nell' indicata Ebaronia in figura di pratici, e (destatasi) dal troppo calor delle fiamme, accorsero ad avvertire il proprietario Masi, il quale disceso con altre persone spensero il fuoco, ed in tal modo rimasero incendiate soltanto due piante di vecchio piede ed un ramo grande di altra piante, pur vecchia (...).»⁶

Ἐγγράφο 7 (Μέρος Δ', σελ. 220)

« (...) mi ritovai deluso nelle mie speranze, perchè sortito ieri di mattina dalla propria casa, viddi nella stessa danneggiata situazione Macrià Chora o sia Eglià, inceneriti alquanti legni, e così pure li erbaggi che formavano una scieppe all' intorno li stabili, avendo veduto del fieno gettato al di sopra la scieppe stessa, perchè come arido più dagli erbaggi potesse far (unsistere) meglio il fuoco, e sortire il fissato oggetto di riddure in cenereli miei beni. Ho ringraziata la divina misericordia che non permise la dilattazione del fuoco, e in conseguenza il mio precipizio, e incalzai sempre più le indagini per rilevare qualche cosa in proposito delli perfidi danneggiatori. Gettatomi coll' animo inquieto per' l' accaduto la scorsa notte al letto, fui svegliato due ora prima del spuntar del giorno dalla voce di Zanni Nino o sia Carvuni, cavalamoto

⁵ A. S. Ven. Consiglio dei Dieci, Serie: Processi e carte criminali, Sottoserie: Isole del Levante, busta, no 14, pp. 5 verso – 6 recto.

⁶ O. π., p. 4 verso.

dell' Ebaronia, il quale mi eccitò al correre, perchè tutti li miei stabili ardevano. Alzatomi in camicia, sbalzai in strada, e veduto il riflessibilissimo incendio, che succedeva nelli miei beni cadei in deliquio nella soglie della porta dal qual letargo destatomi mezz' ora dopo, incominciai a piangere e mi coricai di nuovo al letto, lasciando alla pietà dei cristiani l' impegno di amorzare il fuoco. In questa mattina, sortito dal mio abitato, quasi fuori di me stesso, passai in traccia di una pubblica persona per protestarla, che avanzasse le notizie del nuovo emergente alle (...) e ritrovato il vecchiardo Andonachi Agato, gli manifestai ogni cosa, e passagiatì assieme ad osservare li danneggiati stabili riscontrasimo incendiate cento piante circa di ollivari che in verità valer possono più di mille ducati da 76 l' uno, e spezzati alquanti rami di altre trenta piante, conoscendo esser le rotture delli rami successe non col mezzo di manaja ma con stritolamento di mani, e anche questo passo deve aver avuta la mira di non far rumore con li colpi della manaja. Si sono ancora riscontrati incendiati dalli cipressi, perreri et altre piante fruttifere, che non sò di qual numero, nè di qual prezzo (...).⁷

Ἐγγραφο 8 (Μέρος Δ', σελ.221)

«Fui questa mattina protestato dal convillico Gianni Masi, qu. Nicoletto di dover partecipare alla giustizia qualmente la spirata notte fù per la quattra volta applicato fuoco nelli suoi stabili, non però in quelli a Macrià Chora o sia Eglià, che per tre volte furono danneggiati, ma in un ollivaro grande posto nella situazione Clismà, un miglio circa distante da Eglià, e poco meno dalle case della villa, la quale è intieramente incenerita (...).⁸

Ἐγγραφο 9 (Μέρος Δ', σελ. 221 - 222)

« (...)Essendo per anco in questa mattina in propria casa, intesi discordersi in piazza, non so da chi, di esser mi stato incendiato un ollivaro grande, ch' era situato nel luoco Clismà, e sortito dall' abitato passai in quella situazione, e con dolore riscontrai esse vera la sparsasi notizia (...).⁹

⁷ A. S. Ven., Consiglio dei Dieci. serie: Processi e carte criminali, sottoserie: Isole del Levante, busta no 14, pp. 7 verso – 8 verso.

⁸ O. π., pp. 10 recto – 10 verso.

⁹ O. π., p. 11 recto.

Ἐγγραφο 10 (Μέρος Δ', σελ. 222)

«L' essere io umilissimo nel servizio del N.H. Gabriel Marcello, investito della Baronia Viara, ora Marcella, e l' aver tutt' ora assistito all' Anagraffi, si sta facendo nella pertinenza del casal Liapades dei beni della sudetta baronia relativamente alle leggi, e per il recupero degli usurpi e smembramenti che coll' andar del tempo patì il feudo medesimo, acquistai l' ingiustissima odiosità di quelli contadini (fomentati) e protetti da altre figure formidabili, io infelice capo Gianni Masi qu. Nicoletto dalla detta villa di Liapades, ove ne tengo la mia abitazione, i miei beni e una numerosa famiglia». ¹⁰

Ἐγγραφο 11 (Μέρος Δ', σελ.222 - 223)

«(...) Siccome però rilevai ora, che persona a me incognita disse a Dimo Floro qu. Stelio, e Giacometto Perdicomati, qu. Nicoletto, ed a Giannachi Perdicomati, qu. Alvise, dalla villa Canacades, che capo Gianni Masi, che è la divota mia persona, sarà ridotto a questare il pane, o a perdersi intieramente, et il sacerdote Panagiotti Doica da Marmaro si espresse in presenza di Tazzi Pollo da Manduchio, di Spiro Cilimbari qu. Nicoletto da Scriperò, e di Stathi Vlaco, qu. Steffanin, dalla detta villa di Marmaro, che io sia meritevole della persecuzione dalla mia villa, e che procurevano i miei convillici il mio estermio, e così parimenti giunse alla mia cognizione, per mezzo del contestabile Dimitri Calchià da Liapades, che Gianni Agatho qu. Stathi dalla villa medesima, si espresse in presenza di Panajotti Bosichi, qu. Anastassi, di Nicoletto Repuglio, qu. Papà Stamati, e di Gianni Nino, qu. Stathi, tutti da Liapades, che quanto mi è successo è assai poco; ma certamente, dovrò essere precipitato nella propria mia abitazione; (...)». ¹¹

Ἐγγραφο 12 (Μέρος Δ', σελ. 223 - 226)

Illustrissimo et Eccellentissimo Provveditor Extraotdinario alle isole del Levante Giustissimo.

¹⁰ O. π., p. 12 verso.

¹¹ A. S. Ven., Consiglio dei Diecu, serie: Processi e carte criminali, sottoserie: Isole del Levante, busta no 14, p. 13 recto.

Addì, 19 agosto 1786

Entrato da capo Gianni Masi, detto Gogo, qu. Nicoletto dalla villa Liapades in mano di S. E. Provveditor General alle Isole del Levante, e di suo ordine in (...) (...) unitamente all' inserte carte.

Sono moltissimi anni che io infelice capo Gianni Masi, qu. Nicoletto, dalla villa Liapades, detto Gogo servi la nobile famiglia Marcello come scrivano nell' esazione delle rendite della sua baronia in questa isola esistente. In successione, non manco pure di servire anche il nobiluomo z. Gabriel Marcello, attual investito feudatario, e nell' Anagraffi dei beni della baronia stessa, che si va oggi di facendo nelle pertinenze della detta villa Liapades, non ho omesso di dare al signor capitano degli ingegneri tutti quei lumi di topografia, che potessero rendersi necessari alla catasticazione dei beni feudali comandata dalle leggi, et ora verificata dal sudetto N.H. feudatario, a pubblico e privato vantaggio, mentre col mezzo di essa si viene a riconoscere, e riavere i fondi feudali usurpati, e così godere delli frutti di questi il feudatario, ed in caso di reversione del feudo stesso ritornar abbiano con esso anche i beni recuperati al serenissimo principe. Tale mia servitù, che altro scoppo mai ebbe, che quello della verità e della giustizia: dimostra inasprito avere gli animi de miei convillici onde fissarono la mia rovina, e la desolazione della mia famiglia. In più volte nell' ultimo decorso mese, di notte tempo si diede fuoco alli miei ollivari, et alli miei stabili, quasi (...) alla villa onde rendermi nello stato deplorabile di questuante. Una tale maliziosa, piena di dolo, e colpevole esecuzione prova la quantità dei colpevoli, mentre oltre il fuoco attaccato alli miei stabili, straparono colle mani i rami di trenta ollivari e mi causarono il danno di novecento ducati, con danneggiamento evidente delle rendite di sua Serenità con pregiudizio desolativo alla mia miseria, e con vero preludio d' una congiura contro la mia vita. (...) Il delitto, Ecc. Signore, è enorme e merita i più forti riflessi della Giustizia per i motivi, che lo produssero, per le circostanze, che (...) lo aggravano, e per il pernizioso esempio che verrebbe ad apportare mortali rovine a (...) e (...) danni e pregiudizi al Pubblico Patrimonio».

(...)

Oltre a questo, fù esposto nell' (...) di S. E. Bailo e delli feudi dettagliati in (...), di cui copia umilio, i scorsi giorni Gianni Masi, qu. Nicoletto, detto Duro, fece noto di aver sentito, ma non indicò da chi, che sono intenzionati pure ad abbruciarmi le proprie

case, e macina da oglio, onde la giustizia in ogni tempo ne potrà aver lumi dal medesimo Gianni Masi, denominato Duro.

Gianni Agato poi, qu. Giorgio, denominato Viaro ingiuriava la di lui novizza, figlia di Pietro Lepegnotti per aver questa palesato, che li di lui figli, Stathi e Giorgio Agato attaccarono il fuoco et incendiarono i miei ollivari. Testimonio di tale fatto è

- *Attanasio Papadopulo, qu. Stathi da Liapades.*
- *Si ha poi la confessione di detto Gianni Agatho, denominato Viaro, fatta a Gianni Mavroidi, qu. Giorgachi, detto Nicundè che altro io Capo Gianni Masi non mi (...), che di essere abbruciato.*
- *Gianni Mavroidi.*

- *La giustizia poi di Vostra eccellenza potrà meglio rilevare dalli sottodescritti testimoni, riguardo gl' incendi da me patiti, che furono praticati da Stati e Giorgio Agato di Gianni, detto Viaro, per quanto palesò la novizza di detto Gianni Agatho, non che minacciante Gianni Agatho medesimo et assicurato ogni effetto di giustizia dalla vostra carità coll' arresto dei rilevati rei affine in (...) non trionfa delinquenza colla fuga delli medesimi, che per il loro (...), e carattere è inevitabile, onde così la giustizia, e la parte restino non lacerate, e non possino perdersi le tracce dei loro soci e protettori, il che viene invocata la carità di V. E. umiliare possa anche questo alla maestà dell' eccelso con ossequiata sua lettera, onde assumi il mio doloroso (...) per l' esecuzione dei pubblici presenti:*

- *Testimoni:*
- *Capo Spiro Agatho, qu. Nicolò*
- *Giorgo Cuvarà, qu. Zanetto*
- *Dona Cristina, moglie di detto Giorgio Cuvarà*
- *Dona Maria, moglie di Stati Micaili*
- *Gianni Lepegnotti, qu. Nicoletto (Liapades)*
- *Spiro Cassiani di Giacometto da Ducades, et Signor Panajotti Lepegnotti, qu. S. Zorzi, denominato Stracca da Città.*
- *Spero, Clementissimo Signore, essere eseguito dalla giustizia di V. E., onde resti mitigato almeno il mio dolore, salvata la mia vita e quelle della mia famiglia, non che (riparuto) da ogni altra detestabile delinquenza che mi siva minacciando (...) con*

mia espressa, e gentile riserva di addur, produr e proponer ogni altro fatto che sia contro chiunque»¹².

Εγγραφο 13 (Μέρος Δ΄, σελ.226)

«(...) Io non posso dir altro, se non che gli auttori e rei degli incendi furono li padre e figli Agato, detti Viaro, Gianni, Giorgo e Stati. Per provare che questi stati sono li rei principali, altro per ora non vi stà, che la pubblica confessione fatta della moglie di Giorgo sudetto, che per essere stata bastonata da suo marito Giorgo, palesò in publico senza risserve che li rei sono infatti stati essi agato sudetti, suocero, marito, e cognato (...)»¹³.

Εγγραφο 14 (Μέρος Δ΄, σελ.227)

«(...) Conoscendo ora con certezza l' imminente pericolo della mia vita, e di quella della mia famiglia, per mano della famiglia di Gianni Agato, qu. Giorgo, detto Viaro, prepotente e facinorosa, molto più per essere Giorgo Agato, figlio di esso Gianni, di carattere torbido e perverso, e non disuguale il congiunto loro Giorgachi Agato qu. Gianni, detto Bajogo, affine con la mia estinzione e colla loro poscia fuga sorpassar possino non solo i rigori della giustizia, ma (sabbiar) abbiano il scellerato loro animo, giurato nemico a me infelice per aver prestato la mia assistenza all' Anagraffi dei beni del n.h. Gabriel Marcello, feudatario. A sicurezza addunque della mia vita, imploro dalla Vostra giustizia quelle provvidenze che esige il lagrimevole mio stato, e consiglia il perverso carattere dei predetti, onde possino un di avere effetto i miei giusti reclami all eccelso consiglio dei X. (...)»¹⁴.

Εγγραφο 15 (Μέρος Δ΄, σελ .228)

Copia tratta dalla (...) delle (...) criminali (reggimento), n.h.s. Barbarigo da Riva attual Bailo di Corfù, esistente nella sua cancelleria. (...).

Addì, 25 dicembre 1784, s.v.

¹² A.S.Ven., Consiglio dei dieci, Serie: Processi e carte criminali, Sottoserie: Isole del Levante, busta no 14, pp. 2 recto – 3 verso.

¹³ O. π., p. 18 recto.

¹⁴ A.S.Ven., Consiglio dei dieci, serie: Processi e carte criminali, sottoserie: Isole del Levane, busta no 14, pp. 48 recto - 48 verso.

L' illustrissimo reggimento prestato riflesso al (...) processo che (versa) sulla ferita riportata da Todorin nato dalla villa Liapades, e così pure il memoriale prodottosi per parte e nome dagl' (...) Gianni e Giorgio, padre e figlio Agato, coll' inserta notariale rinunziona e denuncia di (...), e risultando esser successo il fatto medesimo dietro a (riscaldamento) promosso dall' (indicato) Toderin; ha per ciò decretato, annuendo anche alle loro supplicazioni e per (...) confermarli nella seguita riconciliazione, che nel (... ..) non sia più oltre proceduto contro li sudetti Gianni e Giorgio, padre e figlio Agato, ma sia ripposto trà gli espediti (... ..).

Barbarigo da Riva, bailo

Alessandro Bon (consigliere?)

Anzolo Barbi (consigliere?).¹⁵

Έγγραφο 16 (Μέρος Δ', σελ.228)

«Dietro che (...) passai personalmente nella villa Liapades, con sufficiente numero da soldati cernide e con li nazionali assegnatimi dalla venerata autorità di vostra eccellenza, e fatte ablocare con le maggiori cautele le abitazioni di Giorgio Agato, qu. Gianni, e Giorgio Agato di Gianni, detto Viaro, mi riuscì soltanto l' arresto di detto Viaro, non essendosi ritrovato in casa, nè in altri luoghi, il sudetto giorgo Agato, qu. Gianni, denominato Bajogo,(...)».¹⁶

Έγγραφο 17 (Μέρος Δ', σελ. 229)

«(...) lorchè ci furono tolte, nè fu mostrato da noi alcun dispiacere, perchè conosciuto abbiamo infatto, e giustamente ch' erano di ragione della baronia, di che tutta la villa ne può far a nostro favore testimonianza, perchè verità incontrastabile (...)»¹⁷

¹⁵A. S. Ven., Consiglio dei Dieci, serie: Processi e carte criminali, sottoserie: Isole del Levante, busta no 14, p. 49 recto.

¹⁶O. π., p. 59 recto.

¹⁷A. S. Ven., Consiglio dei Dieci, serie: Processi e carte criminali, sottoserie: Isole del Levante, busta no 14, p. 66 recto.

Έγγραφο 18 (Μέρος Δ', σελ. 229 - 231)

- *Primo: fù di notte tempo per 4 volte attaccato fuoco alla casa e (...) carico di fieno di un tal Capo Gianni Masi uno delli pratici assistenti all' opera, vicina a quella ove stavano alloggiati l' ingegnere (...) e le altre persone (...) all' opera stessa che restò quasi affatto incenerita, e gli furono anco tagliati e rovinati molti olivari, il che dinota il concorso di molte mani, e di molte persone con danno gravissimo del detto povero uomo essendo stato prima minacciato da Stathi Bosichi, qu. Demitri di volerlo vivo abbruciare come dalli seguenti testimoni: Capo Spiro Agato, qu. Nicolò, Attanassi Mavroidi, qu. Giorgachi, Spiro Gullè, qu. Alessandro, Stamatello Papadopulo, qu. Steffanin, il Nodaro Cassiani e Nicolò Bacca.*
- *Secondo: Doppo successi li detti praticati incendi, e raglio d' olivari fù detto da Gianni Agato, che quanto è successo a Capo Gianni Masi, è assai poco, ma che sarà o intieramente precipitato, o in casa abbruciato, et il Papà Panajotti Doica disse, che quanto è successo a Capo Gianni lo merita per i lumi che somministra all' Anagraffi; onde o sarà precipitato, o intieramente per le rovine scacciato dalla villa come dalli seguenti testimoni: Tassi Polo da Manduchio, Spiro Cilimbari, qu. Nicoletto, e Stati Vlaco, qu. Costantin, et altri.*
- *Di giorno vicino a detta casa del signor Ingegner Ganassa fù finta una baruffa, e fù scaricata una scioppetata con due balle di ferro, che lasciarono l' impressione nel balcone della casa medesima come dalli sudetti testimoni, et altri che saranno deposti alla giustizia.*
- *Quarto: un certo Zan Paolo Petretin, che fù (...) a Corfù si portò alla casa del mio Procuratore Antonio M. Bertasi, che fù spedito da me a Corfù per quest' unica operazione ed è un benestante di detta villa di Liapades, e detentore dei beni della Baronìa, e gli ha detto, che faccia di meno di proteggere, et assister il Capo Gianni Masi contro il Comun di Liapades per gli incendi successi (...).¹⁸*

---

¹⁸ A.S.VEN., Consiglio dei dieci, serie: Processi e carte criminali, sottoserie: Isole del Levante, busta, no 14, pp. 1 verso – 2 recto.

Ἐγγράφο 19 (Μέρος Δ', σελ.231)

Addì, 20 detto.

*Il capitano della guardia dell' Eccellentissimo S. Provveditor Straordinario, quale riferisce essersi in questa mattina rassegnato volontario nel corpo di guardia, Giorgio Agato denominato Bajogo villico di Liapades, ed essere lo stesso alla disposizione della giustizia e dipendere intieramente dalli comandi della medesima e tanto.*¹⁹

Ἐγγράφο 20 (Μέρος Δ', σελ. 231 - 232)

«(...) Otto ne furono anche esaminati, sette giurati, ed uno non giurato. Provano tutti infatti li praticati incendi, ma riguardo alli precisi auttori, versano tutt' ora nell' incertezza. Una sparsa diffamazione bensì auttrice ne forma dei medesimi la famiglia Agato Viaro della villa sudetta, Gianni, padre, Giorgio e Stati, figli, prodotta questa dalle pubbliche espressioni fatte in seguito dalla moglie del suaccenato Giorgio Agato, indicanti espressamente che gli auttori e rei degl'incendi suriferiti, erano stati quelli di sua famiglia, cioè li sudetti padre e figli, e che mossa è così esprimersi e diriggersi sia stata una vendetta per le bastonate ricevute da uno appunto dei suindicati di sua famiglia. Che soli però non furono li predetti Agato nella rea dannata esecuzione, ma che in unione a loro altri pure stati ne siano, e ne fanno per pressunzioni e deduzioni, cadere il peso sopra Giorgio Agato, qu. Gianni, denominato Bajogo, Gianni Bosichi di Anastassi, detto Capalupì, Dimitri Agato, qu. Andoni, detto Niove, Giorgio Agato, qu. Alvise, e qualche altro ancora, ma che pure sospetto essendo questo, determinar perciò non si potevano di assicurarlo (...)»²⁰.

Ἐγγράφο 21 (Μέρος Δ', σελ. 232)

«(...) Ridotto che sia il processo a perfezione, lo spedirete, potendo punire li rei presenti, ed absentì, nelle pene di vita, bando perpetuo, e definitivo da questa città di Venezia e Dogado, e da tutte le altre città, terre e luoghi del dominio nostro, terrestri e maritimi; navigli armati e disarmati, prigion, galera, ralleghazion, confiscazion dei beni (...).²¹

---

¹⁹ O. π., p. 66 verso.

²⁰ O. π., pp. 67 recto – 67 verso.

²¹ O. π., p. 92 recto.

Έγγραφο 22 (Μέρος Δ', σελ. 234)

« (...) mi oppone il venerato fisco la manifestazione di mia moglie, la fama, e questa d' un giurato, che assicura, mentre di doppio pranzo passava dalla mia abitazione aver sentito, che aspramente mio padre percuoteva mia moglie, e che questa con costanza assicurava, che la famiglia fosse autrice di questi incendi. Più ancora un altro testimonio, che asserisce esser stato con pistola in mano da me minacciato se palesava mè per autor dell' incendio, mentre già ardeva l' ollivaro incendiato. Altro ancora testimonio, che si tentava da mio padre sedurre, et altro nell' imensa folla degli esaminati, che sentì da ragazzi pastori nominar la mia famiglia per autrice di questi incendi (...).²²

Έγγραφο 23 (Μέρος Δ', σελ.234 - 235)

« (...) Dopo quindici mesi di volontario e spontaneo arresto parte in Bastarda con ferri ai piedi e parte nei recinti di questa cittadella ho finalmente il sospirato conforto io umilissimo Giorgio Agatho detto Viaro dalla villa Liapades di potermi escolpare sopra un' imputazione, che non sortì dalle labra ne dalla meditazione di Capo Gianni Masi mio convilico per l' incendio (...) lui quadruplicatamente tentato et in tre volte sortito nè di lui ollivari, ma bensì derivata dalla voce di mia moglie (...).²³

Έγγραφο 24 (Μέρος Δ', σελ. 235)

«(...) Causa unica di questo mio infortunio fin dalla sua origine è la voce di mia moglie. Bastò que questa mi publicasse per autor di quest' incendio, e poichè la giustizia tale mi creda, et ordini il mio arresto, che fù praticato, fui condotto anco in città, ma avvenuto in quella note l' incendio di casa in questa fortezza vecchia avrei potuto fugire. Non lo feci, anze trovandomi nella mattina successiva in piena libertà, pur spontaneo mi sono presentato e da quel (governo?) sempre fui tenuto in arresto ora coi ferri ai piedi nella Bastarda, (...).²⁴

Έγγραφο 25 (Μέρος Δ', σελ. 235)

²² A. S.Ven, Consiglio dei dieci. Serie: Processi e carte criminali. Sottoserie: Isole del Levante, busta no 14, pp. 464 recto – 464 verso (στο δεύτερο φύλλο με την ίδια αριθμηση).

²³ O. π., p. 463 recto.

²⁴ O. π., pp. 464 verso – 464 recto (το φύλλο 464 εμφανίζεται δυο φορές).

« (...) Sono qualificato per cativo. Comissi di furti? Fui scandaloso in villa, sussurone, bestemiatore, omicida, inquieto, tumultuante? Quando? Come? Chi lo dice? Con quali prove quando per tali fui accusato? Quando per tali fui punito?(...)».²⁵

Ἐγγραφο 26 (Μέρος Δ', σελ. 236 - 237)

«(...) Primo: Propono di rilevare, che divenuta Catterina Lepegnotti mia moglie, e conosciuta da me e da mio padre Giovanni il di lui carattere la riguardassimo come femina incapace di dirigere la mia interna domestica economia (...).»

«(...) Secondo: Propono di rilevare, che maritatosi essendo Stathi, mio fratello con Stamatela Agato e trovatola fortunatamente capace di ben condur la famiglia nell' interna sua direzione, tanto il padre nostro, tanto intrambi noi fratelli abbiamo intieramente desserito alla di lui condotta (...).»

«(...) Terzo: Propono di rilevare che questa tanto ragionevole distinzione usata a mia cognata allarmò mia moglie, e la fece devenir tanto quieta, e rabbiosa, che per contenerla la dovette frequentemente percuoter (...).»²⁶

Ἐγγραφο 27 (Μέρος Δ', σελ. 237)

«(...) Nè, Eccellentissimo Signore le cada in ciò meraviglia. Questo è il solo freno che si possa da noi contadini adoprare, e questo solo è la causa originaria delle impostuose voci della forsenata moglie,(...)».²⁷

Ἐγγραφο 28 (Μέρος Δ', σελ. 239)

«(...) Ma forse è difficile l' impresa di dar fuoco alle più numerose piantagioni colla prontezza d' un total successo? O vi puono esser cause impiedenti opposte dalla natura, o dal (...)? Chi non conosce la combustibilità di questa pianta? Chi non conosce la frequenza e unità delle nostre piantagioni? Se l' olliver è pianta per indole accendibile facilmente, se i rami dell' uno sono intrusi nei rami del vicino, se le piantagioni sono folte, se l' aridità dell' estiva stagione accelera questo effetto, e chi

²⁵ O. π., p. 463 verso.

²⁶ A. S. Ven. Consiglio dei dieci, Serie: Processi e carte criminali, sottoserie: Isole del Levante, busta no 14, pp. 465 recto – 465 verso.

²⁷ O. π.

non conosce che a colpi d' occhio si può negl' ollivi procurar il più vasto incendio?(...)»²⁸

Έγγραφο 29 (Μέρος Δ', σελ. 239)

«(...) Un ollivaro vale a Corfù ove vi sono per quanto si dice, tre milioni d' olivari, cento ducati? (...) Non nego che a Corfù non vi siano piante belle , e di valore, ma cento ducati? (...)».²⁹

Έγγραφο 30 (Μέρος Δ', σελ. 240)

«(...) Si dedicò all' Ecc. S. Gabriel Marcello. Gli vuol far creder un immenso zelo, qual argomento più commovente, quanto quello di fargli creder esposta la sua sicurezza, lo stato suo all' odio della villa? Ma l' E.V. troverà molto stravagante questa meditazione. É vero, ma il mondo tutto non è pieno di stravaganze ancora maggiori? (...)».³⁰

Έγγραφο 31 (Μέρος Δ', σελ. 241)

«(..) Nulla però quest' opposizione possa il venerato fisco a rifacciarmi il detto di un solo, et unico testimonio che di notte passando dalla casa mia, avendo al di sotto della stessa fermato il suo camino, senti precisamente i rimproveri da me fatti a mio figlio, et ad altri, de quali tutti distinse le voci, per non aver ucciso Capo Gianni Masi, piuttosto che incendiargli i beni. Ascoltò le mie riprensioni e le risposte degl' altri ivi associati. (...)».³¹

Έγγραφο 32 (Μέρος Δ', σελ. 241)

«(...) Accordo che facile sia passar di notte tempo da una rustica abitazione, accordo ancora, che gridando al di fuori stando (...) il silenzio notturno, si possa udire quello, che entro le pareti di una casa si possa dire. Ma sarà mai probabile, che tutti e quatro, avenimo a raggionar un fatto di colpa, a voce così alta, che a casa chiusa, chi stasse al di fuori, potesse distintamente raccogliere tutto il discorso?

²⁸ A. S. Ven. Consiglio dei dieci, Serie: Processi e carte criminali, sottoserie: Isole del Levante, busta no 14, pp. 480 recto – 480 verso.

²⁹ O. π., p. 480 verso.

³⁰ O. π., p. 481 recto.

³¹ A. S. Ven. Consiglio dei dieci, Serie: Processi e carte criminali, sottoserie: Isole del Levante, busta no 14, pp. 489. verso – 490 recto.

Più ancora: stando quel testimonio al basso della casa, come dice, dunque la casa ove stavino è in luogo superiore e si può udir quello, che si dice in luogo superiore, in ragionamento tranquillo, stando in luogo inferiore? (...)»³².

Έγγραφο 33 (Μέρος Δ', σελ. 242)

«(...) Έ pur lagrimevole la storia delle umane passioni e fece di commoventi azioni, ma certamente in questa isola non sapendo io la storia delle vicine e lontane nazioni, questo sarebbe il primo caso d' un parzial incendio dei beni (...)».

«(...) La pertinenza di Leftimo, per lo passato, scandaloso modello di social stato presenta mai, o presentò un simil delitto!

La dove non si risparmiò confini alla colpa, non si praticò un simil delitto, nella villa Liapades sarà stato meditato et eseguito?(...)».³³

Έγγραφο 34 (Μέρος Δ', σελ. 249)

(...) «Il Masi sudetto per la verità è ili contadino più facoltoso che sia in Liapades. Possede campi, vigne, ollivari in numero infinito, case e macina da oglio, e quel più ancora ch' io non so, perchè viene considerato per ricco, in tal genere, come lo è infatto, e come ognuno lo può asserire (...)».³⁴

Έγγραφο 35 (Μέρος Δ', σελ. 250 - 251)

«(...) Sono molti anni che ho aquisato due cento piante cira d' ollivari, che issiedono le luogo Macrià Chora o sia Eglià, ed essendo impiegato come scrivano nella ebaronia del N.H. Gabriel Marcello mio padrone colla mensual paga di trè zecchini al mese, comperai alquanto fieno, e lo posi in separati sbucchi nella suddetta situazione perchè servir dovesse di cibo alli animali appartenenti alla baronia stessa (...)».³⁵

³² A. S. Ven. Consiglio dei dieci, Serie: Processi e carte criminali, sottoserie: Isole del Levante, busta no 14, pp. 490 recto – 490 recto.

³³ O. π., pp. 487 verso – 490 recto.

³⁴ O. π., p. 482 recto.

³⁵ A. S. Ven. Consiglio dei dieci, Serie: Processi e carte criminali, sottoserie: Isole del Levante, busta no 14, pp. 5 verso – 6 recto.

Ἐγγραφο 36 (Μέρος Δ', σελ. 260)

«(...) Nè per stabilir inimicizia valerà il pretesto della catasticazione Marcello, perchè questa non porta particolar aggravio. E quando non genera particolar rissentimento, non è deducibile particolar vendetta. È detto forse, che singolarmente la mia famiglia sia stata agravata da questa catasticazione, e per opera di esso Masi? È provato? Nè detto, e se detto non provato, e ne men probabile, e come si arguirà singolar inimicizia? E se non è argomentabile, se non vi fa altra causa tra di noi dunque non posso esser creduto in passione con lui; e se non in passione, non nemico; e se non nemico, non avrò certamente potuto operare con ostilità verso di lui, quindi non posso aver tentato il di lui danno (...)»³⁶.

Ἐγγραφο 37 (Μέρος Δ', σελ. 265)

«(...) Io sono Giorgio Agato, figlio di Gianni, detto Viaro, dalla Villa Liapades, di quest' isola, e vivo e mi mantengo con quel poco che iddio signore mi chiede, lavorando le mie terre, e tenendo anche nella mia villa sudetta una bottega da comestibili (...)».³⁷

Ἐγγραφο 38 (Μέρος Δ', σελ. 267)

«(...) Per dir il vero, e senza esagerare detta Catterina è poco sana certamente di mente, ed in conseguenza di un carattere strano. Rapporto alla sua capacità poi dirò ch' è affatto incapace di diriggere una famiglia, in grazia della sua testa e pensare, perchè conosciuta bastantemente da suo marito ed a suo suocero Gianni e la sua testa, ed il suo carattere la riguardarono però sempre come donna incapacissima di diriggere la loro interna domestica economia. Quanto ho asserito è una verità inopponibile, nota già all' universale della villa, e pronto io a confermarla in ogni tempo (...)»³⁸.

---

³⁶ O. π., pp. 467 verso.

³⁷ A.S.Ven., Consiglio dei dieci, Serie: Processi e carte criminali, Sottoserie: Isole del Levante, busta no 14, p. 61 recto.

³⁸ A.S.Ven., Consiglio dei dieci, Serie: Processi e carte criminali, Sottoserie: Isole del Levante, busta no 14, pp. 469 recto – 469 verso.

Έγγραφο 39 (Μέρος Δ', σελ.268)

«(...) Essa Catterina non ha intieramente il suo buon giudizio, e certamente un qualche male la stessa patisse nella testa, perchè strano assai il suo carattere. Per quello sia poi alla sua capacità, lorchè si a da dire il vero, essa n' è intieramente incapace e non alta in conto alcuno a dirigere una famiglia, in forza di che stata essendo conosciuta, e da suo marito, e da suo suocero Gianni ancora, fu perciò riguardata incapacissima per la direzione interna e domestica di sua famiglia, e non capace di potergli affidare l' economia. È una disgrazia per quella femina, l' avere una testa così mal fatta, ma è così e vi vuole pazienza. Che sia di tal carattere, e genio lo è notorio a tutta la villa, ed ognuno ne potrà fara fede (...)»³⁹.

Έγγραφο 40 (Μέρος Ε', σελ. 295)

«Vi è la casa e macina del Masi, e così pure la macina del Capo AnastassiBosichi e le abitazioni di Nicoletto Bosichi, qu. Spiro, Nicoletto Masi, qu. Andoni, Dimitri Masi, qu. Vassili, ed Andoni Bosichi, qu. Giorgachi, ove abitano».⁴⁰

Έγγραφο 41 (Μέρος Ε', σελ. 301)

«(...)Da ciò dunque ne nasce la conseguenza, che tutti sopra l' annata computano di trare il loro (...) per due anni, ma se questa manca ecco subito la miseria divenuta indispensabile e generale per l' anno susseguente atutto il contado il quale non ha mai avuta industria alcuna ed è inimico della fatica, e se anche avesse talvolta un' abbondanza straordinaria non sa appoffitar della medesima, (...)non ha altra mira, se non quella che l' annata buona le serve anche per l' anno susseguente, e quelli pensano così, sono li più economici, mentre gli altri anticipano quasi sempre a far dei debiti, ragion poi per la quale è nato il Porstichio tanto dannoso per il povero, ma che non si potrebbe abolir senza veder a perir dall' inedia una gran parte dei villici».⁴¹

³⁹ O. π., pp. 470 verso – 471 recto.

⁴⁰ O. π., p. 5 recto.

⁴¹ A. S. Ven., Provveditori da Terra e da Mar, Dispacci, busta no 1185.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2**Πίνακας 1**

Ο Πίνακας 1 αντιστοιχεί στο Μέρος Α` και αναφέρεται στη διάταξη των καλλιεργειών στους Λιαπάδες. Στο οικείο κεφάλαιο περιγράφεται και ο τρόπος με τον οποίο διαβάζεται.

Τα γράμματα της αλφαβήτου στην πρώτη γραμμή αντιστοιχούν σε συγκεκριμένες καλλιέργειες ή εμπράγματα αγαθά που βρίσκονται μέσα στους κλήρους: **A = καλλιεργημένοι ή καλλιεργήσιμοι κλήροι, B = ακαλλιεργητοι κλήροι, Γ = ελιές (ο αριθμός μέσα στην παρένθεση στην αντίστοιχη στήλη δηλώνει τον αριθμό των ελαιοδέντρων), Δ = αμπέλια, E = εξαμπελωμένοι κλήροι, ΣΤ = οπωροφόρα δέντρα, Ζ = δασική βλάστηση, Η = κτίσματα.**

A.	B.	Γ.	Δ.	E.	ΣΤ.	Z.	H.
1.							
2.							
3.							
4.		4.(4)	4.		4.		
5.	5.	5.(107)	5.			5. Κυπα - ρίσσια	
6.			6.		6.		
7.			7.				
8.	8.	8.(50)	8.	8.			8. (Πηγάδι, καλύβα)
9.	9.	9. (110)	9.		9.	9. Κυπα - ρίσσια	
10.	10.	10. (29)	10.			10. (Κυπα - ρίσσια)	10. (2 σπίτια)
		11. (5)	11.			11. (Κυπα - ρίσσια)	
		12. (145)	12.			12. (Δάσος, κυπα - ρίσσια)	
		13.	13.			13. (Βράχοι,	

						δάσος, κυπα - ρίσσια)	
14.	14.	14. (166)	14.			14. (Δάσος, κυπα - ρίσσια)	
15. (Καλλιεργή - σιμο)	15.	15. (20)			15. (Μια αχλαδι ά)		
16.	16.	16. (262)				16. (Κυπα- ρίσσια)	16. (4 καλύβες)
17. (Καλλιεργή - σιμο)					17. (Μια αχλαδι ά)		
18.		18. (84)	18.				18. (Πηγάδι)
19.	19.	19. (50)	19.			19. (Δάσος, βράχοι)	19. (Καλύβα, πηγάδι)
	20.	20. (20)				20. (Δάσος, βράχοι)	
21.	21.	21. (50)				21. (Δάσος, βράχοι)	
22.	22.	22. (81)	22.			22. (Κυπα - ρίσσια)	
	23.	23. (41)				23. (Δάσος)	
	24.	24. (39)				24. (Δάσος)	
25.						25. (Δάσος)	
26.						26. (Δάσος, βράχοι, άγρια δέντρα)	
						27. (Δάσος, βράχοι)	

28.						28. (Δάσος, βράχοι)	
29.	29.	29. (76)				29. (Δάσος, βράχοι)	
30.		30. (5)	30.			30. (Δάσος, βράχοι)	
						31. (Δάσος, βράχοι)	
32.	32.	32. (72)	32.				
	33.	33. (60)					
34.	34.	34. (121)	34.				
35.						35. (Δάσος, βράχοι)	
36.		36. (15)				36. (Δάσος, βράχοι)	
						37. (Δάσος, βράχοι)	
38.					38.	38. (Δάσος, βράχοι)	
39.						39. (Δάσος, βράχοι, άγρια δέντρα)	
40.						40. (Δάσος, βράχοι)	
						41. (Δάσος, βράχοι)	
42.						42. (Δάσος, βράχοι)	
43.						43. (Δάσος, βράχοι)	
						44. (Δάσος, βράχοι)	
45.						45. (Δάσος, βράχοι)	

46. (Καλλιεργήσι μο)		46. (3)	46.			46. (Δάσος)	
47.		47. (22)	47.			47. (Δάσος)	
		48. (52)	48.			48. (Δάσος, βράχοι)	
		49. (36)	49.				
	50.	50. (122)	50.			50. (Δάσος)	
51.		51. (40)	51.			51. (Δάσος)	
52.	52.	52. (59)	52.			52. (Δάσος)	
53.	53.	53. (131)	53.			53. (Δάσος)	
54.		54.	54.			54. (Δάσος)	
55.		55. (47)	55.			55. (Δάσος)	
56.		56. (17)				56. (Κυπα - ρίσσια)	
	57.	57. (70)					
58.	58.	58. (66)	58.				58. (σπίτι, πηγάδι)
59.	59.	59. (183)	59.				
	60.	60. (21)					
	61.	61. (84)				61. (Δάσος)	
62. (Καλλιεργή - σιμο)	62.	62. (60)					
63.		63. (17)	63.				
64.	64.	64.	64.			64. (Δάσος)	

65. (Καλλιεργή- σιμο)	65.	65. (9)				65. (Κυπα- ρίσσια)	65. (Καλύβα)
66.		66. (11)				66. (Δάσος, άγρια δέντρα)	
67. (Καλλιεργή- σιμο)		67. (18)					
68.		68. (21)					
69.	69.	69. (16)					
		70. (9)	70.				
71.		71. (48)	71.			71. (Βράχοι)	
72.		72. (62)	72.				
73. (Καλλιεργή- σιμο)		73. (55)					
74.		74. (45)	74.		74.	74. (Δάσος)	74. (2 καλύβες)
75.						75. (Δάσος, βράχοι)	
76.		76. (1)	76.			76. (Δάσος)	
		77. (60)	77.			77. (Δάσος, βράχοι)	
		78. (4)	78.			78. (Δάσος)	
79. (Καλλιεργή- σιμο)		79. (9)				79. (Δάσος)	
80. (Καλλιεργή- σιμο)						80. (Δάσος)	
81. (Καλλιεργ- ήσιμο)		81. (11)				81. (Δάσος, άγρια δέντρα)	

82. (Καλλιεργή- σιμο)		82. (72)	82.			82. (Δάσος)	
83. (Καλλιεργή- σιμο)		83. (137)				83. (Δάσος)	
84. (Καλλιεργή- σιμο)		84. (2)				84. (Δάσος)	
		85. (5)	85.			85. (Δάσος)	
		86. (26)		86.		86. (Δάσος)	
		87. (151)	87.	87.		87. (Δάσος)	
88. (Καλλιεργή- σιμο)	88.	88. (303)	88.			88. (Δάσος)	
89.			89.			89. (Δάσος, βράχοι)	
		90. (50)	90.		90. (2 συκιές)		
91. (Καλλιεργή- σιμο)		91. (70)	91.				
92. (Καλλιεργή- σιμο)		92. (23)	92.				
93. (Καλλιεργή- σιμο)		93. (24)					
94. (Καλλιεργή- σιμο)			94.			94. (Δάσος)	
	95.	95.			95.	95. (Δάσος, κυπα- ρίσσια)	
		96.	96.			96. (Δάσος)	
	97.	97. (147)	97.			97. (Δάσος)	

98. (Καλλιεργή- σιμο)		98. (20)		98.		98. (Δάσος)	
		99. (3)		99.		99. (Δάσος)	
100. (Καλλιεργή- σιμο)		100. (18)	100.				
		101. (32)	101.			101. (Δάσος)	
		102. (33)		102.		102. (Δάσος)	
103.		103. (35)	103.			103. (Δάσος)	
104. (Καλλιεργή- σιμο)	104.					104. (Δάσος)	
105. (Καλλιεργή- σιμο)	105.	105. (17)				105. (Δάσος)	
106. (Καλλιεργ- ήσιμο)	106.					106. (Δάσος)	
107. (Καλλιεργή- σιμο)	107.	107. (44)				107. (Δάσος)	
		108. (141)	108.				
		109. (28)	109.				
		110. (12)	110.			110. (Δάσος)	
		111. (22)	111.				
		112. (73)	112.			112. (Δάσος)	
113. (Καλλιεργή- σιμο)		113. (33)	113.				113. (Καλύβα)

114.	114.	114.	114.			114. (Κυπα- ρίσσια)	114. (Μερικές καλύβες)
115.		115. (39)				115. (Δάσος, κυπα- ρίσσια)	115. (σπίτι χωρίς στέγη)
116.	116.	116. (39)				116. (Δάσος)	
117.		117.	117.				
118.		118.					
119. (Καλλιεργή- σιμο)	119.	119.	119.				
	120.	120. (84)					120. (Εκκλη- σία της Αγίας Αναστα- σίας Ρωμαίας)
121.		121. (46)					
122.	122.	122. (133)	122.				
123.	123. (23)	123.					
124. (Καλλιεργή- σιμο)		124. (16)					
125. (Καλλιεργή- σιμο)		125. (8)					
126. (Καλλιεργή- σιμο)		126. (24)					
127. (Καλλιεργή- σιμο)		127. (31)					

128. (Καλλιεργή- σιμο)	128.	128.	128.				
		129. (20)	129.			129. (Δάσος)	
		130. (17)	130.			130. (2 κυπα- ρίσσια)	
	131.	131. (59)	131.				
		132. (13)	132.		132.		
	133.	133. (29)					
	134.	134. (82)					
	135.	135. (106)				135. (Κυπα- ρίσσια)	135. (σπίτι χωρίς στέγη)
	136.	136. (20)	136.				
	137.	137. (121)	137.	137.			137. (σπίτι με στέγη)
	138.	138.	138.			138. (Δάσος)	
140. (Καλλιεργή- σιμο)	140.	140. (251)	140.			140. (Κυπα- ρίσσια)	
141. (Καλλιεργή- σιμο)		141. (17)	141.				
142. (Καλλιεργή- σιμο)		142. (173)	142.			142. (Δάσος)	
	143.	143.	143.			143. (Δάσος)	143. (σπίτι

							χωρίς στέγη)
144. (Καλλιεργή- σιμο)		144. (24)	144.				
145. (Καλλιεργή- σιμο)	145.	145. (264)	145.			145. (Δάσος)	145. (σπίτι χωρίς στέγη)
	146.	146.	146.				
		147. (6)	147.				
148. (Καλλιεργή- σιμο)	148.	148.				148. (Δάσος)	
	149.	149.				149. (Δάσος)	149. (σπίτι χωρίς στέγη)
150. (Καλλιεργή- σιμο)		150. (44)					
151. (Καλλιεργή- σιμο)		151. (32)	151.			151. (Δάσος)	
152.	152.	152.	152.			152. (2 βελανιδιές)	
153. (Καλλιεργή- σιμο)		153. (1)				153. (Δάσος)	
		154.	154.				
	155.	155.	155.			155. (Δάσος, βράχοι)	155. (σπίτι χωρίς στέγη)
	156.	156.				156. (Δάσος)	
	157.	157. (16)					

		158.					
159. (Καλλιεργή- σιμο)		159.					
160.	160.	160. (23)					
	161.	161.	161.			161. (Δάσος)	
	162.	162. (197)	162.				
163. (Καλλιεργήσι μο)	163.	163. (104)	163.				
		164. (14)	164.				
165. (Καλλιεργή- σιμο)	165.	165. (134)	165.			165. (Δάσος)	
		166.	166.				
167. (Καλλιεργή- σιμο)	167.	167. (55)	167.				
	168.	168. (47)					
	169.	169. (40)	169.				
	170.	170.					
	171.	171.				171. (Δάσος)	
	172.	172.				172. (Δάσος)	
173.						173. (Δάσος)	
						174. (Δάσος)	
		175. (9)				175. (Δάσος)	
		176 A.	176 A.			176 A. (Δάσος)	

176 B.	176 B.	176 B. (76)	176 B.			176 B. (Δάσος)	
	177.	177. (22)				177. (Δάσος)	
	178.	178. (52)	178.			178. (Δάσος)	
		179. (3)		179.		179. (Δάσος)	
		180. (1)	180.				
		181. (2)	181.		181. (2 συγκιές)	181. (Δάσος)	
				182.		182. (Δάσος)	
		183. (1)	183.			183. (Δάσος, βράχοι)	
		184. (63)	184.				
		185. (10)	185.				185. (πηγάδι)
	186.	186.	186.			186. (Δάσος)	186. (σπίτι χωρίς στέγη)
		187. (14)		187.		187. (Δάσος)	
						188. (Δάσος)	
		189. (24)	189.			189. (Δάσος)	
190. (μερικές φορές δίνει σοδειά)		190. (22)				190. (Δάσος, βράχοι)	
		191. (6)	191.				
		192. (13)	192.				

		193. (40)	193.	193.		193. (Δάσος)	
194. (Καλλιεργή- σιμο)	194.	194. (145)	194.			194. (Δάσος)	
	195.	195. (13)	195.				
			196.		196.		
	197.	197. (27)	197.				
		198. (65)	198.			198. (Δάσος)	
	199.	199. (26)	199.				
						200. (Δάσος, βράχοι)	
		201.	201.			201. (Δάσος)	
		202.	202.			202. (Δάσος)	
	203.	203. (69)	203.			203. (Δάσος, κυπα- ρίσσια)	203. (σπίτι χωρίς στέγη)
	204.	204.	204.			204. (Δάσος)	
205.		205. (40)				205. (Δάσος)	
	206.	206.	206.			206. (Δάσος)	
	207.	207. (102)	207.			207. (Δάσος)	
		208.	208.				
	209.	209.	209.			209. (Δάσος)	
210. (Καλλιεργή- σιμο)	210.	210. (72)	210.				

	211.	211. (53)	211.	211.	211. (συκιές)	211. (Δάσος)	
	212.	212.	212.			212. (Δάσος)	
	213.	213.	213.				
214. (Καλλιεργή- σιμο)	214.	214. (106)	214.				
	215.	215.	215.			215. (Δάσος)	215. (σπίτι)
		216. (36)	216.				
217. (Καλλιεργή- σιμο)	217.	217.	217.				
	218.	218.	218.			218. (Κυπα- ρίσσια)	218 (μία καλύβα)
219. (Καλλιεργή- σιμο)	219.	219.	219.				
	220.	220. (99)	220.				
	221.	221.					
222. (Καλλιεργή- σιμο)	222.	222. (67)	222.				
	223.	223. (51)					
224. (Μερικές φορές δίνει σοδειά)						224. (Δάσος, βράχοι)	
		225. (33)	225.				
226. (Μερικές φορές δίνει σοδειά)			226.			226. (Δάσος)	

227.		227.	227.			227. (Δάσος)	
		228. (60)	228.			228. (Δάσος, βράχοι)	
			229.			229. (Δάσος)	
			230.		230.	230 (Δάσος)	
231. (Καλλιεργή- σιμο)	231.					231. (Δάσος, απόκρημνο έδαφος)	
			232.			232. (Δάσος, βράχοι)	
233. (Καλλιεργή- σιμο)	233.					233. (Δάσος, βράχοι)	
						234. (Δάσος, βράχοι)	
		235. (40)	235.				
		236. (29)	236.			236. (Δάσος)	
			237.			237. (Δάσος)	
						238. (Δάσος)	
	239.	239. (61)	239.			239. (Δάσος)	
		240. (14)	240.				
			241.			241. (Δάσος, βράχοι)	

			242.			242. (Δάσος, βράχοι)	
	243.	243. (44)	243.			243. (Δάσος, κυπαρίσσια)	243. (πηγάδι)
244.	244.	244. (578)	244.			244. (Δάσος, βράχοι, κυπαρίσσια)	
		245.	245.			245. (Δάσος, κυπαρίσσια)	
246. (Καλλιεργή- σιμο)		246. (15)	246.			246. (Δάσος)	
						247. (Δάσος, βράχοι – άχρηστο)	
						247. (Δάσος, βράχοι – άχρηστο)	
	248.					248. (Νησάκι νε δάσος και βράχους)	
	249.	249. (260)	249.			249. (Δάσος, κυπαρίσσια , άγρια δέντρα)	
	250.	250.	250.			250. (Κυπαρίσσι α)	
	251.	251.	251.				

	252.	252. (49)	252.				
253. (Καλλιεργή- σιμο)	253.	253. (74)	253.				
	254.	254. (30)					
	255.	255.					
256. (Καλλιεργή- σιμο)	256.	256. (133)	256.			256. (Δάσος)	256. (πηγάδι, κλειστό εργαστή ρι)
	257.	257. (21)	257.				
		258. (10)	258.				
	259.	259. (76)	259.				
		260. (35)	260.			260. (Δάσος)	
	261.	261. (33)	261.			261. (Δάσος)	
		262.	262.			262. (Δάσος)	
			263.			263. (Δάσος)	
						264. (Δάσος)	
265. (Καλλιεργη- μένα, καλλιεργή- σιμα)	265.	265.	265.		265.	265. (Δάσος, βράχοι, κυπα- ρίσσια)	265. (μερικά σπίτια)
266. (Καλλιεργή- σιμο)		266. (21)	266.		266.		

267. (Καλλιεργή- σιμο)		267. (87)				267. (Δάσος, βράχοι)	
268.		268. (20)	268.		268.	268. (Αγρια δέντρα)	268. (1 σπίτι χωρίς στέγη)
				ΝΕΕΣ ΣΥΜΒΑΣΕ ΙΣ			
1. (Καλλιεργή- σιμο)		1. (4)					
							2. (Σπίτι ή εργαστή ρι και μικρό λιβάδι)
	3.	3. (10)					
		4. (14)					
							5. (σπιτάκι)
	6.	6. (13)					
7. (Καλλιεργή- σιμο)							
8. (Καλλιεργή- σιμο)							
		9. (8)	9.				
Σύνολο:	Σύνολο:	Σύνολ ο:	Σύνολ ο:	Σύνολο:	Σύνολο :	Σύνολο: 164	Σύνολο:
128,5	111,5	222	168	11	17 (συ- κίες,		30

					αγλα- διές)		
Καλλιεργή- σιμα:	Πηγάδι α:	Καλύ- βες:	Σπίτια :	Εργαστή- ρια:	Περιβό- -λια:		
60	8	14	17	2	1		

Πίνακας 2

Ο Πίνακας 2 αναφέρεται επίσης στο Μέρος Α'. Αποτυπώνει την εξέλιξη του ιδιοκτησιακού καθεστώτος των κλήρων αλλά και των αποδόσεών τους από την Αναγραφή του 1631 μέχρι την Αναγραφή του 1786.

Κλήροι	Καλλιέργειες / Ιδιοκτησιακό καθεστώς	1631	1786
1 (10 μιζ.)	Καλλιεργημένο (ίδιο νοικοκυριό με το 5, 72, 73)	Μεσσίρ Γιώργος Αγάθος του ποτέ Αρσένιου. Δεκάτη, συγκράτεια 6 μιζ. στάρι, κόττα - πίττα (40 μιζ.)	Το ίδιο (10 μιζ.)
2. (37,5 μιζ.)	Καλλιεργημένο	Ποτέ παπά Σταμάτης Μουμούρης, από Δουκάδες. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 6 μιζ. στάρι (40 μιζ.)	Το ίδιο (37,5 μιζ.)
3. (2,5 μιζ.)	Καλλιεργημένο / καταπατημένο /2,5 μιζούρες – λείπουν από το προηγούμενο)	Ποτέ παπά Σταμάτης Μουμούρης, από Δουκάδες.	
4. (40 μιζ.)	Καλλιεργημένο, αμπέλια, πολλά οπωροφόρα, 4 ελιές	Παπάς Θόδωρος Κασσιάνης από Λάκωνες, Γιώργος Μιχαλάς του ποτέ Γιάννη. Δεκάτη για τη	Δεκάτη για κάθε προϊόν (48 μιζ.)

		σοδειά, κανίσκι 7 μιζ. στάρι (48 μιζ.)	
5. (20 μιζ.)	Καλλιεργημένο, αμπέλια, ακαλλιέργητο, 107 ελιές, κυπαρίσσια (Ίδιο νοικοκυριό με το 1, 72, 73)	Μεσσίρ Γιώργος Αγάθος του ποτέ Αρσένιου. Δεκάτη για κάθε προϊόν, συγκράτεια 6 μιζ. στάρι, κόττα - πίττα (40 μιζ.)	Το ίδιο (20 μιζ.). 1 καλλιεργητής που κατέχει μόνο 2 ελιές πληρώνει μόνο δεκάτη
6. (19 μιζ.)	Καλλιεργημένο, αμπέλια, πολλά οπωροφόρα. Μάλλον ίδια κανισκεψία με 32, 71.	Χριστόδουλος και Νίκος Σταυράτος και οι γιοί του αδελφού τους, ποτέ Σπύρου. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 9 μιζ. στάρι, μία κόττα (40 μιζ.)	Δεκάτη για κάθε προϊόν (19 μιζ.)
7. (12 μιζ.)	Αμπέλια, καλλιεργημένο /τμήμα της κανισκεψίας του ποτέ Αποστόλη Παγιάτη	Αποστόλης Παγιάτης του ποτέ Αντώνη. Δεκάτη επί της σοδειάς, κανίσκι 7 μιζ. στάρι (72 μιζ.)	Δεκάτη για κάθε προϊόν (12 μιζ.)
8. (10 μιζ.)	Αμπέλια, καλλιεργημένο, ακαλλιέργητο, 50 ελιές, 1 πηγάδι, μία καλύβα	Γιάννης Γκίνης του ποτέ Βασίλη. Δεκάτη, κανίσκι 5 μιζ. (22 μιζ.)	¼ για τις εμφυτεύσεις (10 μιζ.)
9. (35 μιζ.)	Καλλιεργημένο, αμπέλια, ακαλλιέργητο, 110 ελιές, πολλά οπωροφόρα, κυπαρίσσια, δύο σπίτια	Μεσσίρ Λουίτζι Νίνο, του ποτέ Γιάννη. Δεκάτη, συγκράτεια 8 μιζ. στάρι (40 μιζ.) και, σε περίπτωση εμφύτευσης, το 1/4.	¼ για τις εμφυτεύσεις (35 μιζ.)

10 (14 μζ.)	Καλλιεργημένο, αμπέλια, ακαλλιέργητο, 29 ελιές, μερικά κυπαρίσσια, 1 σπίτι, 1 πηγάδι / το υπόλοιπο του προηγούμενου	Μεσσίρ Λουϊτζι Νίνο, του ποτέ Γιάννη. Δεκάτη, συγκράτεια 8 μζ. (40 μζ.) και, σε περίπτωση εμφύτευσης, το ¼	Δεκάτη για κάθε προϊόν (14 μζ.)
11 (8 μζ.)	Αμπέλια, 5 ελιές, μερικά κυπαρίσσια / καταπατημένο	Μεσσίρ Στάθης Γκίνης του ποτέ Βασίλη. Ο τότε κάτοχος: 4 μζ.	8 μζ.
12 (ελεύθερο εκκλ. -16 μζ.)	Αμπέλια, δασική βλάστηση, 145 ελιές, μερικά κυπαρίσσια / του Αγίου Νικολάου των Κανακάδων	Κηρύσσεται ελεύθερο της εκκλησίας	3 πάροικοι πληρώνουν το 1/4 στην εκκλησία
13. (24 μζ.)	Αμπέλια, ελιές, κυπαρίσσια, δασική βλάστηση / ελεύθερο, του αρχιεπισκοπικού οίκου	Κηρύσσεται ελεύθερο του αρχιεπισκοπικού οίκου.	
14. (70 μζ.)	Καλλιεργημένο, αμπέλια, δασική βλάστηση, ακαλλιέργητο, 166 ελιές, πολλά κυπαρίσσια	Ιερεμίας Καλογερόπουλος. Δεκάτη, κανίσκι - συγκράτεια 6 μζ.	Δεκάτη για κάθε προϊόν
15. (12 μζ.)	Καλλιεργήσιμο, ακαλλιέργητο, 20 ελιές, μία αχλαδιά	Νίκος και Κωνσταντής, αδελφοί Παπαδόπουλοι. 20 άσπρα το χρόνο	Το ίδιο
16. (46 μζ.)	Καλλιεργημένο, αμπέλια,	Συμβόλαιο 1614: διατίθεται στο Τζώρτζη	Το ίδιο

	ακαλλιέργητο, 202 ελιές, 4 καλύβες	Παγιάτη, από Λιαπάδες. Αναγραφή 1631: Αντώνης Παγιάτης του Τζώρτζη. Δεκάτη για κάθε προϊόν, συγκράτεια 8 μζ. στάρι	
17 (8 μζ.)	Καλλιεργήσιμο, μία αχλαδιά	Αδιάθετο	Στάρι ετησίως και δεκάτη
18. (12 μζ.)	Καλλιεργημένο, αμπέλια, 84 ελιές, 1 πηγάδι	Αναγραφή και συμβ.: διατίθεται στον ποτέ Σπύρο Μαυροειδή, από Λιαπάδες. Κανίσκι 3 μζ. στάρι, δεκάτη για τη σοδειά και, σε περίπτωση εμφύτευσης ελαιών και αμπελιών, το 1/4, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι	Ετήσιο ενοίκιο, χωρίς μερίδιο. Συμβ. 1788, το 1/4 για τις εμφυτεύσεις, δεκάτη για τη σοδειά (12 μζ.)
19. (10 μζ.)	Καλλιεργημένο, αμπέλια, δασική βλάστηση, ακαλλιέργητο, 50 ελιές, 1 καλύβα, 1 πηγάδι	Στέλιος Μουμούρης. Δεκάτη, κανίσκι 2 μζ. στάρι (16 μζ.)	(10 μζ.) α': δεκάτη (για αμπέλια και μια ελιά) β': το 1/4 (για χωράφι και 36 ελιές) γ': στάρι ετησίως για καλύβα, πηγάδι, αμπέλια, χωράφι και 13 ελιές)
20. (10 μζ.)	Δασική βλάστηση, ακαλλιέργητο, 60 ελιές / το υπόλοιπο του προηγούμενου	Στέλιος Μουμούρης. Δεκάτη, κανίσκι 2 μζ. στάρι (16 μζ.). Συμβ. 1656: διατίθεται στο	Το 1/4 για τις ελιές (10 μζ.)

		Σταμάτη Νίνο, από Λιαπάδες. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 1,5 μζ. στάρι (1 μζ.).	
21. (6 μζ.)	Δασική βλάστηση, καλλιεργημένο, ακαλλιεργητο, 50 ελιές	Στάθης Γκίνης του ποτέ Βασίλη. Δεκάτη, κανίσκι 5 μζ. στάρι (22 μζ.)	Δεκάτη για κάθε προϊόν (6 μζ.)
22. (12 μζ.)	Καλλιεργημένο, αμπέλια, ακαλλιεργητο, 81 ελιές, πολλά κυπαρίσσια	Σπύρος Μάζης του ποτέ Βίτζου, Νικολός Μάζης του ποτέ Σταμάτη. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 9 μζ. στάρι και, σε περίπτωση εμφύτευσης αμπελιών και ελαιών, το 1/4, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι (48 μζ.)	Δεκάτη για κάθε προϊόν (12 μζ.)
23. (4 μζ.)	Ακαλλιεργητο, 41 ελιές, δασική βλάστηση	Παπάς Θεόδωρος Μάζης, του ποτέ Αλοΐσιου. Δεκάτη, κανίσκι 4 μζ. στάρι, πίττα και, σε περίπτωση εμφύτευσης, το 1/4, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι (52 μζ.)	Δεκάτη για κάθε προϊόν (4 μζ.)
24. (10 μζ.)	Δασική βλάστηση, ακαλλιεργητο, 39 ελιές	Μεσσίρ Δήμος Μάζης του ποτέ Νικολού, με τους γιούς του αδελφού του, ποτέ Μπαττίου. Κανίσκι 5 μζ. στάρι, κόττα - πίττα και το 1/4 για το κρασί,	Δεκάτη για κάθε προϊόν (10 μζ.)

		μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι (24,5 μζ.)	
25. (10 μζ.)	Δασική βλάστηση, καλλιεργημένο / ελεύθερο	Ελεύθερο, των Παπαδόπολι.	
26. (10 μζ.)	Δασική βλάστηση, καλλιεργημένο, άγρια δέντρα	Κυριάκης Μποζίκης. Δεκάτη, κανίσκι 10 μζ. στάρι. Συμβ. 1646: συγκράτεια 2 μζ. στάρι, δεκάτη για κάθε προϊόν.	Το ίδιο (προφανώς με το συμβόλαιο), 10 μζ.
27. (6 μζ.)	Δασική βλάστηση	Αδιάθετο	Στάρι ετησίως
28. (5 μζ.)	Δασική βλάστηση, καλλιεργημένο	Μεσσίρ Νικολός Παγιάτης του ποτέ Γιάννη. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 4 μζ. στάρι, κόττα - πίττα και, σε περίπτωση εμφύτευσης, το 1/4 μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι (38 μζ.)	Το ίδιο (5 μζ.)
29. (22 μζ.)	Καλλιεργημένο, δασική βλάστηση, 76 ελιές	Σπύρος Μάζης του ποτέ Βίτζου. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 9 μζ. στάρι και, σε περίπτωση εμφύτευσης ελαιών και αμπελιών, το 1/4, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι, για 38 μζ.	Το 1/4 για τις ελιές (22 μζ.)
30. (18 μζ.)	Δασική βλάστηση, καλλιεργημένο κατά πολύ μικρό μέρος, κατά μικρό μέρος αμπέλια, 5 ελιές. Το	Γιώργος Μάζης. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 4 μζ. στάρι, κόττα και, σε περίπτωση εμφύτευσης ελαιών και αμπελιών, το	Το 1/4 για τις εμφυτεύσεις (18 μζ.)

	«κατείχε» ο ποτέ Γιώργος Μάζης, όπως κατέθεσε ο γιός του, Θεοφίλης.	1/4, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι, για 36,5 μζ.	
31. (14 μζ.)	Δασική βλάστηση	Αδιάθετο	Στάρι ετησίως (14 μζ.)
32. (44 μζ.)	Καλλιεργημένο, αμπέλια, ακαλλιέργητο, δασική βλάστηση, 72 ελιές. Μάλλον ίδια κανισκεψία με 6, 71.	Χριστόδουλος και Νίκος Σταυράτος και οι γιοί του αδελφού τους, ποτέ Σπύρου Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 9,5 μζ. στάρι, κόττα - πίττα, για 40 μζ.	Το 1/4 για τις εμφυτεύσεις (44 μζ.)
33. (7 μζ.)	Ακαλλιέργητο, 60 ελιές	Μπατίστας Μάζης του ποτέ Κουμή. Δεκάτη, 1 μζ. στάρι	Δεκάτη (7 μζ.)
34. (25 μζ.)	Καλλιεργημένο, αμπέλια, ακαλλιέργητο, 121 ελιές / τμήμα της κανισκεψίας του ποτέ Αποστόλη Παγιάτη	Αποστόλης Παγιάτης του ποτέ Αντώνη. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 10 μζ. στάρι, για 72 μζ.	Το 1/4 για τις εμφυτεύσεις (25 μζ.)
35. (14 μζ.)	Καλλιεργημένο, δασική βλάστηση	Γρηγόρης Παγιάτης του ποτέ παπά Δημήτρη. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 5 μζ. στάρι, το 1/4 για τις εμφυτεύσεις, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι, για 45 μζ.	Το ίδιο (14 μζ.)
36. (18 μζ.)	Δασική βλάστηση, κατά μικρό μέρος	Νικολός Παγιάτης, του ποτέ Γιάννη. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 4 μζ.	Το 1/4 για τις ελιές (18 μζ.)

	καλλιεργημένο, 15 ελιές	στάρι, κόττα - πίττα και το 1/4 για τις εμφυτεύσεις, για 46 μίζ., μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι	
37. (16 μίζ.)	Δασική βλάστηση / ελεύθερο της βαρωνείας	Αδιάθετο	Αδιάθετο
38. (12 μίζ.)	Καλλιεργημένο, μερικά οπωροφόρα, δασική βλάστηση / τμήμα της κανισκεψίας του ποτέ Αποστόλη Παγιάτη	Αποστόλης Παγιάτης του ποτέ Αντώνη. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 10 μίζ. στάρι, για 72 μίζ.	Το ίδιο (12 μίζ.)
39. (14 μίζ.)	Καλλιεργημένο, δύο καλύβες, πολλά άγρια δέντρα, δασική βλάστηση	Γιώργος Μάζης του ποτέ Φράγκου. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 3 μίζ. στάρι και το 1/4 για τις εμφυτεύσεις, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι για 21 μίζ.	Το ίδιο (14 μίζ.)
40. (8 μίζ.)	Δασική βλάστηση, κατά πολύ μικρό μέρος καλλιεργημένο	Γιάννης Γκίνης. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 2 μίζ. στάρι και, σε περίπτωση εμφύτευσης, το 1/4, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι	Το ίδιο (8 μίζ.)
41. (16 μίζ.)	Δασική βλάστηση, ελεύθερο της βαρωνείας	-	
42. (4 μίζ.)	Καλλιεργημένο, δασική βλάστηση	-	Συμβ. 1754: δεκάτη για τη σοδειά και για τα

			αμπέλια, συγκράτεια 1,5 μζ. και, σε περίπτωση εμφύτευσης ελαιών, το 1/4, μειώνοντας κατ' αναλογία το ενοίκιο, για 12 μζ. (4 μζ.)
43. (8 μζ.)	Καλλιεργημένο, δασική βλάστηση	Αδιάθετο	Δεκάτη για τη σοδειά, στάρι ετησίως (8 μζ.)
44. (10 μζ.)	Δασική βλάστηση / ελεύθερο της βαρωνείας	-	
45. (28 μζ.)	Δασική βλάστηση, κατά πολύ μικρό μέρος καλλιεργημένο / καταπατημένο	-	
46. (7 μζ.)	Κατά μικρό μέρος αμπέλι, κατά μικρό μέρος δασική βλάστηση, το υπόλοιπο καλλιεργήσιμο	Θεοφίλης Μάζης του Γιώργου, στο όνομα του πατέρα του. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 4 μζ. Στάρι, κόττα και, σε περίπτωση εμφύτευσης ελαιών και αμπελιών, το 1/4, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι, για 36,5 μζ.	Δεκάτη για κάθε προϊόν (7 μζ.)
46. (7 μζ.)	Κατά μικρό μέρος αμπέλι, κατά μικρό	Θεοφίλης Μάζης του Γιώργου, στο όνομα του	Δεκάτη για κάθε προϊόν (7 μζ.)

	μέρος δασική βλάστηση, το υπόλοιπο καλλιεργήσιμο	πατέρα του. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 4 μίζ. Στάρι, κόττα και, σε περίπτωση εμφύτευσης ελαιών και αμπελιών, το 1/4, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι, για 36,5 μίζ.	
47. (6 μίζ.)	Αμπέλια, 22 ελιές, κατά μικρό μέρος καλλιεργημένο/ ελεύθερο, του Αγίου Νικολάου των Κανακάδων	Ελεύθερο, του Αγίου Νικολάου των Κανακάδων	Τρεις πάροικοι πληρώνουν στην εκκλησία (της οποίας είναι ελεύθερο έδαφος) δεκάτη για τη σοδειά και το 1/4 για τις ελιές και τα αμπέλια (6 μίζ.)
48. (12 μίζ.)	Αμπέλια, 52 ελιές, δασική βλάστηση	Γιάννης Μάζης του ποτέ Αλοΐσιου. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 4 μίζ. στάρι, κόττα και, σε περίπτωση εμφύτευσης ελαιών και αμπελιών, το 1/4, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι, για 37 μίζ.	Δεκάτη για κάθε προϊόν (12 μίζ.)
49. (15 μίζ.)	Αμπέλια, 36 ελιές	Γιώργος Αγάθος του ποτέ Αρσενίου. Δεκάτη, κανίσκι 4 μίζ. στάρι, για 18 μίζ.	Δεκάτη για κάθε προϊόν (15 μίζ.)
50. (8 μίζ.)	Δασική βλάστηση, κατά μικρό μέρος αμπέλια,	Νικολός Αγάθος και ο πεθερός του Νικολός Μάζης. Δεκάτη για τη	Δεκάτη για κάθε προϊόν (8 μίζ.)

	ακαλλιέργητο, 122 ελιές	σοδειά, κανίσκι 4 μιζ. στάρι και το 1/4 για τις εμφυτεύσεις, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι, για 38 μιζ.	
51. (18 μιζ.)	Δασική βλάστηση, αμπέλια, 40 ελιές	Γρηγόρης Παγιάτης του ποτέ παπά Δημήτρη. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 4 μιζ. στάρι και το 1/4 για τις εμφυτεύσεις, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι, για 45 μιζ.	Το 1/4 για τις εμφυτεύσεις (18 μιζ.)
52. (19 μιζ.)	Καλλιεργημένο, ακαλλιέργητο, 59 ελιές, αμπέλια, κατά μικρό μέρος δασική βλάστηση / τμήμα της κανισκεψίας του ποτέ Αποστόλη Παγιάτη του ποτέ Αντώνη	Αποστόλης Παγιάτης του ποτέ Αντώνη. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 10 μιζ. στάρι, για 72 μιζ.	Το 1/4 για τις εμφυτεύσεις (19 μιζ.)
53 (12 μιζ.)	Αμπέλι, καλλιεργημένο, δασική βλάστηση, ακαλλιέργητο, 131 ελιές / τμήμα κανισκεψίας του ποτέ Νικολού Παγιάτη του ποτέ Γιάννη	Νικολός Παγιάτης του ποτέ Γιάννη. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 4 μιζ. στάρι, κόττα - πίττα και το 1/4 για τις εμφυτεύσεις, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι, για 46 μιζ.	Το 1/4 για τις εμφυτεύσεις (12 μιζ.)
54. (10 μιζ.)	Αμπέλια, καλλιεργημένο, δασική βλάστηση /	Κηρύσσεται ελεύθερο της βαρωνείας Μπραγκαντίν.	

	ελεύθερο της βαρωνείας Μπραγκαντίν		
55. (12 μοζ.)	Δασική βλάστηση, καλλιεργημένο, αμπέλια, 47 ελιές / τμήμα κανισκεψίας του ποτέ Νικολού Παγιάτη του ποτέ Γιάννη	Νικολός Παγιάτης του ποτέ Γιάννη. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 4 μιζ. στάρι, κόττα - πίττα και το 1/4 για τις εμφυτεύσεις, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι, για 46 μιζ.	Το 1/4 για τις εμφυτεύσεις (12 μιζ.)
56. (3,5 μιζ.)	Καλλιεργημένο, 17 ελιές, δύο κυπαρίσσια	Νικολός Παπαδόπουλος του ποτέ Γιώργου. Δεκάτη, κανίσκι 1,5 μιζ. στάρι, για 6 μιζ.	Δεκάτη για κάθε προϊόν (3,5 μιζ.)
57. (8 μιζ.)	Ακαλλιέργητο, 70 ελιές / καταπατημένο / το υπόλοιπο και μεγαλύτερο τμήμα του προηγούμενου	Νικολός Παπαδόπουλος του ποτέ Γιώργου.	
58. (15 μιζ.)	Αμπέλια, καλλιεργημένο, ακαλλιέργητο, 66 ελιές, 1 σπίτι, ένα πηγάδι / καταπατημένο	Αποστόλης Παπαδόπουλος. Πληρώνει εδαφονόμιο στη βαρωνεία.	
59. (22 μιζ.)	Αμπέλια, καλλιεργημένο, ακαλλιέργητο, 183 ελιές	-	Ετήσιο ενοίκιο 8 ζάρες κρασί και 3 λίρες (22 μιζ.)
60. (2,5 μιζ.)	Ακαλλιέργητο, 21 ελιές	Γρηγόρης Παγιάτης του ποτέ παπά Δημήτρη. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 5 μιζ. στάρι και το	Το 1/4 για τις εμφυτεύσεις (2,5 μιζ.)

		1/4 για τις εμφυτεύσεις, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι, για 45 μζ.	
61. (12 μζ.)	Κατά το μεγαλύτερο μέρος ακαλλιέργητο, 84 ελιές, δασική βλάστηση / τμήμα της κανισκεψιάς του ποτέ Αποστολη Παγιάτη, του ποτέ Αντώνη	Αποστόλης Παγιάτης του ποτέ Αντώνη. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 10 μζ. στάρι, για 72 μζ.	Το 1/4 για τις εμφυτεύσεις (12 μζ.)
62. (6 μζ.)	Καλλιεργήσιμο, ακαλλιέργητο, 60 ελιές / ελεύθερο του Αγίου Νικολάου των Κανακάδων	Κηρύσσεται ελεύθερο, της εκκλησίας	
63. (1 και 1/4 μζ.)	Κατά το ήμισυ καλλιεργημένο, κατά το ήμισυ αμπέλι. Περικλείεται στον	Κηρύσσεται ελεύθερο (μετά την Αναγραφή του 1631)	Ένας πάροικος πληρώνει στην εκκλησία (της οποίας αποτελεί ελεύθερο έδαφος) το 1/4 για τις εμφυτεύσεις.
64. (39 μζ.)	επόμενο κλήρο/ ελεύθερο, του Αγίου	Κηρύσσεται ελεύθερο	
65. (9 μζ.)	Νικολάου των Κανακάδων. Καλλιεργήσιμο, αμπέλι, δασική βλάστηση, ελιές (μαζί με την 1,5 μζ. του προηγούμενου)/ ελεύθερο. Καλλιεργημένο, πολλά κυπαρίσσια, μία καλύβα, 9 ελιές/	-	

	καταπατημένο. Θεωρείται καταπατημένο, επειδή στη συγκεκριμένη περιοχή, ελεύθερες είναι μόνο οι 39 μιζούρες του προηγούμενου κλήρου.		
66. (2 μιζ.)	Δασική βλάστηση, καλλιεργημένο, πολλά άγρια δέντρα, 11 ελιές.	Δήμος Μάζης του ποτέ Νίκου. Κανίσκι 5 μιζ. στάρι, κόττα - πίττα και το 1/4 για το κρασί, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι, για 24,5 μιζ.	Το 1/4 για τις ελιές (3 μιζ.)
67. (5 μιζ.)	Καλλιεργήσιμο, 18 ελιές. Τμήμα μεγαλύτερης κανισκεψίας, συνολικά 52 μιζ.. Το «κατείχε» ο παπάς Θεόδωρος Μάζης του ποτέ Αλοΐσιου.	Παπάς Θεόδωρος Μάζης του ποτέ Αλοΐσιου. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 4 μιζ. στάρι, πίττα και, σε περίπτωση εμφύτευσης, το 1/4, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι για 52 μιζ.	Το 1/4 για τις ελιές (5 μιζ.)
68. (3 μιζ.)	Καλλιεργημένο, 21 ελιές. Τμήμα της προηγούμενης κανισκεψίας, 52 μιζ. Το «κατείχε» ο ποτέ Γιάννης Μάζης του ποτέ Αλοΐσιου (προφανώς αδελφός του προηγούμενου).	Γιάννης Μάζης του ποτέ Αλοΐσιου. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 4 μιζ. στάρι, κόττα και, σε περίπτωση εμφύτευσης ελαιών και αμπελιών, το 1/4, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι, για 37 μιζ.	Το 1/4 για τις ελιές (3 μιζ.)

69. (2 μιζ.)	Ακαλλιέργητο, 2 ελιές. Ίδια κανισκεψία με το 30 (το «κατείχε» ο ποτέ Θεοφίλης Μάζης, του ποτέ Γιώργου).	Θεοφίλης Μάζης του ποτέ Γιώργου. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 4 μιζ. στάρι, κόττα και, σε περίπτωση εμφύτευσης ελαιών και αμπελιών, το 1/4, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι, για 36,5 μιζ.	Το 1/4 (2μιζ.)
70. (1,5 μιζ.)	Αμπέλι, 6 ελιές	Νικολός Αγάθος, Νικολός Μάζης. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 4 μιζ. στάρι και το 1/4 για τις εμφυτεύσεις, μειώνοντας αναλογικά το κανίσκι, για 38 μιζ.	Το 1/4 (1,5 μιζ.)
71. (9 μιζ.)	Καλλιεργημένο, ακαλλιέργητο, 48 ελιές. Ίδια κανισκεψία με 6, 32).	Χριστόδουλος και Νίκος Σταυράτος, με τους γιούς του αδελφού τους, ποτε Σπύρου. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 9,5 μιζ. στάρι, κόττα – πίττα, για 40 μιζ.	Το 1/4 για τις εμφυτεύσεις (9 μιζ.)
72. (10 μιζ.)	Αμπέλι, καλλιεργημένο, 62 ελιές. Ενιαίος κλήρος με 1, 5, 73)	Γιώργος Αγάθος του ποτέ Αρσένιου. Δεκάτη, συγκράτεια 6 μιζ. στάρι, κόττα - πίττα, για 40 μιζ.	Το ίδιο (10 μιζ.)
73. (5 μιζ.)	Καλλιεργήσιμο, 55 ελιές. Ενιαίος κλήρος με 1, 5, 72 (Γιώργος Αγάθος του ποτέ Αρσένη).	Γιώργος Αγάθος του ποτέ Αρσένιου.	Δεκάτη για κάθε προϊόν και στάρι ετησίως (5 μιζ.)

74.* (7 μζ.)	Καλλιεργημένο, αμπέλι, δασική βλάστηση, 2 καλύβες, πολλά οπωροφόρα, 45 ελιές.	Γιάννης Μάζης του ποτέ Αλοΐσιου. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 4 μζ. στάρι, κόττα και, σε περίπτωση εμφύτευσης ελαιών και αμπελιών, το 1/4, μειώνοντας κατ` αναλογία το κανίσκι, για 37 μζ.	Το 1/4 για τις εμφυτεύσεις (7 μζ.)
75. (8 μζ.)	Δασική βλάστηση, κατά μικρό μέρος καλλιεργημένο.	Αδιάθετο	Δεκάτη και στάρι ετησίως (8 μζ.)
76. (16 μζ.)	Δασική βλάστηση, καλλιεργημένο, αμπέλι, 1 ελιά. Ίδια κανισκεψία με 30, 69.	Γιώργος Μάζης, σύμφωνα με την κατάθεση του γιού του, Θεοφίλη. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 4 μζ. στάρι, κόττα και, σε περίπτωση εμφύτευσης ελαιών και αμπελιών, το 1/4, μειώνοντας κατ` αναλογία το κανίσκι, για 36,5 μζ.	Δεκάτη για κάθε προϊόν (16 μζ.)
77. (10 μζ.)	Δασική βλάστηση, αμπέλι, 60 ελιές.	Νικολός Μάζης, σύμφωνα με την κατάθεση του γαμπρού του, Νικολού Αγάθου. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 4 μζ. στάρι και το 1/4 για τις εμφυτεύσεις, μειώνοντας κατ` αναλογία το κανίσκι, για 38 μζ.	Το 1.4 για τις εμφυτεύσεις (10 μζ.)

78. (9 μιζ.)	Δασική βλάστηση, αμπέλι, 4 ελιές.	Γιάννης Μάζης του ποτέ Αλοΐσιου. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 4 μιζ. στάρι, κόττα και, σε περίπτωση εμφύτευσης ελαιών και αμπελιών, το 1/4, μειώνοντας αναλογικά το κανίσκι, για 37 μιζ.	Το 1/4 για τις εμφυτεύσεις (9 μιζ.)
79. (9 μιζ.)	Δασική βλάστηση, καλλιεργήσιμο, 9 ελιές	Παπάς Θεόδωρος Μάζης του ποτέ Αλοΐσιου. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 4 μιζ. στάρι, πίττα και, σε περίπτωση εμφύτευσης, το 1/4, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι, για 52 μιζ.	Το 1/4 για τις ελιές (9 μιζ.)
80. (8 μιζ.)	Δασική βλάστηση, καλλιεργήσιμο	Γιώργος Αγάθος του ποτέ Αρσένη. Δεκάτη, κανίσκι 4 μιζ. στάρι, για 18 μιζ.	Το ίδιο (8 μιζ.)
81. (10 μιζ.)	Δασική βλάστηση, καλλιεργήσιμο, 11 ελιές, άγρια δέντρα / καταπατημένο	Γιάννης Μάζης του ποτέ Αλοΐσιου	
82. (20 μιζ.)	Κατά το μεγαλύτερο μέρος δασική βλάστηση, κατά μικρό μέρος καλλιεργήσιμο, αμπέλι, 72 ελιές	Αδιάθετο	Δεκάτη για κάθε προϊόν, στάρι ετησίως (20 μιζ.)
83. (13 μιζ.)	Δασική βλάστηση, καλλιεργήσιμο, 137 ελιές	Γιώργος Μάζης, σύμφωνα με την κατάθεση του γιού του, Θεοφίλη. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 4 μιζ.	Το 1/4 για τις ελιές (13 μιζ.)

		στάρι, κόττα και, σε περίπτωση εμφύτευσης ελαιών και αμπελιών, το 1/4, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι, για 36,5 μζ.	
84. (3 μζ.)	Δασική βλάστηση, καλλιεργήσιμο, 2 ελιές	Παπας Θεόδωρος Μάζης του ποτέ Αλοΐσιου. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 4 μζ. στάρι, πίττα και, σε περίπτωση εμφύτευσης, το 1/4, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι, για 42 μζ.	Το 1/4 για τις ελιές (3 μζ.)
85. (5 μζ.)	Δασική βλάστηση, κατά το μεγαλύτερο μέρος αμπέλι, 5 ελιές	Γιάννης Μάζης του ποτέ Αλοΐσιου. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 4 μζ. στάρι, κόττα και, σε περίπτωση εμφύτευσης ελαιών και αμπελιών, το 1/4, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι, για 37 μζ.	Το 1/4 για τις εμφυτεύσεις (5 μζ.)
86. (3,5 μζ.)	Δασική βλάστηση, εξαμπελωμένο, 26 ελιές	Νικολός Μάζης του ποτέ Αλοΐσιου, σύμφωνα με τη μαρτυρία του γαμπρού του, Νικολού Αγάθου. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 4 μζ. στάρι και το 1/4 για τις εμφυτεύσεις, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι, για 38 μζ.	Το 1/4 για τις ελιές (3,5 μζ.)

87. (10 μιζ.)	Δασική βλάστηση, αμπέλι, εξαμπελωμένο, 151 ελιές	Δήμος Μάζης του ποτέ Νίκου. Κανίσκι 5 μιζ. στάρι, κόττα - πίττα και το 1/4 για το κρασί, μειώνοντας αναλογικά το κανίσκι, για 24,5 μιζ.	Το 1/4 για τις εμφυτεύσεις (10 μιζ.)
88. (15 μιζ.)	Δασική βλάστηση, καλλιεργήσιμο, αμπέλι, ακαλλιεργητο, 303 ελιές	Παπάς Θεόδωρος Μάζης του ποτέ Αλοΐσιου. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 4 μιζ. στάρι, πίττα και, σε περίπτωση εμφύτευσης, το 1/4, μειώνοντας αναλογικά το κανίσκι, για 52 μιζ.	Το 1/4 για τις εμφυτεύσεις (15 μιζ.)
89. (4 μιζ.)	Αμπέλι, καλλιεργημένο, δασική βλάστηση	Παπάς Θεόδωρος Μάζης του ποτέ Αλοΐσιου. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 4 μιζ. στάρι, πίττα και, σε περίπτωση εμφύτευσης, το 1/4, μειώνοντας αναλογικά το κανίσκι, για 52 μιζ.	Το 1/4 για τα αμπέλια (4 μιζ.)..
90. (2 και $\frac{3}{4}$ μιζ.)	Αμπέλι, 50 ελιές, 2 συκιές / καταπατημένο	Νικολός Μάζης του ποτέ Αλοΐσιου, σύμφωνα με τη μαρτυρία του γαμπρού του, Νίκου Αγάθου.	
91. (4,5 μιζ.)	Κατά μικρό μέρος αμπέλι, καλλιεργήσιμο, 70 ελιές / καταπατημένο	Δήμος Μάζης του ποτέ Νίκου	
92. (4,5 μιζ.)	Καλλιεργήσιμο, κατά μικρό μέρος αμπέλι, 23 ελιές	Σπύρος Μάζης του ποτέ Βίτσου. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 9 μιζ.	Το 1/4 για τις ελιές (4,5 μιζ.)

		στάρι και, σε περίπτωση εμφύτευσης ελαιών και αμπελιών, το 1/4, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι, για 38 μζ.	
93. (2 μζ.)	Καλλιεργήσιμο, 24 ελιές	Παπάς Θεόδωρος Μάζης του ποτέ Αλοΐσιου. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 4 μζ. στάρι, πίττα και, σε περίπτωση εμφύτευσης, το 1/4, μειώνοντας αναλογικά το κανίσκι, για 52 μζ.	Το 1/4 για τις ελιές (2 μζ.)
94. (3 μζ.)	Αμπέλι, καλλιεργημένο, δασική βλάστηση / ελεύθερο	Παπάς Θεόδωρος Μάζης του ποτέ Αλοΐσιου (ελεύθερο)	
95. (2 μζ.)	Αμπέλι, ελιές, οπωροφόρα, κυπαρίσσια, δασική βλάστηση / ελεύθερο	Πέτρος Μάζης του ποτέ Νίκου/ ελεύθερο	
96. (2 μζ.)	Αμπέλι, κατά μικρό μέρος δασική βλάστηση / ελεύθερο	Νίκος Μάζης του ποτέ Σταμάτη / ελεύθερο	
97. (5,5 μζ.)	Αμπέλι, ακαλλιέργητο, 47 ελιές / καταπατημένο	-	
98. (12 μζ.)	Δασική βλάστηση, ακαλλιέργητο, κατά μικρό μέρος εξαμπελωμένο, 20 ελιές	Γιάννης Μάζης του ποτέ Αλοΐσιου. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 4 μζ. στάρι, κόττα και, σε περίπτωση εμφύτευσης ελαιών και αμπελιών, το	Το 1/4 για τις ελιές (12 μζ.)

		1/4, μειώνοντας αναλογικά το κανίσκι, για 37 μιζ.	
99. (5,5 μιζ.)	Κατά μικρό μέρος εξαμπελωμένο, δασική βλάστηση, 3 ελιές	Σπύρος Μάζης του ποτέ Βίτσου. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 9 μιζ. στάρι και, σε περίπτωση εμφύτευσης ελαιών και αμπελιών, το 1/4, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι, για 38 μιζ.	Το 1/4 για τις ελιές (5,5 μιζ.)
100. (4 μιζ.)	Κατά το μικρότερο μέρος αμπέλι, καλλιεργήσιμο, 18 ελιές	Γιώργος Μάζης, σύμφωνα με τη μαρτυρία του γιού του, Θεοφίλη. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 4 μιζ. στάρι, κόττα και, σε περίπτωση εμφύτευσης ελαιών και αμπελιών, το 1/4, μειώνοντας αναλογικά το κανίσκι, για 36,5 μιζ.	Το 1/4 για τις εμφυτεύσεις (4 μιζ.)
101. (12 μιζ.)	Αμπέλι, 32 ελιές, κατά μικρό μέρος δασική βλάστηση	Νικολός Μάζης του ποτέ Αλοΐσιου. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 4 μιζ. στάρι και, σε περίπτωση εμφύτευσης, το 1/4, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι, για 38 μιζ.	Το 1/4 για τις εμφυτεύσεις (12 μιζ.)
102. (6 μιζ.)	Δασική βλάστηση, εξαμπελωμένο, 33 ελιές	Δήμος Μάζης του ποτέ Νίκου. Κανίσκι 5 μιζ. στάρι, κόττα - πίττα και το 1/4 για τις εμφυτεύσεις, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι, για 24,5 μιζ.	Το 1/4 για τις ελιές (6 μιζ.)

103. (3,5 μιζ.)	Δασική βλάστηση, αμπέλια, 35 ελιές	Γρηγόρης Παγιάτης του ποτέ παπά Δημήτρη. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 5 μιζ. στάρι και το 1/4 για τις εμφυτεύσεις, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι, για 45 μιζ.	Το 1/4 (3,5 μιζ.)
104. (10 μιζ.)	Καλλιεργήσιμο αλλά ακαλλιεργητο, κατά το μεγαλύτερο μέρος δασική βλάστηση	Αδιάθετο	Δεκάτη και στάρι ετησίως (10 μιζ.)
105. (20 μιζ.)	Δασική βλάστηση, καλλιεργήσιμο αλλά ακαλλιεργητο, 17 ελιές	Γιώργος Μάζης, σύμφωνα με τη μαρτυρία του γιού του, Θεοφίλη. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 4 μιζ. στάρι, κόττα - πίττα και, σε περίπτωση εμφύτευσης ελαιών και αμπελιών, το 1/4, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι, για 36,5 μιζ.	Το 1/4 για τις ελιές (20 μιζ.)
106. (22 μιζ.)	Δασική βλάστηση, καλλιεργήσιμο αλλά ακαλλιεργητο	Αδιάθετο	Δεκάτη και στάρι ετησίως (22 μιζ.)
107. (22 μιζ.0	Δασική βλάστηση, καλλιεργήσιμο αλλά ακαλλιεργητο, 44 ελιές	Μπάτας Μάζης του Κουμή. Δεκάτη, κανίσκι 1,5 μιζ. στάρι, για 12 μιζ.	Το 1/4 για τις ελιές (26 μιζ.)
108. (8 μιζ.)	Αμπέλι, 141 ελιές	Γιώργος Μάζης, σύμφωνα με τη μαρτυρία του γιού του, Θεοφίλη. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 4 μιζ. στάρι, κόττα και, σε	Δεκάτη για κάθε προϊόν (8 μιζ.)

		περίπτωση εμφύτευσης ελαιών και αμπελιών, το 1/4, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι, για 36,5 μζ.	
109. (2 μζ.)	Αμπέλι, 28 ελιές	Νικολός Μάζης του ποτέ Αλοΐσιου, με το γαμπρό του Νίκο Αγάθο. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 36,5 μζ. στάρι και το 1/4 για τις εμφυτεύσεις, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι, για 38 μζ.	Το 1/4 για τις εμφυτεύσεις (2 μζ.)
110. (6 μζ.)	Κατά μικρό μέρος δασική βλάστηση, αμπέλι, 12 μζ.	Παπάς Θεόδωρος Μάζης του ποτέ Αλοΐσιου. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 4 μζ. στάρι, πίττα και, σε περίπτωση εμφύτευσης, το 1/4, μειώνοντας αναλογικά το κανίσκι, για 52 μζ.	Το 1/4 για τις εμφυτεύσεις (6 μζ.)
111. (2 και 1/4 μζ.)	Αμπέλι, 22 ελιές	Γιάννης Μάζης του ποτέ Αλοΐσιου. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 4 μζ. στάρι, κόττα και, σε περίπτωση εμφύτευσης ελαιών και αμπελιών, το 1/4, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι, για 37 μζ.	Δεκάτη για κάθε προϊόν (2 μζ. και 1/4)
112. (24 μζ.)	Δασική βλάστηση, κατά το μεγαλύτερο	Σπύρος Μάζης του ποτέ Βίτσου. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 9 μζ.	Το 1/4 για τις εμφυτεύσεις (24 μζ.)

	μέρος αμπέλι, 73 ελιές	στάρι και, σε περίπτωση εμφύτευσης ελαιών και αμπελιών, το 1/4, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι, για 38 μζ.	
113. (5 μζ.)	Αμπέλι, καλλιεργήσιμο, 33 ελιές, μία καλύβα / καταπατημένο	Νικολός Αγάθος γαμπρός του Νικολού Μάζη του ποτέ Αλοΐσιου, Σπύρος Μάζης του ποτέ Βίτσου / καταπατημένο (5 μζ.0	
114. (11 μζ.)	Καλλιεργημένο, αμπέλι, ακαλλιέργητο, ελιές, κυπαρίσσια, καλύβες / ελεύθερο	Κηρύσσεται ελεύθερο	
115. (8 μζ.)	Καλλιεργημένο, δασική βλάστηση, 39 ελιές / καταπατημένο	Αδιάθετο / συμβόλαιο 25/9/1643: Θεοχάρης, Νίκος και Βασίλης Μάζης του ποτέ Γιάννη	
116. (14 μζ.)	Δασική βλάστηση, καλλιεργημένο, ακαλλιέργητο, 39 ελιές / καταπατημένο	Αδιάθετο	
117. (4,5 μζ.)	Αμπέλι, καλλιεργημένο, ελιές / ελεύθερο	Κηρύσσεται ελεύθερο	
118. (4,5 μζ.)	Καλλιεργημένο, ελιές / ελεύθερο	Κηρύσσεται ελεύθερο	
119. (22,5 μζ.)	Αμπέλι, καλλιεργημένο, ακαλλιέργητο, ελιές	Κηρύσσεται ελεύθερο	

120. (4,5 μιζ.)	Ακαλλιέργητο, 84 ελιές. Είναι μέσα η Αγία Αναστασία Ρωμαία.	Νικολός Μάζης του ποτέ Αλοΐσιου, σύμφωνα με τη μαρτυρία του γαμπρού του Νικολού Αγάθου. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 4 μιζ. στάρι και το 1/4 για τις εμφυτεύσεις, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι, για 38 μιζ.	Το 1/4 για τις εμφυτεύσεις (4,5 μιζ.)
121. (2,5 μιζ.)	Καλλιεργημένο, 46 ελιές	Γιώργος Μάζης του ποτέ Φράγκου. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 3 μιζ. στάρι και το 1/4 για τις εμφυτεύσεις, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι, για 21 μιζ.	Το 1/4 για τις ελιές (2,5 μιζ.)
122. (11,5 μιζ.)	Καλλιεργημένο, αμπέλι, ακαλλιέργητο, 133 ελιές	Παπάς Θεόδωρος Μάζης του ποτέ Αλοΐσιου. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 4 μιζ. στάρι, πίττα και, σε περίπτωση εμφύτευσης, το 1/4, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι για 52 μιζ.	Το 1/4 για τις εμφυτεύσεις (11,5 μιζ.)
123. (4,5 μιζ.)	Αμπέλι, καλλιεργημένο, 23 ελιές / καταπατημένο. Το υπόλοιπο του προηγούμενου.	Παπάς Θεόδωρος Μάζης του ποτέ Αλοΐσιου	
124. (5 μιζ.)	Καλλιεργήσιμο, 16 ελιές	Γιώργος Μάζης, σύμφωνα με τη μαρτυρία του γιού του, Θεοφίλη. Δεκάτη για	Το 1/4 για τις ελιές (5 μιζ.)

		τη σοδειά, κανίσκι 4 μιζ. στάρι, κόττα και, σε περίπτωση εμφύτευσης ελαιών και αμπελιών, το 1/4, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι, για 36,5 μιζ.	
125. (2 μιζ.)	Καλλιεργήσιμο, 8 ελιές	Σπύρος Μάζης του ποτέ Βίτσου. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 9 μιζ. στάρι και, σε περίπτωση εμφύτευσης ελαιών και αμπελιών, το 1/4, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι, για 38 μιζ.	Το 1/4 για τις ελιές (2 μιζ.)
126. (2,5 μιζ.)	Καλλιεργήσιμο, 24 ελιές	Αδιάθετο	Δεκάτη για τις ελιές και στάρι ετησίως (2,5 μιζ.)
127. (7,5 μιζ.)	Καλλιεργήσιμο, 31 ελιές	Δήμος και Σπύρος Μάζης του ποτέ Νίκου	Δεκάτη για κάθε προϊόν και στάρι ετησίως (7,5 μιζ.)
128. (43 μιζ.)	Καλλιεργήσιμο, αμπέλι, ακαλλιέργητο, ελιές / ελεύθερο	Κηρύσσεται ελεύθερο	
129. (5 μιζ.)	Αμπέλι, 20 ελιές	Αντώνης Μάζης του ποτέ Δήμου. Κανίσκι 4 μιζ. στάρι και το 1/4 για το λάδι και το κρασί, για 32 μιζ.	Το 1/4 για τις εμφυτεύσεις (5 μιζ.)
130. (2,5 μιζ.)	Αμπέλι, 17 ελιές / καταπατημένο / κατά	1 μιζ.: Γιάννης Αγάθος του ποτέ Νικολού. 1,5 μιζ. :	

	1,5 μζ. ενιαίο με το προηγούμενο	Αντώνης Μάζης του ποτέ Δήμου.	
131. (4 μζ.)	Αμπέλι, ακαλλιέργητο, 59 μζ. Ενιαίο με το προηγούμενο	Αντώνης Μάζης του ποτέ Δήμου. Κανίσκι 4 μζ. στάρι και το 1/4 για το κρασί και το λάδι, για 32 μζ.	Δεκάτη για κάθε προϊόν (4 μζ.)
132. (5,5 μζ.)	Αμπέλι, 13 ελιές, πολλά σποροφόρα. Ενιαίο με το προηγούμενο	Αντώνης Μάζης του ποτέ Δήμου. Κανίσκι 4 μζ. στάρι και το 1/4 για το κρασί και το λάδι, για 32 μζ.	Το 1/4 για τις ελιές και δεκάτη για τα αμπέλια (5,5 μζ.)
133. (4 μζ.)	Ακαλλιέργητο, 29 ελιές	Αδιάθετο. Συμβ. 1684, Μπάττας Μάζης από Λιαπάδες: 0,5 μζ. στάρι και δεκάτη για κάθε προϊόν	Το ίδιο (4 μζ.)
134. (8 μζ.)	Ακαλλιέργητο, 82 ελιές	Αδιάθετο. Συμβ. 1687, Αντώνης Αγάθος του ποτέ Πέτρου από Λιαπάδες: Συγκράτεια 1 μζ. στάρι και δεκάτη για κάθε προϊόν	Το ίδιο (8 μζ.)
135. (7 μζ.)	Ακαλλιέργητο, 106 ελιές, πολλά κυπαρίσσια, ένα ανοιχτό σπίτι	Αδιάθετο / Συμβ. 16/12/1697: Ιερομόναχος Λεόντιος Αγάθος	Δεκάτη για κάθε προϊόν (7 μζ.)
136. (1,5 μζ.)	Κατά το μεγαλύτερο μέρος ακαλλιέργητο, 20 ελιές, κατά μικρό μέρος αμπέλι	Γιώργος Μάζης του ποτέ Φράγκου. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 3 μζ. στάρι και το 1/4 για τις εμφυτεύσεις, μειώνοντας	Το 1/4 για τις εμφυτεύσεις (1,5 μζ.)

		κατ' αναλογία το κανίσκι, για 21 μζ.	
137. (16 μζ.)	Αμπέλι, ακαλλιέργητο, εξαμπελωμένο, 161 ελιές, σκεπασμένο σπίτι	Νικολός Μποζίκης του ποτέ Γιώργου, Σπύρος Μποζίκης του ποτέ Γιώργου, Κυριάκης Μποζίκης, Δήμος, Αλοϊσιος και Κυριάκης Μάζης του ποτέ Παπά Γιώργου (σύνολο 16 μζ.). Το 1/31 για κάθε προϊόν	Το ίδιο (16 μζ.)
138. (50 μζ.)	Δασική βλάστηση, αμπέλι, ακαλλιέργητο, ελιές / ελεύθερο	Κηρύσσεται ελεύθερο	
139. (10 μζ.)	Δασική βλάστηση, αμπέλι, ακαλλιέργητο, 156 ελιές / καταπατημένο	Αδιάθετο	
140. (16 μζ.)	Περνά από μέσα ο δρόμος, κατά μικρό μέρος δασική βλάστηση, καλλιεργήσιμο, αμπέλι, ακαλλιέργητο, 251 ελιές, πολλά κυπαρίσσια	Αντώνης Μάζης του ποτέ Δήμου. Συμβ. 4/1/1640: Σταμάτης και Στάθης Αγάθος. Κανίσκι 4 μζ. στάρι και το 1/4 για το λάδι και το κρασί, για 32 μζ. Συμβ. 1640: 2 μζ. στάρι ετησίως και δεκάτη	Το 1/31 για κάθε προϊόν (16 μζ.)
141. (3 μζ.)	Αμπέλι, καλλιεργήσιμο, 17 ελιές	Γιάννης Μποζίκης του ποτέ Βασίλη. Το 1/31 για κάθε προϊόν	Το ίδιο (3 μζ.)
142. (12 μζ.)	Δασική βλάστηση, αμπέλι,	Γιώργος Μάζης του ποτέ Φράγκου, Δήμος, Αλοϊσιος	Το ίδιο

	ακαλλιέργητο, 173 ελιές	και Κυριακής Μάζης του ποτέ παπά Γιώργου. Το 1/31 για κάθε προϊόν	
143. (22 μιζ.)	Αμπέλι, δασική βλάστηση, ακαλλιέργητο, ελιές, ανοιχτό σπίτι / ελεύθερο	Κηρύσσεται ελεύθερο	
144. (5 μιζ.)	Καλλιεργήσιμο, αμπέλι, 24 ελιές / καταπατημένο	Συμβ. 24/2/1620: Σιδέριος Φόρτσιος. 1631: οι κληρονόμοι του	
145. (16 μιζ.)	Δασική βλάστηση, αμπέλι, ακαλλιέργητο, 264 ελιές, ανοιχτό σπίτι / καταπατημένο	Αδιάθετο	
146. (6 μιζ.)	Αμπέλι, ακαλλιέργητο, ελιές / ελεύθερο	Κηρύσσεται ελεύθερο	
147. (1 μιζ.)	Αμπέλι, 6 ελιές / καταπατημένο	Γιάννης Αγάθος – Μπαγιόγκος/ καταπατημένο	
148. (20 μιζ.)	Δασική βλάστηση, αμπέλι, καλλιεργήσιμο, ακαλλιέργητο, ελιές / ελεύθερο	Κηρύσσεται ελεύθερο	
149. (16 μιζ.)	Κατά το μεγαλύτερο μέρος αμπέλι, δασική βλάστηση, ελιές, ανοιχτό σπίτι / ελεύθερο, της βαρωνείας Τζιράρντι	Κηρύσσεται ελεύθερο, της βαρωνείας	

150. (6 μζ.)	Καλλιεργήσιμο, 44 ελιές	Αντώνης Χαλκιάς του ποτέ Γιώργου (9 μζ.). Το 1/4 για το κρασί και το λάδι	; (Δεν έχουμε στοιχεία, εκτός του ότι δεν υπάρχουν πια αμπέλια (6 μζ.)
151. (7 μζ.)	Αμπέλι, δασική βλάστηση, καλλιεργήσιμο, 32 ελιές / καταπατημένο. 3 μζ. υπόλοιπο του προηγούμενου	3 μζ.: Αντώνης Χαλκιάς του ποτέ Γιώργου. Το υπόλοιπο αδιάθετο	
152. (17,5 μζ.)	Αμπέλι, καλλιεργημένο, ακαλλιέργητο, ελιές, βαλανιδιές / ελεύθερο	Κηρύσσεται ελεύθερο	
153. (4 μζ.)	Δασική βλάστηση, καλλιεργήσιμο, 1 ελιά / καταπατημένο	Αδιάθετο	
154. (6 μζ.)	Αμπέλι, ελιές / ελεύθερο	Αντώνης Μάζης. Κηρύσσεται ελεύθερο	
155. (10 μζ.)	Περνά από μέσα ο δρόμος. Αμπέλι, ελιές, ακαλλιέργητο, δασική βλάστηση, ανοιχτό σπίτι / ελεύθερο	Κηρύσσεται ελεύθερο	
156. (5 μζ.)	Ακαλλιέργητο, ελιές, δασική βλάστηση / ελεύθερο	Κηρύσσεται ελεύθερο	
157. (2 μζ.)	Ακαλλιέργητο, 16 ελιές / καταπατημένο	Αδιάθετο	

158. (5 μιζ.)	Ελιές / ελεύθερο	Αντώνης Νίνος του ποτέ Βασίλη / ελεύθερο	
159. (20 μιζ.)	Καλλιεργήσιμο, ελιές / ελεύθερο («των Μάζηδων»)	Κηρύσσεται ελεύθερο	
160. (8 μιζ.)	Καλλιεργημένο, ακαλλιεργητο, 23 ελιές / καταπατημένο	Αδιάθετο	
161. (40 μιζ.)	Δασική βλάστηση, αμπέλι, ακαλλιεργητο, ελιές / ελεύθερο	Κηρύσσεται ελεύθερο	
162. (32 μιζ.)	Αμπέλι, κατά μεγάλο μέρος ακαλλιεργητο, 197 ελιές	Σιδέριος Φορτσίος, συμβ. 1620: Σολιάτικο 27 λίρες και 15 σολδία (37 μιζ.). Αναγραφή: Σολιάτικο 4,5 τάληρα. Αναγραφή 1631: οι κληρονόμοι του	Το ίδιο (32 μιζ.)
163. (15 μιζ.)	Καλλιεργήσιμο, αμπέλι, ακαλλιεργητο, 104 ελιές	Δήμος Παπαδόπουλος, σύμφωνα με τη μαρτυρία του γιού του, ποτέ παπά Σταμάτη. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 8 μιζ. στάρι, κόττα - πίττα και, σε περίπτωση εμφύτευσης, το 1/4, μειώνοντας αναλογικά το κανίσκι, για 68 μιζ.	Το 1/4 για τις εμφυτεύσεις (15 μιζ.)
164. (9 μιζ.)	Αμπέλι, 14 ελιές / καταπατημένο. Το υπόλοιπο του προηγούμενου	Δήμος Παπαδόπουλος, σύμφωνα με τη μαρτυρία του γιού του, ποτέ παπά Σταμάτη. Συμβ. 20/6/1650: από Καλογιάννη	

		Παπαδόπουλο του ποτέ Σταμάτη στον κύριο Δονάτο Καβάσιλα	
165. (20 μζ.)	Δασική βλάστηση, αμπέλι, καλλιεργήσιμο, ακαλλιεργητο, 134 ελιές	Αδιάθετο	Το 1/4 για τα αμπέλια και τις ελιές, δεκάτη για το έδαφος και στάρι ετησίως (20 μζ.)
166. (8 μζ.)	Αμπέλι, ελιές / ελεύθερο της εκκλησίας της Παναγίας	Κηρύσσεται ελεύθερο, της εκκλησίας	
167. (10 μζ.)	Αμπέλι, καλλιεργήσιμο, ακαλλιεργητο, 55 ελιές	Αλοΐσιος Αγάθος του ποτέ Πέτρου. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 1 μζ. στάρι και το 1/4 για τις εμφυτεύσεις, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι, για 6 μζ.	Το 1/4 για τις εμφυτεύσεις (10 μζ.)
168. (6 μζ.)	Ακαλλιεργητο, 47 ελιές	Νικολός Παγιάτης του ποτέ Γιάννη. Δεκάτη και συγκράτεια 2 μζ. στάρι, για 6 μζ.	Το ίδιο (6 μζ.)
169. (10 μζ.)	Ακαλλιεργητο, 40 ελιές, αμπέλι	Κυριάκης και αδελφοί Χαλκιά του ποτέ Αρσένη. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 6 μζ. στάρι και, σε περίπτωση εμφύτευσης ελαιών και αμπελιών, το 1/4, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι, για 49 μζ.	Το 1/4 για τις ελιές (10 μζ.)

170. (8 μζ.)	Ακαλλιέργητο, ελιές / ελεύθερο της βαρωνείας Τζιράρντι	Κηρύσσεται ελεύθερο, της βαρωνείας	
171. (12 μζ.)	Ακαλλιέργητο, ελιές, κατά μικρό μέρος δασική βλάστηση / ελεύθερο, του αρχιεπισκοπικού οίκου	Κηρύσσεται ελεύθερο, του αρχιεπισκοπικού οίκου	
172. (16 μζ.)	Ακαλλιέργητο, ελιές, κατά μικρό μέρος δασική βλάστηση / ελεύθερο	Κηρύσσεται ελεύθερο	
173. (8 μζ.)	Δασική βλάστηση, κατά μικρό μέρος καλλιεργημένο	Δήμος Παπαδόπουλος, σύμφωνα με την κατάθεση του γιού του, ποτέ παπά Σταμάτη. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 8 μζ. στάρι, κόττα - πίττα και, σε περίπτωση εμφύτευσης, το 1/4, μειώνοντας κατ` αναλογία το κανίσκι, για 68 μζ.	Το ίδιο (8 μζ.)
174. (8 μζ.)	Δασική βλάστηση	Γιάννης Αγάθος του ποτέ Νικολού. Δεκάτη και κανίσκι 1 μζ. στάρι, για 6 μζ.	Το ίδιο (8 μζ.)
175. (8 μζ.)	Δασική βλάστηση, 9 ελιές	Αδιάθετο	Οι 9 ελιές είναι καταπατημένες από τους Κατζαμάμο. Εκδίδεται

			μαντάτο ντι ποσέσο.
176 Α. (6 μζ.)	Κατά μικρό μέρος δασική βλάστηση, αμπέλι, ελιές / ελεύθερο	Κηρύσσεται ελεύθερο	
176 Β. (22 μζ.)	Δασική βλάστηση, καλλιεργημένο, αμπέλι, ακαλλιεργητο, 76 ελιές	Βασίλης Μαυροειδής του ποτέ Δήμου. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 2 μζ. στάρι και, σε περίπτωση εμφύτευσης, το 1/4, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι, για 10 μζ.	Το 1/4 για τις εμφυτεύσεις (22 μζ.)
177. (6 μζ.)	Δασική βλάστηση, ακαλλιεργητο / καταπατημένο / το υπόλοιπο του προηγούμενου	Βασίλης Μαυροειδής του ποτέ Δήμου (κατάθεση του Σπύρου Αγάθου του ποτέ Νικολού, από τους «κατόχους» του 1786)	
178. (24 μζ.)	Δασική βλάστηση, αμπέλι, ακαλλιεργητο, 52 ελιές	Συμβ. 10/1/1632, διατίθεται στο Βασίλη Μαυροειδή: Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 2 μζ. στάρι και, σε περίπτωση εμφύτευσης, το 1/4, για 10 μζ.	Το 1/4 για τις εμφυτεύσεις (24 μζ.)
179. (6 μζ.)	Δασική βλάστηση, εξαμπελωμένο, 3 ελιές	Συμβόλαιο 13/12/1631, διατίθεται στο Στέφο Αγάθο του ποτέ Αρσένη. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 2 μζ. στάρι και, σε περίπτωση εμφύτευσης, το 1/4, μειώνοντας κατ'	Το 1/4 για τις εμφυτεύσεις (6 μζ.)

		αναλογία το κανίσκι, για 8 μίζ.	
180. (6 μίζ.)	Αμπέλι, μια ελιά / καταπατημένο / το υπόλοιπο του προηγούμενο	Ίδιο συμβ. με 180, Στέφος Αγάθος του ποτέ Αρσένη (μαρτυρία Θεοδωρή Αγάθου – 1786)	
181. (4 μίζ.)	Αμπέλι, δασική βλάστηση, 2 συκιάς, 2 ελιές / καταπατημένο	Ένα από τα δύο κομμάτια που κατείχε ο Δήμος Μάζης του ποτέ Νίκου μαζί με τους γιούς του αδελφού του Μπαττίου και τον άλλο του αδελφό, Σπύρο. Το τμήμα του Σπύρου διατίθεται με συμβ. (6/2/1653) στο Στάθη Αγάθο, του ποτέ Γιώργου	
182. (4,5 μίζ.)	Εξαμπελωμένο, δασική βλάστηση / το υπόλοιπο του προηγούμενου	Ένα από τα δύο κομμάτια που κατείχε ο Δήμος Μάζης του ποτέ Νίκου μαζί με τους γιούς του αδελφού του Μπαττίου και τον άλλο του αδελφό, Σπύρο. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 2 μίζ. στάρι και, σε περίπτωση εμφύτευσης αμπελιών, το 1/4, μειώνοντας αναλογικά το κανίσκι, για 6 μίζ.	Το ίδιο (4,5 μίζ.)
183. (24 μίζ.)	6 μίζ. αμπέλι, 1 ελιά, 12 μίζ. δασική βλάστηση σε καλή τοποθεσία, 6 μίζ.	Σταμάτης Αγάθος του ποτέ Νικολού	

	δασική βλάστηση, σε βραχώδη περιοχή / καταπατημένο		
184. (4 μιζ.)	Αμπέλι, 63 ελιές	Κυριάκης Χαλκιάς και τα αδέρφια του. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 6 μιζ. στάρι και, σε περίπτωση εμφύτευσης ελαιών και αμπελιών, το 1/4, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι, για 49 μιζ.	Το 1/4 (4 μιζ.)
185. (2 μιζ.)	Αμπέλι, 10 ελιές, 1 πηγάδι / καταπατημένο	Κυριάκης Χαλκιάς του ποτέ Αρσένη και τα αδέρφια του. Το υπόλοιπο του προηγούμενου	
186. (10 μιζ.)	Δασική βλάστηση, αμπέλι, ακαλλιέργητο, ελιές, ένα καλυμμένο σπίτι / ελεύθερο	Κηρύσσεται ελεύθερο	
187. (2,5 μιζ.)	Δασική βλάστηση, εξαμπελωμένο, 14 ελιές / καταπατημένο	Συμβ. μέσα στην Αναγραφή 1631: διατίθεται στο Μάρκο Παπαδόπουλο	
188. (1 μιζ.)	Δασική βλάστηση / καταπατημένο	Συμβ. μέσα στην Αναγραφή 1631: διατίθεται στο Μάρκο Παπαδόπουλο	
189. (18 μιζ.)	Αμπέλι, 24 ελιές, δασική βλάστηση	Κυριάκης Χαλκιάς του ποτέ Αρσένη και τα αδέρφια του. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 6 μιζ. στάρι και, σε περίπτωση	Το 1/4 για τις εμφυτεύσεις (18 μιζ.)

		εμφύτευσης ελαιών και αμπελιών, το 1/4, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι, για 49 μίζ.	
190. (18 μίζ.)	Δασική βλάστηση, μερικές φορές δίνει σοδειά, 22 ελιές	Αδιάθετο	Δεκάτη για κάθε προϊόν και στάρι ετησίως (10 μίζ.)
191. (2,5 μίζ.)	Αμπέλι, 6 ελιές	Τζώρτζης Παγιάτης, σύμφωνα με τη μαρτυρία του γιού του ποτέ Αντώνη. Το ¼	Το ίδιο (2,5 μίζ.)
192. (3 μίζ.)	Αμπέλι, 13 ελιές	Παπάς Χριστόδουλος Παγιάτης του ποτέ παπά Αλοΐσιου. Το 1/4 (αμπελόφυτο)	Το 1/4 για τις εμφυτεύσεις (3 μίζ.)
193. (9 μίζ.)	Δασική βλάστηση, εξαμπελωμένο, αμπέλι, 40 ελιές	Δήμος Παπαδόπουλος, σύμφωνα με τη μαρτυρία του γιού του, παπά Σταμάτη. Συμβ. 22/7/1751: διατίθεται στην εκκλησία της Παναγίας των Λιαπάδων. Δεκάτη για τη σοδεια, κανίσκι 9 μίζ. στάρι, κόττα - πίττα και, σε περίπτωση εμφύτευσης το 1/4, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι για 68 μίζ.	Συμβ. 1758: ενοίκιο δύο μίζ. στάρι και, εάν δεν πληρώνει για 5 συνεχόμενα χρόνια, 4 μίζ. (9 μίζ.)
194. (34 μίζ.)	Δασική βλάστηση, καλλιεργήσιμο, αμπέλι, ακαλλιεργητο, 145 ελιές	Δήμος Παπαδόπουλος, σύμφωνα με τη μαρτυρία του γιού του, παπά Σταμάτη. Το μεγαλύτερο μέρος ενιαίου κτήματος με	Το 1/4 για τις εμφυτεύσεις (34 μίζ.)

		το προηγούμενο. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 8 μζ. στάρι, κόττα - πίττα και, σε περίπτωση εμφύτευσης, το 1/4, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι, για 68 μζ.	
195. (7 μζ.)	Αμπέλι, ακαλλιέργητο, 13 ελιές	Δήμος Παπαδόπουλος, σύμφωνα με τη μαρτυρία του γιού του, παπά Σταμάτη. Το 1/4 για το κρασί και ο,τιδήποτε άλλο	Το 1/4 για τις εμφυτεύσεις (7 μζ.)
196. (11 μζ.)	Αμπέλι, μερικά οπωροφόρα	Τζώρτζης Παγιάτης, σύμφωνα με τη μαρτυρία του γιού του ποτέ Αντώνη. Το ¼	Το 1/4 (11 μζ.)
197. (6 μζ.)	Ακαλλιέργητο, 27 ελιές	Γιάννης Γκίνης. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 1 μζ. στάρι και, σε περίπτωση εμφύτευσης, το 1/4, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι, για 4 μζ.	Το 1/4 για τις εμφυτεύσεις (6 μζ.)
198. (7,5 μζ.)	Δασική βλάστηση, αμπέλι, 65 ελιές	Παπός Χριστόδουλος Παγιάτης του ποτέ παπά Αλβίξε. Το ¼	Δεκάτη για κάθε προϊόν (7,5 μζ.)
199. (12 μζ.)	Κατά μικρό μέρος ακαλλιέργητο, αμπέλι, 26 ελιές	Γιώργος Νίνος και ο ανιψιός του Αλοΐσιος. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 2 μζ. στάρι και το 1/4 για τα αμπέλια, για 18 μζ.	Δεκάτη για κάθε προϊόν (12 μζ.)

200. (12 μιζ.)	Δασική βλάστηση, δύσκολη πρόσβαση / ελεύθερο της βαρωνείας	Γιάννης Αγάθος του ποτέ Νικολού. Πλήρως κανίσκι. Μετά την πάροδο 5 ετών το αποποιήθηκε, Από τότε αδιάθετο	
201. (16 μιζ.)	Δασική βλάστηση, αμπέλι, ελιές / ελεύθερο, του Αγίου Νικολάου των Λιαπάδων	Σταμάτης Νίνος και η φρατέρνα του. Κηρύσσεται ελεύθερο για την εκκλησία.	
202. (3 μιζ.)	Δασική βλάστηση, αμπέλι, ελιές / ελεύθερο	Κηρύσσεται ελεύθερο	
203. (14 μιζ.)	Δασική βλάστηση, αμπέλι, ακαλλιέργητο, 69 ελιές, πολλά κυπαρίσσια, ένα ανοιχτό σπίτι	Φρατέρνα Κυριάκη Χαλκιά του ποτέ Αρσένη. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 6 μιζ. στάρι και, σε περίπτωση εμφύτευσης ελαιών και αμπελιών, το 1/4, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι, για 49 μιζ.	Το 1/4 για τις εμφυτεύσεις (14 μιζ.)
204. (8 μιζ.)	Δασική βλάστηση, αμπέλι, ακαλλιέργητο, ελιές / ελεύθερο, της βαρωνείας Τζιράρντι	Κυριάκης Μποζίκης / κηρύσσεται ελεύθερο της βαρωνείας	
205. (7 μιζ.)	Δασική βλάστηση, καλλιερημένο, 40 ελιές.	Φρατέρνα Κυριάκη Χαλκιά, του ποτέ Αρσένη. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 6 μιζ. στάρι και, σε περίπτωση εμφύτευσης ελαιών και αμπελιών, το	Το 1/4 για τις ελιές (7 μιζ.)

		1/4, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι, για 40 μζ.	
206. (8 μζ.)	Δασική βλάστηση, κατά το μεγαλύτερο μέρος αμπέλι, ακαλλιέργητο, ελιές / ελεύθερο της Παναγίας Οδηγήτριας των Λιαπάδων	Γιάννης Χαλκιάς / κηρύσσεται ελεύθερο της βαρωνείας	
207. (7,5 μζ.)	Δασική βλάστηση, κατά το μεγαλύτερο μέρος αμπέλι, ακαλλιέργητο, 102 ελιές / το υπόλοιπο του 205	Φρατέρνα Κυριάκη Χαλκιά, του ποτέ Αρσένη Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 6 μζ. στάρι και, σε περίπτωση εμφύτευσης ελαιών και αμπελιών, το 1/4, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι, για 49 μζ.	Το 1/4 για τις εμφυτεύσεις (7,5 μζ.)
208. (2,5 μζ.)	Αμπέλι, ελιές / ελεύθερο, της Παναγίας των Λιαπάδων	Γιώργος Αγάθος του ποτέ Θωμά / κηρύσσεται ελεύθερο της εκκλησίας	
209. (13,5 μζ.)	Δασική βλάστηση, αμπέλι, ακαλλιέργητο, ελιές / ελεύθερο	Κηρύσσεται ελεύθερο	
210. (8 μζ.)	Καλλιεργήσιμο, ακαλλιέργητο, αμπέλι, 72 ελιές	Γιώργος Νίνος με τον ανιψιό του Αλοϊσιο. Δεκάτη για κάθε προϊόν, συγκράτεια 3 μζ. στάρι,	Δεκάτη για κάθε προϊόν (8 μζ.)

		κόττα – πίττα, 22,5 άσπρα, για 16 μζ.	
211. (9 μζ.)	Δασική βλάστηση, εξαμπελωμένο, αμπέλι, ακαλλιέργητο, 53 ελιές	Αδιάθετο	Δεκάτη για κάθε προϊόν και στάρι ετησίως (9 μζ.)
212. (10 μζ.)	Δασική βλάστηση, αμπέλι, ακαλλιέργητο, ελιές / ελεύθερο, της Αγίας Αναστασίας Φαρμακολύτριας	Γιώργος Νίνος με τον ανιψιό του Αλοΐσιο. Κηρύσσεται ελεύθερο, της εκκλησίας.	
213. (5 μζ.)	Αμπέλι, ακαλλιέργητο, ελιές / ελεύθερο	Κηρύσσεται ελεύθερο	
214. (6 μζ.)	Κατά το μεγαλύτερο μέρος αμπέλι, καλλιεργήσιμο, ακαλλιέργητο, 106 ελιές. Τμήμα της κανισκεψιάς του ποτέ Αποστόλη Παγιάτη, του ποτέ Αντώνη.	Αποστόλης Παγιάτης του ποτέ Αντώνη. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 10 μζ. στάρι, για 72 μζ.	Το 1/4 για τις εμφυτεύσεις (6 μζ.)
215. (16 μζ.)	Δασική βλάστηση, αμπέλι, ακαλλιέργητο, ελιές, ένα σπίτι / ελεύθερο	Κηρύσσεται ελεύθερο	
216. (10 μζ.)	Αμπέλι, 36 ελιές	Νικολός Μποζίκης του ποτέ Γιώργου. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 1 μζ. στάρι και, σε περίπτωση	Το ίδιο με 1684 (10 μζ.)

		εμφύτευσης, το 1/4, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι, για 10 μζ. Συμβ. 14/5/1684: διατίθεται στον Κουμή Μποζίκη του ποτέ Αποστόλη: δεκάτη για κάθε προϊόν, κανίσκι 2 μζ. στάρι, για 12 μζ.	
217. (10 μζ.)	Καλλιεργήσιμο, αμπέλι, ακαλλιέργητο, ελιές / ελεύθερο	Κηρύσσεται ελεύθερο	
218. (8 μζ.)	Αμπέλι, ακαλλιέργητο, ελιές, κυπαρίσσια, μία καλύβα / ελεύθερο, της βαρωνείας Τζιράρντι	Παπάς Θεόδωρος Μάζης, Γιάννης Κουρτελέσης. Κηρύσσεται ελεύθερο, της βαρωνείας.	
219. (25 μζ.)	Καλλιεργήσιμο, αμπέλι, ακαλλιέργητο, ελιές / ελεύθερο	Κηρύσσεται ελεύθερο	
220. (7 μζ.)	Αμπέλι, ακαλλιέργητο, 99 ελιές / καταπατημένο	Θοδωρής και Νίκος Αγάθος, του ποτέ Χριστόδουλου	
221. (4 μζ.)	Ακαλλιέργητο, ελιές / ελεύθερο	Κηρύσσεται ελεύθερο	
222. (8 μζ.)	Αμπέλι, καλλιεργήσιμο, ακαλλιέργητο, 67 ελιές	Σπύρος Μαυροειδής, του ποτέ Αποστόλη. Συμβ. 28/10/1627: διατίθεται στο Σίμο Λεπενιώτη του ποτέ	Το 1/4 για τις εμφυτεύσεις (8 μζ.)

		Σινάνη. Κανίσκι 2 μζ. στάρι, για 4 δεκάλιτρα	
223. (6 μζ.)	Ακαλλιέργητο, 51 ελιές / προέρχεται από δύο διαφορετικά	Στέλιος Γκίνης. Για τα 4 μζ.: δεκάτη για τη σοδειά, συγκράτεια 1 μζ. στάρι και το 1/4 για τις εμφυτεύσεις. Για τα 2 μζ. (αμπελια) : το ¼ (συμβ. 13/5/1644: διατίθενται από το Στέλιο Γκίνη στο Σίμο Λεπενιώτη του ποτέ Σινάνη)	1,5 μζ. στάρι (6 μζ.). Συμβ. 1789: επιπλέον 1 μζ. στάρι
224. (18 μζ.)	Δασική βλάστηση, μερικές φορές δίνει σοδειά	3 μζ., Σταμάτης Νίνος του ποτέ Νικολού, το υπόλοιπο αδιάθετο. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 1 μζ. στάρι, σε περίπτωση εμφύτευσης, το 1/4, μειώνοντας το κανίσκι και 22 άσπρα, για 9 μζ.	Το ίδιο (18 μζ.)
225. (15 μζ.)	Περνάνε από μέσα δύο μονοπάτια. Αμπέλι, 33 ελιές Τμήμα της κανισκεψιάς του Αντώνη Ρέντη του ποτέ Νικολού	Αντώνης Ρέντης του ποτέ Νικολού. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 3 μζ. στάρι, για 16 μζ. Συμβ. 25/10/1659, εκχωρείται στον παπά Θεοφίλη Παγιάτη: δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 1,5 μζ. στάρι και, σε περίπτωση εμφύτευσης αμπελιού, δεκάτη και την προρρηθείσα συγκράτεια, για 12 μζ.	Δεκάτη για κάθε προϊόν (15 μζ.)

226. (16 μιζ.)	Περνάνε από μέσα δύο μονοπάτια. 12 μιζ. δασική βλάστηση, μερικές φορές δίνει σοδειά, 8 μιζ. αμπέλι. Τμήμα της κανισκεψίας του Αντώνη Ρέντη του ποτέ Νικολού	Αντώνης Ρέντης του ποτέ Νικολού. Συμβ. 24/8/1670, Χριστόφορος Αγάθος του ποτέ Στέφου. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 3 μιζ. στάρι, για 16 μιζ. Συμβ. 1670: δεκάτη για τη σοδειά και για κάθε προϊόν, κανίσκι 1 και 1/4 μιζ. στάρι, για 8 μιζ. (Διατίθεται σε άλλον)	Δεκάτη (16 μιζ.)
227. (6 μιζ.)	Δασική βλάστηση, καλλιεργημένο, αμπέλι, ελιές. Τμήμα της κανισκεψίας του Αντώνη Ρέντη του ποτέ Νικολού	Αντώνης Ρέντης του ποτέ Νικολού. Το τμήμα που διατίθεται με το συμβ. 1670. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 3 μιζ. στάρι, για 16 μιζ.	Συμβόλαιο 1734: δεκατη για κάθε προϊόν, σολιάτικο 0,5 μιζ. στάρι, για 4 μιζ. (6 μιζ.)
228. (14 μιζ.)	8 μιζ. αμπέλι, 60 ελιές, 6 μιζ. δασική βλάστηση	6 μιζ. Σταμάτης Νίνος του ποτέ Νικολού, 8 μιζ. αδιάθετες. Δεκάτη για κάθε προϊόν, κανίσκι 1 μιζ. στάρι, σε περίπτωση εμφύτευσης το 1/4, μειώνοντας το κανίσκι και 20,5 άσπρα, για 9 μιζ.	Δεκάτη για κάθε προϊόν (14 μιζ.)
229. (10 μιζ.)	3 μιζ. αμπέλι, το υπόλοιπο δασική βλάστηση. Τμήμα της κανισκεψίας του ποτέ Σέβου Μιχαλά.	Σέβος Μιχαλάς. Συμβ. 13/3/1754: διατίθεται στο Γιάννη Μάζη του ποτέ Νικολέττου (δεν το έχει πια ο Μάζης). Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 1 μιζ. στάρι, σε περίπτωση εμφύτευσης το 1/4,	Δεκάτη για κάθε προϊόν (10 μιζ.)

		μειώνοντας το κανίσκι και 22,5 άσπρα, για 9 μζ.	
230. (24 μζ.)	8 μζ. αμπέλι, το υπόλοιπο δασική βλάστηση. Περιλαμβάνει 12 μζ. από την κανισκεψία του Σέβου Μιχαλά και τμήμα από αδιάθετα εδάφη.	Σέβος Μιχαλάς, αδιάθετο. Δεκάτη, κανίσκι 1 μζ. στάρι, για 12 μζ.	Δεκάτη για κάθε προϊόν (24 μζ.)
231. (20 μζ.)	Καλλιεργήσιμο, βραχώδες, ακαλλιέργητο, δασική βλάστηση. Καταπατημένο.	Σταμάτης Μιχαλάς του ποτέ Στάθη και Δήμος Στραβοράβδης (16 μζ.), Πέτρος Μιχαλάς (6 μζ.)	
232. (16 μζ.)	2 μζ. αμπέλι, το υπόλοιπο δασική βλάστηση	Αδιάθετο. Συμβ. 1765, 12/10: διατίθεται στον ποτέ Αντώνη Αγάθο του ποτέ Σταμάτη με τον όρο να το εξαμπελώσει και να φυτέψει αμπέλια μέσα σε 5 χρόνια.	Συμβόλαιο 1765: Δεκάτη για κάθε προϊόν, στάρι ετησίως 1,5 μζ., για 8 μζ. (16 μζ.)
233. (32 μζ.)	Καλλιεργήσιμο, ακαλλιέργητο, δασική βλάστηση. Ελεύθερο, της βαρωνείας.	Γιώργος Μιχαλάς του ποτέ Γιάννη (8 μζ.)	2 καλλιεργητές αμπελιών πληρώνουν δεκάτη (32 μζ.)
234. (18 μζ.)	Δασική βλάστηση, περνά από μέσα ο δρόμος και ένας χείμαρρος. Ελεύθερο, της βαρωνείας.	Αδιάθετο	1 καλλιεργητής αμπελιού πληρώνει δεκάτη (18 μζ.)

235. (4 μιζ.)	Αμπέλι, 40 ελιές. 1 από δύο τμήματα μεγαλύτερης κανισκεψίας.	Γιώργος Νίνος και ο ανιψιός του, Αλοΐσιος. Δεκάτη για κάθε προϊόν, συγκράτεια 3 μιζ. στάρι, κόττα – πίττα, 22,5 άσπρα, για 16 μιζ.	Δεκάτη (4 μιζ.)
236. (4 μιζ.)	Αμπέλι, 29 ελιές.	Αδιάθετο. «Κατελήφθη» αργότερα (1719, 4/3)	Δεκάτη για κάθε προϊόν (4 μιζ.)
237. (4 μιζ.)	Αμπέλι, δασική βλάστηση. Το άλλο κομμάτι του 235.	Γιώργος Νίνος και ο ανιψιός του, Αλοΐσιος Δεκάτη για κάθε προϊόν, συγκράτεια 3 μιζ. στάρι, κόττα – πίττα και 22 άσπρα, για 16 μιζ.	Δεκάτη (4 μιζ.)
238. (4 μιζ.)	Δασική βλάστηση. Καταπατημένο.	Αδιάθετο. «Κατελήφθη» αργότερα (1719, 4/3)	
239. (5 μιζ.)	Κατά μικρό μέρος αμπέλι, ακαλλιέργητο, 61 ελιές, δασική βλάστηση	Αδιάθετο. Οι «πρακτικοί» το αναγνωρίζουν ως κανισκεψία Μαυροειδή. «Κατελήφθη» αργότερα από πολλούς (1719, 4/3).	Δεκάτη για κάθε προϊόν και στάρι ετησίως (5 μιζ.)
240. (2 μιζ.)	Αμπέλι, 14 ελιές.	Αδιάθετο. Συμβ. 16/12/1691: διατίθεται στον ποτέ Αλέξανδρο Αρβανίτη του ποτέ Σταματέλλου. Συμβ. 1647: Δεκάτη για κάθε προϊόν, συγκράτεια 1/4 στάρι	Το ίδιο (2 μιζ.)
241. (10 μιζ.)	2 μιζ. αμπέλι, το υπόλοιπο δασική βλάστηση	Αδιάθετο. «Κατελήφθη» αργότερα (1719, 4/3). 16/12/1697, περιλαμβάνεται στην προηγούμενη μερίδα.	Δεκάτη για τα αμπέλια (10 μιζ.)

242. (20 μζ.)	3 μζ. αμπέλι, το υπόλοιπο δασική βλάστηση.	Περιλαμβάνει 10 μζ. του ποτέ Στάθη Κοσμά του ποτέ Γιάννη και 10 μζ. αδιάθετες. Κανίσκι 2 μζ. στάρι, για 10 μζ.	Δεκάτη για κάθε προϊόν (20 μζ.)
243. (40 μζ.)	Δασική βλάστηση, καλλιεργήσιμο, αμπέλι, 44 ελιές, πολλά κυπαρίσσια. Τμήμα μεγαλύτερης κανισκεψίας.	«Κατέχονταν» από «εκείνους από τη Βιστόνα». Επανέρχονται στη διάθεση του φέουδου. «Επανακαταλαμβάνονται», 1719/4/3.	Δεκάτη για κάθε προϊόν και στάρι ετησίως (40 μζ.)
244. (10 μοτζάτες)	Κατά το ένα τρίτο δασική βλάστηση, καλλιεργημένο, αμπέλι, ακαλλιεργητο, 578 ελιές, πολλά κυπαρίσσια. 80 μζ. είναι το μεγαλύτερο τμήμα εκείνου που κατείχαν οι ποτέ Νικολός Χαλκιάς και ο ανιψιός του Κυριάκης Χαλκιάς και ο Αντώνης Γουλής του ποτέ Νικολού Χαλκιά του ποτέ Φράνγκου, επονομαζόμενος Ξύδης.	80 μζ. είναι το μεγαλύτερο τμήμα εκείνου που κατείχαν οι ποτέ Νικολός Χαλκιάς και ο ανιψιός του Κυριάκης Χαλκιάς και ο Αντώνης Γουλής του ποτέ Νικολού Χαλκιά του ποτέ Φράνγκου, επονομαζόμενος Ξύδης. Το υπόλοιπο το άφησαν στην ελεύθερη διάθεση του φέουδου. Δεκάτη και σολιάτικο 60 άσπρα	Δεκάτη για κάθε προϊόν (80 μζ.)
245. (30 μζ.)	Μισό αμπέλι με ελιές και κυπαρίσσια, μισό	Ελεύθερο, του αρχιεπισκοπικού οίκου.	

	δασική βλάστηση. Ελεύθερο, του αρχιεπισκοπικού οίκου.		
246. (20 μζ.)	Κατά το μεγαλύτερο μέρος δασική βλάστηση, 6 μζ. αμπέλι, καλλιεργήσιμο, 15 ελιές. Περιλαμβάνει 8 μζ. που κατείχε ο ποτέ Σταματέλλος Χαλκιάς από τη Βιστόνα και 12 μζ. αδιάθετες. «Καταλαμβάνονται», 1719/4/3.	Περιλαμβάνει 8 μζ. που κατείχε ο ποτέ Σταματέλλος Χαλκιάς από τη Βιστόνα και 12 μζ. αδιάθετες. «Καταλαμβάνονται», 1719/4/3. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 1,5 μζ. στάρι, για 8 μζ.	Το 1/4 για τις εμφυτεύσεις (20 μζ.)
247. (32 μζ.)	Δασική βλάστηση, άχρηστο. Ελεύθερο, της βαρωνείας.	Αδιάθετο	
248. (4 μζ.)	Νησάκι, ενώνεται με τη στεριά με μια παραλία που σκεπάζεται από τη θάλασσα, δασική βλάστηση, ακαλλιέργητο. Ελεύθερο, της βαρωνείας.	Αδιάθετο	
249. (24 μζ.)	Δασική βλάστηση, αμπέλι, ακαλλιέργητο, 260 ελιές, πολλά	Καταπατημένο. Τμήμα των κλήρων που «κατείχαν» «εκείνοι από τη Βιστόνα» (Νικολός	

	<p>κυπαρίσσια, άγρια δέντρα. Καταπατημένο. Τμήμα των κλήρων που «κατείχαν» «εκείνοι από τη Βιστόνα» (Νικολός Χαλκιάς και ο ανιψιός του Κυριάκης Χαλκιάς και Αντώνης Γουλής, γαμπρός του ποτέ Νικολού Χαλκιά του ποτέ Φράνγκου, επονομαζόμενου Ξύδη. Εν συνέχεια, το αποποιήθηκαν, στη διάθεση της βαρωνείας. Συμβ. στην Αναγραφή 1631: διατίθεται στον ποτέ Νικολό Μποζίκη του ποτέ Σπύρου.</p>	<p>Χαλκιάς και ο ανιψιός του Κυριάκης Χαλκιάς και Αντώνης Γουλής, γαμπρός του ποτέ Νικολού Χαλκιά του ποτέ Φράνγκου, επονομαζόμενου Ξύδη. Εν συνέχεια, το αποποιήθηκαν, στη διάθεση της βαρωνείας. Συμβ. στην Αναγραφή 1631: διατίθεται στον ποτέ Νικολό Μποζίκη του ποτέ Σπύρου.</p>	
250. (26 μζ.)	<p>Αμπέλι, ακαλλιέργητο, ελιές, κυπαρίσσια. Ελεύθερο.</p>	<p>Κηρύσσεται ελεύθερο.</p>	
251. (1 μζ. και ¼)	<p>Αμπέλι, ακαλλιέργητο, ελιές. Ελεύθερο. Περιλαμβάνεται</p>		

	στην Αναγραφή επειδή περικλείει κλήρους εξαρτημένους από το φέουδο.		
252. (5 μιζ.)	Αμπέλι, ακαλλιέργητο, 49 ελιές.	Στάθης Καβάσιλας. Δεκάτη, συγκράτεια 1 μιζ. στάρι, για 4 μιζ.	Το ίδιο (5 μιζ.)
253. (5 μιζ.)	Καλλιεργήσιμο, αμπέλι, ακαλλιέργητο, 74 ελιές. Τμήμα μεγαλύτερης κανισκεψίας.	Γιάννης και Κυριάκης Αγάθος του ποτέ Νικολού (7 μιζ.). Δεκάτη για κάθε προϊόν, συγκράτεια 2 μιζ. στάρι, για 7 μιζ.	Το ίδιο (5 μιζ.)
253. (5 μιζ.)	Καλλιεργήσιμο, αμπέλι, ακαλλιέργητο, 74 ελιές. Τμήμα μεγαλύτερης κανισκεψίας.	Γιάννης και Κυριάκης Αγάθος του ποτέ Νικολού (7 μιζ.). Δεκάτη για κάθε προϊόν, συγκράτεια 2 μιζ. στάρι, για 7 μιζ.	Το ίδιο (5 μιζ.)
254. (2 μιζ.)	Ακαλλιέργητο, 30 ελιές. Καταπατημένο, το υπόλοιπο του προηγούμενου.	Γιάννης και Κυριάκης Αγάθος του ποτέ Νικολού (7 μιζ.). Δεκάτη για κάθε προϊόν, συγκράτεια 2 μιζ. στάρι, για 7 μιζ.	
255. (5 μιζ.)	Ακαλλιέργητο, ελιές. Ελεύθερο. Περιλαμβάνεται στην Αναγραφή επειδή περικλείει κλήρους εξαρτημένους από το φέουδο.		

256. (24 μιζ.)	<p>Δασική βλάστηση, καλλιεργήσιμο, αμπέλι, ακαλλιέργητο, 133 ελιές, πηγάδι, ανοιχτό εργαστήρι. Καταπατημένο. Περιλαμβάνει τμήμα ου διατέθηκε με συμβ. 1614 στο Γιάννη Καβάσιλα, σύμφωνα με μαρτυρία του γιού του ποτέ Στάθη. Ο Γιάννης Καβάσιλας το μοίρασε με το Νικολό Μαυροειδή. Ο Μαυροειδής κατέθεσε ότι κατείχε ένα κομμάτι και ότι είχε πουλήσει το κομμάτι του Καβάσιλα στον Μισσέρ Σίμο Λεπενιώτη του Ποτέ Μεσσίρ Σινάνη που το κατείχε στην Αναγραφή του 1631. Επειδή ο Μαυροειδής είχε το παρατσούκλι Μουστάκης η περιοχή ονομαζόταν</p>	<p>Περιλαμβάνει τμήμα ου διατέθηκε με συμβ. 1614 στο Γιάννη Καβάσιλα, σύμφωνα με μαρτυρία του γιού του ποτέ Στάθη. Ο Γιάννης Καβάσιλας το μοίρασε με το Νικολό Μαυροειδή. Ο Μαυροειδής κατέθεσε ότι κατείχε ένα κομμάτι και ότι είχε πουλήσει το κομμάτι του Καβάσιλα στον Μισσέρ Σίμο Λεπενιώτη του Ποτέ Μεσσίρ Σινάνη που το κατείχε στην Αναγραφή του 1631. Επειδή ο Μαυροειδής είχε το παρατσούκλι Μουστάκης η περιοχή ονομαζόταν παραδοσιακά Μουστάκι.</p>	
-------------------	---	---	--

	παραδοσιακά Μουστάκι.		
257. (1 μιζ. και ¼)	Αμπέλι, ακαλλιέργητο, 21 ελιές. Τμήμα μεγαλύτερης κανισκεψίας.	Νικολός Μποζίκης του ποτέ Γιώργου. Συμβ. 14/5/1684: διατίθεται στον Κουμή Μποζίκη του ποτέ Αποστόλη. Το 1/4 και 7,5 άσπρα. Συμβ. 1684: δεκάτη για κάθε προϊόν, κανίσκι 2 μιζ. στάρι, για 12 μιζ.	Το ίδιο (1 μιζ. και 1/4)
258. (3/4 της μιζ.)	Αμπέλι, 10 ελιές. Το υπόλοιπο του προηγούμενου. Καταπατημένο.	Νικολός Μποζίκης του ποτέ Γιώργου. Συμβ. 14/5/1684: διατίθεται στον Κουμή Μποζίκη του ποτέ Αποστόλη. Το 1/4 και 7,5 άσπρα. Συμβ. 1684: δεκάτη για κάθε προϊόν, κανίσκι 2 μιζ. στάρι, για 12 μιζ.	
259. (4 μιζ.)	Κατά μικρό μέρος αμπέλι, ακαλλιέργητο, 76 ελιές.	Κυριάκης Μποζίκης. Το 1/31	Το ίδιο (4 μιζ.)
260. (2,5 μιζ.)	Δασική βλάστηση, αμπέλι, 35 ελιές. Τμήμα μεγαλύτερης κανισκεψίας.	Γιώργος Μάζης του ποτέ Φράνγκου. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 3 μιζ. στάρι και το 1/4 για τις εμφυτεύσεις, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι, για 21 μιζ.	Δεκάτη για κάθε προϊόν (2,5 μιζ.)
261. (2 μιζ.)	Δασική βλάστηση, αμπέλι,	Γιώργος Μάζης του ποτέ Φράνγκου. Δεκάτη για τη	

	ακαλλιέργητο, 23 ελιές. Καταπατημένο, το υπόλοιπο του προηγούμενου.	σοδειά, κανίσκι 3 μιζ. στάρι και το 1/4 για τις εμφυτεύσεις, μειώνοντας κατ' αναλογία το κανίσκι, για 21 μιζ.	
262. (3 μιζ.)	Περνά από μέσα ο δρόμος, κατά μικρό μέρος δασική βλάστηση, το υπόλοιπο αμπέλι, ελιές. Ελεύθερο.	Κηρύσσεται ελεύθερο.	
263. (20 μιζ.)	Κατά μικρό μέρος δασική βλάστηση, όλο το υπόλοιπο αμπέλι.	Αδιάθετο	Δεκάτη για κάθε προϊόν και στάρι ετησίως (20 μιζ.)
264. (15 μιζ.)	Δασική βλάστηση. Ελεύθερο της βαρωνείας.		Με συμβόλαιο του 1788, διατίθεται προς εμφύτευση αμπελιού: δεκάτη για κάθε προϊόν, ετήσιο ενοίκιο δύο μιζ. στάρι (15 μιζ.)
265. (353 μιζ.)	Δασική βλάστηση, καλλιεργήσιμο, καλλιεργημένο, ακαλλιέργητο, αμπέλια, πολλές ελιές, κυπαρίσσια, οπωροφόρα, μερικά σπίτια. Ελεύθερο.	Κηρύσσεται ελεύθερο.	

266. (3 μζ.)	Αμπέλι, καλλιεργήσιμο, 21 ελιές, μερικά οπωροφόρα. Τμήμα της κανισκεψίας του ποτέ Αποστόλη Παγιάτη του ποτέ Αντώνη.	Αποστόλης Παγιάτης του ποτέ Αντώνη. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 10 μζ. στάρι, για 72 μζ.	Δεκάτη για κάθε προϊόν και στάρι ετησίως (3 μζ.)
267. (15 μζ.)	Δασική βλάστηση, καλλιεργήσιμο, 87 ελιές. Καταπατημένο.	Αλέξανδρος Ρεπούλιος του ποτέ Στάθη.	
268. (25,5 μζ.)	3 μζ. καλλιεργημένο, το υπόλοιπο αμπέλι, 20 ελιές, μερικά οπωροφόρα, πολλά άγρια δέντρα, μερικά κυπαρίσσια, ένα ανοιχτό σπίτι (του παλιού Σπύρου Κοσμά) μία επίσης ανοιχτή καλύβα (των Αγάθων). Καταπατημένο.	1) 26/8/1607: 2,5 μζ, διατίθενται στον ποτέ Πιέρο Νίνο του ποτέ Γιάννη. 2) 10 μζ. κατείχε ο ποτέ Σπύρος Κοσμάς με τον αδελφό του, Γιώργο και πριν από αυτούς ο ποτέ Γρηγόρης Παγιάτης (Αναγραφή 1631). 3) 10 μζ. ο ποτέ Γιώργος Νίνος με τον ανιψιό του Αλοίσιο (Αναγρ, 1631). 4) 3 μζ. κατείχε ο ποτέ Γιάννης Αγάθος του ποτέ Νικολού (Αναγρ. 1631).	
	Κλήροι εκτός («αγορασμένοι» το 1786)		
1.	Καλλιεργήσιμο, 4 ελιές, 4,5 μζ.		Εδαφονόμιο 40 λίρες, ζευγάρι

			πουλερικά (συμβ. 20 Δεκεμβρίου 1782, συμβολαιογράφος Τζώρτζης Βάλμης)
2.	Σπίτι ισόγειο, ή εργαστήρι στο χωριό, με λειβάδι, 1 βερνεγκάλ (το σπίτι 28 πόδια μήκος, 20 πλάτος)		Εδαφονόμιο 40 λίρες, ζευγάρι πουλερικά (ίδιο συμβόλαιο με παραπάνω)
3.	Ακαλλιέργητο, 10 ελιές, $\frac{3}{4}$ της μιζούρας		Εδαφονόμιο 40 λίρες, ζευγάρι πουλερικών (συμβ. 13 Ιανουαρίου 1873, Ιωάννης Κοσμάς)
4.	14 ελιές, μιζ. 1,5		Το ίδιο με 3
5.	Σπιτάκι ισόγειο, με είσοδο		Το ίδιο με 3,4
6.	Ακαλλιέργητο, 13 ελιές, $\frac{3}{4}$ της μιζ.		Εδαφονόμιο 24 λίρες 4 μίλιτρα καθαρό λάδι (συμβ. 31 Μαρτίου 1783, Ιωάννης Κοσμάς). Με συμβ. 29 Σεπτεμβρίου 1787 (Ανδρόνης) καταργείται το λάδι.

7.	Καλλιεργήσιμο, 0,5 μζ.		Το ίδιο με 6
8.	Καλλιεργήσιμο, 0,5 μζ.		Το ίδιο με 6, 7
9.	Αμπέλι, 8 ελιές, 0,5 μζ.		Το ίδιο με 6,7,8

Πίνακας 3

Αναφέρεται επίσης στο **Μέρος Α'** και, σε συνδυασμό με τον **Πίνακα 2** αποσαφηνίζει το καθεστώς των κλήρων του 1786,, που προέκυψαν είτε από τη διάσπαση των αρχικών κανισκεψιών είτε από την επέκταση του καλλιεργούμενου χώρου.

	Αρχική κανισκεψία καλλιεργητής	-	Αποδόσεις 1631	Νέοι κλήροι ¹	Αποδόσεις 1786
1.	Γιώργος Αγάθος του ποτέ Αρσένιου (40 μζ.)		Δεκάτη, συγκράτεια 6 μζ. στάρι, κόττα – πίττα	1 (10 μζ.)	Το ίδιο, 10 μζ.
				5 (20 μζ.)	Το ίδιο (20 μζ.). 1 καλλιεργητής για 2 ελιές, μόνο δεκάτη
				72 (10 μζ.)	Το ίδιο (10 μζ.)
				73 (5 μζ.)	Δεκάτη για κάθε προϊόν, στάρι ετησίως (5 μζ.)
2.	Γιώργος Αγάθος του ποτέ Αρσένιου		Δεκάτη, κανίσκι 4 μζ. στάρι, για 18 μζ.	80 (8 μζ.)	Το ίδιο, για 8 μζ.

3.	Παπά Σταμάτης Μουμούρης (Δουκάδες)	Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 6 μιζ. στάρι (40 μιζ)	2 (37,5 μιζ.)	Το ίδιο, για 37,5 μιζ.
			3 (2,5 μιζ.)	Καταπατημένο
4.	Παπά Θεόδωρος Κασσιάνης, από Λάκωνες – Γιώργος Μιχαλάς του ποτέ Γιάννη	Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 7 μιζ. στάρι για 48 μιζ.	4 (48 μιζ.)	Δεκάτη για κάθε προϊόν (48 μιζ.)
5.	Χριστόδουλος και Νίκος Σταυράτος και οι γιοί του αδελφού τους, ποτέ Σπύρου	Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 9 μιζ. στάρι για 40 μιζ., κόττα – πίττα.	6 (19 μιζ.)	Δεκάτη για κάθε προϊόν.
			32 (44 μιζ.)	Το ¼ για τις εμφυτεύσεις
			71 (9 μιζ.)	Το ¼ για τις εμφυτεύσεις
6.	Αποστόλης Παγιάτης του ποτέ Αντώνη	Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 10 μιζ. στάρι (72 μιζ.)	7 (12 μιζ.)	Δεκάτη για κάθε προϊόν
			34 (25 μιζ.)	Το ¼ για τις εμφυτεύσεις
			38 (12 μιζ.)	Το ίδιο με 1631
			52 (19 μιζ.)	Το ¼ για τις εμφυτεύσεις
			61 (12 μιζ.)	Το ¼ για τις εμφυτεύσεις
			214 (6 μιζ.)	Το ¼ για τις εμφυτεύσεις

			266 (3 μιζ.)	Δεκάτη για κάθε προϊόν, στάρι ετησίως (για 3 μιζ.)
7.	Γιάννης Γκίνης του ποτέ Βασίλη	Δεκάτη, κανίσκι 5 μιζ. για 22 μιζ.	8 (10 μιζ.)	Το ¼ για τις εμφυτεύσεις
8.	Γιάννης Γκίνης	(Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 2 μιζ. στάρι και το 1/4 για εμφυτεύσεις, με ανάλογη μείωση κανισκίου)	40 (8 μιζ.)	Το ίδιο
9.	Γιάννης Γκίνης	(Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 1 μιζ. στάρι (4 μιζ.) και το ¼ για εμφυτεύσεις, με ανάλογη μείωση κανισκίου)	197 (6 μιζ.)	Το ¼ για τις εμφυτεύσεις
10.	Μεσσίρ Λουϊτζι Νίνο του ποτέ Γιάννη	Δεκάτη, συγκράτεια 8 μιζ. στάρι (40 μιζ.), το ¼ σε περίπτωση εμφύτευσης	9 (35 μιζ.)	Το ¼ για τις εμφυτεύσεις
			10 (14 μιζ.)	Δεκάτη για κάθε προϊόν
11.	Μεσσίρ Στάθης Γκίνης του ποτέ Βασίλη	;;; (4 μιζ.)	11 (8 μιζ.)	Καταπατημένο
		Δεκάτη, κανίσκι 5 μιζ. στάρι, για 22 μιζ.	21 (6 μιζ.)	Το ¼ για τις ελιές

12.	Ιερεμίας Καλογερόπουλος	Δεκάτη, κανίσκι – συγκράτεια 6 μζ.	14 (70 μζ.)	Δεκάτη για κάθε προϊόν
13.	Νίκος και Κωνσταντής, αδελφοί Παπαδόπουλοι	20 άσπρα το χρόνο	15 (12 μζ.)	Το ίδιο
14.	Αντώνης Παγιάτης του Τζώρτζη	Δεκάτη για κάθε προϊόν, συγκράτεια 8 μζ. στάρι	16 (46 μζ.)	Το ίδιο
15.	Σπύρος Μαυροειδής	Κανίσκι 3 μζ. στάρι, δεκάτη για τη σοδειά και, για εμφύτευση το ¼, με ανάλογη μείωση κανισκίου	18 (12 μζ.)	Μόνο ενοίκιο. (Νέο συμβ. 1788: ¼ για τις εμφυτεύσεις, δεκάτη για τη σοδειά)
16.	(Σπύρος Μαυροειδής)	1627, συμβ. : Σίμος Λεπενιώτης. Κανίσκι 4 μζ. στάρι, για 4 δεκάλιτρα	222 (4 μζ.)	Το ¼ για τις εμφυτεύσεις
17.	Στέλιος Μουμούρης	Δεκάτη, κανίσκι 2 μζ. στάρι (16 μζ.)	19 (10 μζ.)	α: δεκάτη (για αμπέλια και 1 ελιά), β: το ¼ για χωράφι και 36 ελιές, γ: στάρι ετησίως για καλύβα, πηγάδι, αμπέλια, χωράφι, 13 ελιές
		1631: το ίδιο με 19. Συμβ. 1656: δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι	20 (10 μζ.)	Το ¼ για τις ελιές

		1,5 μζ. στάρι (για 1 μζ.)		
18.	Σπύρος Μάζης του ποτέ Βίτζου, Νικολός Μάζης του ποτέ Σταμάτη	Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 9 μζ, στάρι (για 48 μζ.) και το ¼ για εμφύτευση, με ανάλογη μείωση κανισκίου	22 (12 μζ.)	Δεκάτη για κάθε προϊόν
	Σπύρος Μάζης	(Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 9 μζ. στάρι (για 38 μζ.) και το 1/4 για εμφύτευση, με ανάλογη μείωση κανισκίου)	29 (22 μζ.)	Το ¼ για τις ελιές
			92 (4,5 μζ.)	Το ¼ για τις ελιές
			99 (5,5 μζ.)	Το ¼ για τις ελιές
			112. (14 μζ.)	Το ¼ για ελιές – αμπέλια
			125 (2 μζ.)	Το ¼ για τις ελιές
19.	Παπάς Θεόδωρος Μάζης του ποτέ Αλοΐσιου	Δεκάτη, κανίσκι 4 μζ. στάρι (για 52 μζ.), πίττα και το ¼ για εμφύτευση, με ανάλογη μείωση ενοικίου	23 (4 μζ.)	Δεκάτη για κάθε προϊόν
			67 (5 μζ.)	Το ¼ για τις ελιές

			79 (9 μιζ.)	Το ¼ για τις ελιές
			88 (15 μιζ.)	Το ¼ για ελιές – αμπέλια
			89 (4 μιζ.)	Το ¼ για τα αμπέλια
			93 (2 μιζ.)	Το ¼ για τις ελιές
			110 (6 μιζ.)	Το ¼ για αμπέλι
			122 (11,5 μιζ.)	Το ¼ για ελιές – αμπέλια
			123 (4,5 μιζ.)	Καταπατημένο
20.	Μεσσίρ Δήμος Μάζης του ποτέ Νικολού, οι γιοί του αδελφού του, Μπατίου	Κανίσκι 5 μιζ. στάρι (24,5 μιζ.), κόττα – πίττα και το ¼ για κρασί, με ανάλογη μείωση του ενοικίου	24 (10 μιζ.)	Δεκάτη για κάθε προϊόν
			66 (2 μιζ.)	Το ¼ για τις ελιές
			87 (10 μιζ.)	Το ¼ για τις εμφυτεύσεις
			91 (4,5 μιζ.) ;	Καταπατημένο
			102 (6 μιζ.)	Το ¼ για τις ελιές
21.	Δήμος Μάζης, με ανίψια και αδελφό Σπύρο	Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 2 μιζ. στάρι για 6 μιζ. και το ¼ για εμφύτευση	181 (4 μιζ.)	Καταπατημένο

		αμπελιών, με ανάλογη μείωση ενοικίου. (Το κομμάτι του Σπύρου διατίθεται αλλού το 1653)		
			182 (4,5 μζ.)	Το ίδιο
22.	Κυριάκης Μποζίκης	Δεκάτη, κανίσκι 10 μζ. στάρι. Συμβ. 1646: συγκράτεια 2 μζ. στάρι, δεκάτη για κάθε προϊόν	26 (10 μζ.)	Το ίδιο
23.	Κυριάκης Μποζίκης	Το 1/31	259 (4 μζ.)	Το ίδιο
24.	Κυριάκης Μποζίκης (με αδελφούς Νικολό και Σπύρο Μποζίκη, Δήμο, Αλοΐσιο και Κυριάκη Μάζη)	Το 1/31 για κάθε προϊόν	137 (16 μζ.)	Το ίδιο
25.	Μεσσίρ Νικολός Παγιάτης του ποτέ Γιάννη	Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 4 μζ. στάρι (34 μζ.) και το ¼ για εμφύτευση, με ανάλογη μείωση κανισκίου	28 (5 μζ.)	Το ίδιο
26.	Μεσσίρ Νικολός Παγιάτης του ποτέ Γιάννη	(Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 4 μζ. στάρι (46 μζ.) και το ¼ για εμφύτευση, με	36 (18 μζ.)	Το ¼ για τις ελιές

		ανάλογη μείωση κανισκίου)		
		Ίδιο με επάνω	53 (12 μιζ.)	Το ¼ για τις εμφυτεύσεις
		Ίδιο με 36 – 53	55 (12 μιζ.)	Το ¼ για τις εμφυτεύσεις
27.	Νικολός Παγιάτης του ποτέ Γιάννη	Δεκάτη, συγκράτεια 2 μιζ. στάρι (6 μιζ.)	168 (6 μιζ.)	Το ίδιο
28.	Γιώργος Μάζης (2 ακόμη, το 46 και το 69, τα είχε ο γιός του, Θεοφύλης)	Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 4 μιζ. στάρι (36,5 μιζ.), κόττα και το ¼ για εμφυτεύσεις, με ανάλογη μείωση ενοικίου	30 (18 μιζ.)	Το ¼ για τις εμφυτεύσεις
			76 (16 μιζ.)	Δεκάτη για κάθε προϊόν
			83 (13 μιζ.)	Το ¼ για τις ελιές
			100 (4 μιζ.)	Το ¼ για ελιές – αμπέλια
			105 (20 μιζ.)	Το ¼ για τις ελιές
			108 (8 μιζ.)	Δεκάτη για κάθε προϊόν
			124 (5 μιζ.)	Το ¼ για τις ελιές
29.	(Γιώργος Μάζης του ποτέ Φράγκου)	Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 3 μιζ. στάρι για 21 μιζ. και το ¼ για	39 (14 μιζ.)	Το ίδιο

		εμφυτεύσεις, με ανάλογη μείωση ενοικίου		
			121 (2,5 μζ.)	Το ¼ για τις ελιές
			136 (1,5 μζ.)	Το ¼ για τις εμφυτεύσεις
			260 (2,5 μζ.)	Δεκάτη για κάθε προϊόν
			261 (2 μζ.)	Καταπατημένο
30.	Γιώργος Μάζης του ποτέ Φράγκου, Δήμος, Αλοϊσιος, Κυριάκης Μάζης	Το 1/31 για κάθε προϊόν	142 (12 μζ.)	Το ίδιο
31.	Μπατίστας Μάζης του ποτέ Κουμή	Δεκάτη, 1 μζ. στάρι	33 (7 μζ.)	Δεκάτη
		(Δεκάτη, κανίσκι 1,5 μζ. στάρι για 12 μζ.)	107 (22 μζ.)	Το ¼ για τις ελιές
		Με συμβ. 1684: 0,5 μζ., στάρι δεκάτη για κάθε προϊόν	133 (4 μζ.)	Το ίδιο
32.	Γρηγόρης Παγιάτης του ποτέ παπά Δημήτρη	Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 5 μζ. στάρι για 45 μζ., το ¼ για τις εμφυτεύσεις με ανάλογη μείωση	35 (14 μζ.)	Το ίδιο
			51 (18 μζ.)	Το ¼ για ελιές – αμπέλια

			60 (2,5 μιζ.)	Το ¼ για τις εμφυτεύσεις
			103 (3,5 μιζ.)	Το ¼
33.	Γρηγόρης Παγιάτης	1631, 10 μιζ. από μεγαλύτερη κανισκεψία	268 (25,5 μιζ.)	Καταπατημένο
	Θεοφίλης Μάζης του Γιώργου (στο όνομα του πατέρα του)	Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 4 μιζ. στάρι για 36,5 μιζ. και, για εμφύτευση το ¼, με ανάλογη μείωση	46 (7 μιζ.)	Δεκάτη για κάθε προϊόν (μάλλον ενιαία κανισκεψία με Γιώργου Μάζη)
			69 (2 μιζ.)	Το ¼
34.	Γιάννης Μάζης του ποτέ Αλοΐσιου	Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 4 μιζ. στάρι για 37 μιζ., κόττα και το ¼ για εμφύτευση, με ανάλογη μείωση	48 (12 μιζ.)	Δεκάτη για κάθε προϊόν
			68 (3 μιζ.)	Το ¼ για τις ελιές
			74 (7 μιζ.)	Το ¼ για τις εμφυτεύσεις (ελιές – αμπέλια)
			78 (9 μιζ.)	Το ¼ για ελιές – αμπέλια
			81 (10 μιζ.)	Καταπατημένο

			85 (5 μιζ.)	Το ¼ για ελιές – αμπέλια
			98 (12 μιζ.)	Το ¼ για τις ελιές
			111 (2 μιζ. και ¼)	Δεκάτη για κάθε προϊόν (ελιές – αμπέλια)
35.	Νικολός Αγάθος και ο πεθερός του Νικολός Μάζης	Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 4 μιζ. στάρι για 38 μιζ. και το ¼ για εμφυτεύσεις, με ανάλογη μείωση	50 (8 μιζ.)	Δεκάτη για κάθε προϊόν
			70 (1,5 μιζ.)	Το ¼
	Νικολός Μάζης	Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 4 μιζ. στάρι για 38 μιζ. και το ¼ για εμφυτεύσεις, με ανάλογη μείωση	77 (10 μιζ.)	Το ¼ για τις εμφυτεύσεις
			86 (3,5 μιζ.)	Το ¼ για τις ελιές
			90 (2 μιζ. και ¼)	(Καταπατημένο)
			101 (12 μιζ.)	Το ¼ για τις εμφυτεύσεις
	Μαζί με το γαμπρό του		109 (2 μιζ.)	Το ¼ για τις εμφυτεύσεις
	Αθροίζουμε αυτά που έχει μόνος του και αυτά που έχει με το γαμπρό του		120 (4,5 μιζ.)	Το ¼ για τις εμφυτεύσεις

36.	Νικολός Παπαδόπουλος του ποτέ Γιώργου	Δεκάτη, κανίσκι 1,5 μζ. στάρι για 6 μζ.	56 (3,5 μζ.)	Δεκάτη για κάθε προϊόν
			57 (8 μζ.)	Καταπατημένο
37.	Αποστόλης Παπαδόπουλος	Εδαφονόμιο	58 (15 μζ.)	Καταπατημένο
38.	Θεοχάρης, Νίκος και Βασίλης Μάζης του ποτέ Γιάννη	Συμβ. 1643	115 (8 μζ.)	Καταπατημένο
39.	Δήμος και Σπύρος Μάζης του ποτέ Νίκου	:::	127 (7,5 μζ.)	Δεκάτη για κάθε προϊόν και στάρι ετησίως
40.	Αντώνης Μάζης του ποτέ Δήμου	Κανίσκι 4 μζ. στάρι για 32 μζ. και το ¼ για κρασί – λάδι	129 (5 μζ.0)	Το ¼ για τις εμφυτεύσεις
		1,5 μζ.	130 (2,5 μζ.)	Καταπατημένο
			131 (4 μζ.)	Δεκάτη για κάθε προϊόν
			132 (5,5 μζ.)	Το ¼ για τις ελιές, δεκάτη για τα αμπέλια
41.		Συμβ. 1640 (Σταμάτης και Στάθης Αγάθος): 2 μζ. στάρι ετησίως και δεκάτη	140 (16 μζ.)	Το 1/31 για κάθε προϊόν
42.	Γιάννης Αγάθος του ποτέ Νικολού (μαζί με Αντώνη Μάζη του ποτέ Δήμου)	1 μζ.	130 (2,5 μζ.)	Καταπατημένο

43.		Δεκάτη και κανίσκι 1 μζ. στάρι, για 6 μζ.	174 (8 μζ.)	Το ίδιο
44.		Κανίσκι. Το αποποιείται μετά από 5 χρόνια	200 (12 μζ.)	Ελεύθερο
45.		3 μζ.	268 (25,5 μζ.)	Καταπατημένο
46.	Γιάννης και Κυριάκης Αγάθος του ποτέ Νικολού	Δεκάτη για κάθε προϊόν, συγκράτεια 2 μζ. στάρι για 7 μζ.	253 (5 μζ.)	Το ίδιο
		Το υπόλοιπο του προηγούμενου	254 (5 μζ.)	Καταπατημένο
47.	Αντώνης Αγάθος του ποτέ Πέτρου	Συμβ. 1687: συγκράτεια 1 μζ. στάρι, δεκάτη για κάθε προϊόν	134 (8 μζ.)	Το ίδιο
48.	Ιερομόναχος Λεόντιος Αγάθος	Συμβ. 1697:	135 (7 μζ.)	Δεκάτη για κάθε προϊόν
49.	Νικολός Μποζίκης του ποτέ Γιώργου (με Σπύρο Μποζίκη του ποτέ Γιώργου, Κυριάκη Μποζίκη, Δήμο, Αλοϊσιο και Κυριάκη Μάζη του ποτέ παπά Γιώργου)	Το 1/31 για κάθε προϊόν	137 (16 μζ.)	Το ίδιο
50.	Νικολός Μποζίκης του ποτέ Γιώργου	Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 1 μζ. στάρι για 10 μζ. και το ¼ για εμφύτευση με ανάλογη μείωση.	216 (10 μζ.)	Το ίδιο με 1684

		1684: Κουμής Μποζίκης του ποτέ Αποστόλη: δεκάτη για κάθε προϊόν, κανίσκι 2 μζ. στάρι για 12 μζ.		
51.		Το $\frac{1}{4}$ και 7,5 άσπρα. Συμβ. 1684, Κουμής Μποζίκης του ποτέ Αποστόλη: δεκάτη για κάθε προϊόν, κανίσκι 2 μζ. στάρι, για 12 μζ.	257 (1 μζ. και $\frac{1}{4}$)	Το ίδιο με 1684
		Το ίδιο με παραπάνω	258 (3/4 μζούρας)	Καταπατημένο
52.	Αλοΐσιος Μάξης του ποτέ παπά Γιώργου (με άλλους)	Το $\frac{1}{31}$ για κάθε προϊόν	137 (16 μζ.)	Το ίδιο
53.	Κυριάκης Μάξης του ποτέ παπά Γιώργου (μαζί με άλλους) – αθροίζουμε και το 142	Το $\frac{1}{31}$ για κάθε προϊόν	137 (16 μζ.)	Το ίδιο
54.	Γιάννης Μποζίκης του ποτέ Βασίλη	Το $\frac{1}{31}$ για κάθε προϊόν	141 (3 μζ.)	Το ίδιο
55.	Σιδέριος Φόρτσιος και οι κληρονόμοι του	Συμβ. 1620	144	Καταπατημένο
		Συμβ. 1620: σολιάτικο 27 λίρες και 15 σολδία (37 μζ.). Αναγραφή 1631	162 (32 μζ.)	Το ίδιο

		(οι κληρονόμοι του): σολιάτικο 4,5 τάλλिरα		
56.	Αντώνης Χαλκιάς του ποτέ Γιώργου	Το ¼ για κρασί – λάδι	150 (6 μιζ.)	Χωρίς στοιχεία – δεν υπάρχουν πια αμπέλια
		3 μιζ από το 150 – το υπόλοιπο αδιάθετο	162 (7 μιζ.)	Καταπατημένο
57.	Δήμος Παπαδόπουλος	Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 8 μιζ. στάρι (68 μιζ.), κόττα – πίττα, σε το ¼ για εμφύτευση, με ανάλογη μείωση	163 (15 μιζ.)	Το ¼ για τις εμφυτεύσεις
		Διατίθεται σε άλλον το 1650 – υπόλοιπο του προηγούμενου	164 (9 μιζ.)	Καταπατημένο
		Ίδιο με 163	173 (8 μιζ.)	Το ίδιο
			193 (9 μιζ.)	Συμβ. 1658: ενοίκιο 2 μιζ. στάρι και, αν δεν πληρώνει για 5 συνεχόμενα χρόνια, 4 μιζ.
			194 (34 μιζ.)	Το ¼ για τις εμφυτεύσεις
58.	Δήμος Παπαδόπουλος	Το ¼ για κρασί (και ο,τιδήποτε άλλο;)	195 (7 μιζ.)	Το ¼ για τις εμφυτεύσεις

59.	Αλοΐσιος Αγάθος του ποτέ Πέτρου	Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 1 μζ. στάρι (6 μζ.), και το ¼ για εμφύτευση, με ανάλογη μείωση	167 (10 μζ.)	Το ¼ για τις εμφυτεύσεις
60.	Κυριάκης και αδελφοί Χαλκιά του ποτέ Αρσένη	Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 6 μζ. στάρι για 49 μζ., το ¼ για εμφυτεύσεις, με ανάλογη μείωση	169 (10 μζ.)	Το ¼ για τις ελιές
			184 (4 μζ.)	Το ¼ (ελιές – αμπέλια)
		Το υπόλοιπο του προηγούμενου	185 (2 μζ.)	Καταπατημένο
			189 (18 μζ.)	Το ¼ για τις εμφυτεύσεις
			205 (7 μζ.)	Το ¼ για τις ελιές
			207 (7,5 μζ.)	Το ¼ για τις εμφυτεύσεις
61.	(Κυριάκης Χαλκιάς)	80 μζ. με θείο του, Νικολό Χαλκιά και Αντώνη Γουλή. Το υπόλοιπο στη διάθεση του φέουδου. Δεκάτη και 60 άσπρα σολιάτικο	244 (10 μοτζάτες)	Δεκάτη για κάθε προϊόν (για 80 μζ.)
62.	Βασίλης Μαυροειδής του ποτέ Δήμου	Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 2	176B (22 μζ.)	Το ¼ για τις εμφυτεύσεις

		μιζ. στάρι (10 μιζ.) και το ¼ για εμφύτευση, με ανάλογη μείωση κανισκίου		
		(Το υπόλοιπο του προηγούμενου)	177 (6 μιζ.)	Καταπατημένο
63.	Βασίλης Μαυροειδής	Συμβ. 1632: δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 2 μιζ. στάρι (10 μιζ.), το ¼ για εμφύτευση	178 (24 μιζ.)	Το ¼ για τις εμφυτεύσεις
64.	Στέφος Αγάθος του ποτέ Αρσένη	Συμβ. 1631: δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 2 μιζ. στάρι (8 μιζ.) και το ¼ για εμφύτευση, με ανάλογη μείωση	179 (6 μιζ.)	Το ¼ για τις εμφυτεύσεις
		Το υπόλοιπο του προηγούμενου	180 (6 μιζ.)	Καταπατημένο
65.	Σπύρος Μάζης του ποτέ Νίκου (με τον αδελφό του, Δήμο)	Το τμήμα του διατίθεται σε άλλον, το 1673	181 (4 μιζ.0)	Καταπατημένο
		Το υπόλοιπο του προηγούμενου. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 2 μιζ. στάρι για 6 μιζ. και το ¼ για εμφύτευση, με ανάλογη μείωση	182 (4,5 μιζ.)	Το ίδιο

66.	Σταμάτης Αγάθος του ποτέ Νικολού	::;	183 (24 μζ.)	Καταπατημένο
67.	Μάρκος Παπαδόπουλος	Διάθεση με συμβ. 1631.;;;	187 (2,5 μζ.)	Καταπατημένο
			188 (1 μζ.)	Καταπατημένο
68.	Τζώρτζης Παγιάτης	Το ¼ (αμπέλια)	191 (2,5 μζ.)	Το ίδιο (ελιές – αμπέλια)
		Το ¼ (αμπέλια)	196 (11 μζ.)	Το ¼ (αμπέλια)
69.	Παπάς Χριστόδουλος Παγιάτης του ποτέ παπά Αλοΐσιου	Το ¼ (αμπέλια)	192 (3 μζ.)	Το ¼ για τις εμφυτεύσεις (αμπέλια – ελιές)
		Το ¼ (ελιές – αμπέλια)	198 (7,5 μζ.)	Δεκάτη για κάθε προϊόν
70.	Γιώργος Νίνος και ο ανιψιός του Αλοΐσιος	Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 2 μζ. στάρι (18 μζ.), το ¼ για τα αμπέλια	199 (12 μζ.)	Δεκάτη για κάθε προϊόν
71.		Δεκάτη για κάθε προϊόν, συγκράτεια 3 μζ. στάρι για 16 μζ., κόττα – πίττα, 22,5 άσπρα	210 (8 μζ.)	Δεκάτη για κάθε προϊόν
			235 (4 μζ.)	Δεκάτη
		Το υπόλοιπο του 235	237 (4 μζ.)	Δεκάτη
		10 μζ.	268 (25,5 μζ.)	Καταπατημένο

72.	Σταμάτης Νίνος και η φρατέρνα του	3 μιζ., το υπόλοιπο αδιάθετο. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 1 μιζ. στάρι (9 μιζ.), το $\frac{1}{4}$ για εμφύτευση με ανάλογη μείωση, 22 άσπρα	224 (18 μιζ.)	Το ίδιο
		(Αναφέρει άσπρα 20,5, αλλά μάλλον είναι το ίδιο)	228 (14 μιζ.)	Δεκάτη για κάθε προϊόν
73.	Θοδωρής και Νίκος Αγάθος του ποτέ Χριστόδουλου	:::	220 (7 μιζ.)	Καταπατημένο
74.	Στέλιος Γκίνης	2 μιζ.: δεκάτη για τη σοδειά, συγκράτεια 1 μιζ. στάρι, $\frac{1}{4}$ για εμφυτεύσεις. 2 μιζ., με συμβ. διατίθενται αλλού: το $\frac{1}{4}$ (αμπέλια)	223 (6 μιζ.)	1,5 μιζ. στάρι, συμβ. 1789: 2,5 μιζ. στάρι
75.	Αντώνης Ρέντης του ποτέ Νικολού	Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 3 μιζ. στάρι (16 μιζ.). Συμβ. 1659: διατίθεται αλλού, δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 1,5 μιζ, στάρι και	225 (15 μιζ.)	Δεκάτη για κάθε προϊόν

		δεκάτη αν φυτέψει αμπέλι, μαζί με την ίδια συγκράτεια		
		Με συμβ. 1670: εκχωρείται σε άλλον: δεκάτη για τη σοδειά και για κάθε προϊόν, κανίσκι 1 και $\frac{1}{4}$ στάρι για 8 μζ.	226 (16 μζ.)	Δεκάτη
			227 (6 μζ.)	Συμβ. 1734: δεκάτη για κάθε προϊόν, σολιάτικο 0,5 μζ. στάρι για 4 μζ.
76.	Σέβος Μιχαλάς	Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 1 μζ. στάρι για 9 μζ. $\frac{1}{4}$ για εμφύτευση, 22,5 άσπρα (1754: το παίρνει ο Μάζης, τώρα δεν το έχει πια)	229 (10 μζ.)	Δεκάτη για κάθε προϊόν
		12 μζ. (το υπόλοιπο αδιάθετο). Δεκάτη, κανίσκι 1 μζ. στάρι για 12 μζ.	230 (24 μζ.)	Δεκάτη για κάθε προϊόν

77.	Σταμάτης Μιχαλάς του ποτέ Στάθη, Δήμος Στραβοράβδης (16 μίζ.), Πέτρος Μιχαλάς (6 μίζ.)	;;;	231 (24 μίζ.)	Καταπατημένο
78. – 79.	Αντώνης Αγάθος του ποτέ Σταμάτη	Με συμβ. 1765 (μέχρι τότε αδιάθετο) – όρος: να το εξαμπελώσει και να φυτέψει αμπέλια μέσα σε 5 χρόνια	232 (16 μίζ.)	Συμβ. 1765: δεκάτη για κάθε προϊόν, στάρι ετησίως 1,5 μίζ. για 16 μίζ.
80.	Γιώργος Μιχαλάς του ποτέ Γιάννη.	(8 μίζ. ;;)	233 (32 μίζ.)	Ελεύθερο του φέουδου – 2 καλλιεργητές αμπελιών πληρώνουν δεκάτη
81.	Αλέξανδρος Αρβανίτης του ποτέ Σταματέλλου (1691)	Συμβ. 1647: δεκάτη για κάθε προϊόν, συγκράτεια $\frac{1}{4}$ στάρι	240 (2 μίζ.)	Το ίδιο
82.	Στάθης Κοσμάς του ποτέ Γιάννη	10 μίζ. – άλλες 10 αδιάθετες. Κανίσκι 2 μίζ. στάρι για 10 μίζ.	242 (20 μίζ.)	Δεκάτη για κάθε προϊόν
83.	«Εκείνοι από τη Βιστόνα» (να κοιτάξω και σε Κυριάκη Χαλκιά)	;;;	243 (40 μίζ.)	Δεκάτη για κάθε προϊόν, στάρι ετησίως
84.	Σταματέλλος Χαλκιάς από τη Βιστόνα	8 μίζ. (άλλες 12 αδιάθετες). Καταλαμβάνονται	246 (20 μίζ.)	Το $\frac{1}{4}$ για τις εμφυτεύσεις

		το 1719. Δεκάτη για τη σοδειά, κανίσκι 1,5 μζ. στάρι για 8 μζ.		
85.	Στάθης Καβάσιλας	Δεκάτη, συγκράτεια 1 μζ. στάρι, για 4 μζ.	252 (5 μζ.)	Το ίδιο
86.	Αλέξανδρος Ρεπούλιος του ποτέ Στάθη	::;	267 (15 μζ.)	Καταπατημένο

Πίνακας 4

Ο συγκεκριμένος Πίνακας αναφέρεται επίσης στο **Μέρος Α'** και καταγράφει τους καταπατημένους κλήρους των Λιαπάδων και τις μεταγενέστερες διευθετήσεις, όπου υπάρχουν.

α/α	ΚΑΤΑΠΑΤΗΜΕΝΟΙ ΚΛΗΡΟΙ	ΜΕΤΑΓΕΝΕΣΤΕΡΕΣ ΔΙΕΥΘΕΤΗΣΕΙΣ
3.	1 καλλιεργητής (2 μζ.)	Εντολή κατοχής (12/3/1789)
11.	1 καλλιεργητής (συλλογικό νοικοκυριό), 8 μζ.	Συμβόλαιο 19/8/1787 (συμβ. Ιωάννης Ανδρόνης): 1/4 για κάθε προϊόν
45.	3 καλλιεργητές (28 μζ.). Χρησιμοποιείται η έκφραση: «Pretendono azione sopra»	
57.	1 καλλιεργητής (8 μζ.)	
58.	7 καλλιεργητές (15 μζ.)	
65.	2 καλλιεργητές (4 μζ.)	1 ^{ος} : Συμβόλαιο 10/8/1789 (συμβ.Ιωάννης Ανδρόνης): Δεκάτη για κάθε προϊόν 2 ^{ος} : Εντολή κατοχής, 20/10/1787
81.	1 καλλιεργητής (10 μζ.)	Εντολή κατοχής, 23/3/1788
90.	1 καλλιεργητής (2 μζ. και 3/4)	

91. 2 καλλιεργητές (4,5 μιζ.) 1^{ος}: Συμβόλαιο 13/9/1789 (συμβ. Ανδρώνης): δεκάτη σε κάθε προϊόν
2^{ος}: Εντολή κατοχής, 30/10/1787
97. 1 καλλιεργητής (συλλογικό νοικοκυριό), 5,5 μιζ.
113. 7 καλλιεργητές (5 μιζ.) 1^{ος}: Συμβόλαιο 27/3/1788 (συμβ. Ανδρώνης): το 1/4 για τις εμφυτεύσεις και δεκάτη για τη σοδειά
2^{ος}: Συμβόλαιο 10/8/1789 (ίδιος συμβ.): δεκάτη σε κάθε προϊόν
3^{ος}: Συμβόλαιο 13/8/1789 (ίδιος συμβ.): το 1/6 για κάθε προϊόν
4^{ος}: Συμβόλαιο 15/3/1789 (ίδιος συμβ.): δεκάτη σε κάθε προϊόν
5^{ος}: Συμβόλαιο 13/12/1788 (ίδιος συμβ.): δεκάτη σε κάθε προϊόν
6^{ος}: Εντολή κατοχής, 29/10/1787
115. 2 καλλιεργητές (1 συλλογικό νοικοκυριό), 8 μιζ. 1ος: Συμβόλαιο 10/8/1789 (συμβ. Ανδρώνης): δεκάτη σε κάθε προϊόν
2ος: Εντολή κατοχής, 30/10/1787
116. 9 καλλιεργητές (14 μιζ.) 1ος: Συμβόλαιο 10/8/1789 (σσυμβ. Ανδρώνης): δεκάτη σε κάθε προϊόν
2ος: (για 10 ελιές), συμβόλαιο 10/8/1789 (ίδιος συμβ.): δεκάτη
3ος: Συμβόλαιο 13/12/1788 (ίδιος συμβ.): δεκάτη σε κάθε προϊόν
4ος, 5ος: Εντολή κατοχής, 29/10/1787

- 6ος: Δεκάτη (από πού προκύπτει;)
- 7ος: Εντολή κατοχής, 30/4/1787
- 8ος: Εντολή κατοχής, 31/5/1788
123. 5 καλλιεργητές (4,5 μζ.)
- 1ος: Συμβόλαιο 17/5/1788 (συμβ. Ανδρώνης): το 1/8 κάθε προϊόντος
- 2ος: Συμβόλαιο 7/12/1788 (ίδιος συμβ.): το 1/8 κάθε προϊόντος
- 3ος, 4ος: Εντολή κατοχής, 30/10/1787
- 5ος: Εντολή κατοχής, 31/3/1788
123. 5 καλλιεργητές (4,5 μζ.)
- 1ος: Συμβόλαιο 17/5/1788 (συμβ. Ανδρώνης): το 1/8 κάθε προϊόντος
- 2ος: Συμβόλαιο 7/12/1788 (ίδιος συμβ.): το 1/8 κάθε προϊόντος
- 3ος, 4ος: Εντολή κατοχής, 30/10/1787
- 5ος: Εντολή κατοχής, 31/3/1788
130. 1 καλλιεργητής (2,5 μζ.)
139. 7 καλλιεργητές (10 μζ.)
- 1ος: Συμβόλαιο 19/3/1788 (συμβ. Ανδρώνης): το 1/4 για τις εμφυτεύσεις και δεκάτη για τη σοδειά
- 2ος: Συμβόλαιο 8/3/1788 (ίδιος συμβ.): το 1/4 για τις εμφυτεύσεις και δεκάτη για τη σοδειά
- 3ος: Συμβόλαιο 8/3/1788 (ίδιος συμβ.): το 1/4 για τις εμφυτεύσεις και δεκάτη για τη σοδειά
- 4ος: Συμβόλαιο 10/8/1789 (ίδιος συμβ.): δεκάτη για κάθε προϊόν

- 5ος (Συλλογικό νοικοκυριό):
εντολή κατοχής, 30/10/1787
6ος: εντολή κατοχής, 25/2/1787
144. 2 καλλιεργητές (1 συλλογικό νοικοκυριό), 5 μιζ.
1ος: Συμβόλαιο 26/3/1788 (συμβ. Ανδρώνης): ετήσιο ενοίκιο 71 (;) και 4 σολδία
2ος: δύο λίρες το χρόνο (από που προκύπτει;)
145. 10 καλλιεργητές (16 μιζ.)
1ος: Συμβόλαιο 26/3/1788 (συμβ. Ανδρώνης): δεκάτη για τη σοδειά, το 1/6 για τις υπάρχουσες εμφυτεύσεις και το 1/4 για τις εμφυτεύσεις που θα κάνει.
2ος: Συμβόλαιο 23/9/1789 (ίδιος συμβ.): ενοίκιο μία ζάρα λάδι το χρόνο.
3ος: δεκάτη (από πού προκύπτει;)
4ος: 1 μιζ. στάρι το χρόνο (από πού προκύπτει;)
5ος: Εντολή κατοχής, 25/2/1787
6ος: Εντολή κατοχής, 25/2/1787
7ος: Εντολή κατοχής, 31/3/1788
147. 1 καλλιεργητής (1 μιζ.)
Εντολή κατοχής, 25/2/1787
151. 7 καλλιεργητές (7 μιζ.)
1ος: Συμβόλαιο 15/12/1788 (συμβ. Ανδρώνης): ετήσιο ενοίκιο 2 ζάρες κρασί και 2 miltri λάδι
2ος: Συμβόλαιο 23/9/1789 (ίδιος συμβ.): ετήσιο ενοίκιο 0,5 μίλτρο λάδι
3ος (συλλογικό νοικοκυριό):
εντολή κατοχής, 30/10/1787

- 4ος (για μια ελιά): το 1/4 (από πού προκύπτει);
5ος: εντολή κατοχής, 25/2/1787
153. 3 καλλιεργητές (συλλογικό νοικοκυριό), 4 μιζ. Εντολή κατοχής, 30/10/1787
157. 5 καλλιεργητές (2 μιζ.) 1ος (ελιές): Συμβόλαιο 16/8/1789 (συμβ. Ανδρώνης): ενοίκιο 1 μίλτρο λάδι το χρόνο
2ος: εντολή κατοχής, 25/2/1787
3ος: εντολή κατοχής, 8/12/1788
160. 5 καλλιεργητές (8 μιζ.) Για τους τρεις: εντολή κατοχής, 25/2/1787
164. 1 καλλιεργητής (9 μιζ.) Συμβόλαιο 15/12/1788 (Συμβ. Ανδρώνης): ετήσιο ενοίκιο 3 ζάρες λάδι και 3 miltri κρασί
177. 3 καλλιεργητές (1 συλλογικό νοικοκυριό), 6 μιζ. 1ος: Συμβόλαιο 13/3/1789 (συμβ. Ανδρώνης): κανίσκι 1 κουαρταρόλο στάρι, δεκάτη για τη σοδειά και το 1/6 για τις εμφυτεύσεις
2ος: Συμβόλαιο 23/3/1789 (ίδιος συμβ.): κανίσκι 1 κουαρταρόλο στάρι, δεκάτη για τη σοδειά και το 1/6 για τις εμφυτεύσεις
180. 1 καλλιεργητής (συλλογικό νοικοκυριό), 6 μιζ.
181. 2 καλλιεργητές (4 μιζ.) 1ος: Συμβόλαιο 13/3/1789 (συμβ. Ανδρώνης): κανίσκι 1 κουαρταρόλο στάρι, δεκάτη για τη σοδειά και το 1/6 για τις εμφυτεύσεις
2ος: Συμβόλαιο 23/3/1789 (ίδιος συμβ.): κανίσκι 1 κουαρταρόλο

183. 4 καλλιεργητές (24 μιζ.) στάρι, δεκάτη για τη σοδειά και το 1/6 για τις εμφυτεύσεις.
1ος: Συμβόλαιο 6/8/1789 (συμβ. Ανδρώνης): δεκάτη για κάθε προϊόν
185. 1 καλλιεργητής (2 μιζ.)
187. 1 καλλιεργητής (2,5 μιζ.)
188. 1 καλλιεργητής (1 μιζ.)
220. 6 καλλιεργητές (7 μιζ.) 1ος: Συμβόλαιο 13/3/1789 (συμβ. Ανδρώνης): δεκάτη για κάθε προϊόν
231. 2 καλλιεργητές (συλλογικό νοικοκυριό),
20 μιζ.
238. 1 καλλιεργητής (4 μιζ.) Συμβόλαιο 20/3/1788 (συμβ. Ανδρώνης): ετήσιο ενοίκιο 3 κουαρταρόλι στάρι και δεκάτη για κάθε προϊόν.
249. 4 καλλιεργητές (24 μιζ.)
254. 2 καλλιεργητές (2 μιζ.) 1ος: Συμβόλαιο 13/3/1789 (συμβ. Ανδρώνης): δεκάτη για κάθε προϊόν
256. 6 καλλιεργητές (1 συλλογικό νοικοκυριό),
24 μιζ. 1ος: Συμβόλαιο 10/3/1788 (συμβ. Ανδρώνης): το 1/8 για κάθε προϊόν.
2ος: Εντολή κατοχής, 31/3/1788
258. 2 καλλιεργητές (1/4 μιζ.)
261. 3 καλλιεργητές (2 μιζ.) 1ος: Εντολή κατοχής, 25/2/1789

Πίνακας 5

Ο **Πίνακας 5** αναφέρεται στο **Μέρος Ε'** και καταγράφει τον αριθμό των οικογενειακών επωνύμων που καταγράφονται στα χωριά που συναπαρτίζουν το φέουδο Μαρτσέλλο.

α/α	Επώνυμο	Χωριό	Νοικοκυριά	Γυναίκες	Πατρικό	Συζύγου
1.	Αγάθος	Γιαννάδες	20	6	1	5
		Λιαπάδες	26			
		Μάρμαρο	8	1	1	
		Σκριπερό	1			
	Σύνολο:		55			
2.	Μάζης	Γιαννάδες	2			
		Δουκάδες	3			
		Λιαπάδες	15	2	2	
	Σύνολο:		20			
3.	Μουμούρης	Γαρδελάδες	5	1		1
		Δουκάδες	24	1		1
		Κανακάδες	18	1		1
		Λιαπάδες	1			
		Μάρμαρο	2			
		Σκριπερό	1			
	Σύνολο:		51			
4.	Παγιάτης	Γιαννάδες	3	1		1
		Λιαπάδες	13	3		3
		Μάρμαρο	5 ή 6 ¹			
	Σύνολο:		21/22			
5.	Μιχαΐλης	Λιαπάδες	6			
	Σύνολο:		6			

6.	Σινιάτης	Λάκωνες	1			
		Λιαπάδες	1			
	Σύνολο:		2			
7.	Κορακιανίτης	Γαρδελάδες	2			
		Λάκωνες	2	1		1
		Λιαπάδες	2	1		1
	Σύνολο:		6			
8.	Μποζίκης	Λιαπάδες	12			
	Σύνολο:		12			
9.	Τσιλιμπάρης	Δουκάδες	1			
		Σκριπερό	13	1		1
	Σύνολο:		14			
10.	Νίνος	Λιαπάδες	14	1		1
		Μάρμαρο	1			
	Σύνολο:		15			
11.	Λεπενιώτης	Λιαπάδες	3			
		Μάρμαρο	1			
	Σύνολο:		4			
12.	Μαυροειδής	Λιαπάδες	7			
	Σύνολο:		7			
13.	Βασιλάκης	Γιαννάδες	17	3	1	2
	Σύνολο:		17			
14.	Ρεπούλιος	Λιαπάδες	8	1		1

	Σύνολο:		8			
15.	Περδικομάτης	Κανακάδες	21			
	Σύνολο:		21			
16.	Γουλής	Λιαπάδες	4			
	Σύνολο:		4			
17.	Χαλκιάς	Λιαπάδες	4			
	Σύνολο:		4			
18.	Λευτεριώτης	Γαρδελάδες	20	1		1
		Γιαννάδες	43	2		2
		Μάρμαρο	1			
	Σύνολο:		64			
19.	Δοϊκας	Γιαννάδες	1			
		Μάρμαρο	12	3		3
	Σύνολο:		13			
20.	Λιβαθηνός	Γιαννάδες	14	2		2
		Μάρμαρο	1			
	Σύνολο:		15			
21.	Κόντης	Κανακάδες	2			
	Σύνολο:		2			
22.	Παπαδόπουλος	Γαρδελάδες	2			
		Γιαννάδες	1			
		Λιαπάδες	7			
	Σύνολο:		10			

23.	Ρέβης	Μάρμαρο	8	1		1
	Σύνολο:		8			
24.	Βιδινιώτης	Κανακάδες	1			
		Μάρμαρο	10	1		1
	Σύνολο:		11			
25.	Στραβοράβδης	Λάκωνες	6			
		Λιαπάδες	1			
	Σύνολο:		7			
26.	Σταυράτος	Λιαπάδες	1			
	Σύνολο:		1			
27.	Βλάχος	Γιαννάδες	5			
		Μάρμαρο	19	3	1	2
	Σύνολο:		24			
28.	Αρβανίτης	Γιαννάδες	8	2	2	
		Λιαπάδες	1			
	Σύνολο:		9			
29.	Κουβαράς	Λιαπάδες	1			
	Σύνολο:		1			
30.	Χειμαριός	Γιαννάδες	2			
		Μάρμαρο	2			
	Σύνολο:		4			
31.	Κασσιάνης (ή Καζιάνης)	Δουκάδες	7	1		1
		Λάκωνες	4			

	Σύνολο:		11			
32.	Κουρτελέσης	Δουκάδες	5			
	Σύνολο:		5			
33.	Αυλωνίτης	Γιαννάδες	6	1		1
		Δουκάδες	1			
	Σύνολο:		7			
34.	Κούλης	Λάκωνες	1			
	Σύνολο:		1			
35.	Άνθης	Γαρδελάδες	3			
	Σύνολο:		3			
36.	Χάρος	Γαρδελάδες	4			
37.	Μολυβάς	Δουκάδες	1			
	Σύνολο:		1			
38.	Μεσάζος	Γαρδελάδες	8			
	Σύνολο:		8			
39.	Αλεξάκης	Δουκάδες	8			
	Σύνολο:		8			
40.	Μάρκος	Γαρδελάδες	1			
	Σύνολο:		1			
41.	Στράτης	Γαρδελάδες	1			
	Σύνολο:		1			

42.	Κρητικός	Σκριπερό	7			
	Σύνολο:		7			
43.	Λύβερης	Δουκάδες	1			
	Σύνολο:		1			
44.	Μάμαλος	Γαρδελάδες				
	Σύνολο:		1			
45.	Μιχαλάς	Γαρδελάδες	3	1		1
		Γιαννάδες	35	4	1	3
		Λάκωνες	45	1		1
		Μάρμαρο	1			
	Σύνολο:		84			
46.	Γλυκιώτης	Δουκάδες	1			
	Σύνολο:		1			
47.	Τριάντος	Γαρδελάδες ή Σκριπερό	1			
	Σύνολο:	1				
48.	Δαμαράς	Δουκάδες				
	Σύνολο:		1			
49.	Κοσκινάς	Γιαννάδες	23	3	2	1
	Σύνολο:		23			
50.	Ρεμούντης ή Ρεμούνδος	Γιαννάδες	1			
	Σύνολο:		1			
51.	Αρμένης	Γιαννάδες	35	3	2	1

		Μάρμαρο	1 (;) ¹			
		Σκριπερό	1			
	Σύνολο:		36 ή 37			
52.	Κουσσουνής ή Κουσσουνής	Γιαννάδες	21	2	1	1
		Κανακάδες	1			
		Μάρμαρο	1			
	Σύνολο:		23			
53.	Καρδακάρης	Γιαννάδες	3			
	Σύνολο:		3			
54.	Τσαγγάρης ή Τζαγγάρης	Γιαννάδες	4			
	Σύνολο:		4			
55.	Πρέπης ή Προύπης	Γιαννάδες	9 ή 10 ¹			
	Σύνολο:		9 ή 10			
56.	Βάβαρης	Γιαννάδες	13	1		1
	Σύνολο:		13			
57.	Παγκράτης	Γιαννάδες	2			
	Σύνολο:		2			
58.	Ασωνίτης	Γιαννάδες	31	3	1	2
	Σύνολο:		31			
59.	Μπούκης	Γιαννάδες	5	1		1
		Μάρμαρο	1			

	Σύνολο:		6			
60.	Βιτουλαδίτης	Γιαννάδες	14			
		Μάρμαρο	3			
	Σύνολο:		17			
61.	Παπαδάτος	Γιαννάδες	12			
		Μάρμαρο	3			
	Σύνολο:		15			
62.	Γίππας ή Γήππας	Γιαννάδες	5			
	Σύνολο:		5			
63.	Κούρκουλος	Γιαννάδες	4			
		Μάρμαρο	5	1	1	
	Σύνολο:		9			
64.	Γούσης	Γιαννάδες	4			
	Σύνολο:		4			
65.	Κούστας	Γιαννάδες	2 ¹			
	Σύνολο:		2			
66.	Ρογιάννης	Γιαννάδες	5			
		Κανακάδες	1 ¹			
	Σύνολο:		6			
67.	Νάνες	Γιαννάδες	2	1		1
	Σύνολο:		2			
68.	Κακόσκιαδος	Γιαννάδες	6	1		1
	Σύνολο:		6			

69.	Φουριάνης	Γιαννάδες	1			
	Σύνολο:		1			
70.	Πιπέρης ¹	Γιαννάδες	1	1	1 (;)	1 (;)
	Σύνολο:		1			
71.	Κοντός	Γιαννάδες	1			
	Σύνολο:		1			
72.	Βόντας	Γιαννάδες	3	1		1
	Σύνολο:		1			
73.	Κλήμης	Σκριπερό	1			
	Σύνολο:		1			
74.	Σαλβάνος	Σκριπερό	5			
	Σύνολο:		5			
75.	Κόλας	Λάκωνες	2			
	Σύνολο:		2			
76.	Κοματάς	Δουκάδες	2			
	Σύνολο:		2			
77.	Μακρής	Λάκωνες	3			
		Μάρμαρο	3			
	Σύνολο:		6			
78.	Γιωργόπουλος	Κανακάδες	1			
	Σύνολο:		1			

79.	Κόντες	Κανακάδες	2			
	Σύνολο:		2			
80.	Μαραβέγιας	Λάκωνες	1			
	Σύνολο:		1			
81.	Λούβρος	Σκριπερό	5	1 ¹		1
	Σύνολο:		5			
82.	Φλώρος	Κανακάδες	2			
	Σύνολο:		2			
83.	Προνοητής	Μάρμαρο	2			
	Σύνολο:		2			
84.	Κοντοστάνος	Κορακιάνα	3			
	Σύνολο:		3			
85.	Μεταλληνός	Κορακιάνα	12			
	Σύνολο:		12			
86.	Σαβανής	Κορακιάνα	8			
		Σκριπερό	1			
	Σύνολο:		9			
87.	Μάντηλας	Κορακιάνα	5			
	Σύνολο:		5			
88.	Κεφαλλονίτης	Κορακιάνα	4			
	Σύνολο:		4			
89.	Μαρτζούκος	Κορακιάνα	2			

	Σύνολο:		2			
90.	Θύμης	Κορακιάνα	3			
	Σύνολο:		3			
91.	Νικολούζος	Κορακιάνα	7			
	Σύνολο:		7			
92.	Ρέγγης	Κορακιάνα	2			
	Σύνολο:		2			
93.	Ιωνάς	Κορακιάνα	5			
	Σύνολο:		5			
94.	Λάσκαρης	Κορακιάνα	9	1		1
	Σύνολο:		9			
95.	Κένταρχος	Κορακιάνα	1			
	Σύνολο:		1			
96.	Καλούδης	Κορακιάνα	1			
	Σύνολο:		1			
97.	Πουλμάς	Λάκωνες	7	1		1
	Σύνολο:		7			
98.	Ζινιάτης	Λάκωνες	1			
	Σύνολο:		1			
99.	Γιούλης	Λάκωνες	5			
	Σύνολο:		5			

100.	Καρβούνης	Μάρμαρο	4			
	Σύνολο:		4			
101.	Καλυβάς	Δουκάδες	1			
	Σύνολο:		1			
102.	Μπόχαλης	Λιαπάδες	1			
	Σύνολο:		1			
103.	Λουκάς	Σκριπερό	1			
	Σύνολο:		1			
104.	Κατσαρός	Δουκάδες	2			
	Σύνολο:		2			
105.	Πολίτης	Σκριπερό	1			
	Σύνολο:		1			
106.	Κορωνάκης	Σκριπερό	6	1		1
	Σύνολο:		6			
107.	Αργυροκαστρίτης	Σκριπερό	1	1	1 ¹	
	Σύνολο:		1			
108.	Φωτένιος ή Φωτίνας	Σκριπερό	1			
	Σύνολο:		1			
109.	Γεράνης	Σκριπερό	2			
	Σύνολο:		2			
110.	Μιτζέλας	Σκριπερό	1			

	Σύνολο:		1			
111.	Μωραΐτης	Σκριπερό	1			
	Σύνολο:		1			

Α. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Ακαδημία Επιστημών της ΕΣΣΔ: «*Παγκόσμια Ιστορία*», τόμος Δ1. *Κεφάλαιο V: «Η Ιταλία το 16. και στο πρώτο μισό του 18^{ου} αιώνα – Η οικονομική παρακμή της Ιταλίας – Η φεουδαρχική αντίδραση»* (σελ. 154 – 164). Εκδ. «Μέλισσα», Αθήνα, 1961, μετάφραση από τα ρωσικά Ανδρέας Σαραντόπουλος.
2. Αλβάνας Φρειδερίκος: «*Περί των εν Κερκύρα τίτλων ευγενείας και περί*
3. Αλβάνας Φρειδερίκος: «*Περί των εν Κερκύρα συναλλαγών γνωστών υπό τα ονόματα Συγκράτειαι, Σολιάτικα, Κανικεύσεις και Πάκτα*». *Εφημερίδα «Δικαστική»*, αριθμός 4, Κέρκυρα, Απρίλιος 1888, σελ. 25 – 30.
4. Αλβάνας Φρειδερίκος: «*Les souffrances de Corfou – Article I e II*» - «*Τα παθήματα της Κέρκυρας – άρθρα α' και β'*». Στα γαλλικά και στα ελληνικά. Κέρκυρα, 1867.
5. Ανδρεάδης Ανδρέας: «*Περί της οικονομικής διοικήσεως της Επτανήσου επί Βενετοκρατίας*», τόμος 1 – 2, Αθήνα, 1914 (ανατύπωση, Αθήνα, 1994).
6. Αρβανιτάκης Δημήτρης: «*Οι ταραχές του 1640 στην Κέρκυρα. Παρατηρήσεις για την προβληματική της εξέγερσης*». *Πρακτικά ΣΤ' Διεθνούς Πανιονίου Συνεδρίου, Ζάκυνθος, Σεπτέμβριος 1997*.
7. Ανώνυμος: «*Τα δεινοπαθήματα των χωρικών Κέρκυρας*», Κέρκυρα 1865.
8. Ανώνυμος: «*Τα παθήματα της Κέρκυρας*», Κέρκυρα 1867.
9. Ασδραχά Αικατερίνη – Ασδραχάς Σπύρος: «*Στη φεουδαλική Κέρκυρα: από τους πάροικους στους vassali angararii*». *Περιοδικό Τα Ιστορικά*, τεύχος 3. Μάϊος 1985, σελ. 77 – 94.
10. Ασδραχά Αικατερίνη – Ασδραχάς Σπύρος: «*Παρατηρήσεις για τη φεουδαλική πρόσοδο: οι βαρωνίες (πρόνοιες) της Κέρκυρας*». «*Ζητήματα Ιστορίας*», Αθήνα 1983, σελ. 51 – 63.
11. Ασδραχάς Σπύρος: «*Ιστορικά απεικάσματα*». Εκδ. «Θεμέλιο», «σειρά Ιστορική Βιβλιοθήκη».
12. Ασδραχάς Σπύρος: «*Φεουδαλική πρόσοδος και γαιοπρόσοδος στην Κέρκυρα την εποχή της βενετικής κυριαρχίας. Οικονομία και νοοτροπίες*». «*Νεοελληνικά Μελετήματα*», Αθήνα 1968, σελ. 57 – 76.

13. Ασδραχάς Σπύρος: *από το συλλογικό έργο «Ελληνική Οικονομική Ιστορία, ΙΕ` - 19ος αιώνας», τόμος πρώτος (Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα, 2003), τα ακόλουθα κεφάλαια:*
- α. *Εισαγωγή: 1. Η οικονομική φυσιογνωμία των κατακτημένων (σελ. 23 – 34)/ 2. Η οικονομία, οι χρόνοι και οι χώροι της (σελ. 34 – 45).*
- β. *Κεφάλαιο 2. Το ανθρώπινο δίκτυο: 2. Τα πληθυσμιακά μεγέθη – Τα νησιά του Ιονίου (σελ. 111)/ 4. Η δομή του πληθυσμού (σελ. 118 – 136).*
14. Βακαλόπουλος Απόστολος: *«Νησιά Ιονίου. Η τελευταία περίοδος της βενετικής κυριαρχίας (1669 – 1797)». «Ιστορία του ελληνικού έθνους», Εκδοτική Αθηνών, τόμος ΙΑ`, 1975, σελ. 206 – 209.*
15. Βεργόπουλος Κώστας: *«Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα», Αθήνα 1975.*
16. Βλασσόπουλος Στυλιανός: *«Στατιστικά και ιστορικά περί Κερκύρας ειδήσεις». Μετάφραση από τα ιταλικά και υπομνηματισμός: πρωτοπρεσβύτερος Αθανάσιος Τσίτσας. Το έργο γράφτηκε ανάμεσα στα 1809 και 1813. Περιοδικό Κερκυραϊκά Χρονικά, τόμος 21^{ος}, Κέρκυρα 1977.*
17. Bloch, Marc: *«Η φεουδαλική κοινωνία». Αθήνα, 1987 («La société féodale», Παρίσι, 1939).*
18. Boerio Giuseppe: *«Dizionario del dialetto veneziano». Βενετία 1856 (ανατύπ. Φλωρεντία 1993).*
19. Braudel, Fernand: *«Η Μεσόγειος και ο μεσογειακός κόσμος την εποχή του Φιλίππου Β` της Ισπανίας» τ. 1 («Ο ρόλος του περίγυρου») και 2 («Συλλογικά πεπρωμένα»). Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1993, μετάφραση Κλαίρη Μιτσοτάκη.*
20. Braudel Fernand: *«Υλικός πολιτισμός, οικονομία και καπιταλισμός (15^{ος} – 18^{ος} αιώνας)», τ. 1 («Οι δομές της καθημερινής ζωής. Το δυνατό και το αδύνατο»). Αθήνα 1995. Τίτλος πρωτοτύπου: «Civilisation matérielle, économie et capitalisme XVe – XVIIIe siècle, A' : Les structures du quotidien. Le possible e l' impossible», Παρίσι, 1979.*
21. F. Braudel – Georges Duby – R. Arnaldez – M. Aymand – J. Gaudemet – P. Solinas: *«La Mediterranée, les hommes et l' héritage» (εκδ. Αλεξάνδρεια, πρώτη έκδοση 1990, μετάφραση από τα γαλλικά από τον Κώστα Αντύπα).*
22. Γάσπαρης Χαράλαμπος: *«Η βενετική κυριαρχία στα βυζαντινά εδάφη». «Όψεις της ιστορίας του βενετοκρατούμενου ελληνισμού», αρχειακά τεκμήρια. Αθήνα 1995, σελ. 119 – 172.*

23. Γασπαρινάτος Σπύρος: «*Η Βενετοκρατία εις την Επτάνησον*». Περιοδικό «*Κερκυραϊκά Χρονικά*», τόμος 15^{ος}, σελ. 77 – 100. Κέρκυρα, 1970.
24. Γερακάρης Νικόλαος: «*Επισκόπησις της εν Κερκύρα ιδιοκτησίας*», Κέρκυρα, 1911.
25. Γιωτοπούλου – Σισιλιάνου Έλλη: «*Κοινωνικές ζυμώσεις στην Κέρκυρα το ΙΖ΄ αιώνα*». Πρακτικά Β΄ Συνεδρίου «*Επτανησιακού Πολιτισμού*», (Λευκάδα, 3 – 8 Σεπτεμβρίου 1984), Αθήνα 1991, σελ. 111 – 120.
26. Cipolla Carlo: «*Η Ευρώπη πριν από τη Βιομηχανική Επανάσταση: κοινωνία και οικονομία, 1000 – 1700 μ.Χ.*» (τίτλος πρωτοτύπου: «*Before the industrial revolution*»). Εκδ. «Θεμέλιο», (Ιστορική Βιβλιοθήκη), μετάφραση: Πέτρος Σταμούλης, επιμέλεια: Βασίλης Παναγιωτόπουλος, Αθήνα, 1988.
27. Costantini Massimo: «*Η εμπορική πολιτική της Βενετίας έναντι των κτήσεών της στην Ανατολική Μεσόγειο*». Στο «*Κέρκυρα, μια μεσογειακή σύνθεση (νησιωτισμός, διασυνδέσεις, ανθρώπινα περιβάλλοντα, 16^{ος} – 19^{ος} αιώνας)*». Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Κέρκυρα, 22 – 25 Μαΐου 1976, επιμέλεια Αλίκης Νικηφόρου. Εκδ. «Κόρυθα», Κέρκυρα 1998.
28. Costantini Massimo – Alikì Nikiforou (a cura di): «*Aspetti di storia delle Isole Ionie al tempo della Serenissima*». Bulzoni editore.
29. Δαμασκηνός Αλέξανδρος: «*Το εν Κερκύρα αγροτικόν σύστημα*», Κέρκυρα 1864.
30. Δαφνής Κων/νος: «*Η διάδοση της ελαιοκαλλιέργειας στην Κέρκυρα*». Περιοδικό *Κερκυραϊκά χρονικά*, τεύχος 8, 1960, σελ. 176 – 180.
31. «*Εκθεσις της επί του αγροτικού ζητήματος Κερκύρας επιτροπής*», Κέρκυρα, 1865.
32. Ginsburg Carlo: «*Το τυρί και τα σκουλήκια. Ο κόσμος ενός μυλωνά του 16^{ου} αιώνα*» (τίτλος πρωτοτύπου: «*Il formaggio e i vermi. Il cosmo di un mugnaio di'500*»). Εκδ. «Αλεξάνδρεια», σειρά «*Νεότερη και σύγχρονη ιστορία*», μετάφραση: Κώστας Κουρεμενος, επιμέλεια: Δήμητρα Τουλάτου, Αθήνα, Μάρτιος 2008.
33. Ζακυθηνός Διονύσιος: «*Αι ιστορικά τύχαι της Επτανήσου και η διαμόρφωσις του επτανησιακού πολιτισμού*». Επιστημονική Επετηρίς του Πανεπιστημίου Αθηνών, περ. Β΄ 15 (1964 – 1965), σελ. 292 – 309.
34. Θεοτόκης Σπυρίδων: «*Περί της εκπαιδεύσεως εν Επτανήσω*». Περιοδικό «*Κερκυραϊκά Χρονικά*», τόμος 5^{ος}, Κέρκυρα 1956, σελ. 66 – 68.

35. Jacoby. D. : «*Les Assises de Romanie en Romanie venitienne*», Paris – La Haye, 1974.
36. Ιδρωμένος Ανδρέας: «*Συνοπτική Ιστορία της Κέρκυρας*», Κέρκυρα 1895.
37. Καραπιδάκης Νικόλαος: «*Τα μεταβυζαντινά και νεότερα χρόνια (14^{ος} – 19^{ος} αιώνας)*». Λεύκωμα «*Κέρκυρα, Ιόνιον φως*», Αθήνα 1993, σελ. 27 – 37.
38. Καραπιδάκης Νικόλαος: «*Η Κερκυραϊκή ευγένεια των αρχών του ΙΖ' αιώνα*», περιοδικό «*Τα Ιστορικά*», 2/3 (Μάϊος 1985), σελ. 95 – 124.
39. Καραπιδάκης Νικόλαος: «*Τα κατάστιχα των Αναγραφών του Αρχείου Εγχωρίου Διαχειρίσεως Κέρκυρας*». Δελτίον Αναγνωστικής Εταιρείας 19, 1982, σελ. 189 – 198.
40. Καραπιδάκης Νικόλαος – Καμονάχου Μαρία: «*Το Αρχείο Εγχωρίου Διαχειρίσεως στο Ιστορικό Αρχείο Κέρκυρας*». Περιοδικό «*Τα Ιστορικά*», τεύχος 6, Δεκέμβριος 1986, σελ. 438 – 446.
41. Καραπιδάκης Νικόλαος: «*Οι σχέσεις «διοικούντα και διοικούμενου στη Βενετοκρατούμενη Κέρκυρα*». Στο «*Κέρκυρα, μια μεσογειακή σύνθεση (νησιωτισμός, διασυνδέσεις, ανθρώπινα περιβάλλοντα, 16^{ος} – 19^{ος} αιώνας)*». Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Κέρκυρα, 22 – 25 Μαΐου 1976, επιμέλεια Αλίκης Νικηφόρου. Εκδ. «*Κόρκυρα*», Κέρκυρα 1998, σελ. 179 – 190.
42. Καραπιδάκης Νικόλαος: από το συλλογικό έργο «*Ελληνική Οικονομική Ιστορία, ΙΕ' - ΙΘ' αιώνας, τόμος πρώτος (Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα, 2003)*», τα ακόλουθα κεφάλαια:
- α. Κεφάλαιο 2. Το ανθρώπινο δίκτυο: 1. Το βάρος της ιστορίας: το βενετικό παράδειγμα (σελ. 72 – 77)/ 5. Η κίνηση του πληθυσμού: Η Κρήτη και τα νησιά του Ιονίου: οι αριθμοί (σελ. 145 – 149).
- β. Κεφάλαιο 3: Οι μεγάλοι τομείς: Οικονομία της υπαίθρου, οικονομία των πόλεων, η σταθερή των τεχνικών: 2. Οι πόλεις και η ενδοχώρα τους στις βενετικές κτήσεις (σελ. 156 – 158). 3. Ο αγροτικός τομέας: Στις βενετικές κτήσεις: η μικρή και η μεγάλη ιδιοκτησία (σελ. 176 – 179).
- γ. Κεφάλαιο 5: Οι πολιτικοί όροι του οικονομικού. Οι κατακτήσεις και η οικονομική τους λογική: 2. Η βενετική επικράτεια (σελ. 284 – 288).
43. Karapidakis Nicolas: «*Civis Fidelis; L'avenement et l'affirmation de la citoyenneté corfiote (XVIème – XVIème siècles)*». (Studien zur Geschichte sudosteuropas, 8 – Peterlang, Frankfurt am Mein/ Bern/ New York/ Paris.

44. Κατάλογος βαρωνειών της Κέρκυρας: από τον τόμο «*Relazioni storicopolitiche delle Isole del mare Ionio scritte allo eccellentissimo Senato da sua Eccellenza Francesco Grimani, Provveditor General da Mar nel 1760*». Μονόφυλλο.
45. Κατσαρός Σπύρος: «*Σύντομη ιστορία της Κέρκυρας*», τέταρτη έκδοση, Κέρκυρα 1992.
46. Δρ. Καρύδης Γρ. Παναγιώτης: «*Σύντομη σεισμική ιστορία της Κέρκυρας*».
47. Konstantinidou Katerina: «*Dealing with violence in Venetian Corfu (17th – 18th c.)*». Περιοδικό «*Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά*», τόμος ενδέκατος, σελ. 89 – 107, Αθήνα 2014.
48. Κούκκου Ελένη: «*Ιστορία των Επτανήσων από το 1797 μέχρι την αγγλοκρατία*», Αθήνα 1983.
49. Κωνσταντάς Πολυχρόνης: «*Συνάδελφοι χωρικοί*», Κέρκυρα, 1864.
50. Κορδάτος Γιάννης: «*Ιστορία του αγροτικού κινήματος στην Ελλάδα*», πρόλογος Γιάννη Ιμβριώτη, εισαγωγή – επιμέλεια Μ. Παπαϊωάννου. Εκδ. Μπουκουμάνη, Αθήνα, 1973 (ανατύπωση).
51. Λαΐου – Θωμαδάκη Αγγελική: «*Η αγροτική κοινωνία στην ύστερη βυζαντινή εποχή*», Αθήνα 1987.
52. Λεοντσίνης Γεώργιος: «*Ζητήματα επτανησιακής κοινωνικής ιστορίας*», Αθήνα 1991.
53. Λεοντσίνης Γεώργιος: «*Επαναστατικό φαινόμενο και ιδεολογία στην Κρήτη, την Κύπρο και τα Ιόνια νησιά κατά τη βενετική περίοδο*». Πεπραγμένα του Ζ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, τ. 2/β, Ρέθυμνο 1995, σελ. 423 – 437.
54. Λινάρδος, Γ. Σ.: «*Η κερκυραϊκή κοινωνία (από τους βυζαντινούς χρόνους μέχρι και τη βενετσιάνικη κατοχή) και η εξέγερση των κερκυραίων χωρικών στα 1640*». Περιοδικό «*Κερκυραϊκά χρονικά*», τεύχος 27, σελ. 9 – 60.
55. Λομβάρδος Κων/νος: «*Απομνημονεύματα προς καταρτισμόν της απελευθέρωσης της Επτανήσου Ιστορίας*», Ζάκυνθος 1872.
56. Λούντζης Ερμάνος: «*Περί της πολιτικής καταστάσεως της Επτανήσου υπό των Ενετών*», Εν Αθήναις, τύποις Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφέως, παρά τη Πύλη της Αγοράς, αριθ. 420, 1856).
57. Μαλτέζου Χρύσα: «*Επτάνησα*». Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος 10, σελ. 215 – 229, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1974.

- «*Νησιά του Ιονίου. Η τελευταία περίοδος της βενετικής κυριαρχίας*», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος 11, σελ. 212 – 218, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1974.
- 58. Μάνεσης Β. Νικόλαος: «*Περί Νικολάου Αρλιώτη (1731 – 1812) και των χειρογράφων χρονικών αυτού*». *Εν Κέρκυρα*, τυπ. Αθηνά, Αρσένιος Κάος, 1873.
- 59. Μαρμoras Ανδρέας: «*Ιστορία της νήσου Κερκύρας*», Κέρκυρα 1902.
- 60. Μαριξ Καρλ: «*Το Κεφάλαιο*», τόμος 1^{ος}, μέρος 3^ο, κεφάλαιο 24^ο («*Η λεγόμενη πρωταρχική συσσώρευση*»), υποκεφάλαιο 4: «*Η γένεση των κεφαλαιοκρατών παχτωτών*». Εκδ. «*Σύγχρονη Εποχή*», Αθήνα 2002, μετάφραση Παναγιώτη Μαυρομάτη.
- 61. Μ. Ντομπ – Π. Σουήζυ – Κ. Τακαχάσι – Κ. Χιλ – Ζ. Λεφέμπρ – Τζ. Προκάτσι – Ε. Χόψμπαουμ – Τζ. Μέρινγκτον – Ρ. Χίλτον: «*Η μετάβαση από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό*», εκδ. «*Θεμέλιο*», σειρά «*Ιστορική βιβλιοθήκη*».
- 62. Παλατιανός Αντώνιος: «*Σκέψεις τινές επί των περί αγροτικής ιδιοκτησίας νομοσχεδίων*», Κέρκυρα 1867.
- 63. Πανοπούλου Αγγελική: «*Οι Βενετοί και η ελληνική πραγματικότητα*». *Συλλογικό έργο: «Όψεις της Ιστορίας του Βενετοκρατούμενου Ελληνισμού, επιμέλεια Χρύσας Μαλτέζου*, σελ. 277 – 370, Αθήνα 1993.
- 64. Πανταζόπουλος Νικόλαος: «*Τιμαρωτισμός και επίμορτος αγροληψία εν Επτανήσω επί Βενετοκρατίας*», *Πρακτικά Γ` Πανιονίου Συνεδρίου (23 / 29 Σεπτεμβρίου 1965, τόμος Β`*, εν Αθήναις 1969, σελ. 155 – 195.
- 65. Πανταζόπουλος Νικόλαος: «*Παροικικό δίκαιο*». *Πρακτικά του ελληνογαλλικού συνεδρίου: «Ο αγροτικός κόσμος στο μεσογειακό χώρο*», σελ. 24 – 43, Αθήνα 1988.
- 66. Παπαδία – Λάλα Αναστασία: «*Οι Έλληνες και η βενετική πραγματικότητα. Ιδεολογική και κοινωνική συγκρότηση*». *Συλλογικό έργο: «Όψεις της Ιστορίας του Βενετοκρατούμενου Ελληνισμού*», επιμέλεια Χρύσας Μαλτέζου, σελ. 173 – 276. Αθήνα 1993.
- 67. Παχή Όλγα: «*Από το φεουδαλικό σύστημα γαιοκτησίας στο αγροτικό ζήτημα της Κερκύρας (1864 – 1925)*». *Διδακτορική διατριβή*, Κέρκυρα, 1996.

68. Πλουμίδης Γεώργιος: «Οι Βενετοκρατούμενες ελληνικές χώρες μεταξύ του δεύτερου και του τρίτου Τουρκοβενετικού πολέμου (1503 – 1537)», Ιωάννινα, 1974.
69. Πλουμίδης Γ. Σπυρίδων: «Γυναίκες και γάμος στην Κέρκυρα (1600 – 1864). Έμφυλες σχέσεις και οικονομικές δραστηριότητες». Επιστημονική επιμέλεια: Ελένη Αγγελομάτη – Τσουγκαράκη, Κέρκυρα, 2008.
70. Rognon Edmond: «Η καθημερινή ζωή το έτος 1000» (τίτλος πρωτοτύπου: «*La vie quotidienne en l' an mille*»). Εκδ. Παπαδήμας, σειρά: «Λαοί και πολιτισμοί», μετάφραση: Βλοντάκης Σπύρος, επιμέλεια: Μπαλτάς Χαράλαμπος, Αθήνα, Ιανουάριος 1998.
71. Πολίτης Θ. Ευγένιος: «Η υποχρεωτική επί Ενετοκρατίας εμφύτευσις ελαιόδέντρων». Πρακτικά Β` Πανιονίου Συνεδρίου, περιοδικό Κερκυραϊκά Χρονικά, τόμος ΙΓ', σελ. 76 – 83. Κέρκυρα, 1867.
72. Πολυλάς Μιχαήλ: «Περί των εν Κερκύρα τιμαριωτικών κτημάτων», Κέρκυρα, τυπογραφείον «Η Ιονία», 1864.
73. Πολυλάς Μιχαήλ: «Νύξεις τινές περί των εν Κερκύρα συγκρατειών και κανισκευιών», Κέρκυρα 1968.
74. Rowling Marjorie: «Η καθημερινή ζωή στο Μεσαίωνα» (τίτλος πρωτοτύπου: «*Everyday life in medieval times*»), μετάφραση: Έλλη Αγγέλου, εκδ. Δημ. Παπαδήμας, Αθήνα, 2006.
75. Ρωμανός Ιωάννης: «Περί του αρχαιοτάτου των εν Κερκύρα τιμαρίων». Αθηναϊκόν Ημερολόγιον, Αθήναι, 1869. Αναδημοσίευση: Κερκυραϊκόν Ημερολόγιον, Κέρκυρα, 1910, και περιοδικό Κερκυραϊκά Χρονικά, τόμος Δ', Κέρκυρα, 1955.
76. Ρωμανός Ιωάννης: «Περί του εν Κερκύρα τιμαρίου των Αθιγγάνων» («Κερκυραϊκά ανέκδοτα», του Σπ. Λάμπρου, Αθήναι, 1882).
77. Σακελλαρόπουλος, Σ. Κ.: «Οι σέμπροι της Κέρκυρας», Αθήνα, 1912. Ανάτυπο από το «Εικονογραφημένον Επτανησιακόν Ημερολόγιον», 1913.
78. Σβορώνος Νίκος: «Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας», μετ. Αικατερίνη Ασδραγά, εκδ. «Θεμέλιο», Αθήνα, 1981 (πρωτότυπος τίτλος: «*Histoire de la Grèce moderne*», Presses Universitaires de France, Paris, 1971).
79. Σβορώνος Νίκος: «Ανάλεκτα νεοελληνικής ιστορίας και ιστοριογραφίας», εκδ. «Θεμέλιο», σειρά «Ιστορική Βιβλιοθήκη», Αθήνα 1987.

- Α': «*Επιστήμη της Ιστορίας και νεοελληνική ιστοριογραφία*» (σελ. 19 – 91).
  - Ε': «*Προβλήματα νεοελληνικού πολιτισμού: Οι έλληνες και η δυτική ιδεολογία*» (σελ. 381 – 385).
80. Σίδερης Αριστοτέλης: «*Το αγροτικόν ζήτημα Κερκύρας*», *Μεγάλη ελληνική Εγκυκλοπαίδεια «Πυρσός», τόμος Α', σελ. 500 – 501.*
81. Συλλογή των κατά την Γ' Σύνοδο της Βουλής (1867) γενομένων συζητήσεων επί του Κερκυραϊκού ζητήματος (Συνεδρίαση ΙΙ – 13/10/1867).
82. Τσίτσας Αθανάσιος: «*Μια περιγραφή των Κορφών καμωμένη το 1630 από τον Στέφανο Μάστρακα*». *Δελτίον Αναγνωστικής Εταιρείας Κερκύρας 11, σελ. 55 – 92, Κέρκυρα 1974.*
83. Τσίτσας Αθανάσιος: «*Βενετοκρατούμενη Κέρκυρα (θεσμοί)*», *Κέρκυρα 1989.*
84. Τυπάλδος Ι. Α. : «*Η φεουδοκρατία και η γεωργία κατά τας Ιονίους νήσους*». *Εκ του Εθνικού Τυπογραφείου. Εν Αθήναις, 1864.*
85. Χιώτης Παναγιώτης: «*Ιστορική έκθεσις περί τιμαρίων Κερκύρας*». *Κέρκυρα, 1865.*
86. Χιώτης Παναγιώτης: «*Ιστορικά απομνημονεύματα Επτανήσου*» (τόμος 1 – 6), *Κέρκυρα – Ζάκυνθος, 1849 – 1888.*
87. Χυτήρης Γεράσιμος: «*Δομή και λειτουργία της εφτανησιώτικης κοινωνίας (από το 16^ο ως το 19^ο αιώνα)*». *Δελτίον Αναγνωστικής Εταιρείας Κερκύρας 12, 1975, σελ. 135 – 138.*

B. ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ.

I. Archivio di Stato di Venezia (A.S.Ven.).

1. Provveditori sopra feudi:

Busta 740: Catastico Zante, Corfù, Cefalonia, Santa Maura e Candia.

Busta 1073: Mazzo catastici di feudi (Cefalonia, Corfù, Santa Maura).

Busta 1076: Catastico dei beni feudali di varie città, tra cui Zante, Corfù, Cefalonia e Santa Maura.

Buste 1151 – 1158: Catastico generale e anagrafi della Varonia Viaro, ora Marcello, in Corfù.

Busta 1167: Miscellanea atti vari, baronie di Corfù.

Busta 1168: Scritture circa feudi nelle isole di Corfù, Zante e Cefalonia.

Buste 1170 – 1173: Investiture feudali Zante e Corfù.

Buste 1174 – 1180: Investiture feudali Corfù (in ordine alfabetico).

Busta 1181: Registro Investiture baronie di Corfù.

Busta 1182: Libro in materia di baronie di Corfù, istituito dal provveditore Canal.

Busta 1183: Anagrafi baronie Corfù.

Busta 1184: Anagrafi baronie Corfù, in greco, con scritture.

2. Consiglio dei Dieci:

Serie: Processi e carte criminali – Sottoserie: Isole del Levante, busta no 14: Processo contro Agatho Cigo e cinque complici, per incendi dolodi nel feudo del N. H. Gabriele Marcello; 1786, Corfù. Nel 1787 furono tutti assolti.

3. Provveditori da Terra e da Mar, (dispacci):

Busta 1043: (Provveditor General Alvise Foscari)

Busta 1185: (Provveditor Straordinario Nicolò Erizzo).

4. Provveditori da Terra e da Mar (dispacci, inquisitori di Stato):

Buste 136 – 142: lettere degli inquisitori al provveditore generale da mar.

Buste 399 – 409: dispacci del provveditore generale delle Isole agli inquisitori.

II. Γενικά Αρχεία του Κράτους, Αρχεία Νομού Κέρκυρας (Γ.Α.Κ. Νομού Κέρκυρας).

1. Αρχείον Εγγωρίου Διαχειρίσεως:

Τόμος 1806/1807: Αναγραφή φέουδου Μαρτσέλλο (περιλαμβάνει τα χωριά Λιαπάδες, Γαρδελάδες, Δουκάδες, Κανακάδες, Λάκωνες, Μάρμαρο, Σκριπερό).

Τόμος 1810: Ο. π. (περιλαμβάνει τα χωριά Γιαννάδες, Κορακιάνα, Βαρυπατάδες, Βάτο, Καλαφατιώνες, Καστελλάνοι, Κεφαλόβρυσο, Κυρά Χρυσικού, Πέλεκας, Ποταμός, Σιναράδες και το «μπόργκο» της Αλεπούς).

2. Συμβολαιογράφοι:

Φάκελος Α2: Νικολός Αγάθος

- Φάκελος A92: Ιωάννης Ανδρόνης.**
Φάκελος A93: Ο. π.
Φάκελος A239: Γεώργιος Ασημόπουλος.
Φάκελος A250: Ο. π.
Φάκελος A251: Ο. π.
Φάκελος A257: Ο. π.
Φάκελος A305: Μιχάλης Ασημόπουλος.
Φάκελος A307: Ο. π.
Φάκελος A312: Ο. π.
Φάκελος A313: Ο. π.
Φάκελος A368: Σπύρος Ασημόπουλος.
Φάκελος A373: Ο. π.
Φάκελος A374: Ο. π.
Φάκελος A23: Αντώνης Λευτεριώτης.
Φάκελος A37: Χριστόδουλος Λιβαθηνός.
Φάκελος M116: Νικολός Μαριέτης.
Φάκελος M150: Σταμάτης Μαυροειδής.
Φάκελος Π4: Αλοΐσιος Παγιάτης (ιερέας).
Φάκελος Π201: Σπορίδων Περούλης.
Φάκελος Π202: Ο. π.
Φάκελος Π325: Στέφανος Πιέρης.

3. Ληξιαρχικές πράξεις εκκλησιών

Αγία Αναστασία Φαρμακολύτρια Λιαπάδων

4. Μεγάλοι Πρωτοπαπάδες

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ..... σελ. ii

ΜΕΡΟΣ Α :

Ένα μεγαλοχώρι της Κέρκυρας στο τέλος του 18^{ου} αιώνα ..... σελ. 1

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α:

Η Αναγραφή του φέουδου Μαρτσέλλο (1786) .....σελ. 1

Εισαγωγή .....σελ. 1

Η επιλογή της Αναγραφής της Βαρωνείας Μαρτσέλλο ως τεκμηριωτικού υλικού .....σελ. 3

Γενικά χαρακτηριστικά της Αναγραφής. Το ιταλικό αντίγραφο .....σελ. 6

Η γλώσσα και η ορολογία της Αναγραφής .....σελ. 11

Το ελληνικό αντίγραφο .....σελ. 14

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β:

Ο χώρος και οι καλλιέργειες του φέουδου Μαρτσέλλο.....σελ. 16

Τα χωριά .....σελ. 16

Η πολυδιάσπαση της ιδιοκτησίας και των καλλιεργειών .....σελ. 19

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ:

Η περίπτωση των Λιαπάδων .....σελ. 22

Το «μεγαλοχώρι».....σελ. 22

Τί παράγει το χωριό .....σελ. 23

Οι κλήροι αλλάζουν έκταση και «χέρια».....σελ. 25

Μεταβολές των αποδόσεων (Πίνακες 2 – 3).....σελ. 35

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ:

Μεταγενέστερες διευθετήσεις. Τα συμβόλαια του

Ιωάννη Ανδρόνη .....σελ. 41

Οι καταπατήσεις .....σελ. 41

Η διγλωσσία στα συμβολαιογραφικά κείμενα. Η κοινωνική διάσταση της

<i>χρήσης των δυο γλωσσών</i>	σελ. 43
<i>Πώς συνάπτονται τα συμβόλαια. Η δομή τους. Γλωσσικές παρατηρήσεις</i>	σελ. 50
<i>Ορισμένες ιδιαίτερες περιπτώσεις</i>	σελ. 51
<i>Οι νέες ρυθμίσεις. Στατιστικά στοιχεία</i>	σελ. 61
<i>Τα «mandati di possesso» -«μαντάτα του ποσσέσσου» («εντολές κατοχής»)</i>	σελ. 62

ΜΕΡΟΣ Β:

<i>Τα άλλα χωριά</i>	σελ. 67
----------------------------	---------

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α:

<i>Οκτώ χωριά ακόμα</i>	σελ. 67
<i>Εισαγωγή</i>	σελ. 67
<i>Α. Γαρδελάδες</i>	σελ. 70
<i>Β. Γιαννάδες</i>	σελ. 74
<i>Γ. Δουκάδες</i>	σελ. 79
<i>Δ. Κανακάδες</i>	σελ. 80
<i>Η εκκλησία του Αγίου Νικολάου</i>	σελ. 85
<i>Ε. Κορακιάνα</i>	σελ. 92
<i>ΣΤ. Λάκωνες</i>	σελ. 97
<i>Ζ. Μάρμαρο</i>	σελ. 100
<i>Η εκκλησία της Αγίας Μαρίνας</i>	σελ. 103
<i>Η περιουσία της Αγίας Μαρίνας στους Γιαννάδες</i>	σελ. 114
<i>Η. Σκριπερό</i>	σελ. 115

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β:

<i>Καλλιέργειες και αποδόσεις στο σύνολο των εννέα χωριών</i>	σελ. 118
<i>Οι καλλιέργειες</i>	σελ. 118
<i>Οι αποδόσεις</i>	σελ. 124
<i>Η τελική διαμόρφωση των αποδόσεων – πρώτα</i>	

συμπεράσματα .....σελ. 128

ΜΕΡΟΣ Γ'

Οι άνθρωποι .....σελ. 131

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α:

Πλούσιοι και φτωχοί ..... σελ. 131

Εισαγωγή. μεθοδολογικά προβλήματα.....σελ. 131

Οι πλούσιοι χωρικοί .....σελ. 135

Φτωχοί και ξενομερίτες ..... σελ. 141

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β:

«Κύριον», «Ευγενείς», «Σινιόρι» και άλλοι «χωραϊτες» ..... σελ. 143

Οι προσφωνήσεις ως αποτυπώσεις της κοινωνικής θέσης .....σελ. 143

Μερικές περιπτώσεις .....σελ. 144

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ:

«Άνθρωποι και οίκοι του θεού» .....σελ. 165

Οι ιερείς .....σελ. 165

Εκκλησίες και μοναστήρια ..... σελ. 173

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ:

«Γυναίκες» και «κυρίες» («done» e «signore») ..... σελ. 192

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε:

Το φέουδο και τα άλλα φέουδα .....σελ. 209

ΜΕΡΟΣ Δ'

Ο Γιάννης Μάζης και η οικογένεια Αγάθου. Ένα μικρό

οικογενειακό και κοινωνικό δράμα. .....σελ. 213

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α:

Έριδες χωρικών, εμπρησμοί και μια δίκη .....σελ. 213

Εισαγωγή .....σελ. 213

Τα γεγονότα .....σελ. 214

Οι απολογίες των κατηγορουμένων και η εξέλιξη της

υπόθεσης .....σελ. 233

Μια εκτίμηση – μια εικασία ..... σελ. 244

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β:

Τα πρόσωπα του δράματος (προσωπογραφίες

κερκυραίων χωρικών του 18^{ου} αιώνα .....σελ. 245

*«Io infelice capo Gianni Masi» («Εγώ,
ο δυστυχισμένος κάπο Γιάννης Μάζης»)*.....σελ. 245

Μια τυπική αγροτική κερκυραϊκή οικογένεια.

*Ο «ήσυχος άνθρωπος» Γιώργος Αγάθος, ο πατέρας,
ο αδελφός και η άτυχη γυναίκα του* ..... σελ. 254

Η δομή και η σύνθεση της οικογένειας των

Αγάθων – Βιάρων .....σελ. 262

*Μια παρέκβαση: οι Λεπενιώτηδες,
μια οικογένεια που αποκλίνει ...* ..... σελ. 266

Οι άλλοι Αγάθοι – Η οικογένεια των Μπαγιόγκων .....σελ. 275

ΜΕΡΟΣ Ε΄

*Ο πάροικος της βαρωνείας Μαρτσέλλο. Το πεδίο
της καθημερινής ζωής και των συμπεριφορών*.....σελ. 277

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α:

*Οι χωρικοί της Κέρκυρας – παιδιά της εποχής
και του τόπου τους* .....σελ. 277

Εισαγωγή – Η προβληματική και οι πηγές ..... σελ. 277

Ο χρόνος .....σελ. 279

Ο χώρος ..... σελ. 283

1. Η έκταση και η βλάστηση .....σελ. 282

2. Τα νερά ..... σελ. 283

3. Τα ζώα .....σελ. 286

4. Τα ανθρώπινα έργα .....σελ. 288

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β:

<i>Ο ανθρώπινος παράγοντας</i>	σελ. 297
<i>«Πατρίδα», δόγμα, γλώσσα</i>	σελ. 298
<i>Πώς τους βλέπει η διοίκηση</i>	σελ. 301
<i>Οι οικογένειες</i>	σελ. 302
<i>Το αγροτικό νοικοκυριό</i>	σελ. 306
<i>Η προίκα και ο ρόλος της</i>	σελ. 307
<i>Γεννήσεις, γάμοι, θάνατοι, προσδόκιμο ζωής</i>	σελ. 309
<i>Επιτηδεύματα και ευθύνες</i>	σελ. 311
<i>Λίγα λόγια για τις γυναίκες</i>	σελ. 312
<i>Πώς περνά η μέρα, πώς περνά ο χρόνος</i>	σελ. 313
<i>Η συνείδηση</i>	σελ. 316
<u>ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ</u>	σελ. 319
<i>A. Το πεδίο της οικονομίας</i>	σελ. 319
<i>B. Το πεδίο της κοινωνίας και της συνείδησης</i>	σελ. 324
<u>ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1 (Ιταλόγλωσσες αρχειακές πηγές)</u>	σελ. 327
<u>ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2 (Πίνακες)</u>	σελ. 345
<i>Πίνακας 1</i>	σελ. 345
<i>Πίνακας 2</i>	σελ. 363
<i>Πίνακας 3</i>	σελ. 418
<i>Πίνακας 4</i>	σελ. 440
<i>Πίνακας 5</i>	σελ. 445
<u>A. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ</u>	σελ. 459
<u>B. ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ</u>	σελ. 466